

Вер
Слогади
про Романа
ГРОМ'ЯКА
т **мені**
ДОЛІ

Тернопіль

2016

ББК 83.3(4Укр-4Тер)
В35

УДК 82(477.84)

В35   Вертепи долі. Спогади про Романа Гром'яка /
Упоряд. З. Лановик, М. Лановик. — Тернопіль :
Редакційно-видавничий відділ Тернопільського
національного педагогічного університету імені Во-
лодимира Гнатюка, 2016. — 566 с. ; іл.
ISBN 978-617-595-054-8

У книзі осмислюється доля відомого українського вченого, громадсько-політичного діяча, педагога Романа Гром'яка. До неї увійшли фрагменти спогадів самого професора Р. Гром'яка про його дитинство і юнацькі роки, його найбільш знакові інтерв'ю різних періодів діяльності, спогади про нього друзів, колег, учнів, а також світлини та інші матеріали із родинного архіву. Пропущені крізь призму світогляду та життєвого досвіду понад 70 авторів епізоди життя видатної Людини творять панорамну мозаїку складної і неоднозначної епохи ХХ століття, вияскравлюють основні явища буття української інтелігенції.

Книга адресується філологам, історикам та усім, хто небайдужий до історичного минулого української нації.

ББК 83.3(4Укр-4Тер)
УДК 82(477.84)

ISBN 978-617-595-054-8

© Лановик З., Лановик М., 2016

Відчинення

**Вер
мену**

Слово від упорядників

Задум видати книгу спогадів про Романа Гром'яка виник відразу після його відходу у вічність. Під час панахиди і похорону друзі та рідні, розмовляючи між собою, згадували незабутні моменти з життя, які їх пов'язували зі світлою пам'яттю дорогої людини. Утвердилися ми у цій думці, коли на дев'ятий день, після Служби Божої, зібралися найближчі на поминальну трапезу. Був світлий травневий ранок — сонячний і теплий. Атмосфера була незвичайна. Від церкви, що перед університетом, усі йшли мовчки, зібралися за столом навколо фотографії Романа Теодоровича і напівпошепки почали згадувати... У затінене приміщення студентського кафе, що на другому поверсі університету, падали перші промені ранкового сонця, створюючи якусь містичну атмосферу. У цьому місці найчастіше збиралися товариські компанії друзів і колег Романа Теодоровича після захистів дисертацій на нашій Спецраді. Кожен, хто хоч раз побував на них, не може не пам'ятати відкритої щирої атмосфери, яка панувала, сповідальних розповідей, жартів і дотепів професора. І у той час смутку дух Романа Теодоровича, здається, витав десь поміж нас, бо все було наповнене неймовірною щирістю, теплом і одкровенням. Усі то плакали, то сміялися крізь сльози. (Така ж зворушлива атмосфера була й на роковинах. І коли хтось застерігав — «не

забувайте, з якої нагоди ми тут зібралися» — усі сходилися на думці, що раз було таке в житті Романа Теодоровича, то не гріх і це згадати — бо й він сам був веселий чоловік; хоча всі знали, що його веселість теж була крізь сльози і важкі життєві випробування). І ми тоді запропонували, щоби всі, хто був там присутній, написав свої спогади, щоби їх надрукувати для дітей і онуків, і для наступних поколінь на згадку про неоднозначні часи, які випали на долю покоління наших батьків.

Ми відразу переконалися, наскільки важливо це зробити: повернувшись на кафедру після годинного перебування у проясненому стані спогадів, ми дізналися, що кафедра, яку створив і очолював Роман Теодорович, уже не існує в своєму первісному форматі — її об'єднали з іншою літературознавчою кафедрою. На дев'ятий день по смерті, за місяць-півтора до завершення навчального року такі квапливі перетурбації здавалися просто нереальними (аж до такого, на перший погляд маловагомого моменту, що студенти повинні були переробляти титульні сторінки до уже майже готових дипломних та магістерських робіт, бо назва кафедри змінилася). Було боляче і страшно, як бульдозерна машина часу намагається миттєво стерти з лиця землі те, що людина робила упродовж багатьох років і що залишила по собі. Цей епізод із усіма його нюансами і до сьогодні здається абсурдним і невблаганним.

Назва для цієї книги теж з'явилася відразу і була ніби нав'яна десь згори. Хто знав Романа Теодоровича тривалий час, міг помітити, що слово «вертеп» мало для нього дуже велике значення. «Вертепами» він назвав свої дві книги спогадів про час у великій політиці. «Вертепом» у добу національного відродження на початку 90-х було назване тернопільське товариство патріотичної молоді, до долі якого Роман Теодорович був небайдужий. Часто він проводив асоціації з вертепом у різних життєвих ситуаціях (частіше у негативному сенсі), або й просто говорив: «То все — вертеп»). Це стосувалося і політичного життя, і особистісних колізій, і складних ситуацій у науковій сфері. Напевне, так він би і охарактеризував те, що відбувалося з його кафедрою у той травневий день. До речі, довгий час виношував ідею написати «Вертеп-3», чи, як він казав, «Вертеп науковий» — про різні перипетії, свідком яких він був під час захистів, наукових конференцій, роботи у кількох вузах. Обґрунтовував він своє

розуміння життя як вертепу, відштовхуючись від думки свого попередника — це одного творця алегорії вертепної драми: «...1929 року в Харкові написав «Вертеп» Аркадій Любченко. Це — лірична й глибоко символічна повість. Не знав, і, певно, не запідозрював письменник, який клопіт матиме він з цією річчю і як той «Вертеп» будуть згодом тлумачити. Він свідомо йшов на оновлення традиції. Нагадуючи читачам про те, яким був давньоукраїнський вертеп, письменник у вступі писав: «Якщо в тому давньому вертепі за лицедіїв правили невеличкі дерев'яні ляльки, то тепер, коли людська істота зазнала великого поступу, ми, безперечно, можемо собі дозволити, щоб за лицедіїв правили почуття, думки, окремі слова, окремі образи або й самі живі істоти». (Арк. Любченко. Вертеп. — Краків — Львів: Українське вид-во, 1943. — С. 19). І далі попереджував: «Не ждїть жорстокої драми про Іродову смерть, не ждїть грайливої п'єси про Смерть і Багача. Не ждїть старого стереотипу. Не ждїть акуратенької послїдовності... Знайте лише: тут протиріччя не дозволять вам бути байдужими».

Отож і в моєму «Вертепі» виступають лицедїями реальні «живі істоти» зі своїми прїзвищами та «окремі думки, образи слова» цих «живих істот» — від мене як автора... Сюжет «Вертепу» — це протиріччя, суперечності нашої переходової доби...»¹.

Суголосною до такого розуміння є й художня візія Григорія Чубая, який у своїй поемі чи не найкраще витворив картину того вертепу усього стражденного покоління, про яке писав Роман Гром'як:

Вирує світ, сміється, плаче, виє.
Кружляють видива, веселі і сумні.
Іде вертеп, без подїлу на дії,
Хїба що з подїлом на ночі і на дні.

Кружляє світ. Мовчить, як треба крику.
І правда топиться в брехні чи не щодня.
Невже і я впаду у нього й зникну
Безболісно, безлико, навмання?

---

¹ Гром'як Р. Вертеп-2, або У хащах влади. Спогад-роздум. — Тернопіль : Збруч, 1995. — С.4-5.

Впаду туди, де безум всьому пастир
Й пасе держави, душі і слова.
О Боже мій, не дай мені упасти,
Бо обертом іде вже голова.

Бо вже і дням, і ночам моїм боляче.
О Боже мій, спаси і одведи
І від отих, лукаво «єсьм» глаголящих,
І від отих, набравших в рот води.

Й від тих, за брехні лаврами заклечаних,
Й від тих, що ні сюди і ні туди,
Й від ідолів старих і новоспечених,
Й від пустослів'я, Боже, одведи!

...Затьмила голови туші лакузоманія —
Пофіміамлять і чекають, хто подасть.
І душу кожен з них, неначе мантію,
Перешива по-модному «под власть».

Поглянь! Навколо видимо-невидимо
Тих язиків, танцюючих стриптиз!
І котяться землею дикі видива
Парадів, маскарадів, танців, сліз.

І пустота безмірна щогодини
Вже цілий світ береться осягти.
Як жить мені, якщо я ще людина,
Якщо мені від себе не втекти?

Якщо і дням, і ночам моїм боляче!
О Боже мій, спаси і одведи
І від отих, лукаво «єсьм» глаголящих,
І від отих, набравших в рот води...

...О Боже мій, куди ж мені?.. Куди?..

[...]

А світові — голо!	Мозолі.
А світові — босо!	Владики на небі.
Тиради.	І
Укази.	на землі.
Промови.	Гроші.
Доноси.	Отрути.
Танці.	Вина.
Ракети.	Єлеї.
Паради.	Гробниці єгипетські
Кастети.	і
Торговці.	Мавзолеї!
Шпики.	Роги і німби.
Генерали.	Тюрми і Ґрати.
Естети.	Ідоли.
Джаз-банди.	Плітки.
Футболи.	Авто і гармати.
Космоси.	Кодекси карні.
Нації.	А також — моральні.
Боги.	Кайдани модерні
Півбоги.	із картами гральними.
Парт-організації!	І
Персони.	безхребетна
Парсуни.	пихата
Кінозірки.	еліта —
Голгофи.	усе це для світу,
Освенціми.	для білого світу!
Соловки.	Для світу — тиради!
Дачі.	Для світу — доноси!
Собори.	А світові — голо!
Кремлі.	А світові — босо!..

(Григорій Чубай «Вертеп»²).

² Чубай Г. Вертеп // Чубай Г. Говорити, мовчати і говорити знову. — К. : Молодь, 1990. — С. 33–43.

Тому «Вертепи долі» — це найближча до Гром'якового розуміння ідея життя. Хоча книжку можна було би назвати і «Вертепи долі», адже крізь призму життя однієї людини у ній можна простежити вертепи численних людських долі — і авторів, які писали свої спогади, і тих людей, яких вони згадували, або й і тих, про кого тут не йдеться — мільйони долі українських селян у час воєн і окупацій, бідних студентів, що прагнули до світла, але ледве виживали в складних обставинах (і далеко не всім пощастило, як Романові Гром'якові, виплутатися з хащів обставин і вийти на рівний шлях), і представників української інтелігенції, що були вимушені іти на компроміси, зрікатися сокровенного чи марнувати свої сили і таланти по сибірах, не маючи змоги відстояти своє право на людське існування.

Тож і задумана була ця книга не просто як «спогади», а як складна мозаїка, калейдоскоп подій, людей, здобутків і втрат, через яку викристалізовується панорамна картина епохи, на тлі якої розгортається доля окремої людини. Сфери життя, у які був залучений Роман Теодорович, формують окремі частини. **«Вертеп життєвий»** розкриває його постать як **Людину** — складну і незбагненну, зі своїми життєвими клопотами і проблемами, людськими звичками і слабкостями, добру, але не безгрішну, про яку кожен, хто знав його ближче, скаже словами Теренція «ніщо людське йому не чуже». Цю частину складають спогади самого Гром'яка (фрагменти його першого «Вертепу», найближчих (друзів студентських років, друзів його синів) і тих, хто в першу чергу звертає увагу на його людські риси. Сюди ми долучили і кілька знакових інтерв'ю Романа Теодоровича різних періодів життя, які найбільше виявляють складність його характеру, життєвих шукань, формування принципів. У **«Вертепі громадсько-політичному»** осмислюється шлях Гром'яка-**Політика**. Сюди увійшли спогади його побратимів, хто був учасником і свідком тих буремних подій розпаду Союзу і відновлення української державності. **«Вертеп науковий»** — спогади колег Романа Теодоровича, які його знали передусім як **Вченого**. **«Вертеп студентсько-аспірантський»** творить портрет **Вчителя**. Таким чином хотілося вияскравити основні грані складної особистості на тлі драматичної епохи. Цим іпостасям —

Людина — Політик — Вчений — Педагог — присвячені й поміщені інтерв'ю.

Хотілося залучити якомога більше архівних матеріалів, «символів епохи», які би увиразнювали ті складні умови, в яких виживала наша еліта. Вважаємо, що з такого погляду книга може бути цікавою навіть для людей, які ніколи не знали Романа Теодоровича, але які хочуть наблизитися до розуміння української історії, одного із найскладніших її періодів. Доповнюють це панно фотографії, які наочно демонструють і віхи життя, і «символи епохи», і усі хитро-сплетіння людських доль. Колегам, напевне, дивно бачити знайомого вченого у військовій формі чи в іпостасі будзагонівця, що місить глину на Ціліні. Його друзі-східняки, можливо, будуть здивовані, що саме у час перебування Романа Теодоровича на посаді Представника Президента був демонтований пам'ятник Леніну в Тернополі (перший прецедент у всьому Союзі). Нинішні студенти педуніверситету будуть щонайменше збентежені побачивши, що колись на центральному корпусі їхньої Alma Mater височіло гасло «Хай живе непорушна дружба українського і російського народів». Часи змінюються, а події, люди, знаки доби залишаються. І важливо не забути, зберегти, передати наступним поколінням те, що найважливіше, що може навчити, застерегти від хибних кроків.

Звичайно, спогади — це специфічний жанр, дуже інтимний і суб'єктивний. Люди, які подавали свої спогади, ділилися різними враженнями від процесу їх написання. Комусь писати було складно, бо це було поверненням в минуле, треба було заново переживати уже колись прожиті події; комусь писалося легко і просто (одна авторка зізналася, що написала спогади за один вечір, весь час до себе усміхаючись). Тому і спогади дуже різні за характером і настроєвістю: писали ж бо люди різного віку, з різним життєвим досвідом, різною мірою наближені чи віддалені від Романа Теодоровича. Та й пам'ять — надзвичайно складний феномен, особливість якого посилюється його фрагментарністю, ситуативністю, підсвідомим характером його механізмів, відтак — одиничністю й неповторністю. Пам'ять постійно поповнюється, підтримує певні картини і уявлення лише на

певний період. У ній діють свої закони, про що писав ще М. Бердяєв: «Спогади про минуле ніколи не можуть бути пасивним, не можуть бути точним відтворенням... Пам'ять активна, у ній є творчий перетворюючий елемент, і з ним пов'язана неточність, невірність спогадів. Пам'ять здійснює відбір, багато чого вона висуває на перший план, багато ж залишає у забутті, інколи позасвідомо, а інколи й свідомо»³. Можливо, саме тому окремі фрагменти нам видаються неточними. Деякі епізоди, які ми неодноразово чули у переказах Гром'яка, інші люди бачать по-іншому — позасвідомо чи свідомо, чи хочуть, щоби саме така їхня версія подій збереглася для історії, а, можливо, й намагаються у такий спосіб якось виправдати себе (передусім це стосується історії звільнення Романа Теодоровича з посади Представника Президента). Бо ж багато текстів репрезентують те, що вже давно минуло, і від чого залишився тільки слід.

Літературознавча теорія використовує психоаналітичний термін «слід пам'яті», яким окреслюються феномени запам'ятовування та відновлення. Сліди пам'яті стираються, знищуються, самовідновлюються, а інколи палімпсестами проступають крізь сучасні тексти і події. У цьому сенсі М. Фуко в «Археології знання» визначає чотири ключові терміни: *прочитання — слід — розшифрування — пам'ять*. Він вважає доцільним застосовувати їх не лише до текстів, а й до окремих висловлювань, які вони містять. Французький дослідник пропонує «з'ясувати, який спосіб існування може характеризувати висловлювання, незалежно від їхнього виголошення в глибині часу, в якому вони й досі існують, в якому вони збереглися, в якому вони знов активізуються й використовуються, в якому їх також забувають, але не згідно з первісним призначенням, а часом навіть руйнують»⁴. Цікавими з цього приводу є міркування Ж. Дельоза. У своїй концепції *абсолютної пам'яті* він розглядає її як феномен, при якому теперішнє виявляється повторенням минулого, що створюється заново.

³ Бердяєв Н. А. Самопознание. — М. : Книга, 1991. — С. 7–8.

⁴ Фуко М. Археологія знання. — К. : Основи, 2003. — С. 198.

Можемо бачити, як діють ці теоретичні закони у процесі укладання книги спогадів про професора Романа Гром'яка. Різні грані його діяльності — політична, суспільно-громадська, наукова, педагогічна — по-різному репрезентуються у сприйманні його сучасників. Ця рецептивна площина набуває ознак простору Ляйбніцових монад, які химерним чином взаємовіддзеркалюються, створюючи мінливу динамічну картину, яку неможливо «схопити» у стані статичності. Тому спогади є площиною алузій та «інтерперсональності», які лише умовно містять вказівку на «істинність».

І ще одне. Книга об'єднала у своєму форматі понад 70 авторів, хоч запрошених було кілька сотень. У цьому факті ми теж бачимо певну закономірність (чи, може, й закон життя і смерті). У час життя навколо Романа Теодоровича були сотні людей: як кажуть в Галичині, ішли, «як по свячену воду» — за допомогою, порадою, підтримкою, науковою ідеєю, розрадою, мудрим словом. По смерті не кожен хоче згадувати, що було, не кожен може все простити, не кожному це є життєво важливо. Прикро, що з-поміж них є й ті, хто насправді мав би почуватися зобов'язаним перед пам'яттю професора. У цій ситуації все бачиться, як у біблійній притчці про весільних гостей: багато покликаних, але вибраних мало, — бо покликані всі, а вибрані лише ті, хто відгукнувся на запрошення. Тому думається, що під цією палітуркою об'єднані імена тих, кого однозначно можна вважати «інтерпретативною спільнотою» Романа Гром'яка — якщо не цілковитих однодумців, то принаймні тих, хто близький до його світочуття і світорозуміння.

Життя продовжується. Слова Григорія Чубая все більше увиразнюються в нових життєвих обставинах: «А світ — вертеп. Кажу я з гіркотою: цей світ — вертеп. І, мабуть, щонайважче — у ньому залишатися собою, від перших днів своїх і до останніх не бути ні актором, ні суфлером, ні лялькою на пальчиках облудних, а лиш собою кожної години, а лиш собою кожної хвилини, з лицем одвертим твердо йти на кін...». Продовжуються наші вертепи долі. Парадоксальним чином продовжується і вертеп Романа Гром'яка. Кожен із нас буде ще багато що згадувати — і з того, що тут написано, і з того, про що змовчали чи на якийсь час забули, — а життя колись

поверне ці спогади із забуття. Можливо, колись вийдуть й інші книги спогадів про нього, і з них ми дізнаємося більше про його болі і жалі, його друзів і ворогів, і про нас самих. Але найважливіше — не те, що пишуть у книжках, а те, що записано в Книзі Життя.

Зоряна Мановик, Мар'яна Мановик

**Вер
мен**

житейський

Роман Гром'як

Вертеп

спогад-роздум
(фрагменти⁵)

Я пам'ятаю себе (правда, не впевнений, чи з розповіді батьків, чи з власної уяви) дуже маленьким за довоєнних часів. Прив'язую цю картину до дідової хати на Михайлівці. Біля дверей справа стоїть довга лава, на ній бабця ставить нам миску меду, і ми, троє гавриків, мачаємо в мед хліб. Ми — це Олюсь, Богдан і я. Мені пахне мед і пам'ятається образа, бо старші брати відпихають мене від миски і їхні руки швидше обертаються від миски до губи⁶... Друга картина сумовитіша... Я бачу себе в хатині діда Луцька. Власне, то була одна кімната в хліві. Хлів стояв плечима до гостинця⁷, був збудований з білої боратинської опоки. Справа за стіною стояли корови, коні; зліва у хліві була кімната. Цьоця Ольга, дружина батькового брата Грицька, кравцювала. Вона мені пошила, напевне, перші штани. І я з великої радості вибіг на подвір'я з

---

⁵ Фрагменти книги: Гром'як Р. Вертеп, або Як я став народним депутатом СРСР і що з того вийшло... — Тернопіль, 1992. — 236 с. (Бібліотечка журналу «Тернопіль»).

⁶ Рота (діалект.) — тут і далі примітки автора.

⁷ Шосе (діалект.).

хвалькуватим «ге, я маю ‘ни» і відразу, посковзнувшись на слизькому (проти дверей стайні лежала купа гною), трахнувся на попу і замастив штани. Хтось (чи не бабця Паранька) мене підняв. Хляпнули мене добряче, і я щиро плакав...

...Третя картина вже виразніша, навіть з елементами діалога. Був літній сонячний день. Певне, неділя, бо батько стояв з сусідом Річняком під черешнями, а ми з Мандзюковим Дозьком бавилися за стодолою, зносили висохлий пирій і будували якусь буду. Батько глянув і сказав: «Носіть, носіть — буде мати що горіти». Я відповів: «Бігме, татусю, ми не маємо сірників».

І, нарешті, четверта картина... Теж сонячний день. Від гостинця їдуть на роверах німці. Ми пасемо худобу на своїм городі. Під'їхали до перехрестка доріг, що йдуть від Гаври, з Пилипів і на Кучерини⁸. Зупинились, щось говорять. А невдовзі з городів навпроти хати Мандзюків хтось (потім казали — «фольксдойч») веде «москаля» (російського солдата), і німці його обступають; я перелякано втікаю до хати, щоб розказати татусьові.

Чотири осколки спогаду-марева з-перед 1941 року, з тих часів, коли все почалося і мало подвійне-потрійне «дно». Люди бачили одне, думали друге, а насправді було щось інше. Що про ті події знав мій батько, а що знали Сталін з Молотовим, а що — Гітлер з Ріббентропом? Тільки тепер, за моїх «депутатських» часів це потроху роз'яснюється...

* * *

...Мій «Вертеп» народжується за принципом «монтажу» або «напливу». Асоціативність нашої пам'яті — річ відома: щось згадуємо, щось пригадуємо, з ними порівнюємо-зіставляємо бачене, щойно сприйняте. Нинішня політична реальність у моєму сприйнятті ґрунтується на тому, що я бачив, про що пізніше читав. А писали кожен раз інакше: після війни («за Сталіна»), в епоху «розгорнутого будівництва комунізму» («за Хрущова»), в епоху «розвинутого соціалізму» («за Брежнєва»). Дійсність внутрішнього світу — стереоскопічна: здається, в одну мить бачиш-відчуваєш все, особливо вночі, коли не спиться (а це буває між 3–6 годинами); лежиш, заплющивши очі, і бачиш себе малим, юним, щасливим і нещасним; думаєш-гадаєш, що ж це за «амбівалентність» життя...

---

⁸ Назви кутків села.

...За німців у нашій хаті жили німці. Це не каламбур. Хтось прийшов і сказав мамі: випрячте велику кімнату, вимийте підлогу — у вас будуть жити німці. Плакала мати, що немає де жити 5 членам сім'ї, але даремно: німці люблять підлогу, а на селі більшість хат з «землею». Отож, ми перебралися на кухню, велику хату звільнили німцям. Приїхали гамірливі жовніри тягачем, поставили його в саду, викопали яму для гармати і зайняли нашу хату. Повечеряли і спати лягли. Потім дуже часто гамірно вечеряли-пиячили, вранці пиво виливали на гній. Нас брали до роботи — маскувати тягача і гармату — за що платили цукерками, медом, мармеладом. Було до біса все смачне.

Добре пам'ятаю, як за тих часів насипали в нас могилу. Наше село дуже цікаве — посередині вигін. Серед вигону стоїть дерев'яна церковця, навпроти неї — каплиця. Над каплицею — розлога липа. Між церквою і каплицею віддаль десь до кілометра. Там дівчата з парубками на Великдень водили гаївки, а хлопці часто грали у футбол. Одного дня почався шальварок. До каплиці йшли люди з лопатами, з відрами, з тачками; господарі, що мали коней, їхали в «заліски» (яму — піщаний кар'єр) возами. Звідти всі носили землю, пісок і кілька днів насипали штучну гору, обкладали її дерном, майстри тесали хрест, потім шнурами його звели на маківці могили, а спереду вмонтували бетонну плиту, пофарбовану в синій колір. Золотом-бронзою щось на ній написали (вже не пам'ятаю) і намалювали тризуб. Свято-відкриття могили з хрестом було бучне. Співав хор, декламували вірші — цілий день було там людно і цікаво. Могила з хрестом простояла довго, аж поки не прийшли «другі москалі»: тоді хрест зрізали, могила розсунулася, по ній ходили вівці. Згодом і сліду не лишилося. Грубезну липу, під якою збиралися хлопці з дівчатами і до гілляки якої прив'язали гойдалку, зламала буря, довго стирчав цурпалок. Зараз — ні липи, ні могили⁹, тільки капличку люди відремонтували, стоїть вона посеред вигона сирітливо і самотньо.

Кінець війни запам'ятався мені найвиразніше. Батько з мамою про щось радилися-сварилися, метушилися німці: то вже були не ті вояки-пиворізи, а якийсь офіцер розмовляв польськи. Йшлося про те, що у нас буде фронт, німці

---

⁹ У 1990 році могилу відновлено.

збиралися від'їжджати, а наші мама хотіли з дітьми вибиратися до Боратина. Те село в лісах, там наші родичі. Мама казали, що туди фронт не дійде, а німець застерігав: не йдіть, там буде капут. Поки радилися-сварилися, сталося страшне: російські літаки розбомбили німецьку колону, яка рухалася гостинцем навпроти нашого села. Ми спішно почали збиратися. Вуйко Гриць мав нас провадити до Боратина. Наш татко залишався дома, до Боратина йшли ми з мамою і цьоця Ольга з малим Ориськом. Пов'язали якісь лахи, налагодили дещо з собою, мали вже виходити, але затримав похід малий Орисько: він заснув. Отож, чекали, поки виспитьсь дитина. І це нас врятувало, бо знову йшла колона, знову налетіли літаки, знову страшенно гримотіло, ми з переляку повтікали до льоху, плакала мати, плакали ми. Як тільки перестало бухкати, Грицько вхопив малого на руки і ми всі майже бігом подалися до гостинця, перемахнули дорогу і щасливо дійшли до Боратина. Якби ми вийшли трошки скоріше, то попали б якраз під бомби. Орест нас усіх врятував. Та страшніше нас чекало саме в Боратині, в лісах. Хто ж то знає, що кого чекає...

* * *

...Отож, повела нас мама до Боратина, щоб зберегти своїх дітей і сховатися від страху війни. І зупинились ми в рідної сестри бабці Ліксандри. Лежала цьотка Юлька з опухлою ногою на ліжку, зрідка вставала й стогнала від болю. Мене лякав здоровенний її син Ладик: Боже, який то був здоровань! Понад два метри зросту, дебелий, крупнокостий, він, здавалося, не говорив, а дудонів у якусь бочку. І сталося страшне-жахливе: десь здалеку донісся моторошний гул, від якого всі задерев'яніли, а старий Гуть (так прозивали чоловіка цьотки Юльки) проклинав того солдата, який напередодні пахкав з карабіна в німецьку «раму» — літака-розвідника. (Згодом я дізнався, що за ніч до Боратина дійшли советські розвідники, а німці залишили село, відійшли до Суходіл. Діялося це в сумнозвісному Бродівсько-Золочівському котлі). Господар убіг до хати і кричав: «До льоху, трап¹⁰ до льоху! Беріть подушки і перини!» Жінки хапали з постелі набехкані пір'ям подушки і бігли до пивниці. Зі сходів до повітки, в якій був льох, треба

---

¹⁰ Бігом (діалект.)

було перебігти пару метрів під страшним гулом — то чорне небо від тьми літаків ревло, як потвора. Ледве ми повскакували у вузький підвал, призначений для яблук, як вибухнув світ: гримотіло, рвалося щось надворі, верещали діти, голосно молилися жінки. Цьотка Юлька тицькала нам в руки образки і приказувала: «Матінко, пресвятая Богородице, спаси нас, помилуй грішних...». А Ладик запихав горловину підвалу подушками. Втихло надворі, подаленів гул... Вийти з підвалу було годі: нас засипало руїнами від повітки. Не пам'ятаю, як довго і хто нас розкопував, але коли ми вийшли з льоху, то побачили жахливу картину: на місці хлівів і повітки — румовище цегли і дров, смерділо димом і гноєм, палахкотіли сусідські дерев'яні хати, а по подвір'ю бігало ошаліле телятко. Цьотка Юлька приказувала: «Хтось є щасливий серед нас — і Божа Мати нас врятувала». Уціліла Дудисів хата, бо мурована була, а під нею лежав старий Гуть, стогнав і страшенно проклинав німаків і москалів — усіх накупу: шляк би їх трафив і кров би їх залляла нагла, як вони мене скалічили! Він не встиг, останнім біжучи, ускочити до льоху, і німака прострочив йому ноги кулеметною чергою...

Всі плакали, до хати не заходили, і першим зорієнтувався чи спам'ятався старий Гуть: «Біжіть до Ямиськ, вони зараз вернуться, поскидали бомби, полетіли на льотніско¹¹ і скоро вернуться...».

Ямиська... Чи то шахти з-під вапна, чи печери. Лізли ми туди, як в пекло; вузькі похилі лабіринти вели у круглі пляцовиська, де вже було повно людей, ледь кагаськали свічки, лампи і лементували діти.

Ми довго там сиділи, мало не замерзли і з голоду не вмерли, бо нічого не взяли з собою. Боратинські хлопи вночі виходили з ями, приносили децю поїсти і вділяли нам, бо дітки невинні і їсти хочуть. Тряслася земля над нами, часто обсипалася, треба було бути насторожі, щоб вчасно втекти. Били російські «катюші» — так пояснювали розвідники-дядьки. Скільки це пекло тривало — не тямлю і питати не хочу. Для нас то був своєрідний «перехід від капіталізму до соціалізму» і кінець війни: коли ми вийшли з тих Ямиськ, то в селі вже стояли совети. Прийшов вуйко Гриць забирати нас додому — фронт пройшов десь аж під Львів.

---

¹¹ Аеродром (польск.)

Повернення з Боратина на Глушин — дорога з пекла в чистилище справді пекельною дорогою. За боратинським лісом у суходільській долині стояло повно спалених танків, де за купами гною лежали вбиті солдати. Вуйко йшов попереду і наказав нам ступати тільки в його сліди, бо «невольно відходити бодай крок — станеш на міну». Донині пам'ятаю в обсмаленому танку, з якого знесло башту, спалених, обвуглених людей... Нас нудило і лякало це жахіття, але ми йшли додому, бо хотіли їсти, і на Глушині уціліло наше обійстя. Згоріла дідова стодола, рознесло снарядом півдаху і причілок у новій дідовій хаті, та залишилися живі і наш батько, і дід Луцько з бабцею Паранькою, і наша хата не згоріла. Стогнав наш батько, бо подвигався: коли горіла дідова стодола, він сам зі своєї стодоли викочував молотарку і млинок — і надірвався. Ще мали ми одну втрату: у хліві замість нашого гарного високого коня стояв миршавий «монгол», москалі заміняли його, підбитого, охлялого, «визволяючи» нас.

...Щоб відтворити атмосферу тих часів, треба повернути у вжиток ті слова, які жили в устах галичан. Не довіряймо тодішнім газетам і пізнішим художнім творам: вони — відбитки пропагандистських кліше. Місцеві люди говорили по-своєму: «прийшли рускі», «йдуть сов'єти, сувіти, москалі», і не чув я (принаймні у доступному і звичному мені середовищі) таких означень, як «наші», «визволителі», «червоноармійці», «Радянська Армія». Було об'єктивістське «салдати» і підкреслено іронічне «мачкала» (чому? і досі не знаю). Кальок словесних мої земляки не приймали: «ради», «колгоспи» тоді звучали так: «совети», «колгози». Причому «совети» сприймалися як множинне позначення солдатів радянської армії. Цілком природно звучало й таке: «пішов совет». «Москалі» — то було збірне поняття для характеристики усіх, хто прийшов зі Союзу, незалежно від національності, роду занять, стосунку до військової служби.

Отже, був 1944 рік. Пройшов фронт. Я мав сім років. Батька забрали москалі до війська. Ми господарювали самі. Мали 6 моргів землі, конячину «монгола», корову Миньку, семеро овець. Жили в хаті під черепицею. Це була будівля, типова для наших сіл і часів: зліва — стайня, посередині — ванькир-кухня, справа — єдина кімната, в якій спали всі. Стояла неподалік невеличка комора, зате навпроти хати була величезна, як на моє сприйняття, стодола, крита соломною.

Зрештою, що ж то за господар без стодоли? Куди ховати снопи, де тримати солому? Ми не мали воза, плуга і драпака, себто сільськогосподарського інвентаря. Ще не розжилися. Віялка-млинок, молотарка і кират — це, як тоді казали нові адміністратори, куркульське начиння дісталось нам «на тимчасом» від діда Рогоцького.

Річ у тім, що бідного парцелянта, який товкся кіньми все життя, заробляючи на землю, «вивезли» перші москалі ще в лютому 1940 року. Так нашої родини торкнулося возз'єднання і «Золотий вересень». Вивезли, бо мав 22 морги землі, молотарку, кират, млинок; жив у глиняній хаті, мав 2 корови, пару коней, доброго воза, сани, залубні і, звичайно, простору стодолу. Діда, як тепер кажуть, депортували у Татарську автономну республіку разом з польськими осадниками. До того ж «куркуль» мав польське прізвище — Рогоцький. Бабця кликала діда — Сахарку (Захар), а дідо бабцю — Ліксандра (Олександра). Коли ми повернулися з Боратина до Глушина, почали надходити листи від діда десь з-під Бугульми, він працював у «совхозі» (що то таке, ми не знали). Від батька приходили трикутники, він служив спочатку в піхоті, потім був гармашем. Мені ж належало іти «перший раз у перший клас». І я не втрачав нічого. Сім років, війна покотилася на захід. У селі «за Польщі» встигли вибудувати з цегли школу.

Було літо 1944 року...

* * *

... Через паволоку пам'яті повертаюся в минуле...

Чи можна відшарувати минуле таким, яке я уявляю, згадую, від того, яким воно було насправді? Що я бачив малим і що з того я пам'ятаю дотепер? Сприймання і пам'ять, сприймання і розуміння... Це — проблема психологічна чи етична? Певно, є в ній щось і від психології, і від моралі, і від політики. В кожному разі це — реальна проблема.

Як відшарувати з пам'яті те, що я бачив малим, і те, що я до баченого долучив пізніше, почерпнувши з чужих розповідей, з прочитаних книг, з пов'язаних з освітою пропагандистських догм? Майже нездійсненна проблема... Спробувати, пробувати — завдання реальне для мене, а для нащадків — установка до пізнання нашої епохи. Борони вас, Боже, люди добрі, від однозначного сприйняття нашої «епохи»: вона багатомірна і за проявом своїм, і за сутністю своєю. Маємо

справу з формуванням ілюзій і з їхнім крахом. Не думаю, щоб усі, хто керував суспільним процесом, свідомо хотіли нам нав'язати ілюзії, хотіли нас ідеологічно зашорити. Були такі, що свято вірили в правдивість того, що роблять; були бездумні виконавці; були фарисеї; були жертви, які усвідомлювали подвійність суцього.

* * *

...Може, мої земляки, що пожили в Європі, входячи до складу конституційної монархії Габсбургів і потім до Речі Посполитої, якимсь шостим чуттям відчували «комчанство» примітиву, називаючи солдатів, що йшли облавою на село, «мачкалою»? Може... Та проте соціальні реалії післявоєнних літ були геть неоднозначні.

...У нашому селі навколо маєтку-фільварку пана Мадейського жила біднота. Малоземельні і безземельні селяни, що жили поденною працею, ходили «на роботу» до Бродів. Наш сусід Павло Козицький, добрий тесляр, будував людям хати, хоч не вмів писати. Мав багато дітей, трое подалися до Америки, а Степка (видать, наймолодша) бавила в нас дітей, допомагала по господарству. На фоні сусідів ми були заможними селянами. Але, щоб справитися з польовими роботами, нам доводилося «спрягатися» з однокінними односельцями. До нас ходили жати жито чи в'язати ячмінь за «гарнець» муки на переднівок, але й ми дуже часто хотіли їсти.

Коли пройшов фронт, перше, що робила нова влада, — то був поділ земель — насамперед землі поляків, які виїхали з німцями (Вільк, Гавра). Мабуть, лишився шмат землі Мадейського, який ще до війни, кажуть люди, застрелився.

Я добре пам'ятаю той рух людей, які юрмилися за «фігурою» біля нашого поля: там нарізали куски малоземельним сусідам з Пилипів. Подія (не дуже соціально значима) пройшла без кровопролиття, бо нікому з тих, що жили в селі і вважалися маетними, землі не вкоротили. Зате роботи їм давали — ого-го!

Тоді щодня лякали людей такі ідоли, як Позичка, Контингент і Облава. Ми, малі, мали виглядати, коли до обійстя наближався фінагент. Уздрівши його, діти бігли до батьків, а ті вже ховалися до комор. Ця хитрість невдовзі скінчилася, бо за позикою ходив вже гурт людей, серед яких були і з пістолетами, і з довгими гвєрами.

Від Контингенту не можна було ні втекти, ні сховатися, бо то був державний натуральний податок. Жали, молотили, віяли, сушили, в мішки насипали зерно, ладували на вози і заночі їхали до Бродів, щоб стати у вагонок (себто зайняти чергу) і виконати «першу заповідь перед державою». Дід Луцько ретельно все вимолотив, вивіз до Бродів і не виконав плану: контингент був завеликий. Дід мав трохи більше від нас поля, видать, рахувався куркулем, але найголовніше було в іншому. Дід Луцько ще за німців став «штундою», прийняв нову віру і вуйко Грицько. Отож, коли його мобілізували влітку 1944 року, то він відмовився брати зброю, приймати присягу, за що йому присудили 7 літ, і він рубав ліс десь у Горьківській області. Тому дід Луцько не проклинав нові порядки, почувався начебто винним перед владою і хотів відкупитися перед нею. Оскільки влада норми для куркулів завищила, то дід контингенту не здолав, віруючі брати знесли йому, хто що міг, і він таки з державою розрахувався, кинув господарку і пішов, зрікшись усього, до рідного Боратина, жив там комірником у родичів і пас кіз. Як такий «протест» був оформлений юридично, досі не знаю: паспортів тоді ж бо не було, виручала посвідка з сільської ради.

Ми з контингентом також мали клопіт, але нам обійшлося легше: все-таки батько служив у війську, і мама всім показували «справку», яку батько прислав з війни.

З пані Облавою розминутися не міг ніхто. То виглядало так: вранці, до схід сонця, люди виявляли поза городами солдатів у плащ-палатках. Вони стояли біля дерев, лежали за копицями жита чи мішанки — суцільним кільцем обіймали село. З досвітком у кожне обійстя заходило 5-6 солдатів з довгими щупами, все перекидали, штрикали в землю, в піч, у гній, в солому, заглядали в кожну дірку, стукали в підлоги, стіни, стелі; перекидали книжки, в кого там траплялися, ретельно їх листали, деякі забирали, і люди мали через те клопіт. Тому потім, коли в хаті напалювали піч на хліб, то разом з дровами горіли в «п'єцу» і книжки. Я не знав, чого солдати так ретельно шукають, бо мамця після кожного обшуку бідкалися і казали: щось у них з обійстя пропало. Облава — то операція по виловлюванню «бандерівців». Серед односельців таке слово не вживалося: говорили наздогад буряків, щоб дали капусти: «наші хлопці», «партизанка», «ті, з ліса», «вони».

Позичка, Контигент, Облава — то збірні «герої», які діяли довго у наших селах. З ними пов'язані конкретні пригоди. У 1944 році я мав власну пригоду зі школою. У класі сиділи в два ряди: ми, першачки, а від вікна — парубки-третьокласники. Вчителькою була молоденька дівчинка, яка дивно вимовляла слова: «ходильа», «робильа». Як тільки вона говорила «потім», парубки сміялися, а вона мало не плакала. Причину такого конфузу я зрозумів пізніше. Наша вчителька приїхала з Полтавщини, звали її Галина, а прізвище мала Поливана. Глушинці в слові «потім» вимовляли твердо «т», а полтавчанка все чомусь казала «поцім» — переростки уявляли чорті-що. Сільська парубота!

Виявилося, що мені в першому класі не було чого робити: я знав букви, умів трохи читати і писати (старші брати вже ходили до школи раніше, за німців, і я коло них набрався «світа»). Певно, я мудрувався, щось підказував, і мене з кількома хлопцями (Ромком Лисюком і Мудьовим (Матвійчука-коваля) Дозьком) вчителька виганяла за двері. Ми цілими днями ганяли поза школою, ховалися в Ямиськах. Але коли треба було колективно розказувати вірші чи розв'язувати задачі, то вчителька нас не виганяла. Ми ставали біля таблиці шеренгою і несамовито горлали:

Знову сонце, знову день,
Ворог знищений упень...
Йшов на нас фашистський гад —
Не вернувся він назад!

Підручників у нас не було, дві-три книжки на клас давала вчителька, писали олівцями на зошитах, які виготовляли самі дома. Коли вчителька роздавала справжні зошити, то було пам'ятне дійство. У пам'яті залишилися не окремі уроки чи якісь походи, збори, а враження тривоги. Часто вночі стріляли, вчителька приходила деколи на уроки вся з синяках, плакала, коли на школі великими буквами було виписано: «Смерть Сталіну!». Посилала старших хлопців додому по сокири, щоб вирубати жажне гасло.

Святом була для мене осінь 1945 року — тоді повернувся з армії батько. Трапилася маленька кумедія. На кухні стояв великий бляхар, ми по черзі крутили мішалку — мама робили горілку. Глянула у вікно і крикнула: «Ой, закривайте хату,

йде якийсь солдат!» Приглянулася ліпше і знову ойкнула: «Діти! Батько!..».

Наш батько прибув бравим солдатом: в обмотках, з мішком, валізкою, в пілотці і — о, чудо! — з вусами. Такі були вуса, які ми бачили в кіно в Чапаєва (але то, здається, було пізніше). У той день було сонячно, батько роздавав нам «андрути» (вафлі), позбігалися люди — бабця Паранька, дід Луцько, Козицька і ще хтось з Пилипів. Горілка пригодилася вчасно... Радість тривала недовго, щодня татусь з мамою про щось говорили, мало не сварилися. «Ой, матінко небесна, борони нас і заступися», — приказували мамця. Річ у тім, що треба було демобілізованим солдатам йти до району, «мельдуватися на воєнкомат», а хтось у селі казав: «Не вольно!». Вночі була своя влада: в хатах ночували «хлопці», збирали по десятихатках на бесіди, казали: «То недовго, нам pomoже Америка». Ті, що приходили з армії, мали здавати військову форму «хлопцям», які здійснювали часто нічні операції у формі солдатів. Андрея Матвійчука (по-вуличному — Суня) розстріляли вночі на його ж подвір'ї, кажуть, за те, що пішов до району; знищили вночі Войнаровського — плакали сім'ї, інші припинили. Гарнізонці з Бродів з'являлися наїздами: прийдуть удень на студебекерах, проведуть якісь збори і зникнуть. Вночі ходили уповноважені від «хлопців», збирали харчі і провіант.

Пам'ятаю двох хлопців, які ночували в нас. Щось постукало в снігах, пошепталися там батьки. Мама завісили вікна темними ряднами. Увійшли до хати озброєні молоді красені. Поставили автомати в кутку. Роздяглися, роззулися, повісили коло печі сушити онучі. Мали довге волосся, підрізане рівно. Мама готували вечерю. Нам наказано: нікому не говорити про те, хто був у нас. Люди як люди — молоді ж. Звичайно, онучі не пахли парфумами... Бандити? Бездомні? Герої? Нещасні обдурені? Хто й зна... Коли я прокинувся, вранці, нікого не було; ще раз наказано дітям: нічого не чути, нічого не виділи, скажете і — вивезуть у Сибір.

Сибір — найстрашніше слово, ним лякали, як пеклом. Туди «вивозили» не одну сім'ю. Налітала облава, під чиесь обійстя підганяли кілька саней (чомусь вивозили найбільше взимі), звалювали туди якісь пожитки, садили людей з дітьми, приміщався солдат — і гайда! — в Сибір.

Нам спочатку щастило: ледь не вивезли ще тоді, коли батько був на фронті, врятувала «справка», яку мама тикали, плачучи, в очі начальнику; під новий 1945 рік з Сибіру повернувся дід Захарко з невісткою Настею, яка тримала на руках крихітну Любку. Перша «москалиха» в селі і в нашій сім'ї скоро залишилася вдовою, бо вуйка Славка вбито десь під Краковом. Та біда прийшла восени 47-го: хлюпало, сніжило, а батько поїхав у ліс по дрова. Десь з обіду гарнізонці оточили нашу хату, питалися, де батько. Не вірили, що вернеться, але стали чекати. Один солдат ходив попід вікнами, другий стояв коло хвіртки, кілька сиділо в хаті. Я почав робити уроки, бо сказали з хати не виходити. Все перерили, перекидали. Мати ходила, схлипуючи, як ніч. Вже потемки приїхав батько, його відразу оточили, сказали збиратися. Помив ще руки, переодягнувся в сухе, попросився з нами і поїхав до району. Нас залишили... Так 1947 року закінчилося моє дитинство у повній сім'ї. Відтоді не було жодного дня, щоб ми усі п'ятеро жили родинною, ділили горе і щастя, хліб і молоко. Згодом з'їжджалися на день-два, чи на якусь часинку в гості, на свята.

Новий лад приніс у нашу сім'ю нелад, сирітство. За що? Історія це з'ясує згодом... Батько себе вважав «свідомим українцем», але в підпілля не йшов, у політику не грався. Як селянин, мав трохи землі, не був у неї закоханий, бо вчився столярки і був непоганим теслярем. «За Польщі» брався до гендлю, разом з М. Безпальком зорганізували в Бродах «склеп» — невеличку крамницю, продавали тканину. То був не гендель, а біда: продав кусень поля — купив трохи краму, який здебільшого горе-продавці віддавали «в набір», — і вилетіли «в трубу». У 39 році крамницю закрили, книги з боржниками залишилися, потім, під час облав, їх спалили. Від німецької армії батько ухилився, переховувався в житах, служив у радянській, потім майстрував, доглядав поле, до «ліса» не пішов. Певно, колись-не-колись «їх» переночовував чи дав їсти. Приводом до арешту став бутель спирту, який в нас поставив ясенівський хлоп. Поставив, щоб зберігся (хата наша край села), забрав, десь напорівся на облаву, сказав, звідки несе бутель. Батько дістав 7 років по 54 ст., — за те, що не доніс («за недонесение»).

Про юридично-правове оформлення подій далекого 1947 року сказав мені, вже народному депутатові СРСР, генерал Шапа-

ренко в січні 1990 року, повідомивши, що батька реабілітовано. Генерал вибачився за те, що його відомство (КДБ) «принесло страждання сім'ї».

Де та міра «вини» і яка вага вибачення за насильство над природнім плином життя?..

* * *

Враження, винесені з дитинства, як марево. Вони пройняті настроєм смутку, радості... Словом, світ рожевий чи тривожний. Хоча через моє дитинство прогуркотіло дві війни (втікали москалі, втікали німці), але життя плило собі щоденною рікою, звивисто і по-різному..

...За нашим селом тече річечка. Ми її називали просто: рів. Погнали худобу до рова, йдемо купатися до рова, пішли до рова лапати рибу — саме так говорено в нас. Пізніше я довідався, що наш «рів» має на карті назву. Це — Стир. Для мене він і досі — рів. У ньому ми ловили в'юнів, плотичок і... раків. По раки ходили старші хлопці, їх брали руками. Невдахи зазнавали біди: раки, клешнями хапали їх за пальці. Сміх поймає мене при згадці, як наші мамця кричали з переляку, коли чистили рибу і натикалися на в'юна: вони його викидали, бо приймали за гадюку. Взагалі наші мама — то великий боягуз...

Ми, дітвора, бавилися по-різному: найчастіше товклися на Пилипах, коло фігури. Там на лівому скруті стояла манюсінська хата. У ній жив Кіндрат з Паланею. Кіндрат був ткачем. Він рідко виходив з хатинки — все гунав лядою ткацького верстата. А Паланя, малесенька засушена бабуся (мені тепер здається, що Паланю посадив би на долоню), сиділа коло хвіртки, дивилася на наші пустоці, а ми чекали, поки вона винесе нам по куску хліба зі смальцем, або запросить до хати. Паланя завжди щось нам давала. Верстат був здоровенний, займав усю їх хату. Тепер на місці обійстя старого Кіндрата побудувалися Річняки, моя хресна мати.

Вулицю з вічним болотом за фільварком називають Цигани. Там колись жили цікаві люди: Фройко і Моть — глушинські жиди. Коли нашу корову Миньку «перло», то мамця посилала когось з нас до Фройка, бо був він ветеринаром. Певно, добрий дохтур з нього був, бо, коли прийшли німці, то всі його переховували. Спав якось Фройко і в нас, правда, у хліві. Фройка люди поважали, а з Мотя сміялися. То була не

тільки бідота, а й бридота. Моть — онучар. Їздив по селах «бідоту», мав багато дітей, на подвір'ї його обшарпаної хати було повно лайна.

Крім жидів, були у нашому селі поляки, вони мешкали біля гостинця: Гавра, Вільк, Губерт. Біля школи жив Костомаха. За ним стояли покої Гаїка. Я пам'ятаю двоповерховий будинок, довгі цегляні хліви, добрячу стодолу, біля якої була кругла цементована яма. Гаїка після війни вже не було — забрали «перші москалі» до Сибіру, звідки він і не повернувся. У покоях Гаїка жила наша вчителька, там була і сільрада, ночували «стрибки». Ми з цікавістю ходили на те обійстя і заглядали до «виходка»: дивина, в хаті «виходок»-уборна (туалет), селюки сміялися з панства.

Гаїка знали в нашому селі, як лісничого пана Мадейського. Він сам добре співав, а ще краще, кажуть, співала його жінка. Гаїк провадив сільський хор. Геть пізніше я дізнався, що Гаїк — то славнозвісний оперний співак Андрій Гаєк, якого шанують поляки, пишуть про нього в своїх енциклопедіях, а ми... Та що казати! Був чоловік грошовитий, збудував добротні будівлі за гонорари співака, а сказав у 40 році кілька слів... і поїхав на «ведмеді».

Отож, у маленькому селі Глушин, яке виникло як поселення робітників-пахолків, формувалися перші уроки «патріотизму-інтернаціоналізму». Серед «наших» жили жиди і поляки; поляки «за Польщі» мали усюди доступ, їхні будівлі були під бляхою; жиди гендлювали, ремісничували, за німців їх забрали в гетто. Ми — вони. Така «опозиція» була відома з дитинства: українці і мазури, греко-католики і католики, жиди і селяни, наші і москалі. «За Австрії», «за Польщі», «за німців», «перші москалі», «другі москалі» — так на рівні буденної свідомості позначали мої земляки зміну політичних систем, міжнаціональні стосунки.

А ми, дітиська, діткнувшись до такої матерії, відразу все забували, бо мали доста власних втіх, проблем і клопотів. Хоч би в хаті, на обитачії. Олюсь доглядав коня, чистив його згреблом, щіткою, гонив до рова купатися. Господарський кінь мав блищати. Я не знаю випадку, щоб хтось у селі їздив кіньми, боки яких були б закаляні лайняками... Данько доглядав корову. Миньку також чистили згреблом, вчасно вигрібали з-під неї гній. Під брудну корову мама не сідала: годилося доїти корову чисто. На мою долю, семилітка,

випадали вівці. Я виганяв їх до череди, пас годі, коли наставала черга, пригонив увечері додому. Тоді треба було своїх «відлучити» від череди, і ми бігали за своїми, гукаючи: «Лучча, лучча!». Вдень ми ходили по «хопту» для корови, увечері різали січку, носили до хати воду і дрова. Словом, дармувати не було коли. Оте різання січки перед кількома днями свят, замітання подвір'я в суботу, готування до празника — то щось святенницьке, воно пахне-пам'ятається донині. Особливо Святий вечір, або замаювання садиби до Зелених Свят! Про це треба писати окремо, під настрій... Зараз йдеться про «господарку».

Не можна забути хоча б такого, як різання дров і заготівля їх на зиму. З ліса привозили кілька «фір» чи саней грабини і березини. Батько з Олюсьом різали їх на маленькі чурки, Богдан колов, а я складав. Під коморою, під шопою обкладали всі стіни рівненько нарізаними ломаками. Вони сохли на вітрі. А взимку внесеш пару оберемків дров до хати — запахне морозом і загуде в грубі — маєш рай. Сидить батько за столом, мати пряде кужіль, старші хлопці читають книжки, а я сновигаю поміж них, поки впоперек ліжка не засну.

Святом пахло в хаті, коли пекли хліб. Мамця вчиняли діжку, хліб «рухався» — піднімав віко на діжці, ми напалювали «пітний п'єц», приносили з комори солом'яні кошички, мати набирала тісто, в руках виробляла круглу кулю і кидала в кошичок. 13–14 кошичків ставали на лаві в ряд, хліб доходив своєї пори, а за той час пекли «підпалок». То — чудо, не їда.

Гарячий підпалок-паляницю витягали лопатою з п'єца, накривали рушником, нам текла слинка: хотілося скоріше насмарувати кусок підпалка старим салом, натерти часником і ласувати. Хліб пекли вдома раз у два тижні. Спочатку він був м'який і запашний, потім черствів, твердів, а то й зацвітав. Одначе був смачний постійно. Байду хліба з молоком, кусок хліба з сіллю з'їдав, як найкращі ласощі. Коли виходив хліб, то йшли позичати до сусідів, щоб діти «не няргали». Коли ж на переднівок хліб щезав цілком і не було в кого позичити бодай півбоханця, в хаті стояв смуток, як після похорону. Досі пахне селянський хліб, пече в пальці мамцин підпалок, і годі відновити те священнодійство: немає разової муки, перевелися «пітні п'єци», сліду не лишилося від діжок для розчини, від солом'яних кошичків-форм. Ідуть мої батьки до магазину,

купують однаковісінські хлібини-цеглини, з якими ніщо не в'яже ні дітей, ні господиень.

Якось я просив свою стареньку маму: «Спечіть мені, мамцю, цимбалів». Засміялася мати та й каже: «Не мороч голови, то була бідося; я зарізала курочку — дам тобі росолу». А я не хочу бульйону, мені пахнуть цимбали. Їх пекли дуже просто: нарізали сиру картоплину «пляйстерками» (як тепер ріжуть лимон), посипали кожну дольку сіллю і клали на плиту. Підпикшись з обох боків, «цимбалок» ставав рум'яним, пухнастим і запашним делікатесом. Їж, обпікай варги і попивай воду.

На жаль, у ті післявоєнні роки все рідше пекли хліб, все частіше — цимбалки, бо мінялися часи. Зерно вимітав з засіків пан Контингент, а бараболі ще не переводилися.

Переді мною соціальні проблеми гостро постали тоді, коли зимою з 1946 на 1947 рік у селі з'явилися люди-мінйали. Ходили дивні люди (бесарабці-молдавани, москалі з Брянська і Калуги, наші-таки українці з Вінниччини і Київщини), вимінювали за проходжений одяг, за блискучі чугунці, баняки, сковороди зерно і печений хліб. Потім не мали вже що міняти, тому й просили, як останні жебраки. Їх називали «колгозники». Мужики просити не наважувалися, пропонували свої руки: дай, хазяїн, роботу за харчі. Матері плакали і казали: хазяйко, залиши в себе хлопця чи дівчину — за підпаска чи за няньку, бо подохне з голоду! Біда, ой, яка біда! Саме тоді і з'явилися у селі пісеньки, як-от:

Брянськ, Калуга, будь весела,
Бери торбу — йди на села.

Нічні агітатори мали, як я тепер розумію, наочність у своїй пропаганді. Вчителька і «уповноважені» читали лекції про колгоспи, а «хлопці» кепкували: «Йдіть, йдіть до колгоспу, будете ходити з торбами». Наспівували коломийку:

Мала баба одну козу
І ту здала до колгозу.
Сама сіла на рядні
Та й рахує трудодні:
Ні корови, ні свині —
Тільки Сталін на стіні.

Пісні піснями, але двері тієї зими не зачинялися: йшли прохачі один за одним, просилися на роботу, на ніч, бодай

поїсти. Траплялися й замерзлі... І така зустріч з радянським життям западала в тямку дитини. На жаль, вони, прохачі-колгоспники, не остудили запалу агітаторів за колгоспний лад, бо саме тоді, 47–48 року, почалася колективізація в нашій краї. У діда Луцька залишився пасти худобу хлопець Павло Корчинський. Був він родом з Вінниччини, казав, з «Огольопійського» району. Геть пізніше, згадуючи його, я на карті України відшукав Ольгопільський район, а з Павлом так і не зустрівся. Веселий був хлопець, співав сороміцьких пісень.

Міг він на пасовиську перекинути дівчину, заголити їй спідничину і тикати пальцем між ноги — веселився відчайдуха Павло. Дід Луцько, дарма, що штунда, часом брав до нього батога. Бабця Паранька тоді остерігала: «Старий, що ти робиш — він сирота...». Та бійка — то в селі не збиткування з дітей, а наука. У нас найчастіше діставав свою порцію Олюсь. Набрал і я. Впоров мене батько батогом по литках за те, що не догледів овець і вони пішли комусь у шкоду; другий раз дістав ременяки за те, що обдурив-збрехав. Пам'ятаю досі: була неділя, пішов батько в село, а до нього прийшов звідкілясь колега. Каже мати: «Піди, Ромцю, до склепу, певно, батько там». Я ж страшенно соромився чужих людей, не осмілювався зайти в крамницю, повернувся додому та й збрехав: мовляв, я сказав, а татусьо не пішов... На другий день мати дорікала батькові за гординю, а я вивчав урок, заданий мені ременем: не бреші!.. Мабуть, ото й усе, за десять років родинного життя був я битий двічі до синяків. Усяке бувало. Вчили ременем, вчили прикладом, вчили і страхом. О, скільки ми, малі, наслухалися про пекло, про грішників, про кару за гріхи. Не божися — гріх, не дури — гріх, не кради — гріх, не лілуйся — гріх. Навіть за нехлюйство чекала Божа кара. Треба було добре дивитися, коли обрізав нігті (у нас казали «пагністі»), позбирати їх і кинути під кухню. Якщо пагність кудись скочив і ти його не знайшов, то на страшному суді будеш решетом пересівати землю і шукати своїх пазурів...

Дрібниці сільського життя без книжки, без театру, без радіо-телевізора, а з традиційними «університетами». Багато чого забулося, але навіки відкладалося в пам'яті радістю і страхом, пережитими з рідними людьми, запахами хліба, молока, гною, трави, дров, поту і мишей... Стоїть над головою повний місяць, тиша на подвір'ї, ремигають корови, форкають коні, довшають тіні від штахет, а ти стоїш з батьком біля

студні і чуєш вечірню молитву «Отче наш, іже еси на небеси...» «Ходімо спати, бо завтра косити, слава Богу, дощу не буде», — каже господар і човгає до хати. Натомлений за день, втишений під вечір і втішений душею про завтра: до праці! Відклепана коса, заплішені грабки, намочена кушка — до роботи все напоготові. До оп'яніння пахне в млині мука, пахне в діжці розчина, пахне в столі солома, пахне на грядці кукурудза. А влітку, під Спаса, вдосвіта чи ввечері город тебе дурманить буянням зела і бродінням запахів.

Чи не звідти починалося у сільських дітей почуття господаря? Працювали тато і мама, дід з бабою, брати і сестри, і після праці наставала розкіш відпочинку: втома жила втіху спочинку. Досвіта все починалося спочатку. Такий триб життя... Господар! Не було гіршої зневаги на селі, як кличка «дід» і приказка «чого бідний, бо дурний, а чого дурний, бо бідний». Безземельні — не конче були злидарі. Вони майстрували, заробляли, їх за чесну працю поважали. У нас в селі, скажімо, Козіцький Павло, Свердлів Іван... Але — Члек? Бідний і ледачий. Гнилий, ходив від хати до хати — жебракував. Були й злодії: крали коней, корів, навіть свиней. Мусів чоловік зароблене, зроблене добре пильнувати... Та попри все лунали з вигона пісні, Антон-сирота вигравав на скрипку — парубки гуляли, щипали дівок, а ми, галгани, підглядали... Село і в післявоєнне лихоліття мало власний триб, який проте щораз відчутніше порушувався новими подіями...

* * *

...Ніколи не забуду першої подорожі з дідом Рогоцьким на Михайлівку. Їхали возом через Боратин, Черницю на Підкамін, а відтак через Нем'ячі на Чорний Ліс. Це кілометрів 25–30. Була сльота. Дощ густий, холодний не переставав. Ми з дідом накинули на голови мішки (такі собі хлопські капюшони), всілися в соломі і рушили. Сліпа дідова кобила часом трюхикала, а здебільша ліниво крокувала. Здавалося, дорозі не буде кінця. Я промок і змерз, виглядав з-під мішка і все бачив ліс. Хотілося плакати, але кріпився, бо ж сам напросився до діда в гості. Нарешті: тр-р-р! — приїхали. Низька хата під соломою. У дверях — бабця Ліксандра, велика, огрядна. На дощ не виходить, кличе мене до себе. Перше враження від сіней і хати — пахне димом. Димом справді пройнялося все, бо то була «курна» хата — комина хата не

мала, по горнищі курився дим. Упорав дід кобилу, прийшов до хати із звичним: «Стомать з такою погодою!». Оце «стомать» заміняло в діда всі лайки. Поставили бабця на стіл велику глиняну миску, повну сира з сметаною, дали по горняті молока. Селянська вечеря. Скільки я бував у діда Захарка, стільки й вечеряли сиром, якщо корова доїлася. Після вечері довго молилися: дід — на колінах, бабця — стоячи. Кожне майже вголос. Вони завжди так молилися — одне стояло, друге клякало. Чому б то? Певно, тому, що бабця мала великий живіт, їй було важко згинатися, а дід — маленький, щуплий дідок. Дивувало мене те, що бабця часто молитву перебивала питаннями: «Старий, ти зачинив стайню?», «Старий, ти напоїв корову?». І знову молилася: «Помилуй мя, Боже, по великій милості твоїй...».

Дід Рогоцький з бабцею Ліксандрою були цікаві, дивні люди. Малий і велика, маломовний і балакуча, роботячий і стримана в роботі. Коли дід щось не так робив, то бабця вуркала, дід мовчав. Зате коли в неділю під вечір випивав чарку горілки, то завжди оповідав про фронт на Кальварії: дід гордився тим, що був фajerверком у цісарській армії. Розповідям не було кінця, хоча епізоди повторювалися. Спочинку дід Захарко не знав, любив казати: «Поки роблю — жию, без роботи слабую». Цілий рік повертав дід до життя свою землю. Поки він був у Бугульмі, ніхто її не обробляв: заросла пирієм — чистий моріг. Дід орав, драпакував, боронував, сапою брили розбивав, а земля не вироблялася. Коли орав, я водив сліпу кобилу. Потім він садив мене малого їй на круп, так я продовжував бороною розпушувати землю, а дід довбнею бив великі груди. Так ми і господарювали: троє на парцеляції — двоє старих і мале. Вночі я падав на бамбетель і спав, як убитий, хоч спочатку страшенно жерли блохи. Зрання свербіли руки і ноги, вкриті червоними плямами. Восени 47 року, коли забрали батька, я залишився жити в діда, почав ходити до школи на Чорному Лісі, там кінчав третій і вчився протягом четвертого класу. Школа стояла під лісом, а ми вже перейшли з чужої хати на дідове обійстя. На полях виділялися окремі садиби, обнесені з трьох боків грабовим живоplotом, а з одного — соснами. Посередині стояла невеличка хатина, поставив дід сам хлів і стодолу. Все власноручно. Сад був великий. Страхали здорові черешні і смерековий шум. Коли не спалося, було страшно... Пізно восени і взимі дід читав

Біблію, просив мене читати йому вголос, але більше полюбляв читати сам — смакував... У короткі зимові дні не сидів: у хатині, хоч як було тісно, майстрував сани, драбини, борони. Я при тім мав обов'язок — тримати полудрабок чи полоззя до саней, мусів бути догадливим, щоб вчасно дровеняку повернути, обернути або відкласти. Тихо минали дні і ночі в дідовій господі під напівголосні молитви і тихі розповіді про пригоди австрійських жовнірів або про життя-буття в «колхозі». Бабця тоді латала нам штани, сорочки і ковдри. Дідо ходив у ватних штанах, геть чисто сперічених латками. Такими ж були і ковдри, якими накривалися дідо з бабцею і я. Часто бабця, зітхаючи, згадували, як розчарувалися в далекій Татарії люди, що прийшли зустрічати привезених до них «помещиків». Обдерті переселенці, в домотканих бундах, з бідними манатками — дивні «помещики». За чотири роки перебування в Татарії вони ще більше озлилися, зате придбали фуфайки і ватні штани. Тепер їх доводилося постійно латати. Та невдовзі «колхози» прийшли не тільки в розповідях діда...

* * *

...На хуторі в діда Захарка було затишно і просторо — не було з ким сваритися, змагатися. Можна було, пасучи худобу, горланити собі, або, лежачи на спині, дивитися в небо і мріяти. Святковий настрій завжди наставляв під неділю: підміталось подвір'я, запасалось фуражу кобилі і корові. У святу неділю — робити гріх. Піднесений настрій виникав і зростав, коли ти в неділю мився, переодягався і збирався до церкви. Ця радість поїнялася страхом, коли бабця готовила мене до сповіді: треба було признатися священикові у гріхах — не затаїти жодного, бо кара Господня. Після сповіді — покута і щире каяття. Які гріхи могли бути в малого? Не слухався, казав глуштва, ліг спати без молитви, брехав, «бігмався»-божився. Ішов ти з тремтячими ногами до ксьондза, клякав на підставку перед столиком розкішно зодягненого «отця» і мовив, а він слово по слову витягав з тебе гріхи і наказував: «Належить дома через усі дні тижня молитися по три рази тричі на день, бити поклони і каятися за гріхи». Ходив ти тоді справді, як чистий, легкий, майже святий — світло було на душі. Коли ж ненароком вискакувало з уст грішне слово «холера», «зараза», то страх морщив шкіру. А потім все забувалося. Я зблизився з хлопцями переселенців, які зайняли

хати Вовка, Бабурчика. Вони мали незвичні прізвища — Дзядик, Табака. Багатодітні і дружні були то сім'ї. Працьовиті, як мурахи.

Десь тоді я вперше побачив Почаївську Лавру. Довго ми з бабцею йшли туди пішки. Море людей, у два ряди каліки сиділи, виставивши свої біди. Страшно було глянути на сині покручені ноги, руки. Вони хрестилися і дякували за кожную монету, кинуту в їхні шапки, манерки. Велелюддя, тіснота і пишнота храму, сама відправа вражали надзвичайно. Але коли я побачив біля архієрея малих хлопців, моїх ровесників, з кадиллом у руках, я їм щиро позаздрив. По дорозі додому сказав бабці, що хотів би стати монашеним. «Ет, не вигадуй, хто нам буде пасти корову!» — відповіла бабця Рогоцька. Другий раз я зустрівся з монахами тоді ж під осінь. Дала бабця два боханці хліба, щоб я продав їх в Почаєві на базарі і купив олівці і зошити до школи. Довго я стояв з хлібами, і вони купців не приваблювали. Аж підійшов монах у чорному, витягнув кривого ножа, розрізав хлібину, понюхав, подивився і повернув мені. Довелось з сльозами на очах нести той скривджений хліб додому; другий боханець я все-таки комусь продав і пару зошитів купив. Завжди тепер, коли приїжджаю до Почаєва, згадую калік перед Лаврою і того монаха, який купував у мене хліб. Бабця втішала мене тоді: «Не гнівайся на патлатого, йому Бог воздасть...» Про нем'яцького священика говорено в хаті поштиво: «То — господар і «наш» ксьондз. Він має високі школи».

Так у настроях, інтонаціях бабусі, видать, відбивалися відмінності між православ'ям і греко-католицькою церквою...

* * *

...Робота на власному полі. Кажуть, це була мука і каторга. Так, це вічна робота: встають люди досвіта, випускають курей, викидають гній з-під худоби, напувають корів, коней, готують їм січку, домішку. Цвіркає молоко об дійницю. Батько робить своє, мати своє. Спалахує під плитою вогонь, шипить вода на гарячій блясі, брязкає відро, по хаті розносяться запахи, ти натягаєш на голову рядно, рятуюєшся в сні, а тебе будять: пора до школи. Вставай, мийся, молися. Сідай їсти. Це взимку. А влітку: вставай, мийся, молися, жени корову... Або: вставай, підемо в'язати снопи. Виходиш з хати, судомить від холоду, топаєш босими ногами по поросі, обпікає

холодна роса, коли ступаєш на моріг. Десь підпадьомкає перепел. Сунеш напівсонний за батьком-матір'ю і братами. Старші згортають покоси на снопи, тато з мамою в'яжуть — батько вручну, мама — юрком. А ти зносиш снопи докупи, щоб хтось зі старших уклав їх у півкопи. Колеться стерня, треба вміти ходити, аби ніг не поколотити. Зігріваєшся, потієш, врешті змучишся, падаєш на снопі. Зате солодкий обід: нарізає мама старого сала, розкладає цибулю, береш байду хліба — смачно! П'єш з гладущика воду, аж зуби ламає. І знову до роботи. «Не волочи, сину, снопів колоссям до землі». «Не кидай з розмаху, бо вимолотиш зерно!». Дбають люди про кожен зернину. Батько з хлопцями під вечір складає копиці, ми з мамою загромаджуємо граблями стерню... Спадає роса, важчають ноги, злипаються очі. Втома. Мовчки вертаємось додому, хочеться спати... «Мий, сину, ноги!..». «Почекай-но вечері!». Не може мати не повчати. «Підстеліть, хлопці, під корову, зачиніть вівці!..». Все то вона бачить, про все турбується. «Ти чого вже влігся, не молився? А ну, помолися, хоч «Отче наш...». Бурмочу: «Отче наш, іже еси на небеси, дай ж нам днесь...». «Не квапся!» Ні, все-таки невгомні наші мамця. Засинаю — вони щось роблять, зрання будять нас зі сну. І так день у день. Найбільше бояться наші мамця грому і вроків. Їх часто болить голова, тоді вони набирають у миску води, кидають до неї жарини, щось шепчуть — знімають вроки. «А бодай йому, певно, (така-то) мене віркла»... Такі-то наші будні у мирні дні. Рейвах і щастя починалися під Різдво, під Великдень, під Зелені Свята і на празник. «Прятали» в хатах: мили підлоги, вікна, витріпували з постелі, пекли-варили, самі купалися в балії.

Під Святий вечір вносили до хати дідуха і розстеляли солому на підлогу, ставили бабу-околіт у куток, на стіл укладали трохи сіна, застеляли його обрусом і ставили макітру куті. 12 страв рахували ретельно. Ставали всі довкіл стола, брали ложки в руки, дивилися, як тато кидав своєю ложкою, кутю до стелі: «Чи будуть вестися бджоли?» Голосно проказав батько молитву і тоді — до куті.

...Блаженні то були часи і вечори: панувала сімейна злагода і таємнича тиша. Здавалося, щось має статися з тобою, хтось прийде вночі, бо Ісус Христос народився. Натхненно мамця колядувала, ми, хлопчиська, підспівували, басував батько.

Та з ним було веселіше качатися на дідухові...

І раптом все це щезло, поинялося смутком і плачем. Мати готовила передачі, по кілька днів пропадала у Львові, верталася чорна від плачу. Потім сушила просмальцуну муку з шкварками, готуючи посилки батькові в Караганду. Зрідка діставали трикутник з адресою зворотною: Караганда, ЛК і якийсь номер. Не знали ми, що то значать літери «ЛК» — «лагерь карный». Острівець в ГУЛАГу. Минув тривожний рік, поки я приїхав у гості додому від діда Захарка. Сталися разючі зміни: не було в стайні нашого монгола, а мати ходила на роботу до колгоспу — телятницею. Олюся забрали в ФЗО, Богдан — у колгоспі їздовий. Не пам'ятаю, як закладався колгосп у селі, зате добре тямлю, як закликали діда до сільради, по кілька ночей там тримали. Приходив дід Захарко додому лютий і сумний: «Видать, стара, треба писатися до колгозу — замучать драбути». «А як там інші господарі?» — питала бабця Ліксандра. «Стомать його знає», — махав рукою. «Як маєш жили надривати з тим контингентом, то пишися до колхозу, най задавляться тою землею...».

Не плакали баба з дідом, тільки тяжко зітхали і відтак стали вдруге «колхозниками», позбулися сліпої кобили, а я мусів повертатися додому, щоб помагати мамі-телятниці.

На обійсті діда Луки господарював глушинський колгосп: у стайні і в stodолі стояли коні, а в новій хаті була контора. У кутку сидів Гилько Козіцький за бухгалтера, а посередині — стіл голови колгоспу Густя (так звали його по-вуличному). Посеред подвір'я — кілька возів. Люди приходили на конюшню, підгодовували своїх коней і запрягали тільки їх. Вночі сновигали поза stodолу «стрибки». Було лячно і тривожно. Мати голосно молилася, наглухо завішувала вікна і все боялася вогню, бо колгоспні стайні по селах часто горіли. На маєтку Мадейського ревла худоба, мекали телята. На селі замовкли пісні...

Нове в колгоспі настало літом 1950 року. У жнива притягнули за село локомотив, молотарку, звели накриття над током. З'явилося кілька косарок. День і ніч — цілодобово гуркотіла молотарка, свистав локомотив. Ми, хлопчиська, волокушами відтягали до стирти солому. Верещали, крутилися, але поважно йшли на обід: робітники! Коли ж на село прийшов з Ясенова комбайн, то, певно, всі хлопчиська злетілися, щоб його оглянути. Не знаю чому, але мені випало

бути «при комбайні». Стояв з вилами на містку «накопни-теля», розправляв солому і ковтав пилюку. Гордо поглядав з висоти чортової машини на дівчорі і дуже часто натискав на педаль, щоб викинути солому, — показати дітям, що я можу, — аж поки дядько-комбайнер мене вибатькував, бо солому треба було складати рівними рядками, а я засмітив усеньке поле. Я тоді перейшов у шостий клас...

* * *

...А була ж у когось колись надія, що колгоспи врятують усіх від біди і переднівків. Про це написали письменники гори романів. Гріх на душу взяв і М. Стельмах своїм твором «Над Черемошем». Не тільки показав віру малоземельних селян у колективний порятунок, а й бажаний результат, видав, власне, бажане за дійсне, начебто вже в 1949 році люди фірами розвозили зароблене зерно. Пам'ятаю, що дехто крадене розвозив, усі ж інші одержували грами на трудові, тому зароблене приносили на плечах. Богдан тоді саме кинув фірманувати і пішов до Бродів шукати щастя. Не знайшов його і там. Поїхав 53 року до Ангарська, де батько, звільнений з таборів, працював на ДОЖу.

А попри те життя дарувало нам крихітне щастя. Мої ровесники під Різдво вивчали вертепну драму, ми майстрували шопку, робили власноруч костюми для царів, Ірода, чорта, смерті, проводили проби, ходили колядувати з вертепом.

Ми навіть ставили в школі виставу «Наталка-Полтавка». Самі майстрували сцену в класі, зносили рядна для завіси, скорочували текст, самі були художниками і режисерами. Скільки було радості і щастя, коли набилося люду в клас і всі гаряче аплодували 14-річним Наталці, Петрові, Терпелісі. Сміх і гріх, коли діти говорили про любов, а батьки серйозно слухали їх. Ми ставили також «Ой, у полі нивка...». І все це було ще до випуску з 7 класу Голосковицької семирічки. Нас четверо — Євген Мандзюк, Роман Лисюк, Місько Кирик і я — ходили тоді до школи в сусіднє село, у другу зміну. Верталися поночі, восени пекли колгоспну кукурудзу, наїдалися до болю в животі, вимазувалися в сажу і вертали додому, як чортенята. Взимку довго ковзалися на річці (на нашому «рові»), веселилися, поки якимось не проламався лід і ми обмокли чвалали додому, аж штани позамерзли. Злякалися мамця, уздрівши мене, мокрого, замерзлого, але не били, бо не було

чим ні бити, ні лікувати. Десь тоді я приніс додому «На уходах» А. Чайковського і читав цілу ніч, бо на завтра треба було віддати книжку, яку передавали з рук до рук і застерігали, щоб «не побачили совети». Зате вже мене побито і не за книжку, а за те, що висвітив нафту, спалив тижневу порцію. А то був тоді великий дефіцит... Саме тоді я згортав на горищі квасолі, луцив і варив її на вечерю, поки мамця порали телят, а, не дочекавшись квасолі, засинав у кухні «на прічі», і мати термосила за плечі: роздягайся моя бідо, і лягай спати по-людськи. Все це було того далекого 1951 року, коли сіяли коксагіз; коли вбили участкового в Голосковичах, і тому нам не зробили випуску; коли моя мати була телятницею в колгоспі; коли я ходив рвати незрілі колоски, щоб спекти підпалок; коли я закінчив 7 класів і треба було рішати: куди далі? Чи до 8-го класу, чи до Бродів у педучилище. Я хотів йти до Паниковиці до 8 класу, мамця благали йти до педучилища, бо там будуть платити гроші, а за школу треба давати самому. Пішов я з похвальною грамотою до Бродів і став слухачем педучилища. Щоб щось собі купити, взяв відро марель, продавав їх на базарі слоїчком і ласував потім «льодами» і «андрутами»...

* * *

А ще в 1946 році і пізніше, коли щойно скінчилася війна, кандидати без альтернативи за день обиралися — «демократія утверджувалася». Було це так... Стояли сніги. Намело великі метелі. Дехто з хати ледве добувався — видовбував тонелі. На всіх побілених стінах, не обкладених загатою, на дощаних штахетах червоною фарбою навіки виписали лозунги «Хай живе блок комуністів і безпартійних!», «Всі на вибори!» Настала неділя, глушинці сиділи приносишко (що то буде? Господи-Ісусе!). Уночі пройшлися по хатах «хлопці» і гостро наказали; хто проголосує, той прощається з життям: скоро советам капут! Тому й сиділи люди перелякано-напружено, бо ж знали: влада хлопа не шкодує, свого не подарує. У напрузі минав день. І лише під вечір увійшло в село кілька машин з солдатами. Вони розсипалися по селу, прибігли зі школи «агітатори», майже бігом зійшлися люди, покидали в урну пекучі папірці; вернувшись додому, запинали вікна, чекали ночі. Наслухали. Ревли машини, від'їжджали бродівські гарнізонці, а з ліса чи з криївок верталася друга чи перша влада.

Влада є влада, вона породжує страх і не завжди гарантує безпеку. Не знаю, за що, але люто скатовано Гаїкового Федя. Саме під Великдень щез парубок з села, а на третій день свят лежав його посинілий, набубнявілий труп біля церкви, з кремпульцем на шиї — дротяною удавкою. Діти стояли оддалеки, люди бокували. І була весна, великодній день, високо стояло сонце, плакала Федьова сестра. Дівчата не ввели гаївок, майже не було в селі парубків: одні на шахтах у Донбасі, інші в Сибіру дубасять, ще інші в криївках Україну здобувають. А вибори виявляли «високу активність» «молодих радянських громадян» — 99 відсотків приходило тоді до урн...

...Восени 1951 року я став слухачем Бродівського педучилища. Привела мене мама «на квартиру» до старої міщанки. Давня хата пережнябилася, вікна доходили майже до трави, підлога вигнулася покато. Товста перекупка варила нам з Геником їсти і бурчала на безголосого старого. Під вікном з причілка стояло вузьке ліжко — наш притулок на ніч — одне на двох.

Першого чи другого дня навчання в училищі зі мною сталася пригода — мало «не вилетів» з «науки». На перерві я боязко стояв у коридорі, свіжопофарбовані панелі ще пахли оліфою. Раптом широким кроком підійшов до мене сутулий чоловік у «сталінці», в синіх «райтках», у чоботях; шарпнув мене за руку, притягнув мене до панелі з криком: що то таке? Він тикав пальцем на чорнильну пляму, яка вже красувалася на панелі, крутив мені забруднену чорнилом руку і товк: «Я питаюся, що то таке?». Люто кричав чоловік, поволік мене до вчительської і наказував якійсь жінці: «Віддайте йому документи, нехай йде на всі чотири боки!». Я, здається, хлюпав носом, бо вже здогадався: за щось мене виганяють. Показала секретарка лютому чоловікові мої папери, він щось муркнув і знову крикнув: «Марш до класу і щоб до стіни, замазура, не тулився!». Переляканий, я згодом збагнув, що врятувала мене похвальна грамота, яка лежала в моїх паперах.

Ми сиділи в класах від ранку до вечора, бо після уроків училися там гуртом на завтра: підручників було мало. Та й вічно були гуртки, репетиції, якісь заняття. Я ходив пілікати в струнний оркестр (пройшов шлях від контрабаса до домри-пікколо), в географічний гурток, малював під керівництвом Дудка, млів над геометрією і бубнів вірші. Ніяк не міг упоратися з «Не лепо ли бяше...». Коли одним духом я випалив

давньоруський шедевр, то вчитель (високий красень І. Тяпкін) аж усміхнувся і запитав дівчат: «Ви щось зрозуміли?». Вчили ми в педучилищі, здається, все, що тоді було відоме.

Досить сказати, що вкінці першого року складали одинадцять екзаменів, в тім числі хімію та мінералогію. Природознавство читала нам товстенька Віра Іванівна Мельник, яка все сварила «вейсманізм-морганізм». Що воно таке — годі було збагнути, але треба було завзято розвінчувати «вороже ідеалістичне вчення». Під Перше травня десь зо два тижні ми зранку до уроків марширували і горланили «Утро красит нежным светом стены древнего Кремля» або «По долинам и по взгорьям». Так готувалися до параду і демонстрації.

Хор у супроводі оркестру народних інструментів співав «На радость нам живет товарищ Сталин, наш мудрый вождь, учитель дорогой». Ніна Несторівна Махно, наша історичка, щодня перевіряла, чи знаємо ми прізвиська керівників нашої держави і країн народної демократії. Як попугаї, ми один одному підказували: Болеслав Берут, Матіаш Ракоші, Клемент Готвальд, Георгіу Деж, Вільгельм Пік... Не забувається. Перед очима стоїть картина із зображенням двох вождів — Сталіна і Мао: сидять, палять, посміхаються. І після відклаталося в тямці: «Сталин и Мао слушают нас, слушают нас. Москва — Пекин, Москва — Пекин. Идут, идут вперед народы...».

...Все чуже і по-російськи. І так щодня, і так щодня підліткам вбивалося в голову, для сумнівів місця не залишали... Але від правди і складнощів життя нікого не вбережеш. Коли бував удома, то по вечорах біля клубу співали «...хлопці, підемо, боротися будемо» або «Вже вечір вечоріє, колишеться трава, а мені, молодому, приснилася тюрма...».

З буденного зубріння уроків нас часто вибивали галасливі комсомольсько-профспілкові збори, на яких виключали старшкурсників. Вони стояли посеред сцени, похнюпивши голови, дехто люто огризався, на них нападали такі ж юнаки і дівчата. Мало не проклинали за ідейну недалекоглядність, за націоналізм. Так пішли від нас Скорбатюк і мій напарник по ліжку Євген Богдан. Перший щось писав про Сталіна, а в другого батько мав відсидіти 25 літ. І мене якось теж витягли на сцену, допитувалися, чому я в біографії написав, що батько поїхав на заробітки, а він сидить у тюрмі. Виступив тоді секретар райкому партії, здається, Литвинов, щось довго говорив про переможну ходу нового життя, про буржуазних

націоналістів, а скінчив несподівано: «Тих хлопців і дівчат не треба виключати, вони не винні, що батьки їхні радянської влади не прийняли, а приймати треба їх у комсомол і виховувати в стінах училища». Так у 1952 році став я комсомольцем, виліпив згодом навіть маску-карикатуру Тіто, якого дядько Сем поганяв батою. Отак і жилося. Марші, пісні, зубріння, збори, критика, каяття, страх перед виключенням. Власне, радощів дитячих не було. Хіба що миле личко Галі Закревської з сусідньої групи. Чарівна усмішка, ямка на бороді, голубі очі, коси калачиком... Дівча мене хвилювало, я бентежився при зустрічах і нарешті зважився написати записку, передав сусідньою дівчиною і тремтів-чекав на зустріч з нею біля розвалені жидівської синагоги. І вона прийшла. Сердита і красива. Цю радість надовго притлумила смерть Сталіна. Про біду ми дізналися від заплаканої вчительки російської мови Л. Чуєвої. Прийшла якось вранці, здригалася і крізь плач говорила: «Ребята, страшное горе постигло нас, заболел Сталин...». Розридалася і більше не говорила, за нею дівчата шморгали носами і нас, троє хлопчаків, насурмилось. Пару днів гнітила траурна музика, плач і ридання, коли по радіо передали: «Вмер...». Серед залу стояв імпровізований катафалок — у квітах і чорному кепці — портрет вусатого вояки. Регулярно міняється варта, зала набита людьми. Моторошно, душно... Хтось падає в безтямі, голоснішає колективний плач. Був березень 1953 року, і нам здавалося, настає кінець світу, бо так подавали нам, дітям, події тої далекої вже пори. Стояли діти в гурті, плакали старші дяді і тьоті — вчителі, краяла серце музика — все нагнітало морально-психічний стан віроповідності. Зі світом поза мурами училища, колишнього суду, ми майже не контактували. До політзань читали газети, робили вирізки, конспектували промови нових керівників — Г. М. Маленкова, Л. П. Берії...

Зміни в житті країни потроху просочувалися і в нашу перелякану «Галилею». Повернувся вуйко Грицько і став у Бродях до роботи. Наш батько вийшов з тюрми, але додому не їхав, працював у ДОКу, писав листи матері: Приїжджай до мене! Скільки про це говорено-переговорено і, нарешті, вирішено: мамця з Богданом їхали в далекий Сибір, я залишався у Бродях. Сам. Пішли до фотографа», зробили сумну знімку і... розлучилися. Я став жити в сім'ї вуйка Грицька біля старої церкви по вулиці Котовського, 10. Була

весна 1953 року. Суховій. Зруйновані Броди. Ми розбирали мури, садили парки...

* * *

Суддею в кожній людині (тим паче на схилі віку) має бути совість. Це — почуття самооцінки, яке спрацьовує миттєво в конкретній ситуації і спирається на життєвий досвід, моральні уявлення, ідеологічні стереотипи. Совість, як частіше казали у нас, сумління, невіддільна від сорому, встиду. Отже, совість-суддя, коли дієш, твориш чин (діло)... А коли повертаєшся у минуле? Що ж діє у такій ситуації? Рефлексія — крізь призму теперішнього рівня совісті? Пам'ять відкопує факти зовнішнього і внутрішнього життя, а рефлексія в ній порядкує керуючись знанням тодішніх і теперішніх стереотипів чи неспростовних істин? Якби-то!

Нехай на терези суддів будуть покладені мої «здобутки» за роки радянської влади і замасковані утиски, які творилися досить послідовно і безцеремонно. Сумніви, радощі і прикроці будуть згодом, у спогадах про конкретні життєві ситуації.

...Отже, я поступив у педучилище сам і закінчив його з відзнакою, поки батько сидів у тюрмі. Мене прийняли в комсомол, не вимагаючи прилюдного відречення від батька. Далі я вчився в педінституті, куди потрапив за співбесідою, і зо мною ніхто не їздив. Це був 1955 рік. В інституті я був комсоргом факультету, одержував спочатку комсомольську, потім сталінську стипендію. Двічі їздив на цілину. Одержав медаль «За освоєння целинних земель» (1958), диплом Мінвузу УРСР 1-го ступеня за наукову роботу «Літературна еволюція повісті І. Франка «Воа constrictor» (теж 1958 року). Закінчив інститут з відзнакою, одержав направлення в аспірантуру. Відслужив в армії два роки, поступив до аспірантури Львівського університету під «начало» проф. Б. Кубланова, який мене вперше побачив на вступних іспитах, ніхто (бігме!) йому про мене не казав (1964 рік). Після аспірантури післали в Донецький університет. Там працював 4 роки: по рокові — асистентом, ст. викладачем, в. о. доцента; був заступником декана, секретарем партбюро філологічного факультету. 1969 року захистив кандидатську дисертацію в Інституті філософії АН УРСР. Потім — Тернопіль. Декан фінансово-економічного факультету в ТФЕІ, заступник секретаря партбюро інституту, відповідальний секретар приймальної комісії. З фінансового

перейшов до педагогічного в 1975 році. Тут теж — член партбюро інституту, заступник секретаря, в. о. зав. кафедрою етики, естетики і наукового атеїзму. 1980 року в грудні захистив докторську дисертацію. Декан філологічного факультету, зав. кафедрою української літератури, член СП СРСР. Кар'єра, як за графіком... Чим не член «партократії» застійних часів? Є ріст, є ступені наукові, є звання. Нарешті, народний депутат СРСР. На одну шальку терезів, яка свідчить про «гуманізм» нової влади, є що класти. Тим більше, що за мною ні батьки, ні знайомі не ходили, грошей не платили, «каліму» не возили. Працював — нове життя створювало простір для селянської дитини, незважаючи на те, що батько був репресований.

Покладемо на другу шальку «підніжки»: те, що свідчить, як мене хапали за поли, як мене «любили»...

У Бродах, на IV курсі будучи, я трохи друкувався в райгазеті і мене взяли літпрацівником на місце хворого. Щось там обіцяли платити, але, головне, я мав заробляти «стаж», бо ж хотів поступити на журналістику. Яюсь вранці сиджу в редакції марикую над чиймсь дописом, аж — дзвінок. Перепитує: хто? Коли сказав, він здивувався: був це наш директор Скотинянський Пилип Григорович. Через два дні мені сказали в редакції, що їм літпрацівника студента не треба.

Здав я документи і диплом з відзнакою в університет на журналістику і зрадів, бо дівчата, що приймали папери, потішили: йди, гуляй, чекай виклику на навчання, ти — відмінник, вступних не здаєш. 28 липня — як грім серед ясного неба — виклик в приймальну комісію. Грізний дядько сказав: «Ви закінчили педучилище, держава затратила на вас гроші, треба продовжувати навчання за подібним профілем. Є педінститут — ідіть туди, Вас приймуть без екзаменів. Тут йдете в загальний конкурс, а ви іноземної не вчили — пропаде рік, все одно не поступите...». Йому було байдуже, що я писав нариси, вірші і тикав вирізками з газет. «Я не вирішую — декана нема, не трать, дитино, часу, йди в педінститут», — підсумок нашої розмови. Я взяв папери і пішов шукати педінститут.

Учився під час хрущовської відлиги — здається, ніхто не сортував людей. Навіть за кордон, до Чехословаччини попав у тому ж щасливому 1958 році. (До речі, єдиний раз за все

життя, хоч згодом не раз намагався поїхати в іншу якусь країну, — не вийшло).

1960 року за призначенням, маючи диплом з відзнакою, поїхав на роботу в Хмельницьку область: взяв направлення в Городищенський район — потрапив у Городищенський інтернат під Шепетівку. Через два місяці забрали звідти до армії. Привезли до Дніпропетровська, призначили в батарею управління. Минуло не багато часу — поїхав з генералами на штабні навчання, повернувся — винесли мішок, вигнали в спецкоманду, яка місяць працювала на будівництві стадіону, а потім привезли під Кіровоград в роту охорони. «Через день на ремень», — так називалася ця служба. Я був вартовим з вищою гуманітарною освітою. Моїх колег з Хмельницького набору вчили на ракетників.

Коли поступив до аспірантури (1964 року), почалися нові часи: знято Хрущова. Через рік один аспірант, що проходив вишкіл під орудою отого В. Ю. Маланчука, застеріг: «Хлопці, прикусіть язика». Мені рекомендували під кінець аспірантури залишитися в університеті, брали в лекторську групу обкому партії. Після співбесіди про це забули, опинився я в Донецьку. На другому році моєї роботи прибіг у гуртожиток переляканий студент В. Ю. і пошепки чесно признався: «Мене викликали в КДБ, розпитували про Вас, запідозрюють в націоналізмі, казали стежити за Вами, інформувати...». Невдовзі і мене покликано у відділ кадрів, де представили невідомій особі, яка геть чисто все про мене знала і ще більше випитувала. На той час я читав лекції і в університеті марксизму-ленінізму. Мені сказали: «Курс естетики знімається — будьте вільні». Як же я був здивований, коли один слухач мене спитав: «Чому Ви не читаете більше естетики, нам пояснили, що ці лекції знімають, бо Ви зайняті і відмовилися». Гм... і гм...

Тоді виключили В. Голобородька, посадили В. Стуса, І. Світличного. Пошепки розповідали про неприємності І. Дзюби за працю «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Кинув все, хотів обмінювати квартиру на Львів, але Кубланов сказав, що в університеті місця немає, я готовий був переходити в сільгоспінститут, та в обміні квартири відмовили. По дорозі зі Львова вступив до Тернополя і домовився з Л. О. Каніщенком про роботу в ТФЕІ. Тут мене, молодого доцента, записали до претендентів у докторантуру. Я спочатку відпекувався, а коли вийшла моя книжка «Естетика і критика», підійшов до рек-

тора з заявою: створюйте, мовляв, комісію, готуйте моє питання на раду на предмет переведення в докторантуру. Усміхнувся лукаво Л. О. Каніщенко і каже: «А ти і так її напишеш, тобто докторську». Я ж наполягав, і він тоді рубанув: «Тебе начальство не підтримує, пиши так, створимо умови...». А через якийсь час покликав і з правдивим обуренням запитав: «Ти чому не признався, що твій батько був суджений, що він баптист?».

Пішов Каніщенко в Мінвуз, а я подався в педінститут. Пережив я тут свої пригоди. Планували мене спочатку на зав. кафедрою марксизму-ленінізму після смерті І. Я. Забокрицького — відмовили вище. З відкриттям філфаку готували на його декана: мав співбесіду з секретарем партбюро інституту П. С. Коріненком, з ректором О. Ф. Явоненком — погоджували, узгоджували, а тоді сказали: «Вибачай, ми тебе поважаємо, не будемо ускладнювати тобі захисту докторської дисертації». А ця дисертація тим часом лежала в Київському університеті рік, лежала два, ніхто, крім аспірантів, її не читав. Лариса Левчук крутила щось, очі відводила, а перед тим обіцяла швидко пропустити рукопис через кафедру. Довелось її забрати, розпустити чутки, що взагалі не буду захищатись, а тим часом нишком-тишком перенести рукопис до Інституту літератури ім. Т. Шевченка, де її прочитали, схвалили, до захисту допустили. Коли я в Тернополі показав автореферат, то було вже пізно захист гальмувати.

Зате гальмували інше: завідуючим кафедрою етики й естетики не затвердили, до Болгарії не пустили, до Франції та НДР — теж. Найбільше поглумилися з поїздкою до Канади. Товариство «Україна», яке мене показувало закордонним українцям як експонат, що мав підтвердити соціально-культурний прогрес і розквіт західних областей України, рекомендувало мене для поїздки в Канаду; за моїм наполяганням десь щось перевіряли, узгоджували, внаслідок чого я заповнив купу паперів, пройшов навіть медичну комісію. «Зарізала» ідеологічна комісія. Один з її учасників похвалявся: «Гром'як дуже рвався до Канади, то вже приїхав».

Кожного разу, коли я знову і знову пересвідчувався в тому, що там тобі ходу не буде, де зустрічаєшся з номенклатурою, мандатним принципом відбору людей, незалежно від того, як ти працюєш, — я згадував щиросердне застереження доброзичливця, який мені сказав після приїзду в Тернопіль: «А ви не

дуже старайтеся — нічого не вийде, бо в нас ділять жителів Тернополя на категорії: I — приїжджі комуністи (насамперед москалі); II — приїжджі люди взагалі, передусім з-за Збруча; III — місцеві комуністи; IV — місцеві безпартійні. Отже, Ви належите до III-ї категорії...». Не насміхався той чоловік, а скрушно говорив, бо сам був чесним трудівником.

Покладемо і це все на шальку терезів, зважимо перше і друге, щоб все-таки обдумати відповідь на питання: «Коли і чому я поступив у партію?». А буде ще питання головніше: «Що маю робити тепер я, 53-літній українець, професор, народний депутат СРСР?». Зрештою, постає конкретніше питання: «Як я маю поводитися на з'їзді народних депутатів СРСР завтра і як голосувати? Прецінь видали сьогодні карточку, якою голосують з допомогою електронної системи «Філіпс». Отже, голосування буде поіменне. Ніде ніхто не сховається, і лукавити не треба...

...Після сонячних Шевченківських свят знову східний суховій. Вже в Тернополі в суботу шаргало морозним вітром, заносило раптовим снігом, а під Москвою — біло. Розбирають старі бараки, ліплять тимчасові дачі; захаращені посадки, під'їзні шляхи. У Москві мокрий сніг, цяпанина. Гостей-екскурсантів — не розминутися. Делегатів-депутатів зустрічають більш ніж скромно. «Рафік» нас привіз, біля під'їзду лише кілька чорних «Волг». Ніяких лозунгів, закликів. У буфетах «России» — традиційні сосиски, сметана, ряжанка. Ні фруктів, ні води, а про інші напої і не питає. У номері поламаний телевизор, не вмикається світло, розхитаний торшер. Все колись зроблено добротно, тепер занедбано. Готель «Россия» не дуже й давній. Що ж, так його пильнують господарі, але й так поводяться мешканці. Живемо безтурботно, а що ж далі? Академік Д. Лихачов дає інтерв'ю і досить оптимістично твердить: «Все йде нормально: від тоталітарної системи до нормального демократичного суспільства іншої дороги немає...». Буде, мовляв, краще, тільки не скоро.

* * *

...Не треба більше хронології в сповіді. Тут потрібен Бог і... гріхи. І спогад цілісно-спрямований, векторний.

Справді я з Богом не розминався змалечку. В нашій хаті на Глушині були прекрасні образи — Мати Божа та Ісус Христос. А між вікнами стояла порцелянова фігурка Матері

Божої з малим дитятком. Не пам'ятаю, коли це було, але добре тямлю, як учили мене «Отчешашу». Я стояв на колінах, мамця, а потім бабця проказували фразу, ти за ними повторював, і виходило увечері «Отче наш, іже еси на небеси», «Богородице діво», потім вчив «Вірую», «Помилуй мя, Боже». Певно, скоро я вивчив ці молитви, бо коли забрали енкаведисти батька, то після молитви канонічної я проговорював за намовою мамці власну просту молитву: «Боженьку, Ісусе-Христе, поверни мені татуся...». По декілька разів я говорив-заклинав, просив і плакав. Так минали місяць за місяцем, але, крім листів-трикутників з горезвісним «ЛК», нічого я не домігся.

* * *

...Чи приглядався хтось до наших українських цвинтарів? Навіть з вікна автобуса чи автомашини. І не тільки в Галичині, на Буковині, на Закарпатті, а й в Донбасі? Придивіться, будь ласка, до фотографій 50–80 років, на яких цвинтарі зображені. Пройдіться на цвинтар у 90-х роках. Що вам впаде у вічі? Були колись дерева — тепер їх порубали, оголили могили. Нехай і так. Але побачите одну прикметну річ — хрести й хрести. Дерев'яні тесані, дерев'яні з кругляків, металеві і кам'яні — все хрести й хрести. Поміж них — пихаті чорномармурові стели, надгробки з фотографіями та епітафіями, на них теж скромно (чи боязливо?) висічені хрести. От вам і країна «масового атеїзму», як про це трубили в усіх газетах. Подібне враження виникає і після відвідин московських кладовищ — Новодівичого і Ваганьківського. Хрести... Що це — данина традиції чи страхові? Богові — боже, а чортові — чортове. То ж такі роздвоєність — вертеп.

Думаю про Петра Б., помер його батько. Вгався чоловік, коли йому виїжджати на похорон, на якому мав бути священник. Думав, рахував і вирахував, та й приїхав на цвинтар, коли люди розійшлися. Здавалося, чиста совість у чоловіка: прибув на похорон батька і трішки спізнився (даль яка!), привіз розкішний вінок і бутель добрячого спирту. Встиг же на сумну вечерю, і були хлопи-сусіди задоволені; поминки вдалися на славу...

Ховав і я — тестя і тещу, брата і двох дідів, бабцю і вуйка. Багатьох своїх співробітників. Тих, що були близькими до офіційного статусу, ховали з промовама і музикою. Віруючих —

з ксьондзами. А як мали віддати землі таких, наприклад, як тєсть — селянин, християнин, став комуністом, доживав віку пенсіонером? Крутилися «круки», щоб забрати партбилет і сказати пару казенних слів. Померла колишня ланкова, нагороджена орденами, — і конфуз: райком до неї не прийшов, і люди вигукують... Зрештою роздобули священника, який не знав гаразд, що й казати про покійну, бо за життя до церкви не ходила, а померла — стала рівною (чи рівною?) перед Богом. Країна «масового атеїзму». Закриті церкви, обдерті, обшарпані на вітрах, стояли вони; посеред сіл, як занедбані покритки. І враз — за якийсь час, за рік-два — відкрили. Поновили і оживили старі забуті традиції. Кажуть люди: дай же, Боже, здоров'я Горбачову — відкрив нам церкви. Відкрив — і людей порізнив. Квапилися місцеві начальники відкривати руські православні церкви, щоб не мали на що претендувати УКЦ і УАПЦ. Хіба ж то справедливо? Де ж той Закон про свободу совісті і віросповідання? РПЦ має ситуацію сприяння, УКЦ заборонена, ЄХБ та інших сектантів переслідують, а «нереєстрованих» то й репресують... Все це було в так звані часи застою, все це залишилося й досі, хоча маніфестаціями і голодівками УКЦ «вирвала» право на існування.

...Не можна того всього забути, коли згадуєш репресивні заходи і щодо батька, і щодо себе. Якщо мої батьки ходили до УКЦ чи в секту, то начебто вони гірші від тих батьків, які ходили до РПЦ? Не можна того забути й сьогодні, коли в Палаці з'їздів точилися такі баталії за Президента. Одні хвалили М. С. Горбачова, бігли навперейми до трибуни, аби показати себе й заявити про свою лояльність, а інші гостро і відверто його критикували за половинчастість і нерішучість, за всі біди, які впали на людей, що пережили «розвинутий соціалізм». Так, узяв він на себе тягар відповідальності, але ноша та непосильна. У такій клаптиковій державі, що об'єднала, зуніфікувала сотні народів (націй і національностей), ладу ніхто не дасть. Це — точно. І нехай він буде доброю і чесною людиною, яку світ справедливо підтримав, але Богом він не стане і воза з болота не витягне. Треба знімати драбини і місницю, брати колеса поодинці, розкручувати розвору й насад — частинами виносити віз з трясовини, відмивати кожну з них, фарбувати чи змащувати і знову складати воза, на сухому й твердому місці.

* * *

Як формувалося наше уявлення про соціальну рівність? Література, історія напірала про класове розшарування суспільства, розповідала про націоналізацію, експропріацію як вияв революційної справедливості. А наші люди мали про події, що відбувалися в краї за аналогією до розкуркулення на Сході, власну думку. Дідо Захарко говорив: «Будуть ще землю роздавати, просити людей будуть, аби землю брали, але буде пізно». А вуйко Грицько приказував: «Чому вони багатого рівняють з бідним, а не бідного з багатим?!». Коли я згарячу «доводив» йому переваги суспільної власності, спільного обробітку землі, колективізму взагалі (так, як мене вчили в педучилищі), то він мені про темпи соціалістичного розвитку наводив простий приклад: «Ти маєш один костюм і купуєш ще один — і збагатів на 100 процентів. А пан мав 10 костюмів і теж купив один — наскільки він збагатів? І кому краще буде жити?».

Ми завжди конспектували рішення партійних з'їздів, директиви розвитку народного господарства. І ніколи не могли довідатися, що ж ми маємо в країні. «Зросте у стільки-то разів», «Збільшиться на стільки-то відсотків», — хитрі кліше документів, які нічого не говорили конкретно про реальний стан економічного розвитку. Прийняття підвищених соцзобов'язань, перевиконання планів, які потім десь тихцем переглядаються («коректуються») — і всім добре: є премії, справні звіти. Стільки років жили подвійним життям, аж поки Горбачов не признався, що маємо дефіцитний бюджет! Ганьба! Лементували ж на весь світ про високі темпи розвитку, про економічне змагання соціалізму з капіталізмом, про переваги соціалістичного способу життя над капіталістичним... Студенти, не будши за кордоном, це повторювали, а деякі професори це писали. Бо так треба. «Німець скаже: ви могли! — Моголи, моголи! — Золотого Тамерлана онучата голі!». І король виявився голим, і всі ми в буквальному розумінні босі й голі.

А які виставки досягнень сільського господарства влаштували в 50-ті роки! У районах, десь на окраїнах кожен колгосп будував собі павільйон, туди звозили дині, гарбузи, снопи, буряки, приводили вгодованих бугаїв і вим'ястих корів. Дуже часто овочі й фрукти позичали в людей, худобу спеціально плекали для виставок. Зате були свята і масове гуляння. З'їжджалися люди, виступала художня самодіяль-

ність, автолавка і буфети аж вгиналися. Люди пили, їли, гуляли й билися — забували пісні борщі і безрадісні дні, бідні трудовні. Олімпіади, фестивалі, обжинки, свята пісні і танцю — все це ретельно готувалося, переглядалося, аналізувалося, бо ж мало свідчити про розквіт краю за роки радянської влади. Якби хтось порахував: скільки людей веселилося, а скільки від ранку до ночі трудилося; скільки водночас сиділо в таборах Магадану, Воркути, Мордовії... Хто й коли видасть оцю статистику під спів поширеної пісні «Широка страна моя родная, много в ней лесов, полей и рек... Я другой такой страны не знаю, Где так вольно дышит человек!».

Я переконався в ємкості цих слів, коли в 1956 і 1958 роках їздив на цілину в складі студентських загонів. У товарняках тягнулися ми до Павлодара 7–11 діб. А побачили казахські юрти, німецькі хатинки й українські обійстя — різні, запущені, бідні. Богом забуті села і люди. Туди тоді перли техніку і насипали гори зерна просто неба. Під кінець серпня починалися жнива, а в середині вересня випадав сніг. Скільки всього добра, там пропало — один Бог знає... «Едем мы, друзья, в дальние края, станем новоселами и ты, и я». Все під пісню, все під марші. Справді за горло тоді не бралися, хоч народ був перемішаний — корінний, вербований, депортований. Почуття тимчасовості і загальної покривдженості об'єднувало всіх; виборсувалися з біди і разом, і поодинці, сподіваючись на краще. Пам'ятали війну, післявоєнну розруху, сталінські репресії, бачили, що Хрущов справді приводить все у рух, сам мотається по великій державі і білім світі — вірили в те, що має врешті-решт прояснитися. Були невибагливі, вилізли з біди, відносно поліпшення наочно проглядалося. І треба ж було невгомному Микиті (його в народі часто так і називали) наобіцяти людям комунізм у 80-х роках. Світле майбутнє не за горами — відбувається розгорнуте будівництво комунізму, доганяємо Америку з піснею «Догоним Айову», всі заходяться біля кукурудзи, вчені пишуть історію міст і сіл, обов'язково виділяють славне десятиліття. А поміж тим — 1956 рік: наші війська в Угорщині; 1968 рік — наші війська в Чехословаччині... Арештовують письменників і журналістів, висилають за межі держави «дисидентів». Хто мав родичів за кордоном і одержував від них подарунки-пакунки, став потроху зрікатися рідні, бо мав клопіт. На сцену

нашої історії спускалася друга завіса. Вертепна драма не припинялася, хоча за нею почався трагізм людських дол.

Ми ще студентами їздили до Литви, бо дружили з Вільнюським педінститутом. Славні Іруте Ерманіте, Анелі Грінкевічуте, Казіс Сайя, весела Аушра нас приймали, водили по місту, місцями древньої історії, а вночі напідпитку розповідали про «лісових братів», про насильство над краєм і виливали тугу в чудових литовських піснях. Ми їздили в древній Тракай, каталися на човнах, піднімалися на замок Гедеміна, читали епос Донелайтіса, захоплювалися Чюрльонісом і неповторним литовським рукоділлям. «Маленькая жемчужина» — бурштиновий край запам'ятовувався і пагорбами, і перелісками, і хуторами, і людьми, і піснями, і цепелінами (національною стравою). А найбільше — роздвоєністю: литовці затаїли біль та образу на «визволителів», підозріло зустрічали імігрантів, які зверхньо ставилися до них, і тільки після того, як повірили нам, що ми такі ж обездолені, розкривали свої душі. Високі литовці-хлопці «приставали» до наших дівчат, а литовки горнулися до нас. Досі пам'ятаю сірооку Іруте, яка наvertала мене до вивчення литовської мови, щоб можна було досліджувати литовсько-українські культурні взаємини. Мабуть, ті давні враження живили мій потяг до творчості литовських письменників М. Слущкіса, А. Беляускаса, Й. Авіжюса, В. Бубніса про той перехідний період (30-50-ті роки).

І от тепер литовці вириваються на простори рідної культури, хочуть «дихнуть хоч раз колишнім дихом», відновили свою символіку і державну незалежність. А гурт парламентаріїв їх осуджує, визнає волевиявлення народу «незаконним».

* * *

Чого не можуть збагнути і прийняти по-імперськи мислячі люди? Національної образи, почуття другорядності в історії людства. Вони народилися і з молоком матері засвоїли рідну мову, нею навчалися, мислили і виступали публічно, ніколи не роздвоювалися. Переїхавши в інші республіки, вони відчували інший мовний фон, але не мали потреби переходити на чужу мову: до їх послуг російські школи, переваги в доборі на роботу. В армії, на всесоюзних зборах, нарадах, у поїздках — скрізь росіянин відчувається самим собою. Ми ж, воз'єднані і приєднані, постійно маємо «переключатися», стежити за собою, докладати зусиль, щоб нас зрозуміли, не обсміяли, щоб

ми не виглядали глупаком. Це принижує, підкреслює твою «інакшість». Доки ж так має тривати? І чому бажання (цілком природне) жити в етнічно однаковому середовищі перейменується на «сепаратизм», а далі — і на націоналізм з різко негативним політичним знаком?

Можна зрозуміти російськомовне населення, яке живе в республіках. Воно захищає свої, якщо не привілеї, то звичні стереотипи, їм бодай якоюсь мірою доводиться стикатися з тими соціально-психологічними феноменами, які переслідували «націоналів» постійно. Їм, бачите, не хочеться зазнавати комплексу «національної меншості»... Звідси — галас, крики і нетерпимість до природного права тих людей, які дали назву своїм краям, країнам. Президент же бере курс на переслідування т. зв. «сепаратистів». Не думаю, що це історично перспективний шлях. Пробуджуються люди, відроджуються нації, почуття національної гордості стає рушійною силою історії. І це не суперечить економічному співробітництву, інтеграційним процесам, політичним розрахункам на ґрунті рівності і взаємоповаги. Невже це важко зрозуміти?!

* * *

В яку газету не заглянь, знайдеш матеріали про наш великий Вертеп. Суд над «дисидентами» Даніелем і Синявським; свавілля колишнього «господаря» Азербайджану Г. Алієва; перлюстрація листування акад. Л. Капіци, цензура журналів, які він одержував з-за кордону; знуцання з акад. А. Сахарова та його дружини в 70-х роках; бунт в'язнів у таборах Воркути в 50-х роках; інтерв'ю В. Гавела та Адама Міхнека про ті часи, коли вони були інтерновані, — це тільки мала порція, взята з кількох газет протягом одного дня. Чи не досить, щоб повірити у висновок про повну ізоляцію КПЯ. Японці твердять, що комуністична ідея себе остаточно дискредитувала. А наші економісти-радикали запитують: яка з країн «соцспівдружності» забезпечила нормальний рівень життя своїм громадянам? Чому країни Східної Європи так «рвуться» в... своє капіталістичне минуле? Чому Естонія живе бідніше від своєї родички Фінляндії, яка обстояла свою незалежність в часи розвалу царської імперії?

Великдень

Сонячно і тихо. Місто немов вимерло... десь-не-десь пройде хтось з дитиною. Люди в церквах, а вихідці з сіл роз'їхались на свята додому. А «влада» причаїлась: вже не чинить опору. Донедавна мали «клопіт»: розписували весь актив, хто повинен чергувати біля церков і в церквах, роз'їжджалися по селах. Тепер, мабуть, відсипаються. Бурхливі передвиборні мітинги, напружена підготовка до сесій, апаратні ігри на сесіях. Начебто все вляглося. Тихо. Сонячно. Та надходить хмара в полудень. Може, й буде дощ. Завтра, в поливаний понеділок (традиція відома!) дощ буде обов'язково. Свято воскресіння, пробудження життя. Докопуються культурологи давніх джерел, з яких вийшли поганські та християнські звичаї і переплелися в наших Великодніх святах. Я ж пам'ятаю тремке очікування паски і ковбаси, а ще більше — тих розваг, які супроводили свята. Нам, дітворі, купували деркачі і калатала; старші хлопці лагодили «ключі»-самостріли. Навколо церкви ми бігали з деркачами і калаталами, зчинявся неймовірно радісний тріск-галас-рейвах. А за церковним парканом гатили «пушкарі». Після відправи в церкві, коли вдома люди покуштували освячених пасок, шинки, крашанок, всі знову йшли на вигін: дівчата водили гаївок, статечні господарі стояли осторонь, про щось гомоніли, а хлопчиська стріляли з самострілів. Що ж творилося на другий день, то й годі описати! Крім гаївок і стрілянини, оте обливання водою супроводилося реготом і верещанням розбехканих і розпашілих дівчат. Великдень, велик-день, Великодні свята, Пасха. Незабутні враження з дитинства. У роки навчання починалися урок фарисейства. Нас, членів комітету комсомолу педучилища, розбивали на групи, посилали чергувати під церкви ще з четверга. Ми мали не допускати туди слухачів і навіть заходити до церкви, вивідувати, хто прийшов на «всенешню» чи до «плацівниці». Після того були «проробки», «персональні справи». Для студентів на Великдень планувалися масові заходи, присутність на яких мала бути обов'язково. Хлопці й дівчата, що жили в гуртожитку, крилися від ненадійних колег, отих сексотів-стукачів, коли їли привезені з дому святочні дари. Всім хотілося і паски, і шинки, і крашанки, і домашньої ковбаски. В аудиторіях пахло часником, хоча ніхто домашніми стравами тоді не хизувався. У школах були

справжні комедії: вчителі не тільки чергували біля церков у неділю, а й організовували «комуністичні суботники» на другий і третій день свят. Бувало, що й гній вивозили. А колгоспники святкували і кепкували з начальства і прислужників-агітаторів. «Байдикуюте в будні, то хоч на свята попрацюйте!». Поза цими комедіями атеїстичної масової роботи тепліло звичне людське життя: люди вірили, звичайв дотримувалися, як би важко не доводилося цього зробити. І дочекалися: як тільки знесено прямі заборони, все вибухнуло, пішло весняною повинню, наче й не було десятиріч «войовничого атеїзму». Цьогорічні: Різдво і Великдень підтверджують таку думку.

* * *

Повертайся, уяво-спогаде, в юність. У 50-ті роки... У Бродах, біля парку, є хлібний магазин. І тепер, коли буваю дома, заходжу до нього купувати хлібину-другу. Черга невелика. Інколи продавець велить залишити хлібину біля нього, якщо візьмеш більше. Контроль! Норма відпуску! Бо люди купують хліб для курей і худоби. Може, тому тепер тут рідко продають чорний, все більше (і переважно) білий. Він дорожчий і, зрештою, не наважиться селянська душа паскою чи булкою годувати худобину.

А я колись, навчаючись у педучилищі, стояв подовгу в черзі біля цього ж магазину за хлібом чорним і липким. Стояли ми, мліли і пріли, одержували по півхлібини. Ніс його, хлібець святий, на квартиру, не міг втриматися, щоб не відщипнути бодай крихту, текла слина, ковтав її, кляту, і тамував голод, щипаючи, скубаючи хлібину. Пальці мокріли від того лепцюха, але їв його, не нарікав на долю.

Я зрідка приїжджав у село, бо в нашій хаті жили квартиранти (сілська фельдшерка), а в дідовій була колгоспна квартира. Подвір'я занедбане, розгороджене, пахло пусткою, наvertsалися сльози... До діда Рогоцького було далеко — 25 кілометрів.

Великим святом у моєму житті була купівля велосипеда. Коли поїхали мати з братом до батька в Ангарськ, то невдовзі прислали мені 700 карбованців, щоб купив собі ровер. Я ходив по магазинах, та не міг застати свою мрію — ровер: їх тоді миттю розбирали. Ото настренчив мені вуйків колега по роботі новий ровер в Суховолі, поїхав я туди і купив (як виявилось

потім — каліку) велосипеда Московського заводу. Блищали нікелем колеса і кермо, виблискувала чорною фарбою рама і болотники — радість, гордість! Я навіть з ним, як з вірним другом, сфотографувався. Відтоді частіше їздив до діда Захарка в гості — аякже, ровером 25 кілометрів туди і стільки ж — назад, за суботу і неділю, зате з форсом! Так натренувався, що їздив на районні й обласні змагання з велоспорту і виборів навіть третій розряд. Їздив навіть з фокусами. Якось позичив на Глушині скрипку і віз її, тримаючи обома руками, на велосипеді, не брав у руки керма... Віртуоз... їздив, аж поки ледь під машину не потрапив. Коли кінчав педучилище і збирався до Львова на навчання, то продав на базарі в Бродах «вірного друга» і купив нові мешти.

1953 року я погнався в Сибір до батьків. Їхав довго у поїздах зі Львова до Москви, з Москви до Ангарська. Один, у свої 16 років, серед чужих людей, у переповнених вагонах, вдивляючись крізь вікно в російські простори, голі села, дрімучі ліси, і в великі задимлені міста. Коли зійшов під Ангарськом на полустанку Китой, то на смерть перелякався — так було порожньо і безлюдно. Обабіч — товарняки. Я стояв з валізкою серед них і бралося мені на плач. Аж тут побачив, що біжить до мене Богдан, а за ним повільно йде батько... Обійняв і, витираючи сльози, спитав: «Чого ти такий малий?».

Після отого сльотаво-мокро-снігового вечора 1947 року я знову побачив батька — дебелого здоров'я, зачесаного на бік. Він начебто не змінився, а була тюрма, були табори в Караганді і тут, в Ангарському ДОКу. Ми йшли поміж «чудо» нового життя — бараки. Це — довжелезні дерев'яні будівлі, подібні до теперішніх колгоспних ферм. Вікно біля вікна, дерев'яні стіни і дах, а навпроти — різнокаліберні «сараї» — курники, свинарники, дров'ятні. Люди промишляли, чим могли і як могли. З коридору наліво і направо вели двері до «квартир»: передпокій-кухня і далі кімната. І так у кожного. Жили там білоруси, а українці — все колишні «зеки». Жили дружно і весело: сходилися часто, виручали один одного. «Дядя Федосей» — так кликали сусіди батька (або просто Федосей) — повертався з ДОКу і брався за роботу дома: робив дивани і шафи — столярював, щоб заробити грошей і повернутися додому. Треба було відновлювати розруйноване гніздо. Десь за бараками, посеред сосен, розкопували люди трохи ґрунту, робили грядки, садили бараболю. Не могли колишні

селяни сидіти після роботи й лузати «семечки», побивалися від світанку до смеркання. Дехто з корінних дражнився: «Кулаки-хохлы». І так було цілий місяць, поки я був на канікулах. Тільки раз ми поїхали до Іркутська, походили по дерев'яному місту, купили риби-омуля «з душком», вистояли в черзі за пивом і повернулися на Кітой. Ходили батьки щодня на роботу, а я малював «картину»: копіював знаменитих «медведів у лісі» Шишкіна. Повісила мати її на стіну замість килима, і дивувалися колишні «зеки» з того мальовидла... Коли я повертався додому, купив мені батько кілька книжок, а мати уклала в торбину харчів, — і рушив я «до краю» під мамині сльози і круте мовчання батька. Вони ще залишалися в Сибіру, бо ситуація була невизначена. Хто тоді міг здогадатися, як складеться доля «зеків» на рідній землі, з якої силоміць вивозили людей, обзиваючи «націоналістами», «бандеровцями». Стояло літо 1954 року...

Приїхав батько «на розвідку» через два роки восени, коли женився Олег. А повернулися наші вигнанці аж 1959 року. Зупинилися в Бродях, найнявши в чужих людей квартиру. А через рік почали будувати поруч з нашою старенькою хатою будинок «на два боки» — для обох старших братів. І заговорили недоброзичливці: «Шляк його не трафив у тім Сибіру, збив гроші і будує кам'яницю». Чомусь ніхто не бачив того, що батько з братами робили все власноручно, після роботи, так як і в Сибіру тривав робочий день 12–14 годин влітку, і не було ні суботи, ні відпустки. Праця і клопіт — вічна гриза: зекономити копійку, дістати матеріал, зробити двері-вікна, постелити підлогу, купити шифер. І ця будова тягнулася цілих 10 літ... І протягом того часу не тільки вирости Олегові діти, а й сталося те, що сколотило нашу родину, розвело до різних Богів моїх близьких. І досі немає спокою між батьком-матір'ю, як між церквами нашого народу.

Глибоко віруюча мати і глибоко віруючий батько почали сваритися-сперечатися, мало не битися, та й розійшлися «на ідейній» основі. Минає майже тридцять літ, ті спрацьовані люди старіють і хворіють, потребують догляду і взаємодопомоги, ходять одне попри одного, але не поступляться ні кроку одне одному: кожен вірить у своє. Яко християни, не розлучаються вони як муж і жона, але як люди — не миряться і не приймають порад, не йдуть на «компроміси». Страшно згадати: довгі зимові ночі, ще довші тоді, коли мучать недуги,

а двоє старих людей, які колись любили одне одного і народжували дітей, сидять самотньо в своїх кімнатах, сидять добровільно у в'язницях, — і не миряться, бо вірять, що віра кожного єдиносправедлива... Наївні ті сучасні політики, які хочуть рятувати соборну Україну, думають легко примирити православних і католиків, захищають право довго переслідуваних греко-католиків та іронізують над православними, сподіваються на єднальну силу автокефалістів. Наївні, хоча політики. Віра — найтонша матерія, яка рветься від доторку грубої руки... Без віри людина подібна до худобини. Переслідування людей за віру довело нашу бідну експериментальну країну до звиродніння. Важко без віри, але й віра, видать, не рятує. Вічні екстремі. На що ж уповати тепер?

Зберуться під куполом Верховної Ради владики-партійці і вчорашні в'язні, втомлені політики й амбітні неофіти, зневірені колгоспники і маріонетки-активісти — яка віра їх об'єднає?!

Не здолали цих екстрем мої батько і мати, чи ж здолає їх мій поділений на партії народ?

* * *

У Львівському педінституті на час мого вступу були філологи різні: ті, що сформувалися ще «за Польщі», — доценти Ю. К. Редько, Б. В. Кобилянський, Г. Ф. Шило, ст. викладач М. М. Шкільник; вихідці з «радянської найпередовішої філологічної науки» — доценти В. І. Півторадні, Н. П. Корнієнко, Т. І. Марусенко, молоді кандидати наук Т. І. Комаринець, М. І. Іщук. На факультеті були й аспіранти — літературознавці Любомир Сенік, Роман Кирчів, мовознавці Леся Сербенська, Софія Дідик і Остап Пура. Здебільшого це люди відомі і тепер працюють в науці. Відійшли вже до «праотців» Броніслав Володимирович Кобилянський, Таїсія Іванівна Марусенко, Гаврило Федорович Шило, Михайло Михайлович Шкільник, Теофіл Іванович Комаринець. Серед цікавих викладачів виділялися й доценти П. К. Яременко і Ф. Є. Ткач. То були цікаві «гумористи»: Пархом Кирилович читав лекції з давньої української літератури та фольклору натхненно, з усмішкою. Цитуючи вірші мандрівних дяків, сам щиро поюнацьки сміявся. А ми, молоді студії, мало що з того брали до серця, більше підсміхувалися з його неохайності, бо ж блимав чоловік інколи голою п'яткою з розбитого мешта. Подейкували

старшокурсники, що він розлучився з жінкою, живе з нею в одній квартирі недоглянутий. Був Яременко справжнім подвижником у науці: колись замолоду публікував у харківських газетах вірші, тепер же щодня просиджував у бібліотеці на Радянській, 24, гортав старі манускрипти, роздивлявся їх у лупу. Працював він тоді над докторською дисертацією про полемічну літературу. Став згодом доктором наук, професором. Схильність до віршованих каламбурів виявилася в його фразі про мене, коли я відмовлявся бути комсоргом факультету. Сказав тоді Пархом Кирилович під регіт студентів: «Був Гро-м'як і той розм'як».

Чудакуватий Федір Євдокимович Ткач читав нам старосло-в'янську мову. Моложавий, але зморщено-зім'ятий, з непокір-ним чорним чубом, який весь час падав на лоба, неохайний, він теж був залюблений в свою науку, яка великого захоплення в першокурсників не викликала — мертва мова... Проте Федір Євдокимович умів увагу підтримувати і цікавими історичними екскурсами, і анекдотами, і жартами.

Обидва вони на першому курсі мали досить занять і формували в студентів уявлення про філологію. Доповнював цей образ філології Клим Степанович Забарило, який читав античну літературу. Низький повновидий лисий чоловік, дещо подібний на Хрущова, монотонно без конспектів розповідав дивовижні речі, знав силу-силенну уривків з «антиків» напам'ять. Декламував їх по-грецьки і по латині, а-потім пере-кладав. Ми його звали Агамемнон. Ледачі студенти, молоді раціоналісти-прагматики нарікали на нього, що старий тратить даремно час, бо цитує те, чого ми не розуміємо... Та ба! І досі дзвенить у тямці його голос і залишилось враження, що нас прилучали до вельми поважної науки, до якої нам не дорости, бо греки й латини ми не вивчали.

На цьому фоні різко контрастувала Марія Іванівна Іщук, чорнява красуня з Вінниччини, яка читала вступ до літературознавства. Горда, молода, струнка, вона не відходила від трибуни, була прикута до конспекту і не виявляла жодних емоцій. Теорією не зворушувала, але приходила на нашу літературно-критичну студію і була живою людиною: в'їдливим критиком, з відчуттям гумору.

Отака «когорта» викладачів накинлася на першокурс-ників, і хоча вони були різні, але всі, подаючи плани лекцій, практичних занять, починали однаково: К. Маркс і Ф. Ен-

гельс, В. І. Ленін і Й. В. Сталін про... Виходило, що з усіх наук і з усіх проблем класики марксизму-ленінізму щось говорили. Правда, цитати не завжди знаходились, а те, що викладачі переповідали, було дуже далеким від філологічних тем і проблем.

У другому семестрі естафету перейняв Броніслав Володимирович Кобилянський, який, казали, ще 1928 року став доктором філологічних наук, але за радянських часів написав нову дисертацію. Він почав читати вступ до мовознавства. Строгий і суворий «австріяка» (закінчив Віденський університет), він був чистун і чепурун. Завжди випрасуваний, заціпнутий на всі гудзики, сідав за стіл, розкладав журнал, поруч клав олівці, ручку, гумку-радируку, лезо, кнопки і ще якісь причандали... Писав на дошці чітко, каліграфічно. До аудиторії підходив ще до дзвінка, стояв у коридорі, витягав з камізельки кишенькового годинника і споглядав. Рівно о потрібній годині рвучко заходив у нашу (пам'ятну й досі) 20-ту аудиторію. Цілковитий контраст до Ткача і Яременка. Проте він нас мучив зубрінням і коментуванням кожного рядка праці Сталіна «Марксизм і питання мовознавства».

Ми дізналися згодом, що бідні «австріяки» після війни пройшли сувору школу в «університеті марксизму-ленінізму при обкомі партії», там набралися страху і тепер передавали його нам. Що ж, непокірні поїхали на Сибір, а ті, що стали до роботи в радянських вузах, робили все згідно приписів... Всі наші викладачі пропагували науково-дослідну роботу, запрошували до своїх гуртків. Я, почавши писати вірші ще в школі і в педучилищі, відразу записався до літературно-критичної студії, але, крім того, мене «мобілізував» Ф. Є. Ткач і порадив тему «Суспільно-політична лексика в поезіях Лесі Українки». Читав я праці на подібну тему, виписував слова з віршів Лесі, аналізував контекст і значення, щось там групував, ходив на консультації до «старослов'яніста» і під весну на першому курсі почав писати «трактат». Приніс написане Ф. Є. Ткачу. Прочитав він вступ, і — о, диво! — я почув од нього таке, то від страху мене до землі пригнуло: радив «старослов'яніст» вилучити всі цитати з «геніальної» праці Й. В. Сталіна. «Скоро почувете про нього таке, що не снилося нікому», — казав мені наставник. А викладач історії КПРС (ректор інституту доц. Ломов Г. І.) тоді ще мовчав. Правда, бомба, всім відома тепер, невдовзі вибухнула.

Розвінчували культ особи Сталіна. Запала, серед шуму, гуку, сліз і розпуки, така деталь. Перед науковою конференцією викладачів було організовано виставку їхніх праць. «Виставилися» і наші філологи. Чимало публікацій мав Броніслав Володимирович Кобилянський, але в усіх були ретельно заклеєні перші фрази чи абзаци. Німецька пунктуальність підкреслювала й увиразнювала залежність філології від ідеології, трагедію того покоління, яке переходило від «формації до формації». До світла можна було розгледіти, що Б. В. заклеїв фрази типу «Як зазначено в геніальній праці Й. В. Сталіна і т. д.». А писав же ж наш викладач про гуцульський діалект, про бойківську говірку...

Була весна 1956 року — йшлося до літа в природі й духовному відродженні наших народів. Не знаю, як мені прийшла думка начебто випадкова... Після стипендії йшов я від книгарні до книгарні і набрів на 20-ти томник Івана Франка; правда, було тільки 19 томів і коштували вони понад 200 крб. Я віддав усю стипендію, здивована продавець зав'язала мені два тюки коричневих томів, і приніс я їх на квартиру до пані Каті. Сплеснула руками моя господиня: «А то що таке? Пане Ромцю, що Ви робите, нащо стільки книжок?». Може, й мала рацію пані Катерина, бо я два тижні купував тільки хліб і пив чай. Добре, що мав мішечок цукру. Солодка вода мене виручала. Але тепер-то я розкошував: щодня принагідно сідав за Франка і том за томом читав його прозу, вірші і навіть критичні праці. Пієтет у ставленні до Франка тоді у Львові був надзвичайний, бо йшлося до 100-літнього ювілею Каменяра. Донині дякую долі за той випадок у моєму житті, бо досі тримаюся Франка. У 16-му томі я тоді ж геть покреслив «Із секретів поетичної творчості», бо мало що тоді втямив, але незрозуміла для мене глибина тієї праці запам'яталася і спонукала знов і знов до трактату повертатися...

Сумно було слухати бідні розхристані лекції покійної вже Т. І. Марусенко про творчість Франка. Старі вульгарно-соціологічні стереотипи. Щось я пробував їй суперечити, коли зайшлося про різні редакції повісті «*Voа constrictor*», про взаємини Франка з Драгомановим і Партицьким. Написав усе, що думав з цього приводу, прочитав на студентській науковій конференції, безмірно це розхвалив П. К. Яременко, радив передати в університет до друку. І пішла моя наукова спроба «Літературна еволюція повісті І. Франка «*Voа constrictor*» на

конкурси, дійшла десь там до київських пагорбів, бо 1958 року одержав я диплом 1-го ступеня Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти та ще й грошову премію.

Чи був я гоноровий з того? Авжеж. Бо коли мені Я. Шуст, повертаючи рукопис з редакції збірника «Іван Франко. Статті і матеріали», радив подати на конкурс студентських робіт, то я, видно, так буркнув-відпалив: «Вона там була і дістала першу премію», що старший товариш образився, сказав десь П. К. Яременкові: «Він у вас зарозумілий».

Так у мене виник другий конфлікт з університетом у Львові: перший раз не прийняли на журналістику, другий раз відкинули моє писання... Множилися малі і великі конфлікти з тим вузом і згодом, хоч я таки потрапив туди в аспірантуру. Та цим, мабуть, завдячую ще одному дивному викладачеві — на цей раз суспільникові Степанові Васильовичу Федчишину. Складна в нього доля, показова для трагедії українського відродження. Читав Федчишин у нас діамат і логіку. Читав досить плутано, забувався, склероз, видно, давався знаки. Але час від часу згадував про Харків, де він працював в інституті Червоної професури. Оскільки він був родом з Тернопільщини (с. Жуків на Бережанщині), то ми з Мих. Рутковським, його односельцем, часто підходили до нього, проводжали додому. І ці проводи — то був справжній університет. Оповідав про свої зустрічі з Горьким, Скрипником, Ролланом, про харківські страшні події 30-х років. Признався, що тоді він виступав і в ролі літературного критика, писав про проблеми естетики. Коли я згодом заглянув у журнал «Критика», то здивувався, які глибокі цікаві праці з історії естетики залишив наш «діаматчик», і зрозумів, чому він перейшов на логіку та діамат. В період з 33-го по 39-й рік обзивали його публічно і націоналістом, і фашистом, і агентом буржуазної Польщі. Як він уцілів тоді, один Бог знає. Не допитувалися ми (ніяково було, а він сам не признавався), як він після війни добився до Львова. Отож Степан Васильович радив мені зайнятися теоретичними питаннями художньої творчості, естетикою, якої тоді нам ще й не читали. То купив я праці Б. Г. Кубланова «Эстетическое чувство и искусство», «Гносеологическая природа литературы и искусства» і почав студіювати, а С. В. Федчишин і каже: «Ви беріть глибше, вивчайте першоджерела. Візьміть хоча б П. Лафарга. Я ж Нічого не знав про цю людину. Розповів мені про нього Степан Васильович, дав з

власної бібліотеки двотомник його праць з естетики, трактат «Экономический детерминизм К. Маркса». Прочитавши ці праці, написав я реферат «Естетичні погляди Поля Лафарга». А Федчишин знову: «Беріться за нього глибше, сядьте за французьку мову!». Добре було йому казати, я німецьку ледь знав, бо в педучилищі іноземної взагалі не викладали. А тут з історії української літератури включили до програми «забутих» і «репресованих» письменників П. Куліша, М. Костомарова, О. Кониського, Б. Грінченка, О. Олеся, М. Куліша, І. Микитенка, Я. Мамонтова. Текстів ще не перевидали, ми ходили в бібліотеки, читали на Радянській, 24 бодай основні твори і потім переказували всім студентам. Отож, було не до французької. Реферат про Лафарга лежав серед паперів, аж поки не пригодився при вступі до аспірантури. Та було це вже 1964 року.

Студентські графіки, вузівські програми привели до літератури розстріляного відродження. Засів я в академічній бібліотеці на вулиці В. Стефаніка за поетичні збірники і журнали тих часів... Замучені, замордовані, заборонені поети, які співали осанну комунізму. За що? Як воно сталося? І писав я про українську комсомольську поезію: П. Усенко, О. Влизько, Л. Первомайський, Т. Масенко, С. Крижанівський, В. Собко: молоді критики «Молодняка» І. Момот, П. Ключчя — все політична тріскотня, пісенно-маршеві ритми.

Доторкнувся тоді до драматизму епохи, але трагізму людських доль і нації не сягнув. Проте позбувся «бездушного комсомольського бодрячства». Відкривали нам очі не тільки історичні паралелі, нові знання про минуле, а й свої події. За поданням викладачки історичної граматики виключали з комсомолу і з інституту Мар'яна Демського за те, що той допитувався, чи мав рацію Ленін, твердячи: «При єдиній дії пролетарів російських і українських вільна Україна можлива...». Виключили! І це було за Хрущова.

Повернувся до Львова В. Гжицький і написав роман-спогад «День і ніч» — то було потрясіння. Поверталися засуджені за ніщо земляки. Ми усвідомлювали: не знаємо історії власного народу. А історія літератури, яку нам читали, — це не історія. Таке переконання зміцнювалося після зустрічей у Вільнюсі і в Львові з студентами-литовцями. Наш факультет дружив з філологічним факультетом Вільнюського педінституту. Мої друзі Анеля Грінкевічуте, Іруте Ерманіте вчили мене по-

литовськи, навертали до литовсько-українських літературних взаємин, уводили в свою історію і недолю. Початківець тоді Вітаутас Бубніс допитувався, як у нас проходила колективізація, як ці процеси відбилися в літературі. І ми доходили спільного висновку: було не так, як пишуть — література завинила перед правдою.

Під впливом таких настроїв не хотілося писати про літературу, а мріялося творити літературу, відтворювати правду. Почали ж з'являтися зразки, які викликали заздрість і бажання наслідувати: «Край битого шляху» Романа Іваничука, «Волинь» Бориса Харчука, «Люди зі страху», «Спадок віку» Романа Андріяшика. Над ними могутньо височіли монументальні «Сестри Річинські» Ірини Вільде.

Такою була атмосфера моїх студентських літ, вона живила скалічену національну пам'ять, яка в свою чергу протистояла одноплщинним кліше пропагандистського призначення. Особливо дратували такі курси, як історичний матеріалізм. Тут я, сталінський стипендіат, почав діставати двійки. Коли ж Сухоносів у Дрогобичі почав читати марксистсько-ленінську естетику, то ми вже на третій лекції збунтувалися, бо викладач не міг нам переконливо відповідати на запитання, ніс таку загальщину і вульгаризацію творчого процесу, що ми відмовилися від його лекцій і від курсу. Парадокс у тому, що згодом я пройшов аспірантську підготовку з спеціальності «марксистсько-ленінська естетика» і навіть студентам читав курс «історичного матеріалізму».

Були на те свої причини, були зигзаги і, зрештою, своя логіка. Все мусить визріти і дійти до самозаперечення...

* * *

Чи був я щирим з собою, вибираючи фах і заняття у вузі? Відверто кажучи, несли мене обставини на шляху навчання, ситуація суспільно-політична й родинно-побутова значною мірою визначала мої інтереси і спосіб діяльності. Так було і на шляху до науки. Напевно, не міг би я займатися тим, що вимагало знання математики. Я з нею в цілому справлявся, але панікував. Коли треба було розв'язувати задачу швидко, у мене мліли ноги; десь я схильний до емоційного шоку, хоча прагнув брати себе в руки. Писав вірші, але не мав до них пам'яті. Висновки з фактів робив швидко і пам'ятав їх. Віршові спроби посилав до львівської «Ленінської молоді»,

одержував відповіді від М. Петренка, який їх ні разу не надрукував. І я вже в інституті на першому курсі перестав писати вірші. Прозу і критику мучив далі. «Ленінська молодь» десь тоді помістила відгук на повість М. Яцківа «В лабетах», а «Вільна Україна» — рецензію на повість П. Гузюка «Розрив» (називалася рецензія «З птьми до світла» — в редакції хтось так її охрестив).

Сором'язливість, за яку я в дитинстві добряче був битий, заважала і тут: я ніколи не носив своїх писань до газет, а посилав їх поштою. Два оповідання, написаних під впливом цілинних вражень, послав до «Жовтня». Одержав відповідь від В. Колодій, що, мовляв, вони відібрані до редпортфеля з метою можливої публікації. Не з'явилися і досі. Одне з них звалося «Скиба». Чи бракувало мені уяви? Мабуть, ні, бо й до цього часу уявляю те, що бачив у дитинстві чи витворив у довгі безсонні ночі. Після другого курсу з'їздив на велосипеді північну частину Бродівщини навколо села Бордуляки, збирав топоніми й діалекти. Під враженням від поїздки прочитав оповідання Т. Бордуляка, знайшов у них якісь місцеві асоціації і написав об тім до «Літературної газети», але дістав відповідь, що редакція вже має в портфелі рецензію на твори Т. Бордуляка. Все це притлумлювало мої пориви до писання, а життя заносило туди, де щось відбувалося; робив те, що було потрібно комусь: двічі їздив на цілину (з цікавості і для заробітку), ходив у драмгурток, грався в артиста; чотири роки в інституті був у комсомольському бюро; на багатьох концертах був ведучим і їздив з хором до Вільнюса; не обходилася без мене жодна екскурсія в Карпати, до Києва. Отож, я ніколи не зосереджувався надовго на одному предметі, багато чого не читав або не дочитував до кінця. Це ставало на заваді до глибших наукових студій. Коли Львівський педінститут переїхав у січні-лютому 1960 року до Дрогобича, я виступив на кафедрі зі звітом «Як готуємось до державних екзаменів», і про той звіт довго потім згадували С. Пінчук і М. Гольберг. Вважали мене за ерудита, але я то знав свої плиткі місця. Просто я міг у виступі чи під час відповіді використати все, що потрапляло на той час у поле уваги. А пам'ять теж виручала. При закінченні педінституту в Дрогобичі я отримав рекомендацію до аспірантури з історії української літератури. Але в Дрогобичі такої аспірантури не було, в університетах її різко скоротили і мали, зрештою, своїх випускників. Тому я, взявши

призначення в Тростянецьку СШ Городоцького район) на Хмельниччині, одружився з однокурсницею перед випуском, поїхав туди вчителювати.

Про аспірантуру не забув, але конкретного наміру не мав. Чомусь потяг до писання залишався як мрія чи установка, а парадокс полягав у тому, що я не писав. Читав, думав, прицілювався. Через два місяці вчителювання в Городищенському інтернаті потрапив до армії. І тут у долю мою вторгся знову випадок: в бібліотеці військової частини списували книжки і я підібрав собі «Лекции по эстетике» Гегеля (видання 1938 року) і вечорами в казармі читав як найцікавішу прозу. Від Гегеля перейшов до «Принципов диалектической логики» М. Розенталя. Ще один випадок допоміг: часто протягом ночі чергував на радіолокаторі, підтримував сталий температурний режим, і тоді ніхто не заважав у філософських студіях. Теорія лягала на філологічну підготовку, зерна, посіяні Федчишиним, проростали. Це мене врятувало від крайнощів: від догматично-філософського розумування і від голих переказів текстів. Я все частіше згадував І. Франка з його «Із секретів поетичної творчості». Підстерігала при цьому одна біда: відходив від суцільного обстеження історико-літературного процесу, я розминався з «білими плямами» історії та літератури; опинившись після Львова на периферії, я не мав серед друзів тих, хто володів давнім скарбом. При тім не забував, як полювала облава на старі книги, пам'ятав, що їх зберігання вважається крамолою. Будучи довірливим, я занадто довіряв ученим і не уник магії тверджень про «передову радянську науку». Я захищав радянську науку в суперечках з солдатами-істориками. Більше того, в новій військовій частині, куди мене перекинули через недовір'я (під Кіровоградом), я zorganizував «Солдатський університет культури», в якому майже сам один вів заняття. І це було в атмосфері суцільної апологетики, викликаній прийняттям нової програми КПРС у 1961 році. Коли «шістдесятники» в Росії і на Україні на повен голос виражали нове відчуття свого часу і нашої історії, я потрапив у цейтнот, на загумінки (в армії ОБАТО — окремий батальйон аеродромно-технічного обслуговування, після армії — восьмирічна школа в с. Дубенка біля Монастириськ на Тернопільщині). Все, що я знав, міг віддавати солдатам з Вологодщини й Архангельщини, сільським дітям і їхнім батькам. Брати міг тільки з газет у вільну

хвилину, середовище до цього не спонукало і мало що давало мені.

У Дубенці я вів уроки з математики, російської літератури, з географії, з малювання та німецької мови! Соромно признатися, але так було — «солянка» із залишків навантаження інших учителів. То був період з січня 1963 по червень 1964 року. Готувався до уроків, вів у селі драмгурток, сам грав на сцені; з механізаторами вів школу основ конкретної економіки, а при тім малював людям кімнати (собі, сусідам, деяким учителям). Не було часу для перечитування того, що творили «шістдесятники». Зате рецензував вірші місцевих поетів Я. Велигана і Я. Костенка, ті рецензії друкував у бучацькій районній газеті. У цій веремії було єдине бажання: не захлинутися, вискочити з колеса, бо ж мрія щось створити залишалася. Шукав оголошень про прийом до аспірантури, нічого не знайшов про історію літератури, зате «Вільна Україна» оповіщала про прийом до аспірантури при Львівському університеті за спеціальністю «марксистсько-ленінська естетика». До заяви і характеристики з місця праці треба було додати реферат. І тут мене осінило: відшукав «Естетичні погляди Поля Лафарга», відредагував, переписав од руки і послав до Львова. Я не знав, яка кафедра готує естетиків (думав, що літератори це роблять), хто з професорів буде читати моє писання. Послав — і годі! Став чекати. Дочекався виклику на вступні іспити. Лець відпустили на місяць зі школи. Зав. аспірантурою Марія Василівна скерувала мене на кафедру філософії до професора Кубланова Б. Г. Це здивувало й обрадувало, адже я читав його книги. Чудо чи випадок? На вступному екзамені він поставив мені такі питання: «Природа естетичного освоєння дійсності»; «Листи без адреси Г. В. Плеханова»; «Трактат І. Франка «Із секретів поетичної творчості». Перед відповіддю професор мене запитав, що я читав по першому питанню. Назвавши праці Столовича й Гольдентріхта, згадав я обидві книги Кубланова... Усміхнувся старий і каже: відповідайте! Ясно, що я одержав п'ятірку! Та це ще нічого не означало, бо на одне місце було нас троє; ще одна претендентка також одержала «5». Професор Зашкільняк, що екзаменував з історії КПРС, мене засмутив: зупиняв відповідь з кожного питання, казав «добре, добре» і поставив таки «добре». Я мало не розплакався і після оголошення оцінок наважився запитати: чому? Адже я відповідав на всі питання, а Ви мене зупиняли.

Відповідь була дипломатично відверта: «То останній екзамен, я не хотів робити різниці між вами обома — нехай вирішує керівник». Так ми з претенденткою зі Львова набрали однакову кількість балів, і я, розчарований, майже без надії на успіх, поїхав додому. Два місяці не чуто було зі Львова ні слуху, ні духу, аж під кінець серпня (28-го чи 29-го) я все-таки одержав виклик (витяг з наказу про зарахування мене аспірантом Львівського університету за спеціальністю «марксистсько-ленінська естетика» з 1.09.1964 року). Зрадів я безмежно... Не знав я тоді, що точилося за спиною протягом цих двох місяців. Згодом дізнався: мій керівник був п р о т и мене.

Ми з претенденткою, яка ходила до нього на консультацію раніше, набрали однакову кількість балів, були членами КПРС; вона — львів'янка, я приїжджий; вона — жінка, я — мужчина; вона — росіянка, я — українець. Комісія при зарахуванні піддала сумніву рішення керівника. Поставлено питання на голосування. Здається, один чи два голоси переважили терези на мій бік. «Нехай, мовляв, навчається місцевий чоловік». Так Львів своїм духом, який ще міг проявитися тоді, обстав за мною, і я, коліс не прийнятий на журналістику, потрапив сюди аспірантом кафедри філософії. Я — син репресованого за 58 ст. селянина з Львівської області, невідомий раніше професорові претендент, філолог з педінституту без історико-філософської освіти, людина без блату і протегування — прийшов на науку до єврея Кубланова Б. Г., родом з Гуляй-Поля Запорізької області, який закінчив Харківський університет і захистив кандидатську дисертацію «Теорія драми Густава Фретага» під керівництвом О. І. Білецького.

Чи випадок, чи каприз долі, чи прояв справедливості? Спасибі, що на шляху до цього зарахування я зустрівся з Степаном Васильовичем Федчишиним; хай буде благословенна та мить, коли мені в армії попались під руку «Лекції з естетики» Гегеля, а до того — той день, коли я купив твори І. Франка й почав студіювати його трактат «Із секретів поетичної творчості». Він визначив мою тему досліджень. Бо коли професор запитав 1 вересня 1964 року, над чим я хотів би працювати і дізнався про те, що я хотів би робити щось подібне, що робив свого часу І. Франко) в трактаті, то відразу резюмував: «Добре. Проблема сприймання творів мистецтва — ось те, що треба зараз розробляти. Ідть і два тижні пере-

глядайте бібліографію, орієнтуйтеся в проблематиці, тоді поговоримо про план і графік роботи протягом року».

Допоміг знову випадок: звичайно, я знайшов кілька праць радянських психологів і мистецтвознавців, але в бібліотеці АН УРСР я натрапив на монографію польською мовою: «О rozpoznaniu dzieła literackiego» (Львів, 1937). Я її читав, ще добре не знаючи польської мови, як пригодницьку книжку, як одкровення...

Роман Інґарден — мій тезка, виявляється працював у Львівському університеті, виїхав до Кракова після війни. Автор універсальних досліджень, відомий феноменолог... Він розкривав такі тонкощі пізнання твору художньої літератури, що про них ніхто з відомих мені вчених не писав. Знахідка стала загадкою і посіяла перший сумнів у пріоритетності наших наукових здобутків. Я так і сказав Борису Григоровичу: «Замість писати власне дослідження, я перекладу книжку Р. Інґардена». Він відповів: «Готуйте критичну доповідь на конференцію». Так з'явилася моя перша публікація з аспірантських часів «Концепція естетичного сприймання Романа Інґардена» (1965).

То були для мене найщасливіші часи: щодня від рання до пізнього вечора сидиш у бібліотеці АН, нікуди не квапишся, ніхто тобі не заважає. Психологія, філософія, естетика — три предмети переймали мою увагу і читання нових творів для душі; тільки й мови, що про Драча, Вінграновського, Симоненка, Ліну Костенко; тільки й мови, що про вимахування кулаками Хрущова на Ленінських горах і його зміщення з постів; тільки й мови про гострі критичні виступи Є. Сверстюка, А. Малиновської, І. Світличного, І. Дзюби. І перешіптування: щось воно міняється, хлопці, прикусіть язика, бо вже мав клопіт О. Твардовський з «Новым миром», Р. Братунь — з «Жовтнем». Вже критикують І. Калинця, В. Стуса, Р. Кудлика — вже міняється поліття... Якось на партійних зборах філфаку спалахнула коротка, але симптоматична перепалка між Кублановим і Шаховським. «То не письменник тепер, який не критикує радянську владу», — наче ненароком обмовився Кубланов. Гнівno і з пафосом заперечив йому С. М. Шаховський... Поволі збиралася ідеологічна гроза 66–68 років.

* * *

Роком старший від мене був у Кубланова аспірант Ігор Сандурський — львів'янин з роду, інтелігент заводовий; виріс серед книжок, в інтелектуальному середовищі. Досліджував теж проблеми психології художньої творчості, знав добре європейські літератури. Поїхали ми з ним восени 1965 року до Києва на конференцію «Іван Франко — літературний критик». Мав тут Ігор повідомлення про роль підсвідомого у творчому процесі (за Франком). Виступив успішно. А ввечері ми довго блукали придніпровськими парками, мерехтіло світло крізь сухі гілляки, шаруділо опале листя під ногами. «Я не вірю в нашу ідеологію як грубу естетику, — признавався він. — Я екзистенціаліст за суттю і симпатією, зрештою, й за переконанням...». Він довго говорив про Кам'ю і Сартра, розповідав про зустрічі з Драчем і Вінграновським і робив висновок: «Мусимо доводити до абсурду наші догми, інакше люди ще довго не зрозуміють їх хибності й однобічності...». Отак уперше в обережній формі почув я опозиційну щодо офіційної думку з уст «суспільника». Незвичайний то був суспільник, тому не дивно, що невдовзі його відчислили з аспірантури, викладав він спершу в сільгоспінституті, а потім у технікумі — скоро й минувся...

Ще до арештів 65–67 років почалося промивання мізків аспірантам за прямими доносами. У нашій кімнаті на Пушкінській вулиці жили аспіранти різних профілів: історики, математики, економісти, атеїсти. Жартували хлопці над атеїстом Анатолієм Єремеєвим: що, мовляв, будемо робити, коли всі люди стануть атеїстами? Зникне твій «предмет дослідження»; доводили йому про позитивну роль релігії в історії культури. А математик В. Блащак «чихвостив» Б. Хмельницького за возз'єднання... Кліпини, сумніви, правда — все у тих вечірніх розмовах перепліталось — на те ж бо аспіранти. Неборака Єремеєв (він так і не написав дисертації, захворів, уже помер) все це ретельно записав, одніс у партком університету — довго крутилася наша справа: викликали, допитували, брали пояснення... Отак ми «творили» науку: замовкали хлопці, почали боятися один одного. А потім арешти М. Осадчого, Богдана й Михайла Горинів, М. Косіва... Загриміла в Києві справа І. Дзюби...

Абстрактна теорія врятувала мене, бо тема спочатку звучала досить загально — «Закономірності сприймання творів

мистецтва», після обговорення проспекту — конкретніше: «Закономірності сприймання творів художньої літератури» і нарешті — «Гносеологічні і психологічні основи сприймання творів художньої літератури».

Планували залишати мене у Львові — опинився в Донецьку. Перед від'їздом Кубланов дав мені «настанову»: ідеш до чужих людей, можеш мати три теми для розмов — погоду футбол, жінок...

По-різному глушили нашу творчу ініціативу: не допускали до спецсховищ, обсмоктували теми для досліджень, залякували репресіями, проводили профілактичні бесіди, настійно радили, що цитувати, а чого уникати. Були теми дисертабельні і не дисертабельні, були керівники бажані і небажані... На перехресті всіх цих чинників складалася доля дисертанта. Про яку серйозну науку можна було говорити? Проте найстрашніше — витончені форми духовної стерилізації — чекало нас дещо пізніше, коли став секретарем ЦК КПУ горезвісний В. Ю. Маланчук.

...Стояло спекотне літо 1967 року. Я їхав у Донецьк знайомитися з університетом; хлопці жартували: залиши вдома білі сорочки — там клаптями літає сажка, на зубах хрустить вугільна пилюка. Зійшов на вокзалі, проїхався містом, влаштувався в готелі «Донбас» — тисячі троянд пестили очі, свіжим дощем зустрічали вертушки-поливалки, дончани ходили в білому одязі. Головний корпус університету (донедавна педінституту) вражав бідністю і простотою. Львівський стояв перед очима як палац...

* * *

Логіка правди...

Сьогодні зустрів я біля студентських наметів В. Яценка. Він запитав мене, чи знаю, що в Тернополі демонтовано вже пам'ятник Маркові. Я те знав. І передав мені думку Ю. Юсіма, що я казатиму, коли демонтують пам'ятник Галанові перед нашим інститутом. Думаю, що зараз його не будуть рухати, бо то жертва власних ілюзій і логіки енкаведистського соціалізму.

То — парадигма нашої трагедії, драматичної дороги до правди. Отож пішов я у науку... Вдивляюся в минуле, прислухаюся до голосу, яким читав сотні (а, може, й тисячі) лекцій студентам, робітникам, селянам, школярам, учителям й

змішаній інтелігентній публіці. Чи вірив я у те, що говорив? Я принаймні можу чесно сказати, що завжди передумував прочитане, почуте і шукав у ньому логіки. Я любив логіку. Вивчав цю науку в педучилищі і в інституті. Але любив її не як науку мислення. Підстави, засади, факти мусили в мене збігатися бодай на рівні здорового глузду, т. зв. хлопського розуму. Висновки не завжди сходилися з життям, і я це розумів. У такому разі вони заперечували самоочевидну хибність, недоречність, безглуздя минулого, або забігали вперед (у «голубу далину» — хто про неї не думає замолоду?).

Коли згадуєш, як бідували твої односельці не роками, а віками, то плани колгоспного будівництва здаються ключами до щастя села.

Коли говориш про національні чвари, різню, то віриш у «дружбу народів» як панацею од усіх бід, бо в думці вибудовуєш повітряні замки слідом за Марксом.

Коли заходиться про причини всіх бід, то звертаєш увагу на приватну власність і віриш Марксові, що люди такі дурні, бо втішаються предметами тоді, коли володіють ними. Отож і вибудовуєш собі логічний ланцюжок: суспільна власність — колективізм — колгосп — трудовий колектив — колегіальність — солідарність — демократія — інтернаціоналізм — соціалізм — гуманізм. Пригадуєш Марксове: справжній комунізм = гуманізові. Розумієш В. Винниченка, який навіть після розходження з більшовиками вірив у принципи комунізму... Тягнеш цю ниточку, як павук павутинку, і вона не рветься, якщо не ступиш у ковбані реального життя; тягнеш доти, доки не поїдеш за кордон і не подивишся, як люди живуть при «загниваючому капіталізмі».

А між тим минає одна, друга, третя... дванадцята п'ятирічка. І як у тому прислів'ї: «Біда біду перебуде, одна мине — десять буде».

Досить за таких умов зіставити здобутки соціалізму не з 1913 роком» а зі здобутками інших країн, де правили тричі розпрокляті «реформісти», «соціал-демократи-опортуністи», щоб засумніватися в оптимізмі.

Отож і виникає вертепне роздвоєння: малюєш одне, а бачиш інше; логічно виводиш тезу, а відчуваєш антитезу. Та й опускаєш долу очі, починаєш без пафосу говорити про грандіозні перспективи в перемішку з аналізом «окремих недоліків», які виникають через нерозпорядливість чи лінивість

окремих керівників. То ж скільки може так тривати? Життя — річ уперта, а ти живеш не в шикарній квартирі, і не возять тебе в гарній машині. Минає рік за роком, а павутинка логіки мимоволі веде тебе до висновку: щось тут не так. Говорять спочатку про це пошепки, далі голосно поміж себе, а потім і гучно. Тих, хто заговорив першим і вголос, посаджено. Та всіх не пересадиш. Якби то не ладилося в одній країні, лаптевій Росії! А то ж не вийшло в цілому світі: за два місяці змело соціалізм у країнах Європи, здуло, як порох з трави на узбіччі стовбової дороги. Такі-то справи з логікою, з правдою і з ренегатством. Мав рацію І. Франко, коли писав: «Не змінює поглядів той, хто їх не мав, або повторював чужі...».

...Є в моїх писаннях чимало ритуальних посилянь, але є в кожному з них та думка, яка впливала з логіки фактів і життя. Я змалку ловив себе на тому, що мені не хотілося йти туди, куди йшли всі, робити те, що робили інші. Доходило до дивацтва: всі бачили популярний фільм, а мені не кортіло. Якщо ж треба було братися за те, що всі робили, то я вишукував щось своє (інколи навіть за принципом «навпаки»). З цього погляду міг би я проаналізувати свої статті і книжки, щоб підкреслити в них логіку істини, боязливі чи скриті підходи до істини. Звичайно, такі ситуації не сприяли популярності моїх писань, але, чесно кажучи, не були вони і жвачкою-жуйкою чужих ідей, особливо виступи на наукових конференціях чи перед своїми людьми.

Вертепне самопочуття не зробило з мене відчайдухи-бійця, хоча й анахоретом не був. Колись у дитинстві я дістав од батька кілька батогів, бо здурив його приятеля, сказавши: «Татусьо не хотіли йти додому»; я соромився підійти до батька серед чужих людей. От і був за те битий, але сорому у мене остаточно не вибито. Він мене сковає й досі. Та в чомусь сором і рятує... рятує і застерігає від вождизму, від надокучливості. Я не лізу людям в очі з усякими дрібницями, тому серед тих, з ким довго працюю, маю якийсь-то авторитет. Тому в парламентах, в яких буваю по декілька днів, мовчу. Мовчав у Москві. Мовчу і в Києві... Може, це також вертепна роздвоєність.

Інтерв'ю Романа Гром'яка

*Л. Джуменко,
«Вільне життя»,
28 листопада 1991 р.*

Умова відповіді — не більше чотирьох слів.

Сьогодні членом нашого клубу став Роман Гром'як. Народний депутат СРСР (колишнього). Доктор філологічних наук. Член Спілки письменників України. Голова обласної ДемПУ. Завкафедрою української літератури педінституту. Батько двох синів. Народився на Львівщині.

1. — Ви щаслива людина? — **Дуже часто — так.**
2. — Ваші найулюбленіші місця? — **Карпати — Шешори, Київ — над Дніпром.**
3. — Що для вас найбільше нещастя? — **Біда в близьких людей. Масова стихія.**
4. — Чи часто впадаєте в апатію? — **На жаль, так.**
5. — Що ви вважаєте щастям? — **Максимальна реалізація фізичних і духовних сил.**
6. — Які помилки ви пробачаєте людині? — **Мимовільні, породжені незнанням інформації.**
7. — А які помилки не пробачаєте? — **Свідоме обдурювання.**
8. — До чого чи до кого ставитеся з презирством? — **До нищих людей.**
9. — Улюблене ім'я? — **Юрко.**
10. — Який історичний герой вам особливо приємний? — **Пилип Орлик.**
11. — А який історичний герой вам неприємний? — **У різний час — різні.**
12. — Ваш найулюбленіший письменник? — **Іван Франко.**

13. — Ваш улюблений літературний герой? — Євген Рафалович.

14. — Коли ви лягаєте спати? — Пізно.

15. — Ваш улюблений персонаж у казках? — Івасик-Телесик.

16. — Ваша улюблена пісня? — «Два кольори».

17. — Чи любите вставати рано? — Ні.

18. — Під яким сузір'ям ви народилися? — Не знаю.

19. — Чи є у вас улюблений співак? — Так.

20. — Чи часто буваєте на батьківщині? — Регулярно, але рідко.

21. — Ви робите зранку зарядку? — Так.

22. — Ви часто конфліктуєте з друзями? — Ні.

23. — Ваша улюблена телепередача? — Студія 1-го грудня.

24. — Чи любите ходити до магазину? — Ні.

25. — Що ви найбільше цінуєте в жінках? — Грацію і чарівність.

26. — Що ви найбільше цінуєте в чоловіках? — Спритність.

27. — Чим займаєтеся після роботи? — Люблю працювати на городі.

28. — Ви стали тим, ким хотіли стати? — Не повністю.

29. — Якою ви бачите Україну? — Тільки незалежною і багатую.

30. — Ваша улюблена пора року? — Рання осінь.

31. — Ваша найбільша помилка? — Ще попереду.

32. — Ваш улюблений колір? — Голубий.

33. — Ваша улюблена квітка? — Мальви.

34. — Яку страву любите найбільше? — Деруни.

35. — Який винахід вважаєте найголовнішим для людства? — Колесо.

36. — Якби у вас був мільйон карбованців, що б ви з ним зробили? — Поїхав би у кругосвітню подорож.

37. — Ваше ставлення до фізкультури і спорту? — За.

38. — Чи любите в компанії випити сто грамів? — Ні.

39. — Чи вмiєте в житті вчасно зупинитись, коли відчуваєте, що починаєте програвати? — Так.

40. — Якби вам вручили чарівну паличку і сказали загадати одне-єдине бажання, що б ви вибрали? — Щоб Україна стала такою, як Німеччина.

41. — Ви вірите в надприродні сили? — Так.

42. — Які газети читаєте? — Багато. І різні.

43. — Ваш життєвий девіз? — Завжди учень.

44. — Ви втомилися відповідати на цю анкету? — Ні.

*Талина Садовська,
«Вільне життя»,
26 квітня 1991 р.*

Вибираємо третій шлях — і втрачаємо

НАРОДНИЙ депутат СРСР, член Верховної Ради Союзу РСР Р. Т. Гром'як нині рідкий гість удома. То ж запитань до нього назбиралось багато: і про недавню поїздку до Сполучених Штатів Америки, і про роботу сесії Верховної Ради СРСР.

— Романе Теодоровичу, передусім вітаю вас з обранням головою обласного відділення товариства «Україна». Як ви це сприйняли, як ще одне навантаження?

— Ще одне навантаження, і ще один дзвіночок, який нагадує про те, що треба від чогось відмовлятися. Практично не можна все суміщати. Але я вже потроху відходжу; товариство української мови передав, сподіваюсь, що товариство книголюбів також передам. Що ж до «України», думаю, треба і це товариство спрямовувати у сучасне русло. Якщо попросили, довірили, я погодився саме тому, щоб попрацювати трохи на контакти з діаспорою.

— Це, певно, ваша перша поїздка і враження від неї, очевидно, гостріші. Які вони?

— За кордон це моя третя поїздка, але до Америки справді перша. Парадокс у тому, що перший раз я потрапив за кордон ще студентом, а потім тривалий час був «невиїзний». Кілька разів збирався їхати і до Франції, і до Канади, і до Болгарії, та якось усе в останню хвилину про мене або забували, або «пізно» мої документи надходили... Врешті, за блаженних часів демократизації потрапив у США на запрошення науко-

вого товариства імені Шевченка взяти участь у відзначенні шевченківських днів.

Перше враження: ландшафтно континент нічим не відрізняється від нашого. Якщо не звертати уваги на англійські написи і прекрасні автомобільні шляхи, то здається, що ти їдеш десь від Бережан до Нараєва, чи з Бережан до Підгайців. Діброви, пагорби, очерети, навіть, болота... Земля не така багата. Жодної скирти соломи. Не видно стад корів, ферм. Щоправда, я був у промисловій зоні: Вашингтон, Нью-Йорк, Філадельфія, Гартфорд.

Друге враження: надзвичайна чистота. Навіть у тій промисловій зоні травичка посіяна буквально до промислового об'єкту. Америка — це котеджі в парках, котеджі в лісах. Біля кожного — травичка, газони, декоративні дерева — і жодного плодового. Спеціалізація доведена до розумної межі. Інженер чи професор займається своїм ділом і не вирощує петрушки, цибулі. У цьому просто нема потреби. У супермаркетах, які нас приголомшують, представлений весь світ, і все свіженьке, все прекрасне — і овочі, і фрукти — від полуниць до манго...

— А яке враження від людей, зокрема наших земляків? Як вони оцінюють процеси, що відбуваються на Україні?

— Зрозуміло, я більше спілкувався з україномовним населенням, оскільки не володію англійською... Пощастило зустрітися з різними категоріями української діаспори за політичними переконаннями, за фахом занять (професори, інженери, прості водії, домогосподарки, пенсіонери). І насамперед це вихідці з Галичини. Вони, особливо політичні емігранти, що їхали від нас голіруч, голі-босі (не кажу вже про трудову еміграцію, та була ще бідніша), живуть нині в достатку і не дозволяють собі опускаватися нижче стандартного рівня. Але вони скрізь підкреслюють, що це далось їм важкою працею...

Політично вони розчленовані так, як то в нас звикли писати, членуючи їх за прізвиськами політичних діячів національно-визвольного руху: бандерівці, мельниківці, а поміж ними — двійкарі. Це справді є. Існують гетьманці — вихідці із Східної України. Існує «уряд» в екзилі Української Народної Республіки. Існує — цей «президент» Плав'юк: він виголошує свої промови від імені уряду України. Виходить журнал «Наше життя», де друкуються офіційні заяви з приводу усіх подій, які відбуваються у нас. Ведуть між собою

полеміку, так як і раніше було, мельниківці і бандерівці, разом вони полемізують з есерами, соціал-демократами. Багато з них критикують прихильників федералізму і вважають, що ідеї федералізму в українському національно-визвольному русі йдуть від Драгоманова, через Франка. Критикують гостро Драгоманова за те, що його ідеї, реалізовані в Радянській Україні, привели до національної катастрофи...

Спільне, що їх об'єднує, то це справді пієтетне ставлення до України. Для них Україна — понад усе, цього вони не цураються. Україна — це їхня мрія молодості і це єдиний предмет турботи зараз.

— **Очевидно, неправильно було, як ми це робили досі, членувати діаспору, не «помічати» цілих її пластів?**

— Доля звела мене з людьми різними і я теж переконався: діаспору треба брати в цілості, треба вивчати різні її групи, різні погляди з тим, щоб зрозуміти всю складність і переломити це крізь призму сучасних наших завдань. Їхнє ставлення в цілому до України, до її майбутнього я б визначив так: вірять у її незалежність, хочуть бачити Україну незалежною, але сперечаються про шляхи досягнення цієї мети. Так як і у нас сперечаються.

Крім того, вони дуже різняться за ставленням до нас. Одні певні, що взагалі не повинно бути ніякого співробітництва з окупаційним режимом (так кваліфікує ця частина радянський лад у нашій країні), і через те на ніяке співробітництво, навіть з українськими артистами, вони не йдуть. Інші, навпаки, вважають, що треба співробітничати активно, вивчати Україну і впливати на українців з Радянської України. Таке співробітництво вони допускають і дуже іронічно ставляться до тих публікацій у нашій пресі, коли, повернувшись з-за кордону, скажімо, наші артисти хваляться, як вони їх там просвітили.

Отож, коли йдеться про перебудову в товаристві «Україна», то нам треба передовсім менше хвалитися. Нас вбивала — в цілому, жителів країни соціалізму і українців радянських — ота чванькуватість: ми — найкращі, ми йдемо єдино правильною дорогою, ми в економічному змаганні перемажемо, у нас усе грандіозно. Цієї чванькуватості, яка позначалась і на пресі, яку ви представляєте, і на лекційній пропаганді, в якій я задіяний, вони терпіти не могли. І тепер нам дуже соромно, коли зіставляємо життя їхнє і наше: ми у

прірві, всі це визнають, а вони добре живуть, усім допомагають і зараз беруться нам допомагати.

— І ми ще сподіваємось, що вони нас не залишать в біді, що вони нас витягнуть... Спілкуючись з українцями діаспори, читаючи їх інтерв'ю, я зауважила: вони постійно радять нам не сваритись, не повторювати їхніх помилок, закликають: доходить якоїсь згоди, бо вже не один раз ворожба погубила наші сподівання на незалежність. Ви теж чули такі заклики?

— Так. Коли конкретизувати їхнє ставлення до нас крізь призму того, наскільки ми можемо скористатись їхнім досвідом, то тут справді речі повчальні. Ворожнеча і конфронтація між різними політичними силами в Україні, особливо в сімнадцятому-двадцятих роках і з 39 по 44-й рік якраз і показала, що невміння сконсолідуватись на єдиній основі доводить до поразки і ми програємо. Тому вони й кажуть, що треба об'єднуватись, треба консолідуватись, їх турбують наші чвари на міжконфесійній основі. Їх цікавить, а чи не переноситься автоматично їхнє протистояння між різними політичними силами на наші сучасні політичні партії? І особливо старі люди, активні учасники ОУН і УПА, так і кажуть: борони вас Боже повторити нашу помилку і всю увагу перекинути на внутрішні свої порахунки. Але є група людей, які говорять про те, що не можна сконсолідуватися на безпринципній основі, оскільки за 73 роки люди на ідеологічній платформі розділилися і через те надіятися на братання не можна, політична боротьба — реальна річ. Є люди, які взагалі вважають, що ні Рух, ні сучасні новостворені політичні партії, тим більше комуністи, не виведуть Україну з цієї кризи, а має з'явитись нове покоління, сучасне, яке може це зробити.

Щодо ставлення до комуністів, то в людей, з якими зустрічався, однозначне їх неприйняття. Хоч багато з них з цікавістю стежать за тим, що висловлюють Фокін і Кравчук, і рейтинг Кравчука там помітно зростає.

На загал, то тенденція там така, що значна частина американських бізнесменів, політиків, саме англомовних людей, хотіла б зберегти в Союзі статус-кво, стабільність, зміцнити авторитет центральної влади, президента Горбачова. І всі рухи в окраїнах, в республіках вони вважають сепаратистськими, дестабілізаційними, які тільки ускладнюють ситуацію.

— Отакої...

— Це погляди бізнесменів. Вони хочуть торгувати. Їм потрібен ринок, сировина наша. І їм потрібен один партнер, а не кілька. Багато тамтешніх людей навіть не знають, де та Україна, де Естонія, що то за Грузія.

Українська діаспора прагне розкрити американським політикам очі на Союз і пояснити причини сучасних його скрутів і клопотів, причини міжнаціональних конфліктів, економічної кризи.

— Такі цікаві процеси: ми тут самі себе заново пізнаємо і діаспору відкриваємо. І вона на нас дивиться дещо іншими очима, в якійсь мірі теж відкриває нас, наші нові можливості. Після поїздки до Америки, яке у вас склалося враження про українців в світі, як націю?

— Українці в світі, ми як нація, ми очима сусідів наших — це дуже цікава проблема. Ми можемо себе пізнати тільки тоді, коли другу половинку нації з'єднаємо з нашою. Хоч вона менша, хоч розсіяна, але вона багато зберегла українського. Я переконався в цьому на культурі Тернопільщини. Я вже таки цікавився цим, писав, але як ми мало знаємо. Бо все, що було із знаком «мінус», нами або не вивчалось, або не так розумілося. І коли мені показали бюлетень «Тернопільщина», який видає однойменне товариство у Філадельфії, тритомник «Шляхами золотого Поділля», присвячений Тернополю і Тернопільщині, і ті книги, які видали раніше тамтешні земляцтва — «Бучаччина», «Підгаєччина», «Збаражчина», «Бережанщина», «Теребовлянщина», я побачив яка мізерна робота наших товариств книголюбів, «Знання», і який жалюгідний том «Історії міст і сіл України», присвячений нашій області. Через те, звичайно, треба поєднати все це. А, крім того, вони зберегли всю літературу репресованих письменників, політичних діячів, впорядкували її і видали. Причому, цікаві не стільки їх коментарі, скільки те, що вони видають документи.

І, звичайно, вони самі написали багато. І художніх творів, і політичних трактатів, і економічних досліджень. І журнали видавали. Наприклад, у них теж виходить свій журнал «Київ»... Ці люди хотіли б усе це передати нам. До мене підходили тернопільці, скажімо Іван Крис із Козівки (діти його займаються кібернетикою). Каже він: готовий передати велику бібліотеку будь-кому сюди: чи в наш інститут, чи в бібліотеку

імені Затонського, тільки питання: як це все перетранспортувати і оформити. Треба вирішувати ці питання на рівні держави. Усе це мусить повернутись до нас. Культура українська має розглядатись як цілісність.

— Вражень у вас справді багато, але, оскільки ви такий рідкий гість у Тернополі, хотілося б запитати вас дещо і про справи депутатські. Стежимо за сесією (ви там один наш представник) і ловимо себе на думці: як же так: у країні такий неспокій, таке безпрецедентне підвищення цін, а сесія приймає один за одним закони, до яких нікому нема діла? Невже депутати цього не бачать?

— Щоразу багато депутатів порушують це питання, що ми займаємось зайвою роботою і наш авторитет падає. На те Лук'янов уперто, спокійно відповідає: ні, це наша перевага, ми працюємо спокійно і виконуємо стабілізаційну функцію, завдання парламенту — продукувати нові закони. Але знову ж таки, при обговоренні цих законів люди підкреслюють, що їх ніхто не виконує. Усе більше і більше вкорінюється в душі відчуття своєї зайвості там і тої Ради.

Справді, формально головне завдання парламенту — не підміняти уряд, а виробляти нові закони, керуючись якими, уряд міг би ефективно працювати. Але оскільки республіки прийняли рішення про верховенство своїх законів над союзними, то навіщо ця наша робота, який ми маємо вплив на стан справ? Тим більше, що більшість республік, очевидно, й справедливо, вину за хаос в країні перекладає на центральний уряд. Це звучало і у виступах Фокіна, і у виступах Кравчука. Поглиблюється конфлікт між Верховними Радами республік і союзною Верховною Радою. Йдемо невблаганно, логічно до отого висновку: а чи потрібний центральний уряд? Якщо потрібний якийсь орган, який має координувати дії республік, це інша справа.

— Ви у Тернополі, а вчора прем'єр Павлов виступив на сесії з своєю антикризовою програмою. Чи можете щось сказати про неї?

— Павловська антикризова програма була роздана нам днів десять тому з поміткою: не для друку, а для обговорення. І ото вчора (на жаль, я був відсутній) почалося це обговорення... Йдеться не про якусь абсолютно нову програму, а про

конкретизацію тих загальних рішень, які вже з'явилися на Четвертому З'їзді, в указах Президента: і про реорганізацію уряду, і про систему податків, і про відчислення в центральний бюджет...

— Республіки виступали за те, щоб не формувати Кабінету міністрів до підписання Союзного договору з тим, щоб «набирати» його під функції, передані Союзу республіками. Тим не менше, Кабінет «набраний». Дійсно, виходить, зайва робота.

— Так...

— Це з одного боку. А з другого: як сприйняли підвищення цін самі депутати?

— Багато з них наполягало, щоб до вирішення питання про нормальну компенсацію не підвищувати цін. Але більшість економістів твердила, що необхідність цього заходу назріла уже давно. Ціни, які маємо нині, наближаються до американських. В Америці дуже все дороге, до речі. І податок з продажу теж є, і теж дуже високий. І штрафи високі. Але йдеться про прибутки, про зарплату, про співмірність зарплати і цін. У кризовій ситуації мусять бути якісь непопулярні заходи. І вони зв'язані з підвищенням цін. Так було в Польщі і в інших країнах. Павлов пішов на такі фіскальні заходи, щоб поповнити центральний бюджет, а питання, наскільки стимулює це виробництво, воно завжди у нас спотворюється. Продають імпортні речі дорого, а своїх немає... Продуктивність праці низька. Не від того, що люди відвикли працювати, хоч зрівнялівка, суспільна власність, безумовно, знизили інтенсивність праці. Але яке ж устаткування на багатьох заводах — нерідко ще з часів царської Росії, з Німеччини: хіба досягнеш на ньому високого виробітку? І через це наше виробництво інертне до наукових ідей, технології застаріли, дуже високий ступінь експлуатації людей. Причини цього не тільки в помилках управлінців, але й в неправильному вченні, в неправильній організації економіки. Зрештою, те, що ми відмовляємось від старих постулатів і переходимо на ринкову економіку, і є визнанням того, що організація суспільного виробництва на основі суспільної власності не виправдала себе. Ми йдемо на плюралізм власності, на використання важелів ринкової економіки.

— Але в мене складається враження, що йдемо наосліп. Ті ж ціни: не можна було їх втричі і більше підвищувати на все, навіть на шкільні обіди — чим це обернулося, знаємо.

— Маєте рацію: до ринку йдемо наосліп. Про це свідчать і шарахання Президента, його радників. Скільки вже разів за часів так званої перебудови мінялися гасла, концепції і скільки разів ми чули від Президента: ми вже знаємо, як іти, тільки треба працювати. А через кілька місяців — нова зміна. Справді, не була розроблена теорія переходу до ринку і був прогаяний час. Половинчастість: Ми про це говорили вже давно, ще на Другому З'їзді: або ринок, або плановість. Плановість себе дискредитувала, значить, треба на ринок переходити якомога швидше. Тоді нам казали: ми мусимо вибрати свій третій шлях. Ось це третій шлях вибираємо і на ньому втрачаємо...

— Дякую вам за інтерв'ю.

*Талина Садовська,
«Вільне життя»,
11 вересня 1991 р.*

Суверенітет вигідний економічно

Минулого тижня завершив роботу п'ятий позачерговий З'їзд народних депутатів СРСР. На думку багатьох оглядачів — останній в нашій історії. Його основні підсумки: унітарна держава, яка сторіччями існувала на території Російської імперії, а відтак — Радянського Союзу, припинила своє існування не тільки фактично, але й юридично. З'їзд ніби прозрів і побачив, що «парад суверенітетів», про який говорили хто з іронією, а хто з осудом, — не прояв «екстремістських сил», а волевиявлення народів, якого ні стримати, ні зупинити. Згідно з прийнятими на З'їзді документами, ми вступили в перехідний період, який має завершитись об'єднанням бажаючих республік в Союз суверенних держав. Але вже на зовсім інших засадах, ніж це передбачалось раніше. Республіки, які не захочуть підписувати цього договору, стануть незалежними державами.

Наш кореспондент зустрілася з учасником цього З'їзду, народним депутатом СРСР Р. Т. ГРОМ'ЯКОМ

— Основний підсумок З'їзду: імперія впала. Хай живуть республіки! Як ви це оцінюєте, Романе Теодоровичу? Ваші прогнози: що буде далі?

— На З'їзді всі були одностайні, що справді Союз в його традиційній юридичній формі розпався, і все більше людей визнавали, що він, власне, й не був Союзом. Це була шкаралупа, яка не мала органічної форми, це й спричинило розвал. По-друге, З'їзд виявив ряд депутатів, які цього не визнають, і чіпляються за своє депутатство, прагнучи зберегти

Союз. Глибшою причиною такої позиції є суто шовіністичне засліплення мислення.

Дуже багато людей, від академіків починаючи і закінчуючи неосвіченими, вважають: «єдина страна погибает, и надо спасать Отечество». Це в крові багатьох. Ці люди є не тільки в Росії, але й на Україні, в інших республіках.

На З'їзді і керівники республік, і депутати-юристи чітко сказали: далі наші взаємини повинні будуватись націло на конфедеративній основі. Це мають бути незалежні республіки, які дбатимуть про вільний економічний простір, і наше співробітництво може здійснюватись за зразком європейської співдружності. Тепер треба тільки продумати механізм цього і спокійно вести лінію так, щоб не загинути, як мовиться, під уламками Імперії, щоб процесом тим керувати. Необхідно всім цю Ідею підхопити. Довести, що нічого страшного не відбувається.

— Ряд економістів і політиків не розуміють чи не хочуть розуміти того, що Європа інтегрується на зовсім іншій основі, ніж ми.

— Я це бачив на власні очі. Залишаються політично незалежними невеличкі держави, які розвивають свою національну культуру, плекають в людей національну гордість, а в той час — вільний рух товарів, вільні економічні зв'язки, вільний обмін валютами, вільний переїзд від країни до країни.

Я в Празі, чекаючи пересадки, побув десять годин і за той час бачив поїзди з усіх європейських держав: люди приїжджають, від'їжджають — з Парижа, Брюсселя, Варшави, Белграда — і ніяких проблем немає. На кожному вокзалі є обмінний пункт. Ідеш і обмінюєш будь-які гроші (крім польських злотих і наших карбованців; на будь-які інші без жодних квітанцій).

За таким зразком можна організувати і співжиття наших республік. І те, що кажуть «різати по живому» — це або істерія, або абсолютне затемнення. Ніяких кордонів в Європі нема із стовпами, колючим дротом, собаками, з прикордонниками. Якщо митні пункти є, то вони контролюють рух товарів. Отже, ніякої трагедії. Просто отих крикунів і, даруйте, дурнів треба переконати, відсунути від справи і спокійно сісти, розробити цей механізм і реалізувати: як ми розійдемося, а розійшовшись, як будемо підтримувати економічні, культурні і суто людські взаємини на паритетних началах. Тому я підтримую рішення керівників багатьох республік — створити представницький

орган, який буде контролювати той перехід до співдружності вільних незалежних держав. Така ідея знайшла підтримку і в заяві, яку від України підписав Кравчук.

Об'єктивний процес розвалу імперії продовжується і він має пройти в інтелігентних цивілізованих формах за столом переговорів, де, власне, і має бути розроблений механізм взаємодії незалежних держав. І це буде нам уроком. Я завжди цю ідею підтримував, що суверенітет незалежних республік, люди яких стають господарями на своїй землі, буде економічно вигідний не тільки для корінної нації, але й для всіх людей, які живуть на цій землі.

— Романе Теодоровичу, а як в цьому контексті зрозуміти заяву Горбачова, що, якщо Союзу не буде, він піде у відставку? Що це: нерозуміння реалій, наївність чи бажання зберегти Союз своїм авторитетом?

— Це наслідок ілюзій, яких він так і не позбувся. Те, що сталося з ним, дало йому певні уроки. Але змінитись докорінно Горбачов уже не може. Він проголошував свою «приверженность социалистической идее», як повернувся із Фороса. Відповідаючи на запитання американських телеглядачів по телемосту, теж чітко не сказав людям, що ідея комунізму рухнула. Він все ще твердить, що залишається комуністом, атеїстом, і вірить, що ідеї соціалізму можуть прислужитись. І в цьому зв'язку він не хоче відмовитись від ідеї супердержави.

Позиція Росії, Прибалтики, Молдови, Грузії, Казахстану і України незмінна. Нічим Горбачов керувати вже не буде. Це його політична наївність або в якійсь мірі гра на закордонну публіку, що він залишається господарем. Можна було б йому ще вірити, якби за цим стояло бажання домогтись інвестицій і допомоги від тих держав, які вірять Горбачову і хочуть бачити Союз єдиним. Але за кордоном уже теж прозрівають і все більше усвідомлюють, що їм треба контактувати з республіками. Якщо вони хочуть мати контакти з маленькою Естонією і маленькою Литвою, то чому б їх не мати з великою Україною і великим Казахстаном?

Вважаю, що Горбачов все-таки не прозрів. Політична наївність і зашореність, сформована його мисленням, партійним минулим, залишається. Якби він знайшов у собі мужність рік тому перейти на конфедеративні засади в державному реформуванні, якби знайшов мужність сказати, що компартія у такій формі є наддержавним і реакційним утворенням, яке не піддається реформуванню і повівся з нею так, як повівся

тепер, він справді був би героєм і керував би процесами. А зараз плететься у хвості, а видає себе за ініціатора, за керівника. У цьому зв'язку він свою роль на перехідному періоді ще відіграє, та коли процеси суверенізації поглибляться, то, думаю, Горбачов остаточно прозріє і зрозуміє, що президент над президентом зайвий.

— Нині така ейфорія від перемоги демократичних сил. Справді, за дні, що минули після провалу путчу, пройдено шлях, на який в інших умовах знадобилися б роки й роки. І водночас заяви прес-секретаря Єльцина, мера Москви Попова... Закрадається побоювання, чи не хоче Росія зберегти ту ж імперію, але вже під своїм протекторатом. Розумію, що там є й інші сили, які не схвалюють таких заяв. Але коли вони звучать з уст загальноновизнаних лідерів, мимоволі виникає недобіра до демократичної Росії. Як ви розцінюєте таку ситуацію?

— Люди справді потерпають, щоб на місце союзної імперії не прийшла імперія російська. Підстави для такого побоювання є абсолютно. І йдеться не лише про згадані вами заяви, але й про те, що Росія нині під свою юрисдикцію переводить усе, що належало Союзу і розміщене на території Росії. Але воно створювалось зусиллями всіх республік. І треба вести переговори, як здійснювати цей компенсаційний процес. Якщо ми під свою юрисдикцію беремо загальносоюзну власність на Україні, то тут треба враховувати коефіцієнт національного внеску. Отож, проблема справді існує.

Але є тут інше. Я був серед переможців два тижні, був на похороні, був в «Білому домі», був на засіданні міжрегіональної депутатської групи, на засіданні координаційної ради «Демократической России» і переконався: дуже багато в тих організаціях є людей, які сповідують принципи шовінізму, вірять в єдину неподільну царську Росію, і під пресіями розуміють усіх, хто жив на території царської імперії. Це властиво не тільки політикам, але й звичайним рядовим москвичам. І з тим нам доведеться боротися.

Звичайно, частина демократів Росії розуміє цю небезпеку, визнає право кожного народу на самовизначення, підтримує українців. Вони розуміють, що в їхню свободу і в їхню перемогу українці теж зробили свій внесок. На барикадах скрізь були синьо-жовті прапори. Я з цими хлопцями познайомився і всю суботу на похоронах був в рядах тридцятого загону самооборони під українським синьо-жовтим прапором, який

ніс Мирослав Чмелик, батьки якого народилися в Бурштині на Івано-Франківщині. Отже, це українці за походженням, які плакають національну свідомість. Але в тих рядах є російськомовні і росіяни.

Але небезпека експансії російського шовінізму існує, це реальна проблема. На жаль, й на території України маємо палких прихильників цієї ідеї. Це зрусифіковані українці і російськомовні депутати з Донбасу, Півдня України і навіть з центральної її частини.

Хоч з іншого боку, цілий ряд депутатів з Запоріжжя, Чернівецьчини, Чернігівщини, які раніше мовчки підтримували своїх секретарів обкомів, говорили російською і теж були прихильниками Союзу, зараз заявляють: швидше б ми ставали незалежними. Вони вже розуміють, що на Україні — роботящі люди, вони зосередяться над своєю землею, над своїми заводами й фабриками. Незалежність — це економічно вигідно, це шлях до добробуту. Але, ще раз підкреслюю, це не означає замкнутості і відособленості.

— Відкидаючи російський шовінізм в Україні і за її межами, ми не можемо відкидати росіян, — другої за чисельністю нації в республіці. З ними, очевидно, просто треба більше працювати.

— Звичайно. Нам треба росіянам з такими поглядами відкрити очі, переконати їх, що платформа наших демократів гарантує їм всі права: вони зможуть спокійно жити і працювати, розвивати свою національну культуру. І якщо ми так виважено, обачливо, політично толерантно проведемо підготовку до референдуму, то ми його виграємо. Якщо ж станемо ловити «відьом», від себе відштовхувати, лякати їх, переслідувати, то вони не тільки проголосують проти незалежності України, але й створять нове підпілля і це може ускладнити ситуацію, привести навіть до громадянської війни.

— Таке застереження, очевидно, слід було б адресувати і швидким на суд людям, які схильні бачити ворога у кожному вчорашньому комуністові?

— Я, як демократ за переконаннями і за партійною приналежністю, вважаю: єдиний шлях до перемоги нашої — послідовне проведення принципів демократизму і політичного плюралізму. Звичайно, за цією позицією не може приховуватись всепрощення до прямих злочинців і тих, хто хоче

присотосуватися, проникнути в наші ряди, щоб потім їх із середини зірвати.

— **Щодо винних, думаю, двох думок бути не може. А як бути а невинними? З отими, хто не так думав, чи не те сказав? Чи можна ставити їх в один ряд з заколотниками?**

— І працівниками правоохоронних органів, і у виступах Президента Єльцина, Собчака особливо, та й на Україні питання ставилося справді так: дисидентів не судять, за інакомислення ніхто не може переслідувати. Це позиція і Чорновола, і Руху. І комуністи-ортодоксали, і націоналісти-ортодоксали мають право об'єднуватися у свої партійні осередки, вести політичну роботу. Єдиний показник відповідальності — це антиконституційні дії. І той, хто діяв проти конституційно обраної влади, той здійснював злочин і буде покараний за законом. На сесії Верховної Ради, на З'їзді й на мітингах ставилось питання про те, що не можна захоплюватися громадськими комісіями, які паралельно зі слідчими комісіями ведуть розслідування. В Москві створена парламентська група, такі ж створені і в республіках. Вони сприяють слідчим органам і повинні просто виявити прямих учасників змови, а також тих, хто підтримав їх. Коли будуть встановлені факти, то тільки суд — і тільки він — має кваліфікувати відповідно дії таких людей. А починати новий шабаш проти «відьом», звичайно, це не демократично і до добра не доведе.

У цій ситуації є дуже багато людей, які хочуть усунути всіх, хто інакше мислить, хто не чинив опору, не проявив активної позиції. Але це проблема складна. Бо тут буде і суб'єктивізм, і особиста помста. Тут можуть бути і трагедії багатьох людей. Там, де відсутні демократичні традиції, політична культура, все можливе. Через те нам справді треба бути в цій ситуації обачними.

Хоч розуміємо, що прямі учасники будуть маскуватися. І ті, хто їх підтримав, також. Навіть будуть видавати себе за великих реформаторів-демократів, Це було і буде, і треба бути максимально об'єктивним. Не допустити одноосібної розправи над людьми. Хай все буде гласно, прилюдно, але, щоб не було тих судилищ, які були в тридцятих роках.

— Дякую вам за чесну відповідь і за це інтерв'ю.

*Талина Садовська,
«Вільне життя»,
13 грудня 1991 р.*

Чи зраджено Україну?

Перед відльотом до Мінська Президент України Леонід Кравчук проводив прес-конференцію. На запитання про характер майбутніх переговорів він сказав, що будуть консультації з економічних питань, а щодо політичних, то «поганяєм мозги». Чи наш Президент справді не знав, чим скінчаться ці переговори, чи не хотів завчасу розкривати карти, про це ми, може, колись і дізнаємось. А поки що знаємо те, що знаємо: зустріч президентів Росії, України та Голови Верховної Ради Білорусі закінчилась сенсаційною новиною — створенням Співдружності Незалежних Держав.

Як розцінювати це новоутворення? З таким запитанням наш кореспондент звернулася до голови обласної організації Демократичної партії України професора педінституту Р. Т. ГРОМ'ЯКА.

— Угода, підписана в Біловежській пущі, — сказав Роман Теодорович, — для всіх була несподіванкою. І для мене теж.

Неоднозначність оцінок Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав викликана тим, що надто складна політична ситуація склалася у колишньому Союзі і, зокрема, в стосунках між Україною і Росією. Ми підтвердили свій суверенітет і хочемо розбудувати свою державність. Наші стосунки з Росією з 1654 року були дуже складними, і ми знаємо, що найкращі наміри викликали найгірші результати. Тому-то всі прихильники Української самостійної соборної держави дуже насторожені до тих стосунків і через те не приймають взагалі будь-якого намагання скласти будь-яку угоду, будь-який союз, не тільки економічний, але й політичний.

Нам справді треба спершу розбудувати свою державу і мати абсолютну певність, що нас не затягнуть в палкі тісні обійми. Але будьмо реалістами. Україна свою державність не може будувати у вакуумі. Зв'язки були, є і будуть. І будь-яка незалежна держава мусить регулювати свої економічні й політичні відносини, а тим більше у такій ситуації, як наша: підприємства будувались спільно, армія спільна, міграція населення зайшла дуже далеко.

Через те я спокійно на це реагую і вважаю, що мінська акція має позитивне значення в тому, що представники держав, які були колись ініціаторами створення Союзу РСР, денонсували договір 1922 року.

З другого боку, визначаються напрямки координованих дій між Україною, Росією і Беларуссю. В якійсь мірі знята напруга у стосунках між Україною і Росією. Адже ще недавно Єльцин говорив, що підпише Союзний договір тільки тоді, як це зробить Кравчук, а Горбачов нахвалявся змусити Україну це зробити...

— У нього, мовляв, є ще важелі впливу на непокірну Україну.

— Так. Це викликало велике незадоволення і напругу. А тут поза Горбачовим три реальних керівники незалежних держав почали самі регулювати відносини між собою.

— І все ж, Романе Теодоровичу, не знаю, як ви, а я побоююсь, чи не стане та співдружність новим політичним Союзом?

— Я теж цього побоююсь. Зокрема, через неоднозначне тлумачення Угоди. Кравчук на Україні твердить, що ні на йоту не поступився суверенітетом, що ніколи не буде утворений наддержавний орган. А от Бурбуліс, Шахрай, Гайдар говорять зовсім інше: про єдиний економічний простір, єдину фінансову систему.

— Навіть про можливість у цій співдружності президента.

— Усе це й викликає відповідну реакцію: протестувати, не приймати.

Вважаю правильним, що було сформульовано цілий ряд застережень для Президента, щоб він не подумав поступитись бодай кроком у нашому суверенітеті.

— Бачу у вас на столі урядову телеграму. Кличуть уже, ма-
буть, на позачерговий з'їзд? На вашу думку, він відбудеться?

— Так, запрошують негайно прибути до Москви «у зв'язку з надзвичайною ситуацією, яка склалася». Думаю, вони зможуть зібрати потрібну кількість депутатів. Але я туди не поїду. Вважаю, що з'їзд цей непотрібний, ніхто його рішень виконувати не буде. Та й нема там що вирішувати. Усе уже сказано. Верховні Ради України і Беларусі ратифікували Угоду. Завтра це зробить і Росія — і на цьому буде кінець. До нас можуть приєднуватися і, можливо, приєднаються інші держави. Угода відкрита для всіх...

Гадаю, Кравчук вибрав свою позицію і вона поки що збігається з волею народу, який його обрав. І все залежить від того, як складатимуться його стосунки з Верховною Радою, як буде реагувати український народ. На мій погляд, вихід з ситуації, що склалася, один: і Україна, і Росія, і Беларусь, як і інші незалежні держави, розробляють свою політику, координують її, але повністю самостійно організують владні структури, економіку, виробництво на своїй території, самі дбають про національні інтереси свого народу. Тільки на цій основі, розмежувавшись, чітко навівши порядок на своїй території, ми можемо перейти до другого етапу інтеграції, який переживає нині Європа.

Нерідко можна почути: ми, мовляв, роз'єднуємось, а Європа інтегрується. Це несерйозні розмови. Ми мусимо самовизначитись, навести в себе порядок, зробити те, що зробили європейці за цей час, а тоді вже інтегруватись. Мені видається, що Кравчук, Єльцин і Шушкевич, власне, хочуть будувати нашу співдружність народів на кшталт європейської.

*Роман Тром'як,
Представник
Президента України
в Тернопільській області,
«Вільне життя»,
27 березня 1992 р.*

Слово до жителів Тернопільської області

Шановні країни! Високоповажні громадяни вільної України — ті, що з діда-прадіда живуть на Тернопільщині, і ті, яких доля в різний час привела у цей край!

Слава Ісусу Христу! Доброго вам дня!

23 березня 1992 року Президент України призначив мене своїм Представником у Тернопільській області.

Представник Президента України є найвищою посадовою особою державної виконавчої влади і водночас главою місцевої державної адміністрації (МДА) в області.

Я цілком усвідомлюю те, яка величезна відповідальність лягла на мене від цього дня. Тим більше, що то був понеділок. Народна мудрість велить нову справу починати не з понеділка.

Але, дорогі країни, справа, за яку ми взялися з вами спільно, — розбудова Української незалежної держави, почалася не від учора. Кожен з нас є лишень маленькою піщинкою в тому великому процесі, який називають національно-визвольним змагом за волю, творенням власної держави во ім'я щастя народу.

Здобудеш вільну Україну, або згинеш у битві за неї — такий заповіт залишили нам наші попередники.

Якби в пам'яті українців не жила козацька доблесть, подвиги січового стрілецтва, юнаків, що загинули під Крутами в обороні Української Народної Республіки; якби не було в нашій історії Дня соборності України; якби не подвижництво світочів рідної науки і культури; якби не завзяття вишколених

в ОУН воїнів Української Повстанської Армії; якби, зрештою, не страждання і невсипуща праця кількох поколінь українців, — то чи могли б ми здолати своїх недругів — окупантів і наїзників — у безкровній революції 1989—91 років?

Національна пам'ять виллялася в Народний Рух України за перебудову, який стрімко переростав у Народний Рух за незалежність України, а нині визначився як Народний Рух за розбудову й захист Української держави. Саме він змів з дороги більшовицьку тиранію, яка з люттю безбачченка експериментувала над мільйонами людей і нищила нашу духовність, випікала вогнем навіть найменші паростки національної свідомості.

Так, той рух був всенародним, хоч і не повсюдним, тому став нездоланим. Не однакову роль у ньому відігравали жителі різних областей України. І тернополяни з цього погляду також є надто різними.

Нехай Боже Провидіння і людське сумління воздадуть кожному по заслuzі. Розуміємо, що ніхто не може одноосібно присвоїти собі те, що визрівало протягом століть і до чого порізному причетні всі.

Отож, дорогі країани, пам'ятаючи це, якщо ми християни, то не забуваймо: Бог створив нас за власною подобою, але надто різними. І залишив нам Всевишній універсальні заповіді: насамперед у поті чола свого трудитися і плекати землю, любити ближнього свого, як себе самого.

Покликання людини полягає саме в тому, а не в догідництві сатані чи окремим персонам. Тирани, імператори, диктатори, хоч і спиралися на залізну силу, врешті-решт падали і зникали з лиця землі.

Згадую ці відомі християнсько-історичні приклади, щоб утвердити важливу на сьогодні думку: приймаймо президентську владу не як спробу придушити чи бодай відсунути на бік демократію. У кризовий і надзвичайно небезпечний час маємо зміцнити національну державу знизу доверху і зверху донизу, щоб навести лад у господарці, в житті соборної держави і кожного краю. Домогтися елементарного порядку можна не з допомогою батога і крику (хоч вимогливість, контроль, облік дуже багато важать), а тільки шляхом рішучого зламу бюрократично-комуністичної системи й радикального реформування економічних відносин, політичного ладу, духовного життя. Тут роботи вистачить усім. Настає час

професіоналів, підприємців і сумлінних трудівників, які не забувають найвищих цінностей — Бога, Україну, Правду.

Я ставлю поруч професіоналізм, підприємництво і сумлінну працю. Разом вони дадуть ефект тоді, якщо не протистоятимуть іншій трійці — Богові, Правді, Україні. Тоді буде і справедливість!

Взявши під цю найкритичнішу пору в житті України тягар Представника Президента, я покорився волі тих, хто мене висунув і призначив. Розумію, що за Президента на Тернопільщині голосувала меншість. Але він представляє сьогодні соборну Україну. Тернопільці за своїми ідеалами теж соборники. Я не хочу протиставляти себе тим, хто бачив у ролі Представника Президента іншу людину. У цій ситуації, уповаю на співробітництво і консолідацію сил — політичних, інтелектуальних, фізичних. Запрошую інших претендентів на цю посаду до участі в державній адміністрації.

Ініціатива людей і плідна думка, розум і відданість справі будуть для мене єдиним мірилом руху до співпраці і до незалежності України.

У гарячу пору весняно-польових робіт, які здійснюються в екстремальних економічних умовах, кожен мусить робити те, чого вимагає зараз природа і пора. Всі владні структури і господарські підрозділи продовжують виконувати свої функції і несуть повну відповідальність перед Президентом і народом, що їх обрав, за результати своєї діяльності.

Водночас обласний виконавчий комітет буде реформуватися в місцеву державну адміністрацію, а в районах до 10 квітня повинні бути призначені Представники Президента. Цей процес організується Представником Президента в області, який враховує думку населення району, Руху, політичних партій, громадських організацій і вносить подання Президентові України, який їх і затверджує. Зараз Верховна Рада України уточнює Закон про місцеве самоврядування, завершує роботу над Положенням про місцеву державну адміністрацію, її структуру. Розмежовуються повноваження Рад народних депутатів і МДА.

Прошу вас, шановні тернополяни, врахувати вибір Президента України і терпляче підійти до чергової реформи, подавати мені пропозиції щодо намісників Президента в районах.

Сподіваюся, що наша історія і скрутний час об'єднають нас у прагненні добра собі і нашим дітям.

Сподіваюся, що спроби протиставити представництво Президента України демократичним засадам не знайдуть у нас поважного ґрунту, бо його немає.

Я готовий відповісти перед Богом, правосуддям і кожним земляком за свої слова і дії. Рівно три роки тому жителі міста Тернополя, Тернопільського, Теребовлянського і Бережанського районів обрали мене народним депутатом тодішнього СРСР. І в такий спосіб ми, дорогі країни, випробовували якість демократизму на Тернопільщині. Ці три роки я був з вами і перед вами... Чи ж завинив я чимось перед національним відродженням, беручи участь у розвалі Союзу і в Москві, і на Тернопільщині?

Зараз доля послала нам нове випробування — розпочинати новий етап в утвердженні демократичної держави. Це — спокуса і кара! Вони можуть знищити людину доценту. Легше було б стояти чи сидіти осторонь. Та кожен мусить разом і по черзі підставляти плече під спільну ношу.

Дорогі країни! Повідомляючи вас про рішення Президента України, ще раз звертаюся до вашого християнського милосердя і почуття громадянського обов'язку: працюймо разом во славу України, а наші власні уподобання — то мізерія...

Слава Україні!

Талина Садовська,
«Вільне життя»,
28 березня 1992 року

«Постараймося зрозуміти один одного»

Президент зробив вибір, призначивши своїм Представником у Тернопільській області Романа Теодоровича Гром'яка. Особливо представляти його нашим читачам немає потреби, цю людину добре знають в області. І все ж нагадаю: народився 21 березня 1937 року в селі Глушин Бродівського району на Львівщині. Закінчив Дрогобицький педінститут. Кандидатську захистив з філософії, докторську — з філології. У 43 роки став професором. Завідує кафедрою української літератури Тернопільського педінституту. Член двох спецрад по захисту докторських і кандидатських дисертацій — у Києві (з 1984 р.) і Львові (з минулого року). Член Спільки письменників України, має кілька книжок. Голова обласної організації товариства «Україна». Депутат обласної Ради і член її виконкому. До призначення Представником Президента очолював обласну організацію Демократичної партії України.

Одружений. Батько двох дорослих синів.

Нині Представник Президента Р. Т. ГРОМ'ЯК дає Інтерв'ю нашому кореспондентові.

— Романи Теодоровичу, днями ми вітали вас з 55-річчям. Не забарився і «подарунок» від Президента. Вітати вас з ним чи співчувати?

— Швидше, співчувати. То обов'язок, який нагадує вінок з колючого терня, або й з колючого дроту. Кремнулька, якою можна вдушити людину.

— Перед призначенням ви мали зустріч з Леонідом Макаровичем. Як проходила вона, які напуття давав Президент?

— Прийняв він нас шістьох: крім мене, ще представників з п'яти областей: Чернігівської, Херсонської, Миколаївської... Привітав кожного, запитав, чи погоджуємось на цю посаду і чи нема самовідводів? Сказав: напутнього слова виголошувати не буду, ви самі знаєте, що ситуація складна й критична. Вам треба це усвідомити. Формуючи державну адміністрацію, слід насамперед дивитись на компетентність. Це мають бути також люди з організаторськими здібностями. І третє: вони повинні підтримувати все те, що ми нині робимо. Орієнтуйтеся на нових людей, бо старі, що мають свої стереотипи, кліше, вас не зрозуміють і не зможуть вам допомогти.

А тоді запитав нас, у кого які проблеми. Домовились, що будемо щомісяця зустрічатися. Президент попросив особливу увагу звернути на формування корпусу президентських представників у районах і дав конкретне завдання: з 5 по 10 квітня завершити цю роботу і весь той корпус претендентів привезти до нього.

— У вас уже є якісь прикидки, кого з районів пропонуватимете на Представників Президента, чи це ще треба обміркувати?

— Треба обміркувати. Звичайно, у мене є враження про конкретних людей — в області не перший рік і по всіх районах їздив, контактував з людьми з Товариства української мови, Демократичної партії, Республіканської, Руху. Як депутат обласної Ради, бачив керівників районних Рад і райвиконкомів, знаю їх, чув їхні виступи. Мені уже пропонують своїх кандидатів — приїжджають делегації, представники громадських організацій.

З іншого боку облвиконком випередив мене, навіть мою компетенцію хотів відібрати, бо почав вимагати від районів, щоб вони дали своїх представників уже. Сказав, щоб не втручались у цей процес, його буду організовувати я. То ж виїжджаю на ці дні в райони, де зустрінусь з членами райвиконкомів, активістами Руху, партій, громадських організацій, й будемо обговорювати, кого пропонувати.

Орієнтуватись будемо на те, щоб той, хто очолює Раду і хто буде очолювати місцеву державну адміністрацію, а також його перший заступник взаємодоповнювали один одного. Якби нам

вдалося підібрати таких людей, то ми б справилися. Хоч розумію: процес буде складний, бо є конфронтація в районах, різні політичні сили будуть намагатись диктувати, як зараз, і не завжди, може, будуть сприймати наш вибір. Але вибір тут за мною і остаточно — за Президентом.

— Романе Теодоровичу, у вас кафедра, ви людина творча. Маєте наукові задуми, попереду нові ненаписані книги. Мабуть, тому ви досі відмовлялися від всіляких пропозицій пересісти в адміністративне крісло. Що ж спрацювало цього разу, що ви погодилися?

— Справді, після того, як припинив виконувати повноваження народного депутата колишнього СРСР, вирішив твердо зосередитись на кафедрі. В плані видавництва «Вища школа» підручник з історії критики. Підручник з теорії літератури мав писатися, є аспірантура, маю аспірантів...

Але ситуація, яка склалася, вимагає продовження тієї лінії, яку я почав у 1989 році. Пригадуєте, я тоді говорив: погоджуюсь балотуватися, щоб перевірити якість демократії на Тернопільщині. Зараз щось подібне. Бачу, слово «демократія» часто проголошується, а принципи демократизму далеко не ввійшли у практику, в життя. Тому, думаю, не можна стояти осторонь, хочеться в міру можливостей спробувати принципи класичної демократії усе ж таки реалізувати.

— Як Представник Президента, з чого насамперед почнете свою працю?

— Треба розмежувати повноваження між Радою і державною адміністрацією, формування останньої на рівні області і районів (на це дається десь три тижні). А в цей період облвиконком і всі його служби працюють і несуть повну відповідальність. Ми вже говорили із заступниками голови облвиконкому. Розробляється проект реорганізації економічної служби, механізми стимулювання активної роботи підприємців, державних підприємств, — хочемо в єдине економічне тіло зорганізувати всі ці служби, централізувати якимось. Таким чином, готуємо конкретний механізм до роздержавлення і приватизації.

Що ж до поточних справ, то це сівба, забезпечення пально-мастильними матеріалами, розв'язання конкретних проблем, пов'язаних з кризовими явищами і соціальним захистом

людей... Не дають спокою думки, що багато часу відбиратимуть міжконфесійні чвари. Ще за справу не взявся, а вже є заяви, делегації...

І все ж думається, зараз треба порозумітися з усіма політичними силами. Тим більше, що зустріли мене не з обіймами. Треба буде, очевидно, багато зусиль тратити на те, щоб знаходити консенсус між людьми в умовах політичного плюралізму. Зрештою, покладаю надію на фахівців, які будуть вести свої галузі. Будуть у нас колегії, думаємо відкрити своєрідну думу, яка вироблятиме концепції, програми.

— Розумію, усе, що хотіли сказати людям, уже сказали у своєму слові до них. Але маєте можливість ще раз наголосити на головному.

— Звертався і звертаюся до людей з єдиним: будьмо толерантними і постараймося зрозуміти один одного. Мене найбільше дивує те, що людина, не дослухавши твоєї фрази, починає бурхливо реагувати, як їжак. Так ніколи не домовимося. Хотів би також, щоб люди зрозуміли кризову ситуацію і те, що ніхто не може зараз її миттєво поправити. Життя буде ще погіршуватися. І відповідальність за це не я несу і не наша команда буде нести. Потрібне певне терпіння. Але розумію, що є межа людська. У зв'язку з цим треба довір'я, треба часу, треба дати можливість в цих постійних реформах оглянутися. Треба, щоб люди зрозуміли: потрібен час, потрібні зусилля, певне навіть християнське милосердя. Працюймо разом во славу України. А ми були, є і залишимося різними — і такими мусимо жити.

— Отже, всі маємо набратись терпіння і працювати, благо, тепер — для своєї держави. Я бажаю вам здоров'я, сил, і теж терпіння на тій новій роботі, що випала на вашу долю. Дякую за інтерв'ю.

— І вам дякую.

*Яр. Велиган,
«Тернопіль вечірній»,
20 березня 1993 року*

— Запитання дещо з делікатних: чи Ви віруюча людина?

— Короткою відповіддю була б така: скоріше так, ніж — ні. Чому категорично не стверджую? Я пройшов складний життєвий шлях. Мої батьки, дідусі були глибоко віруючими людьми. Живучи з бабусею, я змалечку читав Біблію і з щирим блаженством напам'ять знав і звертався до Бога через молитву «Отче наш», «Символ віри». Але пізніше, як і більшість людей, що жили в умовах радянських, попав у комсомол, від церкви відвик, і десь, очевидно, втратилась ота характерна для віруючої людини потреба щоденного спілкування з Богом і дотримання усіх правил істинного християнина. Певно, маю гріх на душі. Але навіть тоді я не богохульствував і боявся якоїсь кари Всевишнього. Тому, коли часи помінялися, і на старість, як кажуть, є можливість переосмислити своє життя, я повертаюся до Церкви своїх батьків і до тих традицій, хоча, кажу, мені соромно, що я не є таким ревним вірним, який не пропускає жодного Богослужіння. Десь, очевидно, я скоріше по-філософському ставлюсь до Бога, до релігії, до її традицій.

— Перший президент США Джордж Вашингтон свого часу висловив думку про те, що «неможливо справедливо керувати світом без Бога і Біблії». Це той Вашингтон, про якого Т. Г. Шевченко писав:

**Чи діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом,
А діждемось таки колись.**

**Ми діждались незалежності.
Ви Представник Президента
України на Тернопільщині.
Тож яке місце і роль вірі та Біблії
Ви відводите в духовному відродженні
української державності?**

— Без перебільшення — велике місце і значну роль. Я, продовжуючи відповідь на перше запитання, можу сказати, що

ми за роки радянської влади мали час і нагоду переконатися, що боговідступники — то страшні люди. Відійшовши від Бога і не прийнявши християнської моралі і моралі, зафіксованої в т. зв. «Моральному кодексі будівника комунізму», ці люди відлучилися від будь-якого берега і не мали нічого святого в душі, тому вони поламали свої долі й долі багатьох тисяч, а може, й мільйонів людей. Це найстрашніше. Отже, ми повинні повернутися до християнських чеснот, до цієї глибокої моралі, яка відбита у Біблії, тобто в Слові Божому, і формують у людей, на основі страху Божого і Його заповідей, любов до свого ближнього, і стримують їх від аморальності, від вседозволеності і спрямовують у відповідне русло. Коли люди віруючі ставляться сумлінно до своїх обов'язків, як члена сім'ї, громадянина, то і результати їхнього соціального життя кращі. Кожен державотворець і представник влади мріє про такі моральні імперативи, які б впливали на громадянську позицію людей — членів держави. Я думаю, що коли би ми домоглися, щоб в кожній хаті Біблія стала не тільки настільною книгою, але щоб її щоденно читали і засвоювали ті високі постулати, то наші люди мали б високу духовність, яка б впливала на національне відродження і на всі сфери життя українців.

— Є такі поняття, як «праведний вірою жити буде», є й таке, як «віра батьків». Якому ви надасте перевагу і чому?

— Очевидно, дотримуюсь заповіді віри батьків. Бо вірю їм. Переконатися, що «праведний вірою жити буде», дещо абстрактно. А от це положення конкретизується у поведінці твоїх батьків, дідів, яких ти бачив і яким ти віриш. У моєму роду були греко-католики, були й протестанти, віруючі, які належали до євангельських християн-баптистів і до т. зв. п'ятдесятників. Я бачив, як мій дідусь Лука відійшов від бурхливого світського життя, ставши віруючим, і ретельно дотримувався заповідей Господніх. Так само я бачив, як мій батько, ставши п'ятдесятником, відмовився від таких спокус, як горілка, лайка, безалаберне сімейне життя, — це говорило про віру батьків у Бога, їх дотримання заповідей Божих. А це спонукає тебе наслідувати батьків і переконуватися в тому, що віра таки глибоко впливає на поведінку людей. Тому я думаю, що протиставлення тут немає: «праведний вірою жити буде» конкретизується в близькому нам розумінні «віра батьків».

— Визначаючи сутність віри і спасіння для людського безсмертя, апостол Іван пише: «Бо так Бог полюбив світ, що віддав сина Свого єдиногородного, щоб КОЖЕН віруючий у Нього не загинув, а мав життя вічне» (Івана, 3:16). Апостол не називає людей якихось віросповідань, а пише КОЖЕН. Хтось з відомих релігійних діячів висловив думку, що легко бути православним, католиком чи протестантом, але важко — християнином. Яке християнське начало, на Вашу думку, Ви хотіли б бачити у вчинках священослужителів чи віруючих?

— Це начало можна було б коротко сформулювати так: бути чесним з собою і ближніми. Вірити в Ісуса Христа. Знаєте, коли я тепер поглиблено займаюся вивченням історії Церкви і хочу розібратись в причинах розходжень між православними і католиками, то я завжди кажу в своїм серці: «Боже, та як це просто» — треба бути християнином, вірити в Христа, сповідувати і виконувати заповіді, які передані Богом через Мойсея. І коли я задивляюсь на озлобленість отих людей, які зараховують себе до православних, католиків чи протестантів і навіть не спілкуються між собою, або спілкуються з люттю, — мене бере жах. Я кажу тоді: «Будьте християнами, будьте українцями, будьте чесними самі з собою. І не діліть Бога, бо Він неподільний». Отже кожен мусить перевірити це на собі і допустити, що інша людина теж має право сприймати Слово Боже. І не нав'язувати людині свою людську власну мірку.

— В попередньому запитанні наголошувалось, що «Так Бог полюбив світ, щоб... КОЖЕН». А кожен християнин знає, що найперший плід Святого Духа — любов. Отже, церква сильна силою любові, здатною єднати народ в Божій благодаті. Чи домінує це серед віруючих нашого краю? Яка Ваша оцінка міжконфесійної ситуації в області?

— Оце слово «КОЖЕН» дуже глибоке. Воно повертає нас до роздумів про поведінку всіх людей. І якби кожен любив свого ближнього, істину і поважав собі подібного, люблячи його, то у нас не було б міжконфесійних чвар. Серед віруючих нашого краю, на жаль, домінують ненависть і себелюбство, а не любов і Божа покора.

— Говорять, що де починається політика, там закінчується релігія, віра, і, як не дивно... мораль. Віруючі, як священослужителі, так і паства, знають однозначне визначення види-

мого Голови Церкви — Ісуса Христа: «Боже — Богові, а кесареви — кесарю». Вам дуже добре відомо, у яких соціальних, політичних та духовних перипетіях перебуває нині Україна на шляху її державності. Впродовж всієї історії Церкву завжди затягували в різні політичні течії. Знаємо, чим це закінчувалось. В часи, коли на відміну від Заходу, демократія і свобода ще не до кінця набрали цивілізованого обрису, від чого б Ви хотіли застерегти священство і віруючих?

— Співвідношення політики, віри і моралі — то вічна проблема, яку кожна людина для себе має знову і знову розв'язувати. Я думаю, що органічно взаємозв'язані мораль і віра, особливо християнська мораль. Що ж до політики, то, справді, вона дуже часто шкодила і Церкві, і вірі, та прагне підім'яти під себе оті вічні постулати християнства чи віри в Бога взагалі.

Я думаю так: якщо б когось довелося застерігати, то треба було, б — від підпорядкування Церкви і віри політичним догмам, якими б вони не здавалися актуальними. Політика — це минуще, політика — це видиме, а що глибоке і вічне — те пов'язане з вірою у Божественні начала, у ті моральні заповіді, які нам дало християнство. Якщо б кожен політик керувався такими заповідями, то й політика його була б справедливішою і не було б стільки зіткнень між народами і націями, не було б отих кровопролитних війн, не було б Гітлера, не було б Сталіна. Нам зараз необхідно з політичних істин приймати одну: національна держава, українці серед рівних народів мають право на свою незалежну державу, на вибір такого укладу, який іде від народу. Кажуть, що українці — Богом обраний народ. Я думаю, що народ кожен обраний Богом чи створений Богом. Тому нам треба думати про те, щоб українці, відстоюючи свою незалежну державу, робили це шляхетним способом, не за рахунок інших народів. Щоб не піддавалися впливу тих інших народів, які вважають українців менш вартісними людьми. Бо, наприклад, шовіністи Росії, які глибоко вірять у Богом обраний російський народ і закликають, як кажуть, до єдності, водночас не допускають до того, що ми такі ж люди і хочемо бути людьми віруючими, християнами, і жити в своїй незалежній державі.

*Талина Садовська,
«Вільне життя»,
9 квітня 1993 року.*

В ім'я України мусимо трудитись і... терпіти

Минув рік, як професор педінституту Роман Теодорович Гром'як був призначений Представником Президента в нашій області. Час достатній, щоб підбити перші підсумки зробленого, поміркувати, що із задуманого вдалося здійснити, а що ні. І, звичайно, оцінити ситуацію, що склалася навколо президентських структур сьогодні.

Водночас, йдучи на цю зустріч, мала і суто журналістський інтерес: як вплинула влада, рік праці на цьому, без перебільшення, гарячому посту на Гром'яка-людину — чи залишився він вірним собі, чи змінився? А поштовхом до розмови стало минулорічне інтерв'ю, взяте одразу після високого призначення.

— Романе Теодоровичу, рік тому не було у Вас ще цього кабінету, цих телефонів, не було і того вантажу проблем, що є нині. Тобто вони були, але усі ще попереду. І ось цей рік позаду. Яким він був для Вас?

— Рік — як один день, в якому суцільно зливаються дні і ночі, бо і вночі, прокинувшись після третьої години, думаєш про те, чого не доробив і що тебе завтра чекає. Я, звичайно, розумів, що буде безмір проблем, але не міг передбачити, наскільки вони заплутані і як непросто буде їх вирішувати.

Перший підсумок року, прожитого на посту глави держадміністрації і Представника Президента України, привів до висновку: потрібен певний час, щоб досягнути структури і

взаємозв'язок галузей господарства області, політичних сил, а також те, яким чином можна підійти до їх координації. Зараз можу сказати, що в якійсь мірі бачу область і можу починати більш-менш зважено аналізувати ці проблеми і підключати тих людей і ті важелі, з допомогою яких можна їх вирішувати.

— **Одне із своїх основних завдань рік тому Ви визначали так: реалізувати на практиці класичні принципи демократії. У мене таке враження, що за цей рік ми не тільки не наблизились до них, а ще більше віддалились.**

— Ваше враження, мабуть, не помилкове, у ньому є сенс. Одна справа — уявляти собі життя на засадах класичного демократизму, інша — реалізувати їх в умовах політичного плюралізму і відсутності досвіду демократичного життя. Я справді це твердив, тверджу і буду твердити: іншого виходу у нас просто немає. Тепер остаточно переконався, формуючи адміністрацію на засадах коаліційності, що це дуже важко здійснити. Адже люди, котрі увійшли в різні політичні структури і різні партії, мають свої амбіції, важко зближаються і консоліднуються — і це треба прийняти як належне.

Я не думаю, що ми зазнали тут якогось фіаско. Просто це був етап розмежування односуцільної маси опозиції, яка стала опозицією тільки на основі неприйняття комуністичних гасел. Коли ж вона залишилася сам на сам, то тоді почався процес самоусвідомлення, диференціації, і кожен відповідає на питання: хто є хто, хто я сам і як далі маю жити. Процес розмежування уже в основному пройшов, і тепер треба шукати шляхів якщо не зближення, то взаємодії.

— **У нашій з Вами минулорічній розмові Ви наголошували на необхідності ще одного розмежування — повноважень між радами і виконавчими структурами, наче передбачаючи їх нинішнє протистояння. Але розмежування це не відбулося. Який вихід Вам тут бачиться?**

— На рівні Верховної Ради є перший підхід до проблеми розмежування влад. Є Закон про Представника Президента і є Закон про місцеві ради і самоврядування — в такий спосіб «згрубша» функції розмежовані. Але в свідомості людей залишилось уявлення про владу, як про «домострой»: все хочуть тримати в одних руках. І депутати, і ті люди, котрі увійшли до секретаріату ради, не уявляють собі того, що

можуть обмежитися лише представницькими функціями: виражати волю своїх виборців, аналізувати проблеми, виробляти — на високому рівні законодавчої влади — закони, постанови, а на рівні представницьких органів, скажімо, в області — визначати доцільні пріоритети, розподіляти бюджет, його пропорції і т.д. А люди собі думають: якщо це влада, то повинна бути в одних руках і розпорядча, і виконавча.

Мабуть, треба зменшити ради базового рівня. У районах, області — різко. І не дивитися заздрісно на виконавчі органи. Найгірше, в моєму розумінні, це те, що ради хочуть собі зараз присвоїти функцію колишніх політбюро: оцінити, всю вину покласти на виконавців і кожен раз їм тільки дорікати, що вони чогось не доробили...

— «Постарайтесь зрозуміти один одного» — закликали Ви рік тому усіх тернополян, усі політичні сили і рухи. Схоже, що цей заклик залишається актуальним і нині.

— Взаємне розуміння — основа людського спілкування і основа, власне, демократії. Якщо ми розуміємо, що ми різні за характерами, поглядами, за схильністю до різних методів управління, то ми повинні сприйняти це як належне і шукати взаємодії, взаємодоповнення — отоді буде злагоджена робота. Якщо ж до цього домішуються амбіції і несприйняття один одного, то це шкодить справі. І мені справді буває нині соромно, що ми, вийшовши з одного кореня, дуже часто не можемо один одному щось простити і працювати на утвердження держави. Все це позначається негативно на справі. Отже, теза: «Зрозуміймо один одного і працюймо на розбудову держави» залишається актуальною.

— Як почався другий рік Вашої роботи на посаді Представника Президента і в чому вбачаєте головне завдання нині?

— В організаційному аспекті відбувається структурна перебудова, умовно кажучи, команди. Рік, який минув, показав, що консенсусу на засадах коаліції не вдалося досягнути, тому неминуче, для того, щоб далі працювати, треба розійтися з деякими співробітниками. Це важко, морально дуже і дуже неоднозначно, але, щоб у щоденній роботі не тратити часу та енергії на тривале притирання, треба розминутися з деякими людьми. І, перегрупувавши сили, вступати в новий період і працювати далі.

— Коли Вас призначили на цю посаду, дехто висловлював побоювання, що Ви для неї зам'який, заінтелігентний. Ось і на останній сесії обласної ради звучали заклики, щоб Ви проявляли рішучість, були «кувалдою» для своїх підлеглих. Нині Ви стали різкішим, нетерпимішим, чи залишаєтесь при думці, що стосунки між людьми, в тому числі між керівниками і підлеглими мають будуватися на взаємному розумінні, повазі?

— За моїм переконанням «кувалда», крик, вереск шкодять у роботі. Вони можуть бути застосовані зрідка до тих людей, котрі цього хочуть. Отже треба відчувати ситуацію і людину, яка хоче, щоб її, даруйте, облаяли. І таку людину треба, очевидно, інколи облайати. Я, до речі, вмю це зробити, якщо треба. Але розцінюю — як вибух, і після того мені гидко на душі.

У принципі дотримуюсь тієї думки, що треба спокійно, лагідно добром впливати на людей. Пригадуєте, у Гончара в оповіданні «Корида» є модель такого впливу. Бик погнався за тореадором, але останній знайшовся: погладив його за підгарля — і бик вгомонився. Очевидно, декого треба за вушком погладити, декому ніжне слово сказати, а до декого й голос підвищити. А з деким і розпрощатися, недарма ж кажуть, що силуваним конем далеко не заїдеш.

— За цей рік, що Ви Представником Президента в області, вийшла Ваша книга «Вертеп». У ній детально описано, які перешкоди ставила компартійна система на шляху до Вашого депутатства. Чи не виникає нині бажання написати «Вертеп-2» і розповісти, як уже деякі сили з демократичного блоку Представникові Президента, що вийшов з їхнього ж кола, не тільки не допомагають, але й, як мовиться, ставлять палиці в колеса?

— Не приховую, що «Вертеп-2» вже пишеться і з'явиться, якщо доживу і допишу. Я так, як і минулого року, витримав річну дистанцію, не писав нічого. Рівно в той день, коли виповнився рік від мого затвердження на посаду Представника Президента, написав п'ять чи шість сторінок початку нової книги «Вертепу», яка матиме підзаголовок «У хащах влади».

Далекий від думки, що хтось зумисне ставить мені ці палиці. Можливо, це робиться від непорозуміння, від різних поглядів на владу. Треба аналізувати. Власне, це й стане

внутрішнім сюжетом нового «Вертепу»: шукати в собі, в своїх друзях, соратниках, співпрацівниках і опонентах ті причини, які зумовлюють складності в державотворенні у нашій області.

— Книжка книжкою, а нагальної роботи ой як багато. Що Ви сьогодні хотіли б сказати людям з огляду на ті події, що мають місце в області, в Києві, в якійсь мірі і в Москві?

— Хочу сказати всім і собі в першу чергу: спам'ятаймося! І задумаймося, чи не наближаються до нас онуки Муравйова? Треба працювати. Банально, але тільки так. В ім'я України, яку хочемо врятувати, треба тяжко гарувати. Другий момент: не зневірюймося! Тому що ніщо легко не дається. Державотворча робота тим більше нелегка. Нині нам потрібна така християнська чеснота, як терпеливість. За повторення цієї тези мене критикують, але я стою на своєму: потрібна терпеливість — вперта, настирлива.

— Дякую, Романе Теодоровичу, за інтерв'ю. І хочу передати Вам побажання багатьох наших читачів, які висловлюються за те, щоб між нашими владними структурами швидше було досягнуто взаєморозуміння, щоб спільно працювали вони на розбудову України, на реальне поліпшення життя людей.

— Дякую і Вам. Справу роблять люди. Заклопотаність нею, а не самовиправдання чи претензії на лідерство зближують владні структури і людей. Переконалий, що і хворобу, про яку йдеться, переживемо.

Іван Бокій,
«Вільські вісті»,
21 травня 1993 р.

Минув один вертеп. Починається другий?

Кілька гадок над спогадом-роздумом Романа Гром'яка

ЧИТАЮ книжку Романа Гром'яка «Вертеп, або Як я став народним депутатом СРСР і що з того вийшло... (спогад-роздум)», а в душі бринить «Соломонів суд» Максиміліана Волошина. Не історія з ученим і генералом Марксом — то все-таки, як мовиться, деталь, а висновки поета, якого, незважаючи на його популярність у наші дні, ще відкривати і відкривати. У голові сидить квінтесенція його роздумів про перемогу над більшовизмом — під ним Волошин розумів не народну масу, «зовсім не те, що людина сповідує, а те, якими засобами і в яких межах вона вважає можливим здійснювати свою віру». Максиміліан Олександрович бачив перемогу його не силою зброї:

«Нам ще залишиться перемогти його духовно: в самих собі.

Найбільша спокуса і небезпека в боротьбі — це психологічне уподібнення своєму противнику...

Тільки глибока повага до людини і широке розуміння державності не як партійної перемоги, а рівноваги всіх протиспрямованих сил може нам допомогти перемогти більшовизм всередині себе».

Гром'яків «Вертеп» — про перемогу над тоталітаризмом, започату перебудовою і завершену (чи завершену?) проголошенням державної незалежності України і розпадом СРСР. Перемогу як системи, як гідри, що породила кровожерний,

голодоморний, репресивний режим. Але це надто загальна характеристика дуже особистісної книги, своєрідної мемуарно-публіцистичної сповіді про час і про себе — про час національного відродження і свою участь у ньому. При всіх можливих відтінках ставлення до книги — а однозначного сприйняття її провіщати не випадає, — «Вертеп» з усім його суб'єктивізмом (а які ще можуть бути спогади?), з усією його політичною заангажованістю (а ви уявляєте якусь іншу позицію а боротьбі?) вигідно вирізняється чесним і об'єктивним викладом подій, щирістю, добротворчим пафосом. Без особливих натяжок можна сказати, що це передовсім сповідь про нелегке, болісне скидання з себе луски «збільшовиченої ери» і відкриття для себе і разом з однодумцями загальнолюдських суспільних норм, про свою участь у боротьбі за входження у це планетарне річище людського розвитку.

Давно стежу за критичними студіями Романа Гром'яка — ще як автора глибоких і полемічних статей у «Літературній Україні», підписаних псевдонімом Роман Глушин, який легко розшифровується, бо ж походить від назви села Глушин на Львівщині, де народився майбутній критик і літературознавець. І з тим більшим інтересом відкрив для себе в ньому цікавого оповідача, вдумливого публіциста і аналітика суспільного життя. Адже «Вертеп» — це не тільки спогади про роки нинішнього українського національного відродження, а ще й розповідь про себе, про своє покоління галичан, упосліджене й безвинно переслідуване чи не до останніх літ (чого варта така деталь — Гром'як, аж допоки його не обрали народним депутатом СРСР, будучи професором і завідуючим кафедрою вузу, вважався невиїзним, тобто не міг виїжджати за кордон!). Не раз у відступах автор розповідає про своє безрадісне дитинство і отроцтво, захмарене висланням ні за що батька (а за ним поїхала й мати) до Сибіру, про «розкол» між батьками на релігійному ґрунті, про навчання і поступування в науці під «недремним оком», про зустрічі з людьми, зокрема з шістдесятниками, котрі розуміли «всю гниль, всю цвіль» системи. І ця історія одного людського життя, виростання однієї людської душі і її прозріння розкажує, може, більше, аніж розлогі наукові студії про злодіяння сталінського режиму в Галичині, війну конфесій чи казармове насаджування християнської в своїй суті ідеї соціальної рівності, але

замішаної на божевільній манії ідеологічної нетерпимості і барикадах.

Книгу можна читати і як захоплюючу хроніку перемін останніх років на Тернопіллі, можна сприймати і як погляд політика нового призову з української провінції, одного з тих, хто представляв республіку в Міжрегіональній групі, на процес розпаду СРСР і початок державотворчого процесу в Україні. У ній є і перше, й друге. Тернопільське політичне життя розглядається на тлі подій останнього етапу перебудови в СРСР і складних процесів в українському суспільстві. Є тут живі картини передвиборної боротьби — і є погляд на події зсередини, з нутроців, якщо можна так сказати, союзного парламенту, є погляд на окремих політиків і державців. Інколи автор зривається, оголошує опонентів «дурнями», та це буває рідко, загалом же навіть про далеко не однодумців він прагне писати максимально чесно і об'єктивно. Не поступаючись, зрозуміло, в світоглядних позиціях. Я, скажімо, не можу в принципі погодитись з деякими його оцінками Бориса Олійника, але вже те, що він як політик бачить у поетові і політикові з іншими поглядами людину совісну, багато каже про нього як людину толерантну і зважену, для якої «психологічне уподібнення» осуджуваному більшовизму неприйнятне.

Сильна сторона книги дістала відображення у її назві — зі спогадів постає справжній вертеп нашого недавнього політичного життя з його подвійними рахунками, мораллю, лицемірством політики і лицедійством політиків. З народженням Української держави, здавалося б, починається нове життя, як пише автор: «Кінчається подвійний рахунок, минається гра в подвійний вертеп». Коротше: закінчилась революція, включаемось в еволюцію. Та ба! У політиці не все так просто. «Найголовніше, очевидно, нас ще чекає...». Мабуть, що так. «Вертеп» ще в дорозі до читача, а чорноволівський Рух зняв гучну кампанію дискредитації одного з фундаторів НРУ, нині Представника Президента на Тернопіллі Романа Гром'яка, йому не до шмиги кадрова політика Представника, в основі якої компетентність, а не приналежність до Руху чи партій. Більшовизм як прояв нетерпимості у здійсненні своєї віри явно вселився в Рух. Схоже, більшовизму сьогодні вже не по дорозі з соціалістичною ідеєю, яка в нелегких муках відроджується і прагне очиститись від тоталітарних замашок, йому надто хочеться експлуатнути, випробувати на вогнищі нетерпимості,

вивести на барикади національно-державну ідею, і де вже тут до «розуміння державності не як партійної перемоги». Схоже, починається новий вертеп. Дай Боже помилитись...

Десятитисячний наклад Гром'якового «Вертепу», виданого журналом «Тернопіль» обсягом майже в двадцять друкованих аркушів, навряд чи зможе стати доступним усім, хто захотів би прочитати цю книгу. Але кому вже вона потрапить до рук, раджу не відкладати читання на потім. Всім вістрям своїх політичних атак і потугою інтелекту Роман Гром'як вривається в атмосферу сьогоднішніх державотворчих змагань, і його досвід, його слово здатні послужити цим змаганням саме в тій іпостасі, яка, за висловом Максиміліана Волошина, допоможе перемогти більшовизм у собі — у плані рівноваги всіх протиспрямованих сил. Вдумливий читач почерпне з книги ідею, яка не декларується, але вчувається, бринить у ній: бачити в опоненті не ворога, не противника, а саме опонента, інакодумця, покликаного до тієї ж роботи, до життя в тому ж світі. Зваженість — не останнє достоїнство людини, а коли вона політик, державець — то й поготів. У автора «Вертепу» і у самого «Вертепу» це достоїнство — з основних.

*Талина Садовська,
«Вільне життя»,
25 травня 1993 р.*

Перспектива бачиться невеселою...

**Нотатки з прес-конференції
глави обласної держадміністрації Р. Гром'яка**

Широкий резонанс в області мала остання прес-конференція голови обласної Ради народних депутатів Богдана Бойка. На ній він висловив ряд критичних зауважень на адресу обласної держадміністрації, зокрема Представника Президента Романа Гром'яка, звинувачуючи його в «бездіяльності», «небажанні приймати відповідальні рішення», «розколі демократичних організацій» тощо. Змовчати на те Роман Гром'як, звісно, не міг. Виступаючи по обласному радіо, він кілька разів вибачався, що змушений про це говорити, але не він почав цю конфронтацію, він тільки відповідає на безпідставні звинувачення голови Ради. Відтак Представник Президента зібрав прес-конференцію, яку провів разом із своїми заступниками.

З представлення останніх і почалася розмова з журналістами. Богдан Андрушків і Степан Трубич — економісти, відповідно доктор і кандидат економічних наук, Анатолій Крицький — вчений агроном-практик, Віктор Литвинчук — інженер, Петро Василюк — кандидат технічних наук. А голова Ради стверджує, що в адміністрації самі гуманітарії... І щодо їх партійності в минулому, то тут теж — повне розмаїття. Колишні члени КПРС, які заманіфестували свою підтримку демократичним силам, а також члени ДемПУ, УРП, є і висуванці Руху. Отож ніякої однобічної запартизованості немає. Усім їм, прийшовши в адміністрацію, Представник Президента сказав: «Працюємо за принципом фаховості, поза-

партійності, консолідуємо сили, спираємось на спеціалістів, незалежно від того, в якій політичній партії вони раніше були. Дбаймо тільки про те, щоб вони були віддані справі державності, незалежності і не шкодили, не розвалювали Української держави».

Роман Гром'як зазначив, що цілком усвідомлює: адміністрація працює не ідеально, але підстав говорити, що вона не справляється із своїми обов'язками повністю, а її голова веде антидержавну діяльність, на його погляд, немає.

Щоправда, теза про антидержавну діяльність Р. Гром'яка належить не Б. Бойкові, у своєму інтерв'ю він навіть кілька разів підкреслював, що про це не йдеться. Але саме за антидержавну діяльність і зловживання вимагає від Президента відкликання ряду його Представників в областях і районах голова Руху В. Чорновіл, і у тому списку — Роман Гром'як.

Категорично відкинув Представник Президента і звинувачення в бездіяльності. «Пан Бойко, — сказав він, — жодного разу не був на наших апаратних нарадах. Але якщо він не бачив, що ми робимо, то це не значить, що ми бездіяльні». На його думку, рік роботи показав, що Тернопільська адміністрація не байдикувала, стан справ вивчала і зі своїми обов'язками справлялась. Одне з підтверджень того: незважаючи на всі складності, область обсіялась.

Адміністрація не боїться також брати на себе відповідальність. Що це не просто слова, Роман Гром'як навів свіжий приклад. Надійшла вказівка уже продавати цукор населенню по 450 карбованців за кілограм, а переробним підприємствам — по 1280. Адміністрація вирішила не виконувати її сліпо, а віддати людям цукор за квітень і травень по старій ціні, а переробним підприємствам до нового врожаю — по 700 карбованців за кілограм.

Зрештою, справа не в бездіяльності чи в безвідповідальності держадміністрації, доводив Роман Гром'як. Із документів, що вийшли з крайової ради Руху, випливає, що Рух, співголовою якого залишається голова Ради Богдан Бойко, взагалі різко виступає проти президентських структур на місцях. І справа не в Гром'якові. Хто б не був на його місці, реакція була б така ж. Тому-то на запитання журналістів, якою бачиться Представнику Президента перспектива цього протистояння, він відповів: «Невеселою...».

Ще відвертішим був його заступник Ігор Равлів: вся «вина» Романа Гром'яка в тому, що він не був кандидатурою Руху на цю посаду. І. Равлів розповів, як від нього вимагали, щоб Рада, яку він тоді очолював, підтримала неодмінно кандидатуру Турецького. Чи не так і в інших районах забезпечувалася йому підтримка?

Я запитала, чи державна адміністрація дбає про елементарну порядність і чесність своїх працівників, щоб вони протистояли спокусам влади? Адже стільки розмов: той «земельку прихопив», той машину, а той державною машиною з дому й додому щодня їздить... Якщо це на рівні чуток, то чому прес-центр держадміністрації не спростовує їх? Роман Гром'як відповів, що вже двічі проводилися закриті наради апарату, на яких обговорювалося це питання, здійснюються перевірки, беруться пояснення, якщо виявляються зловживання. А чулки, звичайно, треба спростовувати. Бо, наприклад, коли йдеться про Амрожія, який «прихопив земельку для сина і тракторці», то це було тільки на рівні намірів. Так, Богдан Амрожій справді хотів взяти у Луб'янках землю для сина, але коли побачив, яке в селі протистояння між фермерами і колгоспниками, то від цієї затії відмовився і землі не брав.

Щодо автомобілів. Питання ретельно вивчалось. Виявилося, що тільки три працівники держадміністрації до цього причетні: мати-пенсіонерка Амрожія купила автомобіль, Роман Сидяга, а в Чепиги також мати. Пояснення вони написали Президенту. Роман Гром'як запевнив, що скомпрометованих людей в адміністрації тримати не буде.

Своїми думками щодо роботи обласної держадміністрації та інтерв'ю Богдана Бойка поділилися заступники Представника Президента Богдан Андрушків, Анатолій Крицький, Степан Трубич, Віктор Литвинчук, Петро Василюк, Ігор Равлів.

Показові, на мій погляд, слова Віктора Литвинчука: «Війна у таборі демократів... Що сталося, що ми за два роки так зненавиділи одні одних, і саме ті, що разом починали?.. І саме тоді, коли потрібна спільна добра робота усіх. Адже ми не у футбол граємо, ми державу творимо». Гірка правда.

Євген Баран,
«Літературна Україна»,
18 квітня 2002 року

«Чистий» теоретик нової доби

— Пане Романе, від часу Вашої першої критичної публікації минуло 45 років. Чи були у Вас якісь принципові положення, які не змінилися протягом цього часу?

— Зумисне принципів не виробляв і про них не думав, коли писав перші «відгуки» (гадав, що то рецензії) про книжки, які мене чимось зацікавлювали. Філологам під час навчання і так накидали готові «принципи аналізу твору», а ще більше давалися взнаки читані чужі статті і так звані літпортрети. Згодом сам зауважив у своїх ще студентських, а потім аспірантських писаннях «ключик», який впливав, очевидно, з мого характеру, — нікому не вторити, а... суперечити. Бувало, що доходило аж до принципу «навпаки»... Мене завжди цікавило, чому твір «бере за живе»? Виявилось (значною мірою завдяки працям І. Франка), що секрет лежить у глибинах структури твору — у тих «зчепленнях», які збуджують читацькі асоціації. Отож, не змінилося, а поглиблювалося розуміння і свідоме використання структурно-функціонального тлумачення творів та оцінки їх на тлі традицій, стандартів і мод за принципом «мінус прийому»...

— Хоча Ваш науковий і творчий інтерес пов'язаний з літературною критикою, Ви віддали перевагу не практиці, а теорії. Чим зумовлений такий вибір?

— «Вибір» — гучно сказано... Я рідко коли мав вільний час для постійного читання: доводилося, заробляючи на хліб, виконувати низку службових обов'язків, не завжди милих серцю. У такій ситуації «заводовим» критиком не станеш. Чим частіше і глибше я думав про особливості літературної критики, тем менше практикував рейди в «рухому естетику».

Склалася навіть цікава колізія: у літпроцесі брав участь Роман Глушин (псевдонім), а теоретизував кандидат філософських наук Роман Гром'як, який зі студентами в Донецьку «громив» писанину Глушина.

— Естетика — теорія літератури — літературна критика — це та методологічна основа, на якій сформовані Ваші теоретичні узагальнення про специфіку літературної критики. Чи змінилися Ваші методологічні підходи? У чому полягають ці зміни?

— Так називалася моя давня стаття. Вона справді відбиває концепт мого розуміння того, що в англomовному світі зветься literary criticism. У цій формулі не зазначені логічні, психологічні й етичні виміри літературно-критичної діяльності. Еволюція чи поглиблення моїх методологічних засад аналізу критики пов'язана з більшою увагою до інтуїтивних та інтерпретаційних чинників за рахунок звуження соціально-політичних.

— У Вашому науковому доробку багато праць, присвячених естетичним поглядам І. Франка. Як Ви ставитесь до тези І. Костецького, що «Франко не мав доступу до секретів творчості взагалі» і «як явище стилю» Франко не існує?

— Не тільки естетичним. Я люблю Франка цілого. І, напевне, немає такої публікації Франка чи спогадів про нього, яких би я за своє життя не прочитав. Це джерело багатющої інформації і постійно діючий стимул думання. Теза ж Костецького — епатажна. Франко про свої клопоти, вади характеру, «недохопи» у творчості говорив більше... Щодо першої фрази київсько-мюнхенського модерніста, то вона, на мій погляд, несправедлива. Друга щось дуже приблизно «намацує». Так, Франко не творив «майстерверків», але в його щоденних просторах текстах, що одразу засилялися до друкарні, є стиль як вияв певного типу творчості і способу мислення...

— З кінця 80-х років ХХ ст. у нас точаться розмови про те, що літературна критика як цілісне естетичне явище так і не відбулася. Чи поділяєте такі думки і як обґрунтували би причини такого стану?

— На критику завжди нарікали і тепер нарікають... І не тільки в нас. Серед найзавзятіших хулителів критики першими йдуть претенденти на абсолютних новаторів.

Головна причина відсутності за останні 15–20 років «критичного божества», як на мене, полягає в тому, що люди вже знають ціну «погромів» і вчать (чи звикають) максимально толерувати естетичний «плюралізм», а воювати з вітряками-графоманами немає сенсу... Нікчемність доцільно просто ігнорувати...

— Сьогодні Ви фактично єдиний, хто послідовно займається теоретичними питаннями літературної критики. Чи думали про створення наукової школи, в якій коло означених наукових проблем залишалося б стрижневим?

— Я випустив близько 20 аспірантів, підготував сотні дипломників, редагував не одну статтю чи першу книжку молодих людей. Свої смаки, методіку роботи демонстрував не одному, але «школи» не створив, бо це поняття у нас скомпрометоване, як і звання академіка. У політиці і в науці рідко хто погоджується бути в «школі» — більшість претендує на лідерство та провідників. Гадаю, є люди (і не дуже молоді, і молодші), яким я щось-таки дав для їх самоствердження...

Стрижнем об'єднання тих, хто волів би йти в одному напрямі, керуючись власним розумом, може бути багатовимірне поняття літературної рецепції...

— 1997 року вийшла збірка Ваших вибраних статей з літературознавства «Давнє і сучасне», до якої Ви включили й автореферат докторської дисертації, захищеної 1980 року. Це означає, що Ви й нині обстоюєте ті ж методологічні принципи, чи вони зазнали певних змін?

— Про «методологічні принципи» частково вже йшлося. Моя докторська дисертація не ідеальна, трохи скорочений (в ритуальній частині) її автореферат і досі репрезентує такі проблеми, яких не квапляться розробляти молоді люди. Книжка «Вибраного» публікувалася до мого 60-річчя, була проміжним підсумком. Вона засвідчила, що кон'юнктура не поглинає всіх і все...

— 1999 року Ви видали посібник «Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття)». Що спричинило потребу саме такого посібника і чи плануєте продовжити роботу над ним?

— Цей посібник — плід багаторічного читання лекцій для студентів. Для них потрібен стислий поліфункціональний

підручник. Такого в Україні я не знаходив і тому написав так і таке, що відповідало б моїм теоретичним поглядам і викладацькому досвідові. Друга частина «Історії української літературної критики (XX століття)» готується авторським колективом. Одна особа з трьох співавторів зволікає із завершенням праці. Я сам дописав би цей посібник, але, чекаючи колег, почав готувати новий підручник з теорії літератури для випускників вищої школи та магістрантів.

— У першій половині 90-х Ви захопилися політикою. Що змусило науковця-філолога зробитися політиком-практиком? Наскільки вдалим бува такий перехід? І яких позитивних результатів Ви досягли?

— Очевидно, той, хто займається літературним критицизмом, є і потенційним політиком-практиком. Моя заангажованість українськими проблемами походить з родинної традиції. Участь у громадсько-культурному житті не переросла б у публічну і практичну політику, якби випадок не привів мене в 1989-му у народні депутати колишнього СРСР. На адміністративну роботу я погодився в конкретній ситуації зтяжненого протистояння двох політичних сил на Тернопільщині. Мене переконали скласти жертву на «олтар демократії» люди, яких я дуже поважав (були це кияни і львів'яни, крім тернопільців). Результати? Важке запитання, бо я практикувався в адміністрації за складних політичних умов без належного досвіду лише два роки.

Позитивним для себе вважаю пізнання прихованих пружин політичного життя і людської мімікрії; для політологів і земляків дав аргументи на користь переконання, що не все продається і купується. Вважаю, що шкоди ні Тернопільській області, ні Україні не завдав.

— Як втримати українській філології науковий престиж, якщо політична система з одного боку і самі науковці з другого різними способами нівелюють і профанують його?

— Політичну систему модифікувати, псевдонауковців дезавуювати. А філологам за покликанням наполегливо працювати, відчуваючи міжнародний контекст. Без спілкування з колегами і без належної матеріальної підтримки (бодай середньоєвропейської зарплати) фахівцем ніхто не стане. Без

розуму і творчих результатів конкретних науковців престиж науки, в якій вони працюють, не народжується.

— Складається дивна ситуація: українська філологічна наука фактично не має яскраво виражених «чистих» теоретиків. За останнє десятиліття не з'явилося жодної теоретичної праці, яка б змусила змінити наші підходи до інтерпретування творів художньої літератури. Це суто внутрішня проблема чи загальна криза теоретичної науки?

— Для України — це давня традиція, зумовлена недовірою до теорії і тривалою відсутністю національної університетсько-академічної інфраструктури. За тоталітарних часів смак до оригінального теоретизування притлумили методологічний «монізм» і жорстка цензура. Та й чи варто драматизувати ситуацію останніх літ? Назву за алфавітом авторів праць, може, і не суто теоретичних, але вельми обнадійливих і резонансних: Стефанія Андрусів, Віра Агеєва, Тамара Гундорова, Оскана Забужко, Микола Ігнатенко, Володимир Моренець, Соломія Павличко, Володимир Погребенник, Ярослав Поліщук... Знаю дуже освічених й оригінально мислячих молодих кандидатів наук у Києві, Львові, Донецьку, Дніпропетровську, Івано-Франківську, та й у нашому Тернополі... У більшості з названих людей був опонентом чи експертом їхніх праць. Правдиву втіху маю, працюючи тепер з магістрантами Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Досвід, зрештою, показує, що такі кумири теорії, як Дж. Куллер, Ж. Дерріда, Цв. Тодоров, чи патріархи гуманітарної науки О. Лосєв, Г.-Г. Гадамер творять свої концепції на величезному фундаменті історії науки. Подібних «читачів» і пильних коментаторів праць своїх попередників годі в нас зустріти. Дехто гадає, що теорія з'являється, як манна небесна.

— Ви деякий час працювали у Польщі. Який позитивний досвід розвитку теоретичної науки (з виходом на проблеми літературно-критичні) нам варто перейняти і використати?

— З польського досвіду, гадаю, варто перейняти принаймні три речі:

1) оперативне перекладання і публікацію рідною мовою праць зарубіжних літературознавців;

2) укладання тематичних антологій з проблем теорії літератури і літературної критики;

3) проведення вузькоспеціалізованих наукових конференцій з невідкладним оприлюдненням їх результатів.

До цього потрібно додати таку «дрібничку» як державне дотування таких видань (бодай додотування).

— Чи вірите в силу дію літературної критики, якщо сам принцип суспільних взаємин виключає її із своєї сфери? Чи тут естетичні принципи є самодостатніми й аж ніяк не залежать від суспільних впливів?

— Так, вірю. Силоне поле критики живиться енергією здорового суспільного (соціокультурного) організму, котрі генеруються та абсорбуються талановитими людьми — фанатами своєї справи...

— І останнє. Ваші творчі плани?

— Творчі плани (як казав Шевченко, «повітряні палаци») багатші, ніж фізичні спроможності. На жаль! Що лежить на робочому столі і забирає кожную вільну хвилину, я вже відзначав. Окрім того, є заповітна мрія, про яку, одначе, не скажу, аби не зурочити...

Дякую Вам, пане Євгене, за бесіду. Вона зіграла душу й зродила смуток за молодими літами, що так швидко минають, як у пісня Глібова...

Богдан Жовосядлий,

«Свобода»,

25 червня 2005

«Люблю літературу як мистецтво слова»

Штрихи до портрета

Роман Теодорович Гром'як народився 21 березня 1937 р. у селі Глушині Бродівського району на Львівщині. Літературознавець, публіцист, критик, педагог, громадський діяч. Доктор філологічних наук, професор. Дійсний член Академії наук вищої школи України, член Національної спілки письменників.

Після закінчення Дрогобицького педінституту працював у школах Хмельницької і Тернопільської областей, викладав у Донецькому університеті і Тернопільському фінансово-економічному інституті, від 1975 р. — у Тернопільському педагогічному університеті. Десять останніх років завідувач кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства. Одночасно — надзвичайний професор Українського вільного університету у Мюнхені (Німеччина), професор-гість Ягеллонського університету (Польща), перший голова Товариства української мови імені Т. Шевченка у Тернополі. У 1989–1991 роки був народним депутатом і членом Верховної Ради СРСР, а три наступні — Представником Президента України в нашій області. Він був і генеральним секретарем Української ланки Всесвітньої Ліги за свободу і демократію, і головою обласного осередку Всеукраїнського громадського об'єднання «За Україну! За Ющенка!». Зараз заступник голови обласної організації Української народної партії. Автор низки резонансних наукових праць.

Серед відомих постатей Тернопілля чільне місце належить добре знаному в Україні громадсько-політичному діячеві, науковцю і літератору Романові Гром'яку, про якого у своїй збірці «Полинові шляхи» тернопільський поет Василь Драбишинець написав так:

Життя нас било, а ми не впали,
Могили людям ми не копали.
Недругів мали, а усміхались,
Були простими — ними zostались.
Пекло на сонці, студили зими,
Від невезіння не стали злими.
Вміли надіятись, чекали чуда,
Серця привітні палали в грудях.
Серця любили. Вони прощали,
В Правди цілющої
все причащались.

Про важливі суспільні, літературні і морально-етичні проблеми сьогодення з Романом Гром'яком розмовляє наш кореспондент.

— Нашим землякам Роман Гром'як добре відомий як політик, громадський діяч, науковець і літератор. Цікаво, а ким передусім себе вважає сам Роман Теодорович?

— Літератором у широкому розумінні цього слова. Тобто, люблю літературу як мистецтво слова, це означає не тільки читати, втішатися нею, а й пропагувати її, тлумачити, отже, найперше — проникати в таємниці літературних текстів. Дуже важливо збагнути, як «зроблений» словесний твір, у який спосіб і чому він вражає, дивує інших людей.

— У розмовах з відомими українськими поетами Дмитром Павличком і Романом Лубківським на вашу адресу почув чимало компліментів як одного з найавторитетніших літераторів Тернопілля. А відтак є всі підстави прислухатися до вашої оцінки роботи обласної організації Національної спілки письменників...

— Дякую колегам за таку опінію. Вони визнають, що я не злукавив, сказавши про важливість «проникати в таємниці літературних текстів». Як шкільний викладач літератури, а потім і вступу до літературознавства, я був у числі першої

сімки, яка започаткувала нашу обласну організацію НСПУ. У ній тривалий час керував літературним об'єднанням, до якого входили початківці — молоді і літні люди, що писали свої тексти. Доводилося багато читати їхніх спроб, аналізувати, редагувати й оцінювати написане. Критерії мусили бути високі, розмова терпелива і дохідлива. Це — також певне «вчительство», яке багатьом не подобається... Зрештою, у тому, що наша спілка зросла з семи до більш як 40 осіб, є певний хосен, хоча я згодом відійшов од рецензентсько-навчительської діяльності. На Тернопільщині є талановиті поети і прозаїки, які поповнили письменницькі ряди в інших областях, і в Києві також.

Перевагу — обдарованій людині

— За роки праці професором Українського вільного університету у Німеччині та Ягеллонського у Польщі ви мали добру нагоду порівняти нашу систему навчання із зарубіжною. Який висновок впливає з такого порівняння?

— Головний висновок банальний і зрозумілий: обдаровані і працьовиті люди творять основу ефективної освіти і стрункої системи. Ліниві і хитрі також є скрізь. Важливо, щоб не потурати особам, які пробують «сідати не в свої сани». За межами України (там, де я був і працював) облік, контроль, оцінка знань були і залишаються прискіпливішими, але засадничим є правило: обдарована, працьовита, мудра людина має перевагу, першість, а значить — і винагороду.

— На філологічному факультеті Тернопільського педуніверситету торік відкрито відділення журналістики. Відомо, що до його народження причетні і ви. Тому хочу довідатись, наскільки необхідною є ця структура, якщо в Україні фахівців мас-медіа нині готують понад двадцять вищих навчальних закладів?

— Так, я причетний до цього, бо навчений гірким досвідом. 1955 року я вступив на журналістику Львівського університету, але від мене, взявши документи, невдовзі «спекалися», бо ж батько був у «віддалених місцях». Проте я навчався в інших ВНЗ, на інших відділеннях і «писав» постійно: крім дописів, нарисів, ще й дисертації. Переконався, що трапляються випускники «журналістики», які не вміють

писати і не мають природного хисту. Переконався і в іншому: з різних вищих навчальних закладів регулярно «вербуються» практичні журналісти, які на «виробництві» доходять до потрібної кондиції. З Тернопільського педінституту також є чимало успішних працівників ЗМІ не тільки в нашій області, а й у центрі України. Тому був і залишаюся прихильником ідеї «сродної праці»: хто до чого здатний, мусить знайти себе. У регіонах дуже багато газетно-журнальних, теле-радіо, видавничо-редакційних сфер діяльності, яких випускники чужих міст і ВНЗ не заповняють. Отож мусить бути можливість випробувати свою мрію — бути журналістом, перекладачем і т. д. — на місцях, де мешкаєш і маєш перші засоби до виживання.

— Як не прикро, але уже за часів незалежності Україну покидають окремі колоритні представники місцевої інтелігенції, люди, яким тут жилося не найгірше. Маю на увазі конкретних науковців, літераторів і держслужбовців, один з яких був навіть керівником району. Мені особисто важко зрозуміти мотиви їхніх вчинків, а тому волюю запитати, чи мають вони виправдання з моральної точки зору?

— Відповідь на це запитання впливає з попередніх міркувань. Перспектива фахового зростання має бути перед кожною людиною. Однак морально-етичні підстави залишаються завжди актуальними: одна з них — ідея «сродної праці»; другою є давня теза: «Не святі горшки ліплять». Третя така: активніше відмовляймося від забобону, який жорстко фіксує опозицію: центр-периферія. Периферійно-загумінкові люди (за типом мислення) є і в найбільших містах... Потрібні, як передумови для формування діяльних, активних людей, — свобода, демократизм і постійна пильність щодо приязелізму, який часто і подекуди переростає у корумпованість.

Загальнолюдське не існує без національного

— Надто боляче слухати, коли у питанні національної культури окремі критики безцеремонно вживають термін «шароварщина». Цікаво почути з цього приводу вашу думку: де ж межа між національним колоритом і примітивізмом, на який агресивно наступає недремне око рецензентів?

— Питання філософське і збаналізоване відсутністю сформованих смаків і толерантного ставлення до складних проблем. Загальнолюдське (універсальне) не існує без національного (етнічного). Діалектика нам усім здавна відома. Однак знаємо також тих лівинців, які національно-етнічні відмінності (одяг, ритуали) продукують бездушно і невибагливо.

Міра між примітивом і національним колоритом відчувається насамперед тими людьми, які плакають, живуть національною культурою, автохтонами. Спотворюють міру, доцільність міри, межі і т. д. заробітчани («доробкевичі»), байдужі до всього, крім барисів, спекулянти.

У чіх інтересах дискусія?

— 2005-й рік має чітке історико-ідеологічне забарвлення, пов'язане з 60-річчям завершення Другої світової війни. У наукових колах розгорілася неабияка словесна перестрілка з приводу справжньої назви. Одні кваліфікують її як Велика Вітчизняна війна. Інші, серед них і відомий спеціаліст цього періоду, голова Наукового товариства Імені Шевченка, член-кореспондент НАН України Олег Романів, взагалі ставлять під сумнів тезу визволення України, оскільки лише через львівську міжобласну пересильну тюрму після осені 1944 року пройшло 450 тисяч (!) наших співвітчизників... А що з цього приводу думаєте ви?

— У цьому питанні також є багато спекулятивного. Пан Олег Романів має рацію, слушно нагадавши ціну так званого «визволення». Є чіткі критерії для визначення поняття «Друга світова війна». Воно зрозуміле стосовно «Першої світової війни». Але категорії «вітчизняна», «визвольна», «загарбницька» — то вже оцінки ідеологічні. З їх приводу суперечки неодмінні. І кожен знає (тільки вдає, начебто не розуміє), що вони означають, у чіх інтересах їх пропагують...

— Мабуть, найкраще оцінити свою роль у тих чи інших процесах можна лише з погляду прожитих років. У цьому зв'язку, що вважаєте найважливішим у своїй діяльності за часів депутатства у Верховній Раді СРСР та на посаді Представника Президента в нашій області?

— У ролі народного депутата СРСР і члена Верховної Ради колишнього Союзу нічого доброго й важливого для України я

не зробив, бо нас і до слова не допускали, а закони, які там обговорювали, Україні не були потрібні. Єдине корисне, що я можу зарахувати до свого активу, це численні розгляди скарг моїх виборців на місцях. Принаймні, за моєю подачею, багатьох виселених людей вдалося реабілітувати чи повернути їм skonфісковане майно.

На посаді Представника Президента в області ми починали робити те, що докінчують після великої перерви аж тепер. Дуже швидко тодішні прокурори навчилися скасовувати ті ухвали, які я особисто ініціював і обстоював. На моєму прикладі люди області могли, принаймні, пересвідчуватися у тому, де була справедливість, надія, а де — фарисейство.

— **Які спогади виношуєте в серці від початку дев'яностих, коли ви були, так би мовити, на гребені громадсько-політичних подій?**

— Виношую задум опублікувати спогад-роздум «Вертеп-3», але сумніваюсь, чи він комусь потрібен, простежуючи діяльність багатьох земляків... Шкода часу на подібні заходи, коли слухаєш інформацію не тільки про таких, як Л. Кравчук чи Н. Шуфрич.

— **Чим для вас особисто політика є сьогодні, після помаранчевої революції?**

— Політика після помаранчевої революції здається захаращеним фарисеями полем, яке звільна і важко прополюється.

— **Ваш погляд на Україну сьогоднішню і завтрашню...**

— В Україну вірив учора, вірю сьогодні і переконаний, що, хоч довго і повільно, вона одужуватиме. Не ідеалізую її майбутнього з огляду на конкретних осіб, які живуть серед нас у всіх регіонах України. Нові покоління не вдосконалюються раптово...

Творчість — як музика серця

— **А тепер перейдемо до музики душі і серця — творчості. Вона, по-вашому, це свято настрою чи щире бажання наполегливо і важко працювати?**

— Добрий настрій окрилює, але з'являється не від безділля. Згадаймо Франкове: «Пісня і праця — великі дві сили, їм

я бажаю до скону служити». Будьмо менш категоричними: бажаєш — не бажаєш, але інших радикальних ліків немає. Відпочивати і втішатися довкіллям також треба...

— Кого із сучасних українських літераторів вважаєте геніальним чи близьким до того?

— Існує ціла і складна теорія генія (геніальності). Якщо називати конкретний приклад з близької мені сфери (не торкаюсь математики і винахідництва), то Ліну Костенко називаю передусім.

— А як оцінюєте власні творчі набутки? При цьому ставитесь до себе жорстко чи поблажливо?

— Мої творчі набутки пов'язую не з опублікованими працями (книжками, статтями), а з формуванням кадрів науковців, з організацією науки: я створив кілька кафедр, налагоджував їх роботу, був деканом у двох ВНЗ, а головне керував аспірантами, докторантами, опонував десятки кандидатських і докторських дисертацій, був експертом ВАК, очолював Вчену спеціалізовану раду. А це не просто «головування» і «керівництво» — це формулювання тем, читання і редагування, виправлення тисячі томів, не говорячи вже про багатогодинні консультації, розмови тощо.

— Наскільки важливою складовою у вашому житті є духовність?

— Пріоритетною.

— З роками людині властиво переоцінювати, здавалося б, навіть непохитні істини. До якої визначальної переоцінки скарбів прийшли ви у своєму житті?

— Радикально переоцінив і допомагаю переоцінювати іншим людям соціалістичні (комуністичні) цінності. Замолоду я вірив багатьом тезам, догмам, і навіть намагався їх «обґрунтовувати».

— Що із звершеного упродовж життєвого шляху для вас складає особливу гордість?

— Утвердження і розробка методики рецептивно-комунікативного підходу до розуміння словесних текстів.

— Якою літературою захоплюєтеся загалом і що читаете цими днями?

— Захоплююся психологічними дослідженнями, а читаю соціально-психологічні романи, повісті, спогади. Читаю Валерія Шевчука, Романа Іваничука, Юрія Андруховича, сонети Д. Павличка (оригінальні і переклади). Знову перечитую «Ost» Уласа Самчука для нового його передруку в Україні.

— Що для вас є найцікавішим у повсякденному бутті?

— Пунктуальність і дотримання слова.

— За натурою ви оптиміст чи песиміст? І чи життя упродовж десятиліть інтенсивної праці підкориговувало стан вашої душі?

— Оптиміст із значною часткою розчарування в людях. Доводиться «підкоригувувати стан душі», намагаюся бути толерантнішим, «вирозумілішим»...

Урок з прожитого життя

— Свого часу англійський філософ Френсіс Бекон сказав цікаву фразу: надія хороший сніданок, але погана вечерея. Який зміст ви особисто вкладаєте у цей афоризм і на що конкретно надієтесь у своїй творчості, вашому університеті і нашій Україні загалом?

— Добрий і смачний сніданок мав би бути помірним, а погану вечерю слід передбачливо вилучити з меню. На жаль, це недосяжне, хоча я «звів» його до дециці.

Про університет і Україну в цілому судити не наважуюсь — це теж урок з прожитого життя.

Не генералізуймо і надто не узагальнюймо подій в обсягах неохопних і сферах недосяжних.

*Антоніна Кушнірук,
«Свобода»,*

13 вересня 2006 року

«На першу стипендію я купив дев'ятнадцять томів Франка»

**За увічнення пам'яті Каменяра
доктор філологічних наук, професор Роман Гром'як
нагороджений орденом «За заслуги»**

«Класичного» професора він нагадує уже своїм виглядом. А добре поставлений голос, неквапливість мовлення, влучність суджень лише посилюють перше враження. Таким бачиться Роман Гром'як. Людина, яка витримала перевірку визнанням — він дійсний член Академії наук вищої школи України, член Національної спілки письменників, завідувач кафедри Тернопільського національного педагогічного університету, і часом — літературознавець, публіцист, критик, педагог, громадський діяч. Та наша бесіда — про інше. У Романа Теодоровича довге нелегке життя, зустрічі з колегами, книгами... І ще — безліч спостережень, величезний (а інколи й гіркий!) досвід вченого і людини.

— Часто промайне у пресі — то тому дали нагороду, то іншому... Інколи щиро потішишся за лауреата. А буває, що з нерозумінням здвигнеш плечима. От для Вас цей орден має, мабуть, особливе значення.

— І все тому, що бачу у Франкові генія і вчителя. Я справді виріс на його спадщині. Пригадую, як у 1956 році святкували сторіччя з дня народження Каменяра. Після тих заходів розпродували чимало цінних речей. Мені ж пощастило

натрапити на двадцятитомне видання його праць! Остання книга, правда, на той час ще не вийшла друком. Я саме навчався на другому курсі Львівського педагогічного інституту. І на першу ж стипендію купив собі ті дев'ятнадцять томів. Коли приніс їх на квартиру, яку винаймав, господиня аж руками сплеснула від зачудування. Мовляв, пане Ромцю, що ж ви їсти будете? А я поглинав книжку за книжкою.

— **Не раз довелось перегортати й сторінки календаря...**

— Два роки минуло, поки я все перечитав. І так це мене захопило! На третьому курсі написав курсову роботу за творчістю Івана Франка, яку рекомендували на конкурс. Несподівано саме я отримав диплом першого ступеня від Міністерства освіти, став одним із Ленінських стипендіатів. І повірив у себе та у Франка. Вступив до аспірантури. Відтоді вважаю себе заангажованим Франком. Не просто як читач, а й пропагандист й дослідник його творчості. Кажали: Гром'якові їсти не дай, а про Франка поговорити дай.

— **На міжнародній конференції у Львові Ви знову говорите про Каменяра.**

— Річ у тім, що відкривати для себе його творчість ми почали за несприятливих умов і продовжуємо в незалежній Україні. У Радянському Союзі насправді не друкували багато філософських, поетичних і навіть педагогічних праць митця. Він був цензурований і тому, хай навіть мимоволі, фальсифікований. Приміром, в одній із праць «Що таке поступ?» Франко простежує історію соціалізму від Христа до Маркса. Та в останньому розділі каже, що якби вдалося ту концепцію втілити в життя, то мали б велику казарму. І це сказано в 1903 році! Ми, викладачі, знали про такі його резюме, але мусили оминати їх під загрозою звільнення з університету.

— **А як сьогодні? Чи є у наших сучасників «той дух, що тіло рве до бою»? Зрештою, за що і з ким маємо боротися?**

— Бог нас створив на подобу свою, але різними. За расами, мовами, звичками. Тому й боротьба в кожного своя. От тільки не може людина бути вільною, коли голодна. Її треба нагодувати. На жаль, є й інший бік медалі. Гляньте, як кожен зараз бореться за посади! А високе місце одне. Звідси й наше гетьманство, і вічне протистояння. Знаю про це не з розпо-

відей. Бо свого часу від чистої науки подався у політику. У 1989–1991 роках був народним депутатом і членом Верховної Ради СРСР, а два наступні роки — Представником Президента України в нашій області. Я в епохальний час потрапив. І, можливо, це й звучить пафосно, але справді пишаюся тим, що брав активну участь у зламі комуністичної системи.

— Чомусь так повелося, що для того, аби щось побудувати, українці мають вдосталь походити руїнами. Ламати-будувати, ламати-будувати... Цього жодна країна не витримає. Може, годі кидатися з боку в бік — човен, дивись, та й перевернеться.

— Вірю, що гуманістичний вектор на порозуміння нації стане пріоритетним, — і ми вийдемо з того побоювання. Якщо добиратимемо людей, професійно придатних до кожної ситуації. Якщо будемо терпимими. Пригадайте біблійне — даруй тим, хто не знає. Ми маємо право на гріх, але також і на сповідь. Треба змиритися і бути єдиними. А тої толерації зараз бракує, особливо в демократичному таборі. Ось невеликий приклад. Чи не основний заклик Майдану: «Бандитам — тюрми». Повертається те, що робила тоталітарна система за радянських часів. Ленін з добрими гаслами переміг, але ж він і заснував табори — з тридцятих років минулого століття почалися переслідування. Послідовно і непримиренно комуністи знищували і самих комуністів. То ми теж мали б, як павуки в банці, поїдати одне одного?

— Ось такі думки... А не було бажання залишити Україну, наше невелике галицьке місто та реалізувати себе деінде? Бо ж Вам довелося викладати і в Українському вільному університеті в Німеччині, і в Ягеллонському у Польщі.

— Я добре розумів свій недолік, який формувався ще за Союзу: не володію вільно кількома мовами. І там, за кордоном, у мене повірили за те, що можу робити в Україні по-українськи. Але й тут ніщо не заважало. Мені легше рідною мовою, я увібрав її з молоком мами. Тут мої діти, моя земля, мої студенти. Маю право гордитися тим, що керував аспірантами, докторантами, опонував десятки кандидатських і докторських дисертацій. Я творив кілька кафедр, був деканом у двох вузах.

— І зараз Вас нерідко зустрінеш в оточенні молодих. «Вилловлюють» професора, аби за курсові роботи порадитися чи з пар відпроситись?

— Є студенти талановиті, але й хитрих та лінивих теж вистачає. І так всюди. Хоча ті ж польські чи американські студенти — виплекані. Сподобалася їхня вихованість, шанобливе ставлення до старших. Працюватимуть на заправці, у барі, щоб заробити собі на навчання. Там інша свідомість. У них батьки, допомагаючи дітям, кажуть: це я тобі дарую, а це позичаю, матимеш — віддаси. Чомусь про такі випадки у нас, в Україні, я не чув.

— Романе Теодоровичу, зате сьогодні багато говорять про ослаблення наукового потенціалу гуманітарних знань. Очевидно, що самотужки проблем не вирішити. Як має вестися державна політика у цій сфері?

— Я б не розставляв так акценти. Говорити можемо радше про кризу сучасної цивілізації. Ще Горький повторював: краса врятує світ. І краса духовна передусім. Люди насправді стужилися за раєм. Однак маємо те, що маємо. Тепер модно бути бізнесменом, спекулянтом. Правдами і неправдами заробляти на хліб з маслом. Навіть прибиральниця в деяких банках отримує більше, ніж професор в університеті. Як подолати цей духовний занепад? Утверджувати мораль, етичність, справедливість. Боротися з корупцією, карати за перевищення службових обов'язків. Аби демократичність, рівність, контроль не залишалися голосливими гаслами, які всім потрохи набивають оскому.

— У цьому зв'язку, яке Ваше ставлення до нової електронної цивілізації, зокрема до Інтернету? Є думка, що віртуальність повертається до якихось дуже архаїчних шарів людської свідомості.

— Це можливо. Хоча кожне суспільне явище — як два боки медалі. З одного, нові технології полегшують життя. Лише мобільні телефони як спростили людське спілкування! Та й загалом уся інтернет-система прискорила обмін інформацією. Але водночас є страшна загроза, що може нас спримітизувати. Коли людина не виробляє своїм розумом, не осмислює. А тільки сприймає, змінює — і нерідко чуже видає за власне. Мовлю про це, бо плагіат у вузівському житті сьогодні набув

значного розмаху. Це є у всьому світі, особливо в системах виховання.

— Книжок, кажуть, теж читають усе менше...

— Шкода. Мусить людина читати тексти і отримувати від цього естетичне задоволення. Що вже казати про науковця, філолога! Для мене читання стало своєрідною хворобою. Мама навіть розповідали, що коли я народився, під голову поклали книжку. Так з того часу й повелося. З трьох синів лише я пішов у науку. Мамина мрія й благословення чи та доля, що на роду написана, — усе поки що збувається.

— Зрештою, не всім до душі той же Франко чи якийсь хитромудрий сучасний письменник. З огляду на це бульварні романи теж мають право на існування?

— Безумовно. Якщо відповідати чітко і посилаючись на авторитети, то можна сказати словами уже покійного професора Юрія Шереха (Шевельова): «Хочуть читати еротичні романи? То напишіть українською мовою добрий еротичний роман». Як на мене, саме тепер література має бути різноманітною.

— Що залишаєте для себе, для душі?

— Поезію. Дмитром Павличком захоплювався і змолоду, і тепер. Люблю Миколу Вінграновського. Бо ж як він відчуває людину — кожним оголеним нервом. Юрка Андруховича читаю. І не тому, що він начебто модний. Усе потроху. Але й не забуваю, що здоровий дух має бути в здоровому тілі. Щодня роблю зарядку, як мінімум півтора години!

— Академіки, письменники, політики... Є люди, з якими Ви ще б хотіли посідіти за чашкою кави?

— Боюся бути нав'язливим. З ким хотів зустрітися, уже здійснив це. Є коло людей, з якими мені добре. А влізливість... Я ліпше постою збоку, почекаю. Хто хоче, мене запросить.

Ювілейні вітання

*Тригорій Сивокінь,
«Літературна Україна»,
2 квітня 1987 р.*

Романові Гром'яку — 50

Серед прізвищ, носіям котрих, здається, самою долею судилось бути критиками — Глушко, Дубина, Зуб, Косяченко, Моренець, Погрібний, Слабошпицький, Стрельбицький та ін., одне ім'я останнім часом виділяється дедалі помітніше: ГРОМ'ЯК!

А проте творче кредо ювіляра з етимологією його прізвища не збігається. Тут складніші зв'язки.

«Оцінюючи твір, не думай, що твоя оцінка — істина в останній інстанції»; «Переконавшись у хибності чи неповноті свого судження, виправ чи розгорни, уточни його»; «Остерігайся найгіршого гатунку безпринципності — кон'юнктурності»; «Думай самостійно, не ховайся за авторитети і цитати з чужих праць»...

Ці та ряд інших пунктів своєрідного «кодексу честі» критика Р. Гром'як пропонує у недавно виданій книжці «Громадянськість і професіоналізм» з підзаголовком «Соціальна відповідальність критики» («Рад. письменник», 1986). Це, звичайно, справа ризикована — собі сказати й інших закликати: будьмо компетентними й чесними. Але до цього автора спонукали уроки української критики, які він і раніше, і в цій книжці простежив, починаючи з глибокої історії, кіпчаючи сьогоденням.

Р. Гром'як, як мені здається, має і професіональне, і особистісно-моральне право говорити про честь критика, прийшовши до свого 50-ліття зі значним, не раз і трудним життєвим та творчим досвідом. Справді, його життєва школа «нетипово», як для нашого покоління, багата. Народився в селянській сім'ї 21 березня 1937 року на Львівщині. У дитинстві мріяв про геологію, а пішов у педучилище. Захоплювався журналістикою, а працювати випало в школі. Служив у Радянській Армії. Жив, навчаючись і навчаючи, у Львові, Дрогобичі, Донецьку, Тернополі. Був аспірантом і викладав в університеті. Кандидатську дисертацію захистив з філософії, а докторську — з філології (і саме про критику). Тепер — у Тернопільському педінституті. Декан, завкафедрою, активний учасник літературного життя. І автор понад 100 друкованих праць, п'ять з яких — книжки...

Та обличчя літератора, критика, вченого визначає, ясна річ, не кількість публікацій, а їх якість. Р. Гром'як — один з найґрунтовніших літературознавців, що успішно поєднують науку з її «впровадженням», а професіоналізм — з тим неспокоєм, коли наважуєшся критикувати і письменників, і самих критиків. Точніше — їхні твори, бо (ще з «кодексу честі»): «Пам'ятай: ти оцінюєш твір, а не людські якості автора».

Справжні університети Р. Гром'як, за його визнанням, пройшов у І. Франка, ще третьокурсником читаючи книжку за книжкою його 20-томник. Здається, немає такої статті, де б він не посилався на авторитетну Франкову думку. І це зовсім не в супереч застереженню «не ховайся за цитати з чужих праць»: ховатися за цитату і знати класику — то різні речі.

Ще одна риса творчості Р. Гром'яка варта, коли хочете, доброї задрості — школа філософських знань, школа естетики, що допомагає йому бути глибоким, доказовим у естетичних і про літературу, і про літературознавство, і про критику. Кожному це не завадило б, оскільки до прикрості часто обходимося ми в літературному побуті тільки інтуїцією, пишемо як можемо, вважаючи, що бозна-яким способом добутих смаків та вражень досить, аби виступати законодавцем і суддею в літературі...

Романові Гром'яку — тільки п'ятдесят. Настають кращі роки творчості, та ще й у наш небуденний, переламний час.

Звершень!

Ольга Куца,
«Вільне життя»,
21 березня 1997 р.

Віч-на-віч із Долею¹²

(Есе до 60-річчя Романа Гром'яка)

«Потяг шарпався на зупинках, думки шугали врізнобіч... Я стикався віч-на-віч з капризною дамою — Владою. Не спалося...» — образно писав Роман Гром'як про один із найвідповідальніших моментів на власній життєвій дорозі. Дивно, але цей фрагмент із «Вертепу» відбиває майже постійний стан душі нашого вченого протягом більш як трьох десятиріч. Як у потязі тої фатальної ночі, коли сумління підказувало відкласти у шухляду перо... Але віч-на-віч із Романом Гром'яком — не влада, а Доля, така ж капризна.

Бо й напrawdę була вона капризною: нагородивши хлопця талантом письменника (писав вірші і нариси з 15 років) і літературного критика (першу рецензію опублікував у 1956 р.), Доля зупиняла його владним помахом руки при найменших спробах сходження на верховини. Мріяв про журналістику. І коли перевернув гори книжок, готуючись до вступу в університет, з'явилася пані Доля і заперечливо похитала головою, тактовно нагадавши про репресованого батька і депортованого у 1940 р. діда.

---

¹² Пропонуємо передрук есе з «Вільного життя» з нагоди 60-річчя Професора (1997), коли йому видавалось, за його ж словами, що «уже відзвітував своїм фаховим доробком». Ювіляр ставив тоді перед собою запитання, чи мав за прожиті роки «бодай якісь здобутки». Есе публікувалося як відповідь на це запитання і як побажання колег поблажливої Долі на новому етапі творення Гром'якової наукової парадигми.

Надалі вона все-таки спокутувала вину: завела селянського хлопця у глибини наук — естетики, психології творчості, теорії літератури, дала йому в руки геніальні ідеї — книги І. Франка, О. Потебні, Л. Виготського, Ю. Лотмана, що розми-вали основи пануючого тоді марксистсько-ленінського літера-турознавства, дозволила скористатися спецфондами столичних бібліотек, де заховувалися багатства національного духу. Роман Гром'як щасливоєднав високий професіоналізм у літературній критиці, історії і теорії літератури. Варто під-креслити, що у центрі його наукових зацікавлень перебував І. Франко і що Роман Гром'як все-таки вивів українського генія з-під «вирішального впливу» російських революціонерів-демократів.

Першу книгу вченого «Дійсність. Література. Читач», що визначала ядро його зацікавлень і мала вийти у 1971 р., «зарізали». То була, мабуть, перша серйозна зустріч літера-турознавця Гром'яка з Владою. А, може, з Долею? Коли ж всесоюзні науковці високо оцінили Гром'якову теоретичну студію «Естетика і критика» (1975) і С. Шаховський відгук-нувся на неї у «Літературній Україні» блискучою рецензією, коли українські читачі із вдячністю заговорили про укладену (разом з Ф. Пустовою) антологію Франкових праць «Краса і секрети творчості» (1980), Доля готова була подарувати вченому навіть столичне життя. Не для розкошів, не для забави, а для праці — вона бачила нашого земляка у тому ряду вчених, де були О. Білецький, С. Шаховський, Л. Новиченко. Все-таки, зваживши плюси і мінуси Гром'якової праці в університетському місті і провінції, Доля надала перевагу провінції. Завжди і всюди толерантний Роман Гром'як заяв-ляв: «Немає периферійної науки — є духовна периферія і лінощі думки». Це була не лише декларативна заява з його боку, бо за наведеним вище висловом ішло освоєння струк-туральної поетики, архетипної критики, рецептивної естетики. Важливо, що ідеї зарубіжних вчених Романові Гром'якові вдавалось проводити ще до перебудови. Уже тоді він пору-шував «небажану» тему національної своєрідності української літератури. Адже навіть таке солідне видання, як двотомний «Шевченківський словник», не публікувало статті про націо-нальну своєрідність поетових творів. У книзі Романа Гром'яка «Що доведено життям» (1988) поставлено цю проблему (глиб-ше розкрити було неможливо). Революційний пафос Т. Шев-

ченка і його любов до «інших народів» автор ілюстрував рядками із поеми «Стоїть в селі Суботові». Науково повне висвітлення проблема знайшла пізніше. У 1991 р. у Філадельфії наш учений дав блискучу інтерпретацію національної своєрідності Шевченківської поезії.

Надходили щасливі часи, коли він міг би з успіхом писати академічні підручники найвищої наукової проби. Але тут знову віч-на-віч з уже відомим і шанованим вченим постала Доля. Нагадала гірку українську правду — письменники і вчені у найвідповідальніші моменти історії покидали пера і наукові пошуки. Закрутивши Романом Гром'яком у легенькому вирі політики, вчинила із ним лихий жарт: вивела його пером критичний нарис «Література Золотого вересня», аж ніяк не сумісний з виразно українською позицією вченого, літературного критика, викладача. Роман Гром'як передбачив фатальність появи цієї книги (у передмові писав: «Немає людей непомильних...»), та все-таки віддав данину часові, що вже минав. Парадоксально, але цей нарис можна вважати сьогодні блискучим дослідженням поезики і світовідчуття носіїв соціалістичного ідеалу. Роман Гром'як з властивою йому відповідальністю до справи ілюстрував, що означає бути радянським письменником і що означає любити і творити по-радянському. Адже скрупульозно зібрана у книзі риторика «здивлених на Схід» промовляла сама за себе. Тернопільські читачі, що не допускали найменшої помилковості з боку Романа Гром'яка і пов'язували з його чесним іменем навіть своє майбутнє, сприйняли деякі вирази із «Літератури Золотого вересня» як національну зраду. Розмови про нечитану, за винятком небагатьох, книгу заповнили читацький простір. Забувалася ризикована (1988!) праця Романа Гром'яка при організації другого в Україні Товариства української мови, яке фактично розпочинало епоху державотворення, численні його поїздки і виступи на мітингах у районних центрах і селах області...

На початку 90-х Доля штовхнула нашого вченого у дійство вертепу. Перебування в «хащах влади» породило спогади-роздуми, які ще не поціновані критикою як твори літератури. Хоча чутливий на естетичні вартості Микола Мушинка писав про «Вертеп» насамперед як «високохудожній твір». Справді, дві книги «Вертепу» — це яскрава інтелектуальна проза, яка щасливо синтезує різні літературні жанри. Численні події,

імена, факти, вчинки, характери, поезія, художня проза, наука, політика, література, філософія — все це проходить крізь серце автора, вібує, переливається, живе... Публіцистично загострений тон розповіді переходить в епічний, але уривається гірким ліричним сплеском — яка вражаюча невідповідність того, що хочеш і що можеш зробити, як дико в'їлася в українську свідомість більшовицька філософія, тобто «віра в одну людину, яка має все за всіх вирішити, всіх порятувати і, зрештою, за все відповідати...». Самоатестація автора інколи безжалісна, він не применшує міри своєї вини, зізнається у безпринципності, навіть катує себе. Адже йдеться про найпекучіше — Українську державу. Високий гром'яківський рівень думання у цих двох книгах виявився найповніше.

А Доля лукавила і далі, провокувала найпарадоксальніші ситуації, засилала нові і нові випробування, забирала найрідніших... Потім ставала, загадково посміхаючись, збоку і спостерігала — дивувалась, як то вдається Романові Гром'якові не відставати, наприклад, від І. Фізера, Г. Грабовича, М. Павлишина, Л. Рудницького, тобто від учених, які, живучи за кордоном, ніколи не мали проблеми із доступом до найновіших досягнень науки.

Ніколи не опускаючи планки наукового рівня, Роман Гром'як має рідкісний дар бачити і чути перед собою так званого двосічного читача-слухача: опонента — сильного науковця, маститого критика, скрупульозного вченого — і такого, який чогось чи навіть багато з того, про що йдеться, не знає, бо не міг знати. З першим він толерантно (завжди!), не використовуючи олов'яної осуги дрібнокаліберного академізму, дискутує і переконує. Другого невимушено, не спрощуючи наукових дефініцій, привчає до складнішої духовної поживи. Майже в усіх його книгах, дослідженнях, статтях-рецензіях, виступах помітна, як слушно підкреслював Григорій Сивокін ще 10 років тому, «школа філософських знань, школа естетики, що допомагає йому бути глибоким, доказовим у судженнях і про літературу, і про літературознавство, і про критику».

Ні час, ні труднощі, ні втрати не похитнули відповідальності нашого вченого за долю літератури, за долю таланту. Це доведено двадцятьма його книгами, кількома сотнями статей, щоденними високопрофесійними лекціями у педагогічному інституті, роботою над підготовкою фундаментального «Літературознавчого словника-довідника», що його нині вже мають

тисячі філологів, над редагуванням нового і цікавого журналу «Форум». Це доведено науковими здобутками численних аспірантів, загалом високим рівнем Гром'якової літературознавчої школи (на сьогодні він «хресний батько» 22 докторів наук, серед яких такі відомі вчені, як Г. Сивокінь, В. Брюховецький, М. Ігнатенко, Г. Ключек, А. Погрібний). Це доведено майже сорокалітньою працею Романа Гром'яка у царині літератури.

Безперечно, що Доля, спостерігаючи за дивовижною невтомністю нашого вченого, дасть йому здоров'я і наснагу ще на багато-багато літ. Нехай дасть! Нехай зробить золоту пору його життя справді золотою, бо цього хочуть і цього просять для Романа Гром'яка його учні, друзі, колеги і ще сотні й сотні майбутніх українських студентів-філологів!

Поетичні ювілейні вітання¹³

Іван Франко

Я бачив дивний сон, немов переді мною
Стояли Ви, повище всяких веж.
А далі довгою дорогою тісною,
Немов прочани ті до аналою
Йшли аспіранти й пошуковці теж.

І кожного чоло думки сумні повили,
І в оці кожного горів надії жар.
І плечі кожного додолу ся хилили.
Це Ви їх всіх, колего, наплодили,
Отож і Вас пригнічував тягар.

І враз немов з якоїсь дивовижі,
Ваш голос пролунав: «Лупайте сю скалу!
Нехай ні ВАК, ні опоненти хижі
Не спинять Вас. Порозгинайте крижі
Й здобудете чини і похвалу.

І кинулись вони — уперті і розкуті —
Науки гризти вічний моноліт.
І ось одні дійшли якоїсь суті,
Другі стоять, як п'яні, на розпутті,
А треті десь повіялись у світ.

---

¹³ Поетичні вітання до ювілею Р. Гром'яка з родинного архіву, однак на сьогодні ніхто не пам'ятає, хто був автором цих майстерних стилізацій.

Та слави людської не всі вони надбали,
Бо щедро в нас буяє пустоцвіт.
Одні роботи геть скомпілювали,
Другі такого, Господи, напхали,
Чого іще не видів вчений світ.

У Вас, мабуть, не раз душа боліла,
І серце рвалося за цей липкий народ.
Та вже нова лавина наступала,
За рукави і поли Вас хапала —
Ведіть і нас до зоряних висот!!

І Ви вели, і шанс усім давали,
І внутрішнім ділилися вогнем.
І сльози враз мені у горлі стали,
І вже самі слова із уст злітали:
Ну як Вас не назвать КАМЕНЯРЕМ!?

Дмитро Павличко

Рубаї для Гром'яка

1

В Хаяма взяв я форму рубаї,
вподобавши за лаконізм її,
Але сьогодні лиш до ювіляра,
До Гром'яка летять думки мої.

2

Один в науку йде, як на бенкет.
А інший строчить, наче кулемет.
Та за такими знай, що не побачиш
Ти Гром'яка суворий силует.

3

В одного рвійний шлях, як в літака.
А тих несе життя стрімка ріка.
Це юрбами ідуть в науку люди,
А понад них — десниця Гром'яка!

4

Одні кричали «слава!», ті — «ганьба»,
На те, мовляв, у світі боротьба.
Та де вони? Хто завтра їх згадає?
Хіба що з Вашим іменем. Хіба.

5

Нема на світі старості. Весна
Панує завжди у душі одна.
І знаємо: жінок кохані пальці
Ніколи не обпалить сивина.

6

Ви у такому віці, що якраз
Було б чудово зупинити час.
Є вірні друзі, учні і дружина,
І Вчена Рада, що помре без Вас!

7

Все зроблять аспіранти: напечуть,
Намелять, принесуть і подадуть.
Лише тягар вони з душі не знімуть,
Бо молодість не в силі повернуть.

8

Був спершу Глушин, потім став Гром'як,
І кожен з них писав не абияк!
І той, і той не погрішив у слові,
Бо сам Франко світив їм, як маяк!

9

Для когось як перлина Ваш «Вертеп»,
Хтось прочитав і з переляку стерп.
А я скажу: для мене Ваша книга
Така ж безмежна, як український степ.

10

Життя без книги — хата без вікна,
Тюрма глуха і темна, як труна.
Крізь віко книг розумне світло ллється,
Як Гром'яком написана вона.

Георгій Петрук-Попик

Оце ж, оце ж із тих світів
До побратима прилетів,
До побратима я примчав,
Щоб вірш мій віщий не мовчав.

Тобі, Романе, я хотів
Сказать усього кілька слів.
Ти пишеш так, як я писав,
Тож не одного вже дістав.
Ну що ж, ну що ж, так має бути!
Хай гине всяка каламуть!

Поли бур'ян і рви кукіль,
Що глушать жито наших піль.
Колаборантів тни і бий,
Бо ти відносно молодий!
Скажу, що й тут на небесі
Тебе читають майже всі!

Отож пиши, допоки час,
Оце тобі такий наказ!

Михайло Левицький

Я не второпаю ніяк,
Чому тут ллється цей елей,
І чом мій друг — Роман Гром'як —
Справляє нині ювілей?
Коли ж йому на вигляд сорок,
Це ж арифметика проста.
І як на мене, просто сором
Собі приписувать літа.
Мені хтось скаже: є ж бумага
І є у паспорті печать.
Та крикну я: Мовчи салага,
Мені на факти наплювать!

Бо я в оці вломився двері
Сказать, брати-товариші,
Дивись, не скільки на папері,
Дивися — скільки на душі!

Спогади

*Михайло Шалата,
канд. філол. наук, професор
Дрогобицького державного
педагогічного університету
імен Івана Франка*

Він умів облагороджувати світ

Він — Роман Гром'як.

Саможертвний патріот, потужний гуманітарний талант, воістину високий, державницької ваги український розум, яким Україна (незалежна Україна, бо про імперські часи зайво й казати), на жаль, не зуміла як слід скористатися.

Не поцінований, не пошанований ще належно.

Для мене Роман Гром'як був не просто щирим другом, а й зразком студента, викладача вишу, інтелігента, вченого, громадського і державного діяча.

* * *

Ми були ровесниками, він на два тижні старший. Познайомилися у Львівському педагогічному інституті у вересні чи на початку жовтня 1957 року, — обом нам ішов двадцять перший рік. Я тоді — першокурсник, він — третьокурсник філологічного факультету (спеціальність: українська мова, література, музика та співи). Ще до знайомства, живучи в гуртожитку з хлопцями із його курсу, знав: Роман Гром'як — справжній авторитет не тільки серед студентів, а й серед викладачів.

Скоро ми стали друзями. Здружила нас передовсім любов до літературної творчості. Уже того 1957 року літстудія інституту заявила про себе першим рукописним альманахом. Редколегія складалася з трьох осіб: «кандидат філологічних наук

М. І. Іщук (відповідальний редактор), П. Бубній, Р. Гром'як». У передмові зазначалося: «В альманасі вміщені поетичні та прозові [студентські] твори, побудовані на матеріалі (*sic!*) поїздки [студентів] у колгоспи Кіровоградської області та на цілинні землі восени 1955–1956 рр.». Моїх літературних спроб, отже, там не могло бути. Зате — хтось підгледів мій альбом із аматорськими малюнками — доручили оформити обкладинку альманаху, якому дали назву «Колгоспна осінь», що я, зрозуміло, охоче виконав.

Альманах відкривався віршованим циклом Гром'якового однокурсника Петра Бубнія «Кіровоградська осінь» та віршем студента-історика Володимира Мирного «У полі». (П. Бубній був тоді промотором літстудії, мав шанси стати відомим поетом. Пам'ятаю, як ми, літстудійці, раділи, коли він у 1958 році дебютував добіркою в поетичному збірнику «Провесінь»: перший із «наших» — у книжці! Пізніше, однак, засмоктала Петра «щоденна панщина» — і він розпрощався з поезією. Став, правда, успішним публіцистом. Щодо В. Мирного, якого я вже не застав у педінституті, бо істориків перевели на історичний факультет університету, то це нині автор багатьох збірок поезій і прози, живе в Полтаві, де тривалий час керував обласною письменницькою організацією, лауреат премій імені Івана Котляревського й Панаса Мирного).

Роман Гром'як в альманасі «Колгоспна осінь» представлений твором «Якимчуки», датованим 1956 роком. Під заголовком указано: «нарис». У творі, проте, переважає не документалізм, а художній вимисел, — тут багато новелістичного. Уже сам зачин далекий від публіцистики: «“Ванько, а, Вань! Дивись на небо! Ну, поглянь ти, черства душе, як гарно заходить сонце! Для художника — готова картина”, — не вгавав Василько, невисокий щуплий хлопець із жвавими великими очима і тоненькими крильцями брів на круглому обличчі. Увагу його привернула хвилююча картина заходу сонця».

Якимчуки, за твором, — українська сім'я з Рівненщини, яка в 1954-му чи 1955-му році переселилася на цілинні землі Казахстану, і там, у радгоспі «Українець» на Павлоградщині, щирі й працелюбні, швидко заслужили собі гарну репутацію. Батько — в будівельній бригаді, мати — на тваринницькій фермі, син Іван — на комбайні. Іванові допомагає брат, школяр Василько, в якого начебто тільки й мрії — після школи теж стати комбайнером. У Василькову «мрію», проте, важко повірити: він скоріше лірик, ніж фізик, що видно навіть на

основі цитованого початку твору (слова, якими Василько, жнивучи з Іваном на комбайні, намагається спрямувати «черству душу» запрацьованого брата й на красу природи). До Івана, закінчивши Львівський сільгоспінститут, приїжджає кохана дівчина, яка після одруження з Іваном стає агрономом радгоспу «Українець». Така-от собі «радгоспна ідилія». В душі часу нашої студентської молодості, коли штучно, обіцяючи людям блага, роздували ентузіазм освоєння цілих просторів Казахстану, Алтаю, коли на всіх перехрестях рупори ревли: «Єдем ми, друзья, в дальніє края, станем новосьоламі і ти, і я», «Здравствуй, дорога длінная, здравствуй, земля целінная...». (Не випадково обидві ці «п'єсні» згадуються в альманасі «Колгоспна осінь»: одна — в молодечо-наївній статті Христини Гелон «Як утворювався і міцнів наш колектив на роботі в колгоспі», друга — в Гром'яковому «нарисі»).

Ні, не піддався Роман Гром'як комуністичній пропаганді — не славив ні «мудрої політики партії», ні її вождів, — просто хотів показати в «Якимчуках» чесну, самовіддану в труді українську селянську родину. Мав юнацький досвід селянської праці, — зокрема функцію Василька описав так, ніби (втім, чи не справді?) сам був помічником комбайнера. Головне — дев'ятнадцятирічний автор виявив справжній письменницький хист, неабияке володіння українською літературною мовою. (Не забуваймо, що то був період, коли студент-галичанин у селі, щоб не виглядати «білою вороною», не наважувався розмовляти «панською», себто літературною мовою, — розмовляв діалектом, і тільки у місті, і то лиш «у культурному середовищі», набував навиків мови літературної). Звичайно, на кожного з нас дух тодішнього часу більшою чи меншою мірою вплинув своїми негативами. У «нарисі» Р. Гром'яка, приміром, Василь часто називає Івана «Ванею», а той Василя — «Васею»; свою радість Іван виявляє не характерним для українця вигуком «Ура!»; наприкінці твору йдеться про українську пісню, що нібито починається словами «Ніч така місячна, зоряна...». У житті, на жаль, подібне досі не перевелось. Це наслідки радянської виховної системи — наслідки москалізації та десакралізації України, коли фальсифікували не тільки нашу історію, а й наші традиції та пісні. Згадувана прикінцева у Гром'яковому «нарисі» пісня насправді починається рядком «Ніч яка, Господи! Місячна, зоряна...». Це народнопісенний твір за поезією М. Старицького «Виклик», про що Р. Гром'як дізнався вже на третьому курсі.

Цікавішим, бо вже з ширшою, ніж колгоспна, тематикою, був другий випуск інститутського альманаху. З'явився він у четвертий рік існування літстудії — в 1959 році, і називався просто: «Літературний альманах». У редколегії значились: Т. І. Комаринець (відповідальний редактор), П. Бубній, Р. Гром'як, М. Шалата, З. Кукуруза. Доцент, згодом професор Теофіл Комаринець був, як і Марія Іщук, викладачем кафедри української літератури. Він, пам'ятається, кривився, читаючи штучне, в душі облудної радянської ідеології, оповідання студента М. Барчука «Безсмертні очі», але, щоб не мати клопоту (Комаринця постійно звинувачували в «ізмах»), казав про цей «витвір»: не прикрасить випуску, та... нехай. У змісті альманаху — лише вісім прізвищ: Богдан Драла, Петро Бубній, Михайло Шалата, Людмила Ткач, Іван Корець, Омелян Гойда (усі представлені добірками поезій), Михайло Барчук та Роман Гром'як (автори-прозаїки). Поза змістом — себто коли альманах був готовий — вставлено на самому початку (за чиймось «повеленієм») радяно-ідейний вірш-«паровозик» Івана Митрофанова «В семье єдиной», хоча й була в альманасі російськомовна авторка Л. Ткач.

Роман Гром'як, отже, у наведеному змісті «заклучний», зате йому належить більше третини сторінок альманаху. Тут розміщено його оповідання «Скиба», етнографічний нарис «Голоси з глибини віків» та літературний монтаж «Безсмертя Кобзаря».

На прикладі оповідання «Скиба» уже можна говорити не тільки про сформований художній таланти Романа Гром'яка, згодом, проте, підпорядкований науковому Гром'яковому талантові, але й про неабияку сміливість автора в умовах режиму. Правдомовність — ось засадничий принцип, який обрав собі Р. Гром'як на зорі своєї творчості — і художньої, і наукової. В одному з персонажів оповідання — у «випускникові пединституту» Юрію, котрий, заповнюючи анкету задля влаштування на роботу, задумується над графою «соціальний стан», — відбилися, вважаю, окремі біографічні Гром'якові моменти. Юрій, подумавши, ставить у вказаній графі: «селянин». Після слів інститутського товариша Михайла: «Та який з тебе селянин, коли батько — робітник?» виправляє написане згідно із зауваженням. «Тепер інша справа. Ти вже — виходець із робітничого класу... Дорога пряміша в житті. Робітник і на культурному фронті стійкіший», — пожартував Михайло. І це схаменуло Юрія: «А все-таки, хто я?.. Селянин? Робітник? «Дорога пряміша...». А все ж таки...». Узяв нову анкету й

твердо написав: «селянин». Не шукав легкого хліба. Не спокусився привілеєм — дутим радянським гегемонізмом робітничого класу. Згадав, як, будучи п'ятикласником, уперше взявся за чепіги плуга (замінив у роботі хворого дідуся) і відчув, що то за важкість — глибоко й рівно орати: зумів обійти лиш одні гони, сяк-так кладучи скибу, — і дідусь, зі словами «Не муч, хлопче, святої землиці», мусив перебрати плуг у свої руки. Юрій у творі повідомляє: «Це було не так давно, в 1947 році. Жив я тоді разом з дідусем». Р. Гром'як у той час був у третьому, ну, хай — за умови, що пішов до школи шестирічним, — у четвертому класі. Та не це суттєве. Важливо наголосити інше: в 1947 році батько Романа, столяр і тесля Теодор Гром'як, був заарештований за зв'язки з ОУН-УПА, і Роман жив у свого дідуся, який щойно перед тим повернувся із Сибіру, куди був запроторений ще «першими совітами». Чи не це послужило життєвою основою оповідання «Скиба»?

Цікаво у цьому ракурсі простежити в творі за дальшою розмовою двох «випусників педінституту». (У 1959/1960 навчальному році Р. Гром'як був на останньому, випускному курсі, отже — теж «випускник педінституту»).

На Михайлову іронію, що то, мовляв, за «селянин», який втік від сільського господарства в педінститут, — чи не тому, що боїться селянської праці? — Юрій відповідає: «Не тому, Михайле... Я б з радістю... Але восени закладено колгосп...». Михайло продовжує розпикати: «І батько твій втік від колгоспу? Ого, патріархальністю віє від вас, товаришу радянський студенте...». Тут уже Юрій не витримує: «Кинь ти свої дурацькі дотепи... Батько мій — такий «робітник», як з мене професор. Працює з 1946 року на заводі. Сам знаєш, що погнало з села: голод».

Тут Р. Гром'як, мабуть, збагнув, що треба завуалювати сказане під «соціалістичний реалізм», і вирішив бодай щось позитивне сказати про колгосп, та, незважаючи на те, що невдоволення «не одного дядька» радянщиною назвав «злобним шипінням» (це був чи не єдиний спосіб засвідчити народні антибільшовицькі настрої в Галичині), лише посилив критику «радянського раю», — бо що, справді, доброго можна було сказати про колгоспну панцину!? Це видно з роздумів ображеного Михайловим «наставництвом» Юрія — з роздумів на самоті, чи то пак — в асисті автора оповідання:

«...Та хіба ж це правда [йдеться про Михайлові колючки]!? Адже його [Юрієві] обидва брати в колгоспі!.. І не пішли ж вони з села, коли в колгоспі давали на трудовень по 500 грамів зерна й жодного карбованця, коли в хаті хліба не було, і не один дядько злобно шипів: «Советська господарка до гробу дожене. О, то так довго не буде!» — і брови багатозначно моргали на захід.

Так, батько не в колгоспі. Він робить на заводі. В ті часи доносив хліба на село — єдиний рятунок для села...

Тоді могли діди шептати... Юрій мовчав, бо їсти хотів, — до болю, до отупіння їсти хотів. І як він радів, коли приходив батько з маленьким чотиригранним хлібцем, смачнішим від усяких ласощів».

Чи ж не сміливо це написано? Хто з наших письменників кінця 1950-х років наважився на подібне? А як хтось і наважився, то чи озвучив? Р. Гром'як, правда, оповідання «Скиба» не надрукував — це було неможливо, але він іс на люди принаймні у чотирьох примірниках машинописного «Літературного альманаху» (два примірники — в моєму, а два — у мого однокурсника Зіновія Кукурузи художньому оформленні; до Гром'якового оповідання я додав малюнок: натужно, ніби помагаючи конячці, пре плуга селянин).

Із власного досвіду знаю, наскільки правдиво описав Роман Гром'як епоху! Читаєш про той «маленький чотиригранний хлібець, смачніший від усяких ласощів», — і втихомирюєш серце: не боли — це тільки снилося! А воно ж то не сон... О, як ми, четверо голодних гавриків, у повоєнні переднівки бігли назустріч татові, який вертався зі Львова, везучи нам (раз на тиждень чи й рідше) оті чотиригранні — чорні, глевкі, хоч коники ліпи, з остюками — хлібці! А скільки треба було нам, малим, обповзати на колінах лісових галявин, аби назбирати суниць, які тато у Львові мусив продати, щоб було за що ці хлібці купити! Пам'ятаю й характерні для тих часів притишені хатні розмови — між родичами, надійними сусідами: «Вже недовго терпіти. Англія й Гамерика скоро виженут совітів — не дадут нам пропасти...». Типові характери й типові обставини в оповіданні «Скиба».

Оповідання закінчується цікавою рефлексією: «"Скибою" назвав мене Михайло, — всміхнувся Юрій, — має рацію. Гарне було б прізвище...». Невдовзі Р. Гром'як обере собі псевдонім «Скиба», яким, як іще одним псевдонімом — «Глушин» (від

назви села на Львівщині, в якому 21 березня 1937 року Роман народився), — нерідко підписуватиметься в періодиці.

Зізнаюся, що й у мене один із псевдонімів — «Петро Скиба». І виник він незалежно від Гром'якового — не знаю навіть, чий раніше. Врешті, ще до нашого з Романом народження псевдонімом «Андрій Скиба» підписувався Юрій Косач, про що ми дізналися, уже теж будучи «Скибами». Очевидно, тут ідеться не про залежність, а, сказати б, про однакове чуття обов'язку — про генетичну пам'ять, інакше — зов крові, про селянську вірність і відданість матері-землі.

Не може не подивляти широчінь інтелектуальних інтересів юного Романа Гром'яка. Обкластись книжками й збагачуватись знаннями віртуально було йому замало — жага пізнання гонила відкривати світ особисто. Характерний під цим оглядом його етнографічний нарис «Голоси з глибини віків». Закономірно, юнак вирішив передусім дослідити рідний край — Бродівський район Львівщини. У літню пору, запасшись зошитами для записів і, звичайно, таким-сяким харчем, він, як інформує у вступній частині нарису, «мандрував по району від села до села, з хутірка на хутірок через сіножати, ліси і колгоспні поля, розмовляючи з людьми...». Не так-то просто було «розговорити» в 1950-х роках галицького селянина, який, настраждавшись у недавній війні та в страшному — з московськими облогами на українських патріотів і вивозами українців у сибірську безвість — повоєнним часі, природно, боявся розкриватися перед незнайомцем. Не раз селяни, замість відповідей на питання незнайомця, мудро його «відшивали», — як, приміром, у селі Мідному:

— *Бабцю, — питаю, — що це за село?*

— *Або я знаю, — протяжно відповідає.*

— *Може, Мідне? Чого ви мене боїтесь?*

— *Та казали колись люди, що Мідне; або як той дідусь з*

Клекотова, що посилає шукати розумніших...

Але в кожному селі, повідомляє Роман, щастило йому на людей, часом «вроджених істориків», від яких записав чимало переказів, легенд, цікавих топонімів, інших краєзнавчих відомостей.

«У Станиславчику, — пише Р. Гром'як, — порадили мені хлопці поговорити з дідом “за городами”. Вийшов зі саду “давній” чоловік із сивими обвислими вусами, натрудженими руками і... молодими, живими очима.

— Я вам розкажу, але чи мені за то політики не буде? — запитує цікаво дідусь.

— Що ви, діду!?! Хіба ви політики боїтесь?

— Певно, що ні, але всяке бувало...

А вже потім як розговорився, то я змушений був позавидувати його знанню не тільки ймовірних легенд, але й достовірної історії».

Уже бодай би задля пізнання духу епохи нарис «Голоси з глибини віків» заслуговує сьгоднішньої уваги. На початку та ще в кількох місцях нарису, правда, — і це також «дух епохи» — автор, очевидно, плануючи його друкувати, вдався до пасажів у ключі тодішньої офіційної ідеології. Попри те, в нарисі немало вартісного й повчального, зокрема для краєзнавців. Треба ж уміти так чути й розуміти рідну землю, природу, як Роман Гром'як! Все в нього живе, одухотворене, по своєму промовисте, — це засвідчують хоча б заголовки більшості розділів: «Розповідають назви», «Села гомонять: “Ех, контрасти”», «Про що шумлять дерева?», «Жебонять млини», «Про що шептала земля?». Чи ж не цікаве, приміром, таке зауваження Гром'яка-етнографа: «...дотепні жителі Клекотова польські поселення навколо села назвали: “Осада”»?

Науково-описовий стиль нарису «Голоси з глибини віків» то тут, то там чергується з художнім стилем, як це часто буває у молодих творчих філологів, які ще не визначилися, що обрати, — науку чи літературу. Типовий, скажімо, у нарисі приклад художнього стилю — таке речення: «В Бордуляках, де млявий Стир вибився з тісних берегів відпочити на м'яких луках, купалося сонце, лагодячись до сну».

Можна не сумніватися, що в Бордуляках Р. Гром'як цікавився відомостями про письменника Тимотея Бордуляка, який у тім селі народився, а до школи ходив у сусідньому, уже згаданому, Станиславчику. В нарисі, однак, про це — ні слова. Не хотів, мабуть, Роман, ставити під загрозу можливої публікації нарису, ба й самого себе, адже Т. Бордуляк був греко-католицьким священиком, відомим українським патріотом, — себто дуже дразливою для режиму особою.

Що стосується «літературного монтажу» Р. Гром'яка «Безсмертя Кобзаря», яким закінчується студентський «Літературний альманах» Львівського педінституту 1959 року, то він, цей сценарій, скомпонований із поезій Т. Шевченка та з поетичних присвят Шевченкові (білоруса Я. Купали, росіянина О. Жаро-

ва, узбека А. Умарі, Сосюринога вірша 1938 року «На могилі Шевченка»), з'єднаних між собою прошарками скромних, як на Гром'яків талант, коментарів, сьогодні утратив актуальність, бо кого-кого — а Шевченка маємо щораз ясніше бачити очима Незалежності.

Про Романа Гром'яка як студента можу згадувати багато, адже стільки з ним переговорено, перемріяно! Лиш укотре переконуюся: як немає записів, нотаток, то відтворити деталі давніх зустрічей, бесід, неможливо (хоч деякі мемуаристи дозволяють собі без записів... наводити «живцем» цілі діалоги, й навіть полілоги). Із минувшини пам'ять вихоплює хіба окремі епізоди, то одне, то друге, але щоби достеменно — даруйте! Дивлюся, приміром, на світлину, приблизно тодішню, що й характеризований вище «Літературний альманах»: стоїмо в дворі Львівського педінституту — літстудійці Роман Гром'як, Петро Бубній, аз грішний і Михайло Романишин, — вчитуємося у якісь запрошення, а про що в них ідеться, — не фантазуватиму. Може, Бубній або Романишин — нині педагог-емерит у Нововоронцовці (Херсонська область) — пригадають? Навряд. Літстудія жила різнобічними інтересами — як звичайно творча молодь. Особливо цікавилися тут літературними новинками, мистецькими віяннями. Можливо, то ми — що на фото — обговорюємо зміст наших таки запрошень на ініційоване Р. Гром'яком обговорення першої книжки І. Дзюби «Звичайна людина чи міщанин?» (1959), а, може, — на читацьку конференцію за романом Ю. Збанацького «Малиновий дзвін» (1958)? Хоча ні — конференцію готували не ми; її ініційував хтось із викладачів (чи не В. Півторадні?). Названий роман письменник присвятив шкільному життю, але, знаючи це життя по-верхово, допустив у творі — принаймні в першому його варіанті — чимало серйозних хиб, надто психологічного характеру. Так, один із героїв роману, щоб «виробити характер», заповзвся з'їсти, хоч очі рогом лізуть, банку перцю. Чим не другий Пархім — відомий комедійний персонаж, який, давлячись хрином, приговорює крізь сльози: «Бачили, чортові очі, що купували, їжте ж!..» (Г. Квітка-Основ'яненко. «Пархімове снідання»). Літстудійці, й зосібна Роман Гром'як, на згаданій конференції висловили суттєві зауваження щодо «Малинового дзвону», які, здається, частково були передані автором.

Літературно-мистецький Львів часів нашого студентства славився іменами композиторів Станіслава Людкевича, Миколи Колесси, Анатолія Кос-Анатольського, Євгена Козака (наш

викладач у педінституті), письменників Дениса Лукіяновича, Михайла Яцкова, які ще співпрацювали з Іваном Франком, і дещо молодших — Володимира Гжицького, Юрія Шкрумеляка (обидва під ту пору повернулися зі «сталінських курортів»), Петра Козланюка, Ірини Вільде, й зовсім ще молодих, та вже авторитетних Дмитра Павличка, Ростислава Братуня. Як було не гордитися, що маємо честь їх — кого частіше, кого рідше — бачити, чути, що вчимося в такому місті!

Великою популярністю в тодішньому Львові користувалися сестри Байко — талановите вокальне тріо, своєрідною візитною карткою якого була жартівлива пісня «нашого Козака» на слова Братуня «Львів'янки». Потрапляли ми інколи й на концерти заїжджих артистів, на зустрічі з гостями-літераторами. Пам'ятається, поспішає кудись Петро Бубній із зошитом під пахвою — нуль уваги на нас із Романом. Питаємо: куди? — лиш рукою махнув. «На ходу» пояснив: із Києва приїхав Микола Шамота, то несе йому в готель, згідно з домовленістю, свої вірші, — хоче почути думку столичного критика. Якою була ця думка, ми, з етичних міркувань, потім у Петра не довідувалися, але чи не той-то новоявлений Белінський відбив у нього охоту до писання віршів? А з Петра Бубнія, повторюю, заповідався цікавий український поет.

Ім'я М. Шамоти, автора книжки «Про художність», яка в 1950-х роках виходила двічі у Москві і раз у Києві, сказати б, набирало тоді обертів. Згодом Шамота стане партійним душепелем усякого вільного прояву в українській літературі, — зокрема він нещадно громив «Собор» Олеся Гончара.

Не без гумору Роман Гром'як згадав ім'я цього громила в поштівці до мене від 28 квітня 1976 року: «...Поздоровляю з творчими успіхами (славиш гарно, крім Маркіяна <Шашкевича>, ще й Федьковича, Гулака<-Артемівського>). Рости ж до висот. («Літ<ературна> Укр<аїна>» зробила з тебе Шамоту, а описки — це ж пророкування)...».

Річ у тім, що в інформаціях про літературні новини наша письменницька газета неодноразово приписувала мої публікації чи усні виступи... «академікові М. Шамоті», бо хто там знав якогось «М. Шалату». Поет Володимир Лучук із цього приводу написав мені, перефразовуючи М. Некрасова: «Шамотой можеш ты не быть», але «Шалатой быть обязан».

Отакі-ось епізоди вихоплює пам'ять із минувшини — усього ж не пригадати...

Ось ще одна студентська фотографія з кінця 1950-х років. Я, однокурсник Гром'яка Володимир Безсмертний, Роман Гром'як та мій однокурсник Мирон Струк на якомусь травневому, а чи «жовтневому» (у листопаді!) львівському параді... з прапорами «радянських союзних республік». Попереду хтось тримає портрет тодішнього «вождя». Ніхто не бажав, звичайно, нести ці прапори, а, тим більше, «вождя», але, спробували б відмовитися — чи втрималися б в інституті!? «Золота була епоха — // Хоч навприсядки скачи: // Кожен другий — випивоха, // Три на душу стукачі», — писав про радянські часи середини минулого століття Микола Холодний.

Мені важко у спогадах бачити Романа Гром'яка радісно розсміяним — переважно бачиться не по літах серйозним, замисленим. Проте були, були в нього, звісно, й радісні моменти. Не говоритиму про його симпатії (чи не кожен у різний час комусь симпатизував). Знаю, що світлим і чистим було його кохання, ім'я якому — Марія Ткачик, його Марієчка. Романова однокурсниця. Я товаришував із багатьма Романовими однокурсниками: Богданом Базилюком (нині — Народний артист України, співак-тенор), Володимиром Безсмертним, Володимиром Храчевичем, Андрієм Олексюком, Мироном Поповичем, Романом Худзієм, Михайлом Петровським, Петром Куликом, Христіною Гелон, Галиною Маремухою (наречена, а відтак дружина П. Бубнія), Олею Турчин, Євдокією Киртокою... З більшістю із названих, та й зі самим Романом, співав ув інститутському хорі під керівництвом талановитого диригента й композитора Степана Стельмащука, — виступали з цим хором навіть у Литві. Щодо Марії Ткачик — не можу похвалитися товаришуванням, але знав її як сумлінну і дуже коректну студентку, чув про неї лиш добре та гарне, а коли побачив (це, правда, уже в Дрогобичі, куди, нагадаю, було переведено зі Львова педінститут і злито з Дрогобицьким), як Роман упадає за нею, то зрозумів, що це особа неординарна, точніше — особистість: Гром'яків вибір для мене багато означав!

Після закінчення педінституту, в 1960 році, Роман та Марія (уже Марія Гром'як) виїхали з Дрогобича. Я ж, закінчивши інститут 1962 року, збирався їхати на роботу з Михайлом Романишиним у Нововоронцовку. Та дрогобицькій міськрайонній газеті потрібен був літпрацівник, а оскільки мене там уже вважали «своїм автором», редактор зробив усе можливе (аж до листа в Міністерство освіти), аби я став... журналістом. У

міськрайонці місця не нагрів, бо невдовзі постала потреба працівника для багатотиражної газети педінституту, і я, після розмови ректора з редактором міськрайонки, перейшов на роботу в рідний інститут, де мені, уже сімейному (дружина, син) запропонували (о, щастя!) кімнатку в гуртожитку. В 1964 році запросили працювати на кафедру української літератури. І, хоч потім мав інші запрошення, і в різні міста, але на цій кафедрі, нівроку, працюю й досі (тепер це кафедра української літератури й теорії літератури Дрогобицького педуніверситету).

Мої з Романом Гром'яком зв'язки не переривалися до кінця його життя. Його присутності мені завжди бракувало. Смію гадати, що якоюсь мірою, і моєї — йому. Звичайно, наші зустрічі стали періодичними, то ж спілкування надолужувалося листами, а пізніше переважно телефонуванням. Не всі листи, на жаль, збереглися. Наведу цікавий Гром'яків лист до мене з часу вступу Романа в аспірантуру у Львівському університеті:

«8. 09. 1964 р.

Добрий день, Михайле!

Вітаю тебе з новим навчальним роком і, якщо ти викладаєш, — то з новим науковим; разом з тим бажаю успіху і творчої радості.

Як твоє самопочуття в новій ролі? Чи дає це щось для себе, чи тільки — усвідомлення необхідного?

Кілька продовжень нашої розмови. Пам'ятаєш, ти висував проти опери досить дотепний аргумент: якщо б опера була серйозною річчю, то роль Леніна хтось би співав. Можеш радіти. Є така опера, написана Ваном Мураделі. “Октябрь”. Але автор підійшов досить тактовно: Ленін не співає речитативів, арій, він тільки підспівує, коли маси хором співають революційних пісень. Отже, мова може йти про строгу умовність опери як певного виду мистецтва.

Далі. Ти продумуєш життєпис М. Шашкевича. Так от, ти, мабуть, будеш говорити про його стосунки з іншими народами, зокрема з поляками. В книзі М. П. (насправді — М. Т<рохимович>. — М. Ш.) Яценка “Володимир Гнатюк” на стор. 245 згадується про те, що Шашкевич мав стосунки з Ж. Паулі. Чи маєш ширші матеріали? В чому це проявилось, як відбилося, і т[ак] ін[ше].

Коротко про себе. Поступив. Тиждень вже працюю. Метод: самопідготовка. Сиджу кожен день в бібліотеці і читаю. Для

розуміння художньої літератури слід починати не так від теорії літератури, як від доброго курсу основ загальної психології. Там більшість літературних текстів дістають своє психологічне обґрунтування.

Пиши про дрогобицькі новини.

Передавай вітання дружині. А також Олексюку Андрію і Храневичу.

Туди [в Дрогобич], здається, поїхав Богдан Базиликот. Що він робить?

На все добре.

З привітом — *Р. Гром'як*.

Згадана у листі курйозна розмова про «співучого Леніна» відбулася на кафедрі української літератури Львівського університету. Доцент Аркадій Халимончук, рецензуючи якусь «дуже актуальну» (насправді банальну) щодо суті курсову чи дипломну роботу (щось на зразок: «Образ В. Леніна в літераурі та мистецтві»), обурювався: «Чи ж можна твердити, що “не всім, лише серйозним літературно-мистецьким жанрам посильна лєнінська тема?” І які це жанри “серйозні”, а які “несерйозні”?».

Нам із Романом, заглибленим у свої турботи (обидва безквартирні, без надійного заробітку для утримання сім'ї, обидва — на наукових розпутьях), ще лиш такої «проблеми» бракувало! Та Аркадій Максимович, кинувши своє в часі нашого приходу міркування уголос, чекав нашої реакції. Роман, неохоче вступаючи у розмову, взявся теоретично обґрунтовувати позицію студента (чи студентки). Мовляв, висловлення не наукове, але його можна зрозуміти: очевидно, до «несерйозних» зачислялися такі жанри, як комедія, водевіль, оперета... Я вирішив відбутися півжартом: запитав, чи можемо уявити образ Леніна в опері. Сам собі уявив, як хтось із артистів (розуміється, із «народних»!), штучно «па-лєнінські» гаркавлячи й тремтячи, «каби чево не вишло», співає арію Леніна, і захотілося розсміятися, та вчасно стримався. Жарти на «лєнінську тему» пахли криміналом. Коли якось у гомінливому гурті ми вітали приятеля із щойно захищеною дисертацією, і я, називається, зробив йому комплімент: «У тебе й краватка нині, як у Леніна, — в горошок», то запанувала така гробова тиша — ледве із неї вийшли! Мій же півжарт у розмові з А. Халимончуком, здається, подіяв на нього позитивно.

У Гром'яковому листовному «продовженні» тодішньої розмови повно прихованої іронії (кореспонденція ж перлюстру-

валася!). Було мені, бачте, чого «радіти» від того, що вже і в оперу «ввели» Леніна, який, правда, не співає (це, тонко глузує Роман, вважалося б «нетактовністю»), лиш «підспівує» масам! Мабуть, свідомо не написав Роман «народним масам», бо важко уявити народ, який «хором співає революційних пісень». Сатаніста Леніна привів до влади так званий пролетаріат, що складався переважно з осіб, духовно деградованих, з «іванів без роду», з різних стихійних бунтарів, анархістів, кримінальних та бандитських елементів. Такий конгломерат грішно називати високим іменем «народ». А власне цьому конгломератові «підспівував» Ленін. Як добре, що ми дожили до часу, коли особа Леніна годиться хіба... для «несерйозних» жанрів!

Цінною у листі Р. Гром'яка вважаю пораду, особливо крисну для молодих літературознавців: до красного письменства, щоби глибоко його розуміти, слід найперше підходити з добрим знанням загальної психології, а вже відтак — зі знанням теорії літератури.

Як працювалося Романові Гром'якові в перші місяці львівської аспірантури і які настрої, сумніви бентежили його душу, видно з наступного його листа, писаного, судячи зі змісту, в кінці січня або на початку лютого 1965 року (лист не датований, штемпель на конверті невизначений; конверт, між іншим, нагадав не тільки тодішню Романову адресу — «м. Львів, вул. Пушкіна, 49, кімн. 27», але й моє, уже забуте, колишнє «гніздечко» в гуртожитку, — «м. Дрогобич, вул. Лесі Українки, 2, кімн. 104»):

«Добрий день, Михайле!

Вітання дружині!

Хай здоров росте нащадок!

Дякую за новорічне поздоровлення і прошу пробачення за довгу мовчанку.

Як ваше життя-буття в своїх пенатах, чи не замерзаєте бува? Який настрій на роботі? Пиши трохи докладніше, як студенти, як справи серед літераторів інституту.

Я доброго нічого не можу написати. Звичайно, сиджу, читаю (виконую програму, а програма — річ примхлива). Ходжу по всяких глядовиськах, але особистих контактів з «творцями» не маю. Нема нагоди знайомитися, а, по-друге, не вмю нав'язуватись.

М. Ільницький береться широко за роботу. Напрямок — дуже потрібний. Це — примірно питання моєї теми. Тому я дуже з цікавістю прочитав [його статтю]. Але скажи мені (поки

що я буду мовчати), яке враження справила на тебе. Мені хочеться перевірити свої думки. Поскільки я на цю тему трохи начитався, то боюся упередженого підходу. Взагалі *дослідження* (підкреслення авторське. — М. Ш.) в такому плані варто проводити. Тільки треба багато пороух.

А ось Степану Петровичу, мабуть, неприємно. Ти читав замітку у «Вітчизні». Звичайно. По-моєму, переконливо. Чи причепився?

До Дрогобича я, мабуть, попаду аж на березневих канікулах. Моя правовірна дуже хоче подивитись, як її сестричка гризе науку. Зараз роботи багато.

Як твої справи з темою? Плани відносно роботи?

На все добре!»

У листі, як бачимо, Роман забув назвати публікацію Миколи Ільницького, яку тоді «дуже з цікавістю прочитав», та, безперечно, це була стаття у 12-му номері журналу «Жовтень» за 1964 рік «Барви і тони слова» — про взаємовплив різних видів мистецтва і літератури. Це підтвердив і сам Микола, якому я недавно показував Гром'яків лист. Своім у загальному позитивним враженням від цієї статті я, звичайно, поділився з Романом — подробиць не пам'ятаю. Невдовзі, у 1967 році, М. Ільницький видав свою першу книжку під подібною назвою — «Барви і тони поетичного слова». Очевидно, щось із вражень від статті Ільницького 1964-го року висловлено в моїй рецензії на названу книжку, надрукованої у дрогобицькій газеті «Радянське слово» 2 лютого 1968 року.

Згаданий у листі Степан Петрович — це наш із Романом інститутський викладач Пінчук — відомий критик, літературознавець і перекладач. Хтось, заховавшись під псевдонім, різко покритикував у «Вітчизні» чи то Пінчукову книжку «Василь Козаченко» (1963), а чи якусь його захвалювальну рецензію, — уже не пригадується. Мені, як і Романові Гром'якові, видалося, що критика справедлива, то ж при зустрічах зі Степаном Петровичем я почувався ні в тих, ні в сих. Незручно було його втішати, розраджувати, — доводилося вдавати, що нічого про цей наїзд на нього не знаю. Через якийсь час у тій же «Вітчизні» читаю відповідь Пінчука маскованому критикові — й очам не віро: та ж більшу рацію має таки Пінчук — не його опонент! За першої ж нагоди я зізнався Степанові Петровичу: «Репліку невідомого критика я читав, та ніяково було про це говорити, бо, вибачайте, будь ласка, здалося, що він поклав

Вас на лопатки, й треба це пережити. А тепер тіпсуся, що переможець — Ви. Поздоровляю!». Пінчук на те (що особливо затамилося): «Михасю — так любив мене називати, — знайте: я коли даю здачу, то після мене трава не росте!». Рішучий і мудрий був чоловік, Степан, син Петра, Пінчук.

У першому з наведених листів Роман Гром'як писав, що кожен день сидить у бібліотеці й читає. У другому теж інформував: «Звичайно, сиджу, читаю». Це мене не дивувало, бо знав і його жагу до книг, і його працездатність. Та, щоби саме в бібліотеці, як мені Роман зізнався, написати кандидатську дисертацію (не без того, що й докторську, — не знаю), — це я сприйняв як свого роду подвиг! Річ у тім, що мені найкраще пишеться дома, навіть коли дім — гуртожиток. У бібліотеці хіба начитуюся, роблю потрібні виписки, — заготовляю матеріал. Бібліотечна тиша через дві-три години — принаймні на мене — наводить сонливість, себто не дуже сприяє творчому думанню. Люблю писати, коли в сусідній кімнаті чути рух, коли час від часу будить думку ненав'язлива музика, пісня (радіо, телевізор), чи щось дзвякне-брязкне, а ще приємніше — коли на сусідній кухні... щось апетитне на сковорідці шкварчить.

Після аспірантури Р. Гром'як працював у Донецькому університеті, й наші особисті зустрічі відбувалися хіба на якихось форумах, наукових конференціях. Маю враження, що саме він посприяв загадковій для мене прихильності Іллі Стебуна до моєї, не кажу «творчості» — писанини, бо згодом на початку однієї зі своїх книжок Роман гарно атестував мою, на жаль, мало не переполовинену видавництвом книжку «Юрій Федькович» (1984), і саме це моє видання в листі до мене від 11 травня 1985 року аж до незручності хвалив Стебун — критична гроза українських письменників сталінської доби.

Діловитішими стали наші з Романом Гром'яком стосунки від часу його появи в Тернопільському педагогічному інституті, пізніше — національному університеті. Це зумовлено й тим, що тривалий період він у своєму, я у своєму виші керували кафедрами української літератури. Ділилися досвідом, обговорювали спільні проблеми.

В одній із телефонних бесід Роман сповістив про такий епізод. Приходить до нього розгублений доцент Володимир Гладкий і питає, як читати лекцію: підручник з історії української літератури ХІХ століття у розділі про романтизм велить ділити цей творчий напрям надвоє — на романтизм

«активний» і «пасивний» чи на прогресивний і реакційний, а нова навчальна програма для педінститутів принципово вимагає відмови від цього поділу. Роман заспокоїв викладача: читай, як каже програма.

У цій новій, останній в своєму роді у радянський період міністерській програмі для педінститутів («Українська література XIX — початку XX століття», Київ, 1984) розділ про романтизм і взагалі про літературу передшевченківської доби належав мені (наступні розділи належали авторам із Київського педінституту — П. Хропкові, О. Гнідан та А. Плаховій). Мені, признатися, з боєм довелося відстоювати концепцію романтизму як єдиного цілого, адже це... суперечило лукавій ленінській теорії про «дві культури» в кожній національній культурі «буржуазного суспільства». Хто-хто, а Роман Гром'як мене прекрасно розумів, і всіляко підтримував, що для мене було дуже важливим.

Десь посеред 1980-х років, на запрошення Романа Гром'яка, я в Тернопільському педінституті читав курс історії української літератури першої половини XIX століття — замість В. Гладкого, який тоді перебував на стажуванні в Німеччині (він досліджував українсько-німецькі літературні зв'язки). Точного року не пригадую, а от райський запах бузку вздовж тернопільської алеї, якою йшов від вокзалу до міста, запам'ятався навечно. Та ще пам'ятаю, як на вигоні (чи стадіоні?) біля гуртожитку, в якому мене поселили, щоденно після обіду деренчали мотори: аматори запускали авіамоделі.

Значною мірою ріднили нас із Романом Гром'яком франкознавчі наукові інтереси. «Іван Франко у дослідженнях Романа Гром'яка» — це окрема поважна і дуже вдячна тема. Навряд чи хтось у франкознавстві краще збагнув глибини Франкового трактату «Із секретів поетичної творчості», яким він був буквально зачарований, і сам багато працював над подібними, як у тім трактаті, проблемами. Добрим посібником для молодих (і не лише молодих) літературознавців є збірник праць І. Франка з естетики «Краса і секрети творчості» (Київ, 1980), який упорядкував і супроводив ґрунтовною вступною статтею Р. Гром'як (співупорядник — Ф. Пустова). Оскільки на Дрогобицьчині, як батьківщині І. Франка, часто відбувалися Франківські наукові конференції (міжнародні, всеукраїнські, регіональні), то Р. Гром'як приїжджав сюди і з тієї нагоди, — рідко в якій із тих конференцій він не брав участі. Якцо, крім франкознавчих статей Р. Гром'яка, перелічити і його франко-

знавчі доповіді, виїде чималий реєстр. Ось одна із збережених записок: «Михайле! Якщо є можливість, то включай до програми дрогобицької конференції доповідь “Про наукову продуктивність фундаментальних ідей естетики І. Франка”. З повагою — Р. Гром’як». Де ж би то, ясна річ, не знайшлося можливості для професора Гром’яка!?

Завжди було нам про що з Романом поговорити й на зустрічах поза Дрогобичем — Львовом — Тернополем. Інколи про такі зустрічі нагадують Гром’якові дедикації на книгах. Скажімо, на книзі його публіцистики «Культура, політика, інтелігенція», — на першому, 110-сторінковому її виданні (1996): «Дорогому Михайлові на згадку. У Підлиссі, 10. 11. 96»; на другому, 400-сторінковому (2009): «Проф. Михайлові Шалаті у день пошанування Д. Павличка. На щастя. С[ело] Стопчатів, [19. 09. 2009]». У Підлиссі — рідному селі Маркіяна Шашкевича — ми вшановували Шашкевичеве 185-річчя; у Стопчатові — рідному селі Дмитра Павличка — ми, запрошені поетом, відзначали Павличкове 80-ліття. Раніше, 27–28 травня 2005 року, я організував присвячену Д. Павличкові наукову конференцію, що відбувалася в Дрогобичі і Франкових Нагуєвичях (з участю поета). Роман Гром’як виступив на ній із доповіддю «Дмитро Павличко — літературний критик». Своєю чергою Р. Гром’як організував Павличківську наукову конференцію в Тернопільському національному університеті 16 вересня 2009 року (теж із участю поета). Я на цій конференції вітав Д. Павличка від Франкового краю.

Багато років були ми з Р. Гром’яком членами редколегії республіканського міжвідомчого наукового збірника «Українське літературознавство», видаваного у Львівському університеті. Редколегія збиралася переважно у Львові, та немало було й виїзних засідань: крім Дрогобича й Тернополя, — у Полтаві, Черкасах, Донецьку, Харкові, Дніпропетровську, Сімферополі, Криворівні... Пам’ятається, у вересні 1987 року з Вінниці, де я вперше — на подвір’ї Музею М. Коцюбинського — побачив екзотичну агаву (52-річна, казали музейники, а ще не цвіла), ми їхали до Тернополя... автом Романа Гром’яка. Ми — львів’яни Леоніла Міщенко, Іван Денисюк і я, дрогобичанин. За кермом Роман виглядав як справжній ас. При тому встигав бути цікавим гідом. Переїжджаючи Збруч, зупинився, щоб ми краще роздивилися цей колишній австрійсько-російський кордон на українській землі, й нагадав про окремі події, зв’язані з цим кордоном, — зокрема з часів січового стрілецтва.

Щодо київських зустрічей із Романом Гром'яком, то їх набереться не менше, як два десятки. Приїжджали в столицю за викликами Міністерства освіти, Інституту літератури імені Т. Шевченка, Товариства «Знання», в службових (та й особистих) інтересах. У готелях не раз поселялися разом — тоді мали змогу поговорити про різне.

За незвичайної ситуації зустрілися ми в Москві 25 травня 1989 року. В той день там відкривався перший з'їзд новообраних депутатів СРСР, серед яких був і Роман Гром'як. Напередодні я виступав у Інституті світової літератури як опонент на захисті кандидатської дисертації Віктора Дудка (на жаль, торік на початку червня його не стало), й зателефонував у готель «Москва» до такого ж «союзного нардепа», Романа Федоріва (на виборах я був його «довіреною особою», і він заздалегідь сповістив мені, де поселився в Москві). Федорів запропонував: «Якщо не спішите додому, прийдіть до мене завтра після з'їзду». Я не спішив, бо такої Москви, хоч до частих бувальців її не належав, ще не доводилось бачити. Все тут шуміло, бурлило: «ходоки» із цілого «союзу» з різними на транспарантах вимогами, з написами на грудях і на спині, вуличні барди із сатиричними «частушками» антикомуністичного змісту, на Арбаті — група зі Львова, з тризубом та синьо-жовтим лозунгом із вимогою скасувати заборону Української греко-католицької церкви. Усюди повно міліції, спецслужбистів; на Красну площу без перепустки не пройти. Та вже жодні сили не могли вберегти «нерушимий совєтський союз» — він валився на очах.

Цілий день 25-го травня я бродив по Москві, особливо по Арбату. Увечері подався до готелю «Москва». З'їзд депутатів затагнувся допізна — довелося чекати. Убивав час читанням періодики. Нарешті з'явився Роман Федорів, а з ним — о, прекрасно! — Роман Гром'як і ще один «нардеп» — Ростислав Братунь. Прийшли збуджені, бесідливі. Учотирьох (звичайно, за «провіантом») у номері «Москви» ми гуторили майже всю ніч. Не було особливої ейфорії, — на з'їзді, казали шановні депутати, тривала тяжка баталія між ревнителами «союзу» та речниками національних свобод, — усе ж, твердо впевнені, що українське «завтра» буде кращим, яких тільки «прожектів» облаштування України ми не висували. Роман Гром'як не поспішав зі словом, та вже як говорив, то логічно і переконливо, — його думка тут була генеральною.

Гром'яковим розумом, афористичністю Гром'якового мислення я завше щиро захоплювався. Та що я — багато хто! Відомий літературознавець і критик Григорій Сивокінь у вітальному слові «Романові Гром'яку» («Літературна Україна», 2. IV. 1987) відзначав, зокрема, такі «кодекси честі» літературознавця і критика Гром'яка: «Оцінюючи твір, не думай, що твоя оцінка — істина в останній інстанції»; «Переконавшись у хибності чи неповноті свого судження, виправ чи розгорни, уточни його»; «Остерігайся найгіршого гатунку безпринципності — кон'юнктурності»; «Думай самостійно, не ховайся за авторитети і цитати з чужих праць»... Чи не вартують ці й подібні повчання (тьфу! — повчати Гром'як не любив, — перепрошую)... ці й подібні мудрі поради, щоб кожен, хто береться за літературно-критичне перо, записав їх у свій нотатник? Я записав.

Добрий і щедрий був Роман Гром'як, син Теодора та Ольги, і всяк біля нього добрів і щедрів. Прислав якомсь антологію духовної поезії західноукраїнських авторів «Богославень» (Тернопіль, 1994) і порадив рекомендувати тим, хто «вірить у свячену воду і в свячену свічку». Він умів облагоджувати світ.

Себе ніколи не шкодував. Самовіддано, на межі людських можливостей, працював і як педагог вищої школи, і як науковець, публіцист, і як громадський (передусім просвітянський) та державний діяч (свого часу, зокрема, був Представником Президента України в Тернопільській області). Подяк не чекав, а от незаслужених прикрощів — від влади, й не тільки від неї, — зазнав пребагато.

Своїх ювілеїв гучно не відзначав. Уникав багатолюдних імпрез, пишнослів'я. Найбільше любив невелике застілля людей, як казав Скворода, «сродної праці».

На 70-річний ювілей Романа я не міг приїхати, оскільки був у службовому відрядженні на Закарпатті, де Дрогобицький педуніверситет мав свою філію. Відправив телеграму: «Зі славного Хуста шлю сердечний поклін з нагоди ювілею. Чесний шлях, симпатична, значуща творчість! Гром'якове слово-діло достойно служить Україні. Здоров'я, снаги, дорогий друже, на столітню дорогу! Нехай святиться мудрості ріка від Сквороди до Гром'яка!»

Здоров'я, проте, не витримує постійних надмірних випробувань, і починає підводити Романа. Спочатку тривожила його катаракта. «Катастрофічно падає зір, — скаржився, — а це ж

у нашій професії — головний робочий інструмент!». Потім, наважившись на операцію, отримав «нові очі», й не міг натішитися: «Бачу, як у молодості, читаю без окулярів». Радів і я, що позбувся Роман складної проблеми. Аж раптом... на тобі: у Романа — інсульт!

21 вересня 2010 року телефонує мені після інсульту, ледь-ледь вимовляючи слова. Поздоровляє з виданням книги писань Франкової дочки Анни Франко-Ключко під назвою «Для Тебе, Тату» у моєму упорядкуванні (Київ, 2010), про що дізнався з преси, і каже, що дуже хоче мати цю книгу. Болісна була ця розмова — просто фізично відчувалося, що Романові надзвичайно тяжко. Зрозумів, однак, що рятується активним, наскільки вистачає сил, читанням, — благо: «нові очі»!

Книжку Анни Франко-Ключко я, на жаль, не мав змоги вислати Романові відразу. Видавництво «Ярославів Вал» встигло підготувати лиш якихось 30 чи 40 примірників до вересневого Львівського книжкового форуму, а основний наклад ще лежав у друкарні. З привезених із Львівського форуму трьох примірників у мене лишився один, у якому я позначив окремі невідповідності рукописові. Довелося чекати, поки з'явиться весь наклад.

Вислав книжку «Для Тебе, Тату» Романові Гром'якові 17 грудня, а вже наступного дня він її отримав, і 19 грудня — в день Святого Миколая-Чудотворця — написав мені листа, якого я отримав 22 грудня — у день Святої Анни. Чи не символічно?

Подаю повністю цей останній до мене лист Романа Гром'яка, писаний помітно неслухняною рукою, на листку з портретом В. Шекспіра та з філософською Шекспіровою фразою: «Так, світ — театр, і люди в нім — актори» (листок із поштового набору). Нерівні у листі рядки, не та, що колись, енергія думки, — не той уже Гром'як:

«Дорогі Михайле, Надю та Олеже!

Дякую родині Шалат [у] Свято Миколая. Нехай усім щастить під опікою Чудотворця!

Вчора отримав книгу Анни (Ганни) Франко-Ключко, та й ще раз подивувався. Який же ти, Михайле Йосиповичу, працелюбний і плодотворний: праці виходять з-під твого пера, як з конвейера. Дай, Боже, щоби тривало так і надалі, ще довго. Щоб доброму роду не було переводу!

Сьогодні не просто гортаю-переглядаю, а пильно вичитую сотворене Українством. Дякую!

Для контактів надсилаю свою візитку, хоча змін у нас з Марійкою не відбулося... поки що.

Хвалитись не буду нічим світлим, бо, як чув'єсь, ще переживаю синдром інсульту.

Випускаю в "люди" своїх докторантів.

Недавно у Києві захистилася Світлана Луцак з Івано-Франківська, а на черзі ще є декілька людей.

І на це "немає ради"...

З повагою — Р. Гром'як.

19. XII [2010].

м. Тернопіль».

Гіперболізація у листі моєї працелюбності мене зовсім не тішила — жаль, що мусив хворий Роман тратити зусилля ще й на ці зайві рядки. Мене вразила просто убивча фраза: «...змін у нас з Марійкою не відбулося... поки що». Це я зрозумів, як: «...поки що... я живий», — не інакше!

Єдине, правда, що лишилося в Гром'яка незмінне, — не-всипуща турбота про молоде покоління, про вихованців, яких узявся «вивести в люди».

Щастя мали ті молоді науковці, над якими він брав наставництво. Науковий керівник — професор Роман Гром'як — це вже багато важило! До таких щасливців, зосібна, належали сестри Зоряна і Мар'яна Лановики. Наприкінці 1997 року на дрогобицьку кафедру надійшли автореферати їх кандидатських дисертацій. Я рецензував Зорянин — «Творчість Остапа Тарнавського у двоколіїному літературному процесі» (сподобалось мені тоді влучне визначення «двоколіїний процес», — чи не Гром'якове?). Кому доручив рецензувати Мар'янин — забув. Пам'ятаю лишень, що Р. Гром'яка цікавила моя думка про ці автореферати, бо покладав на обох сестер неабиякі наукові надії. І сестри Лановики достойно ці надії оправдали. Нині вони — відомі у філологічному світі вчені, доктори наук, автори низки важливих праць. Себо — гідні послідовники справи свого видатного Учителя, а мого сердечного Друга, професора Романа Гром'яка, який покинув цей світ 3 травня 2014 року.

Хай святиться про нього пам'ять у наших серцях!

Роман Тром'як

Скиба

(Оповідання)

Юрій і Михайло, випускники педінституту, оформляють документи. Треба заповнити анкети. Юрій механічно пише в кожній графі. Нарешті стоять два слова: «соціальний стан». Подумавши, ставить: «селянин».

— Та який з тебе селянин, коли батько — робітник? — зауважує товариш. (Цікава бестія: підглядає).

Юрій застановився.

— А й справді...

І слово «селянин» перекреслив старанно двічі.

— Тепер інша справа. Ти вже — виходець із робітничого класу, — жартує Михайло. — Дорога пряміша в життя. Робітник і на культурному фронті стійкіший.

Юрій підняв голову, послухав. Заперечливо мотнув головою, перекреслив «робітник». Узяв чисту анкету. Почав усе заново.

«А все-таки, хто я? — думав Юрій. — Селянин? Робітник? «Дорога пряміша...». Чорт-зна, що таке. А все ж ...».

— У цій графі запишемо, Михайле, твердо: «селянин».

— Ні, ти постав ще переконливіше: «мужик».

— «Я єсть мужик — пролог, не епілог», — скандує Юрій, і пише.

— Досить ідейно, витримано, — стверджує іронічно Михайло.

— Знаєш, Михайле, я, власне кажучи, може й не був селянином, бо в своєму житті проклав одну лише скибу. Чи ти знаєш хоч, що таке скиба? Знаєш. Добре... Це було не так давно, в 1947 році. Жив я тоді разом із дідусем. Старий він, не здужає, астма душить бідолаху. Була весна; йому, певно, теж

попустило в грудях. Досить того, що він страшно бухикав. Пішли ми в поле орати під просо. Борозна глибока, за плугом обвалюються грудки, дід плутається в них, ледве ноги волочить. А я поганяю... «Дайте, — кажу, — дідусю, я обійду хоч раз». — «Не втримаєш чепіг» — відповідає. — «Та що ви!..». (А я ж був у 5-му класі)... Помінялися місцями. Взявся я за чепіги. Ого, брате, — це тобі було не батога тримати! Обійшов я одні гони — кілька разів вискочив мені плуг, а скиба вилася така, як в поганій прялі нитка. Важенні краплі поту мішалися з грудками землі. «Не муч, хлопче, святої землиці, — каже дідусь. — На твій батіг, та помаленьку будемо клигати. Восени підпарювати будемо» — це вже з борозни дідусь... От одну я ту скибу в житті проклав. Але, знаєш, не жалію...

— Ще б пак! Сидіти в аудиторії інституту, далеко від сільського господарства, як небо від землі, та ще й жаліти?.. Сам кажеш: піт градом котився, хоч ти один раз поле обійшов.

— Не тому, Михайле... Я б з радістю... Але восени закладено колгосп...

— І батько твій втік від колгоспу? Ого, патріархальністю віє від вас, товаришу радянський студенте...

— Кинь ти свої дурацькі дотепи, — сердився Юрій. — Батько мій — такий «робітник», як з мене професор. Працює з 1946 року на заводі. Сам знаєш, що погнало з села: голод.

— Не маскуйтеся, шановний товаришу... Побоявся колгоспу.

— Можливо, й так... Тільки ти нестерпний своєю манерою розмовляти. Можна й не колоти живцем людину.

— Розумію. Переді мною селянин — не колгоспник, бо в колгоспі не був, — з делікатною душею... Юрій Скиба. Звучить.

— Та чого ти зубоскалиш?

— Обережніше зі словами, святий селянине...

— Юрій спалахнув праведним гнівом, але стримався, — пильно подивився в очі Михайлові.

— Нема чого дивитись, Юро! Правда очі коле.

— Ну, знаєш... — і Юрій вибіг з кімнати.

«Правда очі коле»... Та хіба ж це правда!? Адже його [Юрієві] обидва брати в колгоспі! І прокладають не одну скибу, а відразу п'ять... І не пішли ж вони з села, коли в колгоспі

давали на трудодень по 500 грамів зерна й жодного карбованця, коли в хаті хліба не було, і не один дядько злобно шипів: «Совецька господарка до гробу дожене. О, то так довго не буде!» — і брови багатозначно моргали на захід.

Так, батько не в колгоспі. Він робить на заводі. В ті часи доносив хліба на село — єдиний рятунок для села.

З міста ніс хліб на село! (Юрій усміхнувся). Дивно: хліб зі села в місто йде, а потім — назад. Було. Чого лише не було!

О, Юрій ніколи не забуде того часу, коли на горіщі луцив стару, як світ, квасолу, цілий вечір її варив, і, не дочекавшись, лягав спати.

Тоді могли діди шептати... Юрій мовчав, бо їсти хотів, — до болю, до отупіння їсти хотів. І як він радів, коли приходив батько з маленьким чотиригранним хлібцем, смачнішим від усяких ласощів.

А зараз... От учора скептично батько писав у листі: “Що тепер, дорогий сину, зарадиш тими 400-ми карбованцями?.. Думаю по новім році забиратися звідси, та поїду до Ігоря... на село...”.

Так, земля — в крові роду мого, — вирішує Юрій. — Глибоку скибу в житті проклав наш плуг. Гм... “Скибою” назвав мене Михайло, — всміхнувся Юрій, — має рацію. Гарне було б прізвище... Що ж, “звучить”, як би сказав Михайло».

*Петро Сорока,
канд. філол. наук, доцент
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
письменник*

Р. Т. Гром'як: непереминальне

Нема живих і мертвих. Є ближні й дальні.

Перший зримий і стійкий кадр. Я абітурієнт. Складаю усний іспит з української літератури і мови. Щойно відслужив у РА, в кишені — диплом медика-невдахи, і я різко міняю фах. Але вже на першому екзамені мене свідомо намагаються «зрізати», я мушу боронитися. Врешті хочуть ставити «добре», я вимагаю «відмінно» і кажу, що не покину аудиторію, доки не доможуся свого. Виникає прецедент. Викликають Романа Теодоровича як голову приймальної комісії. Він з'являється цілком несподівано, широко розкривши двері, і мені здається, що хлинуло світло. Я вже знав його трішки раніше, десь бачив і встиг відчутти виняткову харизматичність. Невеликого росту, трохи огрузькуватий, в дбайливо вигладженому фланелевому костюмі, з класичною краваткою. На його підсмаглявілому обличчі чітко виділяються зіркаті очі, набухлі масляні повіки і випуклий роденівський лоб. Навбач йому не більше сорока.

Глипнувши на мене, підходить крилатою ходою майже упритул і — чи то дивується, чи радіє: «А! Петро Сорока». Я затамовую віддих — він знає мене. І тут же починають сипатися запитання, як горох з решета. Я відповідаю так само швидко без запинки. Це триває кілька хвилин і переростає у якусь словесну дуель, що, здається, потішає обох... Але Гром'як не хоче тиснути на викладачів, що стоять, як сталінська трійка, ошуйцю і одесную, розводить руками і виходить. В

роті зашерхло, діймає досада: як?! Адже вирішити проблему було так легко — і не захотів. Через кілька років він зізнається мені, що нічого не міг удіяти, оскільки була негласна вказівка не допустити мене на філологію. За радянських часів кардинальна зміна фаху вважалася неприйнятною. Однак я таки добився свого і виграв у нерівному протистоянні, що пізніше мало для мене просто чудові наслідки: ті викладачі, що запам'ятали мою перепалку з Гром'яком при вступі, більше ніколи не перевіряли рівень моїх знань, — автоматично ставили вищій бал.

Звідколи ми зблизилися, я знав од нього тільки добро. І доля моя чудесним чином одмінилася лише тому, що зустрів його на життєвому шляху.

Спершу стосунки вкладалися у парадигму «викладач — спудей», потім — «колеги». Але дистанція зберігалася завжди і переступити її було немислимо, надто харизматичною постаттю він був, надто гостро відчувався надхмарний рівень його знань і вродженої всякденної культури.

Ми належали до різних типів людей: він — закоржавілий логік, «чистий учений», усе в нього — через осмислення, у мене — через переживання. Я лірик, у мене завжди горувало серце, у нього — розум. Він — втілення солідності, але іноді запускав у мій бік якусь гостру шпигачку. Та диво дивне: це ніколи не ранило гостро, не залишало гіркого сліду.

Кожен учитель мріє про добрих і відданих учнів, надійних спадкоємців. Зі мною йому, на жаль, не поталанило. Чекав, що фахово зацікавлюся літературознавством, теорією літератури і піду його слідами. Але я відчував особливе покликання, і доклав чимало зусиль, аби доказати собі та іншим (йому — передусім), що на цей раз не помилився. Та в мої літературні амбіції він ніколи, мабуть, не вірив, бачив (це було видно неозброєним оком), що добра слава для написаних мною книжок відкладається на безвік. Може тому, що розривався між написанням так званих літературних портретів та денниковою прозою, між поезією і критикою, а доля за таке мстить. Жодного відгуку на мої книжки од нього не дочекався. Ні усного, ні письмового. Ні критичного, ні похвального. Тільки й того, що якось написав невелику передмову до чергового літературного портрета. Але після того, як я попросив про це і гарантував гонорар — проєкт мав доброго спонсора.

Назагал мозаїчної прози він не любив, нас не ріднила інтонаційна близькість. І якось про один зі щоденників мого близького приятеля, що явно наслідував мене, сказав: «То пса варте». Я це спроектував на себе. Пережив як болючу уразу.

Певен: доброго слова від нього чекали й інші місцеві літератори, які заслугоували на те, щоб бути поміченими, але він волів мовчати.

Ще кадр. Приношу в деканат вистраждану дипломну роботу (Роман Теодорович на той час — декан філологічного факультету) з творчості Ігоря Муратова. Промучився над нею неймовірно, до почамріння — чи не два місяці поспіль. Але таки «добив». Досвіду в написанні таких робіт ще не мав, понятійний апарат не опанував. Потерпаю за її розляпистість і недотягненість, не хочу розчарувати і розсердити наукового керівника, що, як гадаю собі, вірить у моє перо. Він запрошує до столу і починається одна з тих неспішних і глибоких літературних бесід, якими він так щедро обдаровував мене. Я був тоді ще той книгогриз, і ми мали про що поговорити. Дипломна, ніби щось несуттєве, відсувається набік. Десь через годину-другу: «Давай заліковку». Не читаючи роботу, ставить «відмінно». Легко, ніби грайливо, без надимання академічних щік.

Мене захоплює почуття удячності.

Од такого світло й потепер.

Ми, студенти, жартували: розуму в Гром'яка — двоє клади, третій товк... Інститут був для мене мертвий без його лекцій, його слова, його присутності. Я щиросердно любив його, з юнацьким максималізмом. Він для мене був не тільки учителем-любомудром, а й незрадливим повірником, якому можна було виповісти найсокровенніше, те, що на споді душі. Як він умів талановито повернути від літератури до життя — і навпаки.

Здавалося, що знав його завжди — з нащада світу. Коли він виїжджав на якісь конференції чи у службові відрядження, я просто зачахав. Його харизма розпросторювалася на весь виш.

Загальне ставлення до нього було пошанівне, все справді тримається на ньому, на його харизмі, високому імені. Уперше (потай!) почув з його уст — про Михайла Яцківа, Сидора Твердохліба, Петра Карманського, Осипа Турянського, Уласа Самчука, Івана Багряного... Тоді цей реєстр був ще під негласною забороною — до горбачовської «перестройки» залишалася кілька тягучих літ.

Любив цитувати своїх — Романа Андріяшика, Бориса Демківа, Михайла Левицького, особливо Євгена Дудара. Я пам'ятний на таке, усе перед очима — як учора.

За молодих літ дружив з Борисом Харчуком, і зробив детальний зріз його творчості у книзі «Література золотого вересня», що вийшла так невчасно і, вочевидь, принесла йому чимало прикрощів. Б. М. Харчук був для нього визнаним авторитетом, майстром і відмінним стилістом. Вони чудесним чином доповнювали один одного. Завдяки Роману Теодоровичу я зазнайомився з Харчуком і провів з ним незабутній золотий день. Незмерхлий спогад!

У ньому вражало все: рівень знань, неспішний ритм життя, якась особлива ваговитість, провидливий погляд у завтрашній день і тяжіння до ризику, непоступливість у принципових питаннях і душевна м'якість. Він завжди виділявся, ніби стояв на видному простогоні.

Я ніколи не бачив як він писав, але його рукописи і почерк надзвичайно подобалися мені: у них була своя енергетика і якась особлива непередавана краса.

Після закінчення інституту я мріяв про аспірантуру, але навпрямки сказати про це не смів. Сподівався дива — на пропозицію залишитися при кафедрі. Незбулі надії. Юнацькі ілюзії. Було одне місце, на яке претендувало кілька випускників філфаку. Як водиться, його зайняв синопчок якогось цабе, завсідник місцевих барів, якого живосилом притягнули в науку за довгі вуха. І нині незмога дивитися на таке гидо-свіття, хоч ніби вже звиклося до всього і давня гіркота прилякла. Мені ще довелося відпрацювати добрий десяток років журналістом, перш ніж почав вправлятися у жанрі дисертації (до якого справді не мав особливого хисту). Ішов 1992 рік. Роман Теодорович натоді Представник Президента у нашій області, тобто перша особа. Се вражало. Досить було його слова, щоб я став аспірантом. Кандидатську під його керівництвом захистив наступного року, хоча маю підозру, що тієї роботи він так і не прочитав. Забракло часу. Просто благословив. Але цього виявилось достатньо, щоб «сезам відчинився».

Працювати на його кафедрі, під його керівництвом було рідкісною естетичною насолодою і, сказати, вільотною відпругою. Повна творча свобода, жодного силоміття над душею, ставлення до усяких «бумаг» — іронічне, з підкресленою

ігнорацією. Але при тому кафедра завжди на передових позиціях, хоч ніхто з нас особливо й не надсаджувався. Коли вів засідання — світло струмилося. Невимовно.

Звичайно, за двадцять років роботи траплялося усяке, але дрібне, несуттєве, буденне відсіялося і забулося. Душа повна дивного сяйва — радості спільної праці. Так складалося, що до цього у мене були (прости, Господи!) дурні начальники — безликі люди й звичайні кар'єристи, переупевнені в своїй правоті: і не тільки у війську, а й в медицині, де випало помитарствувати, у редакціях різних газет, у громадських інституціях. Я мав з чим порівнювати.

Добре слово від нього важило багато. Але за двадцять років я почув його тільки двічі. Перший раз на якійсь дефіляді, де етикет вимагав од завідуючого сказати про кожного кафедрала кілька слів. Коли черга дійшла до мене, він мовив: «Те, що Петро працює на нашій кафедрі, додає їй особливого шарму». Він мав на увазі моє красне письменство. Ці слова гріли мене багато років і змушували забувати про гіркий неуспіх. Ще якось зізнався: «Петро ще студентом підкупив мене назавжди. Коли його викликати у КДБ і вчинили допит, то він опісля прибіг у деканат і розказав, що випитували про мене. На той час це був подвиг з його боку. Інші — доносили».

Його завжди обкладали сексотами, як сіроманця червоними прапорцями. А ця братія уміла досаджувати, вгородити у спину ножа. Він був бійцем. Може, не відчайдухом. Але справжнім лідером, що вмів перебороти страх і чинити за покликом совісті. Найважчі часи для нього — 1989–1990. Але водночас це роки його політичного тріумфу. Про це він перегадом написав у «Вертепі» — книзі унікальній і ще, на жаль, як слід не поцінованій і не прочитаній. Акад. С. Крижанівський, що бачив глибше од інших, пропонував висунути її на Шевченківську премію.

У сутемні роки кучмізму — Гром'як в опозиції до влади. Столичної і місцевої, наскрізь продажною і кон'юнктурною. Його повернення з політичного олімпу в університет — важке, драматичне, якщо не сказати жахливе. До всього додалися побутові негаразди: смерть старшого сина, втрата квартири, митарства по найманих закутках і будова власного житла. Справ — не обкидаєшся. Робота в університеті, здавалося, обернулася на життєву повинність. Ніякого, навіть показного

оптимізму. Неталан, сказав би інший, неталан — і склав руки. Але він вистояв (може, бажання доказати собі й іншим, що зламати його не так просто — найбільше надихало), і життя знову вітливо усміхнулося йому. Хоч, може, щось надломалося в душі. Не могло не надломитися. Жорна життя мелють дрібно.

Мабуть, він мріяв ще раз піднятися по адміністративній драбині, бо продовжував належати до якихось партій і рухів. Знову тримався бадьоро, ходив загонисто. Але це вже був не його час, відчувалося, що другого політичного злету не станеться. На роки затягнулося якесь дике безчасся, в якому розкошували одні конформісти й пристосованці. Яких високих чинів вони доскочили, які кар'єри зробили, які статки збили! Зоряний час Гром'яка минув безповоротно. І він знову занурився у науку. І дяка Богу.

Мені завжди здавалося, що в кадрових питаннях Роман Теодорович-політик... ніякий. Це було видно, що називається, неозброєним оком ще коли очолював обласну адміністрацію. Якими мізерними, некмітними і дріб'язковими людьми він себе оточив, коли став «першою людиною в області». Вони за ним плавом плили. А коли подув супротивний вітер, зрадили перші, ще й ославлювали: «Громити будем Гром'яка». І ніхто з них не залишив ні доброго сліду, ні яскравого імені в політиці чи інших сферах. Гром'як був потрібен їм як трамплін. Але бездарність і з трампліна гепається на копчик.

Я знав багато людей, що його любили беззастережно і знав злочинців (особливо серед дрібних чиновників), які ненавиділи глухо і люто. Ненавиділи і заздрили. Вони й сьогодні заздять йому навіть мертвому. Але він ніколи не плекав ні мстивої утіхи, ні затаєної образи. Був вище цього.

Іноді мене брав сум, бо здавалося, що він занадто прогинається перед так званою науковою елітою (у Київ найжджав регулярно, ніби дотримувався якогось ритуалу), перед усіма тими дутими столичними авторитетами, сиворакшами-сивоконьями, про яких П. Загребельний говорив, що їм би годилося «робити кар'єру на посаді колгоспного бригадира, а не пхатися в золоті «чертоги» високого духу». Він був вище од них на дві голови. Але траплялося, багатозначно піднімав палець угору і говорив: там сказали!

Був логіком-скептиком, байдужим до питань віри. Яюсь, переборюючи себе, я поцікавився, коли він востаннє спові-

дався. Він зморщив побрів'я і буркнув щось незрозуміле. У нього було своє доростання до Абсолюту. Я завжди відчував, що перед Богом він стоїть вище, ніж показні віряни, нащадки невмирущих фарисеїв.

Дехто вважає, що його життєва поразка — це трагедія духу «без віри основ». Можливо. Але знати цього до кінця не можу, бо він не пускав у свій внутрішній світ нікого.

Ще кадр. Ми з Ігорем Фариною відвідали його на кафедрі, щоб отримати автограф на книзі з естетики, яка щойно вийшла друком у Києві. Це, здається, 1987 рік. Професор у доброму настрої і розмова затягується на кілька годин, до поночі. Незабутньо. Роман Теодорович сипле дотепами і цікаво розповідає. Ми марно всилковуємося підтримати професійну бесіду, але між нами — прірва. Відчувається: він щасливий і вихід нової книжки для нього свято, тримає її перед собою і лагідно, з якоюсь особливою ніжністю погладжує підмізинним пальцем, як жіночу руку.

Якось побачив у нього на дачі скульптуру Івана Мердака «Вишенський». Тоді я писав про скульптора ширший нарис і дуже хотів мати перед очима бодай одну його роботу. Але Мердак був великим диваком і своїх робіт не дарував і не продавав. Ми навіть з ним законфліктували з цього приводу. Я обережно поцікався у Романа Теодоровича, чи він не продав би мені того «Вишенського». На моє подивування він легкома погодився, ніби тільки й чекав на подібну пропозицію. Ми тут же зійшлися на символічній ціні й ударили по руках. Виприски сміху. Обидва задоволені.

Наступного дня, ще в передсвітланну тишу, виїхали на його дачу за місто. Я за кермом старенького «Фольтсвагена». Спершу котилися шосівкою, потім повернули на висілок і машина побігла второваною польовою дорогою. За нами здіймалася весела курявичка і зустрічні дерева ніби бігли назустріч. Потім якийсь час ішли росяною стежкою. Усе ще вилунював сонячний ранок. Перші шерехи нового дня. Дачний світ в осадях світла, як світлиця. Поліття. Гарно пахли падалишні яблука. В обох піднесений настрої і довго ніхто не важиться порушити улеглу тишу. І враз сяйливий позирк і таке несподіване, таке веселе його зізнання: «Люблю твою Нілу».

Ніла Зборовська іноді наїжджала до Тернополя, гостювала в мене.

Господи, як давно це було. Уже немає ні Ніли, ні Романа Теодоровича, ні багатьох друзів...

Скільки таких кадрів у пам'яті. Не перелічити. Та й чи треба? Чи варто змагатися з потаємним впливом часу?

Можливо, він не був позбавлений марнославства, залишався чутливим до знаків шани, радів кожному відгуку на свої книжки. Умів радіти. Епоха по-своєму переломилася через його серце і по-своєму переїхала через нього. Я допевнився в цьому, коли сконозив кілька вуглих рецензій на три томи «Вертепу», на «Давнє і сучасне» і ще деякі його книжки.

Але варто було піднатужитися і написати більш ґрунтовно і фахово. Втім, він дякував мені й за це.

Я бачив його розжохканим, із загрозово роздутими окрилками ніздрів, і винятково добрим, швидким на похватні веселощі, щасливим і глибоко нещасним, зворохоблено-гарячим, і холодним, безпочульним — він бував різним, і не цурався нічого людського. Міг приперчити розмову міцним словечком, міг ударити словом навідмаш, коли вже не владав над собою, виведений з рівноваги якомсь пробивною сірістю (схильних до чварів у науковому світі хоч відбавляй), міг зопалу — чимось дійнятий за живе — сказати щось болюче (хоч шпетити підлеглих зазвичай не любив), але на нього не можна було ображатися чи таїти гнів, бо ніколи не вів на кафедрі лицемірної політики пирога і кия, не прагнув розділяти і владарювати, до всіх ставився рівно, з любов'ю і поблажливістю, і ми відповідали йому тим же. Був володарем наших сердець і дум.

Мене трохи дивувала його супричетність до політичних рухів, боротьба за владу, але як бачу сьогодні, з віддалі часу, це свідчить про його справді високий патріотизм, надмір сили і духу, жагу боротьби. Це було в його крові. Крові українця-западєнця. Чимось нагадував І.Франка, що кинув виклик всемогутньому Бадєні і спізнав стільки прикрощів і гонінь. Сучасні бадєні виявилися ще більш небезпечні, ранили ще дошкульніше.

Харизма — це те, чоґо не надбаєш і не купиш на жодному ярмарку марнославства, тим більше не створиш штучно. Ніякі регалії, чини і звання тут не чинні.

Харизма Гром'яка — тема окрема і цікава. Його вибраність відчувалася гостро й одразу. У будь-якому товаристві чи оточєні. В студєнтській аудиторії, у письменницькій спілці,

поміж мастодонтів науки. Підійти до нього, привітатися, потиснуту руку, — було не просто приємно — престижно. Його постава вражала не тільки доладністю, цільністю і, сказати б, міцною злютованістю, а випромінювала щось вельможне, аристократичне, величне, ледь уловне і в той же час зримо відчутне. І це в селянського сина, що сформувався за дикої совдепії. Після будь-яких падінь і тернів, йому не треба було займатися латанням німба. І навіть хворий він ще довго нагадував пораненого лева.

Я знав багатьох людей, які після втрати чільної посади виглядали так, ніби впали з великої висоти. Р.Гром'як ніколи не справляв враження невдахи, не виглядав пом'ятим, зніченим і знищеним, хоч не любив показної артистичності і не ходив гордолиць. Просто знав собі ціну, власний рівень, даровану Богом вибраність.

Ще таке іноді ворохобить думку. Ну не те, що ворохобить — подразнює, як піщинка в оці. Усі ці рої хулавеньких аспірантів, здобувачів, асистентів... — ось що спалювало найдужче і не вартувало його снаги та інтелекту. Він мав би, на моє переконання, жорсткіше пересіювати їх. Яюсь я натякнув йому на це, мовляв, на всіх не стачить сил та й... місця на кафедрах. А він обпик мене смалким поглядом і сказав на одному видиху:

— А ми що, вічні?!

І продовжував розсипати бісер, золоті блискітки оригінальних думок. Скільки безцінних ідей посіяв по тих чужих глевких дисертаціях, які йому приносили на редагування, читання чи навіть доопрацювання. Коли став пригасати зір і треба було терміново робити непросту і дорогу операцію, здавалося, що ось нарешті він пожаліє про ту свою розтратність, а може й скляне її. Та ба! Повернув собі зір і знову, як раніше, до сьомого поту вимайстрував, перебарвлював, оживляв чужі тексти. Знову жив, як до цього, розтратно, врозкид. І вносив у кожну роботу не тільки «наукову глибину», а й романтичну привнесеність. Простопадне, щирісне серце! Та ще була в цьому якась ніби прирокованість, карма чи що? Півжиття — навсидячки за столом.

Любив людську відкритість, гострий розум, справдешню, а не показну роботу, ясність думки, тямовитість, цікавих співбесідників, мудрих, просвітлених і звинних жінок... Вправно

водив машину, і коли опинявся на вільній трасі, де можна було розгорнути добру швидкість, щось молодецьке й задержувало з'являлося в ньому.

Не любив нашептів, пустих поголосок, безликих прощаків, нищих попихачів, фарисеїв-святенників, дутих авторитетів, тих, що безпідставно нетямляться з гордоців, не переносив на дих безпредметного верзюкання і скнидіння, нудних писань, ненавидів коли ні з того, ні з сього збивають бучу; ніколи не мав до діла з донощиками, лизоблюдами, хрунями, душевно ущербними людьми... Не тому, що був такий святий та божий, а тому, що мав здорову селянську душу і міцний моральний закон в середині себе.

Умів оцінити вдалий і доречний дотеп, образне слово і глибоку думку, гарно написаний уступ, міг присадити того, хто занадто вип'ячувався, демонстрував розв'язні манери чи замахувався на визнаний авторитет і хрестоматійний канон. Тоді його вугласте лице видовжувалося і мутніло, здавалося, міг одвісити й ляпаса, право на який так мужньо і чесно співав Шевченко в «Юродивому».

Проти рожна сліпо не пер і з мотикою на сонце не кидався, був мудрим і виваженим в усьому і, може, визнавав, що на вовчому хуторі по-вовчому й гуторити.

Плиний час був ніби не владний над ним, він завжди видавався мені повним сили. Здавалося, що його творчий запал ніколи не вигасне. Виглядав молодшим за своїх ровесників і навіть од значно старших себе. І це була не показна псевдомолодечість, а дивовижний запас життєвої міцності. Він якось так ненатужно і легко входив у поважні літа. Красиво старів. Але найбільше захоплювали в ньому гнучкий розум, сила мислі й глибина ідей. Узасаднені ним погляди були тим родовищем, з якого черпали та користали всі ми.

Мені завжди здавалося, що в нього може закохатися будь-яка жінка — вдвічі і втричі молодша, як в олімпійця Гете. Ті випробування і біди, яких мав достолиха, ніби проходили боком, не підчерчуючи серце. Так воно виглядало збоку. І коли він якось сказав про себе «дід», я озирнувся навколо, шукаючи очима, де той старчик...

Коли його підкосив перший інсульт і він опинився у доволі критичному, але ще не катастрофічному стані, мені скортіло

завести розмову про віру, про потойбічне життя, безсмертну душу. Мене так цікавило, що думає він з цього приводу, як уявляє собі Великий Перехід, як готується до цього. Була осінь і ще тепле сонце надавало барвам тихої м'якості. Тло, як мені думалося, відповідне для довірчих бесід двох близьких і навіть в чомусь споріднених душ. Я вів його попідруч з кафедри додому. Але розмови не вийшло. Він відповідав неохоче, ніби страшенно притомився, голос його при тому звучав безвиразно, безчільно і в кожному слові вчувалися лише приховані жалощі, гіркота на несправедливу покривду долі. Тема затойбічного життя була для нього чи то табуйована, чи просто несутня. Як і правота і провина людська.

Якось з подібним запитанням я звернувся до дев'яносторічного Івана Максимовича Кошелівця і почув таке: «Ви мене про душу не питайте, ідіть до Емми (Е. І. Андієвська, художниця і поетеса, дружина І. М. Кошелівця — прим. П. С.), вона вам нафантазує».

Логікам з холодним розмислом і в голову не набреде мозолитися над непізнаним. Вони цілком і повністю закорінені в земному. Тілом, розумом і душею.

І я цю тему в наших бесідах закрив раз і назавжди.

Відчутний надлом стався несподівано, якоїсь миті, умлівока. Щось одмінилося в ньому з перших днів недуги. Невичерпна, здавалося, сила вивітрилася і її місце опосіла якась млоїста втома. Хмари скупчилися над головою, і нещадний оповісник смерті кинув важку тінь. Відчувалося — пішов незворотній процес. Але він уперто не здавався, в глибині душі не вірив у лихе, всіма силами чіплявся за життя. Важка боротьба затягнулася на роки. Це було не просто сумно — жахливо. Невіджита енергія витікала дрібними краплями. Життя убувало важко і поволі. Хоча золоте родовище ще не було вичерпане й до половини. Його мало стачити на сотні і більше років, як біблійного Лота. Якась болюча ураза на несправедливу покривду долі діймала його. Мені здавалося, що до останнього.

Він любив розповідати про свою юність, дитинство. Особливо останні кілька років. І тема любові була для нього центральною, найбільш вабливою та інтригуючою. Відчувалося, що він невідчепно роздумує над нею, по-своєму впливається. Іноді з доміжкою вульгарності, але з художнім, мистецьким забарвленням. Можливо, з юності він комплексував через

невеликий ріст, і не зміг цього позбутися до перейшлих літ. Можливо. А може це тільки так видається мені, бо завжди потерпав од власних комплексів, що не прищухло донині.

Один мій приятель-письменник сказав: «Гром'як потерпів повне фіаско в усіх сферах. Як педагог, як науковець, як сім'янин». Мовляв, сімба в тернині. О, який куций і хибний присуд! Як огнівлено я це сприйняв! З погляду земної людини, кожен приречений на поразку, бо за всім стоїть смерть і начебто все перекреслює. Але зі смертю нічого не закінчується. Життя — тільки преамбула чи пролог до вічного життя. Пролог — не епілог. Гром'як зумів вистояти до кінця. І це головне. Певен: там у вищих світах, на вічних зоряних дорогах, він стоїть високо. Світло у світлі. І душа його ширяє зі швидкістю думки, як заповіджено Геродотом.

Кілька разів я провідував його у лікарні.

Намитарствував він по тих шпиталях, пропахлих йодоформом і тлінним людським духом. Його світ потьмянів і пішов обертом. Пажериста недуга вчепилася в міцне тіло смертельною хваткою. Яке то було сумне видовище — не сказати. Погляд важкий і осмерклий, голос здушений, уже ледь чутний. Вимушена бездіяльність зневолювала його, а безсонні ночі підточували як іржа. Без болю не можна було дивитися на покорчені пальці, сполотнілу церу обличчя, вривчасте дихання при спробі піднятися з ліжка і стати на рівні ноги. Як він вимучив його, цей лютий, неблаганний дух немочі.

Не просто притома — безпросвіть.

І лікарняна самотність-однота навіть тоді, коли рідні й близькі поруч.

Увесьденно.

Усенічно.

Описати це понад мою спромогу.

Остання зустріч жахлива. Він виснажений недугою, висхлий, примглілий, морально надломлений, невидюці, уже впокорені очі втуплені в голу стіну.

Здається, що повітря липке і нездорове.

Бо десь уже зовсім поруч — занесена коса смерті.

Стум.

Ще й дощ надвередився за вікном.

Я довго думав якого б то прибрати способу, щоб почати розмову. Вже зайву і недоречну. Ледве-не-ледве переборюю себе і обережно цікавлюся, чи він згадає минуле. Так, киває головою, не струсивши призаснулої.

— А ви не могли б набирати ті спогади одним пальцем на комп'ютері? — Міг би, — одказує знехотя. — Це було б для Вас відрадою, порятунком. Чому б не набирати? Спробуйте. Адже в такому стані багато людей пише.... Наприклад, Транстрьомер.

Я говорив і говорив щось несусвітнє, з показним оптимізмом, а він, напівобернувшись до спижевої стіни, мовчав.

І нараз прямий погляд. Я никну. Господи, все у тому погляді: і безконечний відчай, і непосильна мука, і безсилля, і якась безодня, в яку треба лягти, і... і ще таке, що ніякими словами не передати... Запам'яталося: повітря нараз ніби згіркло і за вікном шеберхнув вітер, як чиясь душа, що шукає глину для живої плоти.

І останні слова, які почув од нього:

— Не хочу...

Слова чи протяглий стогін вітру?

— Не хо-чу...

О, цей шорсткий, ледь чутний, уже затойбічний голос людини, що на відході, — не забути. Скалкою окіл серця — до скону. Маємо залишити на цій землі все, навіть голос.

Я вийшов надвір, у грозу, як у ніч, — впав на мокру лавку і заплакав. Разом з мертвеними небесами.

О, Господи, якщо такою ціною купується вічність, то я і не знаю...

Він помер після Великодня, коли, за переданням, Небеса відкриті й душа без митарств і болю піднімається у вищі світлі сфери. Страдницькою мукою, що тривала довгих сім років і мозольною працею, подовженою у кілька десятиліть, заслужив на це, і якщо мав якісь гріхи, як кожен з нас, то цілком спокутав їх.

Боже, чому таким важким перстом Ти позначив цей світ?

Петриківський Ліс.

Петро Бубній

журналіст,

друг студентських років

Серце віддане людям

Стояв червень 1960 року. У дворі гуртожитку Дрогобицького педагогічного інституту імені І. Я. Франка (нині — університету) спалахнула ватра. Достеменно невідомо, хто першим подав думку розпалити її. Ритуал нагадував скитський вогонь, тільки ніхто не стрибав через нього і не здійснював інші чаклунські дії, а тільки зносив оберемками паперовий непотріб, чистив свої авгієві конюшні і вливався у коло, що оточувало вогнище, яке пожадливо то спалахувало, то затухало. Горіли конспекти, шпаргалки, брошури здебільшого із суспільно-політичної тематики. Випускники брали із собою лише ті матеріали, які стосувалися викладання української мови і літератури. Більшість із нас отримала направлення у сільські школи Східної України — тож везли із собою художню літературу, методичні посібники, конспекти. А тепер згрупувалися біля багаття востаннє, кожного огортав сум прощання, в думках кожен повертався у минуле студентського життя, до його витоків.

Із Романом Гром'яком я познайомився і зійшовся близько на другому курсі Львівського педінституту, коли перевівся на стаціонар із заочного відділу. На курсі вчилися мої ровесники — частина народилася під Польщею, інші на території України, окупованої більшовиками, пережили злигодні війни, голодні сорокові роки. За рік навчання уже кожен із них розкрив усі свої козирні карти, викладачі оцінили індивідуальні можливості, словом, кожен був на своєму місці, навіть за навчальним столом. Тож, коли я вперше зайшов на лекцію у переповнений зал, то знайшов вільне місце в останньому ряду. Моїм сусідом виявився Роман Теодорович, невеликий зростом, з допитливими розумними очима, малоговоркий. Він

був на кілька місяців молодший від мене, з відзнакою закінчив Бродівське педучилище, в інституті теж мав підвищену стипендію, утвердив себе як громадський активіст. Згодом Роман більше розкрився переді мною своєю начитаністю, широкою ерудицією та непересічними творчими задатками. Здібний від природи, він добивався успіхів у навчанні повсякчасною працею над собою. У нього, як селянського сина, кожна хвилина була заповнена справами.

Ми сиділи поруч за столом на лекціях — я не раз бачив, як уважно вслухався Роман у кожне слово викладача, здається, пропускав через серце і розум, ніби відділяв головне від другорядного, і зрідка робив записи у зошиті, які потім допомагали йому відновити у пам'яті прослухану лекцію. Він ретельно занотовував список додаткової літератури, рекомендованої викладачем, і намагався ознайомитися з нею чи у читальному залі інститутської бібліотеки, чи на самій кафедрі. Роман мешкав у найманій квартирі і мав можливість ширше поглиблювати свій кругозір.

Його приємно було слухати на семінарських заняттях — це були своєрідні наукові етюди, продумані до дрібниць. Роман подавав різні погляди на досліджувану тему, висловлював свою точку зору, що спонукало часто до запальних дискусій. Він з перших днів навчання в інституті готував себе до серйозної наукової роботи. Цьому сприяло саме духовне середовище, в якому формувався його інтелект. Передусім йому, як всім нашим однокурсникам, пощастило на вихователів і наставників — представників довоєнної української інтелігенції, останніх із тих, хто чудом уцілів у криваві роки більшовицької інквізиції. У цих коротких спогадах не має можливості більш докладно розповісти про всіх із них, які були взірцем для наслідування і носіями високої культури, моралі та українських традицій. Але про тих, що залишили найпомітніший слід у формуванні особистості Р.Гром'яка як науковця, не можна не сказати. Це перш за все — тодішній декан філологічного факультету Юліан Костьович Редько, який по-батьківськи піклувався здібними студентами. Він виховав цілу плеяду вчених, серед них — його аспірантів, нині відомих діячів науки та письменників Любомира Сеника, Романа Кирчіва, Олександрю Сербенську та інших. Юліан Костьович вів у нас курс сучасної української мови. Його лекції, практичні заняття ставали лабораторією глибокого осмислення рідного слова, прищеплення любові та патріотизму до багатющої мовної скарбниці. Він вдало добирав приклади до наукових понять із творів класич-

ної літератури, зокрема найчастіше посилався на творчість поета Павла Грабовського. Ю.Редько не замикався тільки на мовних проблемах. Це була жива енциклопедія нашої культури. Коли після так званої «хрущовської відлиги» було реабілітовано чимало невинно знищених сталінізмом українських письменників, я обрав для курсової роботи творчість свого земляка, поета-символіста Василя Бобинського, Юліан Костьович знайшов час, щоб ознайомитися з нею і вніс ряд суттєвих поправок. Він добре знав літературно-мистецький процес у Галичині 20–30-их років минулого століття. І був не тільки знавцем.

Уже в перші дні незалежності України стало відомо, що Юліан Редько був ще й не другорядним письменником, публікував статті у львівських греко-католицьких періодичних виданнях, спілкувався із Йосифом Сліпим. Великими накладками у Львові та за кордоном виходила у світ перед Другою світовою війною патріотична повість «Дурні діти» Ю. Редька під псевдонімом Ю. Р. Крук-Мазепинець. Він був знайомий із Богданом-Ігорем Антоничем і залишив спогади про нього.

Доскіпливим ученим був ще один наш викладач — дослідник старослов'янської мови Броніслав Кобилянський, який любив проводити індивідуальні заняття. Вони скидалися на неповторні екскурсії в історію нашої прамови, вчили причетності до віковичної спадщини українського народу. Часто Б. Кобилянський виступав на сторінках журналу «Рідна мова», який протягом 1933–1939 років видавав у Варшаві Іван Огієнко. Ще у ті роки наш вчитель надрукував рецензію на переклад поета Святослава Гординського «Слова о полку Ігоревім», що засвідчила глибоке розуміння історичної пам'ятки молодим пошуковцем. Цю рису пристрасного характеру науковця він не втрачав і в спілкуванні з нами.

Цінні уроки для себе взяв Р.Гром'як і від професора Порфира Кириловича Яременка, вихованця Харківської наукової школи. Його учнями в Харківському університеті були перед війною письменники Олесь Гончар та Григорій Тютюнник. У нашому інституті П. Яременко викладав давню українську літературу. Його треба було вміти слухати, щоб далека і не завжди до кінця зрозуміла епоха розкрилася всіма барвами інтелектуальної наповненості та не здавалася скучною. Порфир Кирилович добирав влучний вислів чи жарт, шукав своїх ходів, аби зацікавити аудиторію. Він ґрунтовно аналізував, здавалося, мертвий матеріал — і він в його розповіді оживав, ставав близьким.

Р. Гром'як переймав знання і досвід від інших викладачів. Та великим поштовхом для його наукового розвою стало видання творів Івана Франка в 20-ти томах. Він зменшив свої бюджетні витрати непомірно, щоб мати їх у власній книгозбірні. За зізнанням Романа, він проковтнув цей опублікований доробок Франкіани. За порадою Юліана Костьовича, викладачів-словесників він визначив об'єкт свого дослідження — становлення І. Франка як прозаїка. У підсумку, перша наукова робота Р. Гром'яка про літературну еволюцію повісті І. Франка «*Voа constrictor*» була відзначена 1958 року Дипломом 1-го ступеня Мінвузу УРСР.

Чимало часу та сил забирала у Романа Теодоровича громадська діяльність. Постійні засідання і зібрання, участь у студентському хорі, спортивні змагання, вечори відпочинку, конкурси на кращу стінгазету — далеко не повний перелік масових заходів, які не обходилися без його участі. Крім того, він відвідував літературне об'єднання при обласній організації спілки письменників УРСР, час від часу друкував матеріали в обласних газетах. Ми знаходили можливості, щоб побувати в театрах, філармонії на концертах, у музеях.

Ввійшли у традицію вечори за участю львівських письменників. Найбільше запам'яталася зустріч, на яку до студентів та викладачів інституту прийшов Дмитро Павличко із щойно виданою збіркою поезій «Правда кличе», котру невдовзі цензура вилучила із книгарень. Багато учасників вечора отримала від поета автограф на крамольній книжці. Своїми творчими планами ділилися також Ірина Вільде, Ростислав Братунь, Володимир Гжицький, який повернувся із багатолітнього заслання до Львова, та інші.

Щоб краще знати свій край, його культуру та історичне минуле, ми під час канікул виїжджали на кілька днів у різні куточки України. Першу мандрівку вирішено було здійснити в мальовничі Карпати. Романові вдалося зібрати невелику горстку однокурсників, до нас приєднався наш викладач-методист Михайло Шкільник. Ми побували у Коломиї, поїхали на полонину, зустрічалися з місцевими жителями. Михайло Михайлович цікаво розповідав нам про гуцульські звичаї і побут. Наступного року ми вирушили літературними місцями Покуття, ознайомилися із меморіальними музеями Василя Стефаника, Леся Мартовича і Марка Черемшини. Особливо у Снятині нас гостинно зустріла берегиня пам'яті Марка Черемшини його дружина Наталя Семанюк. Далі наш шлях вів до Чернівців — затишних пенатів Ольги Кобилянської. Ця поїздка збагатила

нас новими відкриттями. Скажімо, замовчувала радянська влада, що один із синів В. Стефаніка Юрій живе за кордоном, відомий критик і патріот України.

Нашою заповітною мрією було побувати у Каневі, на могилі Тараса Шевченка. У травневі дні 1958 року ми здійснили кількадечну подорож до Києва, де ознайомилися із Шевченківськими місцями столиці, а потім кораблем поїхали до Чернечої гори.

— Нелегко Тарасові тримати такий масивний пам'ятник на собі, — вирвалось від побаченого у Романа. — А тут спочатку стояв хрест...

Докладніше про історію перезахоронення праху великого сина України, створення музейного комплексу розповіла миловидна працівниця музею. Подивуванню не було меж, коли виявилось, що її батько працює у нашому інституті. Це була дочка талановитого математика Миколи Чайковського, сина письменника Андрія Чайковського. Миколу Андрійовича теж не оминула сталінська репресивна машина, і він після довгих митарств влаштувався на роботу у Львівський інститут, часто приходив на репетиції та концерти нашого студентського хору.

У роки нашого навчання влада використовувала студентів за рахунок скорочення навчального процесу на осінньо-польових роботах у колгоспах на півдні України. Ми збирали вручну кукурудзу, цукрові буряки, городину. Першої осені Р. Гром'як у складі студентського загону поїхав на цілину. У 1958 році він вдруге і з ним ще кілька наших однокурсників вирушили у Казахстан. Нас везли у переобладнаних столипінських вагонах — ми бачили світ крізь розчинені двері, спали на пристосованих нарах. Першу зупинку потяг зробив у Тернополі, пропускаючи інші за графіком ешелони. Я з Романом ходив по перону і навіть у гадці не мав, що тут колись доведеться жити і працювати. Поїзд йшов до Павлограда довго і нудно, зупинявся тільки на великих станціях, де були військові їдальні і нас годували. Їдучи Україною, ми милувалися її красою і зеленою ошатністю, а далі поїзд вривався після Білгорода у безмежний одноманітний степ. Сірість і безлюддя наповнювали душу сумом. Мене переслідувала думка, що в таких товарняках везли більшовики оунівців із Західної України на каторжні роботи, серед них — і мого дядька Василя Муху, який у шахтах Караганди знайшов вічний спочинок.

Через роки я спитав Романа Теодоровича, про що він думав під час цієї поїздки, і він відповів:

— Про батька. Його теж репресували, але він вижив і повернувся додому. Кажали, що діти за батьків не відповідають, а мені за нього довелося спокутувати...

Нас на полуторці з Павлограда повезли у далекий степовий аул, що був відділком радгоспу імені Леніна в Максимо-Горьківському районі. Спочатку мені здалося, що я сам себе засудив на цю безбарвну «незамкнену тюрму». Мою похнюпленість помітив Роман і підбадьорив, мовляв, праця вилікує. Нас розмістили в залі клубу.

Вранці бригадир запросив нас після сніданку у невеличке приміщення, що служило конторою відділення радгоспу. Ми вибрали Романа, який мав досвід роботи на ціліні, старшим і через нього отримували всі виробничі доручення. Почалися наші будні. До жнив ще було далеко — і ми готувалися до них. Спочатку на п'ятигектарній площі ми лопатами зняли засохлий дерен і втрамбували тік, куди мали звозити зерно. Тупилися лопати від пожухлої трави, пекли мозолі на руках, забивала дух пилюка, мучили спрага і палюче сонце. Та ми день за днем, метр за метром впорядковували майданчик. Нарешті, коли сягнули до зазначеної межі, не повірилось, що це ми зробили. Кожен з нас засмаг і нічим не відрізнявся від казахів. Потім ми взялися за будівництво майстерні із саману. Серед нас будівельників не було, і ми бралися до справи на свій розсуд, возили соломку, глину і воду, місили кіньми, а потім вкладали масу в форми і саман сушили на сонці. Згодом взялися за спорудження приміщення.

Як випадала дощова днина, нас посилали чистити вівчарні, стригти овець. Жнива запізнювалися, повільно дозрівала пшениця, проте ми не сиділи без роботи, зблизилися із місцевими жителями, які жили бідно, відірвано від цивілізації.

— Забуті Богом люди, — казав про них Роман.

В аулі жило декілька сімей казахів — хто в юрті, хто в низьких будиночках із плоскими дахами. Серед них виділялася біла чепурна хата з хлівом та прибудовами, які були обгороджені плотом, а на подвір'ї росла райська яблуня. В ній жив наш бригадир — потомок переселенців із України під час Столипінської реформи. А так скрізь в аулі жодного деревця, занедбано, тільки в степу, як міраж, світилися де-не-де малі берізки, блищали серед заростей солоні озерця. За ними далеко — обшири пшениць, баштан. Казахи займалися випасом овець та коней. Про якусь їх духовність та культуру годі було говорити, бо вони були малоосвічені, не читали книжок, жили за законами патріархального укладу. Радянська влада не

принесла їм багатства, великих благ. Казахи жили бідно, але були гостинними людьми. Молодий казах, якого бригадир при-слав до нас готувати саман, вгостив кумисом, а молода родина запросила після роботи в юрту на запашний чай та домашнє печиво.

Із наближенням збирання пшениці вчастили затяжні дощі. Кожен центнер збіжжя, здавалося, виривали із пащі стихії. Роман Теодорович склав графік чергування на току. Пшеницю день і ніч зсипали на купи і виростали довгі бурти. Нам продовжили строк перебування аж до закінчення жнив. За сумлінну самовіддану працю всі члени загону були нагороджені грамотами ЦК комсомолу Казахстану і час роботи прирівнювався до трудового стажу, а Р. Гром'як одержав медаль «За освоєние целинных земель».

Наприкінці 50-их років у педагогічному інституті на філологічному факультеті був введений музичний профіль. На новоствореній кафедрі стали працювати композитор Євген Козак, професор Михайло Антків. Близько ми зійшлися із випускником консерваторії Степаном Стельмащукoм, котрий керував студентським хором, з яким ми їздили до Вільнюського педінституту. З прибалтійським вузом у нас зав'язалися дружні зв'язки. Р. Гром'як швидко зійшовся із студентами. Вони показували нам історичні місця, надбання культури. Для них, як і для нас, важливим було питання збереження національної ідентичності в умовах російського насилля. Вони не тайлися перед нами своїми тривогами і сподіваннями.

Напередодні нового 1960 року сколихнула нас ще одна вістка: наш інститут переводять до Дрогобича. Нам залишався один семестр до випускних екзаменів. Переїзд запам'ятався тим, що Роман Теодорович вирішив одружитися із однокурсницею Марією Ткачик. Вони справили скромне студентське весілля. Хористи під багutoю С.Стельмащука підготували їм «Вітальну пісню», в якій звучали жартівливі доброзичливі побажання «З роси, води і кожної калабані». Щира невимушена атмосфера вечора розвіяла наш пригнічений настрої розлуки зі Львовом. Подружжя Гром'яків пройшло у любові, щасті, взаємодовір'ї довгі життєві гони, зробивши багато для відновлення української державності, пробудження і утвердження національної свідомості людей.

Роман Теодорович закінчив інститут із відзнакою, що відкривало йому дорогу у світ науки. Я набагато років з ним розлучився. Він працював учителем у сільських школах Хмельницької і Тернопільської областей, служив в армії. Ті

роки були нелегкими для нього, як і для всіх сільських інтелігентів. Місцеві партійні організації часто робили їх своїми підручними, відволікали від основної праці, залишали мало часу і сили для самоосвіти. Ми листувалися між собою. Роман знав, що його перечитує «недремне око» і вдавався до езопової мови. Коли йшлося про постійне залучення до різної агітаційної роботи, масових заходів, то Роман повідомляв, що заїдає «текучка». Та все ж йому вдалося вступити на стаціонар в аспірантуру Львівського університету, а потім працювати у Донецьку. Я часто читав його рецензії на нові книжки українських письменників, що публікувалися на сторінках «Літературної України» під псевдонімом Р. Глушин (він походить від назви рідного села).

У 1967 року журналістська доля привела мене до Тернополя, через деякий час із Донецького університету переїхав працювати до фінансово-економічного інституту і Роман Теодорович. Ми стали частіше зустрічатися сім'ями. В його особі я знайшов товариша, з котрим можна було без боязні говорити на різні теми, ділитися наболілим, радитися. Роман був чесною, доброзичливою і безкорисливою людиною. Він завжди намагався допомогти.

У Тернополі Р.Гром'як після переходу до педагогічного інституту сформувався як вдумливий дослідник української літератури, здобувши авторитет серед науковців України своєю ерудицією, знанням справи, творчою активністю. Своїми книгами, науковими працями, численними виступами підтверджував те, що він гідно продовжив традиції Франкової школи, розкрив новаторські підходи до оцінки художнього твору з естетичного боку та соціальної значимості. Я був свідком розмови Романа Теодоровича із Борисом Харчуком в селі Лози Збараського району, куди ми завітали на запрошення відомого прозаїка. Між ними вівся діалог як критика і письменника про стан сучасної української літератури, пошуки нового осмислення і сторінок нашої історії, і втілення у художніх образах сьогодення. В кінці пристрасна бесіда перейшла до проблем рідної мови. В цей період Б.Харчук працював над есеєм «Слово і народ». В ньому він ставив нериторичне запитання: «Чи може бути суверенна держава без державної мови?» Уже після смерті письменника Р.Гром'як у програмі «Отчий світильник» обласного радіо, на якому я вів цю передачу, дав не тільки відповідь на нього, але й порушив ряд державотворчих проблем, посилаючись на творчість Б.Харчука. Принагідно хочеться сказати, що Роман Теодорович часто виступав по

обласному радіо, знайомлячи слухачів із іменами заборонених більшовиками письменників, пов'язаних життям і творчістю з Тернопільщиною. Повернувшись із поїздки до США, він привіз видані там твори Уласа Самчука, поета Василя Мельника-Лімниченка, котрий був душпастирем у Зарваниці та інших селах, і підготовував передачі, що мали значний громадський відгук. У моєму архіві зберігаються записи окремих передач з його голосом, як і автографи на його книгах, велика кількість фотознімків, що відтворюють багатогранне життя самого автора.

Ми з Романом походили із галицьких селянських родин, у пошанівку яких була книжка. До неї наших батьків привчала «Просвіта», а вони — нас, дітей. З малих літ ми ставали нерозлучними із книгою, що стала джерелом знань на усе життя. Роман Теодорович зібрав протягом багатьох літ велику домашню бібліотеку, яка має освітню та наукову значимість.

Довелося мені зустрічатися із Романом Теодоровичем у редакції заснованого в січні 1991 року журналу «Тернопіль». Ми були членами його редколегії. Попри викладацьку і державну роботу він знаходив можливість брати участь в обговоренні матеріалів, що планувалися до друку, подавати свої пропозиції. Завдяки Р. Гром'яку опубліковано з рукописної спадщини нашого земляка, відомого українського письменника Юліана Опільського другу та третю частини його роману «Упири» під назвами «Чорним шляхом» та «Івашко», передані дочкою Анною Рудницькою. Він представив ці твори зі своєю передмовою. А на сторінках регіонального річника «Тернопілля'95» подав він уривки із роману Уласа Самчука «OST». Вимогливо і, разом з тим, схвально поставився Роман Теодорович до спеціальних випусків журналу «Літературна Тернопільщина від давнини до наших днів». До його другого випуску професор філології у вступній статті закликав: «Ретельно збираймо, систематизуймо й аналізуймо всю культурну спадщину, переосмислюймо досягнуте на ґрунті спадкоємності, національних традицій і засвоєння загальнолюдських цінностей». Він благословив у велику літературу вихованця літературної студії нашого університету Василя Махна.

Як Представник Президента в Тернопільській області Р. Гром'як звернувся з добрими побажаннями до ще живих вихованців колишньої Тернопільської української гімназії, яка відіграла значну роль у культурному і суспільно-політичному житті Галичини. Один із додатків журналу було присвячено історії цього закладу. На сторінках «Тернополя» в 1992 році опубліковано лист Р. Гром'яка разом із науковцями Ю. Комо-

ровським, Б. Лановиком, О. Шаблієм та іншими, до Верховної Ради України, Президента України Л. М. Кравчука із проханням відновити історичну справедливість про національно-визвольну боротьбу ОУН–УПА і внести відповідно зміни до Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні».

Подорожуючи ще у студентські роки місцями, де народився, жив і працював Іван Франко, у мене з Романом Теодоровичем (а без нього жодна поїздка не обходилась), а потім — на Тернопільщині, де письменник бував, у нас зводилась бесіда до того, чи треба було такій геніальній людині йти у політику, брати участь у виборах, бо мав він іншу зброю захищати під'яремний народ — художнє слово. На переконання Романа Теодоровича, треба було. Письменник вважав, що, крім нього, ніхто чесно не відстоюватиме права українців у парламенті. Навіть невдачі не похитнули Івана Франка у цих благородних намірах.

Прикладом був письменник і для Романа Гром'яка. Він без вагань визначився, що його місце там, де вирішується доля народу. Тож одним із перших приєднався до створення обласної організації Народного руху України, від демократичних сил виборював депутатство до Верховної Ради СРСР. А протистояння проходило брутальніше, ніж у часи Івана Франка. Перегодом із мандатом народного обранця він об'їздив майже всю область, виступав на мітингах, різних зібраннях у містах і селах, будив віру у відродження української державності. Потім працював Представником Президента у Тернопільській області, гуртуючи навколо себе патріотів. Йому у цей час було дуже нелегко. Одні його звинувачували у дворушництві, інші — в пристосованні, мовляв, колись жилося добре і тепер хоче їсти хліб із маслом.

— Хтось мусить бути першим. Після нас прийдуть кращі будівничі, — відповідав Р.Гром'як на несправедливі дорікання.

Уже через кільканадцять років, коли Роман Теодорович знову повернувся до улюбленої наукової і викладацької роботи, пропрацював професором Ягеллонського університету в Кракові, ми зібралися у моєї хаті з якоїсь okazji, заговорили про компроміси.

— Чомусь їх вважають найбільшими нашими гріхами, — сказав Роман Теодорович тоді. — Та злочинніше бути «сексотами», які допомагали кадебістам нищити цвіт українства. А в нас під попелом показової лояльності не згасала іскра національної ідеї, причетності до роду, до релігії. Без компромісів не обходяться в політиці. Я знайомився у Кракові з

архівними документами Богдана Лепкого, який довгий час був професором університету. Коли у 30-ті роки минулого століття польські шовіністи здійснювали політику пацифікації над свідомими українцями, звільняли їх з роботи, не давали вчитися, руйнували наші освітні та культурні установи, перед Лепким теж постала дилема: звільнитися чи піти на деякий компроміс. Він вибрав друге, розуміючи, що зробить більше користі, як викладач і вихователь українських студентів. Інакше — викладачем став би отой з нутром пацифіста. Та й лепківський герой Іван Мазепа із його відомої епопеї зберігав гетьманську державу компромісами із душогубом Петром Першим. Одне слово, якби ми не йшли на компроміси, не мали б своєї інтелігенції, яка так прислужилася на початках будівництва нової України, — підсумував він і додав, що не можна забувати і тих, хто відкрито боровся із комуністичною системою, віддав життя за Україну. Р.Гром'як, будучи при владі, зробив багато для того, щоб вшанувати у кожному населеному пункті області імена загиблих героїв. На їх честь висипано братські могили, встановлено пам'ятники та меморіальні знаки.

На самого Р.Гром'яка випало багато випробувань за те, що його батько був репресований за участь у УПА. Він постійно відчував утиски. Доки не дізналися про батька, він працював у районній газеті, а потім звільнили з посади літпрацівника після кількох місяців успішної праці. Згодом він подав документи на факультет журналістики львівського університету, але після перевірки йому відмовили. Були волокити і щодо вступу в аспірантуру. Згодом перестали його друкувати в «Літературній газеті». У вузах теж не брали на вакантні посади без погоджень із компетентними органами. Та не зламався, не впав духом. Всі перепони в житті Р. Гром'як долав стійко, хоч це коштувало багато його силі та здоров'ю.

Роман Теодорович до останніх днів життя був простим і доступним. Його не зіпсували ні високі посади, ні звання. Він у стосунках із людьми дотримувався європейських норм поведінки, намагався прислухатися до кожного голосу і прагнув чимось зарадити. Без праці він не уявляв свого життя і сповна віддавав своє серце людям.

... Я дякую долі, що понад п'ять десятків літ спілкувався з талановитим Романом Гром'яком, що жодна наша зустріч ніколи не затьмарювалася. Ми постійно обмінювалися привітаннями, хоч, у силу переобтяженості роботою, бачилися іноді рідко. І шкодую, що не встиг сказати всього найкращого людині, яку любив і поважав.

Євген Баран,
канд. філол. наук, доцент
Львівського
національного університету
імені Василя Стефаника,
письменник

Гром'як, яким залишився...

Пішла мода на спомини в українській літературі, культурі загалом. Се добре. Інша справа, що згадувати і як подавати... Не думав, що згадувати про Романа Гром'яка буде важко. Я не був ні його учнем, ні приятелем. Ми були колегами по цеху, які розійшлися в чверть століття.

Вперше я побачив Романа Теодоровича у Львові, вересень 1989 року, «Золотий Вересень», про який всі забули як про «золотий», а говорять про *перших совітів* в Галичині. У Львівському університеті проходила конференція, а я був на стажуванні, яко асистент Сімферопольського державного університету ім. Михайла Фрунзе (сьогодні ця назва звучить так само неймовірно, якби *бульо* Гуляйпільське училище анархістів ім. Нестора Махна). Десь у книгарні я придбав книжечку знаного і незнаного мені Романа Гром'яка «Література Золотого Вересня». З тією книжечкою я підходив до Романа Теодоровича і брав один із найперших автографів для своєї бібліотеки. Запамятався, — русява кучерява копиця на сократівській голові із великими записинами, бистра наполеонівська хода і рухи, швидкі, майже рухи фокусника... Говорив швидко, темпераментно, переконливо. Мені він сподобався своїм виступом. Про що він говорив, — *не помню*, точно не про *первих совітів*...

Восени 1991 року в Інституті літератури імені Шевченка я захищав кандидатську дисертацію і серед членів ради були

Василь Фащенко, Павло Федченко, Роман Гром'як, Михайло Яценко, Микола Ільницький (останній був моїм першим опонентом). Керував радою Леонід Новиченко. Оці науковці мене й підтримали на захисті, бо керівника у мене на захисті не було (Ростислава Міщука вбили весною 1994 року). Але тоді я спілкувався тільки з Новиченком і Яценком, за Гром'яка не пригадую...

Наступна зустріч сталася у травні 1998 році в Кракові. У складі університетської делегації мене *соізволили* взяти у першу закордонну поїздку пан ректор, Віталій Кононенко, один із найрідкісніших авантюристів пострадянської доби, якому гуцули будуть завдячувати Національним університетом, людина діяльна і розумна, хоча й до сьогодні переграє свою роль, а вже би мав чуття міри і витримувати бучмівську павзу, за що ті ж гуцули йому би дякували до самої смерти — чиєї невідомо...

Увечері ми пішли в гості до Гром'яка, який тоді викладав українську літературу в Ягеллонському університеті. Ми — це Степан Хороб, Роман Піхманець, Василь Грещук... Говорили про перипетії життєвої долі Гром'яка. Він же був першим Представником Президента України в Тернопільській області, депутатом Верховної ради СРСР, про що написав книги спогадів «*Вертеп*» і «*Вертеп-2*». Колись я мав змогу ці книги придбати. Але не цікавився. Тепер, правду кажучи, теж би ними не цікавився, бо Гром'як, як і Іваничук, зарано почали писати спогади, аби вони, — спогади, — були цікавими і нуртовими, не кон'юнктурними...

У Гром'яка сталася якась біда родинна, і він змушений був кидатися у зарібки, аби не бомжувати. Саме Роман Теодорович порадив мені придбати книгу польського критика Михайла Гловінського «*Експресія і емпатія*» мовою оригіналу, стверджуючи, що якщо я хочу бути критиком, то маю читати поляків в оригіналі.

Наступна наша зустріч відбулася у березні 2000-го, коли я приїхав до Петра Сороки, й той влаштував мені зустріч з тернопільським літературним «*бомондом*»: прийшли Роман Гром'як і Микола Ткачук, Леся Романчук і Василь Махно... Ми довго говорили з Гром'яком, і він мені давав професійні поради. Знаю, що приймав я їх позитивно, бо Гром'як був налаштований до мене позитивно. Хоча він професор, а я *тільки* кандидат, а ви знаєте чи не знаєте, яке те універси-

тетьське викладацьке середовище нудне і консервативно-статичне у своєму ставленні до статусу людини, а не до її суті...

Вже не пригадую, коли Роман Теодорович передав мені з автографом том Василя Мельника-Лімниченка, підготовленого ним до друку: до цієї зустрічі чи після неї. Том у мене є десь у селі, і я тільки й читав передмову Гром'яка.

Наприкінці 2001-го або на початку 2002-го я звернувся до Романа Теодоровича з пропозицією провести ювілейне інтерв'ю. Йому виповнювалося 65. На диво, Роман Теодорович погодився, і це інтерв'ю було надруковане в *«Літературній Україні»* весною 2002 року. Що я запитував і як відповідав Гром'як, — не пригадую, газети у мене не збереглося (цікавих відправлю до бібліотеки).

Ми ще зустрічалися з Романом Теодоровичем на письменницьких з'їздах 2001, 2006 років, але зустрічі якісь туманні й не залишилися в пам'яті.

Звичайно, що Тернопіль університетський і Тернопіль літературний ще довго не матимуть такої постаті, як Роман Гром'як. Біда не в цьому. Біда в тому, що Тернопіль культурний і досі не усвідомив цієї втрати. І це найсумніше в контексті українського культурного вчора і стратегії завтрашнього буття...

*Йосип Свинко,
професор кафедри географії
та методики її навчання
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Роман Теодорович Гром'як у моїх спогадах

Мої зустрічі з професором Гром'яком Р.Т. були епізодичними, бо ми працювали на різних факультетах і у кожного з нас були свої наукові інтереси, що кардинально відрізнялися відповідно до профілю спеціальностей, а розмови при коротких зустрічах стосувалися переважно різноманітних загальнолюдських тем та педагогічної діяльності, бо ми як завідувачі кафедрами брали участь у засіданнях вчених рад університету та загальних зборах колективу. Але й ці епізодичні і короткотривалі розмови залишили в моїй пам'яті низку штрихів до портрета Романа Теодоровича як людини неординарної, розумної, благородної і доброї з широким науковим і суспільно-політичним кругозором.

Перше моє знайомство з Романом Теодоровичем було заочним на засіданні вченої ради інституту в 1975 р., коли обговорювалося питання про його перехід в наш інститут з Тернопільського фінансово-економічного інституту і обрання на посаду доцента кафедри для читання курсу філософії. Членів ради було проінформовано про його наукову та педагогічну кваліфікацію, взаємовідносини з колективами на попередніх місцях роботи в Донецькому університеті та Тернопільському фінансово-економічному інституті. В цілому характеристика була позитивною, було відмічено, що має відповідні наукові

здобутки, є добрим спеціалістом своєї справи, але було й застереження з політичних мотивів, що його батько нібито був замішаний в «пособничестве» з бандерівцями. Проте, його рекомендували до участі в конкурсі на заміщення посади доцента кафедри. А згодом і обрали на цю посаду.

Друга менш-більш тривала наша зустріч відбулася 24–25 червня 1994 р. в м. Перемишлі під час міжнародної наукової конференції, присвяченої Перемиській землі на тему «Перемишль і Перемиська земля протягом віків». У ній брали участь десятки науковців-українців з різних країн світу, вихідців з Перемишльщини. На конференції було заслухано 38 доповідей. Вони охоплювали, по-суті, всі періоди історичного минулого Перемищини й висвітлювали різноманітні аспекти суспільно-політичного та культурно-мистецького життя українців цього краю. Відбулося широке обговорення доповідей та спілкування учасників конференції з цих та інших питань. На конференції була запрошена і брала активну участь делегація від Тернопільського суспільно-культурного товариства «Надсяння» в складі: голови товариства Свинка Й. М., професора Гром'яка Р. Т. та членів ради товариства Савки С. М. і Несторовича Я. М.

У вільний від засідань час наша делегація відвідала українську школу-ліцей імені Маркіяна Шашкевича, познайомилася з її матеріально-технічною базою та організацією навчально-виховного процесу. Про умови життя і навчання учнів в ліцеї нам розповів його директор українець Юліан Бак.

Після завершення конференції нам вдалося виділити декілька годин вільного часу, щоби відвідати моє колишнє село Ямну, що розташоване за 30 км від м. Перемишля. На жаль, села вже давно немає, воно повністю знищене після примусового виселення українців в 1945–1946 рр. і заросло лісом. На моєму подвір'ї збереглась лише одинока липа. Свідок колишньої нашої садиби. В тіні цієї рідної липи ми трохи відпочили, згадали сумну історію і Перемишльського краю в 40-х роках ХХ ст., оглянули навколишню місцевість і повернулись до Тернополя. Під час цієї поїздки я вперше познайомився з Романом Теодоровичем як з науковцем широкого профілю та щирою, скромною і доступною людиною, хоч на цей час він уже займав високу посаду, був Представником Президента України в Тернопільській області.

Працюючи на посадах завідувача кафедри української літератури та декана філологічного факультету Роман Теодорович організував низку цікавих зустрічей відомих українських письменників зі студентами та працівниками університету. Особливо мені запам'ятались зустрічі з професором Гарвардського університету Омеляном Пріцаком та канадським письменником українського походження Яром Славутичем, з якими Роман Теодорович був особисто знайомим і представляв їх нашим студентам та працівникам. Кожен з гостей розповів про свій життєвий шлях, як потрапив у престижні університети за океаном, свої наукові та творчі успіхи. Цікавими були також зустрічі з Д. Павличком, В. Яворівським та іншими українськими письменниками. Такі зустрічі були дуже корисними для студентів та викладачів університету, вони збагачували нас новими знаннями, для багатьох були справжніми відкриттями, бо ми бачили і чули їх вперше. Жаль, що ця корисна традиція, започаткована Романом Теодоровичем, останнім часом втрачається.

Пам'ятним залишилось урочисте відзначення в актовій залі університету 70-річчя від дня народження Романа Теодоровича, де окрім викладачів та студентів університету була низка відомих людей з м. Тернополя, Києва та інших міст. Пам'ятаю, що надзвичайно високу оцінку наукової діяльності Романа Теодоровича дав директор Інституту літератури НАН України М. Жулинський. Багато теплих слів і щирих побажань ювіляру висловили також інші учасники урочистих зборів, зокрема, його численні учні, молоді науковці. Було помітно, що Роман Теодорович тоді почувався особливо щасливим у колі своїх близьких та друзів. Це був один з найщасливіших днів у його житті. На жаль, таких щасливих днів у його житті було небагато. Його життєвий шлях в основному був тернистим, хоч і були на ньому великі успіхи та злети.

Одна з останніх і недовготривалих моїх зустрічей з Романом Теодоровичем відбулася випадково біля входу до головного корпусу університету. Тоді він вже був важко хворий і рідко появлявся в університеті, переважно в супроводі своїх учнів. Я вийшов з корпусу і побачив його на лаві перед входом з кількома викладачами. Серед них був доцент Б. Чуловський. Я підійшов до них, привітався, спитав, як здоров'я і побачив, що в Романа Теодоровича покотились сльози з очей. Ми обмінялися кількома короткими загальними фразами і я пішов додому з важким тягарем в душі. Мені стало дуже жалко його, бо

зрозумів, що він зовсім ослаблений і допомогти йому майже неможливо.

Жаль, дуже жаль, що людина, яка так багато зробила для науки, допомагала багатьом людям, підготувала десятки науковців, допомогла їм зайняти належне місце в суспільстві, в науці, а сама залишилась безпорадною і майже одинокою. Це наочний приклад суворої дійсності нашого життя.

Пишучи ці рядки своїх коротких спогадів жалкую, що так мало було зустрічей з цією розумною, талановитою людиною, з якою працював в одному університеті, ходив одними коридорами і сходами.

Не маю права засуджувати тих колег по роботі, які його недооцінювали, не шанували, а може й заздрили йому. Роман Теодорович був невибагливим до умов життя, не вимагав нічого від оточуючих. Але важко уявити, як професор високої кваліфікації, що підготував 40 кандидатів і 7 докторів наук, не мав окремого кабінету в університеті, а тулився разом з дванадцятьма викладачами кафедри в малій кімнатці з одним вікном. Куди дивились декани і рада факультету? Чому не допомогли йому поліпшити умови праці для користі факультету?

Підсумовуючи написане вище, хочу подати ще декілька штрихів до світлої пам'яті його портрета. Він був чесним, сумлінним, порядним, добросовісним, справедливим, доброзичливим, скромним, вихованим, інтелігентним, культурним, працьовитим, цілеспрямованим, наполегливим, демократичним. Справжній аристократ духу! До того ж, він був щирим українським патріотом, одержимий великою любов'ю до української національної культури, націоналістом у найчистішому розумінні цього слова. Бути таким у час його становлення як науковця — це був прояв своєрідного героїзму.

Хай на тому світі йому буде добре. Хай з Богом спочиває. Хай ці скромні спогади будуть вінком на його Святу Могилу.

Зважаючи на значні досягнення в науковій роботі та організації навчального процесу та підготовці кадрів високої кваліфікації, створенні першої кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства, є підставою деканату філологічного факультету підняти клопотання перед ректоратом університету про присвоєння кафедрі української літератури імені професора Гром'яка Р. Т.

*Оксана Ятищук,
канд. філол. наук, доцент
Львівського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Спогади з дитинства

З плином часу все частіше повертаюся спогадами у дитинство, шкільні та студентські роки. І що б не говорили зараз політологи, історики, сучасні політики про часи застою, а для мене це були найкращі роки життя. Не потрібно було думати ні про підвищення комунальних платежів, ні про масу побутових проблем, ні про чергові «байки» депутатів і т. д., і т. п. Усі тогочасні проблеми — школа та друзі. А ось тут мені дуже і дуже пощастило. Наш 4-а, і надалі 5-а, 6-а аж до 10-а — це був не просто клас, це був колектив друзів. Велика заслуга у цьому нашого класного керівника вчительки математики Гончар Валентини Михайлівни. Дай їй Бог довгих-довгих років життя.

А клас наш був — о-го-го. Як вчитися — то вчитися, як відпочивати — то відпочивати, як робити шкоду — то і тут ми усі разом. Кожен учень для Валентини Михайлівни був не просто хлопчиком чи дівчинкою, а особистістю. Цього принципу притримувалася вона, цього вчила і нас.

Сьогодні я хочу згадати про честь і совість нашого класу — Юрка Гром'яка. Я не дарма написала «честь і совість», бо це не високі слова — це були основні риси нашого Юрка. Ми знали, що він ніколи не скаже неправди, просто фізично не міг обманути. Коли в п'ятому класі під час бурхливої перерви зі жбурлянням портфелями один з них полетів не в об'єкт призначення, а у вікно, хлопці зразу ж сказали: «Нейтралізуємо Юрка». На запитання завуча: «Хто?» всі будуть мов-

чати, але коли це питання адресують конкретно Юркові — він скаже правду. Про його чесність всі знали і ніхто не ображався.

Пригадується інший випадок уже в старших класах. Наприкінці півріччя проводилися чи то директорські, чи то міністерські контрольні роботи (було таке у часи нашого школярства). Ми писали роботу з алгебри. Поки Валентина Михайлівна проходила туди-сюди по класу, дівчата, що сиділи перед вчительським столом побачили листочок з рішенням завдань. Зрозуміло, що за 5 хвилин це все було скопійовано, записано і передано по варіантах усім однокласникам. Результат вразив усіх: лише п'ятірки та четвірки (система оцінювання на той час було п'ятибальною) і лише одна трійка — у Юрка. На наше запитання, чому він не переписав свій варіант, ми отримали відповідь: «Це було не чесно».

Звичайно, ідеологи 70-х років минулого століття нам говорили, що піонер, комсомолец має бути чесним, порядним, вихованим, бо так вчить комуністична партія. Але ми всі прекрасно розуміли, що це все, насамперед, йде від сім'ї. Дитина — віддзеркалення її батьків, їхніх стосунків, атмосфери в родині.

...Вперше з Романом Теодоровичем ми зустрілися при дуже ... цікавих обставинах. У 5-му класі ми дружно вирішили втекти чи то з уроку співів, чи з малювання. Та усі місця, де ми ховалися, уже були відомі вчителям, а у кожного дома був хтось із дорослих, — то ми пішли до Юрка. За його словами усі були на роботі і квартира була вільною. У розпал наших веселоців зайшов Роман Теодорович. Що на той час робилося у квартирі де знаходилося зо 20 «урвителів» можна собі лише уявити. Ми всі були готові, що нас вилають, але... Роман Теодорович, привітавшись з нами усіма, з посмішкою попросив Юрка познайомити його з тими, кого він ще не знав особисто, бо ж заочно, звичайно, знав нас усіх. Запитав, як у нас справи, з якого уроку ми «дали дьору». Ми ж почали жалітися, що не маємо таланту, а з нас вимагають і т.п. У відповідь на наші скарги ми почули: «Ну що ж, як немає таланту, то так... А що ж таке талант? Це 5% Божого дару і 95% — праця, праця, праця». Ці слова ми усі запам'ятали надовго. З того часу і почалося наше спілкування (на жаль, не дуже часте) з Романом Теодоровичем. Проте він завжди цікавився у Юрка, як у кого ідуть справи, що нового у класі, школі. І зустрівши

когось із нас на вулиці, обов'язково цікавився нашими успіхами та проблемами.

Роман Теодорович був для мене не лише батьком мого товариша, але й «хрещеним» батьком, якому я завдячую своїм життєвим вибором. Так сталося, що через тривалу хворобу у 10 класі я не потрапила на навчання у фінансово-економічний інститут. Попереду був втрачений рік. Однокласники розбіглися — хто на навчання, хто на роботу. Але майже кожного вечора ми чи бачилися, чи телефонували один одному, а на вихідні — обов'язково зустрічалися. Так що ми всі були в курсі справ один одного. Якось на черговій «сходці» Роман Теодорович поцікавився, чому я обрала саме фінансовий, а не філологію. Добре знаючи мою любов до літератури, він порадив на наступний рік вступати в педагогічний. Саме з його легкої руки я і стала студенткою філологічного факультету, деканом якого згодом призначили Романа Теодоровича. І хоча у мене він не викладав, але при кожній зустрічі обов'язково запитував: «Як справи, Герасимчучко?» Так він мене називав усе життя. Ніколи не забував привітати зі святом, з якимись значимими подіями у моєму житті, поцікавитися успіхами, допомогти порадою...

Трагічна загибель Юрка стала для нас усіх шоком. Проводжати його в останню путь прийшов майже увесь наш клас. Після цієї страшної втрати я ще більше відчула любов і турботу Романа Теодоровича. Напевно я для нього була нагадуванням і споминами про його первістка. Не злічити тих безцінних порад, які він мені давав. Завжди перечитував і редагував мої статті, монографії, дисертацію, затрачаючи на це чимало часу. Коли у руки йому потрапляла книжка, яка могла мене зацікавити, обов'язково мені її дарував зі своїми коментарями чи побажаннями. У мене зібралася ціла бібліотечка з подарованих Романом Теодоровичем книжок.

...Відійшов у засвіти наш «науковий тато», а я й сьогодні, відкриваючи двері кафедри, підсвідомо чекаю, що зараз почую: «Як справи, Герасимчучко?»

Копит (Патра)

Танна Степанівна,

однокурсниця 1955–1960-х рр.

Загорілася нова зірка на небі

Незбагненне Господнє провидіння забрало від нас дорогу особу — Романа Теодоровича Гром'яка.

Згасла свічка його земного життя... Та загорілася нова зірка на небі..., де настало для нього нове життя, що триватиме роки...

Відійшов від нас у вічність один з найкращих синів України, нашої нації, котрий кожним своїм вчинком, кожною думкою прославляв рідну землю, яку любив понад усе. Серце його випромінювало особливе світло і тепло, згорало від болю за долю України-Матері, українського народу, від любові до рідного краю. Він терпеливо ніс свій хрест до кінця...

А був талановитим, добрим, лагідним, Людиною з великої букви. Бог обдарував його тонкими струнами душі, якими відчував рідну землю і все живе навколо. Людина енциклопедичних знань, чуйного серця, невгамовна, працелюбна була завжди в пошуках. Ніколи не втомлювалася. Уміла вислухати, зрозуміти, безкорисливо допомогти кожному, хто звертався до неї. Це і відрізняло Романа Теодоровича з-поміж усіх.

Світлим, відкритим, щирим і товариським був у житті. До нього горнулися і студенти-однокурсники, друзі. У найскрутніші хвилини вмів і готовий був дати слухну пораду, направити на правильну життєву дорогу. Йоговиліпила природа із самої доброти. Патріотизм, відчайдушність, людяність яскраво пломеніли у його серці. Це те, з чим народжуються. З усіма неприємностями, труднощами, хворобою боровся мовчки...

Втрату Романа переживаю як власну. Таких, як він, мало, але його сили волі й духу вистачало на всіх. Де біда, горе,

неспокій, душевний біль, він завжди допоможе, підкаже, порадить, підтримає, бо був людиною доброго і щедрого серця. Сповідував прекрасні людські якості: співчуття, любов, добро, справедливість, доброзичливість. Не раз навчав молодь, що без цього не можна жити.

Знаю Романа Теодоровича ще з далекого 1955 року, коли вступала до Львівського педінституту як випускниця з Бережанського педучилища. Іспитів не складала, бо мала диплом з відзнакою. З усіх куточків України з'їхалися випускники педучилищ на співбесіду. Зібралися на подвір'ї. Підійшов до нас Роман — випускник Бродівського педучилища. У руках тримав підручник з теорії літератури і став з нами повторювати те, на що ми мало звертали увагу. Відновивши все в пам'яті, сміливо пішли на співбесіду. Дуже були раді, що успішно відповідали на запитання комісії. Нас усіх охоче зарахували студентами історико-філологічного факультету.

Під час 5-річного навчання ми захоплювалися глибиною знань, працелюбністю, наполегливістю студента-стипендіата. Це буда людина широких інтересів. Заслуховувалися виступами на семінарах, колоквиумах, практичних заняттях, підтягувалися до рівня його знань.

Роман годинами засиджувався в бібліотеках Львова, все хотів знати. Глибоко студював творчі спадщини І. Франка, В. Стефаника, О. Маковея та інших письменників. Скрізь встигав, багато читав, цікавився прозою, поезією, українською піснею, історією України, мистецтвом. Сам написав п'єсу «Не все золото, що блищить» і переклав її німецькою мовою.

У СШ № 9 м. Тернополя я працювала вчителем-філологом і заступником директора з навчально-виховної роботи. Часто проводила відкриті показові уроки для студентів, яких приводив на практику Роман Теодорович. Училися вони у мене, а я схоплювала цінні поради викладача-методиста, поглиблювала методичну майстерність з аналізу уроків Романа Теодоровича. Не раз запитував мене:

— Звідки ти так багато знаєш?

— Це твої поради допомагають мені, — відповіла. — Засіваю освітню ниву добірним зерном. Вірю, що врожай не забариться, адже пам'ятаю: гарний учитель пояснює, видатний показує, а великий надихає. Це твоя заслуга, Ромчику.

Жаль мені було бачити Романа Теодоровича в період тяжкої недуги. Згасало його життя. Ледве тримався на ногах, а потім й зовсім зліг. Й зараз ніби чую Романові слова-наказ:

— Ганю, не хворій ніколи, бережи здоров'я. Я перетрудився і знемігся. Дорого за це плачу... Згораю передчасно. А так хочу жити й працювати для України...

Наше життя — коротка мить, але кожному на шляху трапляються люди, від спілкування з якими хочеться жити, вірити, любити. Таким був наш мудрий вчитель, людина чистої прекрасної душі — Роман Теодорович. Назавжди залишиться світла пам'ять у серцях наших. Пам'ятаймо його добрі діла і він вічно буде з нами.

*Леся Сидоряка,
член Союзу Українок*

Смерть Романа Теодоровича я пережила, як смерть батька

Не кожному в житті трапляється щастя зустріти таких людей, які є для тебе прикладом у всьому: в ставленні до життя, до улюбленої роботи, до сім'ї, і просто відчуваєш, що, спілкуючись з ними, ти щаслива. На мою долю випала честь знати таких людей. Це — сім'я Гром'яків.

Червень 1994 року. Після переїзду з Запоріжжя до Тернополя, міста свого дитинства, я прийшла в Союз Українок, організацію, в якій перебувала і в Запоріжжі, щоби стати на облік. Там я і познайомилася з тодішньою Головою СУ — Марією Михайлівною Гром'як...

Були цікаві розмови, дискусії, союзянський хор «Дзвони пам'яті», зустрічі з політиками, поетами, письменниками, на яких майже завжди був присутній і Роман Теодорович.

Коректний, високої культури і просто людяний — ця визначна людина, знана не тільки в Україні, не могла не привернути до себе увагу. Як цікаво Роман Теодорович розповідав про різні події, політичні, філософські і просто життєві ситуації — слухати його байдуже було неможливо, він притягував до себе увагу, як магніт. Жарти, дотепне слово, завжди доречне, високий інтелект, — для мене особисто було щастя і приємність слухати і спілкуватися з ним.

Хвороба прийшла несподівано, на рівному місці. Це був 2010.

Пам'ятаю госпіталізацію в неврологічне відділення, наші прогулянки лікарняним коридором, які Роман Теодорович жартома називав «прогулянками по Бродвею». В лютому 2012 року я вимушена була поїхати до Варшави на роботу, але

зв'язків із сім'єю Гром'яків не втрачала. Часто дзвонила, розпитувала про життя, стан здоров'я Романа Теодоровича. Марія Михайлівна детально мені розповідала.

Я обіцяла, що коли повернусь в Україну, і якщо потрібно буде моя допомога по догляду, я залюбки це зроблю.

5 вересня 2013 року я «офіційно» приступила до виконання своїх обов'язків. І скажу відверто, — мала за честь, що саме мені було довірено. Чому? А тому, що любила і поважала їх, що почувалася в їхньому домі, як у своїй сім'ї. Ранішні процедури, перев'язки, призначені ін'єкції — все це Роман Теодорович переносив спокійно, покійно, навіть жартома. Їздили у візочку по квартирі, розмовляли. Коли ще міг, розповідав про своїх батьків, дитинство, про знайомство і життя з Марією Михайлівною. «Матусю» — так завжди звертався до неї. Це було так зворушливо, що у мене серце кров'ю обливалося, уявляю, що відчувала тоді Марія Михайлівна. Це була прекрасна сім'я, гідна наслідування. Відчувалося велике кохання між ними, вони доповнювали одне одного, поглядом чи жестом розуміли, що хоче сказати їх «друга половинка».

Субота, 3 травня 2014 року. Зранку, як завжди, процедури, перев'язки, ін'єкції. Приїхала сваха — пані Дарця. Вперше ми познайомилися «на живо». Роман Теодорович не мав охоти їсти, тільки попив сочку, чаю, таблетки. Я відчувала, що надходить те, до чого колись прийдемо ми всі, але просила Бога, щоб ще не зараз. В п'ятницю приїхала і племінниця Марії Михайлівни — пані Оксана. Запанувала така атмосфера тривожно-очікувальна. Марія Михайлівна послала пані Оксану за священником. Святий отець провів обряд ілеопомазання для зцілення душі і тіла, ми всі, хто був тоді у квартирі, помолилися. Я пішла додому, нічого найгіршого не відчуюючи, а потім о 20.00 мені подзвонила Марія Михайлівна, я все зрозуміла. Запитала, чи прийхати, чи потрібна моя допомога. Мені було сказано, що зроблять все самі. Вдома я запалила свічку, яка горіла цілу ніч, і помолилася за душу Романа Теодоровича.

В неділю зранку я поїхала до них. У квартирі були тільки свати, племінниця. Я підійшла до Романа Теодоровича і довго плакала. Плакала тихо, а серце рвалося від болю. Смерть Романа Теодоровича я пережила, як смерть батька. У цей день, в неділю 4 травня в будинку культури «Березіль» була зустріч з лідером «Свободи» О.Тягнибоком. Я вирішила прийти туди і

через організаторів цієї зустрічі дати оголошення про смерть Романа Гром'яка — людини, яка для Тернополя зробила багато добрих справ, людини, чиє прізвище знав кожен житель нашого міста.

Окремо хочу сказати про дітей і сватів панства Гром'яків. Коли в березні, якраз до дня народження Романа Теодоровича, приїхали з Америки діти — син Тарас з невісткою Лілією, хоча слово це зовсім не підходить, бо Лілія просто дочка, яка поважає і любить батьків свого чоловіка. Це було видно по їхніх стосунках. Щирою любов'ю до тата і мами ставиться і Тарас, і внук Романко. І сьогодні вони не залишають свою маму і бабцю наодинці з собою. Мала честь познайомитися зі сватами сім'ї Гром'яків — Мироном і Дарією Михайлишин, їхнім сином Романом. Ці люди великого серця, і знову ж таки, доброти, співчуття, поваги. Комфортно мені було з кожним із них.

...А життя продовжується. Кожного дня ми спілкуємося із Марією Михайлівною по-телефону, іноді приїжджаю до неї в гості. Сьогодні Марія Михайлівна стала частиною мого життя.

...Коли буваю на цвинтарі в Підгородньому, де поховані мої батьки, ніколи не проходжу повз могилу Романа Теодоровича, Юрка. Помолюсь, знаю, що вони коло Бога, а світлі їх душі охороняють Ангели, бо інакше і бути не може.

Нехай з Богом спочивають на небі, і вічна їм пам'ять на землі.

*Михайло Цимбалюк,
доктор юридичних наук,
професор*

Він став нашою пам'яттю

(Учителеві від учня)

Стою перед свіжою могилою свого друга, порадника й Учителя Романа Теодоровича Гром'яка і низько схиляю голову, в якій пролітають спогади про великий життєвий, суспільний, науковий і творчий шлях прекрасного керівника, педагога, митця, управлінця і справжньої та гідної Людини. Неспокійної, як полум'я, — заради кращого прийдешнього дня. Для мене навічно в пам'яті він залишиться галицьким самородком, рідкісним життєлюбом, незабутнім реалістом, витонченим естетом та інтелектуалом, знавцем рідного слова, літератури, готовим цілодобово до праці на благо української землі, рідного народу.

Від кожного спілкування з Романом Теодоровичем мені завжди було радісно на душі, і кожна наша зустріч збагачувала мене духовно. Нічого дивного, адже був він людиною яскравої обдарованості, надзвичайної скромності, душевної теплоти, уважним і доброзичливим до кожного. Був милим співбесідником, рідкісним за розумом та мудрістю розрадником і порадником. А іншим і не міг бути, адже родом з національно-свідомої, шляхетно-патріотичної вітки, яка життєдайно всмоктувала все найкраще від глибоких багатівікових та вікопомних коренів українства.

У житті кожної людини бувають такі зустрічі, які глибоко візаються в пам'ять і залишають незабутні почуття на все життя. Мені ж із перших студентських кроків пощастило пізнати Романа Гром'яка як особистість з невичерпною

щедрістю; він переживав за кожного свого студента так, як дбають батьки за своїх дітей. Наша дружба бере відлік з того часу, коли я був комендантом студентського гуртожитку, а він — завідувачем кафедри української літератури нашого Тернопільського педагогічного інституту. Це дивовижно, але справді тоді відчував, що йому, тоді вже професорові, було цікаво спілкуватися зі мною, простим хлопцем з багатодітної гуцульської родини. Ми торкалися у відвертих розмовах віч-на-віч тем не лише «про погоду». Він чи не першим на такому високому рівні не побоявся мені на початку 1980-их розповісти правду про національні визвольні змагання, про свого Батька, якого радянська влада засудила за зв'язки з підпіллям ОУН-УПА, про своє непросте життя у сім'ї діда, який щойно повернувся з Сибіру, куди був депортований ще 1941 року. Мабуть, вірив мені, довіряв, знайшов споріднену душу.

Я особливо тішився, бо жив з ним в одному місці, бо любив і люблю Тернопіль так, як він його любив, бо вже тут назавжди і наше з ним коріння зростало щедрими плодами. Я вперше бачив того, хто міг безконечно зачаровувати розповідями (ніколи не повторюючись) про Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку, Ліну Костенко, Василя Симоненка, Василя Стуса... Згодом і я навчився, як і він, любити рідну мову, літературу, культуру, звичаї, традиції, правда, завше шкодував, що не навчався на філології, але завжди світло заздри тим, хто мав щастя навчатися і споглядати світ Гром'яковим поглядом. Був Роман Теодорович людиною широкого світогляду, наділеною мудрістю, яку виплекав у собі наполегливо працею. Тому й довірили йому високу державну посаду: від 22 березня 1992 року до 20 січня 1994 року був першим в історії нашого краю Представником Президента України в Тернопільській області. І тут не раз кликав мене до себе, ми знову знаходили розуміння, наша дружба міцніла і утверджувалася.

Він слідкував за мною, за моїм професійним зростанням. Ніколи не забуду його щасливої усмішки, його щирої радості, коли за мого керівництва Тернопільською обласною державною адміністрацією наша з Романом Теодоровичем альма-матер (його як Учителя, моя як студента) — Тернопільський педагогічний університет імені Володимира Гнатюка у 2004 році отримав заслужене визнання — статус національного. І величезна доля заслуги у цьому його — Романа Теодоровича! Його

любили студенти, шанували колеги, адже не знав ніколи втоми з праці, яка завжди залишалася сенсом його життя. Він зробив багато, навіть дуже багато. Та не для себе — для інших.

Його постать не могла не притягувати до себе людей. Зроблене і народжене Гром'яком стало свідощтвом часу, документом його епохи, прижиттєвим пам'ятником йому.

Він зумів зайняти своє особливе місце в суспільстві, яке Всевишнім було відведено тільки йому. За життя таких називають людиною-легендою, по житті залишається світла Пам'ять. Пам'ять — як продовження життя. Він жив, любив, шукав, творив, страждав, працював, і залишив по собі яскраве світло добра, любові та краси, пам'ятаючи щомиті: не щастя створює людину, а людина — щастя.

Уклін Вам, Романе Теодоровичу, за Ваші земні дари, за велику науку життя, за любов до людей, до України, до животворних джерел українства! Минає покоління за поколінням. Якщо кожне зберігає пам'ять про попереднє — життя триває...

Вас нема, а пам'ять — є. Отже і Ви є!!!

Ви від нас не відійшли, Учителю, Ви просто стали нашою пам'яттю.

Семьдесят первый...

Сразу понять не могли мы никак,
Сколько же в семьдесят первой тысяч? —
Левый, Суровый, Мокряк и Тромзк —
Вроде бы геттеры здесь молодцов.
Если посмотреть с другого конца —
То получается два молодца:
Левый Мокряк
и Суровый Тромзк...
Вот подобрал их какой-то тудак,
Что не поймешь без поллитра никак!

Геттеры было в той комнате их.
Первый — Суровый (но миролюбив),
Старовой был номинально у них,
В должности этой довольно ленив.
В общем отрудили. Но здесь коты бы раз
Он, как напалник, издав бы приказ,
Сделал бы хлопцам хороший разгон.
Мы бы... Но их еще баловал он,
Изредка им привозил... самого!

Был еще Левый (но вот среди нас
Что он пашнее имел, чем левый).
В общем спокойный и добрый всегда,
На семинарах бросался он в бой:
Все Саакяна старался разбить,
Категории диалектики защитишь,
Чтоб категории эти не дашь
В локо формальной логики взятъ
И на кресте её их распинаешь!

Здесь инковские дни проводил
Также Тромзк — книголюб, театрал.
Отдал науке немало он сил,
В библиотеках все дни пропадал,
Очень старался, творил, сколько мог...
Не обошлось без волнений, тревог:
Ночью, бывало, подолгу не спал,
Все Комитет по педгашу
ругал,
Книгу свою от него защищал...

Мчи ещё в семьдесят первой Мокрак.
Бороду здесь, в ЦПК, он взрастиле.
В общем-то он все-таки и добряк,
Белла вот только ругал со всех сил,
Даже отайтсьо соотикил про него...
...Весело время летело его:
Белый наш отол он вином заливал,
Днём так на триста минут заставлял,
А по ночам - на машинке стучал!

... Будем же изредка хоть вспоминать
Или ЦПК, общешитсье, друзей.
Вот бы нам вотрешитсье цей гирез нэйт
В комнате семьдесят первой своей!

Вер мен

**ГРОМАДСЬКО-
ПОЛІТИЧНИЙ**

Дмитро Павличко

Роман Гром'як

Романа Гром'яка вперше я побачив у Львові, в університеті ім. І. Франка, де вже він був аспірантом на кафедрі філософії, писав кандидатську дисертацію, дружив із Ігорем Сандурським, про якого згадує як про найдорожчого свого однодумця. Гром'як приходив на засідання студентської літературної студії, де я був тоді керівником; він не виступав, але один чи два рази підходив до мене, давав читати мені свої вірші та оповідання. Був мовчазним, ніби соромився того, що пробує писати художні твори. Його вірші й оповідання не вражали мене так сильно, як це буває при читанні чогось дуже талановитого. Але оповідання «Скиба» про ниву, яку виорали на цілинних землях у Казахстані комсомольці з України, сподобалося мені. Того оповідання не надрукували в «Жовтні», хоч Василь Колодій, завідуючий відділом художньої літератури в тому журналі, обіцяв Гром'якові поставити його твір у план опублікування. Національний дух молоді з України чувся в тому творі Гром'яка. Колодій сказав мені, що Роман Гром'як — мудрий початківець, національно свідомо душа, але заступник

головного редактора «Жовтня» П. Інгульський висловився проти публікації його «Скиби». То була націоналістична скиба!

Роман Гром'як запам'ятався мені з першої зустрічі як міцно збудований середнього росту молодик з блакитними очима та майже чорними кучерями. Але погляд його зіниць не був ніжним, то була напружена блакить неба, на якому, десь там, під повіками зібралися грозові хмари. В поведінці Гром'яка я ніколи не бачив поспішливості, бурхливого хвилювання чи надмірної збудженості. Це була людина спокійна, впевнена в собі, зосереджена на думках, що нуртували в його свідомості. Коли він усміхався, не гримів голосом, але його обличчя світилося. Таким він був і в юності, і тоді, коли, ставши моєю довіреною особою у Збаражі на виборах до Верховної Ради УРСР, допомагав мені подолати архієпископа Лазаря, виставленого проти мене московською церквою і комуністичною партією. Його спокій передавався мені. Ми ніколи не зверталися один до одного на «Ти».

У «Вертепі» № 1, першому своєму щоденникові, Гром'як згадує мене: «Ми зустріли Д. Павличка о 5.50, який приїхав на зустріч з виборцями Збаразького виборчого округу. Він і архієпископ Лазар вийдуть до людей зі своїми програмами і власним Словом. Аж цікаво, що з того вийде, як зреагують віруючі люди на герць письменника і священика. У передвиборчій програмі Д. Павличка записано й таке: “Відродження України на основі євангельської моралі. Налагодження миру між греко-католицькою, українською православною та українською автокефальною православною церквами. Відстоювати й берегти цей мир необхідно законами республіки як національну святиню, що з'єднує в Божому благословенні Схід і Захід України”». Видно я не усвідомлював тоді, що православна церква — це російська церква. Ще не знав, що та церква стане ворогом української державності страшнішим за КДБ СРСР.

Гром'як агітував за мене як за поета, у творчості якого центральне місце займає Україна, і як за політика, що прагне надати державного статусу українській мові. Він знав напам'ять мій вірш «У дитячому серці жила Україна», декламував його на зустрічах з виборцями. Він знав також мої вірші з юнацького, студентського, львівського періоду про Івана Франка. «Франкова криниця», «Учителю, стою перед тобою». Хвалив мене за них. Взагалі мої дружні взаємини із Гром'яком будувалися самі собою на нашій спільній пошані й любові до

титанічної постаті Івана Франка. Кожного разу, коли ми зустрічалися, завжди, про що б ми не розмовляли, частини бесіди були про творчість Франка. Гром'якові дуже сподобалася ідея Равліва і моя побудувати пам'ятник Франкові у Збаражжі.

Мої довірені особи на виборах, люди зі Збаража, Ланівців та Вишнівця горнулися до Романа Гром'яка та до професора тернопільського філіалу Львівського політехнічного інституту Богдана Гевка, як до найголовніших моїх помічників у боротьбі проти Лазаря. Тут мені треба згадати, що Роман Лубківський, Іван Драч та Євген Дудар, хоч не були офіційно зареєстрованими як довірені особи, приїжджали й виступали разом із Гром'яком та Гевком перед моїми виборцями. Гром'як представляв їх. Це допомогло мені робити зустріч із народом дисциплінованою, стрункою і змістовною.

У «Вертепі» № 1 Гром'як записує: «Тиждень минув у спілкуванні з Д. Павличком на людях. Округ, в якому він балотується в народні депутати України — це клубок соціально-політичних та історичних суперечностей. Збараський район (без Вишнівеччини) входив до складу Австрії. А Лановеччина з колишнім Вишнівецьким районом — до Російської імперії. Тут панувала греко-католицька церква, там — руська (власне російська) православна. Тут — Галичина, там — Волинь. Чимало часу минуло відтоді, а грані відмінностей в настроях маси людей не стерлися. Тут стрічали поета з хлібом і сіллю, з піснями, із синьо-жовтими прапорами, а там — із мовчазним опором, а то й відвертою ворожістю. Хтось пустив чутку, що ставши депутатом, Д. Павличко буде закривати православні церкви. Стараються священники, прибічники архієпископа Лазаря, не менше стараються й можновладці. Але Д. Павличко розтопить лід упередженості й мертвого підніме з могили — лиш би люди зійшлися й слухали його. На зустрічах ставлять противники питання: чому виступив з партії? Обзивають зрадником, але люди прості цього не приймають... Говорять про честь і покаяння, про наше спасіння і мир між церквами. Павличко запалюється і кожен раз говорить по-інакшому. Якби то записати його інвективи, сповіді, роздуми — вийшла б пречудова книжка публіцистики».

Я мав тоді розмови з Гром'яком про свого опонента на виборах Лазаря. Я виписав біографію Лазаря із рекламної виборчої листівки. Отже, Лазар — Швець Ростислав Пилипович, народився 1939 р. в селі Комарин Кременецького району Терно-

пільської області в селянській родині, українець. Після середньої школи — послушник у Почаєвському Скиті. 1964 року закінчив Одеську, а 1968 — Ленінградську духовну семінарію. 1971 року — аспірантуру Московської духовної семінарії. Рішенням Священного Синоду направлений в Аргентину для виконання духовних запитів наших співвітчизників у діаспорі. Має сан єпископа Аргентинського і Південної Америки. 1985 року висвячений в сан архієпископа. Скажу від себе — високоосвічений піп, генерал КДБ одночасно.

Я не довго думав і сказав Гром'яку, що маю намір зустрітися з Лазарем. Може, навіть десь у церкві захопити його на богослужінні та провести дискусію з ним. В мені заграла іспанська мова, якою я міг покласти його на коліна, адже він працював радником посольства СРСР в Аргентині, повинен був знати іспанську мову. Але я мав інформацію про те, що Лазар користувався в Аргентині навіть при зустрічах з українською діаспорою російською мовою. Він боявся української, своєї рідної мови, як чогось націоналістичного. Гром'як сказав: «Дмитре, хай вас ніщо не спокушає іти на дискусію з Лазарем до храму! Він там — господар. З вами можуть прийти ваші прихильники, але його ангелів у церкві завжди буде більше. Почнеться бійка між українськими та російськими архистратимами. Забудьте про Лазаря!». Мудро говорив Гром'як.

Власне тоді, коли я вирішив не згадувати про Лазаря на виступах, Ігор Равлів розказав мені, що в одній церкві під час богослужіння, яке відправляв Лазар, з-під його ряс випав пістолет на підлогу перед престолом. «Бог на світі є!» — сказали ми разом з Равлівим і почали зустрічатися з виборцями Вишнівеччини та Лановеччини не в клубах, а біля церков. Туди кликали ми людей, розповідали їм, хто такий Лазар, просили народ молитися за їхнього озброєного душпастиря. Жартували, розповідали, що падаючи, пістолет міг когось убити в церкві. Равлів іронізував, сміявся і кликав: «Моліться, люди, або за пістолет Лазаря, або за «Два кольори» Павличка!».

Добре, що ми так зробили, бо тепер, коли Крим окупований агресором, Лазар належить до тих, хто вітав окупантів, виступив із ініціативою підпорядкувати кримську єпархію Москві. Це було зроблено на угоду Гундяєву–Кірілу, який не одразу відважився це зробити.

У «Вертепі» № 1 Гром'як записує, вітаючи мене з перемогою: «Це була ціла баталія. Але є 62 проценти голосів

виборців з першого разу. Не допоміг архієпископ Лазар, на якого покладалися партійні агітатори». Тоді знав і тепер знаю: моя перемога на виборах була перемогою народу, який почув мене й моїх добрих друзів. Це була перемога Товариства української мови, Народного руху, патріотичних здвигів народу у Збаражі, Ланівцях та Вишнівці, у багатьох селах, де виступали за мене мої довірені особи і просто розумні люди. Звичайно, я виступав, як це й помітив Гром'як, кожен раз по-іншому. А чому? А тому, що не хотів набридати йому. А ще тому — і це найважливіше — що кожен раз я бачив перед собою іншу громаду. Я готувався. Равлів допомагав мені. Наприклад, у Москалівцях, де народився великий художник Іван Марчук, мій друг, мене зустрічала ворожо директорка школи, вчителька української літератури, якій начальство сказало, якщо хвалитимеш Павличка-націоналіста, полетиш з роботи. Я знав од інших учителів, як зустрічатимуть мене у Москалівці. Був готовий на все, але встав же там дядько, вже сивий чоловік, і каже: «Україна ніколи не була державою і не буде!». Я вдячний був йому за те, що розбудив у мені пристрасть історика; я згадав князів і гетьманів, згадав Українську Народну Республіку, знищену комуністами, і сказав: «Самостійна Україна буде проголошена за рік!». Ризиковане, викликане емоціями пророцтво, сповнилося! Згодом я приїхав із Іваном Марчуком до Москалівки, зустрівся з тою учителькою, що за самостійної України працювала далі директоркою, але того чоловіка, що був не так проти мене, як проти української Державності, не знайшов. Сховався дідусь, боявся зустрічі зі мною, а даремно, я хотів йому подякувати за те, що він діждався проголошення самостійної України.

Мої дружні взаємини з Гром'яком зміцнилися на виборах, він стає гарячим прихильником створення в Україні Демократичної партії, одним із засновників якої я вважав себе вже весною 1990 року. Я звернувся до Гром'яка з проською виступити на установчому з'їзді Демократичної партії із співдоповіддю. Ми думали разом, спільно обговорювали назву його співповіді. Разом вирішили — це буде Слово: «Демократична партія України і національно-визвольна боротьба українців за свою державність».

Гром'як був уже тоді визнаний серед літературознавців і письменників України як мислитель, філософ, що зібрав, упорядкував і видав із своєю передмовою 1980 року книжку

різних творів та висловлювань Івана Франка «Краса і секрети творчості». Ця книжка і досі в нас є неперевершеним підручником естетики — науки про вплив художньої літератури і взагалі мистецтва на виховання в людині найважливіших людських прикмет — співчуття, шляхетності, самопосвяти, розуміння краси.

Співдоповідь на установчому з'їзді Демократичної партії, виголошена Романом Гром'яком 15 грудня 1990 р., справила надзвичайно сильне враження на ініціаторів з'їзду, на Юрія Бадзя, Івана Драча, Володимира Яворівського і, ясна річ, на мене. Гром'як підняв із забуття політичну програму Організації Українських Націоналістів, яка, як він сказав, «появилася на світ саме тоді, коли Гітлер і Сталін по-своєму пропонували людям шляхи до раю!». З виступу Гром'яка учасники з'їзду (а була там зібрана гуманітарна еліта України) вперше дізналися, що держава, яку в збройній боротьбі намагалися здобути націоналісти, своєю демократичною структурою, економічною системою, банківською організацією, вихованням кваліфікованих кадрів, фінансовою допомогою сільському господарству, розвитком не на приватній, а на державній основі великої промисловості і транспорту і т. д., фактично нічим не відрізняється від проектів реформ М. Горбачова. У виступі Гром'яка було чесно і відверто сказано про наміри і політичні симпатії ОУН, Гром'як доводить: «Звісно, вони — антикомуністичні. А хіба нинішня КПРС говорить про розгортку будівництва комунізму? Нинішні комуністичні перебудовники за суттю своїх пошуків виходу із кризи теж антикомуністичні!». Цю очевидну, але для багатьох непомітну правду, відкрив Гром'як. Він настроїв з'їзд не на жорстку поведінку, яка шукає ворога в кожному вчорашньому членові компартії, а на об'єднувальну політику Демократичної партії. Треба ж пам'ятати, що Народний Рух за перебудову був створений в основному інтелігенцією України, що змушена була за радянського режиму записуватися до компартії. Вся політична діяльність ЦК КПУ зводилася до боротьби проти творчої інтелігенції України, особливо й насамперед це була боротьба з письменниками, які й стали засновниками Руху. Вони ж були й засновниками Товариства української мови і Демократичної партії. Деякі колишні дисиденти, в'язні із радянських тюрем, наприклад, брати Горині, Юрій Бадзьо та ін., розуміли, що видатні письменники — не їхні вороги, а друзі. Але серед

колишніх в'язнів, справді героїчних характерів, що з'явилися на політичній сцені після розвалу імперії, були й такі, що вважали тільки себе здатними в умовах свободи боротися за проголошення й утвердження незалежної України. Демократична партія складалася з рухівців, які так само були основою Товариства української мови. Але в Збаражі між головою Руху та головою Товариства виникає конфлікт.

М. Дикий, голова Ради Збараського Руху, не може змиритися з тим, що голова Ради ТУМу І. Равлів має більше авторитету серед народу, фактично очолює мою виборчу кампанію, і перемагає повсюдно. Поведінка М. Дикого в час мого перебування в Збаражі як кандидата в депутати мене здивувала й насторожила. Рядові рухівці за мене, а збараський лідер Руху проти. Щоправда, він мовчав на людях, але зі мною постійно говорив, що Равлів та інші мої довірені особи — не революціонери! З цього виходило, що і я не «дух, що тіло рве до бою». Я про свої розмови з М. Диким згадав аж тоді, коли Гром'як став Представником Президента в Тернопільській області і на нього відразу накинулись рухівці з Тернополя.

Гром'як постійно стежив за подіями, які відбувалися 1990 року. Це був рік, безперечно, найважливіший на переломі нашої історії, коли ідея самостійної України стала прапором майже всіх народних мітингів, зібрань, головним гаслом у майже всіх виступах народних депутатів-демократів, за поглядами франківського типу націоналістів. Таким націоналістом був і Роман Гром'як, депутат Верховної Ради СРСР, мовчазний, та зате дуже важливий як автор двох своїх щоденників, що називалися «Вертепами». У цих щоденниках мене згадував Гром'як; таке враження маю, що шанував мене цей чоловік, інколи своїми словами переказував мої виступи, за що до сьогодні я вдячний йому.

27 березня 1990 р., тобто вже тоді, коли я був кандидатом у народні депутати УРСР, Гром'як детально описує велику Раду рухівців у Хусті, де, як він правильно писав, мала бути «уточнена концепція Руху, його статус у політичному житті України». Гром'як передчуває появу численних вождів, які розриватимуть Україну, засліплені своїми амбіціями і похвалами своїх прибічників. Гром'як запитує: «Невже повториться наша історія і знову будуть жертися драбилюдці і будуть вигравати їхні амбіції, а справа розвою державності, національного відродження знову страждатиме?». Гром'як побачив у

Хусті, що суперамбітні драбилюдці (яке ж гарне слово він придумав!) вже з'явилися. Він записує: «На місце однієї нетерпимості приходиться інша нетерпимість». Гром'яка сильно вразила заява В. Чорновола про те, що він ніколи не буде в одній партії з Д. Павличком. І це ж було сказано саме в той час, коли Гром'як та багато інших рухівців допомагали мені боротися проти агента КДБ Лазаря, саме тоді, коли я потребував підмоги з боку дисидента й патріота В. Чорновола. Між іншим, нетерпимість В. Чорновола щодо моїх успіхів на виборах до Верховної Ради у Збаражі була глибока і послідовна. Коли я боровся за депутатський мандат 1994 року в Чигиринському районі, він виступав по радіо в Черкасах і закликав голосувати проти мене. Чому? А тому, що я прихильник Леоніда Кравчука, президента України, а В. Чорновіл постійно афішував свою антикравчуківську опозиційність. Але повернемось в 1990 рік, до Хусту.

Тоді ще не був В. Чорновіл лідером Руху, він взагалі не брав активної участі в установчому з'їзді Руху, ніхто на тому з'їзді не заперечив, що головою Руху має бути письменник Іван Драч. А я Драча підтримував з усієї сили, бо він тоді уже був відомий як поет у світі, а для мене він був насамперед «східняком», якого не можливо було зв'язувати з бандерівським рухом. Я все робив тоді, щоб уникнути будь-якої високої посади в Русі, бо я знав, що КДБ через мене одразу називатиме Рух організацією Бандери. В. Чорновіл не знав, що я промучився в радянській тюрмі півроку (жовтень 1945 — червень 1946), звинувачений у тому, що був начебто в дитячій сотні УПА. Я не розповідав про це В. Чорноволові. Мій тюремний епізод з часів юнацтва не йшов у жодне порівняння з довголітнім стражданням дозрілого борця за визволення України В. Чорновола. Але я одразу збагнув, що затія з Галицькою Асамблеєю відкрила гаряче бажання видатного дисидента домогтися найвищої влади в Україні. Коли президентські вибори 1991 р. виграв Леонід Кравчук, я підтримав його. Леонід Кравчук був на установчому з'їзді Руху, він, ставши президентом, закликав мене до себе напередодні 3-тього рухівського з'їзду 1992 р., запропонував мені скласти список Рухівського уряду, плануючи поставити на чолі Кабінету Міністрів В. Чорновола. Але на з'їзді В. Чорновіл відмовився розмовляти з Кравчуком. Він ненавидів Кравчука за те, що той виграв президентські вибори, а я шанував Кравчука за те, що він сприйняв полі-

тичну програму Руху, виступив проти ГКЧП, проголосив Акт незалежності України 24 серпня 1991 року. Про те, як трагічно з того часу склалася історія Народного Руху, одноосібним керівником якого став В. Чорновіл, писатиму в іншому спогаді про нього. А тут хочу знов згадати Гром'яка як політика, державного діяча, що намагався об'єднувати демократів, письменників і дисидентів ув одну патріотичну громаду.

Моє ставлення до В. Чорновола як до недалекоглядного Львівського політика сформувалося 5 вересня 1991 року, коли він почав творити так звану Галицьку Асамблею. Іван Плющ, який був у Львівській опері, де відбувалося проголошення Асамблеї, із притаманною йому відвертістю і простотою сказав: «Ми тільки що втекли від Москви, а ви вже тікаєте від Києва!». Я був категорично проти цієї затії, яка могла розірвати Україну, нав'язати їй федеративну побудову, де кожна Земля, як наприклад, Галичина, чи Буковина, чи Слобожанщина і т. д., можуть мати свій парламент і уряд. В'ячеслав Максимович тоді думав не про Україну, а про себе та про свій оригінальний, як йому здавалося, європейський внесок в побудову нашої держави. Я був на тій Асамблеї, дуже хвилювався, коли там виступав Роман Теодорович.

Він виступає там від імені Демократичної партії України. Говорить про те, як зустріли проголошення самостійної України в Москві. Згадує, як у товаристві Ємця, Драча і Братуня був на засіданні Консультативної Ради Демократичної Росії: «Там з демократичних позицій шельмували незалежність України». Це було 25 серпня 1991 року! Імперія розвалюється, а в Львові щось зовсім чуже й незрозуміле діється. Бо що таке Галицька Асамблея? Тиждень тому проголошено самостійну Україну, весь народ готується до президентських виборів, а у Львові нав'язують народові Галицьку Асамблею, як окрему, начебто найсильнішу патріотичну частину України, що на думку деяких прихильників В. Чорновола, може допомогти йому стати президентом України. Але Гром'як виступаючи на Асамблеї не згадує про Асамблею. Він говорить: «Я поділяю думку наших економістів: так, акцент нам треба переносити на конкретну економічну роботу, на конкретну програму, на методикку роздержавлення, на те, щоб не тільки ці гасла висувати, а й конкретно говорити людям, як це зробити. І доводити ідею: незалежність, самостійність України — це економічно вигідно, це забезпечить не тільки національну

гідність українцям, а й добробут кожного члена сім'ї. Демократія — справді річ хороша, але вона не може бути абстрактною, вона мусить конкретно реалізуватися так, як реалізувалася в Європі — на національному демократичному ґрунті”.

Отже, про Асамблею ні слова. Думаю В. Чорновіл запам'ятав виступ Гром'яка. Він чекав од нього як від Тернопільського депутата Верховної Ради СРСР слова про близькі президентські вибори, чекав похвали Львову, колисці української демократії, а Гром'як говорить про Європу, де все будується на національно-демократичній основі.

Трохи більше як два роки Роман Гром'як перебував на посаді Представника Президента в Тернопільській області. Ніхто з Представників Президента в Галичині й на Волині не зробив для увіковічення УПА такого святого діла, як Роман Гром'як. На день Покрови 14 жовтня 1992 року з його ініціативи як Представника Президента на Тернопільщині було урочисто освячено Музей просто неба — «Табір УПА, Волинь-Південь». Будинок був реконструйований за спогадами очевидців, це було приміщення штабу УПА. Там діяла підстаршинська школа, що звалась «Курінь» (Каплиця — Курінь). Там з ініціативи того ж Романа Гром'яка було впорядковано могили полеглих повстанців, а до села Антонівці, побіля якого в лісі відтворено приміщення штабу УПА, побудовано дорогу. Але цього не помічали видатні патріоти, опоненти Гром'яка, його тернопільські задрісники. Краєва Рада Руху області не змінила свого негативного ставлення до Гром'яка як Представника Президента. У своїй першій заяві вона відверто сказала, що «в ході призначень Представників Президента в областях Рух був повністю проігнорований... Рух — громадсько-політична організація, яка завжди стояла на засадах захисту інтересів народу, державності України, демократії, не може взяти повноту відповідальності за дії Представників Президента, призначених не від Народного Руху України». Замість того, щоб подякувати видатному вченому, якого знає весь український світ, за те, що погодився стати представником найвищої влади, Рух зневажає його.

Гром'як, будучи людиною правдолюбною, у першому своєму інтерв'ю Представника Президента розповідає, що його підтримав голова ДемПУ Дмитро Павличко, Іван Драч — співголова Руху, голова республіканської партії Левко Лук'яненко. Згадка про Лук'яненка, з яким В. Чорновіл не вітається, ви-

кликала ще більше невдоволення в рухівців Тернополя появою Гром'яка на політичній сцені. Атака на Романа Теодоровича почалась.

Я не стримався, Приїхав до Тернополя і на сесії обласної ради закликав демократичні сили об'єднатися. В Тернополі тоді кипіла сварка між видатними рухівцями. Власне, то була навзаємна ненависть між суперамбітними людьми, політично й культурно недорозвиненими. На сесії облради я говорив: «Це йде від більшовизму, який живе у наших серцях, від того, що ми не бачимо в людині щось добре. Я знаю, що Бойко... умре за Україну. Але ж за Україну вмере і Гром'як. І з ним я співпрацював ще там, у Москві, і перед тим я його знав — ще із студентських часів. І знаю, що між цими людьми не може бути конфлікту — нема на чому його будувати. Ми будуємо цей конфлікт, пробачте, на дурницях. Єдність отут на Тернопільщині, як сьогодні говорив один чоловік, повинна показати Сходові, що вона міцна, бо тут керують демократи. І коли сьогодні Чорновіл каже, що в Україні демократи не керують, то йому на Сході скажуть: «Ні, там, у Західній Україні, при владі демократи!». То до чого ж демократи докерувалися? Так, бійтеся Бога! Я закликаю всіх вас подайте руки один одному».

Мої заклики, звісно, ніхто не хотів чути. Богдан Бойко, заохочуваний Рухом, ішов у наступ. А Гром'як не відбивався. Це була людина мудра, високоосвічена, він прекрасно виконував зобов'язання Представника Президента, щоденно займався не тільки налагодженням різноманітних урядових справ, а й численними скаргами громадян на демократичну владу, яка кипіла злодіями та корупціонерами. Тернопільські рухівці згодом переконались, коли вже їх лідер був найвищою владою в області, й вони почули й побачили, що він звичайний скоробагатко із хитрих бідняків, видатний нувориш.

Наймудріший помічник і прихильник президента Кравчука Роман Гром'як був звільнений з посади Представника Президента на початку 1994 року. За що? За те, що поїхав у Тай-Бей, столицю Тайваню, на запрошення «Світової Ліги за свободу й демократію». Гром'як там виголосив промову в якій, між іншим, сказав: «Я прибув з далекої України, яка довго входила до складу Радянського Союзу а вже більше двох років є незалежною державою. Я не представляю офіційно ні уряду, ні президента України а представляю насамперед себе самого і Демократичну партію України як один з її засновників. За

дорученням керівництва ДемПУ — голів В. Яворівського та Д. Павличка вітаю керівництво “Світової Ліги за свободу і демократію” і всіх учасників достойного зібрання... Україна багатонаціональна держава, і її громадяни нині живуть під гаслами “За вільну людину, за незалежну Україну”. Україна співпрацює з усіма народами і державами світу».

Леонід Кравчук мав би подякувати Гром'яку за участь в політичному житті великої гілки Китайського народу. Це ж була приватна подорож політика, який використав її на представлення своєї нації й держави. Наші взаємини з материковим Китаєм не були аж так глибоко нарушені: поїздку Гром'яка можна було пояснити в Пекіні як туристичну пристрасть, інтересом людини до Китаю взагалі.

Мені жаль, що так не сталося, але, з другого боку, знаючи, що Роман Гром'як — це літературознавець франківського рівня, вважаю, що доля розпорядилася, хоч жорстоко, але й розумно. Політика, в яку занесла Гром'яка боротьба за самостійну Україну, повинна була уступити дорогу його першому, природженому, великому талантові. Його два «Вертепи», дві сповіді про час, коли падала комуно-московська імперія, викликатимуть зацікавлення істориків, але його літературознавча спадщина — це творче надбання нашого теоретичного письменства, шевченкознавства і франкознавства, це та національна педагогіка, яка ніколи не втратить своєї актуальності.

Є один запис Гром'яка у «Вертепи» № 2, який я бережу як пам'ятку зі свого життя в селі Гуцанках, скорбну пам'ятку, але в серці глибоко сховану. 1 січня 1994 року Гром'як пише: «Поховали Євгенію Хому з Чорних, у селі Гуцанки на межі Збарзького та Підволочинського районів. Це — теща Дмитра Павличка, мати його дружини Богдани. Не раз тут літував поет. Тут колись народились «Сонети подільської осені». У цьому селі бували радикали Іван Франко та Василь Стефаник, воювали за місце посла в австрійському парламенті... Не став послом Франко. Тепер Павличко там закінчує свою депутатську каденцію під люті наскоки М. Дикого та іже з ним...

У гарній сільській церковці правилась Служба Божа і панахида по усопшій. Священик у казанні, звертаючись до прибульців з-поза села, говорив про гріхи «войовничих атеїстів», згадав Вольтера, який начебто під кінець життя хотів висповідатися, але не встиг... Філософствував сільський священик про перспективу життя, про “знецінення достатків” і

про вічність людського духу і найвищу цінність — духовність людини з центром духовності — вірою в Бога. Напевно ж добре відав отець духовний про «атеїстичні вірші» поета, про його минуле. Напевне ж сприймав це поет у стосунку до себе, бо стояв він у церкві і нетерпеливо розглядав ікони, але не сердився, не стидався. Він уже пережив (і не раз) свою переоцінку вартостей і не почувався винним».

Роман Гром'як подав характеристику матері моєї дружини, правдиво написав про її патріотизм, про її українську мову з онуками на Хрещатику. Гарно написав про Гущанки, про хату, яку збудував там для своєї дочки Богдани, для мене та для дітей моїх і внуків моїх Павло Хома, мій тесть, що вже був у могилі на гущанецькому цвинтарі на час похорону нашої матері.

Гущанецька садиба Євгенії та Павла Хомів — дорога для мене, як рідна хата, яка будувалась на моїх очах, в якій я любив писати. І тепер люблю там сховатись від Києва та всього світу, щоб почути в самотині голоси моїх родичів, мого Стопчатова і моїх Гущанок.

Роман Гром'як правду написав про те, що я проходив і не раз переоцінку своєї літературної творчості. Мої «Покаянні псалми» вже справді були написані, але помилково буде не бачити в них людської розмови із Всевишнім, який так само, як людина, несе відповідальність за свої творіння.

На тому подвір'ї, де бував колись Франко, в Гущанках стояла велика стодола Ілька Чорного. І в тій стодолі була криївка УПА. Та стодола згоріла, там загинули українські повстанці, воїни, там на тому подвір'ї я вчився бути вірним ідеї великих українців, і ждав, і 1990 року діждався часу, коли міг як один з перших у Києві підняти над Хрещатиком синьо-жовтий стяг.

Знов думаю про Гром'яка. Хто власне він був як Представник Президента у Тернополі? Читаємо в записі від 15 січня 1994 р. у «Вертепі» № 2: «Відбулося у Києві засідання Конституційної комісії з участю голів областей і міськрад, а також Представників Президента. На ньому йшлося про проект нової Конституції і проект Закону України «Про організацію влади». Цілий божий день говорили, виступило 30 осіб, дійшли висновку, схваленого більшістю присутніх: підготувати на основі цих двох проектів кілька основних питань конституційного характеру і через Верховну Раду винести на референдум

разом із виборами нардепів... Зійшлися попередньо на тому, що голова області і району буде керівником представницької і виконавчої влади в одній особі, і що він має обиратися всіма виборцями, а потім затверджуватися Президентом і Кабміном. Це ж буде 25 князів, чи мініпрезидентів, — твердили одні, це ж будуть люди, які відчуватимуть відповідальність перед народом, — заперечували другі. А Президент доручив групі спеціалістів розробити механізм поєднання виборності таких осіб знизу і делегування їм державних функцій згори з тим, щоб Кабмін чи Президент могли такого князька звільнити з посади за порушення конституційних норм чи указів Президента».

Чи ж не нагадує це все з далекого 1994 року те, що діється сьогодні в нашій державі? Якби жив Гром'як, сказав би: «Те, що не вдалося зробити нам, зробіть ви, наші послідовники». Він був у ролі префекта тоді, коли формувалася місцева виборна влада, він розумів і детально описав, яка та влада мала бути, безперечно, він займався як Представник Президента всіма найважливішими справами в області: від економічних до всіх дрібніших і найдрібніших справ. Він старався налагодити згоду між вождями партій та єпископами різних конфесій, вникав у формування нової влади. Я думаю, що Леонід Кравчук радився з Гром'яком тоді. Він дуже близько підійшов до запровадження в Україні європейських форм влади, до побудови механізму, коли керівники областей і районів обираються народом. Вибори нового Президента в Україні, заміна Л. Кравчука Л. Кучмою — це була перша помилка нашої самостійницької історії, яку згвалтували претенденти на престол, серед яких, на жаль, були героїчні, але недалекоглядні люди, наші дисиденти, а також перефарбовані комуністи, що діяли вже під прапором фальшивого соціалізму.

Я не читав «Вертепів» (дві книжки Гром'яка) одразу, як тільки вони з'явилися. Читав пізніше, перечитую тепер. Це — видатні пам'ятки великої української революції, яка почалася створенням Товариства української мови, Народного Руху за перебудову та інших політичних антирадянських організацій в момент ослаблення сталінської фашистської диктатури.

Найважливіше, що належить сказати про Гром'яка, як хронолога тої революції: він перший побачив, що вождизм, самолюбний більшовизм не одразу, але стає прикметною ознакою Народного Руху. Рух після свого 3-го з'їзду починає сам себе знищувати, ставши партією вождя, усунувши зі свого

керівництва Івана Драча та Михайла Гориня, тобто інтелект народу. Те, що Гром'як не прагнув загострювати взаємини між рухівськими політиками, навпаки, намагався їх мирити, свідчить про те, що його патріотизм це глибинне, справді духовне почуття. Щойно визволену з тюрем та з оков страху нашу державницьку ідею він не хотів виводити на барикади. Гром'як — мудрий аналітик, що вірить у неминучість перемоги правди над брехнею, свободи над поневоленням, але не в кривавій боротьбі, а за умов, коли людський інтелект уже звільнений і йому необхідно зникати до своєї волі, що потребує не розгулу, а самообмеження. І не тільки.

Я читав Гром'яку свій вірш «На волі жити тяжче, як в неволі» і він сказав мені: «Це, мабуть, найкраще, що вам вдалося написати». Я так не думав, але тепер згадав цей вірш, що був ніби написаний на просьбу мого друга.

На волі жити тяжче, як в неволі —
За все терпи, за все відповідай.
Дивись, який без маски рідний край,
Без кайданів, але голодні й голі
Раби, що в'януть на чужій землі,
Хліб заробляючи по всій Європі,
І слухай як Тарас ридає в гробі,
Бо закопали мову москалі
В його могилу, а хахли лукаві
Підкинулись під наші прапори:
І знають лиш одне: дери, бери,
Кради й збагачуйся в своїй державі.

У передмові до своєї книжки «Орієнтації. Розмисли. Дискурси» (1997–2007) Роман Гром'як підсумовує свою діяльність політично-громадську і наукову, начебто звітує про те, що зробив за своє життя. «Здавалось би, — пише він, — що за своє 60-річчя я вже відзвітував не тільки книгами «Вертеп-1» і «Вертеп-2», а й фаховим доробком. Довелось переглянути не тільки свої світоглядно-політичні орієнтири (набуті чи накинута), а й сподівання та ілюзії, фахові напрацювання. Відповісти на відверте запитання: чи мав я переконання і бодай якісь здобутки? Дві книжки «Вертепу», моя публіцистика свідчили про колізії молодого людини, яка формувалася в другій половині ХХ століття, свідчили, отже, виразно і, на мій погляд, щиро. А підручник «Історія української літературної критики.

Від початків до кінця XIX ст. (1999)» з грифом Міністерства освіти і науки України, підтвердив, що моя філологічно-філософська «одиссея» як викладача-науковця відбулася... Все. Finita... Кінець...»

Так скромно про себе може писати справді тільки велика людина. Тут нема лукавства, чиста правда. Але неправда, що існує якась Finita, якийсь Кінець для Гром'якової присутності в літературознавчому і політичному житті України.

Нам тепер варто вчитуватися в літературознавчі твори Гром'яка, а це ж ціла бібліотека. Все, що написано Гром'яком про нашу художню літературу, неможливо охопити й схарактеризувати, насвітлюючи одним якимось тематичним променем. Адже це різні теми, дискурси і парадигми, це не тільки фундаментальні дослідження феноменології естетики Івана Франка, а й феноменологія національного духу українського народу.

Гром'як — це, безперечно, найначитаніший письменник-критик в українській літературі наприкінці XX ст. В той же час він є, мабуть, найглибшим знавцем протестної художньої літератури в СРСР, в якій гостро критикувалась радянська, перенизана фальшивим патріотизмом совків дійсність першої в світі соціалістичної держави.

Гром'як розуміє, що викривальна, протестуюча художня творчість не може розвиватися без відповідальної ідейної підтримки з боку мислячої політично письменницької критики. Тому він пише історію української літературної критики, як панораму зростання національного духу в мові України. Якщо «мова зростає разом із духом народу», як говорив Іван Франко, то Гром'як у поняття мови вкладає зміст найвидатніших творів нашої літератури. Гром'якові належить завдячувати факт присутності в нашому теперішньому національно-духовному житті численних філософських правд Франкового Генія.

Гром'як пише: «Маючи в своєму доробку таке філософсько-естетичне підґрунтя, літературно-критичне оснащення, образно-словесне випробовування Франко, практично скрізь, у тім числі і в публічних промовах, умів (спромогався!) підніматися до блискавичних осяянь: прозрінь, які до нині зберігають статус загальноестетичних засад і водночас есеїстичної дійовості, легкості і мудрої доступності». Але разом з тим Гром'як показує, що естетика Франкова не була догмою, він цитує мало знаний у нас твір Франка «Доповіді Міріама» (1894), де сказано: «Кожний історичний час є часом перехідним, бо історія

безперечно рухається. Кожного часу відбувається сівба і жнива. Очікування якогось таємничого, великого, нескінченно світлого майбутнього — це брехня і безглуздя, бо майбутнє буде таким, яким можуть його створити минуле і сучасне».

Романа Гром'яка як критика і як глибокомислячу людину болить минуле української літератури, особливо літератури, розтоптані радянським режимом. Він не належить до тих критиків, які вже викреслили з нашої історії так званих «радянських класиків».

У книжці «Культура. Політика, Інтелігенція» (2009) Гром'як аналізує відповіді активних українських критиків на запитання: «якою ви бачите літературну критику завтра?». Це питання опубліковане в «Літературній Україні» (3 квітня 1988 р.). З відповідей дізнаємось, що відомі майстри критики М. Ільницький, М. Жулинський, В. Панченко, М. Наєнко, В. Дончик, В. Фащенко чудово розуміють, що їхня праця повинна була б бути вищою за своїм філософським та національним рівнем за проблематику, поставлену чи підняту у творах письменників. І тут Гром'як справедливо шукає відповіді на питання, чи в художній українській літературі підневільних часів справді існував високий рівень протестного напрямку, чи може, критика була трохи нижче, як сама духовність і мистецький подих нашої літератури?

Гром'як малює панораму української літератури другої половини ХХ ст. Він порівнює нашу літературу з іншими літературами СРСР, шукає і знаходить в Україні речі, які можна порівнювати, наприклад, з такими творами, як «Знак біди» В. Бикова, «Плаха» Ч. Айтматова, «Закон вічності» Н. Думбадзе, «Пожежа» В. Распутіна. Отже, доходить висновку, що українці так само мали твори, які будили нашу совість, готували народ до революційних подій 1990 року, коли комуно-шовіністичний сталінський режим під ударами повстань почав падати.

Таких письменників, як Олесь Гончар та Іван Драч, хотіли чути на перших стотисячних мітингах у Києві. 21 січня 1990 року, коли ми відзначали вперше Свято Соборності, я надавав їм слово в гуркоті овацій на Софіївській площі.

Гром'як називає твори українських письменників, що появляючись, ставали подіями. Це: «Спектакль» В. Дрозда, «Кревніяки» Б. Харчука, «Рубіж» Ю. Мушкетика, «Південний комфорт» П. Загребельного, «Собор» Олесь Гончара, «Аристократ із Вапнярки» О. Черногуза, «Вічний хліб» Л. Пастушенка.

Що насамперед вражає? Гром'як не тільки видатний критик, а й видатний і справедливий читач; він знає свій український предмет і в прозі, і в поезії більше, як інші критики, він енциклопедист нашої літератури, йому треба вірити. Чи ж справді мала наша критика стільки протестного настрою в радянський час, як критика російська? На це питання я не знайшов у Гром'яка писаної відповіді, але чув не один раз од нього, що нас у Москві більше бояться, як росіян; їм дозволено критикувати, а нам заборонено мати твори, що кидають тінь на радянський режим. Згадайте, деякі явно антирадянські твори російських письменників, що їх КПРС не тільки дозволяла друкувати, а й сприяла їх популяризації за кордоном. За те, що в журналі «Всесвіт», я опублікував тільки бібліографію видань «Собору» за кордоном, мене зняли з головного редактора. Страх перед відродженням української державності і нації — це жах, який переслідував царів, генсеків, а сьогодні переслідує президента Путіна.

Даючи інтерв'ю відомим критикам і журналістам вже фактично пенсіонер Роман Гром'як відповідає на тяжкі питання. Одне з таких питань задає йому Євген Баран, літературознавець уїдливого характеру:

— У вашому науковому доробку багато праць, присвячених естетичним поглядам І. Франка. Як ви ставитесь до тез І. Костецького, що «Франко не мав доступу до секретів творчості взагалі і як явище стилю Франко не існує»?

Гром'як відповідає: «Теза Костецького — епатажна. Франко про свої клопоти, вади характеру, “недохопи” у творчості говорив більше... Щодо першої фрази Київсько-Мюнхенського модерніста, то вона, на мій погляд, не справедлива. Друга щось дуже приблизно “намацує”. Так, Франко не творив “майстерверків”, але в його щоденних просторих текстах, що одразу засилялися до друкарні, є стиль, як вияв певного типу творчості і способу мислення».

Жаль, Гром'як спробував делікатно відповісти на питання зарозумілого гнома, що дивиться на титана, але не бачить нічого, тільки ноги, а хоче судити про незриму голову його. Але це все ж таки була блискуча відповідь інтелігента на питання гонористого графомана.

Відповідаючи на питання Антоніни Кушнірук (газета «Свобода» 13 вересня 2006 р): «Чи є у наших сучасників той дух, що “тіло рве до бою”? Зрештою, за що і з ким маємо боротися?»

Гром'як відповідає: «Бог нас створив на подобу свою, але різними. За расами, мовами, звичками. Тому й боротьба в кожного своя. От тільки не може людина бути вільною, коли голодна. Гляньте, як кожен зараз бореться за посади! А високе місце одне! Звідси й наше гетьманство, і вічне протистояння... Я в епохальний час потрапив, і, можливо, це звучить пафосно, але пишаюся тим, що брав активну участь у зламі комуністичної системи».

То була велика участь! А що найбільше вражає в долі Романа Гром'яка? А те, що він зумів витримати той вертеп, куди потрапив, ніде не зламався, не загубив, а розвинув свій філософський, літературознавчий дар. Намальований ним образ української літератури може доповнюватися, але ґрунтовно перероблятися не буде.

Виступаючи в Тернополі на відкритті пам'ятника Івану Франкові у травні 1995 року, Роман Гром'як говорив про неосязність і велич творчості нашого найвидатнішого національного й світового генія, але в його словах було більше смутку, як урочистої, святкової радості. Він називає Франка «Мойсеєм — шанованим і каменованим». Та, власне, більше каменованим. Досі належно не вивченим, радянськими редакторами підфальшованим, а при тому не тільки пророком, а й будівничим нашої державності.

Щось дуже особистісне, глибоке, гром'яківське я чую в тому визначенні Франкової долі — каменована. Ні, про себе як про видатну постать Роман Теодорович ніколи не думав, був завжди неголосним, доступним, унікав і не любив жодних похвал на свою адресу. Але, будучи несправедливо покараним за приватний візит до Тайваня, постійно й також несправедливо критикованим деякими задрісними рухівськими патріотами за невсипуцу працю на зміцнення нашої відновленої держави, Гром'як мав право подумати й про себе як про Франкового учня — шанованого й каменованого. І більше каменованого!

Роман Гром'як не раз говорив і писав, що український народ зобов'язаний пізнавати ество свого найбільшого трудівника, мислителя і письменника Івана Франка. Він же й створив свою велику франкіану, яку, звісна річ, будуть удосконалювати в майбутньому, але заперечити її ніхто не зуміє.

*Богдан Андрушків,
доктор екон. наук, професор,
завідувач кафедри
менеджменту інноваційної
діяльності та підприємництва
Тернопільського національного
технічного університету
імені Івана Пулюя*

Продовження кращих традицій, добрих справ порядних людей у..... не дуже добрий час

**Роздуми про те, чи буде у нашій державі спадковість
Поколінь? Чи буде громадська пам'ять?
Чи буде шана до минулого і тих, хто вже творив?**

*І золота, як сонце, Україна
кудись пішла, лишаючи сліди!..
Змійться путь — вся тьмяна, вся глибока,
І хоч сказися, хоч збожеволій.
Бо вже не я — лише жива жарина
О, горить в мені, лиш нею я живу...
Василь Стус*

Нещодавно (у жовтні 2014 року) отримав я запрошення від колишнього голови Тернопільської обласної ради Богдана Бойка на невеличкий банкет з нагоди його 60-річчя від дня його народження. Колись він, молодий доцент Тернопільського педагогічного інституту (нині національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка) разом зі своїми побратимами був біля витоків відродження України, одним із засновників Народного

руху, генератором перебудови. Депутат Верховної Ради України кількох скликань. Нині Б. Бойко не «світиться» на трибунах, вважає, що його час минув. Так чи не так? Невже нікому не потрібен його досвід? Діючі тепер керівники, мов очманілі, захоплені міжусобною боротьбою за місце під сонцем, забули про козацькі, стрілецькі та повстанські традиції, спадковість поколінь. Не шанують тих, хто починав боротьбу за державну незалежність України після розвалу СРСР. На врочистостях і словом не згадують тих, хто ризикуючи кар'єрою і життям, торував дорогу теперішнім. Ніби все починається нині, ніби не було цього не так далекого, трохи більше як двадцятирічної давності минулого. Можливо, через те й пожинаємо криваві результати.

«Народе мій! Вірю в силу духа і в день воскресний твого повстання», — писав Іван Франко. Нині кажемо, що нас своєю зневагою об'єднав Путін. Так, об'єднав святою кров'ю Героїв Небесної Сотні, а потім ще й скропив це єднання тисячами вбитих і поранених. Якби ми виховували морально-етичні якості молодого покоління, нині не було б серед нас зрадників, котрі як огидні слимаки під корою державного дерева роблять усе, аби воно всохло, не думаючи, що дерево впаде — і разом з ним загинуть і вони. Не буде народної пам'яті й шани до неї — не матимемо щасливого майбутнього. Не досягнемо успіху, якщо повторюватимемо помилки з покоління в покоління, якщо наступатимемо щоразу на одні й ті самі граблі. Впродовж років спостерігаємо, з яким трепетом згадують своїх побратимів старі бандерівці, а наслідувати їх не навчилися. Дивишся на цих сивочолих, німечних, зневажених державним кримінальним режимом, але незламних, — і свідомість та серце проникаються гордістю. Відходять вони одним за одним у небуття як кришталево чисті крапельки благодатної роси в пісок, надіючись на те, що їхня боротьба, яку вони були вимушені здійснювати, матиме гідних послідовників. Ми теж у 1990-ті роки повторювали слова класиків, зокрема Миколи Костомарова: «Усі язики скажуть, показуючи на те місто, де на карті була намальована Україна: “От камінь, що його будівничі відкинули — той наріжним став каменем!”». Уже майже чверть століття цей український камінь дратує ненаситне око Кремля, що за край світу заглядає. Путін хоче розтерти його, але йому цього ніколи не вдасться, бо він... наріжний, і цим усе сказано.

Категорично не можна вважати, що після кривавого прозріння ми лишилися такими самими, як були. Один приклад. На Сході забагрянiла гiбридна вiйна i вiдчайдухи, добровiльно залишивши сiм'ї, на фонi бездарних пузатих генералiв самостiйно приймаючи рiшення, гинуть смертю хоробрих, але перемагають як герої i стали, за визначенням наших ворогiв, ...кiборгами. Ми, не дуже задумуючись, гордимся цiєю дефiнiцiєю. На моє переконання, закомплексованими, зазомбованими i запрограмованими на долар кiборгами є тi насильники, наркомани та вбивцi, якi прийшли з Московiї плiундрувати нашу землю, використавши окремих плосколобих сепаратистiв. Тема вичерпана...

Згадали ми тодi з Богданом Бойком тих, хто мав вiдвагу протистояти тоталiтарному режимовi. Багатьох уже нема з нами, вiдiйшли у краций свiт. Рухiвцi Василь Квасновський, Мирон Дикий (мабуть, є й iншi, де вони нинi?) написали про тi часи спогади. До речi, нинi нiхто з боку держави не зацiкавлений у правдивостi iсторiї нашого часу. Свiдченням тому є, зокрема, те, що росiйська пропаганда на Сходi поширює про бандерiвцiв iнформацiю як про звiрiв, котрi харчуються власними дiтьми. Багато наївних схiднякiв вiрить у це, а може, i хочуть вiрити? Всi потуги систематизувати виховну роботу залишаються суто аматорськими, iндивiдуальними. Я тiшуся, коли бачу хоч якiсь iнiцiативи щодо цього, але їх так мало.

Як добре, що є люди, котрi хочуть, наприклад, увiчнити пам'ять нашого вiдомого земляка Романа Гром'яка виданням про нього книжки! Свiдомо написав — земляка, бо хоча Роман Теодорович народився на Львiвщинi, бiльше половини життя вiддав Тернопiльщинi.

Наш нинiшнiй час справдi означений прикрими подiями, черговою революцiєю, яка переросла у гiбридну вiйну з численними людськими жертвами, економiчними, соцiальними втратами.

Довiдково. За словами генерал-майора Франка ван Каппена (член верхньої палати парламенту Нiдерландiв, у минулому працював радником з безпеки при ООН i НАТО), держава, яка веде гiбридну вiйну, по сутi, укладає усну угоду з недержавними виконавцями — бойовиками, групами мiсцевого населення, органiзацiями, зв'язок iз якими формально повнiстю заперечує. Цi виконавцi можуть виконувати дiї, якi безпосередньо

держава робити не може, тому що кожна держава зобов'язана дотримуватися Женевської конвенції і Гаазької конвенції про закони сухопутної війни, домовленостей з іншими країнами.

Експерти називають гібридну війну новим типом конфлікту, який новітні завойовники дедалі частіше застосовуватимуть у 21 столітті.

У цьому зв'язку знову ж таки, в пам'яті спливають події боротьби за незалежність у період перебудови, за зміцнення позицій демократії, біля витоків яких перебував і Роман Теодорович.

Було б добре, щоб хтось описав у згаданій збірці споминів усе докладно, щиро, відповідально, не допускаючи перекручень, спотворень тощо. Щоб книга була цікава, мала пізнавальне і виховне значення. Не можна так брехати, як брешуть про те, що відбувається в Україні, посадовці Росії. Не можна їм так потурати, як потурують ЗМІ Росії. Тим часом, ЗМІ України, на відміну від російських, стали найактивнішими борцями за державну незалежність. Нашими журналістами потрібно пишатися за їхню правду, за волю до перемоги. Однак це — окрема тема розмови.

...Доля дала мені можливість пізнати Романа Теодоровича не лише як науковця, як письменника за його творами в літературі та науці, а й як очільника області. Він перейняв цю посаду від Богдана Бойка. Певний період я працював під їхнім керівництвом і був безпосереднім заступником, коли вони були головою обласної ради (Б. Бойко) та Представником Президента України у Тернопільській області (Р. Гром'як), а потім і першим заступником останнього, коли його посаду трансформували в посаду голови Тернопільської обласної державної адміністрації. Це було в далекі 1990-ті роки. Якщо коротко оцінювати діяльність Романа Теодоровича на згаданих постах, то можна сказати, що це був один із найдемократичніших керівників нашого краю. Як, до речі, й Богдан Бойко та його команда. Колись я вже писав у місцевій пресі про те, в яких складних умовах доводилося працювати нашим обласним очільникам. Багато з них уже відійшли у кращий світ. Серед них, окрім Романа Гром'яка, — Василь Вовк, Борис Косенко, Василь Олійник... Кожен з цих діячів в умовах державної незалежності вклав свою цеглину в її фундамент.

Роман Теодорович та Богдан Бойко в числі перших потрапили на ці посади не просто з кафедр педагогічного вишу,

а вже як відомі політики, маючи певний досвід роботи з громадськістю, перебуваючи депутатами Верховної Ради Радянського Союзу та Верховної Ради України. Не оцінюватиму їхню роботу на високих владних постах, адже є люди, які можуть більше сказати з цього приводу. Я ж зупинюся лише на праці в обласній державній адміністрації. Будучи на найвищих обласних посадах, обоє залишалися доступними для кожного жителя Тернопільщини, у спілкуванні комунікабельними, завжди зберігали почуття гумору.

Наприклад, Роман Теодорович систематично проводив засідання колегії, виробничі й апаратні наради, розглядаючи соціально-економічну проблематику розвитку господарського комплексу. Ми з ним періодично виїжджали для звітів і доповідей у верховну Раду, в Кабінет Міністрів, Адміністрацію Президента України. Завжди мудра, стримана поведінка очільника, вселяла у багатьох випадках упевненість і мені. Ця людина була надзвичайно довірливою. Власне, така довірливість, мабуть, і погубила його як керівника на означеній посаді. Але за всіх обставин він не втрачав самовладання. Пригадую, навіть тоді, коли без його відома Президент України Леонід Кравчук підписав Указ про звільнення Романа Теодоровича з посади, він відреагував на цей крок оригінально. Скромно забравши з кабінету свій дипломат, попрощавсь у моїй присутності із секретарем польськими словами: «Бендзе здрави, панове, грайце марша!».

Сьогодні живі ті люди, які, скажемо, «підставили ногу» цьому керівникові. Чому кажу, що «підставили ногу»? Тому, що він, повторюся, був одним із найдемократичніших і знову ж таки найдовірливіших керівників нашої області. Чому при обранні чи призначенні керівника б'ємо йому поклони, а після сходження з керівного п'єдесталу обливаємо брудом? Я працював заступником та першим заступником голови у восьми випадках. Тобто, по-народному кажучи, пережив вісьмох керівників і маю змогу порівняти їхні якості. Окремі з цих очільників Тернопілля, повторюю, вже у кращому світі. Можна пригадати кілька випадків, коли Роман Теодорович висував на посади, м'яко кажучи, не цілком порядних людей. Звичайно, робив він це з розрахунку, що, власне, посада очистить думки і помисли висуванця, а його настирливість, наполегливість будуть використані для блага, але, як у народі

приповідують: «Горбатого могила не виправить». Справді, «скільки вовка не годууй, а він у ліс дивиться».

У нас із Романом Гром'яком були відверті ділові стосунки. Я ніколи не приховував від нього своїх поглядів на ті чи інші суспільні процеси, які тоді тривали у нашій області, на боротьбу між різноманітними політичними силами, з одного боку демократичного спрямування, а з другого — консервативного та посттоталітарного. Як і сьогодні, у цій боротьбі домінували, в багатьох випадках, не політичні державні прагнення. А особисті інтереси. Не хочу називати прізвищ, бо ці люди сьогодні живі, здорові, окремі з них навіть при владі, але, власне, він висував їх, а потім вони, до того ж, непорядними методами і засобами, стелили йому дорогу до відставки.

Пригадую, Романа Теодоровича запросили для ділових зустрічей на Тайвань. Тим часом так звані друзі передали Президентові України Л.Кравчуку компрометуючу інформацію про те, що нібито в області не використовують усі ресурсні можливості для розвитку, а керівник, мовляв, поїхав за кордон відпочивати. І Романа Гром'яка усунули з посади ще тоді, коли він перебував у відрядженні, був у дорозі, повертаючись з цієї далекої країни. Звільнили, навіть не взявши пояснень. Цілком логічним є запитання: чому ти, такий мудрий заступнику, не попередив про можливі наслідки такої поїздки? Звичайно, перед тим, як Р. Гром'як вирушив у відрядження, я мав з ним розмову і сказав, що не варто їхати. Переконаував — не ці обставини, не цей час, коли можна було б відлучитися на такий тривалий період (більше двох тижнів), але Роман Теодорович відповів, що він радився з Президентом. Леонід Макарович сказав: «якщо маєте бажання, — їдьте». Але повернувся Р. Гром'як назад, уже не будучи Представником Президента України у Тернопільській області.

Після цього прикрого інциденту я відверто говорив, що думав, людям, які не добropорядно вчинили з Романом Теодоровичем. Один із них потім прийшов до мене і визнав, що був неправий, потім ходив у церкву сповідатися із цього гріха.

Роман Гром'як ніколи нікому не заважав проявляти творчу ініціативу. Можна згадати багато випадків, коли він робив добро нашим людям. Вважаю, треба наголосити, що цей керівник мав високе почуття не лише гумору, а й відповідальності, був самокритичним.

...Пригадую кумедний трапунок. Ми вкотре вирушили у Київ за викликом Кабінету Міністрів. Мені часто доводилось їздити з керівниками області, й, перебуваючи в столиці, ми поселялися у готелі «Київ» — керівник в одному номері, а ж як заступник в іншому номері, скромнішому. Але Роман Теодорович завжди пропонував, щоб ми з ним мешкали в одному номері. День минав зазвичай у великій напрузі, а ввечері ми, повернувшись у номер натомленими, дивилися по телевізору новини. Мене боліла спина, тож я лягав у ліжко, а Роман Теодорович сідав у крісло і зразу, як мені здавалося, «відключався». Під час сну в нього був легкий рокітливий храп. Якимсь ми прибули в готель. Я за звичкою дивився з ліжка теленовини і раптом побачив, що по телеканалі «1 + 1» передають інформацію про Тернопільщину. Вирішив розбудити шефа. «Романе Теодоровичу, — кажу, — прокиньтесь, Тернопільщину показують». А він, не зважаючи на те, що тільки-но видавав храп, раптом абсолютно спокійно каже: «Богдане Миколайовичу, не хвилюйтесь, я все чую і бачу». Я всміхнувся і запитав: «Як це так: спати і спостерігати?». Роман Теодорович буденно пояснив: «Так за життя навчився».

Звичайно, що були і серйозні випадки, й у складних ситуаціях Роман Теодорович залишався дуже зосередженим, особливо, коли доводилося звітувати за певний період. Готувався серйозно, і тоді його доповідь звучала для декого як вирок, дуже чітко, глибоко, лаконічно. Всі процеси і явища характеризував аргументовано. Але коли доводилося виступати експромтом, то траплялися гумористичні моменти. Пригадую, приймали ми делегацію з Австрії. Я був відповідальним за організацію зустрічі на Тернопільщині представників Посольства Австрії в Україні. У залі зібралися керівники області з надією, що можна буде укласти певний контракт, угоди про співпрацю. В президії депутати Верховної Ради України, заступники голови. Роман Теодорович відкрив цю зустріч. Привітав традиційними словами, а потім у виступі «розкувавсь» і почав жартувати. Сказав, що українці-галичани завжди підтримували чудові стосунки з австрійцями. У нас, мовляв, колись навіть пісня була така: «Австріяки, австріяки, всі ми однакі». Залою покотився смішок, бо ті, які знали тогочасну творчість, пам'ятали, що ця пісня мала інші слова: «Гайдамаки, гайдамаки, всі ми однакі». Ну, а Роман Теодоро-

вич цей рядок експромтом трансформував по-своєму, допустивши перекручення відповідно до ситуації.

Маю всі підстави стверджувати, що Роман Гром'як, як й інші обласні керівники демократичного спрямування, впровадив у життя багато хороших ініціатив, і потрібен час, щоб усе згадати і перерахувати. Власне, при ньому, відомому франкознавцеві, з його ініціативи, за його безпосередньою участі було встановлено пам'ятник Іванові Франку в Тернополі. Роман Теодорович регулярно запрошував до себе керівників обласних управлінь і з ними вирішував усі справи. Для того, щоб охарактеризувати всю громадську, наукову, літературну діяльність Р. Гром'яка, мабуть, доцільно написати окрему книгу. Чого тільки вартують його «Вертепи», що мають і завжди будуть мати велике пізнавальне, виховне значення для нас і наших нащадків. Незважаючи на те, що таких, як Роман Теодорович, олігархат та інші, які вважали себе політиками-патріотами в боротьбі за сфери впливу, старалися тихо-тихенько звільняти з керівних посад, він увійшов в історію Тернопільщини не лише як науковець, літератор, а й як політик, керівник, гуманіст, реформатор, інноватор.

Якби такі очільники, як Роман Гром'як, як Богдан Бойко та інші, подібні за стилем до них, залишалися в усій державі на посадах досі, ми, без сумніву, не мали б тих гірко-трагічних, криваво-революційних, бездарно-реформаційних наслідків у економіці, політиці, соціальному розвитку. Не було б втрати Криму, руїн на Донеччині та Луганщині, не було б загострення економічних криз та огидно-гібридної війни з осоружною Московією.

Вічна пам'ять людині, яка була обрана представником нашої держави у Верховній Раді СРСР і там стала учасником процесу гуманізації тоталітарного режиму, торувала дорогу демократії не лише на Тернопіллі, а й в усій Україні. Вічна пам'ять усім тим, хто формував демократичні засади становлення краю і держави!

Ми ж, своєю чергою, маємо потурбуватися про історичну, не закомплексовану правду, потрібно виховувати в людей гуманізм до своїх, гордість за Україну, істинний патріотизм, твердість у переконаннях, наполегливість у досягненні мети. Ці якості нашого народу проявляються в екстремальних умовах як самородні риси найкращих індивідумів, бо пам'ятають вони Псалом 105: «Закон твій — світильник для ніг моїх і

світло для стежок моїх». Вірю, ми дочекаємося, що держава незабаром отримає таких очільників, які належним чином організують усі виховні процеси, і ми гордитимемося цими політичними, економічними й ідеологічними лідерами.

А ще вони обов'язково матимуть повагу в міжнародному товаристві.

Українці переможуть! Героям Слава!

*Олександр Астаф'єв,
доктор філол. наук,
професор Київського
національного університету
імені Т. Шевченка,
письменник*

Безцінне щастя свободи

Із Романом Гром'яком я познайомився у 1974 році, на одному із засідань літературної студії «Сонячні кларнети», куди його запросив Борис Демків. На той час Роман Теодорович був майже сорокалітнім чоловіком. У нього була смаглява шкіра, хвилясте чорне волосся, блискучі карі очі. Мав приємний голос, а його манера тримати паузу виявляла непорушний спокій, видно було, що він людина твердих переконань. Аналізував вірші студійців, говорив про відповідальність критика, запам'яталася його думка, що критик не повинен картати молодого автора, бо навіть найкраща праця містить у собі недоліки, а має підтримати його, розкрити принаду вдалих творів, навіть окремих рядків і заохотити до подальшої праці.

У 1975–1976 роках наші шляхи перетиналися частіше. Я працював тоді кореспондентом відділу культури обласної молодіжної газети «Ровесник». Роман Теодорович часто навідувався до редакції, приносив свої статті і театральні рецензії, завідувач відділу культури Данило Теличин доручав їх мені підготувати до друку. Жанр театральної рецензії Роман Гром'як володів досконало, знав театр і його закони, тож добре розумів про те, що пише і своє завдання як рецензента. Так, у театральній рецензії на сатирично-гротескну п'єсу Бертольда Брехта «Кар'єра Артура Уї», намагаючись відповісти на питання, в чому ж успіх цієї п'єси в Україні і в Німеччині, він відзначає її тісний зв'язок із сучасністю, де культ особи є доволі небезпечним. Відзначає новаторську постановку режи-

сера Анатолія Бобровського, сценографію художника Казимира Сікорського, талант виконавця головної ролі В'ячеслава Хим'яка, гру молодих акторів Люби Ващук, Емілії Цегляк, Віри Самчук, Олександра Дейцева.

Його статті і рецензії були написані простою невимушеною мовою, якій властиві логічність, лаконічність, місткість, неповторна авторська інтонація. Він завжди переконливо висловлював особисте ставлення до мистецького явища, пропонував свою оцінку і непомітно, але наполегливо і послідовно переконував читача у її правильності. Редакторська праця над його статтями і рецензіями в основному зводилася до правки-скорочення і усунення деяких «кучерявостей», що не відповідали канонів газети.

Природа вклала в його серце потребу і бажання бути на вістрі культурно-просвітницького життя, усіх визначних подій, потребу спілкуватися з людьми, зокрема з молоддю. Мені доводилося зустрічатися з ним і чути його аргументовані виступи на творчому вечорі з нагоди 90-річчя від дня народження письменниці і педагога Іванни Блажкевич у Денисові; на прем'єрі вистави Миколи Зарудного «Під високими зорями» і ювілейному вечорі Бориса Демкова в Тернополі; на читацькій конференції, присвяченій журналу «Жовтень» у Львові; на Міжнародному святі Юліуша Словацького у Кременці, на Франковому святі у Нагуєвичах.

У 1976 році мене обрали відповідальним секретарем Тернопільського міського Товариства книголюбів. Першочергове завдання, яке стояло перед книголюбамі — залучення до нього нових членів і створення первинних осередків. Формально існувало обласне Товариство за рахунок внесків колективних членів. Їх через свої особисті контакти «вициганював» у багатьох підприємств і колгоспів тодішній відповідальний секретар Ілярій Васильович Логущ, у минулому партійний діяч. Низових структур не було.

Як же ці структури створити? Я не раз радився з цього приводу з багатьма тодішніми діячами культури, зокрема і з Романом Теодоровичем. Люди неохоче йшли до якихось новостворених товариств. Була лише одна зачіпка — бум на книго-торговельному ринку, де в черзі за передплатними виданнями до книгарень люди стояли тижнями і вночі робили переклички. На нарадах у Москві і Києві, де я побував, говорили про тісну співпрацю з облкниготоргом і облспоживспількою.

Вони були монополістами на книжковому ринку. Обласна споживспілка мала у своєму розпорядженні 78 книжкових магазинів у Тернополі і всіх районних центрах і 6 кіосків, облкниготорг — 20 магазинів і 9 кіосків.

Моїм безпосереднім шефом була Марія Миколаївна Литвин, другий секретар Тернопільського міського партії. Я обговорив з нею проблему і висловив думку, що черг за виданнями біля книгарень мабуть буде менше, якщо 4-5 відсотків передплатних видань облспоживспілка і облкниготорг передадуть у первинні осередки книголюбів, на підприємства, у навчальні заклади і школи, а книголюби натомість допоможуть книготорговельним організаціям із закупівлею нових видань, анонсованих у тематичних планах видавництва.

Невдовзі проблему було вирішено і я отримав доступ до передплати на повні зібрання творів Антона Чехова, Івана Тургенева, Миколи Гоголя, Сергія Єсеніна, бібліотеки «Все-світня література», що було могутнім стимулом для організації нових структур. У рекордно короткий термін було створено первинні осередки книголюбів: на підприємстві «Ватра» — 1000 осіб (голова Анатолій Мірошниченко), комбайновому заводі — 500 (Микола Драгончук), авторемонтному заводі — 400 (Олександр Аврутис), постали організації по 300–400 осіб у вищих навчальних закладах — у фінансово-економічному інституті, філіалі Львівського політехнічного (доцент Андрій Оксентюк), медичному університеті (доцент Петро Курелюк), у міських професійних училищах: другому — Леонід Мандзюк, третьому — Богдан Хаварівський, шостому — Лариса Згурська, дев'ятому — Роман Рудакевич, двадцять першому — Ірина Михайленко. Кожен із книголюбів отримав членський квиток із позначенням сплати членських внесків. А як же бути з Тернопільським державним педагогічним інститутом? «Якщо я почну збирати членські внески, то товариство книголюбів з торбою піде по світу, — сказав Роман Теодорович. — Я до цього хисту не маю, краще буду писати докторську». Рекомендував замість себе доцента Анатолія Пашинського, і той працював доволі справно.

Насправді участь Романа Гром'яка у культурно-просвітницькому житті книголюбів була дуже активною: він виступав з лекціями на заводах і фабриках, зокрема на бавовняному комбінаті, брав участь у літературно-мистецькому клубі «Єврика», що створений був при педагогічному інституті, в

мистецькому клубі «Екслібрис» при книжковому магазині «Знання», про що я писав у своїй статті «Мистецтво читання» («Ровесник», 1978, 26 вересня), не обходилися без нього конференції, книжкові свята, Дні української літератури, читацькі зустрічі, які організовували бібліотекарі Галина Молицька, Надія Чистякова, Тетяна Науменко, Ганна Зеленецька, Ніна Барчук, Надія Павкіна, Галина Якимішина, Марія Богайчук.

Ще Роман Гром'як часто вів літературні зустрічі для іноземних гостей у приміщенні Товариства «Україна», у лівому флігелі готелю «Тернопіль». Головою Товариства «Україна» вважався поет, вчений-економіст, громадський діяч Володимир Вихрущ. Але він на той час був головою облплану, тож у нього не було часу на подібні зустрічі, його заміщав Роман Теодорович. На таких зустрічах часто виступали Борис Демків, Григорій Петрук-Попик, Олекса Корнієнко та аз грішний. Пам'ятаю, на зустріч із канадською делегацією, яку очолювала голова Осередку української культури й освіти із Вінніпеґу Оксана Баляс, я прийшов із п'ятирічним сином Анатолієм. Роман Теодорович усміхнувся і сказав: сьогодні у нас у гостях наймолодший тернопільський письменник — Анатолій Астаф'єв. Він не помилився, бо тепер Анатолій (псевдо Дністровий) — справді відомий письменник, у його доробку біля десяти книг повістей і романів, збірники оповідань, есе, поезій. Про ту далеку зустріч нагадує світлина, яку зробила тоді пані Оксана Баляс.

У Тернополі у 1976-1978 роках поживалися так звані «творчі» понеділки, коли міська богема по черзі збиралася у художніх майстернях або ж у когось на квартирі, зазвичай сюди приходили Ігор Герета, Дмитро Стецько, Євген Удін, Богдан і Ганна Ткачки, Ярослав Новак, Ігор Зілінко, Михайло Лисак, Ігор Дуда, Іван Ляховський, В'ячеслав Хим'як, Ярослав Павуляк, Володимир Лотоцький, Богдан Хаварівський, Ярослав Голець, Борис Рудий, аз грішний та інші. Інколи до цих заходів долучалися кияни Роман Андріяшик, Іван Марчук, Микола Литвин, Микола Вінграновський, львів'яни Іван Остафійчук, Роман Безпалків, Богдан Ступка, Святослав Максимчук, Юрій Брилинський.

Часом учасники тернопільської богеми колективно виїжджали до Москви, на виставку французького авангарду в Музеї образотворчого мистецтва, або ж до Львова, на виставу болгарського драматурга Станіслава Стратієва «Замшевий піджак»

у театрі імені Марії Заньковецької, у якій Богдан Ступка одночасно виконував п'ять ролей — Івана Антонова, бюрократа, застряглого в ліфті, пожежника і селянина. Або ж під керівництвом «адмірала» Романа Безпалківа спускалися на байдарках по Дністру і Дністровському каньйону. Ігор Герета десь роздобув великий військовий човен, він стояв на прив'язі на причалі, біля мого дому по вул.Березовій, 5; сідали в нього, партіями переїжджали на той берег озера, і там, на траві, читали вірші, співали пісні, а Володимир Лотоцький грав на скрипці.

Художній талант виривався назовні, мовби засвідчував свою ірраціональну природу і не рахувався з жодним радянським канонам. Учасники богеми — художники, поети, артисти, музиканти у цих акціях продовжували творити самих себе, бо дійсність ставила їм надто багато перешкод. Ми не раз із Ігорем Геретою, коли він ще працював у старому приміщенні краєзнавчому музею, на Новому світі, недалеко від моєї Березової, 5, говорили про те, що у художніх натур розум інтегрований у талант, у художню фантазію, тому у житті вони трохи дивакуваті. Потрібно було якось вивільнити творчу енергію, для цього й вирішили відкрити картинну галерею у Домініканському костьолі.

«Треба легалізувати «творчі понеділки» і всі ці темпераментні романтичні заходи, — сказав якось Роман Теодорович, коли ми з Геретою запросили його на каву у кафе на Театральному проспекті. — Вони мають стати надбанням усіх, щоб показати кожному, що людина вільна, що вона йде не туди, куди її кличуть обставини, а туди, куди її кличе талант і внутрішній голос».

Так постала ідея створення творчого осередку. Існував Клуб творчої інтелігенції у Києві, не раз ми були у Клубі творчої молоді у Львові, там збиралися митці, обговорювали свої твори, ділилися враженнями від побаченого і прочитаного. У Тернополі, у 1978 році, ми заснували свій літературно-мистецький клуб «Золотий вересень». Чому «Золотий вересень»? Усі газети тоді рясніли рубриками: «Назустріч Золотому вересню», «До 40-річчя воз'єднання західноукраїнських земель», «Народжені Золотим вереснем», «Незабутнє свято 17 вересня» і т. д. Офіційно назва свідчила про підготовку до 40-річчя від часу об'єднання західноукраїнських земель в єдиній українській державі, а прозорливі у цій символіці могли

вчитати більше. Крім того, назва лірична, багата на зорові асоціації, задовольняла всіх — і митців, і бібліотекарів, і партійних працівників.

Спершу я переговорив із Ілярієм Васильовичем Логушем, відповідальним секретарем обласної організації Товариства книголюбів і заручився його підтримкою. Потім пішов на розмову до Марії Миколаївни Литвин уже із варіантом назви, проспектом роботи клубу.

Засновниками клубу виступили Тернопільське міське відділення Товариства книголюбів, картинна галерея Тернопільського краєзнавчого музею, Тернопільська міська центральна бібліотека. Головою клубу запропоновано Романа Гром'яка, заступниками — аза грішного та Ігоря Петровича Герету. Роман Теодорович погодився очолити клуб. Його кандидатуру підтримували Михайло Ониськів, Володимир Вихруц, завідувач міським відділом культури Юліан Музика, директор краєзнавчого музею Венедикт Лавренюк, працівники міської центральної бібліотеки.

Марія Григорівна дозволила винести це питання на засідання президії міського відділення Товариства книголюбів і доручила опікуватися цим питанням тодішньому завідувачеві відділом пропаганди міськкому партії Миколі Савчишину, який водночас був членом президії міського відділення Товариства книголюбів. Про кандидатуру Романа Гром'яка на голову клубу вона відгукнулася схвально.

На одному із лютневих засідань президії Товариства книголюбів це питання було розглянуто. Головував — Юліан Музика, були присутні на засіданні члени президії: Олександр Астаф'єв (відповідальний секретар), Світлана Кайфеш, Роман Березюк, Богдан Хаварівський, Ярослав Гусєва, Неоніла Барчук, Володимир Карпенко. Був відсутній — Микола Савчишин. Я оприлюднив проспект роботи, а також пропозиції щодо кандидатури голови та заступників, відповів на запитання. Було затверджено раду клубу. Пропозицію всі підтримали одногolosно.

У плані заходів клубу на 1978 рік було передбачено: відкриття картинної галереї, конференцію «Образ В. І. Леніна в українському образотворчому мистецтві», свято іспанської поезії, вечір, присвячений 125-річчю від дня народження Вінсента Ван Гога, зустріч з нагоди 150-річчя від дня народження Льва Толстого, ювілейні вечори Антона Манастирського та

Михайла Паращука. Перед тим проведено гігантську роботу із людьми, які відповідають за проведення кожного заходу і беруть у ньому участь. Працівники міської центральної бібліотеки підготували відповідні бібліотечні виставки і огляди літератури.

Роман Теодорович вніс деякі корективи у проспект роботи, порадивши глибше розкрити питання рецепції творчості Федеріко Гарсія Лорки у сучасній літературі, особливо звернути увагу на переклади Миколи Лукаша, запросити за заходи родичів Антона Манастирського та Михайла Паращука.

Усі фінансові витрати на проведення заходів взяло на себе міське відділення Товариства книголюбів. Я замовив художникові Ігореві Зілінку ескіз плакату і запрошення на засідання клубу. Він швидко і майстерно виконав замовлення. Придумав емблему клубу «Золотий вересень», на плакаті зобразив усмінені обличчя молодих людей на тлі пензля, олівця і ручки з пером, виготовив запрошення.

Разом із випискою із засідання президії Товариства книголюбів я поклав на стіл завідувача відділом пропаганди міськкому партії Миколи Савчишина ескізи макету, плакату і запрошення. Та реакція Миколи Васильовича виявилася несподіваною: опуклий пензель в його уяві асоціювався з куполом храму, та й засідання клубу мали відбуватися у Домініканському костьолі. «Це виглядає потворно: на тлі обличчя купол церкви. Треба переробити, — сказав він, — ми ж не можемо пропагувати релігійних цінностей». «Але це ж не купол церкви, це пензель, і хреста на ньому немає», — відповів я. «Пензель дуже схожий на церкву. Переробіть», — відповів. Перекопати його було важко.

Після цієї неприємної розмови я зустрівся з Романом Теодоровичем і розповів йому про зустріч в міськкомі партії і показав ескізи. «Художник свою роботу виконав дуже професійно, — сказав він. — Та в цих ескізах нема ні потворного, ні прекрасного. Ці якості речам приписує людина. Все залежить від її сприймання. Для користі загальної справи попроси художника переробити плакат». Ігор Зілінко таки переробив плакат, і він, як і запрошення та емблема, стали брендом «Золотого вересня».

Ідейним натхненником багатьох заходів був Ігор Герета. Про це я вже писав у своїх статтях і замітках у «Вільному житті» (1978, 3 серпня, 26 вересня), «Ровеснику» (1978,

19 серпня), «Друзі читача» (1978, 2 жовтня, 1982, 15 липня), у журналі «Жовтень (1982, № 11), у газеті «Русалка Дністрова» (1994, ч. 8, квітень). Крім того допомагали члени ради клубу: Богдан Хаварівський, Ігор Дуда, Борис Демків, Євген Удін, Богдан Ткачик, Дмитро Стецько, Ярослав Павуляк, Іван Ляховський, В'ячеслав Хим'як, Роман Теленко, Володимир Лотоцький, Левко Крупа, Галина Зеленецька, Галина Молицька. З часом до них долучилися перекладач Петро Тимочко, журналіст Богдан Мельничук, що переїхав до Тернополя з Лановець, поети Георгій Петрук-Полик і Михайло Левицький та інші.

Запам'ятався вечір іспанської, поезії: про життя і творчість поета розповів інженер Віктор Литвинчук, Богдан Гнатишин виконав іспанською вірш Лорки «Місяць», актори Іван Ляховський та В'ячеслав Хим'як натхненно прочитали твори поета у перекладі Миколи Лукаша, Борис Демків ознайомив присутніх із своїм віршем, присвяченим пам'яті поета, Лілія Білоусова продекламувала вірші Рафаеля Альберті, Антоніо Мачадо, Мігеля Ернандеса, інструментальне тріо у складі артиста Київського камерного оркестру Богдана Субчака, Володимира Лотоцького та Романа Теленка виконало твори Моцарта, Гайдна, Баха.

Успішно пройшов вечір, присвячений життю і творчості Вінсента Ван Гога, де з рефератом про художника виступила Лідія Венгер, у виконанні акторів Марії Ластівки, Лідії Білоусової, Алли Мельник прозвучали вірші Гійома Аполлінера, Івана Драча, Миколи Вінграновського, українських і зарубіжних поетів, фрагменти із листів Ван Гога до брата Тео.

Можна пригадати й інші заходи: чудовий вечір, присвячений 125-річчю від дня народження Івана Франка, на якому Роман Гром'як розповів про його життя і творчість. У вечорі, крім тернополян, взяли участь львів'яни Богдан Стельмах, актори Святослав Максимчук і Юрій Брилинський, а уривки із п'єси «Украдене щастя» виконали заслужені артисти України Таїсія Литвиненко (Анна), Федір Стригун (Михайло), народний артист України Богдан Ступка (Микола).

«Золотий вересень» став важливою сторінкою у духовній біографії Тернополя, він показав, що творча молодь хоче жити самостійно, осмислено, що вона прагне виконувати в житті благородну роль, вона хоче сама творити історію, а не залишати після себе порожнечу.

Роман Гром'як був організатором і учасником ще кількох великих вечорів: у міському Палаці культури, де вечір відкрила Марія Литвин, а вів його Володимир Вихрущ, він представив аудиторії гостей зі Львова Миколу Петренка, Василя Колодія, Івана Сварника, і тернополян Володимира Вихруща, Бориса Демкова, Георгія Петрука-Попика, Романа Піня та інших; і вечір під його ж таки головуванням у філармонії, у якому взяли участь кияни Петро Засенко, Петро Осадчук, львів'яни Роман Кудлик, Микола Петренко, Іван Гнатюк, Володимир Лучук, Оксана Сенатович, Володимир Каліка, а також композитор Богдан Янівський і актори львівського театру імені Марії Заньковецької Святослав Максимчук та Юрій Брилинський. У фойє Палацу культури і філармонії були відкриті виставки художніх робіт Івана Марчука, Ярослава Омеляна, Дмитра Стецька, Богдана Ткачика, Ярослава Новака, Михайла Лисака, Станіслава Ковальчука, Миколи Пазізіна, Петра Гулина, Надії Кирилової, Бориса Рудого.

На відміну від інших Роман Теодорович бачив більший горизонт творчих можливостей людей і не задовольнявся тим, що є, ним рухала творча дерзновенність.

У тодішній періодиці час від часу з'являлися мої вірші, статті, рецензії і театральні рецензії. Незважаючи на велику зайнятість, Роман Теодорович стежив за ними, підтримував, інколи згадував моє ім'я у своїх статтях та оглядах, інколи делікатно критикував. Пам'ятаю, у газеті «Вільне життя» ми з Богданом Мельничуком опублікували театральну рецензію «Дуель, яка не відбулася» («Вільне життя», 1979, 24 листопада), на інсценізацію у тернопільському театрі п'єси Мара Байджієва «Дуель». Її постановку здійснив відомий і поважний режисер, проте, як нам здалося, він спростив конфлікт і проблему ядерної загрози перевів у любовну колізію. Роман Гром'як під псевдонімом Роман Глушин у газеті «Ровесник» (1979, 25 грудня) відгукнувся на неї у вигляді рецензії-дискусії. Наших прізвищ він не назвав, але в полілозі театрала, естета і критика прокоментував ситуацію і провів думку, що критика, зокрема й театральна, має право говорити про недоліки творів, але не має права ранили серце людини.

Мої життєві дороги повели мене до Львова, Києва, Ніжина, Романа Теодоровича, окрім постійної праці в Тернополі, до Москви, де він був депутатом Верховної Ради СРСР, до Мюнхена і Кракова, де він викладав. Інколи ми зустрічалися в

Інституті літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України, де я навчався в аспірантурі, а згодом у докторантурі.

Докторська дисертація мені давалася важко, бо я, незважаючи на офіційне навчання в докторантурі, два навчальні роки на повну ставку працював у Ніжинському педінституті, був головою ніжинської «Просвіти», редактором однойменної газети і керівником видавничої програми «Література української діаспори», хоча систематично намагався працювати і щодня закидати у комп'ютер по 4–5 сторінок. На третьому році докторантури отримав гранд Фонду Юзефа М'яновського Фундації підтримки досліджень Польської Академії Наук і мав можливість півроку жити і працювати у Варшаві.

Там і завершив дисертацію «Лірика української еміграції: еволюція стильових систем» і подав її (разом із версткою монографії) на розгляд спільного засідання відділів української літератури і теорії літератури. Її обговорення, як і зрештою кожної дисертації в Інституті літератури, було доволі бурхливим. Роботу рекомендували до захисту за двома спеціальностями «українська література» і «теорія літератури», але з побажанням «доопрацювати і проінформувати про зроблене». Про наступне засідання відділу, яке відбулося через два тижні, мене не повідомили, про нього випадково дізнався від секретарки. До того часу вніс у роботу деякі корективи, безпідставні закиди спростував. Доопрацював автореферат, переплів у ніжинській друкарні текст дисертації і несподівано приїхав на засідання відділу, доповів про зроблене і навів контраргументи проти інших зауважень.

Роботу прийняли до спеціалізованої ради за спеціальністю «українська література», «теорії літератури» вже не було, бо ніхто не збирав другий раз спільного засідання двох відділів. Роман Гром'як був тоді членом спеціалізованої Вченої ради в Інституті літератури, презентував мою дисертацію від імені експертної комісії. Під час процедури захисту мої опоненти, а також члени спеціалізованої вченої ради визнали, що «робота новаторська, оригінальна», та акцентували на тому, що вона надто теоретична, а спеціальність — «українська література». Другої спеціальності «теорія літератури» вже додати не можна було, бо не хотілося починати все спочатку і знову збирати засідання двох відділів.

Виручив Роман Теодорович. Він почав свій виступ із того, що теорія літератури не відособлена від історії літератури,

водночас остання керується теоретичними принципами аналізу окремого твору і літературного процесу. Проаналізував позитивні аспекти дисертації, відзначив її концептуальність, новизну, зв'язок із семіотикою. Вказав на негативні місця, зокрема на те, що розділ про неореалізм мав би бути ширшим і багатшим. Це я і сам розумів, але, в той час, коли писалася робота, діаспорна література була ще недоступна і багатьох джерел не вистачало. Відзначив мою громадську роботу, зокрема заснування у Ніжині Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою. Загалом дисертацію оцінив досить високо, сказав, що «вона відповідає не лише вимогам ВАК України, а й вимогам сучасної науки». Його виступ підтримали академіки Ігор Дзевєрін, Микола Жулинський, Григорій Дончик, доктори наук, професори Григорій Сивокінь, Микола Ігнатенко, Ростислав Радишевський та інші.

Так у мене почався новий період життя, уже в ранзі доктора наук, а невдовзі і професора кафедри теорії літератури і компаративістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, куди мене запросили на роботу. Моя кафедра і кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка тісно співпрацювали, проводили конференції, видавали наукові збірники, готували молодих спеціалістів. Роман Теодорович часто приїжджав до нашого університету, брав участь у філологічних семінарах, конференціях, виступав опонентом, тут захищалися його докторанти. Я також часто бував у Тернополі, і як учасник конференцій, і як опонент дисертацій, підготовлених на його кафедрі. Від інших робіт їх відрізняла глибина, широта узагальнень, науковий темперамент завідувача кафедри.

Роман Гром'як залишив після себе не лише низку талановитих літературознавчих праць, таких як «Цілісний аналіз художнього твору» (у співавторстві), «Літературно-художній образ», «Естетика і критика», «Історія української літературної критики», «Естетика Шевченка», «Давнє і сучасне. Вибрані статті з літературознавства» та інші.

Він залишив після себе цілу літературну школу, яку сьогодні гідно розвивають його вихованці: доктори філологічних наук, професори Микола Ткачук, Зоряна і Мар'яна Лановик, Іван Зимомря, Світлана Луцак, Олена Бистрова, кандидати філологічних наук Ярослав Козачок (тепер уже доктор), Василь

Махно, Петро Сорока, Олег Васишин, Ірина Добрянська, Наталя Кучма, Марія Шимчишин (тепер доктор), Наталя Семащук-Лобас, Наталя Лупак та інші.

Він залишив після себе немеркнучий образ вченого, публіциста, громадського діяча, педагога, вихователя, який високо піднявся над приватним життям і весь час дихав повітрям важливих філософських, соціальних, морально-етичних і культурних проблем, озоном видатних мислителів. Він жив цими цінностями і ними забезпечував колообіг свого інтелекту. Він був очима світу. Він був серцем світу. Йому випала доля протиставити свою беззахисну душу авторитарній державній машині і тим її керманичам, що досі тужать за розкішню своїх авт і службових лож. Він витримав цей двобій і залишив нащадкам у спадок міф про безцінне щастя свободи і важку, але натхненну працю на користь майбутнього.

*Гор Равлів,
канд. філол. наук, доцент
Львівського національного
технічного університету
імені Івана Пулюя*

Своя, близька і рідна людина

*Та знайте й те, онуки,
Що прозрівали ми з ганьби
І поставали з муки.
Ми виповзали, як з рова
Мерці воскреслі, вперті,
Ми пробивали, як трава,
Камінну брилу смерті.
Дмитро Павличко*

Такими словами Дмитра Павличка розпочинаю свої спогади про світлої пам'яті професора Романа Теодоровича Гром'яка. Його життя — це шлях метафорично переданий Дмитром Павличком, одночасно і вертеп, майстерно замальований в однойменному творі Романа Гром'яка. Він жив і творив в умовах комуністичної диктатури. Ми разом з ним виходили з цього вавилонського ярма.

Моє знайомство з Романом Теодоровичем розпочалося заочно. Коли я ще студентом проходив практику в одній із шкіл м. Золочева Львівської області, то там від учителів-філологів уперше почув про Р. Т. Гром'яка, якого характеризували як «свою людину». Якихось конкретних фактів навіть не називали, бо в той час не все можна було говорити, але наголошували: «Своя людина!..». І не більше!

Потім, уже в Тернополі, відбулись наші безпосередні зустрічі під час лекцій на курсах в інституті удосконалення вчителів, в системі навчання активістів Товариства «Знання».

Але найбільше нас поєднали революційні події кінця 80-их — початку 90-их років.

Пригадую історію з фото Р. Т. Гром'яка у вишиваній сорочці, що її намагалися замалювати у редакції однієї з газет, залишивши рукави, й інші перипетії його передвиборчої кампанії. Обрання Р. Т. Гром'яка народним депутатом СРСР показало, хто насправді він є, тобто свій, якого треба підтримувати, якому можна довіряти, за яким можна йти.

У Збаражі на початку 1989 року ініціативна група вирішила створити районний осередок Товариства української мови імені Тараса Шевченка. На установчі збори ми запросили голову обласної організації Товариства Р. Т. Гром'яка. Він зразу ж погодився, приїхав до нас, підтримав. Це починалась боротьба за Україну, тому підтримка і приїзд такої поважної особи, як Р. Т. Гром'як, мала для нас дуже велике значення. Після зборів я запросив його до себе додому у Збаражі. Це був період Новорічно-Різдвяних свят. Роман Теодорович мав з собою пшеницю, засіяв нас, повінщував по-християнськи. Під час розмови і глибшого знайомства мене не покидала думка: «Він таки своя, близька людина!».

Потім наші «перехресні стежки», як говорив Р. Т. Гром'як, перетиналися частіше. Це була робота в Товаристві української мови імені Тараса Шевченка, головою обласної ради якої був Роман Теодорович, зустрічі інтелігенції в рамках районного і обласного форуму, створення і розбудова осередків ДемПУ. Дух і ритм тих бурхливих часів коли, за висловом Р. Т. Гром'яка, «народ сягав рівня Нації», передають статті, які стосуються культури і політики, доповіді, промови, опубліковані 2009 року у виданні «Культура. Політика. Інтелігенція. Публіцистика літературознавця». Багато із висловлених там думок є повчальними для наших сучасників і наступних поколінь, одночасно застегівають від помилок. Його віра в інтелігенцію дає нам насаги у праці на ниві освіти, науки, культури. «Персональна моральна відповідальність кожного українського інтелігента за майбутнє своєї нації і держави допоможе нам стати цивілізованим народом і виконати місію справжніх інтелігентів — інтелектуалів», — говорив він на обласному конгресі інтелігенції Тернопільщини 5 листопада 1995 року. Якби наш теперішній майданівський міністр освіти прочитав цей виступ, що має промовисту назву «Знання історії — основа інтелігенції», то не говорив би про обов'язковість чи необов'яз-

ковість вивчення гуманітарних дисциплін у вищій школі... І це в умовах справжньої війни з московським окупантом!? Не кажучи вже про війну інформаційну, ідеологічну, що її веде український народ упродовж століть.

На початку 1990 року обставини склались так, що необхідно було висунути достойну кандидатуру у народні депутати тоді ще верховної Ради УРСР по Збараському виборчому округу № 358. Збараська районна організація Товариства української мови імені Тараса Шевченка запропонувала письменника, голову Товариства Дмитра Павличка. Ніхто із нас особисто не знав Дмитра Павличка, не був з ним знайомий. А справа була дуже серйозна. Тому звернулися за допомогою до Романа Гром'яка. Пригадую, як він дав згоду про зустріч з цього приводу, запросив мене в Тернопіль до себе додому на вулицю Камінну. Одразу підтримав ідею і зателефонував у Київ Д. Павличкові, який дав згоду. З цього часу почалась боротьба усіх демократичних сил Збаражчини, Лановеччини (бо цей район входив у виборчий округ) за Дмитра Павличка, який таки став депутатом Верховної Ради України. Роман Теодорович був довіреною особою Д.Павличка, постійно супроводжував його у поїздках до населених пунктів виборчого Збараського округу, що значно підсилювало нашу агітаційну роботу.

Вихор політичної боротьби затягнув Романа Теодоровича у «хащі влади», як він сам висловлювався. 1992 року він став Представником Президента України у Тернопільській області. «Мене переконали скласти жертву на «олтар демократії» люди, яких я дуже поважав...», — зізнався Роман Теодорович в одному із своїх інтерв'ю. І далі самокритично: «... я практикував в адміністрації за складних політичних умов без належного досвіду лише два роки».

На цьому періоді варто зупинитися більш детально, адже досі ходять різні чутки, суб'єктивні тлумачення. За поданням Романа Теодоровича я був призначений на посаду Представника Президента України у Збараському районі, а згодом, теж завдяки йому, — заступником голови Тернопільської облдержадміністрації з гуманітарних питань. Я мав можливість чи не кожного дня бачити Романа Теодоровича, спілкуватися з ним, вирішувати ті чи інші питання. Гуманітарна сфера близька і зрозуміла Роману Теодоровичу. З цієї причини він міг би не раз покритикувати, виправити або навіть справедливо дорік-

нути за щось. Це дуже полюбляють патентовані авторитарні бюрократи. Але цього ніколи не було. Навпаки — доброзичлива, я б навіть сказав, делікатна порада. В інших випадках доводилось вгадувати його реакцію з погляду, міміки... І це, на мою думку, була перевага, а не недолік, як намагались подати опоненти. Утім, в окремих ситуаціях він був наполегливий і рішучий, критикував відверто і вдавався до рішучих кадрових змін. Але тільки тоді, коли всі можливі й неможливі методи впливу були вичерпані... Працювати було надзвичайно тяжко: доводилось постійно відбиватись у першу чергу від своїх недавніх соратників, друзів. І це на потіху вчорашній партократії, яка тільки чигала, щоб у результаті отого демократичного самоїдства знову дорватися до влади. Що й незабаром відбулося...

Отого злочасного 13 січня 1994 року я теж, як і Роман Теодорович, повертався з Києва. Ми їхали разом у вагоні поїзда, вітали один одного із Старим Новим Роком. Роман Теодорович був дещо втомлений, тому не хотілось говорити про роботу. Ми перейшли на теми вічні, філософські. Потім, думаючи щось про своє, Роман Теодорович якось ніби ненароком сказав, що має запрошення для поїздки на Тайвань, є вже навіть квиток і він збирається їхати. У мене автоматично вихопилось: «А дозвіл є?». Він відповів, що підходив з цього приводу до Леоніда Кравчука і сказав йому. Я тоді інтуїтивно подумав: «А чи цього досить?». Проте вголос нічого не сказав. Думав, як, мабуть, і сам Роман Теодорович, що воно якось перемелеться, бо у ті часи ще не були так суворо регламентовані поїздки державних чиновників за кордон.

Далі сталося те, що мало статися за підступним задумом отих зловмисників. Навіть не дочекавшись повернення Романа Теодоровича в Україну, його звільнили з посади Представника Президента України у Тернопільській області. Він їхав додому і не знав, що уже усунутий з посади таким підступним чином. Безперечно, він відчував оті інтриги, бачив дріб'язкову метушню навколо себе фарисеїв. Зловтіху карликів Роман Теодорович сприйняв по-філософськи, хоча, як і кожна жива людина, переживав...

Чи можна було зробити в облдержадміністрації більше і краще? Так! І це в першу чергу стосується оточення, ніж самого Романа Теодоровича. Він усім давав можливість працювати, проявити себе. Тільки б бажання перти плуга!..

Потрібна була уже тоді на загальнодержавному рівні люстрація кадрів, якої ми не впровадити навіть через 23 роки. І це після двох революцій. Потім було багато керівників області, але їхнє призначення — це результат підкилимної боротьби, вони були розмінною монетою у політичному, державному чи клановому торзі. Викривлена кадрова політика привела до того, що ми одержали «професора» з кримінальним минулим, який привів нас до загальнодержавної катастрофи.

Роман Теодорович повернувся до своєї рідної стихії — освіти, науки. У педуніверситеті створив кафедру теорії літератури та порівняльного літературознавства, яку очолював упродовж останніх років життя.

Гуманне, добре ставлення до людей запам'ятовується назавжди. Багато працівників облдержадміністрації це відчували і завжди з повагою згадували Романа Теодоровича. Особливо це проявилось, коли помер син Юрко. На похорон прийшла велика кількість здебільшого рядових працівників облдержадміністрації, щоб висловити щире співчуття і підтримку Роману Теодоровичу, хоча він уже в той час не працював в облдержадміністрації. На цвинтарі біля свіжої могили сина Юрка він без слів обняв і пригорнув мене. Тоді я відчув: «Це рідна для мене людина...».

Тепер, коли Роман Теодорович пішов у кращі світи, при згадці про нього, перед його образом я відчуваю те, що відчуває син перед батьком після його смерті: почуття провини і біль за втраченим. Одночасно охоплює почуття вдячності за спілкування, співпрацю, можливість бути поруч...

*Святослава Той Стром,
(Нью-Йорк)*

Сіяв між нас яскравою зорею і сіяв слово правди поміж нас

Бачила і мріяла себе вчителько, та доля приготувала мені незвідану, наповнену несподіваними суспільними переминами, непросту, але цікаву і радісну ділянку громадської праці.

Багато чудових людей — талановитих, одержимих рідним краєм, його культурою зустрічала на своєму шляху. Однією з таких особистостей був літературознавець, професор Роман Гром'як.

Упродовж трьох десятиліть його активна участь у літературно-мистецьких заходах була святом для нас, давала радісний позитив всім, хто слухав його.

Вперше почула змістовні лекції Р. Гром'яка з питань літературного процесу, лекторської майстерності, які організувало товариство «Знання». З інтересом читала його глибокі рецензії на театральні вистави, що відбувалися в облдрамтеатрі.

А вже коли була обрана відповідальним секретарем обласної організації Добровільного товариства книголюбів — більше десятка літ мала приємність співпрацювати з Романом Теодоровичем, запрошуючи його на книголюбські свята, конференції, ювілеї.

З відчуттям професійного обов'язку і за покликом серця віддавав він свій дорогоцінний час книголюбським справам. З розумінням приєднувався до участі у мистецьких заходах, що відбувалися не тільки у райцентрах, а й віддалених селах області, пов'язаних з біографіями видатних людей та уславлених земляків: Тараса Шевченка, Івана Франка, Богдана Леп-

кого, Володимира Гнатюка, Соломії Крушельницької, Іванни Блажкевич, Юліуша Словацького.

Зважаючи на зайнятість науковця, викладача, лектора, старалась запрошувати письменника до участі у наймасовіших святкуваннях — міжобласних, республіканських. Глибоко професійні виступи, дослідження промовця Романа Гром'яка завжди були очікувані і доречні.

Роман Теодорович любив зустрічатися із простими людьми, — після виступу охоче спілкувався, прислуховувався до побажань читачів. Не був байдужий і до запитів молодіжної аудиторії.

Пригадую, як тепло вітали його студенти і викладачі м. Чорткова. Приїхали ми на запрошення працівників книжкової торгівлі (тоді практикували нову форму роботи з книгою як магазин-клуб). А бажаючих почути виступ відомого науковця виявилось дуже багато, — отож ми перемістилися до актового залу педучилища.

Я з гордістю спостерігала, як вміло володів письменник увагою присутніх. Маючи неабиякі знання з літератури, ерудицію філософа — матеріал подавав глибоко, але доступно, цитував, наводив приклади.

Був учителем — не проходив повз прояви творчості молодих, — з інтересом знайомився, підправляв, радив. Була щаслива, що саме його рецензія з передмовою благословила моє перше невелике видання — методичні рекомендації адресовані бібліотечним працівникам і вчителям: «Мораль. Людина. Книга», видане за кошти Товариства любителів книги.

Роман Теодорович завжди пам'ятав з ким і про що говорить, ніколи не зловживав часом і увагою людей.

Особливо пожвавилась літературно-освітницька робота в області після створення у наших славних Бережанах за кошти Українського товариства книголюбів Міжобласного методичного центру по пропаганді книги.

Постійними учасниками літературних свят були світлої пам'яті Борис Демків, Володимир Вихруц, Георгій Петрук-Попик, Петро Медведик. Часто приїжджали львівські письменники Іван Сварник, Оксана Сенатович, Роман Кудлик, Юрій Коваль, Роман Дідула, Володимир Каліка, Дмитро Герасимчук. То були незабутні радісні дні спілкування з творчими людьми. Виступи Р. Гром'яка не губилися серед інших, — зачаровували мовою, інформацією, — і надовго запам'ятовувались.

Для мене особисто закарбувалась у пам'яті блискуча промова з нагоди 175-річчя від дня народження Т. Шевченка, виголошена в обласному драмтеатрі. А яким прекрасним франкознавцем був наш шановний д-р Гром'як! Кожне його дослідження, публікації за творами Каменяра — гідний внесок у скарбницю світової Франкiани.

Роман Теодорович не зловживав славою, не гордував людьми, не чекав нагород, пишних подяк за свою працю. Завжди стриманий, скромний, не багатослівний і не вибагливий. Буде транспорт — добре, а бувало й громадським добиралися до слухачів. Ідея була для нього важливішою.

Пригадую одну із подорожей автобусом. Їхали ми осінніми селами до наших улюблених Бережан, де завжди чекали зацікавлені шанувальники, які поважали слово, де багато здібних і спраглих до краси і культури людей. Розмовляли дорогою про все, — про життя, про нові книги, про цікавих авторів. Роман Теодорович був уважним слухачем, вмів порадити й розрадити — мудро і просто.

Ніколи не забуду, як одного разу, в переддень Дня Перемоги, зірвалася зустріч письменників із жителями с. Молотків Лановецького району. Це село було жорстоко покарано і спалено ворогами у роки Другої світової війни. За півгодини до виїзду — «полетів стартер» у «Волзі», якою ми мали їхати. Дуже переживала: люди зібралися, готові до поїздки поети Михайло Левицький і Борис Демків, на дорозі, при виїзді з Тернополя, чекає Георгій Петрук-Попик. А тут стартер! У той суботній день це було для мене найстрашніше слово...

Ніколи не дозволяла собі так підводити організаторів...

Через кілька днів при зустрічі поділилася невдачею із Романом Теодоровичем. Він заспокоїв і сказав, що не моя то вина, — просто ми не мали там бути у той день. А через деякий час я дізналася іншу історію про Молотківську трагедію 1943 року.

Гідно зустрів професор своє 50-річчя. В доробку були ґрунтовні літературознавчі книги: «Естетика і критика», «Краса і секрети творчості». «Громадянськість і професіоналізм», багато статей, ступінь доктора філологічних наук, професора і заслужений авторитет серед людей. Приємно було розділити це свято зі всіма шанувальниками і друзями, яких зібрав ювіляр у просторій залі щойно відкритого кафе «Околиця».

То була весна 1987 року. І наш іменинник, і всі ми, здавалось, були такі молоді і завзяті, об'єднані почуттям віри в позитивні переміни, що так обнадійливо витали над Україною.

Вшановували колегу і в обласній Спільці письменників. Звучало багато щирих вітань і побажань. Використала нагоду і я, подякувавши Роману Теодоровичу за багаторічну і безвідмовну громадську працю, жертвуючи часом, часто й у вихідні та свята.

Він ніколи не зловживав становищем: не просив збирати масових аудиторій для презентацій власних книг, не використовував рахунків громадських структур для перерахунку коштів на друкування своїх видань. Зате одним з перших відгукнувся на Звернення Тернопільського фонду культури про пожертву на спорудження пам'ятника Іванові Франку, вніс поважну суму, що дало оргкомітетові підставу викарбувати прізвища Романа Гром'яка (разом з В'ячеславом Чорноволом та ще трьома жертводавцями) на пам'ятнику Великому Кам'яряві, який прикрашає наш Тернопіль.

Роман Гром'як був патріотом і великим знавцем історії рідного краю, своєї землі. Без показних емоцій, без патетики, не б'ючись у груди на трибунах, просто любив Україну і доводив це своїми справами. Був прикладом для нас, об'єднував навколо правдивої ідеї, яка підсвідомо жила у кожному, хто щиро вболівав за долю натрудженого люду.

Тому з такою однаковістю ми агітували за обрання його депутатом Верховної Ради. «Голосуй за козака, — голосуй за Гром'яка», «Якщо совість в тебе є — не голосуй за Гузар'є», — скандували всі наші діти і друзі. Стільки довелося перетерпіти Романові Гром'якові під час тої виборчої кампанії. Не до повірення, що у такої порядної скромної людини, що віддано займалась наукою, чесно служила громаді, може бути так багато злісних ворогів і задрісників. Пам'ятаю, як він гідно переносив наклепи, брудні фальшиві статейки... Лише одного разу при зустрічі сказав, що найбільше заболіло, коли вже і його стару матір розтривожили зухвалим візитом і цинічними запитаннями. Але добро тоді перемогло, і ми отримали свого депутата у вишиванці у стінах Верховної Ради СРСР (1989–1991).

А хіба можна забути хвилюючий день установчої конференції Товариства української мови ім. Т. Шевченка. Обласний фонд культури, який мала щастя очолювати, був одним із

засновників Товариства. Яка була напруга, як багато було навколо каламуті і тривоги. Скільки нових сміливих і одержимих українців стали на захист рідної мови і делегували Романа Теодоровича на очільника Товариства, яке з часом відновило назву «Просвіта».

Настали цікаві перебудовчі часи, і ми були їх учасниками, і з нами поруч був мудрий і авторитетний Роман Теодорович. З ним було надійно і ми йшли вперед.

Перейшли тривожні і радісні часи перебудови. Україна стала незалежною Державою. Щораз вагомішим ставав творчий доробок вдумливого і талановитого теоретика літератури. За плідну працю, професіоналізм Романа Гром'яка обрано дійсним членом Академії наук Вищої школи України, дійсним членом НТШ, професором Вільного українського університету в Мюнхені. Саме в УВУ він познайомився із проректором університету д-ром Петром Гоем, моїм стрийком. Між ними зав'язалися теплі дружні стосунки. Стрийко гарно відгукувався про Романа Гром'яка, захоплювався його толерантністю, педагогічною майстерністю і знаннями, часто передавав йому вітання, книги. А під час візитів до Тернополя вони зустрічалися. Якось у приватній розмові зайшла бесіда про сучасних поетів. Як вчитель-словесник я захоплено говорила про чудові твори Бориса Олійника, про останні публіцистичні виступи Дмитра Павличка. Д-р Гой не без іронії зауважив: «Ти собі хвали, але не перехвалюй, — твій Павличко інколи не тільки сам звертав з дороги, але й Драча нам баламутив».

Роман Теодорович глянув на мене і дав знак не сперечатись, а звертаючись до нашого шановного гостя, сказав: «Вам легко бути категоричними і судити, але, на щастя, прийшли інші часи, і митець сам вільно обирає свою творчу дорогу». Я ще раз переконалась, що ми з Гром'яком таки однодумці.

Сьогодні, через роки і десятиліття, у своїх щемних спогадах і думках про Україну з вдячністю згадую ті роки.

Дякую Всевишньому, що у потрібний час привів мене до рідного краю і дав можливість попрощатись та провести в останню земну путь незабутнього учителя і духовного побратима — Романа Теодоровича Гром'яка.

*Жадія Волинець,
заслужений працівник
культури України
(Бережани)*

Зі стежок бережанських

*Був доктором у царині Духа
і в такій іпостасі
залишається в просторі
нашої цивілізації і культури*

5 травня ми несли свою тугу і прощальні квіти у квартиру елітної тернопільської висотки. З передпокою можна було потрапити в кілька кімнат, але стіна людей творила один прохід — в кімнату з тьмяним світлом. Жалібні сутінки створювали, як зазвичай у таких випадках, тугу затягнуті на вікнах штори. А що там, за вікном, бував різноквітням травень, то його не можна було не впустити у цей сумний день. Пишні букети, корзини і одинокі галузки троянд, оберемки тюльпанів лягали й лягали до ніг покійного. То з рук тернопільських професорів, то від колишніх однокурсників та студентів, а то від письменницької спілки, просвітянських діячів.

Кого мала представляти моя корзинка квітів? Музей книги чи Музей Богдана Лепкого? Бережанську «Просвіту», що постала з першого осередку Товариства української мови, організованого у виховно-трудовай колонії Ярославом Новоженцем, чи всіх тих бережанських студентів, що у свій час прослухали курс літературознавчих студій професора Гром'яка?

Та, мабуть, пам'ять студентства взяв на себе вінок, який приніс поет Богдан Андрусак. Гром'як для нього завжди Учитель з великої букви, а він для Гром'яка незмінно вдячний учень. Студії в Романа Теодоровича Богдан брав не для того, щоб обійняти шкільну філологічну кафедру. Поету, хоч і з

Божим даром, потрібна була вища наука, аби вогонь, що нуртував у його поетичній душі, вбирати в одержу слова за всіма правилами версифікаційної майстерності.

Між поетом і вчителем зав'язалася міцна дружба. Богдан не встидався новонароджений вірш звірити першому Роману Теодоровичу. Професор не вбачав у цьому фамільярності, як справжній педагог-психолог глибоко відчував емоційну наснаженість поета, сприймав її, але залишив за собою право на поради і відверті зауваги. Проте у вирішенні побутових питань віддавав першість Богданові і приймав його допомогу чи то у перевезенні речей на нову квартиру, чи у впорядкуванні могили батьків, а якогось разу навіть попросив зустріти з варшавського літака у Львівському аеропорту.

Пригадується, як в день відзначення Андрусякового 50-річчя на бережанській сцені винирнула тернопільська письменницька еліта. Іскрометний гуморист Богдан Бастюк, романтична Леся Романчук, задивлений у будучність Євген Безкоровайний, Петро Сорока із затаєною посмішкою під вусом і помолодецьки усміхнений професор Роман Гром'як. Відчувалося, професору радісно і щасливо бути у цьому святково-розважливому товаристві, — промовляв, жартуючи і водночас віддаючи належне поетичному хистові Богдана. Як згадує Б. Андрусяк, Роман Теодорович тоді відклав свої нагальні професорські справи і разом з усіма відбув не тільки творчий вечір, а й поетичне застілля.

Мені ж пригадався грудень далекого 1988 року, коли Богдан Андрусяк попросив дозволу провести у Музеї книги одну зустріч. На мій запитальний погляд сказав: як прийдемо — побачите, але потрібен якийсь дальній кутік. Запропонувала кімнатку з каміном, вікно якої виходило у внутрішній двірчик старої ратуші. Закінчувався ремонт, але електрика ще не була підведена і при потребі ми послуговувалися свічками. Тож коли сутінки впали на місто, поріг музею переступили Ярослав Новоженець, директор школи виховної трудколонії, Богдан Андрусяк і професор Роман Гром'як. Втаємничена зустріч явила мені знайомих героїв, то ж з приємністю провела у кімнатку, захвану від ока перехожих в місті. Розпалили камінь, засвітили свічки, підсунули до столу стільці, а я пішла готувати каву. На запашний аромат підняли від паперів голови і обірали розмову. Та мене це не образило — був час великих перемін: створювалися Рухи, товариства з відродження націо-

нальної ідеї, тож і цих поважних мужів зібралася якась непроста тема.

Їх розмова тривала до опівночі, а мені, за моїм робочим столом, пригадувалися наші з Романом Теодоровичем перехресні стежки. Згадалося 24 червня 1984 роком — день відкриття музею книги у Бережанах (на той час офіційна назва — Міжобласний методичний центр по пропаганді книги). Фотографія зберегла цю мить — Роман Теодорович вже в статусі доктора філологічних наук, але ще не вибіленим сивиною чубом. Невдовзі він дуже близько примкнув до нашого Добровільного Товариства книголюбів — на пропозицію заступника голови обласної книголюбської організації Ілярія Васильовича Логуша змінив на громадській посаді голову правління професора Ф. Ф. Чернявського.

Співпраця музею книги з Романом Теодоровичем стала тіснішою. Пригадується вечір, присвячений 180-річчю від народження Маркіяна Шашкевича. Чомусь Роман Теодорович не скористався автомобілем, і вони з Осипом Осиповичем Петрашем, дослідником діяльності «Руської трійці», приїхали у Бережани приміським поїздом. А це 2,5 години в одну сторону і стільки ж в другу. Подумалося мені тоді: якою ж має бути внутрішня відповідальність цих людей перед пам'яттю величної Маркіянової постаті, що задля якихось хвилинок промов жертвували годинами вихідного дня. Зате якої ваги набув для нас захід під назвою: «Іду до тебе, Маркіяне»!

Та вперше на бережанській землі Роман Теодорович віддавав честь Будителеві Галицької Русі в 1981 році, коли районна організація Товариства книголюбів влаштувала ювілейну наукову конференцію «Маркіян Шашкевич — досвітня зоря західноукраїнської літератури».

У 1998 році пломінка Маркіянова свіча прикликала його знову до Бережан — тепер вже на Всеукраїнські Шашкевичівські читання, організовані Інститутом українознавства НАН України, Шашкевичівською комісією у Львові та Тернопільським педуніверситетом ім. В. Гнатюка. 5 червня когорта видатних вчених Львова, Києва, Тернополя зібралася у старій бережанській ратуші, де у 1825–29 рр. навчався майбутній Просвітитель, а з 1993 року в музеї книги функціонує зал Шашкевича. Р. Т. Гром'як брав участь у покладанні квітів до пам'ятної таблиці Поета та пам'ятників Т. Шевченку, Б. Лепкому, виступав з доповіддю.

Книголюбські, літературні заходи в містах області ніколи не обходилися без Романа Теодоровича. 6 червня 1987 року брав участь у відкритті пам'ятної дошки Маркіянові Шашкевичу в Бережанах, 21 січня 1989 року разом з письменниками Оксаною Сенатович, Володимиром Лучуком, Георгієм Петруком-Попиком — у відкритті меморіальної дошки Михайлові Рудницькому в Підгайцях. А ще мені пощастило разом з ним бути в складі тернопільської делегації на книголюбських з'їздах в Києві і Москві в 1989 році.

Такі зустрічі, подорожі зближували, і при якійсь нагоді зайшла мова про багатогранну діяльність музею книги, про його велику пропагандистську і виховну роботу і що на цих матеріалах можна вже писати дисертацію. Мені це видалось захоплюючим, і я попросила Романа Теодоровича спрямувати мене з темою. Але проконсультувавшись у вченій раді Тернопільського педагогічного інституту, Роман Теодорович порекомендував брати тему наукової роботи, яка б відповідала моїй журналістській освіті, і навіть допоміг визначитися. Та, на жаль, до її написання не дійшло — розмах заходів музею при двох штатних працівниках, власні діти ще шкільного віку позбавили вільного часу для роботи в архівах...

Спогади один за другим розгортали полотно життя, а тим часом вечір моїх гостей у далекому камінному залі затягувався. Близько до півночі мої гості згорнули папери, і так же без пояснень як і прийшли, лише щиро подякувавши, пірнули в темні старого міста. Та нічого не буває таємним, щоб не стало явним. Все прояснилося, коли побачила Б. Андрусяка і Я. Новоженця агітаторами за кандидата в депутати до Верховної Ради СРСР Романа Гром'яка. Потім були тримісячна передвиборна кампанія, зустрічі з виборцями і перемога. 26 березня 1989 р. Роман Теодорович став народним депутатом, а під кінець року установча конференція Товариства української мови ім. Т. Шевченка обрала його головою Тернопільської обласної організації. Вже наступного року під його керівництвом тернопільська делегація стала учасником Всеукраїнської конференції, яка відбувалася у Жовтневому палаці м. Києва. Другого дня разом з ним марширували вересневим Хрещатиком, Червоноармійською до республіканського стадіону на мітинг. Як імпонували тоді нашому національному піднесенню закличні промови Дмитра Павличка, Івана Драча!

1990-ий рік розпочав відлік епохи Лепківського повернення в Україну. Доктор Роман Смик, племінник довго замовчуваного на рідній землі автора трилогії «Мазепа», наполегливо шукав у світі науки людей, які б повернули ім'я Лепкого всій Україні. І знайшов його в особі академіка Р. Т. Гром'яка, з яким зустрівся і познайомився 20 липня 1991 року на урочистостях з нагоди відкриття першого пам'ятника Б. Лепкому в с. Жуків Бережанського району. А вже наступного року, з нагоди 120-ї річниці від дня народження письменника, Роман Теодорович організував в Тернополі урочисту академію, в рамках якої 19 жовтня відбулася перша Всеукраїнська наукова конференція. На запрошення знаного в Україні науковця і в той час Представника Президента України в області до Тернополя на святкування прибули вчені М. Ільницький, І. Денисюк зі Львова, В. Полек з Івано-Франківська, Ф. Погребенник, В. Бойко, Р. Пилипчук з Києва, М. Зимомря з Ужгорода, В. Просалова з Донецька, Є. Прісовський з Одеси, М. Гон з Рівного, В. Волочай з Вінниці, А. Поповський з Дніпропетровська.

Другого дня Роман Теодорович організував для гостей подорож по лепківських місцях Бережанщини. Особисто брав тоді участь у закладанні каменю під майбутній музей родини Лепких у Жукові, у відкритті пам'ятної таблиці Леву Лепкому в Поручині, в освяченні пам'ятної дошки Богданові Лепкому на будівлі колишньої гімназії в Бережанах, у відкритті чотирьох лепківських експозиційних залів у музеї книги, сформованих на базі спадщини письменника, привезеної із НТШ Нью-Йорка д-ром Р. Смиком.

Роман Смик був у великому пошанівку в Романа Теодоровича і він це засвідчив йому, прибувши разом з дружиною Марією Михайлівною у жовтні 1993 року на вечір «Гостина у родини Лепких» та на відзначення Смикового 75-річчя від дня народження. Роман Теодорович шанував людей науки, мистецтва, підтримував з ними зв'язки. Так, на батьківські бережанські стежки привіз у 1991 році доню відомого польського славіста Мар'яна Якубця, пані Міліцу, професора Вроцлавського університету, а 1995-го приїхав на зустріч з українським хором «Гомін» з Англії, який створив і диригував ним півстоліття колишній бережанський гімназист Ярослав Бабуняк.

Того ж 1995-го Роман Теодорович брав участь у відкритті Музею Богдана Лепкого, у книзі відгуків залишив такі рядки: «Богдан Лепкий — наш Учитель і Рятівник... Тож ходімо

щодня до Музею і читаймо твори письменника. Дякуймо д-ру Р. Смику і всім, хто зберіг для нащадків його безцінні скарби-реліквії».

1997-й був ювілейним: Роману Теодоровичу виповнювалося 60, а Богданові Лепкому — 125. Гром'яковий ювілей відзначали 29 березня у просторому залі Облшляхбуду. До цієї дати підготували презентацію двох нововиданих ним книг: «Давне і сучасне» і «Промови до інтелігенції». Та гості, а їх було чисельно, більше говорили про всі приємні для ювіляра віхи життя, я ж вклонялася вченому за його участь у літературному житті Бережан.

А 19 жовтня Роман Теодорович був у нас на лепківських ювілейних святкуваннях — відкритті пам'ятника письменнику та літературно-мистецькому вечорі. Тоді наші часописи «Бережанське віче» і «Жайвір» надрукували його статтю «Літературно-критична діяльність Богдана Лепкого». Чи думалося йому тоді, що він невдовзі «вступить» у краківські сліди професора Лепкого — читатиме лекції в Ягеллонському університеті?

Якщо простежити хроніку відвідин Романом Теодоровичем Бережан (а її ведуть і в музеї книги, і в музеї Богдана Лепкого, та книги з автографами у музеях також промовисті свідки), то в 2005 році з нагоди першого десятиліття музею письменника він виступав на науковій конференції з доповіддю: «Богдан Лепкий в оцінці проф. Ю. Шевельова-Шереха», а в 2007 р. взяв участь у відзначенні 135-річчя від дня народження Б. Лепкого. Тоді зайшов у музей книги, в його затишну світлицю з каміном і, окинувши поглядом, якимось щемно зізнався своїй молодій колезі Надії Білик: «В цій кімнаті якась особлива аура, якої я не зустрічав у жодному музеї. Тут мені особливо затишно».

Чи не з того передвиборчого вечора при свічках запала ця тепла приязнь в серце Романа Теодоровича?

Запитати не довелося, тоді наші дороги розминулися. В той час я в інших краях складала свій сум на свіжі батьківські могили. Буваючи на цвинтарях, мені завжди спадає на думку картина похорону сина Романа Теодоровича — Юрка. Нас, невелику групу людей, що разом з ним і дружиною Марією Михайлівною стояли над чорною прірвою батьківського горя, вивів із задуми шелест крил. Кинувши погляд в бездонно-сині небеса, побачили лелеку, що звідкись виник і закружляв над

нами. Подумалося тоді: прилетів підставити крило молодій душі і поніс у далекі засвіти...

І ось відходить у засвіти сам Роман Теодорович. Втомлена тривалою хворобою чоловіка, Марія Михайлівна приймала співчуття майже безмовно. Я зі своїми підступила, коли вона з невісткою зайшла до кабінету Романа Теодоровича. Коротке: «Дякую, бережанці» не повернуло мене з порога, я втупилася в барвистий портрет Романа Теодоровича — майнула думка: чи не до 60-річного ювілею презентований. Тоді мала щастя і я вітати Романа Теодоровича, і бачити стільки люду складали йому почесней.

Теплий спогад миттєво зник, ледь погляд спотикнувся об інвалідний візок — так ось яку неміч продиктувала страшна недуга професорові! Рука мимоволі потягнулася до бильця, але воно озвалося холодом.

Хотілося вступити в енергетику життя, — підійшла до робочого столу. П'ятий день травня розсипався по ньому сонцем. Осиротіло згромадилася купка книжок, з обкладинки верхньої усміхалася молода Наталя Кузякіна, українська театрознавець і літературознавець 1950–1990-х рр., доктор мистецтвознавства, яка досліджувала творчість Леся Курбаса, Миколи Куліша, Олександра Довженка.

Так це останнє, чого торкалися рука, погляд, думка Романа Теодоровича? Відкрила об'єктив і втиснула в пам'ять фотоапарата все, що оточувало вченого у хвилини як творчого натхнення, так і в години прощання з життям. Беззвучно підійшли Петро Бубній, колишній однокурсник Романа Теодоровича, журналіст Михайло Ониськів, відомий філателіст Юрій Ковальков. Ось так їх трьох і зазнимкувала на фоні бібліотеки, де ще витали, кажучи словами І. Франка: «Дух, наука, думка, воля» професора Романа Гром'яка.

Пригадалася стаття Романа Теодоровича «З приводу кончини Романа Смика» у літературно-мистецькому альманасі «Жайвір» (2007 р.). Сказані ним тоді слова, вважаю, цілком примініми тепер до нього: «... був доктором у царині Духа і в такій іпостасі залишається в просторі нашої цивілізації і культури. Він увиразнює і уявнює Франкове гасло:

Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю, —
Він живе, він ще не вмер...

*Петро Шимків,
Голова правління
Тернопільського обласного
об'єднання ВУМ «Просвіта»
ім. М. Т. Шевченка*

Спогади про Романа Гром'яка

Для просвітян Тернопільщини професор Роман Гром'як назавжди залишиться першим головою Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка. Романа Теодоровича одностайно обрали головою на установчих зборах товариства 21 листопада 1988 року. За час головування Роман Гром'як брав участь у заснуванні осередків Товариства української мови в різноманітних колективах кожного району Тернопільської області. Ще не були створені політичні партії, тому на перші вибори до Верховної Ради України кандидати в депутати балотувалися від осередків Народного Руху України та Товариства української мови.

Я в цей час був активним учасником, а згодом головою товариства «Вертеп», яке створилося у лютому 1989 року і завжди співпрацювало із Товариством української мови. Ми спільно працювали на ниві відродження України. Основними напрямками діяльності були відродження звичаїв та обрядів Тернопільщини, відновлення та збереження історичної пам'яті українського народу. Згадуються спільні акції, серед яких відновлення та упорядкування могил січових стрільців та репресованих на Микулинецькому цвинтарі, свято 175-річчя від дня народження Т. Ш. Шевченка. На упорядкування могил приходило дуже багато тернополян, серед яких було багато інтелігенції, членів товариства української мови. Досить багатолюдним виявився перший несанкціонований мітинг у Тернополі, коли тернопільська громада відзначала 175 років від дня народження Великого Кобзаря. Тоді товариство «Вертеп» разом з одно-

думцями очолило багатотисячну колону, яка з портретом Т. Г. Шевченка пройшлася від педуніверситету до пам'ятника Кобзарю.

Роман Гром'як часто цікавився діяльністю товариства «Просвіта», яке з 1991 року стало правонаступником Товариства української мови. Часто при зустрічі замість привітання він любив казати: «тільки й світа, що “Просвіта”». Коли мене у 2001 році обрали головою правління обласного об'єднання ВУТ «Просвіта», то я звернувся до Правління, щоб професору Роману Гром'яку присвоїти звання почесного голови. Правління обласного об'єднання розглянуло ініціативу і на черговому засіданні Ради товариства ми привітали Романа Теодоровича з присвоєнням йому звання «Почесний голова правління тернопільського обласного об'єднання ВУТ “Просвіта” ім. Т. Г. Шевченка».

Згадується наша спільна робота над його книжечкою «Естетика Шевченка». Видавали під грифом товариства «Просвіта» на резографі. Роман Теодорович особисто вичитував текст після набору, дуже турбувався про якість друку. Пам'ятаю, як довго вибирали дизайн обкладинки. Зійшлися на тому, що там помістили малярські роботи Великого Кобзаря. Книжечка вийшла маленького формату та невеличким накладом. Жартома, Роман Гром'як називав її захаявною книжкою про творчість Т. Г. Шевченка.

Постать професора Романа Гром'яка для просвітян Тернопільщини назавжди залишиться зразком жертвовного служіння Україні, його внесок у відродження духовних цінностей молоді української держави безцінний.

*Ярослав Новоженець,
у період, згаданий у дописі,
директор школи Бережанської
виховно-трудової колонії,
завідуючий відділом освіти
Бережанського району*

Штрихи до портрета

Спогади людей, які були тривалий час поруч з професором Гром'яком і добре його знали, мали б створити об'ємний живий портрет цієї непересічної особистості.

Я не настільки близько знав Романа Теодоровича, але маю надію, що мені вдасться зробити хоч би окремі маленькі штрихи до цього портрета.

Як люблюляє говорити наш теперішній Президент: беру за основу 3 позиції: вибори до Верховної Ради Союзу РСР, робота Товариства української мови ім.Тараса Шевченка (в подальшому Товариство «Просвіта») та публічні виступи професора Гром'яка, на яких був присутній.

Вибори (1989 р.). Гасло: «... голосуй за земляка, за Романа Гром'яка!». Без помпезних бігбордів. Скромні листівки. Головні агітатори — студенти. Головний диригент — сам Роман Теодорович, який дивував мене своїм вмінням швидко знаходити контакт з людьми (не електоратом).

«Як Вам це вдається?» — запитую його.

Відповідь приблизно така: «Людина чує лише те, що розуміє. Якщо хочеш, щоб тебе не тільки почули, але й зрозуміли і, головне, повірили, — говори правду, висловлюй свою думку ясно, чітко і завжди спокійно», — говорив професор.

Роман Теодорович був великим майстром публічних виступів. Повідомлення про участь у будь-якому культурно-мистецькому заході професора Гром'яка було гарантією того, що зал буде заповнений.

Що мені дуже імпонувало в цій Людині — це його відданість тій справі, яку він розпочинав, вміння знаходити однопідумців, організаторський таланти. Дуже рельєфно це проявилось (у моїх спогадах) під час створення осередків Товариства «Просвіта» на Тернопіллі.

Скільки сіл він об'їздив, у скількох установах і навчальних закладах виступав — важко перелічити.

«Після Установчої конференції Товариства української мови ім. Тараса Шевченка в лютому 1989 р. у Києві уже у квітні в Бережанській район прибув професор Гром'як, зустрівся з викладачами Саранчуківської та Голгочанської середніх шкіл і вислідом його розмов з ними стало створення первинних осередків ТУМ-у у цих селах», — згадує делегат від Бережанщини на установчій конференції у Києві поет Василь Савчук у книзі «Бережанська земля».

Тоді ж за його участю була організована ініціативна група по створенню осередку ТУМ-у у Бережанській виховно-трудо-вій колонії. Багато галасу наробила ця подія, розголос дійшов аж до Міністерства внутрішніх справ УРСР. Ініціаторів викликали на бесіди до керівництва УВС у Тернопіль, були невдоволення і прямі погрози. І тільки завдяки твердій позиції професора Р. Гром'яка (тоді вже депутата Верховної Ради Союзу РСР) осередок був створений (до речі, єдиний у всій системі МВС), а це дало поштовх до створення цілої низки осередків на Бережанщині.

Маючи за честь тривалий час бути Головою Товариства «Просвіта» у Бережанському районі, я твердо переконаний, що після Дмитра Павличка в Україні і Романа Гром'яка на Тернопіллі «Просвіта» не мала таких достойних керівників. Ті, що прийшли їм на зміну, не себе віддавали «Просвіті», а більше думали, що взяти від неї для себе особисто (бути на виду, престиж, почесті, звання тощо).

Маємо і тепер таких немало. Промовляють вони голосно і довго, грають свої ролі...

Роль ідейних грати найлегше. Це вимагає тільки навантаження на голосові зв'язки (як кажуть у народі «брати на горло»). А от достойного, порядного, чесного, доброго, розумного — не зіграєш. Ним треба бути. І якраз таким у моїх спогадах залишиться Роман Теодорович Гром'як.

*Володимир Антофійчук,
доктор філол. наук,
професор Чернівецького
національного університету
імені Юрія Федьковича*

Моя перша зустріч із професором Романом Гром'яком

Це сталося в Києві наприкінці 1989 року на четвертому і водночас останньому з'їзді Добровільного товариства любителів книги УРСР. Уже було цілком очевидним, що «великий» «союз непорушній республік радянських» не сьогодні-завтра під зовнішнім і внутрішнім тиском суспільно-політичних подій неминуче впаде, проте партійні функціонери будь-що свідомо чи несвідомо робили вигляд, що нічого серйозного не відбувається і все залишиться таким, як і раніше.

Та заскорузлими методами годі було щось на краще зробити. Так сталося і на згаданому форумі книголюбів, де все відбувалося в дусі надокучливих сценаріїв тоталітарного державного монстра. Доповідачі, як і раніше, навперербій один за одним твердили про миролюбну зовнішню політику СРСР, патріотичне та інтернаціональне виховання трудящих. Зрідка хтось озивався про подальше поглиблення демократичних засад і перебудову в роботі усього товариства, але в чому це мало виявлятися, ніхто нічого конкретного не пропонував.

Та ось слово взяв Роман Теодорович Гром'як — за озвученням ведучого, голова правління Тернопільської обласної організації товариства книголюбів, завідуючий кафедрою Тернопільського педагогічного інституту, доктор філологічних наук, професор, народний депутат СРСР. Із його виступу найбільше запам'яталося те, що в діяльності книголюбів треба насамперед

навести лад у видавничій сфері — читач має отримувати те, що йому найбільше подобається, і те, що йому найбільше необхідно, особливо з української історії. За приклад він ставив діяльність товариства «Просвіта», яке в тяжких умовах антиукраїнської політики зуміло саме через книгу об'єднати всі верстви суспільства довкола ідеї національного пробудження, самоідентифікації українців. Наостанок свого виступу Роман Теодорович запропонував перейменувати Добровільне товариство любителів книги на Товариство «Просвіта», бо як одне, так і інше, за його словами, у своїй діяльності спиралося і спирається на книгу. Звичайно, більшість делегатів з'їзду про «Просвіту» нічого не знала, а якщо й щось чула про неї, то не інакше, як про ворожу чи націоналістичну організацію. Та й тодішній очільник книголюбів України, автор роману «Ульянови», який уперто підтримував радянську ідеологічно-політичну систему, зробив усе, щоби пропозиції Романа Гром'яка не набрали необхідної кількості голосів.

Та все ж ідеї професора Гром'яка щодо діяльності товариства книголюбів і його перейменування мали певний резонанс — у кулуарах їх жваво обговорювали учасники з'їзду. А час лише підтвердив важливість і своєчасність пропозицій Романа Теодоровича. Товариство книголюбів через небажання реформуватися непомітно припинило своє існування, а «Просвіта», завойовуючи все більший авторитет у суспільстві, в умовах агонії комуністичного режиму зробила дуже багато для відновлення Української Держави.

Такою мені запам'яталася моя перша зустріч із професором Романом Гром'яком, визначним ученим-літературознавцем і громадсько-політичним діячем, який своїми науковими і, очевидно, політичними поглядами значно випереджав час. Відтак було безліч інших: у Києві, Львові, Чернівцях, Тернополі, на конференціях, засіданнях спеціалізованих учених рад і просто випадкових. Завжди усміхнений, доброзичливий, спраглий до літературознавчих новинок, щиро радий чужому успіхові, він випромінював найкращі людські якості, чим залишив глибокий слід у серці кожного, хто його знав.

*Богдан Толовин,
академік Академії соціального
управління, почесний голова
Тернопільського обласного
об'єднання Всеукраїнського
товариства Просвіта
імені Тараса Шевченка,
дійсний член Наукового
товариства ім. Шевченка*

Голова Товариства української мови імені Тараса Шевченка

Роман Гром'як з сім'єю замешкав у Тернополі в 1975 році. Він розпочав працювати в Тернопільському державному педагогічному інституті (від 9 червня 1997 року — педагогічний університет, нині — Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка), очолив кафедру української літератури.

Гром'як Роман з перших днів проживання включився у вир суспільно-політичного життя Тернополя й області. Цей період був початком кризи більшовицької імперії, наближався її крах.

Його дружина Марія Гром'як не була пасивна, брала приклад з свого чоловіка, розгорнула діяльність в обласній жіночій організації «Союз українок». Згодом союзянки обрали її головою.

Роман Гром'як розумів, що суспільно-політичному рухові потрібне керівне ядро. Він у грудні 1988 року організував збори громадськості Тернополя в актовому залі педуніверситету. Пан Гром'як виступив з промовою, в якій особливо наголосив, що потрібно створити керівництво рухом, надати

йому цивілізованих форм діяльності. Виступаючи схвально підтримали його пропозицію. Збори ухвалили створити Товариство української мови імені Тараса Шевченка. Пан Гром'як Роман був обраний головою новоствореного Товариства. Товариство мало свої філії в районах Тернопільщини. Приклад тернополян запозичили інші області України.

Я у той час працював учителем історії в Буцнівській середній школі Тернопільського району. В 1992 році мене обрано головою обласного Товариства Просвіти імені Тараса Шевченка. Пан Гром'як цікавився нашою роботою. Я його запрошував на засідання правління і заходи, які проводили. Як йому дозволяв час, бував на них, давав виважені пропозиції й поради. На наше подання Центральне правління Просвіти за активну участь у роботі обласного об'єднання нагородило його Дипломом почесного члена Всеукраїнського товариства «Просвіта» імені Тараса Шевченка.

Роман Гром'як у Тернополі вступив членом у Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ). У цьому Товаристві п. Гром'як також прав активну участь, рекомендував багатьох науковців у його члени. Правління НТШ в Україні відзначило його активну діяльність, обравши Дійсним членом НТШ.

Всі, хто був знайомим з Романом Гром'яком, жалують, що помер передчасно. Він міг ще багато зробити для зміцнення незалежної України, свого народу.

*Олег Терман,
канд. істор. наук, доцент
Тернопільського національного
технічного університету
імені Івана Пулюя*

Весняний промінь згас...

Холодно сьогодні було і тілу, і душі. Молодий травень прощався з буянням розквітлих садів. Сонце не хотіло чи не могло зігріти землю. Вітер розвівав останні пелюстки цвіту. Було зимно від помитої студеним дощем трави, від світанковості стривоженого українства, від втрати знакової для мене і багатьох Людини. Обіч стояли знайомі й незнані жінки, чоловіки, молода громада. «Він був романтиком», — мовив хтось. «Він був недочитаним романом», — підхопив інший. «Чому був? — вклинилася у діалог поважна пані — Він є і буде світлом!». Покійний уже не міг чути цих слів. Травневі промені поволеньки зближалися до труни, що безмовно стояла у затінку на задуманих кріслах. І враз віко спалахнуло спомином, недомовленням, пташиним оркестром. У всьому відлунювалися слова незнайомки: «Він є і буде світлом».

Так, він був романтик! Так, він zostався щедрою книгою людського утвердження, став знаковою Постаттю для міста, носієм ясності, сівачем мудрості, виваженою, толерантною й міцною у своїх позиціях Людиною. Людиною філософського складу мислення з тонким відчуттям слова. Людиною, яка вміла вислухати і мала право повчити, засіяти в серце сподівання, подати руку.

Вперше наші стежини перетнулися, коли вони з Ігорем Геретою започаткували у картинній галереї дивовижу «Золотого вересня», яка розташовувалася під куполом Домініканського (нині Архикатедрального) Собору, і до якої долучили мене. Для них я був «молодим олівцем», якого обоє стругали з дум-

кою, що опісля зоставлятиму належні сліди. Роман Теодорович з усмішкою любив добавити: «Вчися, дитино, допоки живу». Тепер Ігор дочекався побратима в Небесах, а я дякую Богові за таких земних Вчителів і Світочів.

А потім проміння «Просвіти», де ми вже спільно вибудували Храм українства у своїх та в людських душах. І знову мудрість Романа Гром'яка домінувала як у час проголошення Товариства української мови імені Тараса Шевченка, так і в пору створення першого в Україні осередку Народного Руху. Не всі сприймали та розуміли виваженість його рішень і вчинків, але час показав правильність й праведність професорського слова. Це слово для багатьох ставало свічкою у мороці розгуби, він своєю впевненістю робив набагато більше, аніж багато інших відчайдушною нетерпимістю. Він вмів терпіти у час свого злету і в пору своїх тілесних страждань.

Щоби написати портрет Особистості потрібно відчутти її місійність, проїнятися енергетикою діянь, віднайти точні барви та найхарактерніші штрихи образу й характеру людини. Романа Теодоровича неможливо відтворити у статичності, бо він змережений із потоків змін. Він вмів прекрасно навчати інших, але й мав дар постійно вдосконалюватися самому. Добавлю до портрета, який постане із оповідей його рідних та близьких декілька штрихів, що особливо запам'яталися мені.

Коли я звернувся до нього за рецензією на поетичну збірку, пан Роман забрав із собою зшиток моїх віршів й десь через місяць ми зустрілися у нього на кафедрі. Посадивши мене за стіл, професор Гром'як безмовно зробив якесь ритуальне коло, зупинився, глянув на папери, що лежали у папці, й тихо і з проникною доброзичливістю мовив: «Ще багато зайвого... Як творів, так і рядків. Це не копиця сіна, куди згрібають все підряд, а збірка... Відчуй, як звучить слово «ЗБІРКА». Тут потрібно зібрати саме-саме цінне й дороге. Шукай спільний мотив своїх творів. Олег, люби слово, а не любуйся ним. Ти це можеш і вмєш, проте часто вельми поспішаєш. Стримуйся у вислові почуттів. Слово, як і плід, має дозріти».

Мені здавалося, Роман Теодорович розмовляє сам із собою, звертається сам до себе, переконує своє власне «Я» у потребі того, що звучить із його уст. Він не бештав і не критикував моїх віршів, не наголошував на якихось граматичних огріхах. Він прагнув допомогти мені відчутти мелодію слова. Коли я десь через півроку приніс йому перероблений варіант книжки —

рецензія появилася буквально наступного дня. Вже скільки десятків літ проминуло, але його уроки значимі для мене й нині.

І ще один штрих. У нашій спільній праці на ниві Товариства української мови він ніколи не виокремлював себе над колегами. «Доля мови, то наша доля. Шанувати і оберігати треба не якусь аморфну чи абстрактну мову, а мову свого спілкування, мову родинних бесід, мову у транспорті й на праці, мову своїх помислів. Найперше — слідкуй за своєю мовою. Не насміхайся і не обурюйся, коли хтось розсипає суржики. Допоможи цій людині розділити чисте слово від брудного, покручі від діалектів. Відкрий для нього тепло українського неба, а не обливай людину холодом повчань». Знаючи його зайнятість на основній праці, я брав на себе частку його праці, а він усміхався: «Ти як коринтянин плече під хреста підставляєш. Дякую». Оту подяку я бережу в серці донині.

На десятки, сотні, тисячі людей в Україні звістка про завершення весняної дороги Романа Теодоровича впала тінню смутку, але у голосі священика в день похорону звучав світлий регістр: «Гром'як є для нас праобразом, на якого маємо рівнятися та в кого вчитися надалі, заради утвердження себе і краю». Не знаю, чи дослівно передав сказане, бо, мабуть, до почутих від отця слів весняний вітер доніс ще ті, які варто було змовити. 2У труні умиротворене тіло покрит прapor України. Вона була для нього не на показ. Коли мене хтось запитає, яким має бути українець, відповім однозначно: «Як Роман Гром'як».

Вер мен

науковий

*Микола Зимоля,
доктор філол. наук, професор
Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка,
академік АН ВМ України*

Світло його постаті — висока духовність

Буває і так, що навколишній світ видається зовсім чудесним. Або радше — маленьким. Звісно, не йдеться про його відстані. Про кого веду мову? Про вірного побратима. За доле-носних умов близька людина стає настільки рідною, що хочеться вигукнути: інших родинок — прошу не додавати до життєвого поступу. Адже настільки покращується самопочуття, немовби довелося випити якийсь рідкісний і тонізуючий напій із Срібної землі — Закарпаття. Не прагну врікати — нехай би множилися такі побратими! Водночас не слід чекати на те, щоб не діяти проти негативного впливу, що має місце дококола: всілякі пороблення, підозри, безсилля, чарування.

Часто оповідають про красу прозорих озер; натомість менше — про несподівано прозорих людей. Поміж ними я завжди бачив, поза всяким сумнівом, Романа Гром'яка. До цього славного прізвища можна б додавати чимало заслужених прикладок, зокрема, видатний словесник, незвичайна Людина з рідкісним даром простягати руку, коли вона була потрібна...

* * *

Що ж, кожній людині випадає, кажучи словами з роману Ростислава Самбука, власний «марафон завдовжки в життя». Зрозуміло, він був примітний і для мого Друга з великої літери. Проте завжди кортить так замахнутись, аби бодай глибше добачити, як видається, невичерпні резерви цілющої енергії обранця, осягнути багатогранність його духовних устремлень і наукової самоповаги.

Коли оцей марафон започаткувався в Романа Гром'яка? Може, під теплим по-весняному нескрипучим дощем, спозаранку 21 березня 1937 року. Тоді жителі села Глушин, що біля місцини Бродів на Львівщині, пестили землю. Хто не знає, що руки хліборобів завжди мають загостре почуття, коли починати чи завершувати оранку. Бо ж відомо: справжній селянин носом не оре, а радше серцем журиться, як примножити обійстя. Теодор Гром'як (1910–1992) та Ольга Гром'як (1912–1995; з хати — Рогоцька), родина яких збагатилася на сина, належали до останніх: у годину хрещення прагнули омити первістка живою водою, так, на щасливе прийдешне, аби міцно стояв на батьківській землі. Автор цих рядків спроможний засвідчити: Роман Гром'як був своєрідним обранцем з припаленою цариною життя. Давно впало в око: до чого б не взялася його правиця, там — пожадливо одержима праця. А назагал — одні турботи.

Його життя, як обсіпане випробуваннями полотно, сказати б, з двома кольорами, приписаними до знаменитої пісні Дмитра Павличка. Поміж тими фарбованими знаками пробігав не раз і не два гострий біль, приземлений перехнябленою драмою, а нерідко — і студеною трагедією. Мимоволі пригадую зустрічі з Романом Гром'яком, що судилися мені 29-31 травня 1999 року у Білому Борі, Кошаліні та Слупську. Спільні поїздки, незабутні бесіди про ту кричущу кривду, що всуціль тяжіє над Україною, її історією, культурою, мовою. Все було ним докладно сформульоване, аргументоване, змістом наповнене. І останнє

виразно творило якийсь дивовижно недодивлений сон, зітканий з мозаїки передусім його споминів, позначених терпким болем нероздвоєної душі. Ні, не йдеться про такий собі ностальгічний біль, що примітний для тих, хто перебуває — зі своєї волі чи чужої — на відстані від материнського ріднокраю. То був його контрапункт життєвого профілю — жити працею з цілющою правди. Звідси — тривимір, що супроводжував «битий шлях» змагань Романа Гром'яка: життя, праця, правда. В одній особі — талановитий вчений-літературознавець, пристрасний публіцист, активний критик, громадсько-освітній діяч та педагог вищої школи. А ще — духовністю натхнені перегуки: доктор філологічних наук, професор, дійсний член Академії наук вищої школи України, член Національної спілки письменників України; надзвичайний професор Українського вільного університету у Мюнхені (Німеччина), професор-гость Ягеллонського університету у Кракові (Польща). Йому судилося, зокрема, представляти життєві інтереси українського народу упродовж 1989–1991 рр., бути Представником Президента України на Тернопільщині (1992–1995).

Про що це свідчить? Тільки про те, що Роман Гром'як жив трудовими порухами серця. Воно билось, щоб викристалізувати непідробність чину як у малому, так і у великому. Тому переконливо звучить його зізнання від 25 червня 2005 року: «Замолоду я вірив багатьом тезам, догмам і навіть намагався їх «обґрунтувати»...

Доробок вченого — помітний. З-під його пера науковий світ і широкий читацький загал отримав кілька сотень опублікованих праць. Адже тільки в одному виданні, а саме на сторінках «Літературознавчого словника-довідника» (К., 1997, 752 с.) міститься його 250 статей теоретико-методологічного спрямування. Мені неважко, приміром, закроювати бесіду про книжку, що має промовисту назву «Орієнтації. Розмисли. Дискурси» (Тернопіль, 2007, 368 с.), а відтак і часове окреслення у сполучі з конкретним десятиліттям — 1997–2007. Власне, мені як одному з титульних рецензентів випало благословляти до друку посібник «Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття» (1999),¹⁴ а також — видані за редакцією Романа Гром'яка — монографії

---

¹⁴ Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття). — Тернопіль, 1999. — 224 с.

«Літературознавча рецепція і компаративістичний дискурс» (2004),¹⁵ «Герменевтика і проблеми літературознавчої інтерпретації» (2006)¹⁶ та ін. Виокремлюю ці факти не задля похвали, бо ж відомо: події мають місце незалежно від їхніх носіїв, як і носії — від подій. Веду мову про первинні начала, що лягають в основу ді а л о г у двох співрозмовників і демонструють — у нашому контексті — наполегливий пошук Романа Гром'яка утвердити власні прийоми на рівні спостереження, оцінки, висновку. Звідси — вагоме звучання його «орієнтацій», «розмислів», «дискурсів». Щоправда, вони творять один масив. Адже їхній автор зустрів злам ХХ століття у старовинному Кракові, де у стінах Ягеллонського університету прагнув підняти науковий престиж української словесності у найширшому розумінні цього слова, зміцнити координати українства в очах студентської молоді за межами України. Ні, мій співрозмовник ніколи не був «добробкевичем», себто заробітчанином у вузькому сенсі, коли спотворена міра набуває норми. Що ж, такі також бувають. За жодної погожої днини вони не зізнаються у причетності до Шевченкової Вітчизни, аби тільки не зафіксувати свій «колерит» у пов'язі з традиціями, звичаями, обрядністю рідного народу загалом. У країні перебування Роман Гром'як розгорнув поступ Богдана Лепкого, спрямував весь запал науковця й навчителя на плідотворну переємність традицій. Він адекватно сприйняв краще з доробку польських вчених, конгеніально освоїв досвід, наполягаючи на ціннісному сприйнятті таких його якостей, як оперативне перекладання чужомовних творів; видання рідною мовою праць зарубіжних вчених; укладання тематичних антологій з різних літератур, у т. ч. антологічного типу збірників з проблематики теорії літератури та літературної критики тощо. З усього він звик формулювати фактологічний висновок (приміром, відсутність за попередніх епох мотиву вивчення іноземних мов), зробити реконструкцію минулого та наповнити її сучасним розумінням реалій. Звідси — об'єктивне переосмислення власного доробку як досягнутого, так і втраченого. Впадає в око виваженість аргументацій, з якими годі полемізувати. Ось, наприклад, ілюстративна думка автора: «І там, за кордоном,

¹⁵ Літературознавча рецепція і компаративістичний дискурс / За редакцією Р. Гром'яка. — Тернопіль, 2004. — 368 с.

¹⁶ Герменевтика і проблеми літературознавчої інтерпретації / За редакцією Р. Гром'яка. — Тернопіль, 2006. — 288 с.

у мене повірили за те, що можу робити в Україні по-українськи...».

Після уважного прочитання переважної більшості дослідницьких студій Романа Гром'яка постає однозначна підстава для їхньої високої оцінки. Ось, приміром, згадана книжка «Орієнтації. Розмисли. Дискурси». В її основу лягли ґрунтовні потвердження з вибраного, опублікованого вченим упродовж 1997–2007 рр. Тут передусім місткі розвідки про Івана Франка, Тараса Шевченка, Василя Стефаника, Богдана Лепкого, Уласа Самчука, а також Адама Міцкевича. Вони творять своєрідний цикл, що покликаний розкрити масштабність слова названих письменників, власне, їхнє місце у літературному процесі, з одного боку; він вдало, логічно поєднується з низкою праць теоретичного характеру — з іншого. Однак для всіх властиве монографічне літературно-критичне осягання. Їхній визначальний акцент полягає у самодостатній вичерпності досліджуваної теми. Глибинну професійність вченого засвідчують такі праці монопроблемного звучання, як «Іван Франко і проблема формування національної свідомості в процесі українсько-польських стосунків», «Феноменологія естетики Івана Франка», «Естетика Тараса Шевченка», «Своєрідність конфлікту в художньому світі Тараса Шевченка», «Проблема національної асиміляції і творчість Богдана Лепкого», «Вплив творчості Василя Стефаника на розвиток української літературної критики», «Адам Міцкевич у сучасній естетичній свідомості українців», «Ще раз про гетерогенність українського літературного процесу ХХ століття: проблеми опису та інтерпретації», «Ще раз про «народність літератури» як категорію і духовний феномен», «Текст літературно-художнього твору: епістемологічно-когнітивні роздуми», а також польсько-мовна стаття «Стан літературної критики в Українській Народній Республіці»¹⁷. Зрозуміло, що між цим доробком, який репрезентує літературознавчі й критичні устремління Романа Гром'яка за одне десятиліття, і його попереднім творчим ужинок проступає тільки умовний поділ. Шукати таку межу, як на мій погляд, недоречно. Адже обриси його

---

¹⁷ Вперше опубліковано: Hromiak R. Stan krytyki literackiej w Ukrainiskiej Republice Ludowej // Ukraina — Polska. Kultura. Wartości. Zmagania duchowe. Praca zbiorowa pod redakcją R. Drozda, R. Skeczkowskiego, M. Zymomri. — Koszalin, 1999. — S. 187–196.

особистості завжди виразні, зокрема, у таких окремих виданнях, як «Громадянськість і професіоналізм» (1986), «Що доведено життям» (1988), «Вертеп...» (1992), «Естетика Шевченка» (2002)¹⁸. Це стосується насамперед книжки «Давнє і сучасне» (1997), що містить вибрані літературознавчі статті, написані вченим упродовж 1966–1996 рр.¹⁹

Примітний факт: 1814 року Й.-В. Гете написав статтю про творчість автора трагедії «Гамлет» під красномовною назвою «Шекспір, і йому немає кінця». Йдеться не про умовності художніх систем. Вони — характерні для літератур як для англійського чи німецького, так і українського народів. Отже, мовиться про силу мистецтва слова. На конкретних прикладах Роман Гром'як волів видобути істину, а відтак — свідчення про суб'єктність українського письменства у контексті світової культури. Тому й не дивно, що його праці мають для читача максимально узагальнюючий характер. Він настійно включав у загальне річище знань неухильну потребу організованої перекладацько-видавничої практики в Україні, що, наприклад, широко розгалужена в Росії, Польщі, Чехії та Німеччині. Її відсутність означає втрату повносуцього забезпечення українського національного читацького загалу духовними досягненнями інших народів.

Роман Гром'як розглядав, либонь, чи не кожне питання у кількох аспектах, власне, на відміну від багатьох своїх побратимів по критичному цеху. Він вихований на традиціях Івана Франка, спадщина якого системно приваблює дослідника. Для нього творець поеми «Мойсей» — це передовсім глибоко закорінене дерево, побіля якого невичерпна криниця — резерв національної енергетики українського народу, спроможного на створення матеріальних і духовних вартостей загальнолюдської значимості. Закономірно, що критик розгортає свій пошук у руслі рецептивної естетики як одного з найбільш цілісних напрямів у гуманітарній науці ХХ ст. З його численних праць проступає безумовний естетичний смак. І це також примушувало його усебічно зазирати у глибінь власної душі. Це — певна спонука, щоб спростувати старі ілюзії, усвідомивши й

¹⁸ Гром'як Р. Громадськість і професіоналізм (соціальна відповідальність критики). — К., 1986. — 204 с.; Гром'як Р. Що доведено життям. — К., 1988. — 257 с.; Гром'як Р. Вертеп. — Тернопіль, 1992. — 336 с.; Гром'як Р. Естетика Шевченка. — Тернопіль, 2002. — 52 с.

¹⁹ Гром'як Р. Давнє і сучасне. — Тернопіль, 1997. — 272 с.

визнавши прорахунки. Що ж, таким є закон чесної творчості, заснований на складниках високої моралі. Їхня дія вчувається і на сторінках літературно-критичного нарису «Література золотого вересня» (1989), хоча за тих суспільних умов, звісно, лишень у панорамному відліку.

Голос Романа Гром'яка в українському критичному ансамблі мав сольне призначення. Його не переплутати у критичному цеху, де трудилися його попередники й працюють сучасники, — згадати б у цьому контексті розмови бодай кілька імен. Серед них — О. Астаф'єв, Є. Баран, О. Білецький, Л. Грицик, Т. Гундорова, І. Денисюк, І. Дзюба, В. Дончик, М. Жулинський, Г. Ключек, Ю. Ковалів, В. Марко, М. Моклиця, Д. Наливайко, Л. Новиченко, С. Павличко, А. Погрібний, Р. Радишевський, П. Рихло, Т. Салига, Л. Сенік, Г. Сивокінь, Л. Скупейко, М. Ткачук... Ні, не прагну цим переліком увиразнити так званий «авторейтинг», бо ж це — ділянка для соціологів. Він, можливо, і фіксує певний зріз, але не норму... Та Романові Гром'яку доцільно віддати пальму першості серед тих, хто так невтомно підвищує поріг обізнаності як із національним, так і світовим літературним контекстом з проекцією на поетику художнього тексту загалом та рецептивну естетику — зокрема. Осмислюючи стан розробки тієї чи іншої теми з названої вище проблематики, дослідник завжди докладно оцінював діяльність попередників і побратимів по перу (Ю. Шевельов, Ю. Бойко-Блохин, І. Кошелівець, М. Пархоменко, М. Бахтін, Г. Грабович, Р. Інґарден, М. Неврлий, М. Мушинка, А. Каспрук, Н. Над'ярних, О. Бондарева, С. Барабаш, М. Ільницький, В. Панченко, Л. Оляндер, Л. Бублейник, А. Ткаченко, Є. Нахлік). Водночас він спирався на вивірену джерельну базу. Про це свідчать статті Романа Гром'яка: «Українське літературознавство у контексті світової культури ХХ століття: тенденції розвитку, проблеми функціонування, дискурсалізація», «Літературознавча компаративістика та перекладознавство: дотичність, перетини, колізії», «Іманентно-літературні та загальнокультурні чинники розбудови літературознавчої компаративістики в Україні другої половини ХХ століття» та ін.

Ще варто наголосити: монографія «Орієнтації. Розмисли. Дискурси» вирізняється чіткою, добре продуманою структурою, що зумовлена логікою викладу матеріалу та науковими завданнями. Вони нерідко по-новому сформульовані дослідни-

ком, органічно «працюючи» на з'ясування концептів усього дослідження. Чимало висновків, оцінок, спостережень ученого перегукуються з поглядами Б. Лепкого, Д. Чижевського, І. Качуровського, Д. Дюришина, Г. Гадамера, Ю. Борєва, з розробками сучасних науковців — М. Павлишина, Л. Голомб, М. Гнатюка, А. Нямцу, М. Ткачука, О. Куцої, М. Лановик, З. Лановик, Я. Голобородька, М. Наєнка, Я. Поліщука, І. Лімборського, В. Корнійчука, Б. Тихолоза.

Вбачаю закономірність у тім, що кожна робота Романа Гром'яка сприймалася як вагомий внесок у розробку проблем естетичного сприйняття тексту, його інтерпретації, а також взаємодії художніх систем з проекцією на компаративістику й перекладознавство. До особливо ґрунтовних видань долучаю такі книжкові позиції, як «Естетика і критика: Філософсько-естетичні проблеми художньої критики» (К., 1975); «Громадянськість і професіоналізм: Соціальна відповідальність критики» (К., 1986); «Культура, політика, інтелігенція: Публіцистика» (Тернопіль, 1996); «Давне і сучасне: Вибрані статті з літературознавства» (Тернопіль, 1997); «Історія української літературної критики (від початків до кінця ХІХ століття)». (Тернопіль, 1999); «Літературознавчий словник-довідник» (К., 2006; співавтори: Ю. Ковалів, В. Теремко); «Культура. Політика. Інтелігенція. Публіцистика літературознавця» (Тернопіль, 2009). У цьому зв'язку доречним видається слухна думка Григорія Сивоконя: «Ще одна риса творчості Романа Гром'яка варта... доброї заздрості — школа філософських знань, школа естетики, що допомагає йому бути глибоким, доказовим у судженнях і про літературу, і про літературознавство, і про критику». Окрім цієї риси, додам таку, що має гострі профілі оптимізму. Вона — виквіт його життя, уособлення безмірної сили духу. Особливо тоді, коли незряча кривда наверталася до його хати несправедливими тривогами, нечувано сліпими ударами... Ось вигук, що вирвався з його грудей 21 березня 1997 року: «На свіжу могилу Юрася кладу в скорботі жмуток листків: може, не стліють...».

Однак звитяжним є дух міцного чоловіка у найскрутніших моментах життя. Власне, у цьому автор цих рядків мав можливість переконатися, коли доля покликала Романа Гром'яка на чужину, кажучи Франковими словами, «в найми до сусідів». Він прагнув побувати, либонь, у кожному польському місті, де були живі «українські акценти»: Краків, Гданськ,

Щецін, Кошалін, Слупськ, Вроцлав, Люблін, Перемишль. Побувати, щоб бути очевидцем тієї чи іншої події, пов'язаної з життям української спільноти в Польщі. Ось, приміром, 8 березня 1998 року: гурток УСКТ організував урочисту академію, присвячену Шевченковим дням. Перед численною аудиторією Кракова виступив з лекцією про життя й творчість Кобзаря гість з України Роман Гром'як, який тоді працював професором Ягеллонського університету. За свідченнями О. Кіх, виступи професорів Р. Гром'яка, Б. Зінкевич-Томанек, а також капели бандуристів УТОС «Карпати» зі Львова «доглибно зворушили глядачів («Наше слово», 1998, № 18 (2127), с. 5). До слова, в один з вечорів, що мав місце у Варшаві й припав на 14 листопада 1998 року, ліг його автограф на титульну сторінку книжки «Давне і сучасне»: «Дорогому Миколі Зимомрі — з любов'ю. На згадку про зустрічі в Україні і Польщі. 14.XI.1998». Аналогічні самонастанови містять щось від хронографа — безсторонність події, мовляв, на волі мій вороний, на волі... Проте, на жаль, не кожному судиться коня осідлати. Та намагання мого друга завжди диктували пристрасне бажання це зробити. Ось — один із прикладів. 29 травня 1999 року мені судилося зустріти Романа Гром'яка в Кошаліні, куди він прибув на моє запрошення. Для чого? «Щоб відпочити» на узбережжі студеного Балтійського моря. Це — «закодована» мета трудового ритму справжнього дослідника! Упродовж трьох днів він встиг неодноразово виступити в українських культурно-освітніх осередках не тільки Кошаліна та його околиць, але й побувати в таких містах і селах, як Слупськ, Лемборг, Славне, Колобжег, Дарлово та Сволово. Запало в пам'ять його перебування в Слупську, де взяв участь в обговоренні поетичного доробку Миколи Слабака (1922), зокрема, його рукописної збірки «Віконце світу широкого», що невдовзі з'явилася під назвою «Малинове коло» в книжковій серії «Бібліотека альманаху українців Європи "Зерна"» (Париж-Львів-Цвікау, 2000). Того ж дня вчений мав зустріч з представниками Українського культурно-суспільного товариства, у т. ч. о. Богданом Піпкою, Володимиром Пирчаком, доволі щасливим підприємцем Іваном Кураком, ветераном УПА Михайлом Зельонкою, а також Мартою Филипчак-Стафиняк та Стефаном Стафиняком як покровними відомого українського письменника Івана Филипчака (1871–1945). Гість з України був зворушений атмосферою, в якій відбувалася кожна

бесіда. А нічліг мав місце в розкішній хаті родини Івана Курака, що неподалік від української церкви. Особливо зворушила його молитва за сином Юрієм... Хоч тяжкий смуток й притискав його до землі, він все ж силкувався випростатися — полум'я від свічки віддзеркалювало великі переживання на чистому лиці...

Що думалося Роману Гром'яку, коли далекого 1956 року молодий критик писав першу рецензію на повість Михайла Яцківа «В лабетах»? Він оповідав мені, але це — тема для іншої розмови. Так, відтоді минула не одна пора року. Нагромаджувався досвід, який охоплював все те, що був спроможний виповісти автор «Естетики і критики» (1975). Я був свідком, як учений щиро тішився, коли побачив світ з нагоди його сімдесятиріччя збірник «Теорія літератури. Компаративістика. Україністика» (Тернопіль, 2007). На його титульній сторінці Ювіляр залишив пам'ятний для мене дарчий напис: «Дорогому братові Миколі — професору. З найдавніших часів з вдячністю за розкіш спілкування — від винуватця. Р. Гром'як, 21.03.2007, м. Тернопіль». Зберігаю аналогічні написи на його друкованих працях та китицю листів, бо це — свідчення наших спільних радостей і співпереживань.

Роман Гром'як вмів дивувати й радувати близьких і далеких його цілительним словом. І думалося-гадалося, що так триватиме ще багато-багато літ... Та несподівано пролунав дзвінок з голосом Ігоря Папуші, який доніс з Тернополя сумну звістку: з третього на четверте травня 2014 року Роман Гром'як полишив світ живих.

Його серце билосся, щоб панувала непідробність чину як у малому, так і у великому. Добрим знаком для Романа Гром'яка був Дрогобич, де йому судилося жити, одружитися, закінчити Дрогобицький педагогічний інститут імені Івана Франка... Щоразу, як навідувався до Франкового краю, радувався, бо міряв широким кроком знайомі місця. Його постать випромінювала світло — високу духовність.

*Валентина Жарівська,
доктор філол. наук, професор
Дніпропетровського
національного університету
імені Олеся Тончара*

Зоря Романа Гром'яка

Настали гіркі часи важких втрат. Відходять у вічність легендарні постаті покоління 1960-х, з яким пов'язані були надії, сподівання жити в оновленій Україні. Тоді зміни відчувались, передусім, в гуманітарній сфері. До літератури і науки про неї була прикута увага не лише фахівців чи елітарного читача, а й масового. Саме в цей час зійшла зірка Романа Гром'яка. Можливо, у науковця, як і у кожної людини, були особливі миттєвості життя, до яких він подумки повертався — дитинство, юність... Як не дивно, але післясталінські часи з їх відлигою, XX з'їздом, «дітьми» якого вважала себе молодь, формували нову атмосферу часу з посиленою увагою до своєї історії, культури, літератури. Парадоксально, але це була вибухово прекрасна ситуація: для масової літератури — шалений успіх у союзного і зарубіжного читача (але, на жаль, не істориків літератури) романів Ю. Дольд-Михайлика «І один у полі воїн» і Л. Овалова «Букет алых роз», і той же масовий читач не менш захоплено сприймав і читав високі наукові речі — О. Лосєва «Античная мифология в ее историческом развитии», з часом С. Аверінцева «Поэтику ранневизантийской литературы», Д. Затонського «Про модернізм і модерністів». Далеко не кожна культура могла б продемонструвати іменний ряд своїх діячів, в якому поєднувались як знакові для часу імена кіноакторів, письменників, детективщиків і філологів-науковців. Для нас з ім'ям Романа Гром'яка пов'язане становлення науковця нового типу, для якого служіння науці стало образом життя, яке було сповнене трагічних переживань воєнного і

повоєнного часу, що спровокувало ранне змушніння і становлення сукупності підлітків як покоління, що усвідомлювало себе окремим, вагомим ланцюгом в продовженні роду-народу після втрачених на війні чи репресованих батьків. З часом прийшло осягнення про приналежність до великої культури. Як їм це давалось, як ставали вони силою, що формувала нове суспільство, про це з часом і напишуть А. Дімаров, І. Чендей, Гр. Тютюнник, В. Астаф'єв, Н. Думбадзе, В. Распутін, В. Шукшин, знімуть фільми П. Тодоровський, М. Хуцієв. Акцентована проблема зіткнення поколінь переросла в справжню боротьбу за нові знання і способи пізнання. Це була сукупність конфліктів, вирішення яких було можливе за умови самоусвідомлення свого призначення в суспільстві. Бражає те, як впевнено торував Роман Теодорович свій шлях. Адже живими були спогади про початок 1950-х років, коли на філологічні факультети заганяли силою, особливо на класичні відділення. У 1955 році Р. Гром'як теж вступив на історико-філологічний факультет, закінчив його, згодом — аспірантуру і докторантуру, захистив дисертації, викладав. Здавалось би, нічого нового — шлях відомий. Та все ж, сьогодні, коли опубліковані спогади багатьох філологів 60-х років, ловиш себе на думці, що їх об'єднувала віра в свої можливості і потужна сила технології сотворіння себе не за можливими зразками, які за велінням злої сили зникли в кінці 1930-х, а за власною творчою інтуїцією, за натхненням від розуміння запитів часу, які вони й формували. Р. Гром'як і його однодумці вирізнялись із оточення культурою мови (вишуканої української) і поведінки, інтелектом, інтелігентністю. Так, це був час, коли селянські і робітничі сини ставали інтелігентами, залишаючись частиною народу, переживаючи разом з ним разючі зміни в бутті і свідомості. Але рівень освіти дозволяв їм бачити і сприймати суспільні проблеми глибше. Можна сказати багато теплих слів про це покоління, але краще за нього не скажеш, бо це слова народної пісні (яка має своїх іменних авторів):

Як я малим збирався навесні
Піти у світ незваними шляхами...

що закарбувались в пам'яті, душах і серцях як культурний і літературний архетип українського буття, що споріднювало зі світом. Це був і шлях Романа Гром'яка. Фраза полемічна, тривіальна, але відповідає тому, що відбувалось на наших очах,

вважає силою, оскільки вважались все ж факультетами, на яких навчались елітні наречені країни. Післясталінський час вніс разючі зміни в філологію, що знову ставала головною професією. Саме це покоління привнесло риси мужності, цілеспрямованості, внутрішньої сили, що створювала красивий чоловічий портрет філфаку 50-х.

Роман Гром'як життям і діяльністю відповідав європейському розумінню інтелігентності як приналежності до того прошарку суспільства, що виховував себе для того, щоб бути лідерами — незалежно від того подобалось це владі, чи ні, навіть у тому, у якому напрямку розвивалось літературознавство, був одним із тих, хто його започаткував, розпочавши з найбільш вразливих питань радянської науки — критики і естетики. Пригадую, як у студентські роки у книгарні купляла «Естетику» Гегеля і при цьому здивований погляд продавщиці та її запитання: «Для чого? Ми, коли вчилися на філологічному факультеті, розвиток літератури співвідносили з історією партії». Тоді я зрозуміла, як змінився світ. Увагу до естетики привернув Никифор Олександрович Томащук, коли читав нам теоретичні дисципліни, як і до імен наших сучасників. Ми відкривали для себе С. Аверінцева, Г. Гачева, Д. Затонського, М. Коцюбинську. Серед них були Роман Гром'як і Михайло Гіршман, який, на жаль, нещодавно відійшов у інший світ. З ними пов'язане становлення Донецької філологічної школи, значимість якої для українського літературознавства має бути належно оцінена (як і школи зарубіжників Дніпропетровського національного університету, вихованої Н. С. Шрейдер та Л. Я. Потьомкіною, та їх філологічних досягнень, відомих навіть за межами України). Їхні книги, публікації, видані малим тиражем, передавались із рук в руки. Вони не лише відкривали нові підходи до розуміння й аналізу художніх текстів, а й вчили бути науковцями. Молодим вченим сьогодні важко уявити атмосферу тих років, коли наукова книга була справжнім бестселером, хоча тоді цього терміна ми не вживали. Теорія літератури, якою опікувався Р. Гром'як, була необхідна не лише як така, як власне філологічна наука, — вона необхідна була для якогось особливого пізнання людини, як говорив про це С. Аверінцев. Такою стала книга М. Гіршмана і Романа Гром'яка «Целостный анализ художественных произведений» (1971), що засвідчила нову якість філологічної думки, яка була вибудована на розумінні значимості теорії

літератури як дисципліни з фундаментальними властивостями для художньої творчості. Акцентувався новий зміст законодамірних змін літератури і часу. Перші донецькі теоретизування були пов'язані з його базовими поняттями — формою і змістом, осмислюючи взаємодію яких науковці будували концепцію цілісності художнього твору як єдності процесу здійснення світу у художньому тексті і перетворення тексту у світ. Це викликало не лише шалений успіх, але й ввело нову проблему в українське і ширше — у союзне літературознавство, проблему, яка цікава і дотепер. На наш погляд, це — краще з усього того, що зробив Роман Гром'як і за змістом, і за тими зрушеннями в науковому світі, які вона обумовила і що викликає ностальгічні почуття за справжньою наукою. М. Гіршман повертався до цієї думки, розширював це видання і зміг перевидати уже у 2008 році. Ця думка відчувалась і у Р. Гром'яка. Я шкодувала, коли Роман Теодорович виїхав з Донецька, бо його близьке за відстанню і образом мислення буття створювало і для Дніпропетровська особливий науковий затишок. Колись в нашій розмові я сказала про це, на що одержала вичерпну відповідь: «Я повертався додому». Це повернення було і новим науковим кроком Романа Гром'яка, оскільки він акцентував для філологічної громади значимість літературної критики, втрачену у радянські часи. Це було повернення в античному значенні як мистецтво розбирати, тобто емоційно-інтелектуальне прочитання твору, витісняючи при цьому радянські доктрини. В цьому розумінні він був справжнім шістдесятником, бо утверджував собою, своєю думкою суб'єктивне начало в критиці. Тим самим ним відроджувалось і поняття естетичної критики і зміщення акценту на естетичний зміст літератури.

Якось у нашій розмові Роман Теодорович пригадав, яке враження справило на нього вивчення забороненої і вилученої із літературознавчого обігу філософської класики, як виникло бажання все з усім пов'язати, повернути до природного розвитку, тим самим, вибудувати нову літературознавчу методологію. Ми іронізували з того приводу, що в Україні бібліотечна заборона, цензура була суворішою і у 50-ті, і у 70-ті, тоді як співробітники московських бібліотек — публічної і МДУ — були більш поблажливі до нас, провінціалів, а тому надавали можливості на наше прохання читати Шопенгауера, Ніцше, Вагнера, Шпенглера, книги, що видавались у нас обмежено з

грифом «для научных библиотек» і т. ін. Пошуки такої літератури, її осмислення було не лише науковою, а й духовною складовою життя вченого. Бібліографія до дисертації Р. Т. Гром'яка є свідченням того, як рішуче він вводив у гуманітарну сферу високу наукову класику.

Скоро ми мали змогу переконатися в потужних лідерських можливостях Р. Гром'яка. Він був учасником того легендарного московського з'їзду народних депутатів, що зібрав красу і гордість народу. Багато хто схильний аналізувати і подію самого з'їзду, і його учасників, які в одну мить стали легендарними, впізнаваними — романтиками. Так це чи ні, але він був з тими, хто мав намір, сили і розум для того, щоб змінити світ. Він докладав для цього чимало зусиль. Але, на жаль, не все залежало від нього.

Лідерство Р. Гром'яка ми відчули і тоді, коли на повну силу запрацювала створена ним кафедра, його дітище — теорії літератури і компаративістики, становлення якої відбувалось в Україні надзвичайно динамічно. Можна тільки схилити голову перед тим, як він зміг пережити тяжкі втрати і знайшов у собі сили відроджуватися у своїх наукових пошуках. Цього разу його погляд був звернений до порівняльного літературознавства як методології і дисципліни. Його думка була підпорядкована тому, щоб все це вилилось не у тимчасове захоплення, а утвердилось як напрям сучасного українського літературознавства. Лєвова частка його праці в цьому — виступи, публікації, колективні монографії. Всі вони відомі, ми на них посилаємось, бо це завжди красива наукова думка, до якої хочеться звернутись. Хоча до болю пронизує відчуття того, що все це — уже історія нашої науки. Але залишилися учні, колектив, який ще за життя науковця іменувався в Україні і за її межами «кафедрою Гром'яка». І щоб у цьому світі не відбулось, ми завжди будемо про це пам'ятати. І все ж пригадується історія із життя відомого подружжя — Лілії і Осипа Брик, які палко намагались всіх перекопати в тому, що вони живі: Маяковський помер, а вони живі. Хтось із оточуючих наголосив: «А, насправді, це так і є». Залишається лише дивуватися тому, як повторюються перипетії людських доль. Не будемо цього забувати.

*Борис Бунчук,
доктор філол. наук,
професор Чернівецького
національного університету
імені Юрія Федьковича*

«Ти дав їй кров і піт...»

Мені здається, що я знав Романа Теодоровича Гром'яка завжди. Насправді ж знайомство з ним відбувалося поступово. Спочатку було засвоєння його текстів — сильних, науково аргументованих, модерних, позначених потужним інтелектом. А потім — десятки зустрічей на наукових конференціях, письменницьких пленумах і з'їздах, на засіданнях спеціалізованих рад у Тернополі, у Чернівцях, у Львові, у Києві. З самого початку нашого знайомства я визнав у ньому надзвичайно сильного вченого, справжнього українського патріота і глибоку людину — розуміючу, співчуваючу, відкриту, із вродженим і розвинутим почуттям гумору. Позналилися ми на початку 80-х років у Києві, на Банковій, перед письменницьким пленумом, присвяченим роботі з творчою молоддю. Нас, молодих авторів, привезли до Києва з Ірпеня, ми купками стояли перед письменницьким домом. Майже всі палили. «Як ви жадібно палите, — такими були його перші слова до мене, — а мабуть, ще й не снідали...». А потім було запитання: «То ви вже кандидат наук, і пишете вірші?», «І як ви це поєднуєте?», «І що ж переважає?». Пізніше я зрозумів, чому його це цікавило. У ньому наукове і письменницьке були переплетені міцно і надійно.

Врізався в пам'ять один епізод. Учасники чергової Франківської конференції поверталися з Нагуєвичів та Дрогобича до Львова. Чернівецька делегація їхала до залізничного вокзалу. Крім нас, у мікроавтобусі були Роман Теодорович та Анатолій Ткаченко з Києва. У дорозі затіяли співати українських народних пісень. Щоразу розпочинали нову пісню або Роман Теодорович, або я. Чудово виводив першим голосом Анатолій Тка-

ченко, по-східному розтягуючи закінчення рядків. Дружно підспівували всі інші. Співали всю дорогу. Співали голосно, щиро, з піднесенням. У Львові на прощання, зворушений цим співом, Роман Теодорович якось по-особливому потиснув мою руку, довго тряс правицю, дивлячись просто у вічі. Гадаю, саме тоді він визнав мене за «свого».

Незабутньою стала і зустріч у Чернівцях перед науковою конференцією. Я і мій товариш із Садгори Дмитро Скрипкар зустріли увечері Романа Теодоровича на чернівецькій автостанції, поселили його в готелі «Буковина» і пригостили вечерю у готельному ресторані. Говорив за столом здебільшого Роман Теодорович. Його монолог — суцільний експромт — був просто блискучий, тригодинна розмова проминула блискавично. Роман Теодорович говорив про актуальні проблеми теорії літератури, запально доводив, що порівняльне літературознавство повинне бути узаконене як окрема спеціальність при захисті дисертацій, про модерні літературознавчі школи, про відомих вчених. А ще ж були гумористичні історії (одна з них була пов'язана з його першим опонентом членом-кореспондентом Боревим), жарти, анекдоти. Мені досі видається, що то були години його тріумфу як оповідача. Дмитро був вражений: «Який чоловік! Який розумний і водночас простий! А який гуморист!»

Роман Теодорович чимало допоміг мені в процесі підготовки до захисту докторської дисертації, адже саме його кафедра була визначена провідною. Я вдячний йому і всім тернопільським кафедрам.

Пригадую ранок у готелі перед захистом дисертації. Голюся у ванній і підспівую:

А в нашої попаді
Два кутаси на заді.

«Звідки це в тебе?» — здивувалася дружина. «Роман Теодорович навчив».

У наукових справах Роман Теодорович завжди був принциповим. Виступаючи як науковий керівник на захисті докторських дисертацій своїх учениць Мар'яни Богданівни та Зоряни Богданівни Лановиків, Роман Теодорович звернувся до членів спеціалізованої ради Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України: «Я не прошу у вас поблажливості до моїх підопічних. Я прошу лише об'єктивної оцінки їхніх праць».

Роман Теодорович був мудрим і розважливим керівником спеціалізованої вченої ради в Тернопільському національному

педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка. Таким я його запам'ятав на захисті кандидатських дисертацій моїх аспірантів — Валентина Мальцева та Володимира Півторака.

Роман Теодорович рідко нарікав на проблеми зі здоров'ям. Одного разу в розмові я запитав його, скільки здоров'я пішло на депутатство та керівництво областю. «Не міряно, — сказав він, — але так тоді було треба».

Пам'ятним став 70-річний ювілей Романа Теодоровича. Вітати визнаного науковця ми прибули до Тернополя разом із завідувачем кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича професором Володимиром Антофійчуком. Вражаючим видалося зізнання ювіляра: «Коли мене запитують, хто я — чи донецький (бо ж розпочинав працю на Донбасі), чи львівський (бо звідти походжу), то відповідаю: я — чоловік київський, соборний». У своєму вітальному виступі я назвав його галицьким «гудзом», від якого з іскрами відскакує найгостріша сокира. На честь ювілею Романа Теодоровича я прочитав вірша Богдана Лепкого, присвяченого Василеві Стефаникові. Поезія розпочинається строфою:

Ти, хлопе, землю край
І в землю зерно сій,
Най жито, як Дунай,
Покриє загін твій!

і завершується так:

Ти дав їй кров і піт,
Вона буде твоя!

Мені видавалося, що ці рядки якнайкраще підходять ювілярові.

А потім із Тернополя долинула тривожна звістка про те, що Роман Теодорович важко захворів. А потім був той несподіваний дзвінок. Роман Теодорович потелефонував до мене на деканатський номер. Стисло розпитав про наші чернівецькі справи. Неохоче сказав про себе: «Та ви ж знаєте...». Коли я запитав: «Ви щось хотіли, Романе Теодоровичу?» — відповів: «Нічого не хотів. Просто вирішив поговорити з вами, почути ваш голос». Після тієї розмови я довго і мовчки сидів за столом і дивився у стіну навпроти. Чи дивився у себе? Я зрозумів, а точніше відчув, що то було прощання.

Я ціную, що мені випало зустрітися з Романом Теодоровичем. Більше того, вважаю одним із щасть, дарованих Господом, знатися із таким чоловіком.

*Михайло Жаєнко,
доктор філол. наук,
професор Київського
національного університету
імені Т. Шевченка*

Літературна критика як філософія

Критика, мабуть, найневдячніша галузь літературознавчої роботи: хоча в перекладі це слово означає всього лише «судження», але воно не може обійтися без зауважень автору критикованого твору щодо його (автора) якіс недодохи чи й вади його твору. А хто ж любить, коли йому вказують на вади-недодохи?.. Роман Теодорович Гром'як із самого початку літературознавчої діяльності знайшов у ній таку нішу, яка здатна ніби приховати судження про ті вади. Ніша ця — естетика, філософія. Він, можливо, чи не єдиний серед літераторів його покоління, хто захистив свою першу дисертацію на філософсько-естетичну тему. Друга була нібито суто літературознавча, але знову ж із ухилом у ту саму грань. Коли захищалася ця друга дисертація, я працював в академічному Інституті літератури і пригаду, який резонанс вона мала серед багатьох інститутських фахівців з історії й теорії літератури. Особливо — фахівців старшого покоління, таких як доктори наук М. Сиваченко, М. Яценко, Ю. Івакін, Л. Новиченко й ін. Приїжджого до Києва в своїх дисертаційних справах, Романа Теодоровича можна було нерідко бачити саме в товаристві цих шанованих у тодішній науці людей; він серед них почувався, звичайно, не завжди зручно, але вони на це не зважали і мали з ним довірливі розмови як ніби з рівним. Єднав їх із ними саме отой філософський погляд на літературознавство, що шанувалося, можливо, не так на офіційних засіданнях учених (та не дуже вчених) рад, як у розмовах в літінститутському коридорі, в редакції тодішнього журналу «Радянське літературознавство»

чи в кабінетах інститутського керівництва. Були це 80-ті роки ХХ століття; наука про літературу тоді ще конала в соцреалістичних догмах, але в сфері літературознавчих зацікавлень Романа Теодоровича ті догми можна було якось обходити; питання філософії для цього в усі часи були відносно сприятливою формою мислення, і в одній з розмов на цю тему зі мною в кабінеті вченого секретаря Інституту (цю посаду я обіймав у так звані перебудовні роки, 1985–1990) він виклав хоча й стисло, але, сказати б, дохідливо: про особливості розвитку критики в дуже віддалені від нас часи античності, в роки похмурого середньовіччя, а особливо — в час, коли українське літературознавство стало робити справді серйозні кроки в умовах підколоніального статусу України — в ХІХ–ХХ століттях. Та й пізніші розмови на цю тему мене цікавили по-особливому, бо ж мені тоді було доручено написати розділи про критику і літературознавство у планованій тоді двотомній «Історії української літератури ХХ століття». Робота над цими томами затягнулася тоді на роки п'ять і завершилася, можна сказати, успішно, однак я втягнувся в неї так, закортіло мені створити дослідження і про раніші літературознавчі часи в Україні. Консультації з Романом Теодоровичем дали тоді мені дуже багато. Надто, що ті консультації були в певному розумінні взаємними і не припинялися навіть тоді, коли Роман Теодорович несподівано опинився в політиці: спочатку як депутат Верховної ради СРСР (1989–1991), а потім і Представник Президента України в Тернопільській області (1992–1994). Про наш взаємоінтерес один до одного свідчить хоча б один такий факт: у якомусь там році (здається, в 1993-му) я опинився в санаторії «Медобори», що в Теребовлянському районі Тернопільщини.

Перебуваючи там, я не міг, звичайно, бодай зателефонувати Роману Теодоровичу. Думав, що всього лиш побалакаємо, обміняємося якимись літературознавчими новинами та й на тому все. Аж однієї неділі біля «мого» санаторію зупиняється керівна «Волга» обласного значення і з неї виходить той самий Представник Президента в області Роман Теодорович Гром'як. Домовленості про це не було, і я почувався не зовсім, як кажуть, у своїй тарілці. А надто — обслуга санаторію, яка на транспортах обласного керівництва трохи таки зналася. Але все дуже швидко владналося, коли стало зрозумілим, що Представника Президента стан санаторію абсолютно не цікавив.

Що в нього тут є суто приватні справи та ще й приїхав він з ними не робочого, а вихідного дня. Ми трохи посиділи в моїй санаторійній кімнаті, потім пройшлися територією санаторію в бік річки і півдня мого санаторійного відпочинку збігли як одна мить. Була з Романом Теодоровичем і його дружина, вона швидко знайшла якусь спільну мову з дружиною моєю, а нас, звичайно, «понесло» не в господарські питання області, а в сферу літературознавства. Поговорити було про що: досі не існує в українській науці якогось комплексного дослідження з літературознавства, відсутня також компактна книжка з дуже суттєвої галузі його — літературної критики. А ці ж дисципліни входять до навчальних планів усіх класичних і неklasичних університетів України, викладачі читають їх кожен на свій смак, а студенти готуються до заліків та іспитів або тільки за конспектом отого смаку, або за розрізненими принагідними студіями, яких знайдеш далеко не в кожній університетській бібліотеці. Не знаю, чи це збіг обставин, чи так було велено якимись верхніми силами, але кожен із нас після тих «медоборських» розмов став працювати саме в цьому напрямку. Щоб не бути голослівним, доповідаю: через три роки (в 1997 р.) я опублікував навчальний посібник «Українське літературознавство» (перевиданий з доповненнями у 2003 році як «Історія українського літературознавства» та в 2010-му як «Історія українського літературознавства і критики»), а Роман Теодорович — теж навчальний посібник «Історія української літературної критики» (1999).

Відтак, студентів (та й викладачеві) є куди заглянути не лише перед заліком чи екзаменом із цих дисциплін, а й, так би мовити, з метою самоосвіти. Надто, що нових подібних праць в Україні після того майже не з'являлося і не відомо, чи вони швидко й з'являться. Дещо в цьому напрямку зробила Наталя Шумило (розділ у колективній «Історії української культури»), опублікував свій посібник з літературознавства Олександр Галич («Історія літературознавства», 2013), але це було в певному розумінні щось похідне від наших із Романом Теодоровичем напрацювань. На жаль, Наталі Шумило вже немає серед нас, а Олександр Галич опинився в не дуже сприятливих умовах для подальшої праці, оскільки з місця роботи в Луганському педагогічному університеті імені Тараса Шевченка, де він працював, йому довелося «емігрувати» в інший

заклад, оскільки Луганськ, як знаємо, нині перебуває під окупацією проросійськи налаштованих терористів.

Другим важливим етапом нашої співпраці з Романом Теодоровичем було редагування і видання ним літературознавчого альманаху «*Studia methodologica*» (засн. 1993) та відродження з моєї ініціативи філологічного семінару в Київському університеті «Теоретичні і методологічні проблеми літературознавства» (1996 р.). В альманасі Романа Теодоровича мені не випадало брати участі, а він на певному етапі роботи нашого філологічного семінару став одним із найактивніших його учасників.

У збірнику «Філологічні семінари», який формується на основі семінарських матеріалів, опубліковані такі його доповіді: «З погляду рецептивного виміру» (2002), «Іманентно-літературні та загальнокультурні чинники розбудови літературознавчої компаративістики в Україні II половини ХХ століття» (2006), «Теорія літератури і літературна антропологія: співвідношення, трансформація за умов глобалізації гуманітарного знання (до постановки проблеми)» (2008), «Трансформація предметності літературної критики в Україні протягом ХХ століття» (2009). Один із своїх виступів на семінарі він не встиг оформити, але взяв участь у семінарській дискусії, яка записана Анатолієм Ткаченком на магнітофон, опублікована в збірнику, а стосувалася теми «Понятійний апарат сучасного літературознавства: «своє» й «чуже» (2007). Навіть у назвах доповідей Романа Теодоровича можна «прочитати» основний напрям його наукового мислення: він знову демонстрував своє філософське розуміння літературознавчих проблем і шукав у них таких точок зіткнення, які б найбезпосередніше стосувалися саме української науки про літературу. Про це, між іншим, потрібне спеціальне дослідження. Думаю, що учні Романа Теодоровича могли б навернутися до нього, не відкладаючи в «довгий ящик».

На жаль, у наступні роки недуга не давала змоги Роману Теодоровичу брати участь у наших семінарах. Коли в 2012 році він відзначав своє 75-річчя (21 березня), я теж (через якусь простудну болячку) не зміг поїхати до ювіляра. Але підготував вітальний адрес йому від постійних учасників філологічного семінару, оформивши його у вигляді акровірша. Передав я його ювілярові через заступника директора Інституту літера-

тури імені Тараса Шевченка НАН України Миколу Сулиму.
Отже —

**Теоретико-порівняльний акропанегірик
з нагоди ювілею професора
Романа Гром'яка**

Р-оман як жанр, що знає все,
О-дного лиш не знає:
М-ороз на скронях вість несе,
А — з нею знов радіє все:
Н-а весну ж повертає!
Г-роми гримнуть, дощі падуть,
Р-оса на травці зблисне,
О-дкриє небо зорям путь,
М-айові зливи потечуть,
Я-скраві квіти розцвітуть —
К-ритичний вік — це вічність!*

На похорон Романа Теодоровича мені не вдалося поїхати через різні виробничі зайнятості. Але телеграму-співчуття університету та родині небіжчика я надіслав.

Дорогий колего і старший товаришу! Нехай наша українська земля буде для Вас найлегшим пухом і пером!

---

* «Романіст (роман) знає все», — думка В.-М. Теккерей.

*Анатолій Ткаченко,
доктор філол. наук,
професор Київського
національного університету
імені М. Шевченка*

Сократ із Тернополя

Мудрий був, розважливий, високочолоий. Таким у пам'яті й стоїть. Десь іще зі статті в «Радліті» чи не середини 80-х. Я тоді там працював заступником головного редактора і вирішив для себе статтю про взаємодію національного, інтернаціонального й загальнолюдського в літературі. Стаття цілком витримана у параметрах офіційної ідеології, але це в той гнітючий час, коли про перший і третій чинники цієї тріади писати остерігалися, ба навіть відоме Франкове порівняння письменника з деревом, яке своїм корінням углибає в національний ґрунт, а кроною розкошує в загальнолюдській духовній атмосфері, чимало кому з обережних та добре поінформованих видавалося ледь не крамолою. А тут таке враження: і чітко витримана ідеологічно, і переконлива логічно, і смілива особистісно. Зрештою, хіба не «праведними» цитатами ще раніше влучно били догматичні козири Іван Дзюба, Іван Світличний, інші шістдесятники? Але догматики на те й догматики, щоб і чіткість і переконливість, і сміливість тлумачити навиворіт. Інстинкт перестраховання: «Лучше перебдеть, чем недобдеть».

Власне, той інстинкт тоді просто нависав зусібіч. Ось два мемуаразматичні штрихи до контексту доби. Десь тоді ж я вирішив самотужки працювати над кандидатською дисертацією про творчість Івана Драча. А він саме виступив із гнівною критикою партійних очільників, що маскували чорнобильський «удар блискавки в генофонд нації». То мені порадили попроситися під громовідвід до Л. М. Новиченка, який ще

1962-го написав загалом схвальну передмову до першої Драчевої збірки «Соняшник». У запропонованій назві теми в шановного академіка одразу ж викликали пересторогу терміни *модернізм і... поетика*. — Ну гаразд, — кажу, без модернізму ще можна обійтись, але ж поетика — то ще від Аристотеля... — Так, так, але... додайте ще й проблематику. — Таж поетика на змістовому рівні включає й проблематику. — Знаю, але ви таки додайте...

А вже на стадії затвердження теми на вченій раді Інституту літератури в академіка І. О. Дзевєріна викликало сумнів слово «рух» у підзаголовку: «рух проблематики і поетики». Чи не ліпше — еволюція? Але тут я таки переконав учену раду: мається на увазі не той рух, що Рух, а філософська категорія: вона передбачає не тільки висхідне простування, а й спади, самоповтори, перехід на інші кола спіралі тощо. До того ж, в авторефераті (а їх тоді мусили писати російською) буде «движение», алюзії не виникатимуть. Отак спрацювало аж два громовідводи. А в Романа Гром'яка таким громовідводом був, напевне, він сам.

Згодом, 1992-го року, в «Науковій думці» вийшла колективна монографія «Поетика» (відповідальний редактор В. С. Брюховецький), де наші з Романом Теодоровичем статті стоять поруч: його, теоретична, про Франкове розуміння поетики; моя, більше літературно-критична й подекуди аж публіцистична — «Поетика: на спіралі свої?», де, зокрема, йшлося і про Чорнобиль та ставилося риторичне запитання: чи то не місія «найвищого вивіту матерії» — людського розуму (Ф. Енгельс, вступ до «Діалектики природи») — довести планету до вибуху, тобто народження нового сонця... Така собі матеріалістична есхатологія, але чи легше від того «найвищому вивіту»?

Фрагментарна пам'ять вихоплює з ріки Геракліта одну з конференцій у Тернополі, під час якої була й екскурсія містом в автобусі, де цікавим гідом був пан Роман, і поїздка до Почаївської лаври, і вечеря вдома у Романа Теодоровича, де завдяки його дуєту з чарівною, інтелігентною дружиною Марією Михайлівною ми, «східняки» (принаймні я) чи не вперше пірнули в бурхливі хвилі стрілецьких пісень. Отже, нам довіряли. А ще були ми (тоді, чи іншого разу?) на зборах Тернопільської громади Руху, де полум'яно виступав Роман Гром'як і де його обрали очільником. Гарно було, гордість

пробирала за колегу. Адже рух починався в нас, у СПУ та Інституті літератури, і коли запропонували назвати його народним фронтом, то я сказав, що не варто повторювати за прибалтами та мілітаризувати назву, а хай буде Рух, а тоді ще додали для конспірації «Народний рух України за перебудову», а потім ще й хтось вигадав аббревіатуру — Рятуймо Україну, Хлопці. Багатьом хлопцям участь у тому порятунку коштувала важкого життя: стали об'єктами численних провокацій. Як і родина пана Романа...

Пригадується й наша з ним прогулянка не без моралі Шевченковим бульваром у Києві. Мене запрошували в університет, я вагався, бо вже відчував «фахове каліцтво» редактора: писати можу, редагувати теж, адже те все мовчки, а от говорити... Нічого, каже, йдіть, студенти навчають. А його також саме запрошували до Києва, чи не в Могилянку, і навіть квартиру нібито обіцяли: «Спокусливо, але, мабуть-таки лишуся в Тернополі».

І нарешті — наші «Філологічні семінари», майже незмінним учасником яких був професор Гром'як. Один із них мав назву «Типи творчості в епоху постмодернізму». Зберігаю в своєму фотоархіві кілька світлин із фіксованою датою: 18 грудня 2006 року. Наче вчора, а ось уже 10 літ. На одній гордо й гідно стоїть Тернопільський Сократ у діжці трибуни (вже як Діоген) і виголошує доповідь. На другій, за тією ж трибуною, — урочисто, мов на Біблії, тримає руку на свіженькій колективній монографії, виданій за його редагування й участі, — «Терміносистеми сучасного літературознавства: досвід розробки і проблеми». Ліворуч у кадрі — половина першої сторінки написаної від руки доповіді, в заголовку якої вгадується: «...рецептивного підходу до явищ художньої літератури». Здається, через оту рукописність, доповідь не втрапила до чергового випуску «Філологічних семінарів». Зате я записав на диктофон виступ колеги в дискусіях і, передрукувавши, подав під такою назвою, як і публікую нижче.

* * *

*Роман Гром'як, д-р філології, професор***З ПОГЛЯДУ РЕЦЕПТИВНОГО ВИМІРУ**

Наші доповідачі окреслювали різні «типи творчості», а широке поле пошуків і роздумів відкривала їм друга частина назви теми семінару — «... в епоху постмодернізму». Коли ж мається на увазі таке розмаїття різниць, відмінностей — оте «differense / differanse», — то про яку типологію і в який спосіб вести мову? Очевидно, завжди можна віднайти чи сконструювати якусь основу, на якій бодай один типологічний ряд постане.

Я хотів би до цієї дискусії долучити принаймні два моменти.

Перший з них пов'язаний якщо не з ретроспекцією, то з широтою охоплення літературних фактів. Спостерегти і зафіксувати тенденцію вдається тому й тоді, хто і коли заглибиться до певної міри в процес, у його динаміку. Чи варто нагадувати, що в літературному житті, а надто в історико-літературному процесі вирішальну роль відіграє літературна рецепція, і то на її елементарному рівні — безпосереднього естетичного сприймання текстів під час самостійного читання. Скільки-то читацький досвід має поглинути в свою структуру літературно-мистецьких творів, які репрезентують процес національного письменства у контексті хоча б регіонального культурного життя, аби відчуті суголося / різноголося створених художніх світів, котрі заявляють про себе індивідуальними стилями? Відчуті, збагнуті, відрефлексувати, оповити літературознавчими засобами. Довші чи коротші типологічні ряди, представлені так званими обіймами прізвищ письменників, назв творів, промовляють тільки до тих, хто за ними переживає другу «естетичну реальність». Така невблаганна феноменологія, яка одна лишень «видає» подібності й відмінності, своєрідності й топіку.

Отож, для прокреслення будь-якої типології потрібні Франкові «очитаність» і ретроспекція.

Другий момент типологізації продовжує перший.

Занадто близько перед собою маємо об'єкт роздумів. Постмодернізм — явище многолике. Літературно-критична панорама, ще дуже широка і загальна, без чітких історико-літературних меридіанів і паралелей, надихає вже сміливців до перших узагальнень, які робляться на звуженому читацькому досвіді. З цього погляду варто вітати спробу Ганни Мережинської бодай контурно подати «східноєвропейську» модифікацію постмодернізму в літературі. Є вже аналоги сконструювати «центральноєвропейську» модель на тип західноєвропейської. Є кілька монографій про літературний постмодерн, написаних і опублікованих у Росії, Білорусі. Серед них (чи після них) не загубиться книжка і Ганни Юрїївни. Але власне український матеріал у ній явно недостатній для репрезентативної східноєвропейської моделі літературного постмодернізму, хоча спостереження доповідачки досить влучні.

І останнє... категоричність суджень у розмові про типи творчості в епоху постмодернізму, про ті чи інші літературознавчі пропозиції також потребує виваженості на терезах більшого рецензивного досвіду.

* * *

Цей виступ Романа Теодоровича хай би увійшов до майбутнього зібрання його творів.

Отже, згадую далі, відштовхнувшись від останньої тези щодо потреби виважувати судження, надто ж категоричні.

Зав'язалась була якась у нас полеміка з приводу терміна *поетикальний*. Пан Роман не бачив у ньому нічого кепського. Я теж його вжив зо два рази у «Мистецтві слова». Але згодом неграмотний мій комп'ютер розірвав його на дві частини: *поети кальний*. Він то неграмотний, а підказав: ти ж подивися, яку какофонію набираєш. Адже, каже неграмотний, *поетикальні особливості* спокійно можна змінити на *особливості поетики* — і не буде какофонії.

А куди ж діти отой терміноід із прикметником, адже слово — не горобець?

— А куди діти термін *вертикальний*? — піймали мене на гуморі сестрички-Лановички (так тепло називав своїх аспіранток, а потім і докторанток Роман Теодорович).

Посміялися: справді, цього горобця вже категорично не впіймаєш.

Хоча... Якби я був полтавський соцький, то видав би універсал: замість *вертикальний* кажімо *прямовисний*. Так було

до репресій на наші питомі слова, про що пише Лариса Масенко. А замість *поети кальний* (гад, і тут розірвав, та я його спеціально не вчу) кажімо *поетико-стилістичний*. Чому? Тут потрібно переповідати ледь не всю докторську. Але спробую бодай кількома абзацами.

Численні сучасні визначення поезики можна звести до ключових слів, що групуються довкола двох полюсів: з одного боку, це властивості художньої форми, з другого — наука художньої майстерності (у найширшому значенні — синонім теорії літератури). Виходить, що поезику тлумачать і як об'єкт, і як суб'єкт дослідження. Щоб уникнути бодай частини різночитань, ватро розрізняти: а) *поетику* як властивості художньої форми (по-школярському кажучи, художні засоби) і б) *поетологію* як науку, що вивчає оті засоби, секрети майстерності.

Аналіз ключових слів у визначеннях *стилю* показує: вони практично ті ж самі, що й у *поетики*. Це дає підстави поєднати поезику/стиль у бінарну опозицію (аналогічно до де-Сосюрової опозиції мова/мовлення). Навіщо? А для того, щоб розглядати основні компоненти *формозмісту* водночас і як *елементи* поезики (*аналіз*, пасивний *стан*), і як *чинники* стилю (*синтез*, активний *процес*), не шукаючи їх лише на одному якомусь «рівні» твору чи поза текстом. Адже *якщо* перед нами справді *художній* твір, то вирізнені ще Платоном компоненти *як* (*форма*) і *що* (*зміст*) зливаються: *як + що = якщо* (*форма + зміст = формозміст*). Усі компоненти формозмісту в різноманітних видозмінах визначають мистецькі особливості твору. Повторюю (та й сама мова, і то тільки наша) підказує: *якщо* він справді *художній*. Найзагальнішу модель цієї єдності можна уявити у вигляді концентричних сфер: у центрі — *художня ідея, тема, проблематика* та інші *змістові прояви художньої форми*; проміжна сфера — *літературна генерика*; найширша — *композиція* (в тому числі композиція *сюжету*, предметна *деталізація*) та *художня мова* — теж у всіх її сферах — *формальні проявники художнього змісту*.

Складно? Тоді простіше. Якось за чаркою кави Юрій Ковалів сказав мені приблизно таке: «Знаєш, що ти відкрив? Що поезика — це матриця, така собі корова, а стиль — це бик, тур, буйвол, бізон...». — «І віл, — додав я, тобто дистильований бик...».

Вибачте за натуралістичні аналогії й потерпіть ще один велемудрий абзац. Поетологічний аналіз розкриває макро- та

мікроелементи *майстерності, техне*. А стилістичний синтез розгортає функціональні, структурні, семантичні зв'язки, поновому замішуючи глину (чи тісто) пасивних, потенційних *елементів поетики* (запас) та перетворюючи їх на кінетичну енергію *чинників* творення (процес). В оцій динамічній єдності старонового чи новостарого шукаймо й критерії художності. Інакше говоритимемо про неї або загалом, або кожен на власний смак, або лише з погляду змісту, не враховуючи руху форми. А зміст у найзагальнішому вигляді тисячоліттями повертає на кола свої, на ключові проблеми буття людини і світу: добро і зло, правда і кривда, любов і ненависть, народження і смерть, батьки і діти, красиве і потворне, спокуса і спокута... Тож із погляду художності чи не важливіше — *як* саме ці одвічні ідеї втілюються в нові й нові найрізноманітніші форми.

Незрідка для автора твір починається з *ейдосу*, з ідеї *ex ante* (Б.-І. Антонич). Своєрідним виявом цього можна вважати й ледь не машинальне записування вивержень «нижньої свідомості», про що писав І. Франко, не відкидаючи й наступного холодного обмірковування-шліфування форми.

А для читача спочатку постає зовнішня форма, за якою він і декодує авторський зміст, і співтворить власний. Десь тут, напевне, й ключ до рецептивного погляду на художню літературу.

Приклад. Свого часу той-таки Леонід Новиченко критикував Драчеву «Сонату Прокоф'єва» за образ «похмурих футболістів», як і моє тлумачення провідної художньої ідеї твору. Не вельми сприйняв і сам твір, і те тлумачення й Віталій Дончик. Ось фрагмент поеми:

Футболісти зморені,
А футболки чорні.
А лобами куцими,
А тупими бутсами
Розбігаються круто
і не м'ячем з розворота,
А головою Сократа
пробивають ворота.
Воротар прудкий, як муха,
Хап філософа за вуха,
Прикладається з розгону —
Прямо в пельку стадіону
Вибиває.
Всюди шал.
Ораторія. Хорал.

Мені, наївному, здавалося, що все тут зрозуміло: поет саркастично-гротесково батожить (він часто вживав тоді це слово) тупість, бездуховність, споживацтво, відоме з античного гасла «Хліба і видовищ!». Леонід Миколайович був не такий наївний і трохи дистанціювався від можливих алюзій на тодішню «мажорну» дійсність, а може, ще й безпосереднього натяку на Биківнянський «стадіон», де діти початку шістдесятих грали у футбол черепами замордованих за чверть століття до них. Про це знаємо тепер зі спогадів Леся Танюка щодо обставин народження Симоненкового «цвинтаря розстріляних ілюзій».

Віталієві Григоровичу, запеклому вболівальникові, котрий разом із сином Максимом, нині відомим кінорежисером не пропускали жодного матчу київського «Динамо» (тодішнього!), напевне, суто на рівні психоемоційному не імпонувало, що ті мої «змістові прояви художньої форми» (абстраговано-поетологічні) знайшли втілення саме в таких «формальних проявниках художнього змісту» (конкретно-стилістичних), як образи футболістів.

А який же об'єктивний зміст вкладено у текст поеми? Чи такого взагалі нема й не може бути за визначенням? Таж автор сам досить недвозначно розкодує провідну ідею (мистецьку!) вже у наступній строфі:

З минувшини йдуть у майбутнє Сократи,
В них небом по вінця налиті сонати,
З плечей не сфутболити їхніх голів,
У правду людську не забити голів.
Годі, панове, розумом грати...
Сократи.
Сократи.
Музичні Сократи.

За всієї рецептивної множини інтерпретацій — саме так! «множинність» — то калька) не маємо права не бачити цієї власне авторської патетичної тональності, прироцуючи до неї нові обертони тлумачень, як-от і проектуючи цей текст на образ Сократа з Тернополя.

На цій риторичній, лозунгово-романтичній ноті й дозвольте завершити нотатки про Нього, а притому чимало й про себе, як і водиться в усіх спогадах.

20 вересня 2015 року

*Микола Зьницький,
доктор філол. наук, професор
Львівського національного
університету імені І. Франка,
член-кореспондент НАН України*

Таким його пам'ятаю

Виступаючи в дискусії під час захисту однієї дисертації в Інституті літератури імені Тараса Шевченка, Роман Теодорович жартома сказав, що, хоча прізвище його Гром'як, він не має наміру громити дисертанта, а навпаки, хотів би прояснити основні положення його роботи тією атмосферою, яка настає після грому. Не пригадаю сьогодні ні прізвища того, хто захищався тоді, ні теми дисертації, але фраза, якою він почав свій виступ, збереглася у пам'яті. Вона точно передає характер Гром'яка як ученого і людини. Він був вимогливим викладачем, науковим керівником та консультантом дисертантів і водночас їх опікуном, старшим товаришем, готовим шукати разом з ними нові ідеї, посилити аргументацію, наштовхнути на несподіваний поворот думки, а на захисті при потребі боронити їх.

Починаю з цього тому, що найчастіше мені доводилося спілкуватися з Романом Теодоровичем під час «захисних» дисертаційних процедур в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, де ми протягом майже трьох десятиліть були членами спеціалізованої ради для захисту кандидатських та докторських робіт. Кожного разу, коли я добирався в академічний готель «Феофанія» (не плутати з однойменною лікарнею для керівних осіб!), там уже був Роман, бо його поїзд прибував до Києва раніше. Чергові запам'ятали наш тандем і поселяли нас в одному номері, і ми після легкого сніданку добиралися до Інституту і сідали на свої «законні» місця.

Мушу визнати, що наша участь у марафоні захистів не була паритетною. Втім, у кінці 1980–1990-х роках, можливо, так: докторів наук радянська система залишила не дуже багато, опоненти з Москви ставали не обов'язкові, то доводилося брати на плечі доволі важкий вантаж. Але поступово зростали молодші, і проблема дефіциту опонентів поволі зникала, то можна було зосереджуватися на тих проблемах, які тобі ближчі. Але це стосується більше мене, який більше любить вести діалог з мовчазним папером, аніж з голосною аудиторією. Роман Теодорович, навпаки, любив полеміку, і в атмосфері схрещених шпаг почував себе як риба у воді, тобто як на рицарському турнірі. Його виступи завжди були позначені уважним прочитанням дисертаційних фоліантів, тонким проникненням у деталі, а іронічні репліки часто порушували атмосферу академічної тиші.

Для мене ж особисто особливо цікавими були наші розмови в готелі, які стосувалися різноманітних літературних і життєвих проблем. Власне із цих розмов у мене і склався образ цієї розумної, ерудованої і благородної людини, життєвий і творчий шлях якої не був устелений трояндами. В енциклопедичних та письменницьких довідниках усе було просто і безпроблемно: народився у селі Глушин Бродівського району на Львівщині, вищу освіту здобув у Львівському та Дрогобицькому (куди був переведений після ліквідації у травні 1959-го року Львівський) педінститутах (1960), після короткочасного учителювання на Хмельниччині та Тернопільщині — аспірантура у Львівському університеті імені Івана Франка, робота над кандидатською дисертацією і початок наукової діяльності.

Втім, про це згодом, а поки що кілька уточнень до біографії, не зафіксованих у довідниках. Як згодом я дізнався з першої частини книги спогадів «Вертеп, або Як я став народним депутатом і що з того вийшло» (Тернопіль, 1992), його дід був розкуркулений і депортований у Сибір ще в 1940 році, а батько заарештований і відправлений тим самим маршрутом у 1947-му. Поїздка підлітка (народився Роман у 1937 році) у Сибір до батька була небезпечним кроком, але відвага перемогла: батько повернувся додому в 1953 році, після смерті Сталіна. Колоритні описи студентських вражень, характеристика вчителів, атмосфери студентського життя — усе це було особливо цікаве для мене, що теж навчався у Дрогобицькому педінституті, закінчував який у 1957 році.

Дивно мені, що не познайомився з Романом, коли він навчався в аспірантурі Львівського університету імені Франка: я тоді завідував відділом критики журналу «Жовтень» (сьогоднішній «Дзвін»), на сторінках якого часто друкували літературознавчі статті і рецензії викладачі й аспіранти. Можливо він був дуже зайнятий дисертацією, а вона була з філософії... До того ж науковим керівником його був професор Борис Кубланов, людина консервативних поглядів. Про це я чомусь ніколи не спитав Романа і сьогодні можу хіба що здогадуватися.

Після захисту в 1969 р. дисертації молодого перспективного вченого послали в Донецьк, де на базі тодішнього педагогічного інституту (його, до слова, трохи раніше закінчував Іван Дзюба) створювався університет. Як розповідав Роман Теодорович, до нього запросили кількох молодих учених, до числа яких потрапив і він. Як пригадую собі з наших розмов, праця в Донецьку залишила в нього гарні спогади. Він мав можливість зосереджуватися над дослідженням теоретичних проблем літературознавства. Зокрема включився до розробки концепції цілісного аналізу художнього твору, ініційованої його трохи старшим колегою, сьогодні авторитетним ученим Михайлом Гіршманом. Як на сьогодні, це було прагнення відійти від ортодоксальної методології, що при аналізі літератури вимагала керуватися виключно теорією відображення. Натомість цілісний аналіз передбачав апелювання до всіх складників тексту і певною мірою зістикування з ідеями структурного аналізу та інших сучасних літературознавчих шкіл.

Поступово окреслювалося коло наукових зацікавлень ученого, яке охоплювало передусім проблеми теорії літератури, естетики, філософії. Це переконливо засвідчують праці Романа Гром'яка донецького періоду: «Естетика освоєння дійсності», «Естетика і критика» та ін. І все ж його тягнуло до рідних місць, у Галичину, і він повертається до Тернополя. Викладає у Тернопільському інституті економіки, а потім у Тернопільському педагогічному інституті завідує кафедрою філологічного факультету. Ці скупі анкетні дані варто доповнити невеличким штрихом. В Інституті економіки Роман Теодорович працював, коли там навчався майбутній третій Президент України Віктор Ющенко. Через певну кількість років, коли Віктор Андрійович був прем'єр-міністром, його колишній викладач якось попросив підтримати видання його книжки, але все залишилося на рівні обіцянки. Мені згадався цей факт, бо пізніше Катерина

Михайлівна Ющенко опікувала не одне видання цікавих і потрібних книг.

Далі було депутатство у Верховній Раді СРСР, куди вибрали його земляки, доручивши захищати їх інтереси в час піднесення національного руху — в широкому і вузькому значенні цього слова, відтак «хащі влади» на посаді Представника Президента у Тернопільській області. Це призначення було несподіванкою для багатьох, може, й для самого Романа Теодоровича. Я не є публічною особою і не беруся висловлювати свої міркування з цього приводу, хоч, чесно кажучи, мені здавалося, що такі посади не для людей інтелектуального складу розуму чи високого мистецького обдарування. Мені було шкода, що свого часу Іван Дзюба впрягся у шлею міністра культури, відтак це зробив геніальний актор Богдан Ступка. Чомусь пригадалися слова англійського письменника Сомерсета Моема, який певний час був дипломатом, що він майже не зустрічав на чолі держав інтелектуалів, але в цих державах справи ішли добре. Очевидно, державні посади вимагають особливого типу таланту, де потрібний холодний розум, тверезий розрахунок і ще багато іншого, а не рефлексії чи емоційні спалахи. Тут треба іноді кулаком по столу вдарити, чи «міцним» словом розрядитися, а Роман Теодорович — людина коректна й виважена у слові і вчинках.

Але мені якось довелося бути в Тернополі на науковій конференції, присвяченій творчості Богдана Лепкого, і слухати його виступ на мітингу — протистоянні прихильників православної та греко-католицької релігійних громад. І я переконувався, що владний голос, екзальтацію може переважувати сила аргументів, логіка і компетентність. Роман Гром'як був чудовим оратором, умів переконувати, на чий млин лється вода інспірованого протистояння.

І все ж його перебування на посаді Представника Президента в Тернопільській області тривало недовго, як, зрештою, й інших Представників і не тільки на Тернопільщині. Втім, і стиль його керівництва й загальна атмосфера «хащів влади» колоритно передані в другій частині спогадів-роздумів «Вертепу» від призначення на цю посаду до звільнення з неї, що охоплює період з 22 березня 1993 по 20 січня 1994 рр. Звільнення Президентом Леонідом Кравчуком формулювалося так: «грубе порушення трудової дисципліни», а насправді... Де знайдеться розумник, який би розмотав той вузол переплетінь

подій, зіткнення інтересів, закулісної боротьби?.. Несанкціонована поїздка на Тайвань на запрошення Президента Світової Ліги за Свободу і Демократію взяти участь у конференції? Постійна критика одних опонентів, що Представник Президента розвалив економіку, бо філолог, других — що дискредитує демократію, бо не рекомендований Рухом, третіх — що довів до конфесійного розкалу?.. Ніби всі справи вирішує одна людина, а не справа в системі.

Але вийшло так, що уся ця веремія, описана у «Вертепі-2», що разом з «Вертепом-1» склали своєрідну епопею, розкрила грані таланту Романа Гром'яка, які б при інших обставинах не були реалізовані. Так, це вертеп, де є персонажі із владних верхів і посполитого люду, де перехрещене трагічне й комічне, є свої іроди й свої ангели, але немає коси, яка б стинала зло... Як немає її і досі. Якщо перша книга розкриває панораму всенародного піднесення, то друга справді веде в «хащі», з яких ми досі не вибралися на широкий шлях. «Вертепи» Р. Гром'яка — цікаве жанрове утворення, яке можна назвати і щоденником і колажем, де переплелися іронія, драма, сатира. Читаючи методологічно виважені літературознавчі статті Романа Гром'яка, спершу якимось бентежишся такою відмінністю манер, але потім усвідомлюєш, що обдарована особистість за різних обставин реалізує різні грані своєї натури.

І все ж Роман Гром'як — передусім учений, філолог з виразним філософським ухилом і широкою сферою зацікавлень. Коли з початком 1990-х років у нашому літературознавстві утверджувався методологічний плюралізм, Роману Теодоровичу не дуже треба було перебудовувати свій теоретичний арсенал. Він був обізнаний з основними літературознавчими концепціями XX століття, зокрема через польські переклади праць західноєвропейських учених (кілька років викладав у Ягеллонському університеті в Кракові, був надзвичайним професором Українського вільного університету в Мюнхені) та через обізнаність з працями українських діаспорних учених, які все-таки різними шляхами не раз проривалися в Україну через «залізну завісу». І все це почало позначатися на дисертаціях його вихованців. Для мене теж були корисними його міркування з різних питань методології та теорії літератури, якими він ділився зі мною в готелі. Про це мовилося наче між іншим, але в той час переорієнтації я багато чого міг у нього повчитися. Хотів би відзначити, що попри чутливість до

нового, що з'являлося у світі, Роман Теодорович акцентував ті ідеї і підходи, які висували українські вчені, не раз випереджуючи західноєвропейських. У цьому плані він виділяв праці Олександра Потебні та Івана Франка, зокрема його трактат «Із секретів поетичної творчості».

На нових методологічних засадах ґрунтується його «Історія української літературної критики (від початків до кінця ХІХ століття, 1999)», він був одним з ініціаторів та основних авторів вкрай необхідного на той час «Літературознавчого словника-довідника» (1997).

Не стану перераховувати його книги та статті з шевченкознавства, компаративістики — усе це зафіксовано у відповідних виданнях. Признаюся усе ж, що натрапивши на його статтю, щоразу хочеться дочитати її до кінця. І такі відкриття трапляються часто. Останнє для мене — огляд літературознавства у третьому томі «Історії української культури»: стисло і точно. Він би, певно, написав би їх більше, якби обмежив своє керівництво дисертаціями та опонентством. Не хотів, бо це теж була його стихія. Його особистість наклала свою печать на молоде покоління учених.

...Пригадую 2009 рік. Вересень. 80-річчя Дмитра Павличка. Роман Теодорович їде у Київ, потім у Дрогобич, Стопчатів, а звідти через Львів повернення додому. Кажу про це з почуттям провини, хай і безневинної, бо у Львові він виступив ще на присвяченій мені науковій конференції.

Я старший від Романа Гром'яка на три роки, подивляв його енергії та ентузіазму, але, перебуваючи з ним у готелі, спостерігав, що він щоранку заживав американські, як він казав, пігулки від тиску. А якось по телефону сказав, що на захисти не поїде, бо чуває себе не дуже добре. Мав надію, що буде краще, але ставало гірше. Звісно, на все це складалося багато пережитого, особливо трагічна загибель одного з синів та інші несподівані удари долі. Якось признався, що дякує Богові, що не дістав інфаркт. Так, інфаркт його оминув, але настиг інсульт...

Бачу його доброзичливу з вибачливою іронією усмішку: ну як ти цього не розумієш, бачу сповільнену ходу до станції метро «Шулявська», обмін репліками в дисертаційних дебатах, і не віриться, що це уже в минулому. Що ж, людина відходить, а зроблене залишається — у дітях, книжках, учнях, пам'яті.

*Богдан Мельничук,
доктор філол. наук,
професор Чернівецького
національного університету
імені Юрія Федьковича*

Розкіш спілкування з ровесником

Назву цього спомину підказав мені розмахистий дарчий напис на солідній, чотирьохсотсторінковій книзі великого формату: «Теорія літератури. Компаративістика. Україністика: Збірник наукових праць з нагоди сімдесятиріччя доктора філологічних наук, професора, академіка Академії вищої школи України Романа Гром'яка» (Тернопіль: Вид-во «Підручники і посібники», 2007), що увібрав 55 матеріалів учених із Тернополя, Києва, Донецька, Дніпропетровська, Львова, Івано-Франківська, Чернівців, Дрогобича, Луцька, Ужгорода, Кіровограда, Кам'янця-Подільського, а також із Польщі, США та Канади. Широковідомий професор написав ліворуч від фотографії, на якій увічнено вольове обличчя з розумними сумовитими (згадується Еклезіастове: «Во многой мудрости много печали») очима:

«Дорогому Богданові Мельничуку на щастя, з вдячністю за розкіш спілкування в науці і житті.

Р. Гром'як.

21.11.2007 року».

У моїй домашній бібліотеці збереглося й кілька інших книг з його дедикаціями. На титулі посібника для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних закладів «Історія української літературної критики (від початків до кінця ХІХ століття)» (Тернопіль, вид-во «Підручники і посібники», 1999) професор вимережив:

«Вш. Богданові Мельничукові на пам'ять про зустрічі на перехресних стежках науки — Р. Гром'як. 22.02.2000».

А на книзі «Вертеп, або Як я став народним депутатом СРСР і що з того вийшло... (спогад-роздум)» (Тернопіль, 1992) залишився такий слід його руки:

«Дорогому Богданові Мельничуку з любов'ю, на згадку про «вертепне дійство» в Україні. Р. Гром'як. 26.11.93».

Не пам'ятаю точної дати, але запізналися ми з Романом Теодоровичем десь у 80-ті роки минулого століття. Могло це бути або в Києві 1989 року, під час установчого з'їзду Всеукраїнського товариства рідної мови імені Т. Г. Шевченка (пізніше — «Просвіти»), або в Чернівцях, на кафедрі української літератури нашого університету, де я одного разу застав тернопільського професора у товаристві його чернівецького колеги, а мого вчителя Василя Максимовича Лесина, а ще вірогідніше — в Тернополі, де на початку 1980-х років відбувалася наукова конференція, присвячена українській публіцистиці.

Як завжди, пам'ятливішими від нас виявляються наші папери. Так ось саме серед них я знайшов чернетку датованого 1987 роком віршованого привітання Р. Т. Гром'якові з нагоди його полудня віку, що припав на 21 березня, тобто через місяць після першого мого ювілею. В ньому я відштовхнувся від надто категоричного, як мені здалося, твердження в ювілейній статті одного з провідних столичних критиків у «Літературній Україні»:

Сказав киянин знакомитий,
Що Ти народжений громити.
Можливо, й так це, мій Романе,
Бо ж рідко змилюють кияни.
Та в добрім прізвищі Твоім
Мені гримить весняний грім.
Той грім, що вже півсотні літ,
Як сповістив про Твій прихід.
Той грім, що в люду на виду
Відлунює Твою ходу.
Тож слово від душі приймай:
Гро-ми!
І ще сильніш —
Гри-ми!

Ще одна моя ґратуляція поважного професора з 1980-х років пов'язана з його обранням у народні депутати Верховної Ради Союзу РСР:

«Із перемогою, наш вою,
На полі виборного бою!
Хай проти раті харцизяк
І далі б'ється так
Гром'як!
31 березня 1989 р.»

Втім, «харцизяками» виявилися не стільки супротивники професора на виборах, скільки, як з'ясувалося невдовзі, шовіністично налаштовані громадяни, на взірець М. Подгороднікова, автора матеріалу «Демократия по-тернопольски» в московській «Литературной газете» від 25 вересня 1991 року (стор. 7). Цей громадянин був явно незадоволений тим, що «красный цвет будто смыли из города», що «в точном соответствии с политическими лозунгами доминируют цвета спелой пшеницы и неяркого сентябрьского неба: желто-синий», що «празднично плещутся желто-синие флаги на Дворце культуры «Березиль», в якому «работает галицкая ассамблея трёх областей — Львовской, Тернопольской, Ивано-Франковской». Особливо іритував М. Подгороднікова той чоловік, якому належала далеко не остання роль у запануванні в Тернополі й області синьо-жовтого кольору: «А здесь, на галицкой ассамблее, депутат всесоюзного съезда, руководитель Общества украинского языка Громьяк делился ценными столичными впечатлениями (с истинно профессорским тактом он поведал о московской бабушке, которая будто бы сказала ему: «Вам, украинцам, хорошо, вы работающие, а русские — пьяницы». (Ассамблея транслировалась по телевидению). И тут же профессор сделал ещё одно открытие, объяснив, что движение «Демократическая Россия» исповедует шовинистические взгляды. Ассамблея озадачено помалкивала». А чому їй було не мовчати? Адже мовчанка — знак згоди. Згоди із професором Гром'яком!

Ще одним свідченням давності наших взаємин із Романом Теодоровичем може слугувати його величеньке (майже 15 друкованих аркушів) науково-популярне видання «Література Золотого вересня» (Київ, «Радянський письменник», 1989). Нині цей нарис здебільшого замовчують, а коли згадують, то, як мовиться, «незлим тихим словом», тобто критично. І виною в цьому, на моє переконання, — передусім отой злополучний «Золотий вересень» 1939 року в заголовкові книги, а вже відтак — заідеологізовані місця та «радянськими» в частині розділів нарису — «Зачаровані на Схід», «З погляду учасників і сучасників» та «Крізь призму дитинства й історії». Сюди зов-

сім не належить перший розділ — «Задивлені в будучину», що охоплює хронологічно найтриваліший період у літописі тяжіння західноукраїнських земель до Наддніпрянщини, починаючи від киеворуських часів і закінчуючи Першою світовою війною. А наступні за ним розділи донині зберігають певну вартість завдяки тому, що в аналізі літературних явищ і фактів автор надає перевагу не соціологічним, а мистецьким підходам.

Тож не втрачає слушності міркування Р. Гром'яка про вершинний літературний здобуток на західноукраїнських теренах за півстоліття: «Найвищого рівня процес художнього осмислення життя краю в складі СРСР досягнув у творчості Ірини Вільде, зокрема в її романі «Сестри Річинські», який був удостоєний Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка. Рух історії і людських характерів знайшов у цьому творі свою адекватну образну форму» (с. 151). А в іншому місці книги: «Це монументальний соціально-психологічний твір, досі не перевершений за розмаїтістю змістових проблем, способів психологічного аналізу, форм мовного викладу, засобів художнього зображення» (с. 355).

П'ятьом письменникам західноукраїнського регіону — Ростиславові Братуню, Дмитрові Павличку, Романові Іваничуку, Борисові Харчуку та Романові Федоріву — Р. Гром'як присвятив у цій книзі окремі літературні портрети, виписані не тільки рожевими фарбами. Скажімо, перелічивши низку збірок і конкретних віршів першого з них, критик не розпливається у славослів'ї: «Немало в цих творах описовості, риторики, прямих декларацій, але є і щирі пісні й балади, теплі спогади — те, що свідчило про небуденний дар поета» (с. 171).

Подібний підхід спостерігається і в оцінці доробку «непортретизованих» письменників. Для прикладу наведу таке місце з книги: «Обдумуючи проблему, пов'язану з входженням «східняків» у життя буковинців, не зупиняйтесь тільки на «Буковинській повісті» [харків'янина І. Муратова. — Б. М.], прочитайте п'єсу З. Прокопенка «Весняний потік». Для осмислення цієї проблеми першорядне значення має творчість подлянина Володимира Бабляка, передусім його роман «Вишневий сад», захоплено зустрінутий свого часу (публікувався протягом 1958–1962 років) і читачами, і критикою. На думку І. Зуба, ця трилогія «написана на рівні найбільш помітних зразків української радянської романістики» (с. 340). Додавши до цієї високої оцінки свій штрих: «Письменник одним з перших серед українських літераторів художньо відтворив життя

реемігрантів...», Р. Гром'як вважав за потрібне зробити істотне зауваження: «Проте, як на сьогодні, треба задуматись над тим, чи справді В. Бабляк правдиво відобразив життя, чи йому вдалося відтворити тільки певні особливості світобачення тих, хто захоплено йшов крізь райдужний серпанок мрій» (с. 341). І далі йшов приклад неприродного, штучного пафосу, якого автор «Вишневого саду» не допускав у пізнішому своєму романі «Жванчик».

Доскіпливість Гром'якового аналізу, поєданого з неабиякою увагою та уважністю до автора, довелося відчутти у згадуваній книзі й мені. Після захопленого відгуку про буковинську alma mater: «Молодь ішла сюди до університету, що переживав свою другу молодість у пишній митрополичій резиденції (ідеш її коридорами — і то захоплює дух!), досвідчені їхали, щоб задовольнити гостру потребу в кадрах для всіх сфер суспільного життя», тернопільський учений продовжував: «Із сусіднього Покуття прибув сюди і сирота (батько загинув під Кенігсбергом) Богдан Мельничук. Будучи студентом, видав у Чернівцях 1959 року збірочку «Розквітай, мій краю!» У його пісенних інтонаціях виразились типові настрої післявоєнного життя. Характерним з того погляду є вірш «Колгоспний липень». Хоч і відчувається в ньому подих Малишкового таланту, але ми бачимо світ таким, яким він був за нашого дитинства в 40-х роках:

Смугливий липень взяв у руки косу,
 Підперезавшись перевеслом.
 І в ряд лягли рівнесенські покоси
 В полях артільних за моїм селом.
 А потім — тік, локомотив затаркав,
 Пустивши хмарку диму догори,
 І вітер липню біля молотарки
 Щось тепле і ласкаве говорив.
 А вранці липень-трудівник невтомний
 В машину сів шофером за кермо:
 Тобі, Вітчизно, жита перші тонни
 З колгоспного врожаю веземо! (с. 342)

Завершувався цей відгук реченням: «Богдану Мельничуку належить перший внесок у розробку цілинної теми: написав цикл поезій «В степу за Ішимом», про які П. Усенко сказав: «Це вже якийсь вклад у нашу поезію: хай маленька, але сторінка подвигу сьогоднішнього юнацтва» (с. 342–343).

Що й казати, вельми приємно було колись читати (а нині перечитувати) прихильний відгук про мої перші поетичні спроби від такого поважного літературного аналітика, як Р. Гром'як, у солідному київському виданні. Та я навів той відгук не тільки з почуття минущої особистої вдячності авторові, а щоби наголосити на його пильній увазі до найменшого літературного факту, що стало кредом літературознавчої діяльності професора. А відтак — і до красного письменства окремо взятого регіону: «Відкиньте той забобон про мізерність крайової літератури. Бо ще й зараз оживає час од часу давня суперечка: чи конче треба історикові літератури (а надто критикові) бути уважним до всієї суми фактів мистецького життя. Мовляв, вершинні художні явища дають уявлення про визначальні тенденції, а «дріб'язок» суті не міняє.

Суперечки, як на мене, досить сумнівні, бо, по-перше, «рангування» художніх цінностей — річ непроста, а часом і відносна. По-друге, ретельний господар наводить лад у всьому, чим володіє. Увага до пам'яток історії і культури — один із шляхів виховання молодших поколінь пам'яттю. Її роль зростає саме тепер, коли ми заповнюємо «білі плями» на карті своєї культури...» (с. 352).

Повнота охоплення літературних явищ і фактів (а тільки в нарисі, про який мовлено, їх сотні — з галицьких, волинських, буковинських, закарпатських теренів) потребувала, без перебільшення, титанічної праці. І професор знаходив сили для неї, хоч подеколи траплялися збої, як це сталося під час підготовки не раз цитованої книги. Чув з уст Романа Теодоровича, що одного разу в Гусятині, де «відпочивав», посилено працюючи над рукописом, його врятував од біди лише своєчасний виклик «швидкої».

У 1990-х роках я мав щасливу змогу бачити свого ровесника в роботі спеціалізованої вченої ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій з української філології у Львівському національному університеті імені Івана Франка — і як офіційного опонента, і як промовця в численних обговореннях. То було завжди цікаво і повчально, бо енциклопедична обізнаність ученого в питаннях історії предмета поєднувалася з глибокими міркуваннями теоретичного характеру, а твердість у відстоюванні принципових моментів — із лояльним ставленням до дрібниць.

Спостеріг я, що чи не в кожен новий свій приїзд до Львова Роман Теодорович прихоплював із собою черговий том 50-томного Зібрання творів Івана Франка. З'ясувалося, що в міру ви-

ходу вчений прочитусь кожному з книг видання, і відрядження — одна з можливостей для цього. Мені відомий ще один чоловік, який почергово прочитав увесь Франків 50-томник — це письменник Петро Перебийніс, котрий закінчив Франків університет.

Львівські зустрічі з Романом Гром'яком спричинилися й до того, що професор зацікавився темою моєї докторської дисертації: «Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі», запросив мене до Тернополя з уже готовими напрацюваннями, прочитав їх вельми уважно, висловивши низку порад, які було враховано у виданій 1996 року за його редакцією монографії. А все закінчилося захистом 4 березня 1997 року, на якому вслід за Р. Т. Гром'яком мене підтримали ще два офіційні опоненти — киянин М. К. Наєнко та івано-франківець В. А. Качкан, а за ними й уся спеціалізована вчена рада Франкового університету. Таким чином, Роман Теодорович відіграв першорядну роль і в моєму «висвяченні» в доктори філології, про що я пам'ятатиму з непроминальною вдячністю до кінця своїх днів.

Я перегорнув не всі сторінки нашого спілкування з Видатним Тернополянином. Адже були і наші спільні виступи під час відзначення ювілею Осипа Маковея в Заліщиках, й участь в авторському колективі двох видань «Літературознавчого словника-довідника», редагованого тріумвіратом у складі Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва та В. І. Теремка, і вітання з ювілеями, на взірць:

«Не з тих ми, дорогий Романе,
Котрих беруть в полон омани.
Тому й сказати нині рад,
Що нам лишень по шістдесят.
Тож вище голову, мій братку!
За березневу шістдесятю!
Твій Богдан Мельничук
21 березня 1997 р.
м. Чернівці».

На превеликий жаль, подібних привітань уже не буде. Але розкіш спілкування з ровесником, душевною людиною, видатним літературознавцем — зі мною. І назавжди!

Грудень 2014 р.
м. Чернівці

*Любомир Сенюк,
доктор філол. наук,
професор Львівського
національного університету
імені І. Франка,
дійсний член НТШ*

Слогад про незабутнього

Прикро, що нині доводиться вже говорити про професора, вченого, громадського діяча Романа Гром'яка в минулому часі. Така невмолима закономірність, що про неї наш поетичний геній сказав просто: «Все йде, все минає...». Лише не минає в нашій пам'яті.

Коли сягаю в ті роки першого знайомства з Романом Гром'яком, то поруч нього постає львівський характерник, колосальний ерудит Іван Денисюк. А було се в такий спосіб. Я в той час вчився в аспірантурі у Львівському державному педагогічному інституті (тоді недержавних вишів не було й не могло бути, бо й приватної власності не існувало, багато чого, вкрай необхідного, звичайно, не було).

Це був 1955 або 1956 рік. Я поїхав до Києва, щоб поритися в бібліотеках, бо писав кандидатську про роман 20-х років і, зокрема, роман А. Головка «Мати». І познайомився я в Бібліотеці імені Вернадського, тоді, здається, ця найбільша в Україні книгозбірня, після львівської бібліотеки НАН України імені В. Стефаника, називалася по-іншому. Біля каталогів стояли і розмовляли Роман Гром'як та Іван Денисюк. Іван Денисюк і знайомить мене, при тому, як пам'ятаю, каже: «Цей товариш має стати академіком», — і сміється. Я зрозумів: сміх доброзичливий, але в ньому я, все таки, спіймав легеньку іронію. Звісно, Іван Денисюк, як і його розмовник, тоді добре розумів, що академічні звання присвоюються за наукові здобутки, але за згодою чи контролем установи, що нічого

спільного не мала з наукою. В час знайомства ще не знав, але трохи пізніше довідався, що батько Романа Теодоровича репресований (арештований 1947 року за зв'язки з УПА).

Можна собі уявити, як молодий обдарований спочатку студент, потім аспірант змушений був вижити, ніби між Сціллою й Харибдою, аби виплисти на спокійні (відносно спокійні) життєві плеса. Все це нині ніби забувається. Але реальність тодішнього часу ставила дуже серйозні перешкоди для досягнення освіти чи просто нормального життя. Гадаю, що Романові Гром'яку біографічний епізод, про який, очевидно, він ніколи не говорив, був подоланий в умовах большевицької окупації завдяки умінню зробити його таємним (або обійти) певним чином. З років свого навчання в цьому ж таки Львівському педінституті, до якого поступив Роман Гром'як у 1955 році, було виключено з мого курсу вже на третьому році навчання студентку Марію Вітошинську (донька священика), а на першому курсі арештували Соню Буняк, нині члена НСП України та Росії. І в той же час зуміла «втриматися» впродовж усього навчання донька священика Оля Костанович. Ще одне: впродовж навчання ні разу себе не «видала» моя співкурсниця — зв'язкова підпілля Леся Сапелюк із Золочева (про неї цю інформацію я узнав із спогадів Миколи Дубаса). Світ дивовижний, і можемо лише радіти, коли вдавалося нашим людям обминати небезпеки...

Триває (ще!) т. зв. «хрущовська відлига», люди начебто позбулися страху, можуть висловитися про речі, про які раніше воліли мовчати, вільніше, звісно, без страху. Говорили так: все дозволено, що не заборонено. Звичайно, не було визначено, що, все ж таки, заборонено. Як би не було, моє знайомство дало початок наступним зустрічам і розмовам, з яких не все, природно, збереглося в моїй пам'яті. Але найголовніше — співрозмовник був дуже цікавий, сміливий в своїх судженнях про українське письменство і його духовне наповнення, що його він бачив, відходячи від офіційних стандартів і, тим більше, обов'язкових штампів. Ми говорили, коли опинялися удвох, одверто про визвольний дух українського слова. А те, що було заборонене, але вже й багатьом дослідникам відоме, проривало бар'єр мовчання — вимушеного в силу поліцейного режиму московського тоталітаризму. Такі розмови мені, поза сумнівом, давали підтримку в іншому, не стандартному осмисленні багатьох літературних явищ. А це, в свою чергу, викли-

кало полеміку зі мною з боку Степана Крижанівського, якого я сприймав як «законодателя мод». Але порядної людини, бо вже під час захисту докторської, в умовах незалежності України, в Інституті літератури імені Т. Шевченка він під час обговорення дисертації на захисті одверто заявив, що не він, а Сенік мав рацію. Словом, цей епізод — один з багатьох — свідчив про перехід української науки на рейки вільного пошуку істини. Власне, розмови з Романом Теодоровичем вже на ранній стадії цих ще до пори — до часу не оприявлених змін мене переконували в правильному напрямку моїх досліджень. Звичайно, годі переоцінити ці спорадичні зустрічі, вони залишилися в мене як гарний спомин про непересічну людину.

Потім були зустрічі у Львові в час засідань спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій. Цікаві, по-науковому творчі були й відгуки чи рецензії як опонента дисертацій. Шкода, треба було записувати, бо час затирає деталі.

Одного разу Роман Теодорович з сумом розповідав про свою домашню біду (одну з них), коли змушений був віддати під заставу квартиру. Але це, як мені здавалося, хоч і торкалося глибоко, якимось виводило його на більш-менш спокій. «Мав можливість і придбав іншу квартиру». Були й інші, і він, сильний характер, виносив стійко.

Під час одного приїзду до Львова, звичайно, на засідання вченої спеціалізованої ради, якимось в час перерви втрюх — Роман Теодорович і завідуючий кафедри професор Салига Тарас Юрійович — бачу, що Роман Теодорович гортає мій роман «Ізійди, Сатано», опублікований приблизно рік тому. Я й кажу, що досі немає рецензії на нього. Усміхнувся Роман Теодорович і каже: «Бо себе там бачимо...». Дуже цікава риса — об'єктивність, незалежно від того, наскільки вона зачіпає тебе...

Продовжувалися спорадично цікаві зустрічі, ініціатором яких був професор Микола Зимомря. Одна з них — у Тернополі. Мене проймав боєм фізичний стан Романа Теодоровича після інсульту. Хоча мислення надалі чітке, логічно послідовне, але утруднене пересування.

Мені здавалося, що зовсім недавно, бо на спільному засіданні екзаменаційної комісії з кандидатського мінімуму чи попереднього захисту дисертантів у Дрогобицькому педагогічному університеті імені Івана Франка я бачив вченого зовсім здоровим. Тут також мене просто дивувала «легкість» пара-

лелей, які він робив з іноземними та українськими письменниками, стисло виявляючи оригінальність одних і других і знаходячи справді спільну основу цих паралелей — гуманізм і високу естетичну позицію художників слова. Мислення вченого завжди зосереджувалося чи не найважливішому — на ролі автора в духовному прогресі загального цивілізаційного процесу. Звідси проблема рецепції набувала конкретних, реальних рис взаємодії літератур і культур.

Мої зустрічі з Романом Гром'яком не були частими й систематичними, але я вдячний долі, що вони були. Бо я пізнав патріота, вченого, громадського діяча, втрату якого відчуватимемо довго. Пам'ять про нього залишається впродовж усього нашого життя.

Львів, березень 2015.

*Олександр Талич,
доктор філол. наук,
професор Луганського
національного університету
ім. М. Т. Шевченка*

Про таких людей кажуть Майстер

3 травня 2014 року я отримав коротке СМС-повідомлення, у якому йшлося про смерть Романа Теодоровича Гром'яка. Ця звістка дуже засмутила мене, адже я знав його понад чотири десятиліття, ще з донецького періоду життя.

28 серпня 1967 року я був демобілізований з лав Радянської армії і 30 числа приїхав додому в село Серебрянка Артемівського району Донецької області, у якому проживали мої батьки, і де до армії я навчався в середній школі. Вступати до вищого навчального закладу цього року було вже пізно. Я вже навіть почав оформлятися на роботу на Сіверський доломітний комбінат, але з телевізійних новин дізнався, що постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР при вищих навчальних закладах створюються стаціонарні підготовчі відділення для дітей робітників і колгоспників, а також для демобілізованих з армії. Оскільки в Серебрянці краще приймалося Луганське обласне телебачення, то з нього я дізнався, що Луганський машинобудівний інститут здійснює набір на новостворене підготовче відділення. Через день я був у Луганську. Проте мене туди не взяли, бо я не мав рекомендації від командування військової частини, у якій проходив дійсну військову службу. Повернувшись додому, я написав командирі частини листа з проханням дати мені рекомендацію на навчання. Поки чекав на цей документ, то з'ясувалося, що аналогічне підготовче відділення створене й у Донецькому державному університеті, на історичний факультет якого я пробував поступити в 1966 році після закінчення школи. Тоді це не вдалося зробити,

бо у той рік випускними були одинадцятий клас (саме його я закінчив) і десятий, а конкурс налічував десятки чоловік на одне місце, тим більше на історичний факультет, який тоді вважався елітним.

Приїхавши до Донецька, я спробував подати документи на історичний факультет, але в приймальній комісії мені сказали, що всі місця там уже заповнені, оскільки прийом здійснювався за співбесідою і результати оголошувалися одразу. Мені запропонували на вибір вступати на фізику або українську філологію, де ще були вакантні місця. Я міг би обрати фізику, оскільки колись на районній олімпіаді з цього предмету посів друге місце і фізика мені подобалася. Однак ще більше мені подобалася література і я обрав неprestижну тоді в умовах Донбасу українську філологію. Саме навчаючись на підготовчому відділенні Донецького державного університету, я вперше спочатку побачив, а потім і познайомився з Романом Теодоровичем Гром'яком, на той час молодим доцентом кафедри теорії літератури та естетики, яку очолював професор Стебун Ілля Ісаакович. Трапилося це так.

Навчання на підготовчому відділенні планувалося розпочати 1 листопада, але через якісь організаційні проблеми ми стали навчатися лише з 1 грудня 1969 року. Українську мову нам викладала Марія Михайлівна Гром'як, яка тоді працювала лаборантом на кафедрі української літератури. Її незвична для жителів Сходу тверда вимова шиплячих, добре знання новітньої, майже невідомої нам літератури шістдесятників, робили її заняття цікавими й змістовними. Поволі ми повторювали курс української мови за середню школу. Одного разу на перерві до аудиторії зайшов невисокий молодий чоловік. Він підійшов до Марії Михайлівни, і вони стали про щось говорити. Хтось із слухачів підготовчого відділення, а нас спершу було тринадцять чоловік, сказав, що це чоловік Марії Михайлівни, і він буде нас учити на першому курсі. Потім я ще не раз його бачив. Тоді я вже знав, що його звать Роман Теодорович, що він заступник декана філологічного факультету, кандидат філософських наук.

Справжнє ж знайомство з Романом Теодоровичем відбулося у вересні 1970 року, коли він став читати нам, першокурсникам, «Вступ до літературознавства». Його лекції були цікавими. Він насичував їх прикладами з української класики, часто спирався на теоретичні праці Івана Франка. Часом Роман

Теодорович звертався з питаннями до аудиторії, виникала міні-дискусія з якоїсь із проблем, що розглядалася на лекції. Інші україністи, які викладали тоді на філологічному факультеті, сьогодні, з вершини прожитих літ здаються на тлі ерудиції Романа Теодоровича значно слабкішими, менш обізнаними й компетентними в своїй галузі знань. Кафедра теорії літератури та естетики 70-х років відрізнялася саме харизматичністю свого викладацького складу, сміливістю думки. Це було однією з причин, чому я, починаючи з другого курсу, обрав собі спеціалізацію з теорії літератури. Керівництво кафедри запрошувало для читання спецкурсів в університеті багатьох відомих учених. Перед нами виступали В. Кожин, Ю. Лотман, М. Гей, Б. Корман та ін. На великій науковій конференції «Цілісність літературного твору» були присутні десятки видатних учених не лише з Москви, Києва, а й з багатьох міст тодішнього Союзу. Але це трапилось вже після від'їзду Романа Теодоровича з Донецька в 1971 році.

Закінчити курс «Вступ до літературознавства» Роману Теодоровичу на нашому потоці не вдалося. Після закінчення аспірантури десь у листопаді 1970 року на кафедру прийшла Л. О. Бахаєва і їй віддали години Р. Т. Гром'яка. Але наше спілкування з ним не закінчилось. Роман Теодорович був секретарем партійної організації факультету, а тому часто бував у гуртожитку на проспекті Миру в Донецьку, де жили філологи. Заходив і до нас у кімнату. Розмовляли про студентське життя, про майбутнє, він жваво цікавився, звідки ми, чому обрали українську філологію як фах. Звичайно, тоді я ще не знав, що стану теоретиком літератури, доктором наук. Я навіть мріяти про це не міг. Десь тоді вийшла в Донецьку, написана разом з М. М. Гіршманом, невелика книга «Целостность літературного произведения и вопросы его анализа» (назву даю з пам'яті, оскільки з відомих причин на сході України, моя бібліотека лишилася за межами досяжності, і я не маю змоги уточнити назву), яку ми, першокурсники, читали. Досі до того мені ніколи не доводилося бачити живого автора книжки.

Коли ми прийшли на другий курс, то Романа Теодоровича вже не було. Він перебрався до Тернополя. Пізніше я розпитував його, чому це сталося. Він говорив, що, якби він залишився, це могло б завершитися виключенням з партії і звільненням з університету, оскільки на нього писали доноси,

звинувачували в ідеологічних збоченнях. Мабуть, це могло бути правдою. Я розумів, наскільки важко було жити галичанину в російськомовному середовищі тодішнього Донецька брежньєвських часів. Аналогічно й мені, корінному мешканцю Донбасу, було нелегко жити на Заході України, куди мене направили в 1978 році після закінчення аспірантури.

Потім протягом тривалого часу ми з Романом Теодоровичем не бачилися, хоча його праці мені інколи потрапляли на очі. Я закінчив аспірантуру на кафедрі теорії літератури ДонДУ і був направлений за розподілом у місто Рівне в педінститут, що в ті роки носив ім'я Д. З. Мануїльського. Р. Т. Гром'як був присутнім на захисті моєї кандидатської дисертації в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР. Головував на засіданні І. О. Дзєверін, тодішній його директор. Не пригадую, чи був Роман Теодорович тоді членом ради по захисту, чи був у Києві у якихось справах. Однак він був присутнім на моєму захисті. Пам'ятаю, що він мене упізнав, ми поговорили про Донецьк, про деяких знайомих, які тоді працювали в Донецькому університеті. Зрадів, коли дізнався, що я одружився з однією Валєю Білєцькою. Вона навчалася добре, він її пам'ятав. Я подарував йому автореферат своєї дисертації з автографом.

Наступна наша зустріч відбулася десь у 1989 чи 1990 році. На той час я був докторантом Київського державного педагогічного інституту імені О. М. Горького (так тоді називався нинішній Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова). Я йшов по Хрещатику. Був літній погожий день. В обидва напрями центральною вулицею Києва рухалося багато людей. Я йшов не особливо вдивляючись в обличчя. Коли людей дуже багато, то вони ніби зливаються в одну гомінку масу. І раптом мені здалося, що повз мене пройшов хтось знайомий. Я озирнувся і побачив, що людина, яка пройшла поруч зі мною, також озирнулася. Це був Роман Теодорович, на той час народний депутат СРСР. Ми поговорили прямо там, на Хрещатику, декілька хвилин. Він цікавився моїми науковими справами, сказав, що читав мої статті в «Радянському літературознавстві». Я розповів, що навчаюся в докторантурі в Київському педінституті, досліджую українську мемуарну літературу. Роман Теодорович спитав про здоров'я моєї дружини. Після я кілька разів бачив його на екрані телевізора як народного депутата СРСР.

У вересні 1991 року я подав до захисту в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка докторську дисертацію «Українська письменницька мемуаристика: природа, еволюція, поетика». За погодженням з головою ради проф. М. І. Дубиною опонентами були запрошені Л. П. Александрова і С. А. Крижанівський. Виникло питання, кого запросити першим опонентом. Попередньо я мав розмову про це з М. Г. Жулинським, який згодився опонувати мою роботу, але ця розмова була десь за рік до захисту, і в момент подачі дисертації Микола Григорович був у тривалому відрядженні за кордоном. Я без вагань запропонував М. І. Дубині запросити першим опонентом Романа Теодоровича Гром'яка. Той погодився. Я тоді ж зателефонував у Тернопіль і одержав на те його згоду.

На початку грудня 1991 року я привіз дисертацію додому до Романа Теодоровича. Він жив тоді в будинку, що знаходився зліва від обласного театру. Професор радо запросив мене до кабінету. Ми певний час розмовляли з приводу моєї дисертації. Марія Михайлівна в цей час приготувала смачний обід, і ми пообідали в кабінеті вченого. Я понад двадцять років не бачив дружину Романа Теодоровича, однак вона одразу впізнала мене, цікавилася долею окремих колишніх слухачів підготовчого відділення, яких вона навчала в Донецьку.

Тоді ж я домовився з Романом Теодоровичем, що отримаю його відгук на докторську дисертацію за п'ять днів до захисту, який було призначено на 27 грудня 1991 року, в Києві в тодішньому готелі «Москва» на Хрещатику. Треба було спитати, у яких номерах живуть народні депутати, і таким чином відшукати проф. Р. Т. Гром'яка.

У призначений день я був у готелі, обійшов чимало номерів, але ніхто з народних депутатів в ті дні Романа Теодоровича в «Москві» не бачив. Відгуки Л. П. Александрової та С. А. Крижанівського я вже мав, а першого опонента — ні. М. І. Дубина порадив шукати проф. Гром'яка. Це було зробити нелегко. Мобільних телефонів тоді ще не було, принаймні в мене. Думаю, що не було його тоді й у народного депутата Гром'яка. На дзвінки по міжміському зв'язку з Києва в Тернополі ніхто не відповідав. Я вже був готовий до того, що захист не відбудеться. І лише за дві години до захисту я зустрів Романа Теодоровича поблизу жовтого корпусу університету, з якого він вийшов. Професор був веселим. Мені сказав: «Сашко!

Я забив тобі сім голів! Іди читай!» Це було сказано про його відгук як офіційного опонента на дисертацію. Відгук був позитивним, і в ньому справді містилося 7 зауважень і побажань. Оскільки перед захистом треба було вирішити низку організаційних моментів, то відповідати на зауваження Романа Теодоровича довелося прямо з голосу одразу після виступу першого опонента. До речі, забігаючи наперед, скажу, коли 10 січня 2005 року в тому ж Київському університеті імені Тараса Шевченка захищала докторську дисертацію з журналістики моя дружина Валентина Миколаївна Галич, то відгук на автореферат її дисертації, написаний Р. Т. Гром'яком, принесли до зали, де відбувався захист, тоді, коли дисертантка була за кафедрою і відповідала на зауваження науковців, що надіслали свої відгуки. Отож, їй довелося, як і колись мені, давати відповіді Роману Теодоровичу сходу, без підготовки.

Пригадується смішний епізод, пов'язаний із моїм захистом. На ньому був присутній молодший син Артем, якому ще не було й шести років. Оскільки він приїхав до Києва з моєю дружиною лише вранці, потяг прибував десь о шостій, то одразу ж заснув, як тільки я почав викладати основні положення дисертації, і прокинувся лише тоді, коли оголошували результати. Під час вечері Роман Теодорович посадив хлопця собі на коліна і почав розпитувати, чи був він влітку на Донбасі. Той відповів, що їздив з батьками до дідусів і бабусь. Тоді Р. Т. Гром'як запитав, як тебе там називали — бандерівцем? Присутні засміялися.

Після захисту моєї докторської дисертації ми спілкувалися з Романом Теодоровичем частіше. Коли на початку 90-х років увели обов'язкове ліцензування та акредитацію спеціальностей, я, як декан факультету української філології, запросив головою комісії проф. Р. Т. Гром'яка. Він дуже відповідально поставився до своєї місії. Був присутнім на контрольній роботі і перевіряв її результати, ретельно ознайомився з кадровим потенціалом філологічних кафедр Рівненського державного педагогічного інституту. Роман Теодорович перебував у Рівному десь днів зо три. Напередодні від'їзду я запросив його додому на вечерю. Він радо погодився: «Сашко, я хотів би побувати у тебе вдома».

У призначений час я зайшов за Романом Теодоровичем у готель «Мир», де він мешкав, і ми разом вийшли на вулицю. Їхати тролейбусом кілька зупинок він відмовився. Ми рушили

пішки, йти треба було хвилин двадцять. Був погожий жовтневий вечір. Ішли звивистими вулицями, де ще збереглися старі приватні будиночки, побудовані за польських часів, милувалися урбаністикою старого міста. Говорили про перспективи розвитку незалежної України, про науку і освіту. Роман Теодорович сказав, що за перший гонорар за книжку, видану в радянські часи, він купив машину, а за другий — дачу. За книжку ж, надруковану нещодавно, він заплатив власні кошти. «Сашко, не дивуйся цьому! Я був у Сполучених Штатах. Там учені також видають книги за власні кошти. І тиражів у десятки тисяч примірників уже ніколи не буде».

Вдома Роман Теодорович оглянув квартиру, познайомився зі старшим сином Андрієм, поговорив з молодшим, якому вже було майже дев'ять років, нагадав йому про розмову в Києві на захисті дисертації батька. Тоді у мене в гостях був молодший брат Володимир, який саме від'їжджав додому на Донбас, Роман Теодорович із зацікавленістю поговорив і з ним. Згадав, що бував на Луганщині, де у Ворошиловграді (так називався двічі Луганськ) він був на військових зборах. За столом він розповідав про свою мандрівку до Тайваню, як голова Тернопільської обласної адміністрації. Він був ображений, що одразу після повернення з Тайпею тодішній президент України Л. М. Кравчук звільнив його з посади, після доносу одного з недоброзичливців, не розібравшись по суті. Розповів також про підготовку словника літературознавчих термінів і запропонував мені взяти участь у цьому проекті. Я пишаюся, що «Літературознавчий словник-довідник» містить п'ять статей («Драма як жанр», «Драма», «Комедія», «Трагедія», «Мемуари»), написаних мною.

Прощаючись, Роман Теодорович похвалив дружину, Валентину Миколаївну, за смачну вечерю. Назад ми повернулися тролейбусом. Я провів свого вчителя до вестибюлю готелю і побажав доброї ночі. Ще раз мені довелося зустрітись з Романом Теодоровичем у Дніпропетровську в травні чи червні 1997 року. Я запросив професора виступити опонентом на захисті моєї аспірантки І. М. Василенко. Він люб'язно погодився. Поселили нас в одному номері. Роман Теодорович привіз у подарунок щойно виданий «Літературознавчий словник-довідник» з автографом. Ми багато говорили про літературу, вищу школу, державу. Не дивлячись, що ми з різних за менталь-

ністю регіонів, у поглядах на перспективи, майбутнє України в нас було багато спільного.

Невдовзі я повернувся на Донбас і наше спілкування продовжувалося лише в телефонному режимі. 1999 року він попросив мене допомогти розповсюдити його навчальний посібник «Історія української літературної критики». Я став членом спеціалізованої вченої ради з теорії літератури в Донецькому університеті і знову запросив Романа Теодоровича опонентом на захист аспірантки. Був травень 2001 року. Я зустрічав опонента на донецькому вокзалі. Він приїхав львівським поїздом, вийшов з вагону злегка накульгуючи. На питання, що трапилося, відповів коротко: «Панська хвороба». На мій здивований погляд продовжив: «Подагра». Поселили Романа Теодоровича в готелі «Дружба» на Університетській вулиці. Йому було приємно знову побувати в Донецьку. Він розпитував мене про спільних знайомих, цікавився, чи давно я бачив його колишнього завідувача кафедри І. І. Стебуна, якому на той час уже виповнилося 90 років. На захисті він побачився з М. М. Гіршманом. Вони довго спілкувалися. Я не знаю, чи бував проф. Р. Т. Гром'як ще хоч раз у Донецьку. Чомусь мені здається, що це була його остання поїздка до міста, де пройшло чотири роки його життя.

Ще пощастило мені й дружині зустрітися з Романом Теодоровичем у Житомирі на науковому семінарі, присвяченому вивченню терміносистеми українського літературознавства, на який, замовивши мікроавтобус, приїхала ціла команда учнів проф. Р. Т. Гром'яка. Це було навесні 2007 року. Я головував на одній із секцій, на якій були представлені кілька доповідей з Тернополя, що однозначно переконали мене, що там сформувалася потужна теоретична школа. Ми разом з Романом Теодоровичем їхали в автомобілі до Києва, він мав там якісь справи, здається в Києво-Могилянській академії, а ми поспішали на потяг. Знову говорили про Донецьк, про спільних знайомих. Видно було, що Роману Теодоровичу приємно було спілкуватися з колишніми своїми студентами, що стали докторами наук. Десь на проспекті Перемоги він попрощався з нами і вийшов з автомобіля, а ми продовжили їхати на столичний вокзал.

Частіше мені довелося зустрічатися з Романом Теодоровичем у Тернополі, коли він став головою спеціалізованої вченої ради. Там захистилися кілька моїх учениць зі спеціальності

10.01.06 — «теорія літератури». Спочатку це зробила І. Л. Савенко (2006), потім О. Ю. Скнаріна, Т. Ю. Черкашина (2007), згодом С. П. Сіверська і О. М. Медоренко (2011). Двічі мені довелося виступати опонентом на захистах у Тернополі, де головою спеціалізованої вченої ради був Роман Теодорович. Першого разу захищалася аспірантка голови ради Л. В. Собчук (2007), тема її дисертації «Проза Миколи Вінграновського і проблеми художньої майстерності». Як виявилося, Л. В. Собчук була моєю рівненською студенткою. І мені було приємно бачити фахове зростання колишньої студентки. Востаннє я виступав опонентом у Тернополі на захисті кандидатської дисертації «Дискурс міста в українській поезії кінця XIX — першої половини XX століття» І. В. Вихор, що також навчалася раніше в Рівному. Її науковим керівником був мій перший аспірант В. М. Назарець. Роман Теодорович головував на всіх цих захистах. Пам'ятаю, що він як фахівець брав участь у дискусіях. Його виступи були добре продумані й виважені. Мені довелося виступити опонентом на захисті докторантки Романа Теодоровича Олени Олександрівни Бистрової з Дрогобича в Київському університеті, але її науковий консультант через хворобу на захист не приїхав.

Отож, востаннє я бачив Романа Теодоровича у вересні 2011 року. Він виглядав дуже погано, ще гірше рухався після інсульту, точніше його водили попід руки учні. Але і в такій ситуації професор жартував, смішно розповідаючи, як дома дружина примушує його розробляти ноги, щоб вони краще рухалися.

Яким мені бачиться Роман Теодорович Гром'як з певної, хоча ще й невеликої дистанції в часі, що відділяє його життя і січень 2015 року, коли писалися ці рядки? Бачу розумну інтелігентну людину з великим і непростим життєвим досвідом. Людину добру і чуйну, здатну прийти на допомогу іншій людині. Справжнього ученого, великого інтелектуала. Професіонала у своїй справі. Мудрого керівника колективу кафедри, з членами якої та учнями мені довелося не раз спілкуватися. Людину, чії наукові та методичні праці залишаться надовго в історії українського літературознавства і вищої школи України. Про таких людей як Роман Теодорович Гром'як у народі кажуть Майстер. І така оцінка є справедливою.

м. Рівне, січень 2015 р.

*Михайло Тнатюк,
доктор філол. наук,
професор Львівського
національного університету
імені І. Франка*

Пам'яті старшого товариша і приятеля

Про Романа Гром'яка, тоді аспіранта кафедри філософії Львівського університету ім. І. Франка, я вперше почув від мого незабутнього учителя, доцента кафедри української літератури Олексія Мороза на спецсемінарі з української літератури десь у 1967 році. Добрий педагог і вчений О. Мороз знав про франкознавчі зацікавлення Романа Гром'яка, який під керівництвом професора Б. Кубланова працював над дисертацією про психологічні і гносеологічні основи сприймання художніх творів і надрукував на той час декілька статей, присвячених трактатові І. Франка «Із секретів поетичної творчості».

Олексій Никифорович порадив мені, студентові третього курсу, який теж захопився дослідженням проблем психології творчості у І. Франка, зустрітися з Р. Гром'яком. До того часу я вже знав, що Р. Гром'як навчався спочатку у Бродівському педучилищі, згодом у Львівському (переведеному потім до Дрогобича) педагогічному інституті, а тепер працює над темою філософських основ літератури. Це було тим, що мене зрештою і цікавило найбільше. Зустрітися нам вдалося дещо пізніше.

Після закінчення аспірантури у Львові Р. Гром'як поїхав працювати до Донецька. В один з його приїздів до Львова і відбулася наша перша розмова. Дуже цікаво, що я, тоді ще «зелений» студент, відчув, що переді мною глибокий дослідник, який на відміну від багатьох тодішніх філософів-ортодоксів і в тих умовах мислить уже по-новому і, головне, ґрунтовно вивчає філософські і психологічні праці І. Франка. Життя склалося таким чином, що мені після закінчення університету

довелося два роки віддати службі в армії, і зв'язки з молодим цікавим філософом-літературознавцем обірвалися.

Зацікавлення працями Романа Теодоровича поновилося тоді, коли я у 1972 році повернувся на кафедру української літератури Львівського університету. Тоді привернули мою увагу насамперед статті вченого у журналах «Філософська думка», «Радянське літературознавство», міжвідомчому збірнику «Українське літературознавство», присвячені проблемам франкознавства, літературної критики, а також ряд критичних розвідок у різних періодичних виданнях. У кожній з цих публікацій виявився новаторський на той час рецептивно-комунікативний підхід до аналізу художньої літератури. Власне у цих статтях, рецензіях простежувався настрій вченого, який не зупиняється на досягнутому, намагається не «забронзовіти», не відстати від віяння часу. До сьогодні не втратили своєї актуальності кілька розвідок, написаних Р. Гром'яком у співавторстві з М. Гіршманом, зокрема ті, що стосуються цілісності аналізу твору.

Мої контакти з Р. Гром'яком поновилися, коли вчений десь у середині 70-х років повернувся після праці в Донецькому університеті до Тернополя. На цей час припадають особливо плідні роки праці вченого у Тернопільському педагогічному інституті, потім університеті ім. В. Гнатюка, які тривали аж до його смерті у 2014 році. По суті Роман Теодорович організував в інституті філологічний факультет, кафедру української літератури, потім і кафедру теорії літератури. А найголовніше — виховав когорту молодих літературознавців, які сьогодні складають ядро тернопільської школи філологів. Шкода, що не всі з них виявили згодом вдячність професорові з великої літери.

Мені згадуються чимало зустрічей з Романом Теодоровичем і у Львові, і в Тернополі, і в Києві. Довелося побувати також в кабінеті першої особи в області — Представника Президента України в Тернопільській області. На цю посаду Р. Гром'яка призначив тодішній Президент Леонід Кравчук. Думаю, що нелегко було глибокому філологові керувати областю. Тим більше, на той час, коли відмирили одні форми господарювання, а народжувалися інші. А ще міжконфесійні чвари між греко-католиками і православними, які на Тернопільщині набули особливо непримиренних форм.

Особливо запам'ятовся такий випадок. У Тернополі відбувалася міжнародна конференція, присвячена 120-річчю від дня народження Богдана Лепкого. Учасники виїхали до родинного села письменника, Кругульця на Гусятинщині. Біля пам'ятника «синові золотого Поділля» зібралися вороже настроєні дві громади — греко-католицька та православна. Здавалося, досить одного необачного слова, і загориться вогонь, який важко буде загасити. І тут слово бере Представник Президента у Тернопільській області професор Роман Гром'як, який логікою фактів, зрештою, своєю харизмою зумів зняти напругу, достукатися до розуму протестувальників. І таких фактів за час головування Р. Гром'яка було чимало. Шкода, що не вдалося тоді уладнати справу з Почаївською Лаврою, яку захопила російська православна церква і до сьогодні веде свою роботу на роз'єднання православ'я в Україні.

Р. Гром'як мав добре реноме одного з найяскравіших теоретиків літератури в Україні, не полишаючи при цьому і ниву історика літератури та ґрунтового публіциста. Що стосується праць Р. Гром'яка з теорії літератури, то вражають своєю ґрунтовністю не тільки його статті-гасла у редактованому ним «Літературознавчому словнику-довіднику» (їх близько 120), але й вміння професора залучати до роботи над словником ряд тих учених, які справді мали що сказати в окремих гаслах-статтях. Праці Р. Гром'яка з теорії літератури, його виступи на конференціях і нарадах у 1990–2000-х рр. вражають глибиною, чіткою логікою думки. Мені доводилося неодноразово виступати з професором на ряді міжнародних конференцій у Варшаві, Мюнхені, Урбані-Шампейн. І скрізь його виступи не залишали нікого байдужими, викликали жваву, не раз гостру дискусію.

Виходець зі львівської філологічної школи, Роман Теодорович завжди з пієтетом ставився до своїх учителів, вважав своїм обов'язком віддати їм останню шану. Пригадую, як переобтяжений обов'язками адміністративної роботи, він знайшов час, щоб приїхати до Львова на похорон свого вчителя у Львівському педінституті видатного українського мовознавця, професора Юліана Редька.

Р. Гром'як організовував численні наукові конференції, зокрема присвячені видатним діячам нашої культури — Б. Лепкому, У. Самчукові, Б. Харчуку та ін., наради з питань теорії літератури.

З Романом Теодоровичем ми неодноразово обговорювали і у Львові, і в Тернополі програми читання курсів з теорії літератури та історії критики, дискутували стосовно творення кафедр теорії літератури в наших університетах. Врешті, очолювана Р. Гром'яком кафедра теорії літератури у Тернополі стала важливим фактором підготовки філологічних кадрів в Україні. Вважаю, що об'єднання сьогодні кафедр української літератури та теорії літератури у Тернопільському університеті не є кращим вирішенням питання виховання філологів.

Роман Гром'як був одним з опонентів на захисті моєї докторської дисертації у Київському національному університеті ім. Т. Шевченка. Пригадую ґрунтовний опонентський виступ професора, до якого прислухалися і який вписувався у серйозну розмову про літературознавчі концепції в українській науці про літературу II половини XIX — початку XX ст.

Професор Р. Гром'як не був тим, хто з висоти дивився на своїх молодших колег, він допомагав їх науковому зростові. У бібліографічному покажчику є більше 20 аспірантів, консультантом яких був Роман Теодорович. А ще керівництво спеціалізованою радою захисту дисертацій у Тернопільському педуніверситеті, членом якої мені довелося бути протягом ряду років. Спокійні, врівноважені виступи вченого цілком не означали, що голова ради не був вимогливим до тих, хто готувався стати кандидатом наук. До того ж він був опонентом майже 30 кандидатських та 25 докторських дисертацій, які захищалися у Києві, Львові, Чернівцях, Івано-Франківську та інших містах України. Професор належав до тих, які не жаліли себе, свого часу для участі у культурно-освітній та громадській роботі. Неодноразові його виїзди до Кременця, Бережан, Снятина, Коломиї, Дрогобича характеризували його як вченого, педагога, просвітителя.

На жаль, в останні роки здоров'я все більше підводило Романа Теодоровича. Сьогодні важко усвідомлювати, що вченого немає серед нас. Коли під'їжджаю сьогодні до Тернополя, то десь думаю: зустрінуся зі своїми приятелями в педуніверситеті. Але серед них уже не буде старшого приятеля і друга Романа Теодоровича з його мудрими порадами, іноді і перченим словом...

Кажуть, людина живе доти, поки живуть ті, хто її пам'ятає. Роман Теодорович Гром'як житиме у пам'яті своїх учнів, приятелів, усіх, хто його знав. А ще у добрих книжках, що сіють у людях розумне, вічне, мудре.

*Степан Хороб,
доктор філол. наук,
професор Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника*

Дорогоцінні миті зустрічей

Здається, то було в травні 1987 року, коли до студентів Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника на запрошення декана філологічного факультету доцента Василя Грещука з читанням спецкурсу про естетичну природу критики для філологів прибув знаній не лише в Україні, а й далеко за її межами професор Роман Теодорович Гром'як. До цього я знав його за численними публікаціями в літературознавчій періодиці, та жодного разу не довелося зустрітися з ним. І от перше безпосереднє знайомство з відомим ученим та педагогом, письменником та навчителем: так доступно і фахово переконливо говорив він для майбутніх учителів української мови та літератури, що, либонь, навіть байдужий збагнув би складнощі літературної критики, її естетику і шляхи розвитку в Україні.

У тому що професор Роман Гром'як є неперебутньою особистістю не тільки як теоретик та історик української літератури і літературної критики, а й як людина, я переконався не лише на його лекціях зі згаданого спецкурсу, а й з тої першої спільної з ним поїздки до національного заповідника «Скит Манявський» і древнього Галича. Вражала ерудиція його в усьому: глибока обізнаність з цими пам'ятниками нашої національно-духовної культури, зв'язок Манявського скиту зі скитом на горі Афон у Греції, стародавня історія Галицької землі, література і мистецтво Галицько-Волинського князівства. І водночас вияскравлювалася його особистісна сутність — як громадянина та українця.

При цьому професор Роман Гром'як не виявляв будь-якого натяку на свою вищість наді мною, натоді молодим інститутським викладачем-філологом. Навпаки, він ставився до мене як до рівного і під час поїздок по Прикарпаттю, в студентській аудиторії, проводячи заняття з івано-франківськими філологами, поведився так, ніби він також такий же учасник їх, як і я. І то не було штучним «педагогічним прийомом» порівняно старшого від мене вузівського побратима, а, як я згодом переконався, відповідало характерові, дивовижній інтелігентності його вдачі. Звісно, Роман Теодорович так чи інакше коригував наші бесіди-зустрічі своїми висловленими репліками і запитаннями, непомітно підводячи співбесідника чи слухача до істини.

Навдивовижу делікатною був професор Роман Гром'як людиною. І всі, хто його знав, поважали й любили за це. Пригадую, як 1998 ми, група викладачів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, на запрошення Ягеллонського університету прибула до Кракова, аби провести міжнародну наукову конференцію, присвячену творчості українського письменника Василя Стефаника. Там же, у ці травневі дні, перебував і Роман Теодорович, який мав виклади для студентів-україністів із Кракова. Він також узяв участь у конференції. Так от під час виступу когось із молодих польських дослідниць, яка категорично стверджувала, що без участі літературного угруповання «Молода Польща» у творчій долі Василя Стефаника він би не став великим новелістом європейського штибу, професор Роман Гром'як тактовно поправив її й аргументовано довів недоцільність такої однозначної позиції, назвавши органічними в художньому мисленні української прозаїка національні традиції та модерністські тенденції. Власне те, на чому виростала унікальна постать Василя Стефаника.

Та й до мене під час написання докторської дисертації він поставився доволі делікатно. Коли я радився з ним про складання плану майбутнього дослідження з проблем функціонування в українській драматургії зламу XIX–XX століття нереалістичних моделей авторської ідейно-естетичної свідомості і запропонував включити до них християнську структуру художнього мислення, Роман Теодорович з властивою йому науковою проникливістю та досвідченою мудрістю порадив мені зосередитися лише на тих типах авторської свідомості, що

несуть в собі не так ідейно-тематичне, як естетичне спрямування. Це стосувалося неоромантизму, символізму й експресіонізму.

Відтак не без його участі з'явилося формулювання моєї докторської дисертації «Українська драматургія кінця XIX — початку XX століття в системі модерністського художнього мислення». Ця щира порада професора Романа Гром'яка допомогла мені уникнути дещо спрощеного розуміння і тлумачення функціонування альтернативних реалізмів таких типів авторської ідейно-естетичної свідомості в драматичних творах українських письменників, як неоромантизм, символізм та експресіонізм. Це особливо відчув я під час захисту своєї дисертації, одним із офіційних опонентів якої був Роман Теодорович. Я й досі зберігаю його поради і зауваження, які він залишив на полях рукопису моєї монографії і дисертації, як й інших офіційних опонентів — професорів Івана Денисюка та Григорія Семенюка.

Загалом найчастіше зустрічався я з Романом Теодоровичем на захистах дисертації. Я вдячний йому за те, що він погодився бути офіційним опонентом підготовлених мною до захисту трьох дисертацій (аспіранток Вікторії Чобанюк, Наталії Вівчарик та Лесі Петренко), що запрошував опонувати дисертації з порівняльного літературознавства (близько двох десятків) у спеціалізованій вченій раді, головою якої він був у Тернопільському педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка впродовж майже двох десятиліть, залучивши мене в такий спосіб до літературознавчої компаративістики. Вочевидь, не випадково, оцінюючи мою докторську дисертацію, де були підрозділи, окрім теоретико-літературного та історико-літературного спрямування, ще й порівняльно-типологічного характеру, він настійливо радив здобувати науковий ступінь, окрім спеціальності українська література, ще й за спеціальністю порівняльне літературознавство. Зрештою, до кінця свого життя пам'ятатиму ту щирю приязнь і напутні побажання доброї дороги в науці, виявлені ним при захисті дисертації моєї, на жаль, покійної доньки Мирослави Медицької (Хороб), а також його, по суті, батьківське піклування нею, коли вона вперше опонувала дисертацію на очолюваній ним спецраді.

Професор Роман Гром'як був ерудитом широкого діапазону й високого злету, блискучий знавець не лише рідної української літератури в усій її багатообразності та розмаїтті її фактів

та явищ, а й зарубіжного, зосібна польського письменства (бездоганно володів польською мовою). Пам'ятаю, як одного липневого дня я разом із доцентом Зеновієм Бичком завітали до помешкання в гуртожитку, де на той час проживав Роман Теодорович як викладач катедри україністики Ягеллонського університету. Вразила надзвичайно багата «домашня» книгозбірня його — від теоретико-методологічних праць до польськомовної художньої літератури (приміром, дослідження Чеслава Мілоша, Міхала Гловінського, а чи томик поезій Віслави Шимборської). Треба було чути, з яким захопленням говорив він як про давніх, так і про сучасних польських літераторів та вчених, про те, що нашій національній науці не вистачає найновіших теоретико-методологічних підходів в аналізі тих чи інших художніх явищ, що літературна компаративістика — це не чиясь забаганка, а нагальна потреба часу: дослідити українське письменство в його порівняльно-типологічних вимірах, принаймні з літературою слов'янського світу (а вона ой яка багатюща й неодновимірна). Тому в таких зустрічах-розмовах професор Роман Гром'як поставав напрочуд особливо дбайливим і прискіпливим до щонайменш примітного факту або явища не тільки української, а й зарубіжної літератури.

Зауважу при цьому, що Роман Теодорович загалом був зичливим і доволі уважним у ставленні до літератури та її творців, надто ж до тих, хто був несправедливо вилучений з літературного процесу або ж піддавався офіційній ідеологічній критиці в «радянський час». На сторінках моєї пам'яті й досі зберігається зустріч з громадськістю Рожнятівського району, зокрема з мешканцями села Небилева, куди ми з ним завітали одного сніжного грудневого дня 1999-го з метою презентації книги їх краянина українського письменника і священика з діаспори о.Василя Мельника (Василя Лімниченка) «Релігія і життя», що вийшла за загальною редакцією професора Романа Гром'яка, по суті, вперше в Україні. Він щедро відкривав для присутніх своєрідний художній світ поета, прозаїка, драматурга, а також релігійного діяча, односельці якого здебільшого вперше дізнавалися про свого знаменитого земляка, як і про існування літературного угруповання «Логос», до якого належав письменник Василь Лімниченко.

Справді, Роман Теодорович відзначався інтелігентністю, сказати б, навіть шляхетністю у ставленні до майстрів художнього слова, зокрема сучасних. Це можуть підтвердити ті

літератори, твори яких іноді піддавалися його критиці... Критичні оцінки професора Гром'яка завше були точні, влучні й — головне — чесні й чистосердні. Він критикував твір та творчість і ніколи — особу письменника. Пригадую, як після врочистостей з нагоди 1100-ліття з дня заснування Галича письменник Роман Федорів запросив невелику групу учасників конференції (Романа Гром'яка, художника Михайля Фіголя, професора Степана Копчака й автора цих рядків) до своєї сімейної оселі у селі Братківці.

По дорозі додому Роман Федорів завів розмову про свій новий роман «Єрусалим на горах», а Роман Гром'як, підхопивши її, звернувся до провідних тенденцій творчості свого співрозмовника. Його оцінка прозової трилогії письменника «Кам'яне поле», «Ворожба людська» і «Жорна» була і схвальною і критичною водночас. Та в ній не було й натяку на якусь упередженість чи, боронь Боже, на знищувальність не лише трилогії, а й самого її творця. Були принципові і чесні судження критика без найменшої тіні загравання чи, врешті, критиканства. Були висловлені думки наче мимохить, однак з великою долею конструктивізму. Так, то радше була щира приятельська порада, з якої Романові Федоріву можна було скористатися або ж ні. Скористатися довільно, на власний розсуд, бо й тут, у цій розмові, і в багатьох рецензіях чи статтях критична рефлексія Романа Гром'яка ніколи не була імперативом, а тільки логічним висновком.

Коли виголошував слово професор Роман Гром'як чи то в Інституті літератури НАН України, чи в Київському університеті імені Тараса Шевченка, чи у Львівському університеті імені Івана Франка, чи у Ягеллонському університеті, чи у Варшавському університеті, чи у своїх рідних університетах Дрогобича і Тернополя (там мені довелося його слухати) — панувала атмосфера високої науки і духовності. Він умів створювати її своєю присутністю, своєю участю, своїм учинком і діяннями. А ще були написані ним книги, наукові розвідки, статті, рецензії, передмови, редагування; а читання десятків дисертацій та їх авторефератів; а постійна широка діяльність у громадських організаціях (свого часу був Представником Президента України на Тернопільщині) — збори, засідання, наради; а консультації студентів, аспірантів, докторантів і безперервна, впродовж цілого життя, педагогічна робота... Та водночас він залишився звичайною і доступною людиною зі своїми

родинними справами, сімейними клопотами, зі своїми слабостями і побутовими проблемами. Ще при здоров'ї (хай і відносному) його вистачало на все: і на науку, і на громадсько-політичну й адміністративну роботу, і на родинні інтереси, і навіть на «застольну» розмову з друзями... Тому незрідка можна було почути його нарікання про «нестачу часу», про «хронічне невстигання», про творчі «борги», які обсіли його зусібіч: статті, передмови, наукове редагування, офіційне опонування дисертацій, виступи на конференціях і нарадах, наукове керівництво літературознавчими роботами. Та, проте, незважаючи на все це, Роман Теодорович залишив по собі поважну наукову й публіцистичну спадщину — і в його книгах, і по різних інших виданнях, і, можливо, ще більше в своєму рукописному архіві: його ще належить дбайливо розібрати й упорядкувати.

Я не був учнем Романа Теодоровича, і це, мабуть, найбільше, за чим жалкую сьогодні, згадуючи про нього. Скоро рік, як його нема, однак дорогі цінні миті зустрічей з ним з плином часу ще більше вияскравлюються в моїй пам'яті — такий глибокий слід залишила ця дивовижна людина і великий учений в моїй душі і моєму серці.

*Марія Моклиця,
доктор філол. наук, професор
Східнослов'янського
національного університету
імені Лесі Українки*

Світла печаль буття

Нещодавно розказувала на лекції про школи в сучасному українському літературознавстві: раз згадала Романа Теодоровича Гром'яка (саме мова про компаративістику зайшла), вдруге (йшлося про рецептивну критику), втретє (наратологічні дослідження зачепили) і впіймала себе на слові: щось надто часто Роман Теодорович згадується. Про «Літературознавчий словник-довідник» і мови нема — важко обійти це джерело в навчальному процесі. Гром'як і Ковалів — студентські й аспірантські «гуру». Але при кожній такій нагоді відчуваєш гаму суперечливих почуттів. Звісно, найперше, що спадає на думку — треба вже додавати прикре слово «покійний». Яюсь це так... дивно. З одного боку — ніби добру шану складаєш, в інший світ знак подаєш — мовляв, людина відійшла, але присутня, продовжує жити у своїх працях. Але все одно... щось дисонує. Покійний Роман Гром'як... Це все одно, що сказати: «покійний Зеров», «покійний Білецький», або й так: «покійний Франко». Словосполучення звучать дико, хоча ніби ж нічого такого, звична, життєва річ. Щоправда, ми додаємо слово «покійний» до імені не обов'язково тоді, коли йдеться про людей померлих, а коли хочемо наголосити, що знали такого-то за життя. У родинному колі слова «покійник», «покійниця» навіть імена потіснять — зрозуміло ж. Тобто жодних негативних маркерів ніби нема, хіба що сум з приводу неможливих законів життя, але сум цей екзистенційний, дзен-буддистська світла печаль буття. Чому ж не поєднуються слова «покійний Гром'як»? Принаймні, мені добре чути, як цей

вислів ріже вухо. Може, тому що ми ще не встигли змиритися з втраченою? Усі, хто знав Романа Теодоровича, все ще звикають до думки, що у цьому світі його вже нема. Це має значення. Але думаю, що річ не тільки в цьому.

Дуже багато людей знали Романа Теодоровича або на відстані, або заочно. Хтось пам'ятає його по часах депутатської роботи, хтось — по громадській (патріотично-націоналістичній!) діяльності, інші знають його як поважного члена наукового товариства, ще інші — як блискучого лектора, викладача і наставника, мудрого керівника молодих науковців. А ще ж є такі найважливіші ролі у житті кожної людини, як роль сина, батька, чоловіка... У всіх обставинах Роман Теодорович, звісно, був самим собою, тією самою людиною. Але кожного разу він виявляв себе якоюсь іншою гранню. Тому всі ті, хто спілкувався з ним на різних етапах його життя, зберегли різні спогади і мають різні уявлення про нього.

Я не належу до людей близького кола — наші взаємини були професійно зумовлені, визначені географічно. Як член спеціалізованої ради, яку так довго й успішно очолював Роман Теодорович, приїздила в Тернопіль на засідання — ото й усі контакти. Роман Теодорович завжди обліплений «спілкувальниками» — не протовпишся. Приязні вистачало, проблем, пов'язаних з процедурою захистів (з людьми і ще раз з людьми) — також. Здається, тут важлива (і цілком достатня) одна грань життєвої ролі — керівника наукового осередку. Роман Теодорович не викликав жодного сумніву у тому, що це його органічне місце. Хоча дуже непроста роль, науковці, які мали справу з різними спеціалізованими радами, мене зрозуміють. Якщо рада працює легко і невимушено, ніби сама собою, але при цьому дає вагомий результат — велику кількість успішно захищених, часто яскравих, новаторських дисертацій, це означає, що керує її роботою людина з поєднанням якостей, яке трапляється не часто. По-перше, ця людина повинна мати безумовний авторитет і бути самодостатньою в науковому плані (не потребує нічого доводити колегам-науковцям, серед яких чи не кожен другий — пуп землі), по-друге, мати сильний характер, вміти при необхідності сказати тверде «ні» тим, кого не хочеться образити, по-третє, бути хитромудрим дипломатом, аби непомітно загладжувати тертя, неминучі в процедурі, яку красномовно характеризує слово «захист», нарешті, бути на висоті наукового академізму і

одночасно вміти поблажливо ставитись до огріхів і помилок молодих (і не дуже) науковців. Втім, тут годі намагатись дати вичерпний ряд якостей. Але Роман Теодорович вочевидь мав всі перераховані і ще низку інших. Мені здається, що саме в ролі керівника спеціалізованої вченої ради він зміг зреалізувати левову частку свого потенціалу, або ж талантів, саме ця роль достойно увінчала усі його ролі громадського ґатунку.

Кожна сесія — це подія навіть для сторонніх членів ради: ніколи не знаєш наперед, як все розгорнеться і завершиться, хоча ніби процедура розписана і вивчена раз і назавжди. Насправді кожного разу це п'єса з різними виконавцями, які вносять у сюжет чимало життєвого матеріалу, не передбаченого партитурою. Це завжди, більшою чи меншою мірою, екстремальна ситуація для багатьох учасників події. Завжди емоції, а то й пристрасті, разом з тим — розум, інтелект, ерудиція на випробуванні, конфлікти явні і приховані. Словом, тут збирається і виявляється все, притаманне життю, лише з підсиленою інтенсивністю.

Кожного разу стежиш (не зумисне — позиція в залі засідань змушує), як заходить Роман Теодорович, такий... Як його описати тепер, з цієї відстані? Його сиве волосся (молодшим, на жаль, бачити не довелось) дуже часто виглядало, як німб. Трохи кумедно — бо обличчя таке миле, трохи навіть дитинне, нічого величного, але водночас дуже зворушливо. Зріст і статура доповнювали образ скромної людини. А ще ж — максимальна простота, доступність, навіть лагідність у поведженні, чемні манери, інтелігентність. І все ж, разом з цим (незбагненним чином) завжди відчувалась дистанція між ним і всіма іншими, незалежно від реального наближення. Його простота і скромність, здається, нікого й ніколи не спокушали до панібратства. Він — достойник у всіх найкращих сенсах цього слова.

Роман Теодорович свою роль голови засідання ніколи не підкреслював (ніби вона нічого й не варта), завжди висував на перший план інших — членів ради, гостей-науковців, будь-кого з учасників захисту. Думаю, що ніхто й ніколи не відчував себе затертим, приниженим, несправедливо ображеним, навпаки, кожен почувався важливим учасником, до думки якого прислухаються, якого поважають, а то й люблять. Коли Роман Теодорович в заключному слові поставить усі крапки над «і», раптом проступить якийсь тонкий підтекст, тоді

здогадаєшся — усе не так просто і легко, як видається зовні. Остання сесія, коли здоров'я (не-здоров'я) почало визначати усі правила, показала, яку вагу тримав на плечах цей фізично слабкий чоловік. Коли така людина відходить, довго про неї будуть казати: «Незамінних людей, звісно, не буває, але він таки ж був незамінний».

Для тих, хто знав Романа Теодоровича на віддалі, по великому рахунку вислів «покійний Гром'як» неприйнятний, бо він акцентує щось надто життєве. Нам легше, ніж близьким, оцінити поза-життєве чи над-життєве. Студенти не знають (та й не зобов'язані знати), покійний чи живий науковець, праці якого рекомендує викладач. Вони скоріше здивуються, що ім'ярек такий-то ще живий. Усі надто поважні люди, доробок яких студенти вивчають, давно в іншому світі. Усі видатні — покійні, це ж само собою зрозуміло... Як і п'ять, десять, п'ятнадцять років тому, вони беруть книгу і занурюються в глибини теорії літератури. Автор для вивчення — живіший за живого, його не міряють звичними мірками.

Роман Теодорович для багатьох поважних вчених — Учитель. Він сформував цілу когорту яскравих науковців, які ще довго працюватимуть на благо української науки, складатимуть її честь і славу. З його легкої руки поширились західні методології вивчення літератури, викристалізувались конкретні підходи (вже згадувані на початку), необхідні для оновлення наукового апарату, відчутно піднялася планка при оцінюванні наукового доробку. Словом, лічити не перелічити його заслуги. Але не забуваймо й про те, що за життя Роман Теодорович не заохочував лестощі й дифірамби. Долучаючись до пошанування, най будемо гідні його пам'яті.

*Ольга Червінська,
доктор філол. наук,
професор Чернівецького
національного університету
імені Юрія Федьковича*

Наукове співробітництво у форматі усного діалогу

Зустрічі з Романом Теодоровичем завжди сприймалися мною як непередбачена, але важлива подія. Для мене він був одним з рідкісних співрозмовників, якому крім наукових, скоріше за все, досить важко давалися усілякі побутові теми. Принаймні, це було моїм стійким враженням — чи, можливо, між нами склався не той стиль стосунків. Навіть коли я відвідала його у Тернополі — тяжкохворого, вже прикутого до лікарняного ліжка, але приязно усміхненого (то була остання наша не більше ніж півгодинна зустріч влітку, здається, 2012 року?), нікому з нас не спало на думку говорити про здоров'я, йшлося лише про наукові події, захисти, колег, нову книжку, нові ідеї.

Одначе, я була впевнена, що ми завжди були в дружньому перегуку, особливо якщо виникала якась цікава наукова тема чи проблема і тоді телефонний (як правило) діалог активно сприяв народженню нових концептів. Про його роздумливе ставлення до будь-чого свідчило його вміння надихаюче мовчати у бесідах колег, у діалозі зі співрозмовником. Мабуть, це мовчання було потаємною лабораторією його власних висновків.

Напевно, будь-хто з людей науки намагається шукати уваги тих колег, з якими він має суголосні позиції, що є не такою вже простою проблемою. Гадаю, й Роман Теодорович був

з таких спраглих. Але в цьому сенсі для кожного з його співрозмовників він сам ставав справжньою знахідкою: з першої розмови ти відчував багатогранність цієї постаті і потім переконувався, що це було саме так насправді: фактично кожна з його численних робіт постає водночас літературознавчим, філософським та громадським текстом — приміром, варто взятися читати «Давнє і сучасне. Вибрані статті з літературознавства» (1997).

Звичайно, Роман Теодорович був філософом не лише за першим, кандидатським ступенем. Як відомо, дисертацію «Гносеологічні та психологічні основи процесу сприйняття творів художньої літератури» він захищав у 1969 р. саме в Інституті філософії АН УРСР, і його тема свідчила, що вчений відразу насмілився вступити у контекст європейської, а не суто радянської науки — адже саме в цей час у Німеччині відбувся відомий, так званий Константський вибух рецептивної теорії (1967 рік). По суті, вже ця кандидатська праця Гром'яка була викликом провідній методології радянського літературознавства. З часом його філософський дискурс конвертувався у літературознавчу площину. Хоча, поза тим, він також виступав активним соціальним діячем, організатором наукової праці і письменником. Адже родинні оповіді про інші часи та географічний контур його власної біографії (с. Глушин на Львівщині місце народження, надалі Броди, Львів, Дрогобич, вчителювання на Хмельниччині та Тернопільщині, армія, знову Львів, потім Донецьк й, нарешті, знову Тернопіль) — напевно, усе це разом формувало цей милосердний характер, дозволяло йому багато чого з почутого виважувати й побаченим на власні очі.

Втім, ніяка методологія не мала над ним серйозної влади, він ставився до неї як до служниці, що тільки-но допомагає обрати відповідний кшталт оповіді, необхідний для висвітлення конкретної теми. Я не маю сумніву, що для нього фаховий рівень був обов'язковою умовою абиякої праці і головним критерієм її оцінки. Це ми відчитуємо у його книзі «Громадянськість і професіоналізм. Соціальна відповідальність критики» (1986), це ми бачимо у підготовці та перевиданні славнозвісної «Nota bene» — «Літературознавчого словника-довідника» (1997, 2006, у співавторстві).

Ось ще, приміром, його власна широка проекція стосовно підходів до розуміння Шевченка: «Сучасна естетика, — пише Роман Теодорович, — ставши філософською за способом осмис-

лення мистецтва, не деталізує іманентної та сформульованої естетики Шевченка. Вона поділяє цілісність цього конкретно-історичного феномену з культурологією, антропологією, міфопоетикою, герменевтикою, кожна з яких прагне до максимального (доступного їй методиці) синтезу, до збереження і врахування основних естетичних вимірів спадщини Шевченка»²⁰. Але сказане також сприймається мною й як узагальнення його власної фронтальної позиції відносно методологічних підходів до вивчення не лише даного класика, але й будь-кого з інших представників класичної спадщини. Звідси вкрай органічним постає задум і здійснення ним наукового альманаху «*Studia methodologica*» (засн. 1993), у якому Роман Теодорович виступав головним редактором. Саме його видавнича концепція надавала престижності вміщеним тут публікаціям. Авторитет його як вченого був справжнім.

Я тримаю в руках примірник «Естетики Шевченка» з Гром'яковим автографом, читаю його і думаю, що, можливо, у кожному з подібних дарчих слід бачити відтінок його звичної уваги до співрозмовця, розуміння ситуації іншої людини: «Дорогій Ользі В'ячеславівні на добру пам'ять, але в сумний для неї час. Нехай пам'ять про Вашого батька не щезає насамперед у тих, кого він учив і виручав. М. Чернівці. 27. 08 02.» Тут, поза сумнівом, також висловлено й особистісний *modus vivendi* та *modus operandi*: він сам також прагнув і вмів «вчити і виручати».

Пам'ятаю ситуацію 2006 р., пов'язану з цікавою роботою чернівецької аспірантки з теорії літератури. Її дисертацію не приймали у різні Наукові ради через сумнівність літературознавчого профілю теми: йшлося про рекламу як специфічну жанрову форму літератури. Я дзвоню Роману Теодоровичу, виникає тривала телефонна дискусія. Я розумію, що втрачено останню нашу надію, розмова закінчується. Буквально через якихось пару хвилин (це як мені тепер пригадується — можливо, що й годин, але, безперечно, в той самий день) дзвоник від Р. Т.: «О. В.! Нехай Ваша аспірантка передасть до нас у Тернопіль роботу подивитися... ». Роботу було прийнято, захист пройшов успішно, сам Роман Теодорович у обговоренні розцінив цю роботу як «революційну, новаторську, перспективну». Більше того, сьогодні за аналогічною проблематикою у

²⁰ Гром'як Р. Т. Естетика Шевченка. — Тернопіль : Просвіта, 2002. — С. 47.

конотації до ЗМІ вже вишиковується солідний ряд дисертацій аналогічної проблематики. Натепер й сама наша молода вчена працює над докторською розвідкою, сама вже виконує обов'язки вченого секретаря Спеціалізованої ради й, гадаю, якраз завдяки цьому уроку від Романа Теодоровича вона має чіткий орієнтир на майбутнє.

Ще пригадується з ним один цікавий епізод з нульових років (між 2000 та 2003 рр.), якого я також була свідком. Він, мабуть, характерний для нашого дорогого Р. Т.: ось моя молода, не дуже реномована на той момент колега робить доповідь на конференції у Львові. У перерві до неї підходить Роман Теодорович, ставить питання, дуже-дуже щиро хвалить, наперед просить збірку матеріалів з майбутньою статтею. Колега у шпці — вона не звикла до такої уваги, крім того, конференційний проект не обіцяв доповіді самого Гром'яка, на виступ якого прибіг би цілий натовп... Але, як він нам пояснив — випадково побачивши в когось програмку, він просто прийшов послухати, його зацікавила саме тема невідомої йому дослідниці. Наскільки це типово для наших метрів? Питання риторичне...

І я маю відчуття, що таким він був в усьому — нелукавим, справедливим, надійним, благородним і самостійним в усіх своїх вчинках чоловіком та науковцем. Мені сумно з цієї втрати.

Травень 2015.

*Ярослав Поліщук,
доктор філол. наук, професор
Київського університету
імені Бориса Грінченка*

Згадуються Його оповіді й жарти

Наші контакти були в основному професійними (куди ж від цього дітися!) — захисти дисертацій, наукові конференції й семінари тощо. Словом, рутинний побут університетського середовища, який часами втомлює одноманітністю й нудьгою. У цьому побуті доводиться спілкуватися з багатьма й багатьма людьми. Проте лише окремі зустрічі й знайомства стають знаковими, залишають яскравий слід у пам'яті. Зустрічі з Романом Теодоровичем Гром'яком були саме такими. Його відкритість і щирість у спілкуванні, тонкий гумор, уміння підтримати й підбадьорити, безумовна майстерність оповідача — все це згадується й дотепер. Ціную ті миті теплового спілкування, які дарувала доля, хоча назагал не було їх багато. І коли зараз замислююся над тим, що належало б написати про Романа Гром'яка, то воскрешаю у спомині окремі деталі наших розмов — і ловлю себе на думці, що це були щасливі хвили пережитих літ.

Отож, згадаю кілька прикметних епізодів, завдяки яким вдалося пізнати Романа Теодоровича. Перепрошую за те, що дати й подробиці затерлися в пам'яті, однак гадаю — суть не в них, а в тому враженні, яке лишається непомильним віддзеркаленням образу людини в нашому сприйнятті.

Файл 1. Рівне, 1993. Акредитація і наступні події. Тернопіль, 1996.

Про Романа Теодоровича я, звісно, багато чув і раніше, читав його праці — ще студентом, пізніше аспірантом. Але уявляв (за аналогією з кількома іншими вченими з Інституту літератури імені Т. Шевченка нашої Академії наук) таким собі

академічним небожителем, забронзовілим і величним, далеким від середовища університетського молодняка. Початок 90-х років був, як знати, часом радикальних змін у нашому житті. Романа Теодоровича Гром'яка політична хвиля винесла на сам гребінь — спочатку він став народним депутатом СРСР (акурат перед безславною загибеллю цієї штучної держави), пізніше очолив вертикаль президентської влади Л. Кравчука на рідному Тернопіллі. Я також, як міг, ангажувався до процесу творення Держави, щоправда, в маленькому, локальному масштабі — був активним рухівцем і просвітянином, щось там організовував, виступав, писав до місцевої преси. На тій-таки хвилі довелося взятися й за керівництво кафедри української літератури в Рівненському педагогічному інституті, незважаючи на молодість і недосвідченість. Освітянське міністерство так само перебувало у стані перманентних змін, впроваджуючи нові стандарти й норми, серед них — процедуру акредитації спеціальності. Нам слід було акредитувати українську філологію. Дарма що ця спеціальність була в інституті традиційною (ще від 1946 року), добре забезпеченою — і методично, й кадрово, проте міністерська перевірка обіцяла бути серйозною. Звісно, я хвилювався й самовіддано писав необхідні папери (не найкраще заняття для родинних вечорів!). Експертом від Міністерства виявився професор Р. Т. Гром'як із сусіднього Тернополя. Це і втішало, бо контакти між нашими кафедрами були цілком добрі, і трохи лякало. Адже якісь недоробки завжди знайдуться, справа акредитації поважна (й нова на той час), а вимогливість і принциповість ученого була мені вже добре відома. Насправді зустріч з Романом Теодоровичем у Рівному справила приємність, а застереження виявилися цілком марними. Пригадую, ми домовились із деканом факультету про розподіл обов'язків, мені випало супроводжувати експерта під час ревізії. Коли ж Роман Теодорович прибув і тепло привітався, тим більше — коли поточилася приязна колежанська розмова, я зрозумів, що побоювання були даремними. А говорити було про що. Не тільки про справи кафедральні й університетські (про них — само собою), а й про відродження національного духу, про літературно-культурні зв'язки й плани, про політичну ситуацію та прогнози на майбутнє. Словом, високий міністерський експерт, справуючи свою роль ретельно й відповідально, разом з тим виявився цілком приязною й доброю людиною, з якою було мило спілкуватися.

Заскочив мене Роман Теодорович одним проханням. Після перевірки робочих паперів та відвідання занять він попросив наступного дня провести до обласного архіву, де зберігалася повна підшивка знаменитої газети «Волинь» (1941–1944), яку свого часу редагував Улас Самчук. Мене таке прохання гостя неабияк втішило, адже на той час сам із захватом перечитав усю газету, яку тільки-но передали зі спецфонду й удоступнили простим смертним; вона справила неабиякий вплив, просто-таки стала відкриттям для мене. Тому хотілося поділитися з кимось цим відкриттям, а Роман Теодорович уже добре знав творчість У. Самчука, перечитав мало не всі його канадські видання, на той час ще не дуже доступні. Похід до архіву був цілком успішним і вділив натхнення Романові Теодоровичу на наступні самчукознавчі публікації.

Від того часу в нас зав'язалися тепліші й безпосередніші стосунки. Небавом уже я їхав до Тернополя — опонувати на захисті Гром'якової аспірантки. І мав гарну нагоду відчути атмосферу спецради, яку Роман Теодорович очолював — вимогливу й невимушено-щиру водночас. Були ще якісь принагідні справи, які час від часу нас поєднували. Найперше — ті, що пов'язані з Самчуковою спадщиною. Так уже трапилося, що за неї обидві області — Рівненська й Тернопільська — своєрідно змагалися, музей письменника був переданий до тернопільської Тилявки, проте вшанування відбувалося також і в Дермані. Поза тим, обидва середовища готували публікації творів та дослідження про письменника, і в цьому контакт із Р. Т. Гром'яком був необхідним.

Так само важливими були інші виміри співпраці. Із великим зацікавленням я сприймав організовані тернопільським ученим методологічні семінари, адже пошуки нових шляхів у гуманітаристиці тоді дуже займали нас, молодих учених, що добре розуміли загумінковість нашого доморощено-провінційного літературознавства. І ще пригадую теплі зустрічі під час конференції на пошану Богдана Лепкого, зорганізованої тернопільцями, — виїзд до Бережан і Жукова, захоплені враження й щирі розмови з галичанами. Національно-культурно-літературний Тернопіль 1990-х років був безумовним взірцем для нас, волинян: тут діялося більше й активніше, ніж у нас, а спротив «п'ятої колони» виглядав помітно меншим. І одним з харизматичних лідерів, який задавав тон усьому цьому рухові, був, поза сумнівом, Роман Теодорович Гром'як. Незалежно від посад, які він офіційно займав у той чи інший час, передусім

через великий і невідомий авторитет, який мав серед земляків: йому вірили, з ним хотіли співпрацювати, за ним охоче йшли. У цьому я переконався на власні очі тоді, в 90-х, будуючи в Тернополі.

Файл 2. Київ, 1999–2000. Довкола захисту докторської дисертації.

За цей час я устиг зрозуміти, що поділ науки на солідну й провінційну належить робити не за географічним принципом. З'явилися молоді сили (ще донедавна студенти), начувані про «станіславівський феномен» і «тернопільську компаративістську школу»; вони з завзяттям говорили про потребу подібної школи у Рівному, я натомість віджартовувався, що в нас немає ні вчителів, ні приладдя до науки... Як би там не було, однак саме Роман Теодорович Гром'як (а також його вихованці) правили для нас за добрий приклад учених, які прагнуть творити непровінційну науку в умовах фактичної провінції. А це дуже важливо, коли маєш перед очима наочний приклад. Це спонукає, навіть тоді, коли справа видається безнадійною. Адже ув'язнути у провінційному побуті легко... (Нагадаю, що то була ще ера без інтернету й мобільних телефонів).

Період 1988–2000 років був для мене непростим через те, що готувався до захисту докторської дисертації. Спершу довелося пережити раптову зміну вимог ВАК (1997), потім відкладання захисту через інші труднощі. Словом, подія ця трапилася аж у квітні 2000 року, хоча заповідалася раніше. А Романові Теодоровичу завдячую незмінно прихильне ставлення й співчуття в моїх митарствах. Виступав він і на захисті, хвалив, і після, вже в неформальному спілкуванні.

У цьому зв'язку пригадую одну кумедну деталь, яка мала вплив на пізніші справи. Якось під час розмови (було це в Києві, в Інституті літератури, певно, року 1999-го, десь у період захистів, коли я з паперами бігав по коридорах) професор жартома зауважив, що треба мені поквапитися, адже наближається черговий рубіж віків і навіть тисячоліть, отож мій пафос опісля може втратити актуальність. Справді, це був дуже вдалий кпин з моїх тодішніх захоплень раннім модернізмом, його таємничо-містичними контекстами, які мене так надихали. Професор Гром'як в одному жарті зумів обіграти і зміст щойно виданої монографії (вона вийшла 1998 року в Івано-Франківську), і навіть її обкладинку, в якій — згідно з декадентськими асоціаціями, які я закладав, — було вміщено присмерковий пейзаж С. Васильківського. Потім я не раз

згадував цей прикметний епізод. І коли довелося готувати книжку до другого видання (2002), то таки визнав рацію Романові Теодоровичу: декадентські настрої вже втратили актуальність. І запропонував на обкладинку монографії інший образ, цілком оптимістичного змісту — Мурашкове «Благовіщення».

Файл 3. Чернівці, 2002. Конгрес МАУ.

Небавом після захисту дістав цікаву пропозицію тимчасового контракту в Ягеллонському університеті, що у Кракові. Із розмов мілеуму найбільше запам'яталися напучування Романа Теодоровича щодо цього. Як виявилось, він працював там раніше, отож зі знанням справи оповідав і про кафедру україністики та її шефа професора Володимира Мокрого, і про заняття зі студентами, і про можливості славістичних контактів у Польщі, і навіть про чисто практичні сторони побуту, які мене тоді цікавили. Хоча не все виглядало райдужно, та й Роман Теодорович слушно застерігав від ідеалізованих уявлень про краківську україністику, я все-таки перебував під впливом романтичних мрій про нові виклики для професійної кар'єри. І, очевидно, з великою втіхою сприймав факт, що моїм попередником у Кракові був професор Гром'як, а ще — що фактичним засновником тамтешньої україністики ще в складний міжвоєнний період був Богдан Лепкий. Благословення Романа Теодоровича відчував і пізніше, коли довелося долати чимало труднощів, пов'язаних із новим місцем роботи.

А вже через рік доля подарувала гарний шанс обмінятися враженнями. Він трапився під час чергового конгресу Міжнародної асоціації україністів, що відбувся у Чернівцях 26–29 серпня 2002 року. Тоді пощастило стати співмешканцем Романа Теодоровича Гром'яка в готельному номері. Ці номери завчасно замовляли організатори заходу, тому-то не знаю, хто вирішив нас поселити поруч, але визнаю, що це була цілком непогана ідея, бо й мені, і моєму співмешканцеві сподобалася. Тоді випала нагода чимало спілкуватися в приватному форматі, поза офіційними засіданнями, які займали основний наш час. Дивувала невсипуща енергія тернопільського професора, його оптимізм — на тлі хвороб та старіння, на які слушно нарікав. Пригадую, з якою пасією розповідав про спілкування з онуком, про вивчення англійської мови, про відвідання США, куди емігрував син із родиною, про нові плани та наміри. Подарував мені з теплим підписом книжечку про естетику Шевченка — це була його розвідка, написана для «Шевченківської енциклопедії», але друк того видання невизначено

затримувався, то ж брошурка вийшла у серії просвітянських видань.

У ті дні Роман Теодорович відкрився мені більше з приватного, людського боку. Гарно, колоритно й не без іронії оповідав про свої труди і дні, про нові клопоти, про дороги — офіційні й приватні, далекі й близькі. Скаржився на безсоння (я також мав з цим клопоти, тому пересвідчився, що нарікання ті слухні). Але разом з тим — розповідав, який рецепт винайшов щодо цього: коли вночі, після перших двох-трьох годин сну, вже не міг заснути, сідав до студювання якоїсь книжки, аби не марнувати часу. Був людиною, спраглою життя, його динаміки, його активних ритмів. І тому не виглядав на того, хто піддається старінню. Здавалося, його мине ця перспектива.

Пізніші зустрічі були більше принагідними й епізодичними, тому не варто їх описувати, бо навряд чи щось додадуть до характеристики професора. Коли в Тернополі відзначали його ювілей, я відгукувався вітальним адресом уже з Кракова, зі свідомістю того, що це місто, ця кафедра також нас поєднує. Сподівався на нові зустрічі й розмови. Проте час невмолимо прискіпував біг, а наші стежки все розходилися. І тільки у квітні 2012 року вдалося — вже не побачитися, а почутися. Я був з коротким візитом у рідному Гром'яковому Тернополі, на запрошення сестер Мар'яни та Зоряни Лановик (ще одна, не розкрита тут, тема — історія нашого знайомства, яку завдячую Романові Теодоровичу), виступав перед студентами педагогічного університету, презентував свої книжки. А опісля ми зателефонували панові Гром'якові. Звісно, розмова не була тривалою, але Роман Теодорович зрадів, цікавився моїми новинами й успіхами. Потім ми разом, сидячи на кафедрі, обмінювалися думками й сумували з приводу його стану, який не лишав підстав для оптимізму.

Попри все, зустрічі з Романом Теодоровичем Гром'яком залишаються в пам'яті незмінно світлим спомином. Ми не були надто близькими, нас ділили часи й відстані, проте відчуттям духовної спорідненості, яке залишилося зі спілкування, дорожу й дорожитиму. Роман Гром'як, як мало хто, вмів поєднувати високе й буденне, величне й комічне, повагу й іронію, академізм і людяність та щирість. Мав у собі те внутрішнє світло, яке привертає людей. І тому багато хто сьогодні, вірю, згадає його з удячністю й світлим сумом.

21 червня 2015 року, Київ

*Жонна Шляхова,
доктор філол. наук,
професор Одеського
національного університету
імені І. І. Мечникова*

Мислитель широкого гуманітарного профілю

У авторських поясненнях до своєї «підсумкової бібліографії» Роман Теодорович записав: «У сімдесят літ для кожної людини настає Надвечір'я. Лише Доля і Провидіння Господне можуть знати, що потому станеться...» (Р. Гром'як. Бібліографічний покажчик, с. 4).

Весняна пора наукового життя Романа Теодоровича припадає на 1969 рік, коли була захищена кандидатська дисертація з філософії «Психологічні і гносеологічні основи процесу сприймання творів художньої літератури». Саме того року в Донецькому університеті проходила науково-теоретична конференція «В. І. Ленін і проблеми художньої культури». Я виступала з доповіддю «Місце і значення емоцій у процесі формування ставлення письменника до дійсності».

Чи не єдиний з усіх учасників конференції, хто зацікавився темою доповіді і виявив до неї фаховий інтерес, був молодий кандидат філософських наук, викладач кафедри естетики і теорії літератури Донецького університету Роман Теодорович Гром'як.

Такою запам'яталася мені перша зустріч з відомим громадським діячем, політологом, науковцем і літератором у широкому розумінні цього слова, професором Романом Гром'яком.

Згодом я мала щасливу нагоду бачитися з Романом Теодоровичем на багатьох конференціях, наукових семінарах, під

час захисту дисертацій, що проходили у Києві, Львові, Чернівцях, Тернополі.

Сказати, що я завжди з науковим зацікавленням слухала доповіді і виступи професора Гром'яка — це означає нічого не сказати. Насправді для мене це було професійне свято душі. Його виступи відзначалися якісно новою культурою філософсько-філологічного мислення, вражала наукова креативність його особистості, що спонукало до власних розмислів, змушувало замислитися, зокрема й над тим, чому такий «динамічний естетико-функціональний підхід до мистецтва», започаткований вченим ще у праці «Естетика і критика» (1975) у вітчизняному літературознавстві так і залишився «не розгорнутим».

Як відомо, сам Роман Теодорович рецептивно-комунікативний підхід до мистецтва слова вважав своєю наскрізною «глобальною пристрастю». І хоча називав себе «професійним однолюбом», це не перешкодило йому замислюватися над безліччю інших наукових парадигм як одному з авторів і редактору «Літературознавчого словника-довідника» (1992, 2006).

Не можу не назвати в цьому зв'язку видані за редакцією Романа Гром'яка колективні праці членів «фахового осередку», як він сам називав вчених створеної ним Тернопільської наукової школи. «Літературознавча компаративістика» (2002), «Літературознавча рецепція і компаративістичний дискурс» (2004), «Міжнаціональні горизонти і компаративістичний дискурс сучасних літературознавчих студій» (2005), «Неймовірно можливі світи: референтність, фікційність, текстуалізація» (2005), «Терміносистеми сучасного літературознавства: досвід розробки і проблеми» (2006), «Герменевтика і проблеми літературознавчої інтерпретації» (2006). Це були видання, які започаткували якісно нову культуру гуманітарного мислення.

Залишаються в моїй пам'яті і виступи професора Гром'яка на щорічних наукових Філологічних семінарах, що проходили в Інституті філології Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка. Це були виступи енциклопедично освіченої людини, добре обізнаної з традиціями вітчизняної наукової філологічної думки і зацікавленої в необхідності творчого опанування українським літературознавством світових здобутків.

Пригадується, як у 2000 році під час обговорення теми семінару «Сучасна наука про літературу: «больові точки», професор Гром'як одну з «больових точок» сучасного літературознавства побачив в тому, що «дуже часто запізнюємося, а

потім наздоганяємо, хоча незрідка в ретроспекції знаходимо цікаві пропозиції на рідному ґрунті, іноді й суголосні з чужими або антицитаційні до них» (Філологічні семінари, вип. 4, К., 2001, с. 20).

Не забудеться й те, з яким захопленням говорив Роман Теодорович «про відрадну тенденцію та обнадійливу перспективу» розбудови літературознавчої компаративістики в Україні, на Філологічному семінарі 2005 року, на якому йшлося про «Національні моделі порівняльного літературознавства».

Дещо незвичною, як мені тоді здалося, була тема доповіді «Теорія літератури і літературна антропологія: співвідношення, трансформація за умов глобалізації гуманітарного знання», з якою Роман Теодорович виступив у грудні 2007 року, уточнивши: «на цьогорічному філологічному семінарі хотів заманіфестувати проблему, яку виносимо на наукову міжвузівську конференцію, що, дасть Бог, проведемо у першій декаді 2008 року» (Філологічні семінари, вип. 11, К., 2008, с. 20).

Запрошуючи теоретиків літератури до «можливого різновекторного обговорення проблеми», він не лише намітив винесені проблемні питання, а й спроектував стратегію і вектори розгортання літературної антропології. «У цьому процесі, — наголосив професор Гром'як, — головну роль відіграватимуть **генологічні, жанрово-родові** виміри творів письменників» (Там само, с. 24).

Сьогодні цей виступ сприймається як намір розширити науковий горизонт професійних зацікавлень представників Тернопільської школи професора Гром'яка.

Прикметним видається й те, що доповідь «Трансформація предметності літературної критики в Україні протягом ХХ століття», виголошена Романом Теодоровичем на Філологічному семінарі 2008 року, на якому обговорювалося питання про художні критерії літературної критики, переконливо засвідчила — проблема естетичного сприймання залишається для нього наскрізною.

Визначивши на початку доповіді умови «реальної зустрічі з моделлю **трансформації предметності літературної критики** в сьогоденній Україні», доповідач уточнив жанр виступу: «Спробую презентувати одну з таких моделей у форматі реценції на роман Теодозії Зарівної «Вербовая дощечка». Передбачаючи можливість різного сприймання цього твору, Роман Теодорович порадив уважно його прочитати тим, «хто стужив-

ся за літературою неоднозначною, багатовимірною» — і відразу зробив суттєво важливе уточнення: «хоча подібні тексти мають безперечний вимір: **це — таки роман**, бо дарує розкіш інтелектуального втішання» (Філологічні семінари, вип. 12, К., 2009, с 14). Того разу учасники семінару стали свідками того, як стану інтелектуальної розкоші від спілкування з небуденним мистецьким явищем, зазнав теоретик літератури. Це була не звичайна наукова лекція, — це був майстер-клас теоретика Романа Теодоровича Гром'яка — літератора в широкому розумінні цього слова.

Таким він і залишиться в нашій пам'яті.

*Людмила Краснова,
доктор філол. наук, професор
(Дрогобич)*

Спомин про Романа Гром'яка

Трудно змиритися з думкою, що Романа Теодоровича вже нема серед нас. Такий він був охочий до життя, до праці, до молоді думки. Ми досить часто зустрічалися — чи на зібраннях щойно створеної Академії Наук вищої школи України, чи на конференціях, на захистах дисертацій. Усі знали, що Гром'як — це визначна особистість: був народним депутатом СРСР, членом Верховної Ради СРСР, Представником Президента України в Тернопільській області, членом Національної спілки письменників, і за кордоном працював, і видатний науковець, і викладач, але тримався напрочуд скромно, стримано. Хоча в цій стриманості всі відчували почуття власної гідності.

Мені особливо імпонувало те, що Роман Гром'як вчився у нас, у Дрогобицькому педінституті. Пізніше, коли ми ближче познайомились, коли встановились дружні стосунки, п. Роман жартома казав: «Нема мені порятунку від дрогобичан. Через те, що я у вас там вчився, всі до мене звертаються по допомогу, поради, рецензії, відгуки...». Але сміючись, бо ніколи, нікому не відмовляв. Розказував про власне весілля, тоді це дійство звалось «Комсомольське весілля» — безоплатне, але «сухе», без спиртних напоїв. Обраниця Романова — староста групи — така гарна пара найкращих студентів.

Статечність, стриманість, вагомість кожного речення викикали у присутніх повагу, а не раз і захоплення. Так, на науковій Франковій конференції в Дрогобичі, у своїй ґрунтовній, насиченій багатьма власними спостереженнями і думками доповіді Роман Теодорович схвально відгукнувся про

діяльність Львівського вченого професора Михайла Пархоменка, про його мужність у відстоюванні ідей Франка в часи тоталітаризму. М. Пархоменка цькували за правду, начепили вбивче тавро «космополіта й дворушника». Я тоді була студенткою Львівського університету (1945–1950), слухала незабутні лекції Михайла Микитовича, він був пізніше моїм науковим керівником. Студенти-філологи боляче сприймали таке знущання з провідних і улюблених викладачів. Принагідно згадаю, як влаштували публічну страту професору Михайлу Рудницькому (тоді я вже була на 5-му курсі). Декан, трясучи книжкою «Від Мирного до Хвильового», вигукував: «Якби у цю книжку завинути оселедця, то він би сказився!».

Приємно було, коли ім'я Пархоменка прозвучало з уст доповідача з повагою. «Романе Теодоровичу! — закричала я, — Я вас зараз розцілю!...» — За що? — За ваш пошанівок до мого дорогого вчителя.

Вельми прикметною рисою п. Романа було те, що в радянські часи зміг не пристосовуватися до влади, до марксистських ідей, залишатися самим собою, бути незалежним від доби соцреалізму. Коли вже тепер я перечитала давню статтю про Котляревського, то не втрималась і написала такий відгук: «До ювілею 40-річчя статті Р. Т. Гром'яка «Енеїда» І. Котляревського і час» // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Літературознавство. Вип. 30. — Тернопіль, 2010. Статтю Р. Гром'яка було опубліковано в журналі «Радянське літературознавство», 1971, № 11.

Володіючи цінним даром розуміти глибини художнього тексту високого Канону, Роман Гром'як ніколи не наполягав на власній концепції сприйняття як на «істині в останній інстанції». Йому належить такий афоризм: «Інтерпретуй сам і дай інтерпретувати іншому». Студенти дуже полюбляють цей вислів визначного науковця, мабуть сподіваючись на безмежну толерантність викладача. Нічого подібного! Інтерпретуй, але обґрунтовано, доказово, користуючись набутками власного тезаурусу, власного «банку знань».

Мала радість бачити незабутнього Романа Теодоровича в себе, на гостині. Горі не оминуло цю людину, але він знайшов сили для гумору, яскравих спогадів про комічні ситуації під час роботи і відвідувань різних країн. Усі ми, затамувавши подих, слухали його розповіді, які можна було б назвати усни-

ми новелками. Не раз звучали й дещо солоні слівця. На прощання хотілось щось подарувати. Книжку? Ні. Ми щойно придбали агрегат для випічки домашнього хліба і випробували його якраз перед приходом дорогого гостя. В хаті панував ні з чим не зрівняний запах свіжоспеченого хліба. Пан Роман із насолодою вдихав його. Отже подарували такий гостинець для дому — свіжий хліб. З ним він і поїхав у Тернопіль... Це була наша остання зустріч, хоч були численні контакти технічними засобами.

В пам'яті назавжди залишився світлий образ шляхетної людини.

*Микола Сулима,
доктор філол. наук,
член-кореспондент НАН України,
заступник директора з наукової
роботи Інституту літератури
ім. М. Т. Шевченка НАНУ,*

Штрихи до портрета Р. Т. Гром'яка

Із Романом Теодоровичем Гром'яком я познайомився вже тоді, коли став секретарем спецради Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України — він справно приїжджав на засідання, активно брав участь в обговоренні дисертацій. Тепер, коли з біографією вченого можна познайомитися в інтернеті, дізнався про його складне життя. Можу лишень здогадуватися, як йому, синові воїна УПА, вдалося закінчити школу, вуз, захистити кандидатську й докторську дисертації.

Про ближче знайомство із Романом Теодоровичем можна говорити у зв'язку з його 65-річчям, коли мене від Інституту літератури делегували до Тернополя на ювілейні заходи. Вразило, що ювіляр особисто зустрів мене о п'ятій ранку на вокзалі й відвів у готель. Уже вдень, ідучи повз пам'ятник Т. Г. Шевченкові, я звернув увагу на прізвище Р. Т. Гром'яка серед тих, хто давав кошти на його спорудження. Зринають у пам'яті теплі вітання, які лунали тоді зі сцени Українського дому. Але не забуваються й гіркі слова ювіляра про тих, хто дорікав йому за те, що він чогось не зробив, коли був народним депутатом СРСР чи Представником Президента в Тернопільській області, про тих, що переходили на інший бік вулиці, коли їм назустріч йшов Роман Теодорович. Немало сумних сторінок можна знайти й у мемуарах Р. Т. Гром'яка «Вертеп, або Як я став депутатом СРСР і що з того вийшло» (1992) та «Вертеп-2, або у хащах влади» (1995). Гадаю, на подібні книжки зв'язатися одиниці з колишніх і нинішніх депутатів чи тих, кому

випало потрапити на вищі щаблі влади. Багато хто знає, що Р. Т. Гром'як із 1967 по 1971 р. працював у Донецькому державному університеті. Я випадково побачив Романа Теодоровича в коридорах цього вишу під час з'їзду українців, що відбувався в Донецьку в 2005 р. Про що думав колишній викладач ДДУ, приїхавши в нього тоді, коли шахтарська столиця вже зустрічала В. А. Ющенко образливими бігбордами, коли все відкритіше лунали антиукраїнські заяви і навіть сама ідея проведення важливого форуму саме в Донецьку окремими колами сприймалася в штики? Жалкував він за тими п'ятьма роками, відданими донецьким студентам, окремі з яких, не виключено, могли приєднатися до антиукраїнських сил? Я ніколи з ним не говорив про це, проте в пам'яті залишилася його постать у напівтемному коридорі...

Я користувався книжками Р. Т. Гром'яка, готуючись до лекцій. Особливо вразила «Історія української літературної критики» (1999) — панорамне полотно, яке демонструвало й ерудицію автора, й глибину занурення в українську критичну думку, ще належно не вивчену і не до кінця оцінену.

Я мав щастя бути присутнім на ще одних ювілейних заходах, пов'язаних із 70-річчям Р. Т. Гром'яка. Ми прибули на них — М. Г. Жулинський, Л. І. Скупейко і я, — здолавши сотні кілометрів, і потрапили на свято поваги до вченого й викладача, на свято любові до доброї, щирої, скромної людини. Ми подарували Романові Теодоровичу саквояж, — щоб він їздив із ним у Київ, на засідання спецради. Він так уписувався в коридор нашого Інституту! Він був тут своїм, бажаним гостем, веселим і товариським, його всі безмежно любили й поважали.

*Луїза Оляндер,
доктор філол. наук, професор
Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки*

Роман Теодорович Гром'як: декілька штрихів до його портрету

Роман Теодорович належав до тих особистостей, які на- завжди стають небайдужими до багатьох людей, котрих зіткну- ла з ним доля. Найважливішим його рисами була людяність, чесність, правдивість, працездатність, оригінальність підходів. Він був незаздрісним, і не тільки радів чужому успіхові, а й допомагав досягти його багатьом людям і порадою, і ділом.

Думається, що він з чистою совістю міг сказати про себе словами Олесья Гончара: «Все годы... я провел в тяжелейшей борьбе, как сказочный титан, с нечеловеческой силой защищая крепость, имя которой — я, чистота души моей». Але це лише половина правди, друга полягає в тому, що Роман Теодорович як учений, вчитель, людина докладав багато зусиль для того, щоб сприяти в цьому всім іншим — не лише своїм учням, а й всім, хто йшов цим шляхом і потребував підтримки.

Вражала та увага, з якою він ставився до співрозмовника. Принциповий і твердий у своїх позиціях, про що свідчить уже книга «Громадянськість і професіоналізм. Соціальна відпові- дальність критики», він водночас був дуже толерантним і мав свою неповторну манеру переконання іншого. Мені випало неодноразово спостерігати, як Роман Теодорович, не погоджую- чись з безапеляційністю суджень співрозмовника, в своїх контрверзіях інтонаційно підкреслював ті моменти, що вказу- вали на помилковість або надмірну категоричність свого опо-

нента. І якщо співрозмовник наполягав і надалі на своєму, Роман Теодорович знову акцентував або на причинах помилки висловленого твердження, якщо то дійсно була вона, або на правомірності існування протилежної думки, переконуючи співрозмовника в тому, що категоричність у цьому випадкові недоречна.

Роман Теодорович був справжнім товаришем, не сентиментальним і надійним. Коли зверталися до нього за порадою в науковій справі, він ніколи не вдавав, що йому заважають, навпаки — здавалося, що він тільки чекав на той дзвоник і був щиро радий поділитися своїми роздумами, власним баченням проблеми.

Тепер він в інших світах... І тепер завжди буде не вистачати його. Але водночас він залишився назавжди у своєму мудрому слові, над яким треба глибоко замислитись і надалі нести його людям. У цьому бачу і свій обов'язок перед його пам'яттю.

*Іван Зимомря,
доктор філол. наук,
професор Ужгородського
національного університету*

Чинники світоглядного та художнього самопізнання

Як розпочати спогад про Романа Гром'яка, власне, як Вчителя? Для мене це — риторичне запитання. Так, звісно, бувають різні наставники. Але Роман Гром'як — належить до справжніх Вчителів, тобто це — поняття з великої літери. Мене й досі не полишає дивне відчуття: ось я почую його голос, який має потужну дикцію, а з нею і завжди міцну підтримку: «Чи вже завершений другий розділ? Ще ні? Гарзд, усе буде добре, мій друже!».

Невисокий на зріст. Широкий у плечах. Рухливий і усмінений. Таким світлим увійшов у мою пам'ять доктор філологічних наук, професор, одне слово, видатний український вчений Роман Гром'як. І незабутнім полишається в уяві, хоч Його «днесь» віднедавна позначене минулим часом: четвертого травня 2014 року Учитель на 78-му році життя відійшов за межу Вічності. Відійшов, коли ще світили ясні зорі з тихого нічного неба...

* * *

...На столі окремо лежить книжка обсягом 400 сторінок. Ні, не одна, а дві, але з єдиною назвою «Культура. Політика. Інтелігенція». Важко мені тепер збагнути, чому Роман Гром'як подарував мені два примірники згаданої праці. Адже у кожному дійстві такої *Людини* таїться щось і прозоре, і загадкове. На кожному з них — дарчі написи. Може, слова різні, проте,

як видається, зміст однаковий, наповнений добрими зиченнями. На титульній сторінці однієї виписано майже каліграфічним почерком: «Іванові Зимомрі — з повагою і вірою в його майбутнє. Р. Гром'як. м. Тернопіль, 26.03.2009». Натомість інший напис містить зворушливу рефлексію: «Дорогому Іванові Зимомрі, докторантові — на щастя в житті і науці — від автора Р. Гром'яка. Дрогобич, 24.05.2009». У цьому зв'язку мимоволі пригадується такий факт. Мій науковий консультант був помітно зворушений, коли читав вголос окремі рядки моєї скромної рецензії «Уроки минулого: сутність ретроспекції». Вона була опублікована на сторінках авторитетного журналу «Слово і час» (2010, № 3, с. 207–209). Йдеться про відгук саме на збірку його публіцистичних праць. Це згадую, зрозуміло, не для своєї втіхи, а для того, щоб увиразнити одну деталь: Роман Гром'як ніколи не був «надутим метром», бо не мав відстані до іншого і передусім — до молодшого носія діалогу. Навпаки: він робив усе, щоб співрозмовник чув його прихильність і ширше — теплінь його серцебиття...

* * *

Ім'я Романа Гром'яка українському сучасному літературознавстві — одне з найбільш авторитетних. В його особі був носій різних творчих змагань, які вчений успішно реалізовував упродовж 60–90-х рр. ХХ ст. і першої третини ХХІ ст. Це переконливо засвідчив опатний збірник «Культура. Політика. Інтелігенція. Публіцистика літературознавця» (Тернопіль: Джура, 2009), що містить літературно-критичні нариси та публіцистичні статті, опубліковані автором у 80–90-х рр. ХХ ст. Йдеться про особливу епоху, в умовах якої народжувалася та утверджувалася державна незалежність України. Варто одразу наголосити: на його сторінках читач віднайде передусім те, що оцінюється фактами, сказати б словами Михайла Коцюбинського, «з книжки життя» Романа Гром'яка. Ось, приміром, один із них: «Про призначення Гром'яка Романа Теодоровича Представником Президента України у Тернопільській області» від 23 березня 1992 року. І таких свідчень творення Української держави, що припало на злам ХХ ст., в особистій хроніці автора аналізованого видання чимало. Все це, поза всяким сумнівом, потребує системного вивчення, осмислення як окремих подій новітньої історії, так і їхнього узагальнення. У цьому контексті й привертає увагу нова праця

Романа Гром'яка, якого «занесло аж у хащі влади», коли не міг залишатися «гвинтиком» у чийхось руках. Автор при цьому не раз ризикував і собою, і своїми дітьми; розчаровувався і втішався буттям в Україні, яка за його діяльної участі ставала незалежною, самостійною. Численні зізнання аналогічного характеру позначені відвертими особистісними оціночними рефлексіями, що адресуються як друзям-одномумцям, так і недругам. Вони сприяють розкриттю змісту пропонованого масиву літературно-критичних нарисів, що складають два своєрідних розділи: «Що доведено життям...» (с. 6–89) та «Повернення (гартування пам'яттю)» (с. 90–248). Структурно має місце ще й третій розділ, поданий під загальником «Журнально-газетні статті» (с. 250–397).

З позицій сьогодення можна стверджувати: суспільний режим, що передував 1991 рокові, дав інтелігентам пам'ятні уроки. Роман Гром'як докладно перекоонує: «Були то уроки наруги над людською гідністю, уроки безпardonного і витончено-підступного тиску на свободи і права усіх верств суспільства... Мені випало щастя бути у перших лавах національно-демократичного руху... Життя і крах комуністичної системи ставили щодень все нові й нові питання перед кожним, хто йшов у цих лавах чи наближався до них». Це — свідчення з лаконічного переднього слова «До читачів», яким відкривається книжка.

Роман Гром'як намагається всюди бути неупередженим. Він не обходить «гострих кутів», коли висвітлює складні явища суспільно-політичного, культурно-мистецького та, зокрема, літературного характеру. Це посилює значимість рецензованої збірки, що містить тринадцять розлогих нарисів. З-поміж них слід виокремити такі — концептуально по-філософськи закреслені — матеріали, як «Література і критика у взаєминах з добою», «Про єдність моральних та естетичних критеріїв в оцінці явищ життя та літератури», «Правда — найвища моральність. Суперечності життя — конфлікти літератури — позиція критики», «Задивлені в будущину», «Зачаровані» й осліплені», «З погляду учасників і сучасників», «Крізь призму дитинства й історії» та «Що записано в книгу життя». Справді, вони розраховані, у першу чергу, на інтелігенцію і тих, хто прагне нею бути. В основу нарисів лягли зіставлення різних поглядів як на сутність тенденцій і закономірностей доби, так і

на загальні питання жанру, поетики тексту, художнього часу й простору.

Чотири текстові складники творять своєрідний цикл і мають цілісне літературно-критичне та культурологічне тло, на якому представлені самобутні літературні портрети, власне, спроби висвітлити творчі досягнення побратимів-сучасників — Ростислава Братуня, Дмитра Павличка, Романа Іваничука та Романа Федоріва. Тут дослідницька праця Романа Гром'яка як знавця літературного процесу та теоретика рецептивної естетики заслуговує високої оцінки. Впадає в око його докладний аналіз, зокрема, поетичного доробку Р. Братуня, автора збірки з велемовною назвою «Я — син України» (1958). На жаль, ім'я творця популярної свого часу пісні «Львівський вальс» (музика Євгена Козака) нині несправедливо призабуте. Це спричинила, не в останню чергу, розбіжність думок і оціночних суджень (як це не парадоксально) серед поетових ровесників і наших сучасників стосовно його творчого й життєвого шляхів. Вона і спантеличує читача, хоча сприймати духовні устремління носіїв художнього письма 50–80-х рр., у тім числі й Ростислава Братуня, слід неодмінно у контексті тогочасної епохи та її суспільних суперечностей.

Що впадає в око? Для Р. Гром'яка як критика нема роздвоєності; він обґрунтовує істинність своїх думок про надбання Р. Братуня, Д. Павличка, Р. Іваничука чи Р. Федоріва. Він об'єктивно подає життєво-конкретну картину художнього мислення того чи іншого носія українського слова. Тому так вагомо звучить кожне формулювання, крізь призму якого науковець аргументовано закроює тему образного світу, приміром, творця лірико-філософської поеми «Зачарований трамвай» (1965). Дослідник слушно робить акцент на зіставленнях: «Безперечно, художній світ Р. Братуня за своєю природою ораторсько-публіцистичний, талант поета має іншу тональність, ніж, скажімо, в Д. Павличка... Дві художні стихії — публіцистична орієнтація на суспільно вагомі проблеми, на соціальну перспективу і водночас земна асоціативність його образності — найбільш органічно взаємодіють у ліриці Р. Братуня» (с. 196–197). Ось ілюстративне заглиблення, сказати б, реакція на змістову домінанту заповітно-вистражданого доказу, яким поет давав життєствердний заряд української ідеї, а водночас і конкретну підставу вірити у силу духовного поступу:

Як роками волю виміряти.
Воля — не казковий первоцвіт.
Воля — труд і пісня. Кров і піт.
Воля — борг, якого не сплатити,
Доки будеш мріяти і жити...

З-поміж журнально-газетних публікацій Романа Гром'яка привертають увагу передусім ті публіцистичні виступи, де містяться текстові «вкраплення» з літератури факту — спогади-згадки, есеї, щоденникові свідчення, промови на мітингах, доповіді на різного типу форумах («Шевченко і нація», «Інтелігенція і національне Відродження України») тощо. І все ж, без сумніву, найбільш ґрунтовними постають статті, які розкривають загальноукраїнський культурний контекст та репрезентують Романа Гром'яка як вченого. Тут доцільно назвати наступні студії: «Ольжичева концепція формування національної свідомості», «Феномен Уласа Самчука в українській культурі», «Культура як інтегральний фактор національної консолідації», «Місце і роль творчої інтелігенції в політичному житті України».

Одне слово, це видання демонструє не тільки творчий доробок Романа Гром'яка в його узагальненому вигляді, але й загалом українську словесність на сучасному етапі її розвитку. Книжка, без сумніву, на тривалий час збереже своє актуальне звучання. Вона заслуговує на увагу синтезом філософського та естетичного підходів до культури загалом і літературного процесу — зокрема.

Пригадується весняний день, на який припала зустріч з Романом Гром'яком. Сталося це 26 березня 2009 року, коли господар справді гостинного обійстя вів бесіду «про все, що болить». Вирву, так, першу-ліпшу деталь, що запала в душу одним реченням: «Друже-Іване, Ваш батько щасливий, бо має такого сина... А мій Юрко — далеко...». Це інтонаційно прозвучало так в Його устах, що передати не можу. Чомусь подумалося про долю непересічної особистості на тлі викликів складної та суперечливої доби, в яку судилося жити й творити Роману Гром'яку.

* * *

Яке то відчуття світлої радості, що доля була милостивою для автора цих рядків, бо його оминув той, хто штучно копає вододіл навіть між побратимами по трудовому цеху. Інакше

кажучи, мені ніколи не довелося почути щось невиразне, на кшталт: «Тобі ще далеко, щоб міг сидіти поруч...». Пощастило на інших порадників, таких близьких, як Людмила Грицик, Олена Бондарєва, Євгенія Волощук, Марія Моклиця, Луїза Оляндер, Олександр Астаф'єв, Любомир Сенік, Ростислав Радишевський, Микола Ткачук, Григорій Клочек, Олег Поляруш, Петро Рихло, Анатолій Нямцу, Ярослав Поліщук. Назвати ще б Василя Марка та Миколу Зимомрю, які плекали багаторічну співпрацю з Романом Гром'яком. Це засвідчує, зокрема, автограф науковця для Миколи Зимомрі як титульного рецензента видання «Бібліографічний покажчик» (Тернопіль, 2007; упорядники О. Конончук, З. Лановик, С. Смолин, Б. Хаварівський) на його першій сторінці: «Дорогому Миколі — хресному батькові моїх писань — з любов'ю. 15.02.2007. м. Тернопіль».

Завершуючи цей спогад про наукового консультанта, хочу вклонитися світлій і незабутній визначній особистості певним узагальненням: Роман Гром'як виказував зразкову порядність в усьому, що зветься життєвим перегоном...

*Жаталія Астрахан,
доктор філол. наук,
професор Житомирського
державного університету
імені Івана Франка*

Пам'яті Романа Теодоровича Гром'яка

Роман Теодорович Гром'як у моїй пам'яті постає передусім як науковець, засновник наукової школи — тернопільської літературознавчої школи, представленої кількома поколіннями яскравих теоретиків літератури, спектр наукових зацікавлень яких вражає різноплановістю, широтою і водночас внутрішньою цільністю, концептуальною спорідненістю. Власне, моє перше знайомство з Романом Теодоровичем було опосередковане роботами його учнів — на адресу всеукраїнської конференції, що її проводила наша кафедра (кафедра зарубіжної літератури Житомирського державного університету ім. І. Франка, тепер — кафедра теорії та історії світової літератури) у 2004 році, надійшли статті Мар'яни Богданівни та Зоряни Богданівни Лановик — тоді докторантів кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Пам'ятаю цікавість, з якою в той момент прочитала ці матеріали, відмітивши їх глибину, серйозність, нетривіальність постановки проблеми. Вже потім, особисто познайомившись з авторками статей, побачивши їх «в одному кадрі» з науковим консультантом, я почала формувати своє уявлення про тернопільську літературознавчу школу. Це формування відбувалося у двох напрямках: накопичувався досвід спілкування з представниками школи під час наукових конференцій та семінарів; читалися наукові праці — доцентів, які ставали докторами, аспірантів, які виростали у доцентів і докторантів.

Роман Теодорович був епіцентром цього світу творчого розвитку науковців, потужним джерелом, навколо якого ширилася оаза наукового зростання. Непересічність його теоретичної думки проявлялась у формулюванні тем кандидатських та докторських дисертацій, монографічних досліджень, наукових конференцій та семінарів. Було дуже відчутно, що перебування в процесі наукового діалогу з керівником, консультантом спонукає літературознавчу молодь інтенсивно працювати, розширювати коло знань, поглиблювати розуміння досліджуваних проблем.

Теоретичне мислення Романа Теодоровича характеризував тісний зв'язок з процесами актуального розвитку наукової думки не лише в межах українського літературознавства. Він прекрасно знав, що відбувається в літературознавстві інших країн, намагався ввести українську теорію літератури в контекст європейської і, ширше, світової. Прагнення актуалізувати найгостріші проблеми світового літературознавства в контексті вітчизняного, енциклопедичність знань ставали підґрунтям для живого теоретико-літературного мислення науковця, що розгорталося, не втрачаючи літературознавчої специфіки, в площині перетину кількох гуманітарних дисциплін. У виступах і працях Романа Теодоровича вражала, перш за все, діалектичність думки, її динаміка, глибина узагальнень, ґрунтовність у постановці проблем та їх вирішенні. І завжди відчувалося, що літературознавче дослідження є особистісно значущим, що між людиною, яка прагне глибшого пізнання та повнішого розуміння, і науковцем, що вирішує чітко окреслені завдання для досягнення ясно сформульованої мети в цьому випадку немає жодного протиріччя.

Здається, ніщо так не характеризує людину, як її уміння говорити і слухати. Виступи Романа Теодоровича на наукових конференціях і семінарах ставали подією для слухачів. Він говорив про те, над чим серйозно роздумував, що його справді цікавило і хвилювало. Завжди виникало враження, що мова йде не лише про літературу та літературознавство, але й про людину, її долю у сучасному світі, сьогоднішньому суспільному житті. Здатність ставити теоретико-літературну проблему так, що вона вела до кращого усвідомлення людського і загальнолюдського в їх суто літературному виявленні й літературознавчому осмисленні викликала захоплення, робила публічні виступи Романа Теодоровича людьми, теплими. Ці виступи

характеризувала якась навіть батьківська інтонація, мудрість, що виявлялася у зважуванні кожного слова, особлива професійна відповідальність, яка ґрунтувалась на розумінні коренів кожного поняття, кожного терміна, котрі органічно входили в мовлення, ставали ефективними інструментами просування та вираження думки. Надзвичайно висока філологічна культура науковця дозволяла йому звертатися до різнобарвного ілюстративного матеріалу, наукового досвіду різних літературознавчих шкіл, діалогічно осмислювати напрацювання різнохарактерних авторів. Виступи Романа Теодоровича завжди кликали до подальшої роботи над собою, до розвитку, відкривали нові для слухачів імена та праці.

Водночас Роман Теодорович був надзвичайно уважний до виступів колег — не лише молодших, але й молодих. Здавалося, він розуміє з півслова, куди провадить свою думку виступаючий, чого прагне, чим надихається. Мені доводилось чути, як, керуючи роботою секції на конференції, він супроводжував короткими коментарями кожен виступ (звісно, після його завершення) — миттєво вписуючи виголошений текст у певну літературознавчу традицію, наркеслюючи подальші напрямки розгортання дослідницької думки. У спілкуванні з молодими науковцями він був передусім доброзичливим, критичні зауваження висловлювались у формі побажання чи поради. Звісно, наукова молодь почувалася окриленою, коли її так уважно слухали, так серйозно сприймали. Прекрасне почуття гумору, що було притаманне Роману Теодоровичу, наближало його до молоді аудиторії, дозволяло долати вікові та «рівневі» бар'єри.

Надзвичайно легкий на підйом, енергійний, відкритий до нових ідей, Роман Теодорович Гром'як був прекрасним організатором науки. У моему професійному житті дуже важливим, визначальним став досвід реалізації кількох спільних наукових проєктів з літературознавцями Волинського національного університету ім. Лесі Українки (тепер — Східноєвропейський університет) та Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Я надзвичайно вдячна доктору філологічних наук, професору Луїзі Костянтинівні Оляндер за можливість співпраці, за те, що познайомила мене з Романом Теодоровичем, його учнями. Зараз уже важко згадати, як саме ми прийшли до ідеї термінологічного семінару, що міг би проходити почергово у різних вищих навчальних закладах. Скоріше за все, ця ідея була підказана потребами наукового

розвитку, необхідністю узгоджувати термінологічні нововведення з традиціями, долати термінологічні «непорозуміння». Для Романа Теодоровича цікавість до термінологічних та методологічних проблем літературознавства завжди, як можна зрозуміти, була характерною, про що свідчить, наприклад, його редакторська робота разом з колективом авторів над літературознавчим словником-довідником, видання якого стало подією для українського літературознавства. У 2005 році відбулися три етапи Термінологічного семінару: I етап 22–23 березня в Житомирському державному університеті ім. І. Франка, II етап — 26–27 квітня у Волинському національному університеті ім. Лесі Українки, III етап — 30 вересня — 1 жовтня у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка. Кількість учасників та представництво цілком закономірно зростали від етапу до етапу. Саме Роман Теодорович під час підсумкового круглого столу запропонував продовжити роботу семінару і провести наступний етап знову в Житомирі.

IV етап термінологічного семінару проходив під назвою «Термінологічні проблеми дослідження літературного твору: діахронний аспект» 14–15 березня 2006 року в Житомирському державному університеті ім. І. Франка. Я і сьогодні прекрасно пам'ятаю відчуття радості, пережите в той момент, коли дружно виходили з винайнятого для подорожі «бусика» тернопільські гості. Коли ж в фойє нашого університету я побачила Романа Теодоровича (він приїхав з Києва, де був напередодні у справах), це було неначе диво. І справа не лише у пієтеті щодо відомого, шанованого літературознавця. Це справді дивовижне відчуття, коли народжена у процесі колективної творчості ідея втілюється у життя, коли дійсність (наша наукова дійсність, яка так легко піддається формалізації, перестає бути радісною внаслідок тиску різноманітних несприятливих обставин) набуває нової якості завдяки творчості. Для мене особисто цей IV етап семінару, проведений в рідному університеті, став моментом справжнього професійного щастя.

У Рівненському інституті слов'янознавства Київського славістичного університету 26–27 квітня 2007 року відбувся V етап Міжвузівського наукового семінару «Терміносистема слов'янського літературознавства», до організації якого залучилися рівненські літературознавці на чолі з завідувачем кафедри теорії та історії світової літератури доцентом Євгеном Михайловичем Васильєвим. І хоча V етап термінологічного семінару

виявився останнім, сам формат семінару і сьогодні сприймається як продуктивний, може бути відновленим у будь-який момент. Таке можна сказати і про Міжнародний методологічний семінар «Методології слов'янського літературознавства», який був проведений у Волинському національному університеті ім. Лесі Українки 24 квітня 2008 року (серед його організаторів також були Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Житомирський державний університет ім. І. Франка, Люблінський католицький університет). Звісно, для цього потрібні колективні творчі зусилля, лідери, навколо яких гуртуються, об'єднуються. В цьому плані відсутність Романа Теодоровича теж надзвичайно відчутна. Пам'ятаю, як Луїза Костянтинівна Оляндер особливо наголошувала за проханням Романа Теодоровича, що у назві Міжнародного методологічного семінару слово «методології» треба вживати у множині. Красивий поворот теоретичної думки, співзвучний з настановами польських теоретиків Д. Уліцької та Е. Касперського. Так, Роман Теодорович був теоретиком літератури, до якого хотілося і варто було прислухатися.

Наукові конференції, що проводилися на базі Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка очолюваною Романом Теодоровичем кафедрою теорії літератури та порівняльного літературознавства, вражали особливою атмосферою. Її зумовлював передусім науковий рівень кафедри, навколо якої об'єднували свої зусилля члени всіх літературознавчих кафедр університету, теоретики літератури, що охоче приїздили з різних куточків України, інших країн. Це була атмосфера безкорисливого служіння науці, що надзвичайно важливо в наш час, коли наукова думка, на жаль, розвивається практично без державної фінансової підтримки, перш за все завдяки зусиллям ентузіастів. Присутність, участь Романа Теодоровича у таких заходах високо піднімала їх планку — і в аспекті суто науковому, і в плані побудови людських стосунків, що ґрунтувались на засадах партнерської рівності, доброзичливості, взаєморозуміння, взаємодопомоги.

Мені особливо запам'яталася Всеукраїнська наукова конференція «Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології», що відбулася у Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка 10–11 квітня 2008 року. Учасників конференції зібралось так багато, що організатори змушені були перенести пленарне засідання з

конференційної до актовї зали. Тема конференції у всіх ви-кликала інтерес, різнохарактерність виступів свідчила про взаємодоповнюваність напрямів розвитку сучасного літературознавства в контексті їх загальної антропологічної зацікавленості, проводилися паралелі між студіями українських, польських, російських, німецьких вчених. Продуктивними були розмови у перервах, «кулуарні» дискусії, під час яких зав'язувалися нові знайомства, здійснювався обмін думками, літературознавчою продукцією, планами на майбутнє. Як завжди, вразила тернопільська літературознавча молодь — і численністю, і якістю виступів, і дискусійною активністю, і непідробним ентузіазмом, захопленням своєю справою. Мені завжди подобалось, що тернопільська наукова школа представлена вченими усіх поколінь — це означає, що у будь-які часи, незважаючи на ті чи ті обставини, літературознавчо перспективна молодь не залишалася без уваги старших поколінь, включалася в естафету літературознавчого розвитку.

На жаль, останні кілька років проходили на тлі відомостей про поганий стан здоров'я Романа Теодоровича, про його хворобу. Звісно, неможливість брати активну участь у педагогічній і науковій діяльності нелегко давалася вченому. Його відсутність болісно відчували учні й колеги, вся літературознавча спільнота України. Роман Теодорович був не з тих, хто береже, жаліє себе, розраховує сили, заощаджує енергію. Він завжди багато віддавав і, як можна здогадатись, не лише у галузі науки, освіти, але й у житті загалом, стосунках з іншими людьми, громадській діяльності. Зрозуміло, що така самовіддача не сприяє поліпшенню здоров'я, особливо, коли вік нагадує про себе. Але, напевно, Роман Теодорович не міг інакше. Таким він і залишиться в нашій пам'яті — захопленим рухом життя, сповненим любові до людей, чесним у кожному вчинку і кожній думці, відданим своїй справі.

*Мирослава Тнатюк,
доктор філол. наук,
професор Київського
національного університету
імені Т. Шевченка*

У пам'ять про нечасті зустрічі

Зазвичай спогади пов'язують з першою зустріччю. Дивно, але не можу пригадати її, здається, знала Романа Теодоровича з дитинства. Очевидно, так буває тоді, коли людина раз і назавжди входить у твоє серце, стираючи межі початку і кінця. Своєрідним місточком між нами завжди були книги. Перша, придбана задовго до особистого знайомства з її автором, мала назву «Іван Франко. Краса і секрети творчості». Колись Роман Теодорович пригадував, що на свою першу стипендію купив дев'ятнадцять томів Франка. Для мене цей спогад символічний, оскільки й моя дипломна робота, захищена в Шевченковому університеті, присвячена літературно-критичній діяльності Івана Франка. Філігранність, глибина думки українського класика настільки захоплювали мене, що окремі уривки з його статей цитувала напам'ять. На це тодішній голова державної екзаменаційної комісії Степан Андрійович Крижанівський зауважив: «Так треба захищати кандидатські дисертації». Як у воду дивився...

Тож, з іменем Івана Яковича Франка у мою долю ввійшов ще один славний галичанин — Роман Теодорович Гром'як. Хоч свою малу батьківщину я залишила в ранньому віці, завжди відчувала гордість і впевненість, коли Роман Теодорович у колі знайомих чи малознайомих людей не забував нагадати — «моя землячка». Це був особливий код — знак незрадливості, готовності допомогти, підтримати, розрадити. Він умів доречно пожартувати й підбадьорити по-дитячому щирою усмішкою, добрим словом. Незмінна галантність знаного вченого відразу підкоряла серця, а вроджена інтелігентність і толерантність

нагадували про табуйовану в радянські часи сторінку біографії — виховання в релігійній родині, де батько був священиком. Віра в Бога, в людину ніколи не полишала його ні на високих посадах, ані в страшних випробуваннях долі. Не даремно ж у Біблії сказано: Господь іспитує гідних... Роман Теодорович мав честь і гідність бути собою, дивитися прямо у вічі співбесіднику, відстоювати власні переконання не принижуючи опонента. Як у буденному житті, так і в науці його авторитет був незаперечним. Прикметно, що на відміну від деяких людей, авторитет Романа Теодоровича не пригнічував, а навпаки — підносив у верховіття людського духу, дерзання і звитяг. Звичайно, дорівнятися до здійсненого ним навіть у мріях трудно, та надважливим є взірць талановитого ученого, викладача, громадського діяча, справжнього патріота України.

Не можу не згадати й про те велике батьківське тепло, яке випромінювала його невисока постать, світлі проникливі очі. Можливо, це також відразу руйнувало навіть уявні перепони, назавжди поселивши у серці довіру й любов. Пам'ятаю, з яким трепетом і турботою він опікувався своїми докторантками — нині відомими ученими, яскравими представниками його наукової школи, викладачами — Мар'яною та Зоряною Лановик. Не без гордості представив їх нашій, дружній кафедрі теорії літератури та компаративістики, а невдовзі я була присутньою на їхньому захисті в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка, який відбувся блискуче. Так само Роман Теодорович радів і моїм успіхам, коли захистила свою докторську дисертацію. Завдяки йому мій градус традиційного хвилювання значно понизився, а філософський складник його розуму дозволив глибше пізнати Сократівське: «Хто знає — той мудрий; хто мудрий — той добрий».

В останні роки, коли він уже не міг приїжджати до Києва, спілкувалися по телефону. Із цих розмов відчувала, наскільки важливою є для нього кожна вісточка з Києва. Завжди передавав вітання колегам, ніколи не втрачав присутності духу, навіть коли вже чула незвично кволий голос. Він якимось дисгармонійно сприймався в проекції на його власника — дуже енергійну людину, яка акумулювала в собі енергетику добротворення, самовіддачі й жертвовності. Переконана, так щедро дарована нам, енергетика Романа Теодоровича заряджатиме ще не одне покоління, гідне його світлої пам'яті. На правду сказано — людина, в якій світлий розум, має і світлу душу. А душа — вічна...

*Роман Толод,
доктор філол. наук,
професор Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника*

Один із героїв мого Пантеону

Коли я довідався, що офіційним опонентом на захисті моєї кандидатської дисертації призначено самого Романа Теодоровича Гром'яка, то не знав: чи радіти, чи боятися... З одного боку, мені було приємно, що моє скромне дослідження проаналізує вчений такого високого рівня. На той час я ще особисто з ним не познайомився, але вже простудіював теоретико-методологічні та франкознавчі праці вченого (на деякі з них покликався у дисертації), наслухався захоплених відгуків про нього від моїх львівських учителів, зокрема Івана Овксентійовича Денисюка та Лариси Петрівни Бондар. Тож в уяві молодого аспіранта вибудувався образ майже міфічного персонажа-велета в когорті передових представників українського літературознавства. З іншого боку, — саме ця обставина вимагала від мого спілкування з професором Гром'яком великої відповідальності. Та й прізвище якось насторожувало: ану ж розГром'ячить!.. Однак мій науковий керівник — Лариса Петрівна Бондар — була переконана, що кращого першого опонента годі й шукати, що аспірантові за такий подарунок долі слід лише «благодарить и кланяются», а тому «нічтоже сумняшеса» наказала негайно телефонувати Романові Теодоровичу й домовлятися про надсилання йому дисертаційного дослідження. Як виявилось, мій телефоний дзвінок був дуже вчасним, бо саме в той день Роман Теодорович мав на довгий час виїжджати до Польщі і якби ми хоч трохи запізнилися, то він не встиг би підготувати відгук. А так, оскільки потяг на Польщу йшов через Львів, — мені випала нагода передати офіційному опо-

нентові дисертацію просто на вокзалі. Я негайно скористався такою можливістю і незабаром вже очікував професора Гром'яка на пероні.

Як виглядає Роман Теодорович, мені розпитувати було якось не зручно, тому домовилися, що він упізнає мене по «грубій папці» у моїх руках. Із вагона професор чомусь виходити не поспішав, і мені довелося деякий час прогулюватися пероном, несучи на витягнутих перед собою руках (на здивування торгівців пиріжками, пивом та іншим по-справжньому корисним у дорозі крамом) свою «тяжкомудру» дисертацію. Поглядом я шукав пана професора, який, у моїй уяві, мав би бути на голову вищим від усього цього людського мурашника навколо мене.

— То Ви — пан Голод? — раптом почув я запитання не «зверху вниз», а радше «знизу вверх» від низенького на зріст, рожевощогого, приязно усміхненого чоловіка, зовсім не схожого на вибудований уявою образ тернопільського громовержця.

— Я... А Ви — пан Гром'як?.. — усе ще не міг повірити своїм очам.

— Так є! — бадьоро відповів Роман Теодорович, тиснучи у привітанні руку.

Якийсь час ми ще поспілкувалися з професором на пероні. Він проявив увагу до мене не лише як до автора дисертації, але й просто як до людини: розпитав, звідки я родом, чи одружений, чи маю дітей, де планую працювати тощо. У голосі відчувалася доброзичливість і привітність. І саме тоді я вперше, мабуть, почав усвідомлювати, що справжня, духовна, а не фізична, високість і велич цієї людини розкривається у спілкуванні з нею.

Далі ми попрощалися, я побажав професору щасливої дороги до Польщі; він мені — щасливої дороги до наукового ступеня кандидата наук. На тому і розійшлися.

Роман Теодорович вчасно підготував відгук на дисертацію. Його аналіз виявився не просто ретельним, а надскрупульозним. Учений прочитав роботу «від А до Я», не минаючи «ані титли, ніже тії коми». Жартуючи, ми з науковим керівником навіть припустили, що дисертацію професор прочитав декілька разів, оскільки, крім неї, не мав під час подорожі до Польщі що читати. Зрештою, свою відповідь на зауваження та побажання, висловлені у виступі першого опонента, я почав із подяки не лише за доброзичливий відгук, але й за те, що

такий поважний науковець, як Роман Теодорович Гром'як, здійснив таке скрупульозне й об'єктивне дослідження мого дослідження.

Дякувати справді (й уже без жартів) було за що, бо зауваження першого опонента були слухними і навіть «вигідними» для дисертанта: вони відкривали оперативний простір для дискусії на захисті дисертації, а також окреслювали певні вектори для подальших наукових досліджень.

Перше зауваження стосувалося проблеми доцільності застосування терміна «синтезуюча здатність» щодо особливостей творчого методу Івана Франка. Оскільки цей термін був стрижневим для всієї концепції дисертаційного дослідження, то запитання шановного опонента дало мені можливість додатково обґрунтувати концептуальну спрямованість дисертації.

Наступне питання, яке поставив Роман Теодорович, торкалося теоретико-методологічних аспектів літературознавства загалом і вивчення творчості Івана Франка зокрема, а саме — творчий метод письменника упродовж його життя формується чи змінюється? Я доводив, що ці категорії перебувають у діалектичній єдності, що творчий метод Франка розвивався шляхом збагачення елементами різних, часом протилежних за своїми ідейно-естетичними настановами напрямів. Зрештою, Роман Теодорович визнав мої резони щодо відсутності революційного стрибкоподібного розвитку естетичної свідомості Франка від однієї ідейно-естетичної концепції до іншої шляхом повного заперечення здобутків попередньої доктрини.

Далі, з подання знову-таки Романа Теодоровича, обговорювалося питання розмежування значень терміна «натуралізм» як літературного напрямку та як стильової тенденції. Я доводив, що натуралізм як ідейно-естетична концепція, як певна поетикальна модель не мусить проявлятися лише в натуралістичних творах, але може бути і в натуралістичності творів.

Загалом я щиро подякував за всі висловлені у відгуку першого опонента побажання й зауваження й у подальшій своїй науковій діяльності неодноразово згадував і керувався тими мудрими порадами, які давав шановний Роман Теодорович. До речі, деякі методологічні принципи, які відстоював професор Гром'як, як-от принцип «методологічного плюралізму», я й досі популяризирую, покладаючись на авторитетну думку тернопільського вченого, серед своїх аспірантів.

У спогаді про професора Романа Гром'яка я пригадав епізод, пов'язаний із обставинами нашого першого особистого знайомства з ученим. Цей епізод був коротким у часі, але заклав основи подальшої багаторічної плідної (сподіваюся, для нас обох) співпраці. Роман Теодорович став рецензентом двох моїх монографій, я, на його прохання, готував відгуки на автореферати дисертацій деяких його аспірантів, ми часто зустрічалися на засіданнях спеціалізованих вчених рад, на франкознавчих наукових конференціях тощо.

Безперечно, я можу тільки подякувати долі за честь бути знайомим із цією великодушною, високоінтелектуальною людиною. Мабуть, кожен із нас свідомо чи підсвідомо вибудовує у душі власний Пантеон героїв — безперечних авторитетів у моральному та професійному аспектах, справжніх аристократів духу, рафінованих інтелігентів. У моєму уявному Пантеоні Людей з великої літери ім'я Романа Теодоровича Гром'яка назавжди буде поряд із іменами світлої пам'яті Івана Овксентійовича Денисюка, Зенона Петровича Гузара, Володимира Григоровича Матвіїшина...

*Юр Козлик,
доктор філол. наук,
професор Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника*

Пам'ятаю, щоб знати

Я вперше зустрівся з Романом Теодоровичем Гром'яком 21 березня 2007 року на святкуванні його 70-річного ювілею на філологічному факультеті Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка як один із членів представницької івано-франківської делегації, що прибула з цієї нагоди у Тернопіль з Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Більш предметно поспілкуватися з авторитетним ученим мені довелося трохи пізніше, а саме всередині 2007 року, коли, завершивши роботу над своєю докторською дисертацією, я займався організацією її обговорення (передзахисту) у себе на кафедрі в Інституті філології Прикарпатського університету.

Справа в тому, що легітимним мій передзахист міг бути лише за умови безпосередньої участі у ньому власне теоретиків літератури. А на той час в Інституті філології ПНУ імені Василя Стефаника, структурним підрозділом якого була тодішня кафедра світової літератури, жодного доктора наук зі спеціальності 10.01.06 (теорія літератури) не було. З ініціативи та при посередництві директора інституту професора Степана Хороба я звернувся до професора Романа Гром'яка, який на той час очолював у ТНПУ імені Володимира Гнатюка створену ним же кафедру теорії літератури та порівняльного літературознавства, щоб проговорити цю ситуацію і знайти з неї вихід.

І ось 6-ого вересня 2007 року відбулося знакове засідання нашої кафедри, без перебільшення історичне не тільки тому, що на ньому вперше в її історії обговорювалася докторська

робота її ж працівника і колишнього випускника, а й тому, що це був кафедральний захід, у якому взяли участь провідні фахівці трьох західноукраїнських університетів — кафедр світової літератури і української літератури ПНУ імені Василя Стефаника, кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства ТНПУ імені Володимира Гнатюка та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича в особі декана філологічного факультету, доктора філологічних наук, професора Бориса Бунчука. Причому Роман Теодорович не тільки сам приїхав на це засідання (про що була попередня домовленість), а й привіз для підсилення його фахового статусу та дієвої участі в обговоренні моєї дисертації ще двох членів своєї кафедри — докторів (теоретиків) філологічних наук сестер Зоряну і Мар'яну Лановик. У результаті фаховий рівень передзахисту виявився настільки високим, що годі було бажати чогось іншого (тим паче кращого). Я не був ні його учнем, ні родичем, ні його товаришем чи колегою по роботі, який би мав з ним хоч якісь більш-менш тривалі стосунки, але він однаково приїхав, аби підтримати мене у моїх наукових пошуках і посприяти подальшому рухові до процедури прилюдного захисту.

Наступна наша зустріч відбулася у Києві, в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України 25 лютого 2008 року на моєму офіційному докторському захисті. І знову, тепер вже як член спеціалізованої ради при академічній установі, доктор філологічних наук Р. Т. Гром'як одним із перших виступає у дискусії, чітко обґрунтовує відповідність роботи, що захищається, високим вимогам, які висуваються до докторських студій, і закликає інших членів спеціалізованої ради проголосувати за присудження мені ученого ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.06 — теорія літератури. (Основні тези, на яких базувалися виступи Р. Т. Гром'яка про мою докторську монографію і дисертацію див: Ігор Володимирович Козлик: бібліографічний покажчик (До 50-річчя від дня народження) / [упор. О. Б. Гуцуляк]. — Івано-Франківськ: Вид-во ПНУ імені Василя Стефаника, 2011. — С. 16–17).

А далі — спілкування в межах спеціалізованої ради із захисту кандидатських дисертацій з теорії літератури і компаративістики (порівняльного літературознавства), де я з'явився спочатку як один із опонентів, а потім був запрошений головою спецради — професором Р. Т. Гром'яком — до офіційного

членства. Роман Теодорович увів мене у коло тернопільських літературознавців, зробивши його для мене своїм, органічним. Як член спецради я мав можливість ближче познайомитися з внутрішньою атмосферою, яку створював і в якій працював професор Р. Т. Гром'як, міг спілкуватися з колегами-літературознавцями не лише Тернополя, а й Луцька, Львова, Полтави, Луганська, Чернівців, Кам'янця-Подільського, Бердянська, Києва та інших міст України. І до сьогодні кожне моє спілкування, скажімо, з тепер уже професорами Зоряною і Мар'яною Лановик, чи з докторантом і доцентом Ігорем Папушею, чи з професором Ольгою Куцою, чи лаборантом Соломією Смолин, чи з луцькими колегами — докторами філологічних наук, професорами Луїзою Оляндер і Марією Моклицею — відбувається під знаком світлого імені Романа Теодоровича Гром'яка, який завжди незримо присутній у наших розмовах.

Ось той невеликий ряд епізодів, які вирізняються у моєму семирічному знайомстві з професором Р. Т. Гром'яком (як нібито мало з погляду часового виміру, і як особисто для мене багато у сенсі змістового наповнення). Роман Теодорович — це людина, для якої на першому місці завжди інтереси справи, тобто організації наукової сфери, наукового пізнання і загалом культуротворення. Він завжди був готовий допомогти, посприяти, підтримати, якщо це на користь справі, і перший радів, коли замислене набувало практичного завершення. Радів, як і допомагав, беззастережно щодо власного зиску, так би мовити, суто естетично, позаутилітарно. Тобто по-справжньому інтелігентно і дійсно самодостатньо, незважаючи на те, чи вписується його таке ставлення у звичну сьогодні систему повсякденних аксіологічних координат, чи ні, незважаючи на ступінь розуміння чи вдячності (або їх відсутність, що, мабуть, теж не раз бувало) з боку інших. Я не хочу сказати, що це комфортно чи безболісно. Я намагаюся лише підкреслити сутність того особистісного життєвого вибору, з яким я чим далі, тим більше пов'язую людську і фахову особистість доктора філологічних наук, професора Романа Теодоровича Гром'яка. Це досвід, який варто і потрібно знати, щоб надати йому тягlosti у власній фаховій діяльності. А знати ми можемо тільки в актуальній теперішності, позаяк знання, носієм якого завжди є тільки жива людина у живій ситуації своєї поцейбічної присутності / тривалості (одна із складових феномена дієво-історичної свідомості), не буває ні вчора, ні завтра.

Отже, знати, щоб жити. Повноцінно існувати у неперервному становленні, яке є чужим пасивній, завжди ущербній, безперспективній і тому безнадійній інертності.

P.S. «...справжнє минуле — це яке теперішнім не перестав бути. ...Ось те, що тоді Різдвєнський, пам'ятаєте, написав. Чомусь, мабуть, із віком пов'язане —

Ідуть,
відходять могікани.
Не торкаючи двері.
Без підлоги скрипу.
Без проклять відходять.
Без криків.
Крижаніючи,
Назавжди згасаючи.

Їх кляли
брехливо,
хвалили
брехливо.
Їх підносили.
Від них відвикали...
Могікани
дивувались і жили.
Посміхались і жили
могікани.
Вони розмовляли дивно,
чинили дивно.
Недоладно.
Нерозумно.
Неясно...

І пішли,
не зазнавши
страху.
Так і не навчившись
боятись.
Пішли.
Залишили
вітер весняний.
Дерева,
саджені своїми руками.

Пішли.
Залишили
величезну землю,
якій дуже потрібні
могікани.

І дай Бог нам не пам'ятати, а — знати». (З виступу Георгія Тараторкіна на ювілейному вечорі 23 грудня 2008 року, що відбувся на Малій сцені Московського театру імені Моссовета з нагоди 100-річчя від дня народження Р. Я. Плятта; переклад українською, у тому числі вірша Р. Рождественського «Пам'яті Гемінґвея / Памяти Хемингуэя», мій — І. К.).

*Євген Васильєв,
канд. філол. наук, доцент
Рівненського державного
гуманітарного університету,
докторант*

Сонячний вчений

Доля подарувала мені не так багато зустрічей і розмов із Романом Теодоровичем Гром'яком, але кожна без винятку була пам'ятною і незабутньою.

Вперше я побачив його навесні 1998 року в Тернополі. Тоді я готував до захисту свою кандидатську дисертацію, а кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства, яку Роман Теодорович багато років очолював, була призначена провідною установою. Це був період, коли Р. Т. Гром'як, будучи гостем-професором Ягеллонського університету, більше часу проводив у Кракові, і кафедральний відгук він доручив готувати професору Тетяні Сергіївні Волковій, чудовій людині і прекрасному науковцю (також, на жаль, вже покійній). Але того дня Гром'як був у Тернополі. Зі страхом і трепетом я приїхав забирати відгук, підходив до кафедри...

Він ішов по коридору і, здавалося, саяв. Сонце освітлювало його фігуру і палаючі очі, а його сиве, але доволі довге й навіть трохи кумедне волосся розвивалося так, нібито його пестив вітер. Я відразу зрозумів, що це й є Роман Гром'як, бо його просто неможливо було не впізнати.

Тоді ж ми познайомились, і я приємно здивувався і тому, що він виявився непогано обізнаний з моєю дисертацією (попри свою тодішню фізичну відсутність в Україні), й надто тому, як привітно він спілкувався зі мною, молодим і безвісним вченим, як підбадьорював перед захистом...

Роки через три мене запросили до Тернополя вже в якості опонента (захищалась аспірантка Т. С. Волкової Тетяна Іваши-

на). Тоді я зміг спостерігати Р. Т. Гром'яка упродовж більшого проміжку часу, оцінив його і як голову спеціалізованої вченої ради, і як співрозмовника в її кулуарах. Він любив пожартувати, іноді «знизити» градус наукової дискусії, принагідно згадати якийсь анекдотичний випадок. Відчувалось, що це водночас великий і поважний вчений, разом з яким чудово уживається весела і щира людина. Пафосу, навіть натяку на нього, в Р. Т. Гром'яка не було — все знімала блискуча іронія і самоіронія.

Упродовж подальших років зустрічав я Романа Теодоровича на конференціях і захистах у різних містах. Кожний його виступ — як пленарна доповідь, так і невеличка репліка з місця — вражав. Адже це був ерудований науковець і яскравий артист. Понад усе запам'ятався чудовий глибокий виступ Р. Т. Гром'яка на конференції у Житомирському університеті. Якимось особливо натхненно він говорив у ньому про свого тезку Романа Інґардена.

Навіть коли довго не бачились з Романом Теодоровичем особисто, його образ постійно виникав. Його згадували друзі, колеги, учні. Завжди дуже тепло про нього говорив М. М. Гіршман, з яким він працював разом у Донецькому університеті. О. А. Галич з гордістю згадував, що Роман Теодорович читав у нього на першому курсі того ж Донецького університету вступ до літературознавства. В. М. Назарець розповідав, яким чудовим і толерантним першим опонентом був Р. Т. Гром'як на захисті його кандидатської. Багато цікавого я дізнавався від Зоряни і Мар'яни Лановик про їх улюбленого вчителя...

Саме зі схожістю сестер-близнюків Лановик (а без жартів на цю тему не обходиться, здається, жодна зустріч, на якій вони присутні) пов'язана одна анекдотична історія. На якийсь конференції Роман Теодорович розповідав мені, як він навчився розрізняти Зоряну і Мар'яну, розкриваючи мені свої секрети вправного фізіогнома. Здається, що він дуже пишався, навіть похвалювався своїми відкриттями. І я взяв їх на озброєння...

Через деякий час ми з Зоряною Богданівною і Мар'яною Богданівною зустрілися в Києві, в Інституті літератури, на захисті дисертації Людмили Бербенець. Після захисту, в неофіційній обстановці, знову постала тема абсолютної схожості сестер. І тоді я, посилаючись на авторитет вчителя, зізнався, що тепер також вмю безпомилково визначити, де Зоряна, а де Мар'яна. Проте відразу я почув від них шокуючу фразу:

«Євгене Михайловичу, ви тільки, будь ласка, не кажіть Роману Теодоровичу, але він нас не розрізняє!».

У 2007 році я проводив у Рівному п'ятий етап міжвузівського термінознавчого семінару. Це був незабутній і досить плідний спільний проект університетів Тернополя, Луцька, Житомира і Рівного. Приїхав зі своєю командою і Роман Теодорович. Це був період, коли тернопільських літературознавців — своїх колег, докторантів, аспірантів — на всі можливі конференції він «вивозив» на спеціально замовленому автобусі, це була його фірмова ознака. Він виглядав як добрий пастир зі своїм вірним стадом.

Тоді Роман Теодорович під час свого виступу на пленарному засіданні подарував мені свою нову книгу «Орієнтації. Розмисли. Дискурси» і підписав: «Вельмишановному Євгеніві Михайловичу Васильєву на згадку про давні і сучасні зустрічі — в Рівному, Тернополі і Києві. Дякуємо за V етап семінару «Терміносистема слов'янського літературознавства. 28.04.2007. Р. Гром'як». Великою честю було для мене сидіти в президії поряд із ним. А от під час святкової вечері Роман Теодорович був неперевершеним тамадою! Він перебував у чудовому настрої! Ніколи більше я не чув від нього стільки філологічних байок і дотепів, притч і анекдотів!

Востаннє бачив я Романа Теодоровича в Тернополі, якщо не зраджує пам'ять, у 2011 році, вже хворого, слабкого. Він тяжко і повільно йшов, спираючись на руку молодого колеги... Здається він відчував, що його сонце заходило. Його завжди сяючі очі були повні сліз. Він небагато говорив, зовсім не жартував. На самого Романа Теодоровича без сліз неможливо було дивитись.

У нашому літературознавстві є промовисті імена і прізвища. Дуже шкода, що з кожним роком їх меншає. Лише за останні роки пішли у вічність Нонна Копистянська і Галина Рубанова, Марко Теплінський і Володимир Матвіїшин, Микола Кодак і Григорій Сивокінь, Михайлина Коцюбинська і Тамара Денисова, Анатолій Козлов і Василь Марко, Михайло Гіршман і Роман Гром'як... Вони всі були не лише визначними вченими-філологами, а й видатними світлими людьми. Їх праці навчали, їх особистості зігрівали. А такі сонячні вчені і сяючі люди, як неповторний і незабутній Роман Теодорович, зігріватимуть нас доки цей світ стоїть.

*Олександр Тлотов,
доктор філол. наук, професор
Національного університету
«Острозька академія»*

О Романе Теодоровиче Громяке

Когда в январе 1986 года после окончания аспирантуры я приехал в Тернопольский педагогический институт, нетерпеливее всего меня там ожидал деканат филологического факультета в лице декана — профессора Романа Теодоровича Громяка и его заместителя Виталия Сергеевича Смертина. Виталий Сергеевич, плотноядно усмехаясь, порадовал меня тем, что место замдекана для меня давно готово, и приступать можно хоть сейчас. Опыта руководящей работы у меня, разумеется, не было, посему я бурно запротестовал, но декан, Роман Теодорович, воззвал к моей гражданской сознательности, поскольку к партийной воззвать не мог по причине моей беспартийности — и на этом этапе судьба моя была решена.

В ближайшие годы я трижды занимал должность замдекана, сначала при Романе Теодоровиче, потом — при Иване Семеновиче Грибчуке, и трижды уходил с нее, требуя предоставить мне возможность наконец защитить кандидатскую диссертацию.

Я не стал близким человеком Роману Теодоровичу. Дома у него я был всего два раза: один раз, когда он баллотировался в Верховный Совет СССР, а я был наблюдателем на одном избирательном участке (Мы тогда ходили по городу с огромным значком «Голосую за Громяка», была такая пиар-акция), а второй раз — когда пришел окончательно проститься. Видимо, у нас всё же был слишком различным жизненный опыт. Но отчетливо осознаю, что все годы нашего знакомства мы друг другу явно симпатизировали. Не знаю, почему.

Несколько эпизодов связывали нас по линии, так сказать, филологии. Роман Теодорович, кроме того, что был академическим учёным и преподавателем, был еще и членом Союза писателей, и даже имел писательский псевдоним — название его родного села. И по этой линии время от времени мы с ним пересекались. Меня Бог от писательского соблазна миловал, но интерес собратья-писатели местные у меня всегда вызывали. И вот однажды Роман Теодорович пригласил меня и дал некую рукопись, чтобы я с ней ознакомился и высказал свое мнение. А почему я? А потому что тут стихи на русском языке. Есть вот такой ветеран войны NN, который стихотворствует.

После ознакомления с рукописью я накропал небольшой отзыв, суть которого сводилась к тому, что рукопись эта представляет собой неплохую антологию фронтовой лирики Семена Гудзенко, Михаила Кульчицкого, Павла Когана и некоторых других известных авторов. Если исключить из антологии весьма посредственные тексты некоего NN, то книгу можно рекомендовать к печати и распространять для внеклассного чтения.

Роман Теодорович совершенно наглядно оторопел и спросил: Что, правда?

Я был к этому готов и показал несколько сборников с закладками. Роман Теодорович убедился, после чего тихонько нецензурно обрисовал нравственный облик кандидата в поэты. Мне довелось несколькими днями позже издалека наблюдать беседу Романа Теодоровича с вполне прилично вначале выглядевшим NN. Ну ветеран и всё такое. Пять минут спустя он выглядел как нашкодивший котенок. Мне его даже стало жалко. Местный поэт Михаил Левицкий позже с немалым удовлетворением и одобрением отзывался об этой неудачной попытке пролезть в литературу.

Впрочем, много лет спустя NN пришел как-то в педагогический на встречу со студентами уже как автор двух (!?) сборников стихов. Не был я на этой встрече, не смог заставить себя пойти. Может быть, и ошибался.

В разные годы мы с Романом Теодоровичем споспешествовали изданию различных научных сборников, впрочем, моя роль в организации этих сборников была весьма скромной, ведущими тут были мои коллеги-языковеды Олег Лещак и Сергей Ткачев. Но в результате этих перетурбаций когда Роман Теодорович организовал кафедру теории литературы и сравни-

тельного литературоведения, а при ней — специальный совет по защите кандидатских диссертаций, то он вспомнил и обо мне. Так я стал членом Совета и пробыл в этом статусе, если не ошибаюсь, не меньше двенадцати лет. Больше сотни диссертаций прошли через Совет, в коллективе за эти годы сложились свои традиции. У каждого члена Совета была своя функция, а Роман Теодорович с явным удовольствием дирижировал нами.

Мне удалось заработать, как мне кажется, в глазах Романа Теодоровича достаточно устойчивую репутацию, которую я стремился поддерживать. Благодаря этой репутации профессор Громьяк иногда доверял профессору Глотову некие деликатные поручения.

Так, однажды у меня в руках оказалась весьма объемистая рукопись докторской диссертации. Тогда еще действовал институт ведущей организации, такого коллективного оппонента. Диссертация была о русской литературе, понятное дело. Ну, грешен, поусердствовал. Ключья там летели в разные стороны. Выслали в целом позитивный отзыв. Автор, дама из южного города, несколько дней спустя звонит мне и рыдающим голосом спрашивает, что же ей делать. А ничего особенного делать не надо, нагло отвечаю я. Ведь Роман Теодорович все мои шалости вполне отредактировал и причесал, всё в порядке. Ну как же, восклицает дама, ведь там такие вопросы у вас, на которые я не знаю, что и отвечать... В общем, пришлось успокаивать. А недавно был я в этом южном городе на конференции. Дама там теперь ректором. Не зря защищалась. Видеться со мной не пожелала. Впрочем, была нездорова. Да и времена беспокойные.

Был еще один эпизод, когда Роман Теодорович опять создал ситуацию, в которой пришлось демонстрировать литературоведческую квалификацию. Дама тоже южного замеса написала докторскую о связи литературы и живописи. Неординарный, надо признать, текст. Роман Теодорович внимательно поглядел мне в глаза, передавая монографию. Я было усмотрел в этом некий социальный заказ, но не понял направленности: крушить или пестовать?

Надо сказать, что Роман Теодорович был человеком, как бы это сказать, вполне адекватным. Никогда не изображал показной принципиальности, всегда мог пойти навстречу. Видимо, поэтому в свое время не задержался на высокой административной должности. Был земным человеком.

Так вот в указанном случае, после того как я напрямую спросил, какова будет цель, он так же напрямую и ответил, что доверяет моей квалификации. Вот и ладненько. Потому что работа в принципе, при немалой доле амбициозности, мне представилась вполне достойной — и впоследствии успешно прошла все надлежащие этапы.

Дама из южного города, разумеется, забыла как страшный сон какую-то ведущую организацию, в которой ей даже побывать не пришлось. В том, что забыла, я убедился несколько лет спустя на опять же конференции, где дама эта чувствовала себя небожительницей, раздавала руководящие указания и называла себя «мамой» некоторых девиц, поскольку она имела отношение к их защите.

Я скромно сидел и ждал своей очереди на выступление, которая подоспела практически в самом конце. Дама, сидя в президиуме, вызвала меня к трибуне, причём долго не могла выговорить мою фамилию и место работы. Уже после доклада я восстановил историю защиты её докторской и предложил назвать себя её «папой», поскольку без моего благословения она, как ни крути, не стала бы доктором наук. Надо было видеть выражение лица этой весьма объемной и не первой молодости «дочки». Через год, уже у нее в городе, она подарила мне свою книгу. Кроме всего прочего, она еще и писательством баловалась.

В общем, довольно выразительные происшествия происходили в моей жизни благодаря участию в ней Романа Теодоровича Громяка. Пусть будет светлой память о нём.

*Світлана Луцак,
доктор філол. наук,
професор Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника*

Професор, залюблений у слово...

(пам'яті Р. Т. Гром'яка)

Роман Теодорович Гром'як, на моє глибоке переконання, належав до тих, у наш час уже виняткових, особистостей, для яких найбільшою цінністю в житті була людина. Оскільки ж самосвідомість неодмінно пов'язана з мовою, то й слово стало наріжним каменем у житті майбутнього філософа та літературознавця. Безумовно, саме любов до людини і слова покликала юнака до педагогічного училища в рідному м. Броди, а згодом — на історико-філологічний факультет Львівського педагогічного інституту (який пізніше перевели в м. Дрогобич).

З цих перших студентських кроків і почалась велика мандрівка Романа Теодоровича літературними шляхами. Наукове товариство знає професора як літературознавця, літературного критика, редактора, громадського й політичного діяча. Однак осердям діяльності цього професора-філолога, незважаючи на різноманітні виклики долі, завжди й неодмінно залишалося художнє слово. Як науковець і шанувальник слова, він намагався осягати його феномен, магічну силу, закономірності впливу на людину. Саме такій тематиці й присвячена кандидатська дисертація Романа Теодоровича Гром'яка «Гносеологічні та психологічні основи процесу сприйняття творів художньої літератури», захищена, до речі, з філософії.

У докторській дисертації «Методологічні засади літературно-художньої критики» онтологічні вектори проблеми художнього слова розгорнулися ще й у рецептивно-комунікативну

царину. Отож, у цій праці цілком закономірно проявилася величезна жага майбутнього професора до читання й аналізування. У ній Роман Теодорович сам виступає уважним і досвідченим реципієнтом, який осмислює й обирає найкращі способи читання, а відтак, аналізуючи власну практику сприймання, формулює загальні принципи й закономірності художньо-естетичного процесу. Цікаво, що сам професор у вступному інтерв'ю до книги «Орієнтації. Розмисли. Дискурси» (Тернопіль, 2007) із цього приводу зазначає: «Люблю літературу як мистецтво слова, це означає не тільки читати, втішатися нею, ... найперше — проникати в таємниці літературних текстів. Дуже важливо збагнути, як «зроблений» словесний твір, у який спосіб і чому він вражає, дивує інших людей».

Намагаючись конкретизувати коло наукових зацікавлень професора Романа Теодоровича Гром'яка, звернемось до його книг, адже саме вони можуть найкраще дати відповідь на це запитання. Тож наведемо деякі ідеї науковця, сформульовані протягом 1966–1996 рр. і представлені у збірнику «Давне і сучасне: Вибрані статті з літературознавства» (Тернопіль, 1997):

1. Загальнотеоретичні проблеми естетики:

- ✓ особливості сприймання словесного мистецтва крізь призму слухових, зорових та мовно-моторних образів;
- ✓ експресивно-ціннісна характеристика мистецького твору;
- ✓ образне мислення митця, яке корегує об'єктивну і художню дійсність;
- ✓ закономірності сприймання словесного мистецтва;
- ✓ зв'язок твору мистецтва з автором і реципієнтом.

2. Естетичні проблеми художнього цілого, а саме: взаємозв'язок змісту і форми літературного твору, специфіка художнього образу й поетичної мови, жанрової форми, композиції і т. ін.

3. Сприймання як естетичний процес:

- ✓ передумови сприймання художнього твору;
- ✓ зв'язок усіх елементів тексту, які формують в уяві реципієнта художнє ціле;
- ✓ фактори та умови сприймання;
- ✓ зумовленість сприймання твору його родо-жанровими особливостями.

Протягом 1997–2007 років Роман Теодорович Гром'як працював над виробленням засад рецептивно-комунікативної мето-

дології, яку висвітлив в авторському збірнику «Орієнтації. Розмисли. Дискурси» (Тернопіль, 2007). Дослідник акцентував на важливості поєднання в постаті дослідника літератури рис як науковця, так і «звичайного читача», який водночас дбає і про рецептивний досвід того, хто сприймає результати креативної діяльності. Тому літературознавець повинен розглядати свою професію не лише як фах, але й як долю. До методологічного підґрунтя автор як компаративіст включав і міжлітературну рецепцію. У такому ключі сформульовано теоретичну значущість виробленої методології у літературознавчому процесі. Однак без емпіричної практики вона не може бути дієвою, бо реалізується лише під час самостійного сприймання / інтерпретування / аналізу численних текстів.

У рецептивно-комунікативній галузі літературознавчої науки вчений виділяв такі перспективні напрямки, як рецептивна-комунікативна поетика, літературознавча феноменологія, когнітивістика, літературознавча антропологія, компаративістика і наратологія.

Літературознавчі захоплення останніх років здебільшого включали енциклопедії, тематичні збірники, праці польських авторів, присвячені антропологічній та рецептивній проблематиці. Особливу увагу приділяв Роман Теодорович Гром'як і публіцистичному жанру. Творчі надбання з окреслених питань висвітлив у книзі «Культура. Політика. Інтелігенція» (Тернопіль, 2009), ключовими проблемами якої є опозиції Я / Інший, свій / чужий, традиційне / новаторське, рідна культура / світовий досвід і т. ін.

У цій, на жаль, останній книзі професор розглядає літературу як певну форму освоєння світу й специфічну «пам'ять суспільства». Власне розуміння художнього простору дослідник репрезентує крізь призму тих факторів, які зумовлювали його становлення в культурі загалом і літературі зокрема в трагічні для українства часи єднання Заходу і Сходу держави. У такому ключі автор конкретизує і вектори взаємозумовленості художніх здобутків і втрат тодішньої літератури, а також міру злиття особистого досвіду письменника з духовно-генетичними явищами суспільства.

Аналізуючи сутність мистецтва, професор Роман Теодорович Гром'як наголошує на такій його особливості, як діалогічність. Вона відображає пізнавально-оцінний характер взаємодії окремої особистості й кожної суспільної свідомості. У такому

ракурсі відбувається естетичне освоєння / інтерпретація реальної дійсності й художнього світу, остаточно репрезентовані естетичною діяльністю.

Особливу увагу науковець приділяв осмисленню рідного простору, а також проблемі соборності України й постійній актуальності та невичерпності цього питання. Зі сторінок книги відчутно, з якою теплотою згадує дослідник і місце власного життя, як бажає зберегти єдність і цілісність рідного простору, тяглість традицій і поколінь, коли повертається на батьківщину вже з синами. Автор дуже ретельно наводить сотні міст і сіл західноукраїнського регіону, пов'язані з іменами культурних діячів 10–30 рр. ХХ ст., акцентуючи на складності їхніх як життєвих, так і творчих долі. Видається, що цією науковою розвідкою професор намагався віддати належне нелегкій долі української культури та її представників.

До власного творчого процесу Роман Теодорович Гром'як ставився надзвичайно ретельно й відповідально. Книги, що вийшли з-під його пера, добре осмислені й науково вартісні. Практично кожна думка автора знаходить своє втілення в подальших наукових студіях, спонукає інших дослідників до ґрунтовнішого аналізу. А що може бути кращим для автора, як не його, скажімо, вічне існування в духовному метафізичному просторі, у думках і працях наступних поколінь літературознавців?

Можна з певністю стверджувати, що Роман Теодорович Гром'як, цілковито віддаючись науковим зацікавленням, передавав власну жагу літературознавчої праці своїм вихованцям. Адже самовіддана й жертвна праця вчителя-фаната (у найкращому розумінні цього слова) не може залишати байдужим учня. Професор щиро радів, коли дізнавався про вихід у світ робіт його аспірантів і докторантів, любив подискутувати з приводу різних підходів до розуміння літератури, завжди з повагою ставився до думки іншого, радо ділився як літературними й літературознавчими новинками, так і книгами з власної бібліотеки. Останньою переймався дуже сильно, іноді аж до ревнощів. Пригадую, як розповідала йому про ідеї американського дослідника комунікації Джона Дарема Пітерса, висловлені в праці «Слова на вітрі» (К., 2004). Професор дуже зацікавлено слухав, а потім запитав, де я взяла цю книгу. Коли я відповіла, що придбала її в тернопільській книгарні,

Роман Теодорович Гром'як висловив щиро-наївне здивування: «І як я міг її не побачити під своїм носом?!».

Ретельно підбираючи книги для власної бібліотеки, професор диференціював їх за різними галузями знань, проблематикою, типом видання (монографія, збірник, підручник, енциклопедія і т. д.) і тому дуже добре орієнтувався, на якій полиці лежить те чи інше джерело. Одного разу, спонтанно розпочавши розмову з Романом Теодоровичем про сучасні синергетичні підходи в літературознавстві, я була вкрай здивована, як він швиденько відшукав серед тисячі своїх книг працю американського фізика і футуролога Мічіо Кайку «Як наука змінить XXI сторіччя» (Львів, 2004). Коли вже вдома почала читати це дослідження, звернула увагу на помітки професора і збагнула, наскільки глибокими і далекосяжними були його наукові інтереси, як він самовіддано намагався посучасному (у міждисциплінарній проекції) осмислювати незмінний предмет своїх наукових зацікавлень — літературний твір як феномен художньо-естетичного процесу.

Безумовно, саме завдяки такій цілеспрямованості Романа Теодоровича Гром'яка його науковий доробок є настільки цілісним, ґрунтовним, виваженим, що нам, його учням, залишається тільки переймати досвід учителя, прагнучи хоча б трішки бути схожим на нього, а ще — дбати про збереження літературознавчої спадщини професора і продовження його ідей та задумів. Такої шани й пам'яті Роман Теодорович Гром'як, безумовно, заслуговує...

*Іванна Девдюк,
канд. філол. наук,
доцент Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника*

Світоч життя і науки

У складному коловороті життя доля час від часу нагороджує нас зустрічами з непересічними особистостями, завдяки яким наше земне буття стає більш яскравим та повноцінним. Саме до таких людей належав Роман Теодорович Гром'як. Вже перші хвилини спілкування з ним засвідчували у ньому людину високого фахового рівня, педагога, гуманіста, життєлюбця... З шановним професором я мала щасливу нагоду познайомитись весною 1999 року, коли складала кандидатський іспит з порівняльного літературознавства на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства, яку тоді очолював Роман Теодорович. Відтак, коли була відкрита спецрада з названої спеціальності, виступала як опонент дисертаційних досліджень, представлених на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Поїздки до Тернополя приносили багато позитивних емоцій, збагачували знаннями, літературними новинками, надавали наснаги на подальшу працю, яка йшла передусім від Голови спецради професора Р. Т. Гром'яка. Приємно вражало, з якою зацікавленою увагою і повагою він слухав виступаючих. У його погляді поєднувалися пильність ученого й мудрість вчителя із живим захопленням допитливого учня. Роман Теодорович надавав особливої ваги та значущості всьому, що відбувалося в залі засідань. Умів націлити всіх на результативну працю, а подекуди й жартівливими дотепними ремарками зняти напруженість. Проникливість, доброзичливість, високий професіоналізм Романа Теодоровича, а також членів ради (проф. О. П. Куца, проф. М. В. Моклиця, проф. Л. К. Олян-

дер, проф. М. Б. Лановик, проф. З. Б. Лановик, проф. М. І. Зимомря, проф. О. М. Веретюк, проф. О. Л. Глотов, доц І. В. Папуша, доц. В. Л. Гижий, та ін.) створювали справжню інтелектуальну атмосферу, яка не могла не бути продуктивною.

Саме завдяки спецраді з порівняльного літературознавства, очолюваній Романом Теодоровичем, аспіранти Прикарпатського університету під керівництвом професора В. Г. Матвіїшина, якого, на жаль, вже немає серед нас, мали змогу захищати кандидатські дисертації у Тернополі. На сьогодні маємо цілу плеяду спеціалістів, які, потрапляючи, як писав Роман Теодорович, у стихію «зіставлень, порівнянь, змагальності», у власних дослідженнях представляють українське письменство у контексті світового літературного процесу. Дороговказом для аспірантів і молодих вчених були й залишаються праці професора Р. Т. Гром'яка, а також ініційовані та редактовані ним видання, у яких закладались основи порівняльного літературознавства в Україні, зокрема «Літературознавча компаративістика» (Тернопіль, 2002), «Міжнаціональні горизонти і компаративістичний дискурс сучасних літературознавчих студій» (Тернопіль, 2005), «Літературознавча рецепція і компаративістичний дискурс» (Тернопіль, 2006), «Герменевтика і проблеми літературознавчої інтерпретації» (Тернопіль, 2006), «Літературознавчий словник-довідник» (К., 2007) та ін.

Окремо хочеться згадати про збірник статей «Літературознавча компаративістика», який є одним з перших навчальних посібників з компаративістики в Україні. Об'єднані спільною ідеєю, його дописувачами були як досвідчені науковці, так і молоді вчені. Укладенню підручника передувала науково-практична конференція, що проходила у мальовничому селі Гутисько (Бережанський район), де функціонує Голицький заповідник, а також біостаціонар, якими опікується Тернопільський педагогічний університет ім. В.Гнатюка. У цьому тихому й благодатному місці, здається, сама природа сприяла встановленню гармонії та дружніх стосунків, а відтак народженню нових ідей і гіпотез. Атмосфера конференції відповідала словам І. Франка, які Роман Теодорович неодноразово цитував: «Пісня і праця — великі дві сили, їм я бажаю до скону служити». У результаті наукових обговорень та дискусій народилася книга, а активний відпочинок залишив незабутні враження. З плином часу все більше розумієш, які це були чудові дні. Роман Теодорович із захоп-

ленням розповідав про історію, природу та культуру краю, організовував і проводив екскурсії, зокрема у затишну церкву села, а відтак до заповідника з рідкісним рослинами, занесеними у Червону книгу. Очі професора світилися любов'ю і повагою до всього, що нас оточувало, він справді вмів, як говорив в інтерв'ю з Богданом Новосядлим (25. 06. 2005), «втішатися довкіллям». Пізніше, коли мені випала нагода з групою викладачів кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства на чолі з Романом Теодоровичем поїхати до Почаївського монастиря, професор з таким же ентузіазмом по дорозі розповідав про визначні місця Тернопільщини, Вишнівецький замок, історії, пов'язані з перебуванням в Україні О. де Бальзака тощо. У його словах відчувалася щира любов до рідного краю, його історії, культури, мови, людей, яка передавалося всім, хто його слухав. Як істинний сподвижник він власною працею щоденно долучався до розбудови вільної європейської України, вірив, що, «хоч довго і повільно, вона видужуватиме», і процес цей залежить від кожного з нас.

У наших серцях буде вічно жити світла пам'ять про Романа Теодоровича — прекрасну людину, високопрофесійного науковця, справжнього патріота. Учні та послідовники продовжать справу професора, черпаючи знання та наснагу з його наукових праць, пройнятих позитивом невтомної енергетики і вічного пошуку. Одну з книг Романа Теодоровича, «Орієнтації. Розмисли. Дискурси. 1997–2007», я мала честь отримати особисто з рук автора з такою посвятою: «Шановній Іванні Девдюк з повагою і подякою за добре слово — автор. 21.03.2007». Романи Теодоровичу, ми Вам дякуємо за добрі й мудрі слова, якими Ви щедро ділилися, за правдиву науку, за власний приклад «не тільки виживати, а й діяти, поки Доля і Боже Провидіння дозволяють...».

*Каталія Кучма,
канд. філол. наук, доцент
Львівського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Мій професор

Кажуть, кого Бог любить, того й випробує. Це про Романа Теодоровича Гром'яка. З одного боку Господь обдарував його надзвичайним талантом та особливим чуттям філолога, енциклопедичною пам'яттю, унікальною працездатністю та наполегливістю, завдяки чому Роман Теодорович зробив блискучу кар'єру науковця і здобув величезну пошану, з іншого — забрав у нього найдорожче, від чого рана у серці ятрила до кінця життя, а в останні роки прикував до ліжка...

На різних людей Роман Теодорович справляв різне враження, але всі сходилися у тому, що враження ці були незабутніми. Для студентів авторитет його був непорушним, але ніколи не викликав страху. Справді, було соромно виглядати неуком, ніхто й припустити не міг, що до його пар може не підготуватися, але разом з тим, навіть ті, що мали недостатню підготовку, не почувалися нікчемними. Роман Теодорович умів так посварити чи й покарати, що ми розуміли свої помилки, але не «ридали», а бачили шляхи до розв'язання проблеми. Ці «розбори польотів», як не дивно, ставали потужною спонкою до росту й самовдосконалення. Дуже хотілося довести професорові, що ти хочеш, можеш, знаєш і таки досягнеш бажаного...

Марія Михайлівна, дружина Романа Теодоровича, згадувала, що коли вони тільки побралися, у нього, як він сам казав, хлопчика з села, було три мрії: стати викладачем університету, згодом — професором і мати аспірантів. Сумніваюся, що Роман Теодорович у юнацтві хотів бути творцем наукової школи, але оскільки збулися ці його три мрії, то, очевидно, це стало

логічним завершенням. Так, Роман Гром'як створив власну літературознавчу школу. Якщо поставити всіх тих, до чієї наукової кар'єри він причетний, то вийшло б осіб з двісті, а може й більше. А якщо врахувати, що професор ще й опонував на захистах... До речі, дуже часто до нього потрапляли роботи спірні. Спірні не у тому сенсі, що бездарні, а ті, що були дискусійними, певною мірою провокаційними, викликали спротив, багато людей їх не приймали. У таких випадках Роман Теодорович завжди ставав на бік захисту. Не тому, що цього хотів, а тому, що вважав за потрібне підтримати того, хто відважився збурити середовище. Якщо ми, його вихованці, у своїх новаціях, як кажуть, заривалися, він зупиняв нас: «Егей, цофнися назад! Повернися до тієї точки, звідки починають рости роги, і давай думати, що тут не так і як того можна позбутися». Ні, він не був поблажливий, але був дуже терплячий і добрий, навіть коли робив зауваження чи ставив неприємні запитання, формулював їх так, що у них була закладена відповідь, у дисертанта навіть складалося враження, що він сам знайшов вихід.

Роман Гром'як належав до того покоління справжніх професорів, які не дистанціювали себе від початківців, а навпаки, — усіяко намагався підтримати їх починання, підказати, допомогти, спрямувати. Навіть студенти, спілкуючись з ним, почувалися на рівних. Більше того, він надзвичайно цінував тих студентів, які мали іншу думку, вміли сперечатися з викладачами (але, звісно, не з причини самодурства, а аргументовано), а викладачам, коли був деканом філологічного факультету, не дозволяв «пресувати» студентів, підгинати під себе. «Якщо студент сперечається, вміє доводити свою думку — отже, він вчиться мислити. А якщо вміє мислити, то зможе знайти вихід у будь-яких кризових ситуаціях», — переконував своїх колег Роман Теодорович. А науковцям Спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій з теорії літератури та порівняльного літературознавства при ТНПУ, де головував понад 12 років, завжди повторював: «Ми не просто читаємо дисертацію, а вирішуємо чужу долю». Вчена рада для Романа Теодоровича була способом існування, адже на її засідання щоразу приїжджають члени ради, опоненти, це щоразу живе спілкування з науковцями, якісь нові теми, нові проблеми, нові підходи, нове бачення. Для нього це було дуже важливо. Ще на початках, коли ми були понад міру катего-

ричні чи вимогливі у якихось формулюваннях, він завжди казав: «Не забудь, що колись так хтось читав тебе». Коли ж сам робив різкі зауваження з фахової точки зору, то так їх формулював, що людина не почувалася при цьому дурнем, створював відчуття, що вона сама приходила до того, що шукала.

Якось його запросили першим опонентом на захист дисертації з порівняльного літературознавства, щось про українську та китайську літератури. Китаєць, який написав її, навчався у Харкові, дипломну роботу демонстративно захищав українською мовою, потім у Таврійському університеті захищав кандидатську. Коли Роман Теодорович повернувся звідти, я поцікавилася його враженнями. Він відповів: «Слухай, я так хочу спати!» «Невже все так було погано?» — здивувалася я. «Ти розумієш, — посміхаючись відповів професор, — мало того, що я йому опонував, то він ще цілу ніч в поїзді розпитував мене про УПА!». Роман Теодорович міг жартома поскаржитися, що йому забагато всього, чого від нього вимагала робота, але насправді він себе просто не мислив без тої роботи, без спілкування зі студентами. Навіть коли був народним депутатом СРСР і перебував у постійних роз'їздах. Я тоді була його помічником. Пригадую, були такі моменти, що тільки встигала передати папери з рук у руки. Було так, що приїжджав, читав пару, а ввечері хапав сумку і вже опонував десь на захисті, а потім мав ще виконати чимало депутатських звернень. Чомусь люди вважали, що якщо питання не може вирішити влада на місцях, то професор прийде, руками розведе і всі проблеми вирішаться: від найважливіших — у поновленні документів аж до того, що сусід збудував туалет не в тому місці. Мені від таких звернень було і смішно, і дивно, і всіляко, але я дивувалася його терпінню. Іноді були такі моменти, що можна було вилаятися, але він ніколи собі того не дозволяв. Та коли я бачила, що його губи складаються в тонюсіньку стрічку, це означало, що треба якось рятувати ситуацію, бо потім вибух буде такий емоційний, що зачепить і нас. Найбільше міг роздратуватися, коли людина не робила того, що належить. Він у багатьох випадках не міг зрозуміти, як це так — бути необов'язковим. Як можна не робити те, що належить за службовим розписом, і чому хтось мусить тобі нагадувати про твої прямі обов'язки? Він дуже злостився з таких речей. Дуже

не любив необов'язковості, безвідповідальності, а також хамського панібратства.

Вихованці школи Гром'яка — це сьогодні як бренд... «Добрий день! Ви хто? Чий? З Тернополя? А, то ви Ромкові! Гром'якові ластівки прилетіли!» — такими теплими словами всюди зустрічали вихованців Романа Гром'яка, а він тішився нашими здобутками. У Романа Теодоровича завжди так було: чи то його студенти, чи аспіранти — всім нас показує і розказує про нас. У той момент почуваєшся незручно, а потім з роками починаєш розуміти, що він таким чином робив для нас надзвичайно багато — вводив у кулуари, замість офіціозу це було нормальне наукове спілкування. Якщо на початках ми біля академіків на кшталт М. Жулинського чи Г. Сивоконя чи інших почувалися мурашками, то тепер вже одна фраза «школа професора Гром'яка» знімає дуже багато питань. Вихованці школи Гром'яка — це як знак якості. Це, як «швейцарський годинник» — якість, що не може викликати сумніву. Це дорого вартує і змушує тримати марку і планку, тому що не можна опускатися нижче. Але якщо раніше цю якість можна було поміряти думкою Романа Теодоровича, то тепер уже доведеться сподіватися тільки на себе...

*Володимир Ступінський,
канд. філол. наук, доцент
Львівського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Завжди пам'ятатиму...

В уже далекому жовтні 1982 року я познайомився з Романом Теодоровичем Гром'яком. Кафедра, яку він очолював, об'єднувала викладачів-філологів української, російської та зарубіжної літератур. У той же час професор Гром'як був обраний ще й деканом філологічного факультету. Скажу відверто, час був ще той. Маразм брежнєвської ідеології досяг свого піку у всьому: політиці, економіці, а найстрашніше, відбився на моральному і духовному стані суспільства. Конкретний приклад власне із життя недавно створеного (відновленого) філологічного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту імені Ярослава Галана — так звана «справа декана Васілія Васілеввіча Маткіна», інспірована агентами могутнього КДБ. Я, філолог-русист, випускник Івано-Франківського педінституту імені Василя Стефаника, мав рекомендацію від мовознавців щодо свого подальшого працевлаштування у Тернопільському педінституті. Але не склалося, і це на добре... Вже у коридорі вузу зустрів свого колишнього викладача Наталію Марківну Теплинську, яка категорично не рекомендувала іти на мовну кафедру: «Тільки до професора Гром'яка». Від Наталії Теплинської я багато дізнався про деталі недавніх «розборок». За словами доцента Теплинської Наталії Марківни, «най-світлішою, найпоряднішою, наймудрішою і, головне, найпрофесійнішою людиною у філологічному колективі є Роман Теодорович Гром'як». Я досі вдячний Наталії Теплинській і долі за цю зустріч, що стала початком мого вибору життєвого і професійного шляху...

Роман Теодорович відкрито і прагматично як організатор чітко озвучив свою позицію на мою користь щодо посади асистента. Треба було вести практичні заняття майже з усіх курсів (оскільки кафедра у стані становлення): від вступу до літературознавства та фольклору до історії та теорії літератури; займатись питаннями ДНД (добровільної народної дружини), організацією всіх суботників, недільників, прибиранням та виїздами у колгоспи в осінньо-польовий період. Скажу чесно, тоді я навіть образився на професора: невже виїзди у колгосп важливіші за наукову та викладацьку кар'єру? Однак дуже швидко зрозумів суть і нагальність такого підходу декана та завкафедри, що це обов'язково треба робити і хтось мусить це робити, і цим «хтось» є ти.

Фактом відкритого спротиву з боку професора Гром'яка тодішній ідеологічній лінії русифікації стала вимога кадровика і профспілкового боса щодо оформлення мною документів. Я мав подати автобіографію на «общепонятном» і це обурило декана. У кінцевому результаті цього конфлікту переможцем став Роман Теодорович. Здавалося б, це дрібниці, одначе, з позиції часу і досвіду, бачиш і розумієш стрижневу лінію людини-лідера у відстоюванні вузлових життєвих і національно-патріотичних позицій. Без таких малих та іноді непримітних кроків не склався б на філологічному факультеті Тернопільського педінституту особливий проукраїнський клімат. Власне він пізніше зреалізувався у потужний рух: створення Товариства рідної мови, «Вертепу», обрання професора депутатом до Верховної Ради СРСР першого демократичного складу.

Професор Роман Гром'як щиро і щедро ділився своїм досвідом, знаннями. Чітко сформульована ним проблема відкривала досі розгубленому у світі інформації або ж дезінформації аспірантові чи пошукачеві очі на свою подальшу наукову розвідку, недосвідченому молодому викладачеві давала ключ до технології побудови ведення курсу, педагогу — до коректного та професійного спілкування у студентському та викладацькому середовищі.

На одній із відвіданих мною лекцій професора Гром'яка йшлося про роль і функцію художньої деталі у тексті. З вражаючою точністю лектор сфокусував увагу студентів на новелі Тимотея Бордуляка... Спекотний липневий полудень спонукає оповідача ділитися зі своїми візаві тонким відчуттями щемливої любові до рідної землі, запрошувати їх разом із ним

вдихати запахи розімлілого у літньому повітрі цвіту картоплі на подільському полі. Признаюся, що тоді це було для мене справжнім відкриттям та естетичним шоком, який пам'ятаю й донині... Ми виховувалися на дуже фільтрованій, практично дистильованій літературі, і ще так далеко було до появи забороненої справжньої української книжки. Адже про «Євшан-зілля» Миколи Вороного не знали нічого не тільки школярі, але й більшість вчителів.

Роздумуючи, відтворюючи у пам'яті образ професора Романа Теодоровича Гром'яка, стверджую себе у думці, що Всевишній дав мені можливість, шанс зустрічі з такою людиною!

*Богдан Чуловський,
канд. філол. наук, доцент
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Світла постать дорогого професора

Часто задумуюся над тим, як змінили моє життя гарні високопрофесійні вчителі, пам'ять про котрих зберігаю у потаємному куточку свого серця. Що було б зараз зі мною, якби ці люди не зустрілися на моєму життєвому шляху, якби в них не було стимулів і вони не захотіли працювати вчителями? Прекрасні педагоги — взірці мудрості, чуйності, справедливості, людяності — були у мене і в школі рідного села, і в університеті великого міста, і в місті моєї майже тридцятирічної праці. Саме в Тернопільському педагогічному університеті я зустрів справжнього вчителя-філолога Романа Теодоровича Гром'яка. Для мене професор протягом багатьох років був людиною щирою, простою і безпосередньою у спілкуванні. Він навчив мене, насамперед, усвідомлювати буття людини в органічній єдності з історією, духовним космосом і традиціями рідного народу, розуміти витоки і архетипи національного менталітету та національного характеру.

Очолюючи кафедру теорії літератури та порівняльного літературознавства, професор Гром'як Р. Т. був чуйним, тактовним і справедливим до кожного члена кафедри. У процесі свого професійного становлення я завжди намагався проектувати ці риси на себе. Будучи справжньою особистістю, Роман Теодорович відіграв неоціненну роль в інтелектуальному і моральному формуванні цілого покоління учителів і науковців української середньої та вищої школи. Мій учитель завжди дбав про своє добре ім'я. Повага до нього формувалася у студентів і його колег при кожному спілкуванні з ним, починаючи з найпер-

шого: ставленні Романа Теодоровича до своїх студентів, до своїх колег, глибоким знанням історії української і зарубіжної літератури, вмінням знаходити вихід із складних педагогічних і життєвих ситуацій, зовнішнім виглядом, відповідністю зразковим етичним правилам.

А ще Роман Теодорович був невинуватим «трудоголіком». Коли б я не зайшов на кафедру, він завжди працював за робочим столом, переписуючи, креслячи, аналізуючи, уточнюючи свої світлі думки. Кожне слово його статті, його книжки — це творчість і майстерність ученого. Стиль письма професора вказує на те, що він був чудовим майстром слова, людиною високої професійної культури. Своїми науковими досягненнями, своєю невтомною працею Роман Теодорович не просто виховував студентів творами художньої літератури, а, насамперед, засобами мистецтва одухотворяв і надихав їх. Будучи вченим широкого кругозору, талановитим популяризатором наукових досягнень, професор Гром'як мав чимало планів та цікавих задумів, але відчував проблему часу, якого завжди не вистачало, щоб все реалізувати. Він був мудрим і людяним, справжнім «галицьким інтелігентом».

Світла постать дорогого професора Романа Теодоровича Гром'яка — наставника, друга — назавжди залишиться не тільки в моїй пам'яті, а й сотні вдячних його учнів.

*Видір Кіраль,
доктор філол. наук, професор
Національного університету
біоресурсів і природо-
користування України*

«Ви справжній доктор уже давно»: із листування Р. Гром'яка з І. Денисюком

(мої спогади і роздуми)

Романа Теодоровича Гром'яка знав заочно давно, оскільки про нього прихильно відзивалися Світлана Барабаш, Олена Гнідан, Микола Грицюта, Іван Денисюк, з якими мав щастя спілкуватися. Вони вважали його вдумливим дослідником на ниві теорії літератури, авторитетним фахівцем із проблем літературної критики й естетики. То був «тяжко мудрий» Роман, жартував світлої пам'яті проф. Іван Денисюк, мій улюблений викладач Львівського університету ім. І. Франка. З особливою повагою про тернопільського декана говорив і проф. Федір Погребенник²¹, науковий керівник моєї кандидатської дисертації про літературно-критичну й публіцистичну діяльність Остапа Терлецького. На його прохання Роман Теодорович, натоді уже доктор філологічних наук, написав позитивний відгук про автореферат мого дослідження. Цей авторитетний документ вважав для себе великою честю, який відповідно сприймали й члени спеціалізованої вченої ради під час мого захисту дисертації в Київському педінституті ім. М. Горького у вже далекому 1985 році.

---

²¹ Готуючи до друку ці матеріали, випадково натрапив на видання з дарчими надписами Р. Гром'яка у бібліотечній колекції Ф. Погребенника, яка зберігається у фондах Парламентської національної бібліотеки України. Їх текст подано у коментарях до листування. — С. К.

Особисто з Романом Теодоровичем ми познайомилися лише 1990 року, коли у супрязі зі знаним професором опонував кандидатську дисертацію «Журнал «Киевская старина» й український літературний процес кінця XIX — початку XX століття» київського науковця Миколи Вікторовича Кучинського, вихованця наукової школи проф. Н. Й. Жук. До цієї події, знакової у моєму житті, готувався з особливою відповідальністю не лише тому, що працював у провінційному Бердянському педінституті ім. П. Осипенко, — адже в такій ролі виступав уперше. Чітко розумів, що маю оправдати велику довіру не лише вченої ради, яка ще недавно висвячувала мене у кандидати наук, але й ту високу оцінку Романа Теодоровича про автореферат моєї дисертації. Можу тепер зізнатися, що хвилювався більше, ніж під час свого захисту.

Зустріч із Романом Теодоровичем незабутня тим, що він полонив мене своєю простотою, якоюсь особливою легкістю у спілкуванні, привітністю, урівноваженістю. Все це одразу породило почуття глибокої поваги до нього й остаточно утвердило справдешню людську симпатію до знаного вченого. Після всіх офіційних процедур наше знайомство продовжувалося за гостинним столом ресторану готелю «Либідь», в якому пан Роман тимчасово ночував. Особливого настрою надавало те, що таким поважним гостем опікувалася світлої пам'яті Олена Дмитрівна Гнідан, натоді доцент Київського педінституту, яка створила неповторну аристократичну атмосферу для нашого спілкування того незабутнього вечора. Саме вона із притаманним їй даром вишукано вести бесіду вміло знаходила різні спільні «тематки», цікаві усім присутнім, а тому кожен учасник, як рівноправний партнер цього «круглого столу», почувався затишно. Водночас пані Гніданова (як любляче позаочі ми її називали), дуже делікатно спрямовувала нашу увагу на Романа Теодоровича, коли треба було почути авторитетну думку про якусь літературну подію (минулу чи сучасну). Тим самим Олена Дмитрівна підкреслювала, що кожен із нас мав за щастя на таку розкіш спілкування у товаристві пана Професора. Таке «цільове тамадування» не могло не подобатися панові Роману, який при нагоді відповідно жартував, висловлював і своє захоплення Оленою Дмитрівною, зокрема її неперевершеним виконанням українських пісень та унікальним артистичним умінням читати напам'ять твори В. Стефаника, М. Черемшини, Леся Мартовича.

На жаль, надалі наше спілкування із Романом Теодоровичем було епізодичним. Доля зводила мене із ним ще кілька разів під час наукових конференцій, зосібна на черговому Міжнародному з'їзді українців у Чернівцях (збереглося на пам'ять фото), на з'їздах Товариства української мови. Зрозуміло, що в полі мого зору була й політична кар'єра Романа Теодоровича, я тішився його успіхами, прикрився невдачами, а інколи й певними прорахунками, від яких у цьому житті не застрахований, на жаль, ніхто. Якщо до мене зверталися учні Романа Теодоровича з проханням написати відгук про автореферат дисертації, то вважав це за велику честь і довіру, адже заодно мав можливість віддячити їхньому науковому керівникові за вагому підтримку під час мого входження у світ науки.

Упорядковуючи архів проф. Івана Овксентійовича Денисюка, натрапив на кілька листів та поштівків Романа Теодоровича, які, на моє переконання, заслуговують, як жартував львівський характерник, на «опублічення». У цих листах зафіксовано цікаві епізоди наукового життя двох авторитетних учених, які постають у своїх буденних клопотах, помислах, бажаннях. Листи засвідчують щире прагнення обох науковців про рівноцінне фахове спілкування, якого їм так бракувало, адже не хотіли «заростати мохом» за щоденними клопотами й виснажливою викладацькою працею. Листи цікаві ще й тим, що в них наявна, як твердив І. Денисюк про цінність епістолярію, ота «пліткарська» (у кращому сенсі цього слова) інформація про окремих знаних людей, про певні події наукового, приватного, громадського життя того часу.

Так, зокрема, «хвилева» емоційна згадка у листі Р. Гром'яка про В. Фащенка ніяким чином не свідчить про несприйняття наукового доробку одеського дослідника, на праці якого він неодноразово покликається у своїх наукових розвідках. Йшлося про те, що Роман Теодорович ратував за різновекторність думок у науковій царині, зокрема про засадничі питання критики, про жанрову природу новели й оповідання і т. ін. Думка Р. Гром'яка («пише гайта, пише вісьта») породжена радше емоційним станом, спричиненим необ'єктивною оцінкою рукопису його книжки працівниками видавництва «Рад. письменник». Є підстави твердити, що йдеться тут про книжку «Естетика і критика : філософсько-естетичні проблеми художньої критики», яка згодом вийде у світ 1975 р. вже у київ-

ському видавництві «Мистецтво» й здобуде загалом прихильну оцінку в науковому світі.

Так, наприклад, В. Крутоус, доцент філософського факультету Московського державного університету (на той час незаперечний авторитет серед вишів спочилого у Бозі Союзу), розглядає монографію Р. Гром'яка в контексті доробку праць, що вийшли за останні сім років після постанови ЦК КПРС «Про літературно-художню критику» (1972) під егідою кафедри теорії літератури та літературної критики МДУ, Інституту світової літератури ім. М. Горького АН СРСР, Академії суспільних наук при ЦК КПРС та лєнінградського літературознавця Б. Бурсова «Критика как литература» («Лєніздат», 1976)²². Ці праці московський учений аналізує в розрізі таких проблем: теоретичні проблеми критики, статус критика в тогочасному суспільстві, літературі та мистецтві, специфіка методу критичного аналізу, єдність логіки і методології критичного аналізу (виділяє з даного питання праці українських дослідників М. Зельдовича та Р. Гром'яка). Підсумовуючи огляд досліджень провідних радянських учених та порушених там проблем, В. Крутоус завершує свою статтю розлогою цитатою з книжки Р. Гром'яка «Естетика і критика». Український дослідник твердив, що світова історія знає чимало фактів, коли енциклопедично обдаровані люди досконало знали літературу та мистецтво, але не стали критиками. Мати знання і мати покликання — це речі не тотожні, вважав Р. Гром'як, адже головне для критика — це «оцінити твір мистецтва й пізнати через нього суспільство, життя». В. Крутоус резюмує: «Сказано точно»²³.

Натомість український критик В. Брюховецький зазначав, що Р. Гром'як хоча й не «часто робить узагальнення суто теоретичного характеру», все-таки порушив ряд важливих проблем критики як особливого виду творчості, оскільки його дослідженню притаманні «широта охоплення літературно-мистецьких явищ, вдумливий аналіз специфіки критичної діяльності із застосуванням корінних засад сучасної естетики, соціології, психології»²⁴.

---

²² Крутоус В. Что есть критика / В. Крутоус // Лит. образование. — 1979. — № 1. — С. 19–25.

²³ Там само, с. 25.

²⁴ Брюховецький В. Критика як соціальна діяльність / В'ячеслав Брюховецький // УМЛШ. — 1976. — № 5. — С. 89.

Сумлінність Р. Гром'яка щодо вивчення класичної спадщини з проблем критики, уміння автора вести доказову дискусію, його сміливість у судженнях щодо деяких усталених теоретичних постулатів, введення в науковий обіг нових матеріалів, зокрема публіцистики й критики В. Стефаніка, відзначав у рецензії на книжку і С. Шаховський під оглавом «Науково і популярно»²⁵. Водночас рецензент вказав і на деякі, з його погляду, «істотні прорахунки» у книзі: «слабкість викладу, стилю, мовного оформлення», перенасиченість «викладу поняттями, формулами, вузьковідомими словами», а тому книжку «доводиться читати з філософським словником». Навівши розлогу цитату із монографії, С. Шаховський зауважує, що читач змушений через це «витрачати багато зусиль і часу», аби збагнути написане. Він не сприймав, за словами рецензента, «навмисно-наукового стилю» Р. Гром'яка, оскільки, вважав, що такий стиль «протистоїть нашим вітчизняним традиціям». Можна лише уявити, що сказав би поважний учений про деякі сьогоденні літературознавчі (і не тільки!) монографії при засиллі в них іномовної термінології, чого насправді не було в праці Р. Гром'яка. Та попри те С. Шаховський висновує, що у книжці загалом маємо «свіжий струмінь викладу».

Варто зазначити, що й І. Денисюк не сприймав сучасної, як він її охрестив, термінологічної «туманології». Зрештою, Р. Гром'як небезпідставно твердив, що І. Денисюк «речі пише чудові», до того ж «не академічно», де дуже часто були лише «словеса», але й «не «фіті-міті», як «дехто навчився зараз писати». Мав рацію Роман Теодорович, коли твердив, що у працях І. Денисюка «завжди є що прочитати», а фундаментальна розвідка «Розвиток української малої прози ХІХ — поч. ХХ ст.», про яку згадує адресат, й понині залишається науково «свіжою» й актуальною.

До речі, слід наголосити на тому факті, що саме доповідь І. Денисюка «Про специфіку новели» на міжвузівській з міжнародною участю науковій конференції з питань української радянської новели, що відбулася в травні 1966 року в Ужгороді на базі місцевого університету, як згадував П. Колесник, стала «своєрідною «заправкою» для дискусії про теорію сучасної новели». Докладний перебіг конференції та коло обгово-

---

²⁵ Шаховський С. Науково і популярно / Семен Шаховський // Літ. Україна. — 1976. — № 75 (3289). — 19 верес. — С. 3.

рюваних питань, короткий виклад думок її учасників (В. Лесина, І. Денисюка, В. Фащенко, Г. Аврахова, М. Матвійчука, М. Кенігсберг, Л. Коваленка, І. Семенчука, А. Солохи, К. Волинського, Ю. Бачі, М. Романа, О. Мишанича, І. Чендея, П. Колесника, С. Крижанівського) викладено у рубриці «Література і сучасність» під оглавом «Проблеми сучасної новели (наукова конференція в Ужгородському університеті)» на сторінках журналу «Рад. літературознавство» (1966. — № 8).

Доповідь І. Денисюка вирізнялася тим, що учений дав позитивну оцінку численним та жвавим дискусіям про малу прозу, які велися на сторінках «Літературной газети», часописів «Прапор» (нині «Березіль»), «Дніпро», «Вітчизна», «Жовтень» (нині «Дзвін»), «Радянське літературознавство» (нині «Слово і Час»). Він зазначив, що ці публічні обговорення, на жаль, «не поклали краю тій теоретичній анархії, яка здавна панує у поглядах на жанр новели»²⁶. Дослідник, спираючись на думку І. Франка, що визрівання та поглиблення літератури йде «від соціології до індивідуальної психології», стверджував: саме психологізм став тою «великою вибуховою силою, яка розсадила зсередини стару форму оповідання і витворила нову — психологічну новелу»²⁷. І. Денисюк, дослідивши генезис української новели, небезпідставно заявляв, що «від початку ХХ віку в українську прозу проникає потужний струмінь ліризму», який позначився й на новелі — «є новела факту, акції і є новела рефлексій — настроєва мініатюра»²⁸. Охарактеризувавши ці два типи новел, проаналізувавши особливості розвитку української прози ХХ ст., учений, покликаючись на теоретичні праці зарубіжних учених П. Гейзе, А. Шлегеля, Л. Фріде про цей жанр, малознаних натовді в українських наукових колах, дає визначення новели, під якою «слід розуміти найкоротший вид прози, твір з асиметричною композицією, яка підкреслює одну подію, конфлікт, картину, відтенок життя, обнятий одним переживанням»²⁹. І. Денисюк із притаманним йому гумором у листі до Ф. Білецького з цього приводу писав, що випадково «потрапив на [...] збіговисько (чи

²⁶ Денисюк І. Про специфіку новели / Іван Денисюк // Розвиток української радянської новели : Тези доп. до міжвузівської наук. конф., травень 1966. — Ужгород, 1966. — С. 6.

²⁷ Там само, с. 7.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само, с. 8.

пак конференцію)» дослідників новели в Ужгороді, де йому «говорено чимало компліментів [...], а «в печаті» лайно («Рад. л[ітературознав]ство», № 8, «Жовтень», № 9); та й взагалі я пересвідчився, що найлегше новелістотеоретиків ляяти, найтрудніше щось написати, бо декого з старшої генерації саме слово «новела» дразнить, як «буржуазна вигадка», а страх бути зарахованим до космополітствующих — «він живе, він ще не вмер»³⁰.

Свіжі й науково ваговиті думки львівського доцента спричинили жваві дискусії, й, зокрема, зацікавили І. Чендея, новеліста-практика. Він уважно слухав доповідача, «приглядався» до нього й, зрештою, прийшов до логічного висновку, що І. Денисюк — це непересічний «мислитель і дослідник, людина логіки та науковець вельми цікавий»³¹. Отож твердження Р. Гром'яка, що І. Денисюк «справжній доктор уже давно» небезпідставне, воно не лише точно діагностувало необ'єктивне поцінування наукових пошуків його побратима, але й яскраво ілюструвало вияв людської заздрості, що, на жаль, мало й має місце у науковому світі.

У листі І. Денисюка згадано доц. В. Лесика, з яким Р. Гром'як дискутує на сторінках згаданої вище книжки «Естетика і критика» (К., 1975). Так, зокрема, у розділі «Соціальна глибина естетичного аналізу» він розмірковує з приводу тверджень В. Лесика про потребу «соціологічного розгляду» «зображених у літературі соціальних, майнових і станових стосунків поміж персонажами творів, класових конфліктів поміж ними», висловлених у статті «Науковий метод радянського літературознавства та шляхи його конкретного застосування»³². Його міркування видалися авторові монографії «непереконалими», як і деякі твердження львівського науковця Емілії Морозової з цієї ж проблематики. Не поділяв Р. Гром'як і «пафосного заперечення» доц. В. Лесиком змістової сутності

³⁰ Денисюк І. Листи до Фелікса Білецького, 1964–1993 рр. / І. Денисюк // Приватний архів проф. Ф. М. Білецького, м. Дніпропетровськ. — Архів автора статті.

³¹ Див. : Кіраль С.С. «... Зробити щось корисне для свого рідного народу» : з епістолярної спадщини Івана Чендея : монографія / Сидір Кіраль. — К. ; Ніжин : Видавець ІПП Лисенко М. М., 2013. — С. 45.

³² Лесик В. Науковий метод радянського літературознавства та шляхи його конкретного застосування / Василь Лесик // Укр. мова та л-ра в школі. — 1973. — № 9. — С. 25–27.

терміна «цілісний аналіз», яким послуговувався М. Гіршман у навчальному посібнику для студентів-філологів «Целостный анализ художественного произведения» (Донецьк, 1970). Р. Гром'як як співавтор цього видання принагідно звернув увагу читача на дискусію, що виникла 1973 р. між В. Лесиком та М. Гіршманом й І. Стебуном з цього приводу на сторінках журналу «Рад. літературознавство»³³. Р. Гром'як зокрема наголосив, що термін «всебічний аналіз», який боронив В. Лесик, «хибує тим, що орієнтує на розрив ... діалектики» «аналізу-синтезу». При цьому Р. Гром'як зауважив, що «...метод «всебічного висвітлення мистецтва» відстоювали Г. Вельфлін, О. Вальцель, проте однобічність їхніх побудов радянським вченим добре відома»³⁴.

У листі до Р. Гром'яка І. Денисюк добродушно іронізує з приводу поведінки В. В. Лесика, який «казився, почитавши критику на нього» у книжці «Естетика і критика», і вбачав у такій критиці поганий вплив М. Гіршмана на автора монографії. І. Денисюка дивувало й те, що В. Лесик бачився із М. Гіршманом в Одесі під час конференції 22–25 листопада 1975 р., але не посмів навіч висловити донецькому професорові свого обурення, а поводився з ним «по-джентльменськи». Зрештою, жартує І. Денисюк, В. Лесик «казився» й тоді, коли К. Фролова — «моцна баба», натоді доктор філологічних наук, професор Дніпропетровського університету, читала лекції на факультеті підвищення кваліфікації при Львівському університеті ім. І. Франка.

Не без захоплення сприйме читач ті рядки у листі Р. Гром'яка, у якому той висловлює свою щирю повагу до І. Денисюка з нагоди його 60-річчя від дня народження. Прочитавши ювілейну сільветку Романа Іваничука у дванадцятому числі журналу «Жовтень» за 1984 рік, Р. Гром'як із глибоким пієтетом (попри те, що вікова різниця між ним та ювіляром становила всього 13 років) віншує І. Денисюка й «цілує як батька». У цих словах насправді сконденсована сутність людської величі І. Денисюка, який і для Романа Гром'яка, і

³³ Див. : Лесик В. В. Про всебічний аналіз твору // Рад. літературознавство. — 1973. — № 1. — С. 7–15 ; Гіршман М., Стебун І. Ще раз про цілісний аналіз літературно-художнього твору // Рад. літературознавство. — 1973. — № 5. — С. 65–72.

³⁴ Гром'як Р. Естетика і критика : філософсько-естетичні проблеми художньої критики / Роман Гром'як. — К. : Мистецтво, 1975. — С. 137.

для багатьох інших молодших колег, численних його учнів був духовним батьком. Він щедро ділився багатючими знаннями, ніколи «не казився», якщо хтось писав краще, досягав більших успіхів у житті й науці. Саме ота потреба духовного спілкування єднала адресата й адресанта, а тому й кликав він свого тернопільського колегу «походити по таких кольорових та сонячних горах» в Карпатах, які так безтямно любив Іван Денисюк, як і любив істинну й чисту красу в людських взаєминах, про що свідчать листи Романа Гром'яка, який прагнув за добрі людські справи «віддячити ... любов'ю одною».

ЛИСТИ Р. ГРОМ'ЯКА ДО І. ДЕНИСЮКА

№1

Дорогий Іване Оксеновичу!

Зичливо засилаю Першотравнево-весняне вітання. Нехай таланить у житті. Заразом щиро вдячний за відверте слово про моє писаніє. Я давно не писав, бо пакувався, переїжджав, сидів на клунках і розпаковувався. Отже, моя нова адреса : м. Донецьк-15, вул. Кооперативна, 155, кв. 125.

[Р. Гром'як]

[1968 р., м. Донецьк]

№ 2

Шановний Іване Оксеновичу!

(Мабуть, я неточно називаю Вас по батькові, але ж воно так поетично звучить — Оксеновичу.

«Вир» увіковічив Оксена).

Щиро схвилюваний і глибоко зворушений Вашим теплим листом. А чим мені віддячити за теплі слова? Любов'ю одною... Рад би я приїхати, а хата не пускає, вона, як трясовина. Та вже тепер десь вирвусь і поїду просто до Львова з людьми зустрітись і в бібліотеці посидіти. А то мохом заростаю і люди цураються. До того ж трапилася халепа — і я теж у ліжку валяюсь. Жінка книжку забирає. Лежав-лежав і надоїло. Десь промерз на похороні у тестя (22–25. XII). Тепер гарячкую, вилікувала поліклініка: як побачив, що там чорт батька знайде, то й закинув хорувати. І температура унормовується.

Якнайшвидше хочу читати Вашу книжку про новелу. Бо ж все Фащенко і Фащенко. Пише гайта, пише вісьта. А Ви все

вкорочуєте-скорочуєте, речі ж пишете чудові. Не академічно, але й не «фіті-міті», як дехто навчився зараз писати. Читаєш-читаєш і чортихатися почнеш. Все словеса! У Вас завжди є що прочитати. Дай, Боже, Вам доброго здоров'єчка. В мене з «Р[адянським] п[исьменником]» ніц не вийшло. Що там сталося, знати мені не довелося. Доробляти і переробляти я не став. Після двох рецензій (Г. Сивоконя і П. Кононенка) я доробив і відвіз влітку 1970 року. Потім виявилось, що рукопис надіслано на стару адресу, там він лежав щось 2 місяці, а вказана була нова адреса. Редакторські помітки є на половині рукопису, а сказано, що вони його обговорювали на редаді. У висновку було сказано, щоб теоретичну частину викласти простіше, а в листі редактора, що робота зроблена «на недостатньому теоретичному рівневі». Зрозуміло, що все це не надихнуло мене на доробку, і я кинув рукопис на полицю. Отакі-то мої справи. Не сунь, хлопе, носа до чужого проса.

З моїм переїздом багато-багато втрачено, та найголовніше виграно: настрої сім'ї, сина-школяра. Зрештою, і мій. Думав, що до Львова переїду через обмін квартири. Підвів напарник — львівський міщанин. Зрештою, про роботу ніхто точно-го слова не сказав, то я і не наполягав. А хотілось би жити там! Бо для праці в Тернополі стимулу і атмосфери нема. Зате щоденна «робота» не попускає.

Бачу, що розкис... Не хотів на долю нарікати. «Виноват — справляюсь...»

Посилаю Вам той наш спецкурс. Раніше не надсилав, бо нічого в нім нема, та й сором людям рукопис розсилати. Мав я дати туди більше, але не встиг, то Гіршман понапихав свого. Я повніше висловився, хоч дуже гугняво, в «Літературно-художньому образі». Заразом надсилав Вам наш збірничок, у якому є моя стаття про критику. Всі про неї пишуть, то й мені з певної токи зору довелося писати. Занадто там [скомкано], але ідею берусь відстоювати.

Не слабуйте, сил набирайтесь. Може, й справді влітку пристану до гуцульських мандрівників. Треба було б відпочити. Йде 12 рік праці, а я ж ні разу не був на повітрі гірському, біля варті в Бескидах. Отож час настав. Бажаю творчого настрою, здоров'я. На все добре.

Ваш Р. Гром'як

[Поч. 1972 р., м. Тернопіль]

№ 3

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Вітаю Вас і родину з Новим роком! Нехай він, як той парашутний бузько, принесе Вам нові успіхи, гарних внуків і правнуків.

Р. Гром'як

[1979 р., м. Тернопіль]

№ 4

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Щиро вітаю Вас і родину з святом Жовтня. Хай щастить Вам у житті, будьте міцні, здорові! Нових Вам творчих успіхів.

Р. Гром'як.

[04.11.82 р., Тернопіль]

№ 5

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Перед Новим роком щиро обіймаю Вас, запізно дізнавшись з «Жовтня» про Ваш ювілей, і цілую як батька.

Хай доля дарує Вам натхнення, успіхи, щастя і славу. Щоб Вам завжди легко думалося — писалося — захищалося! Сійся, родися, жито-пшениця і всяка пашниця!

* * *

Приємно було чути на спецраді, що робота Ваша прийнята нарешті до діла. Парадокси долі: Ви справжній доктор уже давно, а папери треба оформляти тоді, коли до них душа не лежить.

Вибачте, що не писав вчасно: дівчину з Тербовля ми вже оформляли, але спротивилися деякі товариші... Беремо тільки тих, що мають квартиру в Тернополі. Не треба розуму, тре ба хати ...

Р. Гром'як

27. 12. 84

№ 6

Шановний Іване Оксентійовичу!

Щиро вітаю Вас і родину з святом — Новоріччям — 82!

Зичу доброго здоров'я, рою задумів і щедрого врожаю! Сійся, родися і колосися!

Р. Гром'як

26. XII. 81

Р. С. Дякую за книжку. Славна праця. А в Києві Наталя Дзюба-Шумило в неї закохана і пише рецензію-панегірик для «Рад[янського] літ[ературознавст]ва». Отже, бажаю ще копу таких праць!

Р. Г[ром'як]

№ 7

Дорогий Побратиме (як писали колись, «Пане-товаришу»!): Хтось Вас переплутав, і Вашу верстку надіслав мені. Пізнувато, сьогодні одержав і відразу відсилаю, бо термін там означено жорсткий — до 15. 09. Видать, не встигнемо.

Чи моя писанина не у Вас? То ж прошу повернути, мо' б і я щось додав, як це зробив у журнальному варіанті, відданому до «Рад[янського] літ[ературознавст]ва».

Як настрої перед захистом? Коли має бути ця баталія? Хотів би бути, то ж цікавлюся, бо з 17. X по 10.XI. буду в Кисловодську.

Зичу здоров'я, доброго настрою і плідного року — навчального, творчого, календарного.

З любов'ю Р. Гром'як.

11. 09. 85

№ 8

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Вас і Вашу чисельну родину віншуємо з Новим роком і співаємо «Нова радість стала...». Бажаємо усім Вам щастя.

Сійся, родися, жито й пшениця і всяка пашниця! Десь у січні, нарешті, приїду до Львова, то відай, звидимось. А зараз сиджу в Гусятині, п'ю водицю а la Нафтуся і дещо «базграю».

[1987 р.]

№ 9

Дорогий Іване Оксентійовичу!

Щиро вдячний за запрошення прибути на нараду, що мала відбутися 26 січня. Цю супліку я одержав 26 січня о 15 годині. Отже, зрозуміла річ, прибути не встиг. Але я завжди з Вами.

Щиріше ще вітаю з усіма святами, які, на жаль, теж вже минулися.

Христос рождається! Сійся, родися, жито-пшениця...

Під новий рік я грипував, далі воював із заочниками, а попри все більше забивають баки відвідувачі. Закінчую свій «лямент», зичу Вам і Вашій славній родині доброго здоров'я і щастя.

З любов'ю — Р. Гром'як.

26. 01. 90 р.

ЛИСТ І. ДЕНИСЮКА ДО Р. ГРОМ'ЯКА

Дорогий Романе!

(Я, звичайно, забуваю, по-батькові, але чи то конче потрібно?).

Хотів було рецензію на Вашу книжку до «Października», мовляв пок. Мушак, нашкрябати, але Микола Ільницький сказав, що вже у них є, хтось написав (чи не він сам?).

І так, Вас на «жанрах» ув Одесі не було, жаль. Зате Світлана триумфувала й сіяла, як зірда віфлеємська, — її хвалили. Пише, що працює. Вона тепер оновлена новим одруженням, взагалі, як Мавка навесні... Потім їздив я до Мінська, виступав там опонентом у Лесі Бондарівни (чи Ви її знаєте?). Захищалась дівка по 100%.

У Львові ми тепер тільки звіти пишемо та журнали заповнюємо (у мене останніх, наприклад, 12), прочитав я і 5 чужих дисертацій, а статей до збірника — безліч.

В.В. Лесик казився, почитавши критику на нього у Вашій книжці. Він упевнений, що то Вас «жиди» зіпсували. До речі, я бачив і чув Гіршмана ув Одесі, Лесик теж там був, і поводитись вони по-джентльменськи. Читала у нас Фролова на ФПК, то моцна баба, Лесик теж казився...

Чому Ви не приїздите до мене? Сердечно дякую за книжку, «лучше поздно, чем никогда» подякувати. Я такий запрацьований! Зате восени мав відпустку й ходив по таких кольорових та сонячних горах, що аж! Купив цікаву книжку «Opowiadanie i semiotyka» (o współczesnej nowelistyce). Усі канікули й сесію маю якісь лекції на підготовчому, то буду дома, приїжджайте!

Найщиріші новорічні побажання Вам і Вашій сім'ї.

Ваш І. Денисюк

[Кін. груд. 1975 р., м. Львів]

Коментарі

У домашньому архіві Івана Овксентійовича Денисюка (12.12.1924 — 10.10.2009), Почесного професора Львівського національного університету ім. І. Франка, зберігається 9 епістол проф. Р. Т. Гром'яка (три листи та шість поштівок за 1970–1990 рр.). Упорядковуючи архів, я виявив також «різнокольорового» невідправленого й недатованого листа до тернопільського колеги (такі листи є й до інших адресатів). На жаль, розшукати інші листи проф. І. Денисюка до проф. Р. Гром'яка мені не пощастило. Усі листи та листівки проф. Р. Гром'яка рукописні, датування деяких із них встановлено на підставі їх змісту або поштового штемпеля, що відповідно відображено у квадратних дужках, якими позначено також відтворені слова, відсутні в автографі. Мову листів збережено. Більшість листів надіслано з Тернополя, куди 1971 року із родиною переїхав Р. Гром'як.

Автор статті висловлює слова щирої вдячності вдові Р. Гром'яка Марії Михайлівні, а також доцентам Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка Л. Бондар, З. Терлакові, деканові цього ж університету проф. С. Пилипчуку за сприяння у пошуках необхідної інформації. Особливу вдячність висловлюю сестрам, професорам М. та З. Лановик, гідним ученицям проф. Романа Теодоровича, за терпеливе очікування поданих мною матеріалів та можливість опублікувати їх у цьому виданні.

№1

[Кін. 1968 р., м. Донецьк]

Поштова першотравнева листівка, публікується вперше.

№2

[Поч. 1972 р., м. Тернопіль]

Лист публікується вперше.

... *неточно називаю Вас по батькові*, ... — у дипломі І. Денисюка про закінчення філологічного ф-ту Львівського державного ун-ту ім. І. Франка, виданого 25 червня 1953 р., записано «Овксентійовичу». У заяві І. Денисюка від 15.02.1978 р. про допуск до перевиборів на посаду доцента кафедри української літ-ри на ім'я ректора цього ж університету зазначено «Овксентійовича». Як твердив сам проф. І. Денисюк, що насправді його діда звали Оксеном.

Див. : Особова справа І. Денисюка // Архів Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка.

... **«Вир» увіковічив Оксена.** — Йдеться про роман Г. Тюнника «Вир», що побачив світ 1964 р. у київському вид-ві «Дніпро». Головним герой твору — голова Троянівської артлі Оксен Гамалія.

Жінка книжку забирає. — Йдеться про Марію Михайлівну з родини Ткачиків, переселенців із Польщі. У шлюбі з Р. Гром'яком народила двох синів — Юрія (25.05.1961 р.) і Тараса (30.06.1971 р.). До переїзду в Тернопіль працювала ст. лаборантом кафедри української літератури Донецького держ. ун-ту. У Тернополі не працювала, доглядала меншого сина.

Десь промерз на похороні у тестя (22–25. XII). — Йдеться про Михайла Степановича Ткачика (25.05.1908–22.12.1971), який мешкав у м. Монастириську Терн. обл. Упродовж останніх 10 років життя працював головою колгоспу. Зі слів Марії Михайлівни її батько певний період навчався в гімназії, а на Тернопільщину з відомих причин переїхав вимушено із с. Дубно Ланьцутського р-ну Ряшівського воеводства (Польща).

Якнайшвидше хочу читати Вашу книжку про новелу. — Йдеться про монографію І. Денисюка «Розвиток української малої прози XIX — поч. XX ст.» (К. : Вищ. шк., 1981). Про її довгий шлях до читача розповідає автор у передмові до другого повного видання, яке побачило світ 1999 р. у Львові : «Машинопис першої редакції праці має 449 сторінок і дату закінчення — 6 жовтня 1970-го року. Писалася вона, отже, під час так званої хрущовської «відлиги», але брежневські «заморозки» не сприяли виданню монографії. Почалися переслідування автора, його сім'ї. Незважаючи на позитивні рецензії, видавництво «Дніпро» відмовилося книжку випускати. Перекрито шляхи й до інших видавництв. Ціле десятиліття машинопис монографії лежав без руху» (с. 4).

Бо ж все Фащенко і Фащенко. — Йдеться про одеського укр. літературознавця Василя Васильовича Фащенко (05.01.1929–26.06.1999), автора ряду праць про українську новелу.

Див. докл. : Полтавчук В. Василь Фащенко літ.-крит. нарис / Василь Полтавчук. — Одеса : Астропринт, 2012. — 64 с.

В мене з «Р[адянським] п[исьмеником]» ніч не вишло. — Йдеться про вид-во, засноване 1933 р. у Харкові під назвою «Радянська література». З 1934 р. працює в Києві, 1939 р.

перейменоване на «Радянський письменник». Сучасна назва — «Український письменник». Ймовірно, йдеться про книжку, що побачила світ 1975 р.: *Гром'як Р.Т.* Естетика і критика : філос.-естет. проблеми худож. критики / Р. Т. Гром'як. — К. : Мистецтво, 1975. — 224 с.

Після двох рецензій (Г. Сивоконя... — йдеться про укр. літературознавця, д. філол. н., члена-кореспондента НАН України, Заслуженого діяча науки і техніки України, провідного наук. співроб. Ін-ту л-ри ім. Т.Г. Шевченка Григорія Матвійовича Сивоконя (10.08.1931–09.12.1014).

Варто зазначити, що з нагоди 50-річчя Г. Сивокінь опублікував про Р. Гром'яка ювілейну сильветку на сторінках «Літ. України», у якій зокрема писав, що в останні роки ім'я Гром'яка все помітніше виділяється з-поміж прізвищ М. Слабошпицького, М. Стрельбицького, А. Погрібного, В. Моренця, яким «самою долею судилося бути критиками», хоча «творче кредо ювіляра з етимологією його прізвища не збігається». Г. Сивокінь зауважив, що «Гром'як — один з найґрунтовніших літературознавців, що успішно поєднують науку з її «впровадженням», а професіоналізм — з тим неспокоєм, коли наважуєшся критикувати і письменників, і самих критиків. Точніше — їхні твори». Київському академічному ученому й критикові імпонувала в особі Р. Гром'яка й породжувала «добру заздрість» багата «школа філософських знань, школа естетики, що допомагає йому бути глибоким, доказовим у судженнях і про літературу, і про літературознавство, і про критику».

Див. : Сивокінь Г. Романові Гром'яку — 50 / Григорій Сивокінь // Літ. Україна. — 1987. — 2 квіт. — С. 3.

... і П. Кононенка) ... — йдеться про укр. літературознавця, д. філол. н., проф. Петра Петровича Кононенка (нар. 31.05.1931 р.).

Посилаю Вам той наш спецкурс. — йдеться про кн. : *Гиришман М. М., Гром'як Р. Т.* Целостный анализ художественного произведения : (Учеб. пособие для студ.-филологов / М. М. Гиришман, Р. Т. Гром'як. — Донецк : [б. и.], 1970. — 117 с. — Библиогр. в подстроч. примеч. — В надзаг. : М-во высш. и сред. спец. образования УССР, Донецкий гос. ун-т.

У вступі до цього навчального двомовного видання зазначено, що автори спецкурсу «Анализ художественных произведений» зробили спробу «... изложить основные методологические принципы целостного анализа литературных произведений, а затем показать различные возможности реализации этих об-

щих принципів в конкретних розборах» (с. 3). М. Гіршман — автор розд. «Предмет и общее определение целостного анализа» та «Структура стихотворного произведения и целостный анализ лирических произведений», Р. Гром'як проаналізував твори українських поетів М. Стельмаха, П. Тичини (с. 92–117, розд. укр. мовою).

... *то Гіршман понаписав свого.* — Йдеться про укр. літературознавця, д. філол. н., проф. кафедри теорії літератури Донецького нац. ун-ту Михайла Мойсейовича Гіршмана (20.10.1937–17.05.2015), засновника Донецької філол. школи, семіолога, автора праць з проблем літ. стилю, цілісності літ. твору та ритму худ. прози. Докл. див. : *Михаил Моисеевич Гиришман* [Текст] : биобиблиогр. указ. к 70-летию со дня рождения / Донец. нац. ун-т, каф. теории лит. и худож. культуры, науч. б-ка ДонНУ ; [Сост. : А.А. Кораблев, Л.Е. Клименко; ред. : Е.К. Белявская]. — Донецк : Юго-Восток, 2007. — 116 с. — (Видатні вчені Донецького нац. ун-ту). — Имен. указ. : с. 106-110.

Зі слів вдови Гром'яка, Марії Михайлівни, він упродовж життя перебував у дружніх стосунках із проф. М. Гіршманом, а в Донецькому держ. ун-ті вони паралельно читали курс «Вступ до літературознавства» та згаданий вище спецкурс відповідно на українському та російському відділеннях філологічного ф-ту.

Нотатки телефонної розмови з М. М. Гром'як записано 26.01.2015 р. у Києві.

... *в «Літературно-художньому образі».* — Йдеться про видання: *Гром'як Р. Т.* Літературно-художній образ : (Лекція для студ.-заочн. з курсу «Теорія літератури у зв'язку з проблемами маркс.-ленін. естетики) / Р. Т. Гром'як ; відп. ред. проф. Стебун І. І. — Донецьк : [б. в.], 1970. — 26 с. — В надзаг. : М-во вищ. і серед. спец. освіти УРСР, Дон. держ. ун-т.

Як ілюстративний матеріал Р. Гром'як використав твори Є. Гуцала, Д. Павличка, М. Рильського, П. Тичини. Якість поліграфії видання (ротапринт) — низька. Зовнішній «вигляд» брошури і згаданого вище спецкурсу, примірники яких зберігаються у фондах НБУ ім. В. Вернадського, свідчить про зацікавленість читачів цими книжками (на полях видань олівцем та різнокольоровими кульковими ручками чимало поміток, а в тексті — підкреслень).

Серед книг бібліотеки проф. І. Денисюка зберігається згадане видання з дарчим надписом проф. Р. Т. Гром'яка : «*Ша*

новному Іванові Оксеновичу з найкращими споминами про нього і з няковістю за таке «писаніє».

Р. Гром'як. м. Донецьк, 1.XI. 1970 р.».

Зберігається тут й інша книжка Р. Гром'яка з таким дарчим надписом: «Дорогому Іванові Оксентійовичу Денисюкові на згадку про наші давні і сучасні зустрічі — з любов'ю Р. Гром'як.

21.05.1997 р., м. Тернопіль».

Кн. : *Гром'як Р.Т. Давнє і сучасне : вибрані статті з літ-ва.* — Тернопіль : Лілея, 1997. — 272 с. — В надзаг. : АН вищої школи України ; Терноп. держ. пед. ін-т, каф. теорії л-ри і порівн. літ-ва.

Заразом надсилаю Вам наш збірничок, ... — ймовірно йдеться про таке вид. : *Естетичні проблеми сучасності : [зб. ст. від. маркс.-лен. естетики Ін-ту філософії АН УРСР] / відп. ред. К. П. Шудря.* — К. : Мистецтво, 1971. — 174 с.

Тут уміщено ст. Р. Гром'яка «Художня критика як естетична діяльність» (с. 136–142).

№ 3

[Груд., 1979 р., м. Тернопіль]

Новорічна вітальна поштівка, публікується вперше.

№ 4

Поштовий штемпель : Тернопіль, 04.11.82 / Львів, 05.11.82

Вітальна поштівка, публікується вперше.

Адреса одержувача : м. Львів-49, вул. Червонокозача, 9, кв. 28

Денисюку І.О.

№ 5

27.12. [19]84, [м. Тернопіль]

Вітальна новорічна поштівка, публікується вперше.

... запізно дізнавшись з «Жовтня» ... — йдеться про щомісячний львівський літ.-мистецький і громадсько-політичний часопис, який виходить з 1940 р. («Література і мистецтво»), з 1945–1951 (лют.) — «Радянський Львів», до 1989 р. — «Жовтень», нині — «Дзвін».

... про Ваш ювілей, і цілую як батька. — Йдеться про 60-річчя І. Денисюка від дня його народження та ювілейну силуетку відомого українського письменника, однокурсника

ювіляра Романа Іваничука «Учений, наставник, друг. Іванові Денисюку — 60», опубліковану в журн. «Жовтень» (1984. — № 12. — С. 129–130). Цей примірник часопису особливо дорогий мені, адже в такому солідному виданні вміщено мою, натоді ще аспіранта, першу наукову статтю, присвячену Остапові Терлецькому, досліджувати спадщину якого порекомендував саме І. Денисюк.

У цій невеликій за обсягом «офіційній» замітці Роман Іваничук визначив головні риси Івана Денисюка як людини й ученого-літературознавця, наголосивши зокрема на тому, що товариші ювіляра, учні, а то й зовсім незнайомі люди ніколи нічого йому не «позичали, а навпаки — постійно брали в нього задарма знання, досвід, зразки доброти, делікатності й суспільної порядності» (с. 129). Серед таких кредиторів був і сам автор. Тоді, зрозуміло, Р. Іваничук не міг розповісти про той факт «суспільної порядності» свого однокурсника Івана Денисюка, коли майбутнього автора «Мальв» виключали з університету. Про чорні дні свого студентського життя Р. Іваничук оповідає у книгах «Благослови, душе моя, Господа...» (Львів, 1993) та «Моя кунсткамера» (Львів, 2009). Зокрема, він пише, що обласна газета «Вільна Україна» надрукувала репортаж про ці університетські збори на другому курсі українського відділення філологічного факультету. У книзі, що побачила світ 1993 року, Р. Іваничук називає трьох студентів-однодумців (І. Денисюка, С. Пущика та Ганну Сиву), яких було виключено з університету і «тільки Івана Денисюка, як інваліда війни, потім поновили» (с. 63), а у книзі «Моя кунсткамера», зваживши на зауваження І. Денисюка про допущені неточності, зокрема й про голосування, Р. Іваничук відтворює ці події так: «Піднялося не більше десяти рук. Тоді почалася жорстока обробка кожного студента зокрема, судилище затягнулося до півночі. Врешті всі мої однокурсники, крім Івана Денисюка й Ганнусі Сивої, проголосували за моє виключення з університету. Андрій Скоць зламався, і я не мав на нього зла: не кожен здатний подолати страх... Іванові й Ганнусі винесли сувору догану з попередженням» (с.146). Свою «університетську драму» «майже без вимислу», стверджує Р. Іваничук, він «детально» змалював в автобіографічній повісті «Зупинись, подорожній!» («Спрага»), яку «написав у 1965 році, а опублікував повністю лише в 1991-му в книжці «Бо війна — війною» («Благослови, душе моя, Господа...». — Львів, 1993. — С. 54). У бібліотеці проф. І. Денисюка зберігається книга Р. Іваничука

«Моя кунсткамера» з таким дарчим надписом: «Шановному професорові, видатному вченому й моєму вірному побратимові Іванові Денисюку — на добру пам'ять про наші юні роки. Р. Іваничук. 20/І, 2009 р.».

Вчинок І. Денисюка під час розгляду персональної справи однокурсника Романа Іваничука був справді гідним поваги, а на ті часи, без перебільшення, ще й безстрашним. Як розповів на урочистостях з нагоди 75-ліття І. Денисюка 12 грудня 1999 року проф. Львівського університету А. Скоць, свідок тих подій, що ювіляр «у своєму житті пив також з гіркої чаші гірку отруту». Надовічно, сумно говорив оратор, вривався в пам'ять і закарбувався на серці незагойною раною день 13 грудня 1949 року: студентів «як покірних ягнят, не випускали з аудиторії і зразу після лекцій проводили курсові збори до четвертої години ранку. Нас залякували, нас тероризували, нас розпинали. На зборах був присутній завідувач кафедри академік Михайло Возняк. Відолаха плакав, але нічого не міг вдіяти, нам зарадити, допомогти». Оскільки тема зборів була «політична — боротьба з ворожим елементом — українським буржуазним націоналізмом», то «голосування проходило за списком і поіменно. Називали прізвище студента і питали «за» чи «проти» виключення Іваничука. Один лише Денисюк голосував «проти» (виділ. мною. — С.К.). Оце його «проти» також йому дорого коштувало». Бо якщо німецькі фашисти «пошматували ногу і руку», то «партократи кафедри», свідчив А. Скоць, упродовж багатьох років «шматували його душу, робили це методично і довго, не вірили у його фронтове каліцтво» (про це І. Денисюк не один раз згадує у листах).

Докл. див. : Скоць А. Слово про Івана Денисюка [Промова, виголошена на урочистій Академії з нагоди 75-ліття проф. І. Денисюка 12 груд. 1999 р.] / Андрій Скоць; відп. ред. та авт. вст. слова Б. Якимович. — Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 1999. — 20 с. — (Серія «Дрібненька бібліотека», Ч. І).

Приємно було чути на спецраді, що робота Ваша прийнята нарешті до діла. — Йдеться про захист докторської дисертації І. Денисюка «Розвиток української малої прози ХІХ — поч. ХХ ст. : проблема еволюції жанру». Я мав щастя бачити це давно очікуване ученою громадськістю свято наукового тріумфу de facto доктора наук, яке de jure відбулося 11 листопада 1985 р. на спецраді Д. 0163501 Ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Офіційними опонентами виступили д. філол. наук, проф. В.М. Лесин, д. філол. наук, проф.

П. П. Хропко, д. філол. наук, проф. М. Т. Яценко, провідна організація — кафедра укр. л-ри Одеського ордена Червоного прапора держ. ун-ту ім. І. І. Мечникова.

... *дівчину з Тербовля ми вже оформляли*, ... — інформація відсутня.

№ 6

26. XII. [81], [м. Тернопіль]

Вітальна новорічна поштівка «С Новим годом», публікується вперше.

Дякую за книжку. Славна праця. — Див. коментар до листа № 2.

А в Києві Наталя Дзюба-Шумило в неї закохана і пише рецензію-панегірик... — йдеться про Наталю Микитівну Шумило (19.03.1947–11.10.2013), згодом д. філол. н., проф., провід. наук. співроб. Ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Рецензія Н. Шумило «Від народного анекдоту до філософського оповідання» на монографію І. Денисюка «Розвиток української малої прози XIX — поч. XX ст.» (К. : Вищ. шк., 1981) опублікована на сторінках «Рад. літературознавства» (нині «СіЧ») (1982. — №3. — С. 73–75).

Рецензентка зазначала, що «монографію написано на високому теоретичному рівні з глибоким знанням історико-літературного процесу. При цьому важливо, що в ній постійно відчувається власна позиція дослідника», а тому ця ґрунтовна праця І. Денисюка, небезпідставно твердила Н. Шумило, стане «вагомим внеском у дальше вивчення не лише української малої прози, а й художніх методів загалом» (с. 75). Справедливість цих суджень підтвердив час, адже рецензоване дослідження І. Денисюка не «сходить» із «обойми» усталених й визнаних прізвищ учених на сторінках нових наукових праць, у яких йдеться про українську прозу означеного періоду.

Серед книг бібліотеки проф. І. Денисюка є дві книжки з дарчими надписами Н. Шумило:

1. *«Шановному Іванові Овксентійовичу з вдячністю і любов'ю — від Вашої учениці (якщо признаєте). Н. Шумило, 7.05.2001 р.».*

Кн.: *Васильченко С.* Мужичький ангел : оповід., повість, п'єси / для сер. та ст. шк. віку ; упоряд., передм. та приміт. Н. Шумило. — К. : Веселка, 2000. — 288 с. ;

2. «Дорогим моїм Ганні Казимирівні та Іванові Овксентійовичу — з любов'ю. Автор. 11.III.2004 р.».

Кн. : Шумило Н. Під знаком національної самобутності : укр. худ. проза і літ. критика кінця XIX — поч. XX ст. — К. : Задруга, 2003. — 354 с.

... для «Рад[янського] літ[ературознавства]ва». — Йдеться про заснований 1957 р. науково-теоретичний журнал, орган Ін-ту л-ри ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР та Спілки письменників України. Спочатку виходив як раз на два місяці, від січня 1956 р. — щомісяця. З 1990 р. за часів редакторства В. Дончика став виходити під назвою «Слово і Час».

№ 7

11. 09. [19]85, [м. Тернопіль]

Лист публікується вперше.

Хтось Вас переплутав, і Вашу верстку надіслав мені. — Ймовірно, йдеться про кн. : *Розвиток жанрів* в українській літературі XIX — початку XX ст. : зб. наук. пр. / відп. ред. М. Т. Яценко ; АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. — К. : Наук. думка, 1986. — 295 с.

Збірник відкривається статтю І. Денисюка «Жанрові проблеми новелістики» (с. 6–49). До друку книжку підписано 12.02.1986 р. Можливо, тут ідеться й про верстку статті І. Денисюка «У світі новелістики», опубліковану 1985 р. у журналі «Рад. літературознавство» (№ 9. — С. 3–11), та верстку статті Р. Гром'яка «Наш компас — сучасність (огляд літ.-крит. видань 1984 р.)», опубліковану цього ж року в «Рад. літературознавстві» (№ 10. — С. 3–12).

Як настрої перед захистом?... — див. коментар до листа № 5.

№ 8

[Груд. 1987 р., м. Гусятин]

Вітальна новорічна поштівка «С Новим годом», публікується вперше.

... «*Нова радість стала...*». — Згадано улюблену колядку проф. І. Денисюка, який з дружиною Ганною Казимирівною Ластовецькою, к. філол. наук, доц. кафедри слов'янської філології Львівського ун-ту ім. І. Франка особливо любили відзначати Різдвяні свята.

А зараз сиджу в Гусятині, п'ю водицю а la Нафтуся ... — йдеться про смт Терноп. обл., адмін. центр Гусятинського р-ну. Тут розвідано Новозбручанське родовище мінеральної води (ропи) типу трускавецької «Нафтусі».

№ 9

26. 01. [19]90 р., [м. Тернопіль]

Лист публікується вперше.

ЛИСТ І. ДЕНИСЮКА ДО Р. ГРОМ'ЯКА

[Кін. груд., 1975 р., м. Львів]

Лист публікується вперше, написаний різнокольоровими фломастерами. Імовірно, це чернетка листа.

Хотів було рецензію на Вашу книжку до «Радзиєрніка», ... нашкрябати ... — йдеться про львівський часопис «Жовтень» (нині «Дзвін»), назву якого І. Денисюк із властивим йому гумором подає польською мовою. Згадано кн.: *Гром'як Р. Т.* Естетика і критика : філософ.-естет. проблеми худож. критики / Р. Т. Гром'як. — К. : Мистецтво, 1975. — 224 с.

На сторінках журналу «Жовтень» рецензії на згадану книгу Р. Гром'яка не опубліковано. В українській та всесоюзній пресі з'явилися такі рецензії:

1. Брюховецький В. Критика як соціальна діяльність / В'ячеслав Брюховецький // УМЛШ. — 1976. — № 5. — С. 87–89.

2. Косяченко В. П., Лисий І. Я. [Без назви] / В. П. Косяченко, І. Я. Лисий // Рад. літературознавство. — 1976. — С. 83–85.

3. Крутоус В. Что есть критика / В. Крутоус // Лит. образование. — 1979. — № 1. — С. 19–25.

4. Лисий І. Аспекти художньої критики / І. Лисий // Вільне життя (Тернопіль). — 1975. — 6 верес.

5. Сосняк Б. Мистецтво критики / Б. Сосняк // Ровесник (Тернопіль). — 1975. — 19 лип.

6. Шаховський С. Науково і популярно / Семен Шаховський // Літ. Україна. — 1976. — № 75 (3289). — 19 верес. — С. 3.

Названі вище рецензії (крім поз. 4, 5) вказано також в авторефераті Р. Т. Гром'яка «Методологические основы литературно-художественной критики» на соиск. уч. ст. д-ра филол. наук по специальности 10.01.08 — «Теория литературы» и 09.00.04 — «Марксистско-ленинская эстетика». Захист відбув-

ся 1980 р. в Ін-ті л-ри ім. Т. Шевченка АН УРСР, офіційні опоненти: д. філол. н., проф. Ю. Б. Борев, д. філол. н., проф. Г. А. В'язовський, д. філософ. н. Мазепа В. І. Дисертація виконана на кафедрі теорії л-ри Дон. держ. ун-ту та каф. марк.-ленін. Терн. держ. пед. ін.-ту ім. Я. Галана.

У колекції книжок проф., лауреата Шевченківської премії Ф. П. Погребенника, яка зберігається у фондах Парламентської національної бібліотеки України, виявлено примірник авто-реферату з таким дарчим надписом автора: *«Шановному Федору Петровичу з вдячністю за науку і все добре! 23.07.80, Р. Гром'як»*. Серед книг згаданої колекції є також примірник книжки Р. Гром'яка *«Вертеп-2, або у хащах влади (Спогад-роздум)»* (Тернопіль, 1995) з таким дарчим надписом автора: *«Шановному Лауреатові премії ім. братів Лепких — з любов'ю — автор. м. Тернопіль, 16.05.96 р.»*.

У фондах цієї ж б-ки зберігається примірник книжки Р. Гром'яка *«Давне і сучасне: вибрані статті з літературознавства»* (Тернопіль, 1997) з таким дарчим надписом: *«Дорогому Олексі Мишаничу з вдячністю за розуміння від автора. 2.07.97»* (шифр зберігання: А 687367).

... *мовляв пок. Мушак, ...* — йдеться про Юрія Федоровича Мушака (12.02.1904–22.11.1973), випускника Віденського ун-ту, українського літературознавця, перекладача, доцента кафедри класичної філології Львів. держав. ун-ту ім. І. Франка. Певний час викладав у Тернополі в тамтешній гімназії. З 1939 р. мешкав у Львові. Уперше переклав з давньогрецької на українську мову байки Езопа, фрагменти філософських творів Геракліта, «Поетику» Арістотеля, окремі твори Платона, Плу-тарха. Автор підручника з латинської мови. І. Денисюк свого часу був студентом доц. Ю. Мушака.

... *але Микола Ільницький сказав, що вже у них є, ...* — йдеться про Миколу Миколайовича Ільницького (нар. 23.09.1934), натоді зав. відділу критики часопису «Жовтень». Нині — д. філол. н., проф., зав. кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, чл.-кор. НАН України з 2003 р., критик, перекладач. Автор чотирьох поетичних збірок, численних праць з літ. критики, теорії та історії укр. л-ри, упорядник багатьох видань творів укр. письменників.

... *Вас на «жанрах» ув Одесі не було, жаль.* — 20–22 листопада 1975 р. на базі Одеського держ. ун-ту ім. І. Мечникова відбулася республіканська наук. конференція з питань теорії

родів і жанрів. *Див. кн. : Теорія родів і жанрів художньої літератури* : тези доп. республ. наук. конф., 20–22 лист. 1975 р., Одеса / ред. кол. : проф. В'язовський Г.А. (відп. ред.), проф. Дузь І. М., проф. Левченко М. О., проф. Фащенко В. В. — Одеса : [б.в.], 1975. — 248 с. — В надзаг. : Мін-во вищ. і серед. спец. освіти УРСР, Одес. ордена Трудового Червоного Прапора держ. ун-т ім. І.І. Мечникова.

У конференції взяли участь знані натовді й перспективні молоді науковці, що згодом яскраво заявили про себе на ниві літературознавства, зокрема — Г. Сивокінь, С. Барабаш, С. Крижанівський, В. Фащенко, Н. Шляхова, Н. Копистянська, Г. Клочек, Б. Крися та ін.

Доц. І.О. Денисюк виголосив доповідь на тему: «Про соціальну зумовленість жанру (на матеріалі розвитку новелістики)» (с. 36–39), доц. В. В. Лесик — «Методологічні основи сучасної триступеневої класифікації творів художньої літератури» (с. 11–14), а доц. М. М. Гіршман — «Ритм і родова природа літературного твору» (с. 24–28). Р. Гром'як у конференції участі не брав, оскільки у збірнику матеріалів відсутнє його прізвище.

Зате Світлана тріумфувала й сіяла, ... — йдеться про Світлану Григорівну Барабаш (у дівочтві — Гавриленко, 30.06.1941–27.04.2007), натовді викл. Дон. ун-ту, згодом д. філол. н., проф., Заслуженого працівника освіти України, поетеси, члена Нац. спілки письмен. України.

Родом із селища Олександрівки Кіровоградської обл., заочно навчалася у Львів. ун-ті на ф-ті журналістики. Далі продовжила навчання на філол. ф-ті цього ж університету тільки вже на стаціонарі. Довгий час очолювала кафедру українознавства Кіровоград. технічн. ун-ту, автор і ведуча програм «Вітальня Світлани Барабаш», «Театральне фойє» Кіровоград. обл. телебачення.

Учениця наукової школи проф. І. Денисюка, товаришила з родиною Р. Гром'яка за часів праці на кафедрі української лри Дон. ун-ту (1972–1982). Захистила канд. дисертацію про естетичні функції фольклоризму в поетиці А. Малишка (1979). Ув Одесі С. Барабаш виголосила доповідь «Жанр балади в творчості Андрія Малишка» (с. 188–191).

... виступав там опонентом у Лесі Бондарівни ... — йдеться про Ларису Петрівну Бондар (нар. 25.04.1941 р.), натовді м. н. співроб. Ін-ту сусп. наук АН УРСР у Львові, нині к. філол. наук, доц. кафедри української л-ри ім. акад. М. Воз-

няка Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. Певний час очолювала Інститут франкознавства при цьому ж ун-ті (1996–2005).

Захист дисертації Л.П. Бондар на тему «Сучасні українсько-білоруські поетичні взаємини» відбувся 2 грудня 1975 р. у Мінську в Ін-ті літератури ім. Я. Купали АН БРСР. Наук. керівник — Мирослава Сергіївна Гурладі (1925–2002), д. філол. н., зав. відділу літератури Ін-ту сусп. наук АН УРСР, офіційні опоненти — д. філол. н., зав. каф. білор. л-ри Білор. держ. ун-ту проф. О. А. Лойко та доц. І. О. Денисюк. Згодом на матеріалі дисертації Л. Бондар опублікувала книжку «Українсько-білоруські літературні взаємини 1965–1975 рр.» (К. : Наук. думка, 1977. — 160 с.), яка посідає вагомe місце в історіографії української білорусистики. Вважає себе ученицею наук. школи проф. І. О. Денисюка, авторка багатьох праць про творчість І. Франка, які ввійшли до її книжки «Під знаком хреста : франкознавчі студії» (Л., 2008. — Серія «Франкознавчі студії». — Вип. 4) та «Три любовні історії Івана Франка» (Дрогобич : Коло, 2007).

В. В. Лесик казився, почитавши критику на нього у Вашій книжці. — йдеться про Василя Васильовича Лесика (27.02 (12.03).1914–04.08.2000), к. філол. наук («Лірика Якова Щоголіва», 1941), доц. ; в ун-ті працював упродовж 1946–1998 рр., обіймав посади декана (1956–1958) й водночас зав. кафедри української літератури Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка (1954–1960), член редколегії зб. «Укр. літературознавство», автор праць з історії й теорії літератури: «Елементи теорії літератури в школі» (1959), «Про ідейність художньої літератури» (1962), «Композиція художнього твору» (1972).

... я бачив і чув Гіршмана ув Одесі, ... — йдеться про Михайла Мойсейовича Гіршмана (20.10.1937–17.05.2015), відомого літературознавця, семіолога, д. філол. н., проф., засновника Донецької філологічної школи, зав. кафедри теорії літератури та художньої культури Донецьк. нац. ун-ту (1990–2005). У співавторстві із М. Гіршманом Р. Гром'як видав книжку «Целостный анализ худ. произведений» (Донецьк, 1970. — 117 с.). З нагоди 70-річчя Р. Гром'яка М. Гіршман підготував статтю «Особенности художественного познания» для видання : *Sdudia metodologica : Теорія літератури, компаративістика, україністика* : зб. наук. пр. з нагоди 70-річчя д. філол. н., проф., ак. Акад. вищ. шк. України Романа Гром'яка. — Тернопіль, 2007. — Вип. 19. — С. 24–28.

Читала у нас Фролова на ФПК, то моцна баба, ... — йдеться про Клавдію Павлівну Фролову (24.02.1923–21.03.2010), актрису, українського літературознавця і критика, натовді д. філол. наук, проф., зав. кафедри української літератури Дніпропетровського університету. Саме 1975 р. побачила світ фундаментальна монографія К. П. Фролової «Естетичні категорії в українській радянській ліриці», де вперше представлено ієрархічну систему естетичних категорій та продемонстровано їх застосування в аналізі конкретного літературного матеріалу.

Про непростий, але яскравий життєвий і творчий шлях, як жартував І. Денисюк, «моцної баби» К. Фролової див. матеріали Вікіпедії.

Купив цікаву книжку «Opowiadanie i semiotyka» (o wspolczesnej nowelistyce). — Йдеться про розвідку польського дослідника, відомого теоретика літератури Богдана Овчарека (нар. 1943 р.).

Див.: *Owczarek B.* Opowiadanie i semiotyka o polskiej nowelistyce wspolczesnej. — Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975. — 207 s.

Деякі праці Б. Овчарека вийшли в перекл. укр. мовою, *див.:* *Література. Теорія. Методологія* [Текст]: 2-е вид. / упоряд. і наук. ред. Данути Уліцької; пер. з пол. С. Яковенка. — К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 543 с. — (Його: «Поняття та еволюція літературної семіотики», с. 216–234; «Проблеми й орієнтації соціології літератури», с. 272–291).

**Вер
мен**

**СТУДЕНТСЬКО-
АСПІРАНТСЬКИЙ**

Василь Махно
канд. філол. наук,
письменник
(Нью-Йорк)

Про професора Романа Гром'яка

Цілковита довіра пам'яті не передбачає відтворення точного перебігу подій чи деталей життя особи, про яку хочеш залишити свій погляд. Роки — немилосердні, вони перемелюють і перетасовують слова і обличчя, залишаючи свою не зовсім упорядковану логіку стосунків, на усвідомленні яких й тримається відчуття проминального часу.

Мабуть, саме з відчуття часу варто було б розпочати розмову про Романа Гром'яка, якого я вперше побачив у 1981 році, коли вступив на українське відділення філологічного факультету Тернопільського державного педагогічного інституту ім. Ярослава Галана. Факультет існував лише три роки, викладачів збирали з усієї України і, навіть, безмежних просторів Радянського Союзу, тому традиції навчання, академічного й студентського життя, лише встановлювались. Не можу тепер з висоти досвіду життя в Україні та Америці сказати, що мій філологічний факультет зразка 80-тих нагадує справжнє уні-

верситетське середовище. Радше — ні. І причин більше, аніж пояснень.

Якщо я точно утримую деталі своєї зустрічі з професором Романом Гром'яком, то це було на його лекції зі вступу до літературознавства у амфітеатрових аудиторіях, які мені дуже подобалися і, власне, вони й були, у тодішньому моєму сприйнятті, виявом високого академізму. Увійшов невисокого зросту чоловік, привітавшись, якось нестандартно почав розповідати про предмет, який ми вивчатимемо. Перше, що впало в око — це вільне поводження, якийсь не зовсім традиційний виклад матеріалу. Було зрозуміло, що перед тобою глибока й інтелігентна людина. Звідки такі манери? З родинного виховання, з генотипу чи спілкування із залишками львівської довоєнної професури? Мабуть, комбінація усіх ймовірних джерел, які всотав жадібний до науки сільський хлопець, переживши різноманітні родинні та суспільні катаклізми, які чигали на його покоління у 1940-ві роки. На кількох лекціях проф. Гром'як цитував невідомого мені та той час поета Богдана Ігоря Антонича, метафори якого були настільки яскравими і незвичними, що поет вривався в пам'ять. Хіба я міг передбачити, що багато років потому писатиму дисертацію про Антонича під керівництвом Романа Теодоровича. Здається, це Гром'як переповів мені історію «другого пришествя» Антонича в українську літературу. Усе виглядало як випадок. На початку 60-тих Дмитро Павличко, перебуваючи в одній львівській родині й перебираючи там книжки, побачив кілька видань Антонича, які з'явилися ще за поетового життя у 30-тих роках у львівських видавництвах. Павличко, наче б то запитав господарів, що це за поет? Відповідь була приблизно така: львівський поет, який у молодому віці пішов з життя, похований десь на Личаківському цвинтарі. Павличко, зі слів Гром'яка, був вражений віршами Антонича і попросив дати йому ці книжки до Києва. У Києві, телефоном начитував Антонича Іванові Драчу, а той начебто відповів «Для чого ти мені читаєш Лорку?». І спершу не повірив, що це український поет. Згодом вийшла в упорядкуванні Дмитра Павличка збірка Антонича «Пісня про незнищенність матерії». Схоже це на правдиву історію чи міфологію, але саме від Гром'яка я почув назву Антоничевої збірки і розшукав її у букіністичній крамниці, котра знаходилася тоді навпроти тернопільського залізничного двірця.

Власне, ім'я Антонича й стало культурним та інтелектуальним кодом поміж мною і професором Гром'яком на довгі роки нашого з ним спілкування. Але, звичайно, не тільки Антонич.

Аби якось наповнити філологічний факультет тим духом, до якого він покликаний, а не тільки комсомольськими зборами, на яких «дохли мухи» чи студентськими десантами до колгоспів, що було невід'ємною атрибутикою студентства Радянського Союзу, Гром'як започаткував літературну студію «Малиновий дзвін». До студії сходилися філфаківці, які намагалися щось писати: чи то вірші, чи то прозу, чи критичні статті. Студію очолив проф. Гром'як. Пам'ятаю, що приходили сюди Борис Щавурський, Леся Вашків, Микола Николин, мабуть, ще хтось. Тут читали нові твори, обговорювали новинки української і радянської літератури, запрошували місцевих літераторів на зустріч зі студійцями. Пригадую, що восени 1981 року, щойно вступивши на перший курс, прочитав на дошці оголошень, що студія збиратиметься у 86 аудиторії, а свої вірші читатиме студент другого курсу Борис Щавурський. Я прийшов на студію з Віктором Феськовим, з яким навчався у одній групі, з яким за кілька тижнів навчання встиг зблизитися, не дивлячись на різницю у віці та життєвому досвіді. Роман Теодорович відкрив засідання, привітавши нових студійців і запросив до слова Бориса. Той читав добротні вірші, зовсім не схожі на сонми вправлянь, якими кишіли зошити студентів, учнів й пенсіонерів, для яких видрук своїх творінь у районці чи обласній пресі було захмарною мрією. Вірші Щавурського свідчили, і мені це було зрозуміло від перших почутих рядків, що це справжня поезія, яка балансує поміж традиційним українським мелосом і модерністичним топосом, які ми знаходили, в першу чергу, у поезії іноземних авторів. Не пригадую деталей обговорення, але більшість слухачів відчула посмак справжності. Я бачив, що й проф. Гром'як, який тонко відчував слово, був приємно вражений віршами Бориса. Я не те що відчував у Борисові суперника, що притаманно у молодому поетичному віці, коли шукаєш своїх за духом і способом мислення, — я зрозумів, що ось той з-поміж ровесників, з ким можна говорити на рівних. І вирішив з ним познайомитися ближче. Це трапилося у читалці обласної бібліотеки, яку Борис часто відвідував. Там ми поговорили і я дав йому кілька моїх, видрукуваних на друкарській машинці віршів.

Запам'яталися дві розмови з Романом Теодоровичем. Перша — я прийшов до Гром'яка як до декана факультету відпроситися, тобто підписати заяву на п'ятницю, щоби поїхати до села Базар, в якому мешкала родина моєї мами, мій дідо, бабця і в якому я виростав до 10-річного віку. Коли пояснив Гром'якові суть справи — він запитав:

«То ти з тих Махнів?»

«З яких, Романе Теодоровичу?»

«З тих... Дубнівських».

Мене тоді це здивувало. Звідки він міг знати родину Махнів, яку переселили у 1945 року з села Дубно з-під Лежайська. А згодом виявилось, що дружина Романа Теодоровича — Марія Михайлівна була з того самого села, що й мій батько. Багато років потому в 2012, коли вперше приїхав до Дубна у Польщі, рідинного села мого батька, і читав вірші та есеї перед його мешканцями у гімназії, я думав про усіх, хто тут жив, я був їхньою пам'яттю і їхнім голосом. Видаючи у Польщі книжку віршів та есеїв, я назвав її «Дубно біля Лежайська». Другий випадок. Я поцікавився у професора, чи не можна було б якось записатися до обласного об'єднання «Золотий вересень», засідання якого відбувалося щомісяця у картинній галереї, за Польщі — це був костел. Гром'як там головував, товариство там було різношерсте. Гром'як сказав, що «не варто тобі там бувати». Я не зрозумів тоді цього жесту, навіть образився, але тепер мені видається, що знаючи, що паслися там й КГБісти, що тримали руку на пульсі пишучої братії, то, мабуть, у такий спосіб він оберігав мене, молодого й недосвідченого, не кажучи про це прямо.

Якогось року у Крем'янці відзначали ювілей Юліуша Словацького. У педінституті, міжнародній письменницькій делегації влаштували виступ: Павличко, Драч, Збігнєв Доміно, Васіль Зуйюнок, Вацлав Жидліцький та інші. У перерві я потрапив на очі Романові Теодоровичу, який саме розмовляв з Іваном Драчем. Гром'як підкликав мене, знаючи моє особливе ставлення до поезії Драча, і запитав:

«Ти хотів познайомитися з Драчем?».

Я зніяковів і не спромігся на яку-небудь відповідь.

Гром'як представив мене Драчеві, який сказав:

«Будете у Києві — заходьте».

Потім я переповідав цю історію, яка обростала міфологією. У Києві я таки зустрівся з Драчем у його помешканні на

вулиці Горького, який слухав мої вірші, і з грубезного рукопису відібрав — лише п'ять. Але, навіть й цього було тоді більш, аніж достатньо.

По закінченні інституту я відбув рік у Коропці, а потім півтора у війську, служачи у полку зв'язку в Житомирі. Пишали мені до війська мої однокласники Наталка Кучма, Олена Гузар, Віктор Феськів і Борис Щавурський. У тих листах принагідно ми згадували своє студентство, яке у війську здавалося золотим порою, а також своїх викладачів. Прізвище Гром'яка зринало час до часу, особливо у листуванні з Щавурським, бо для нас Роман Теодорович був авторитетом у справах літературних. У нашому листуванні з Борисом ми багато місця відводили саме літературним справам.

Коли до Тернополя при кінці 80-тих приїхав Омелян Прицак, я мало орієнтувався хто це такий. Гром'як запросив виступити у палаці ім. Курбаса, тоді «Октябрь». Там відбулося моє знайомство з Омеляном Прицаком, який прискіпливо приглядався до нас молодих. Може, вдивлявся: який він той новий Тернопіль?

Не переказуватиму усіх деталей своєї появи на кафедрі теорії та історії української літератури, яку очолював тоді проф. Гром'як, лише скажу, що цей період у наших стосунках був позначений певним напруженням і непорозумінням, яке згодом зникло.

Гром'як взяв мене до аспірантури і ми придумали робочу назву теми про поезію Богдана Ігоря Антонича. Час, який ми переживали, змінювався на очах: від перебудови до з'яви незалежної України. Роман Теодорович з головою поринув у політичну діяльність, спочатку як народний депутат СРСР, а згодом як Представник Президента в області. Спілкування наше було спорадичне. Я пригадую, що частину своєї дисертації носив професорові до будинку обласної адміністрації. Мені виписали перепустку і я передав машинопис у руки Романа Теодоровича у залі, де знаходилися усі керівники районів та обласних структур. Мені було дивно, як літературознавець може знаходити спільну мову з цими битими вовками промисловості й сільського господарства. Якось знаходив.

Інші зустрічі — інколи вдома у професора, на квартирі, на затишній вулиці Камінній, а потім у помешканні на вулиці кн. Острозького. Там я познайомився з його старшим сином Юрком, з яким швидко знайшов спільну мову. Юрко, у мене

склалося таке враження, потерпав від самотності, хоча був зігрітий домашнім затишком й родинною любов'ю, але був спраглий спілкування. Ми з ним сиділи на кухні, де нам дозволяли курити, і говорили про все. Його рання смерть підкосила Романа Теодоровича. Пам'ятаю той похорон, професора у чорному костюмі, прибитого горем.

На початку 90-тих тернопільське видавництво «Лілея», зокрема Григорій Бурбеза, шукало щось, що могло б збурило ситуацію у культурному житті міста. Чи може мені так видається, але саме Бурбеза запропонував видати вірші «Західного вітру», групи яка більше була відома своєю скандальністю, проциндрюючи час у «Музі». Ми творили місто з себе, намагаючись увести в мистецький обіг щось нове. У Спілці письменників, до котрої належав я один, з усіх *західновітєрівців*, ставились до нас, якщо не вороже, то з підозрою. Країну захлинала хвиля патріотичної творчості, на очах одні відхрещувались від колишніх своїх поглядів і, наче митарі, били себе у груди. Поезія, яку ми розуміли дещо по-іншому, вирувала у молодих головах по тернопільських, львівських і київських кнайпах. Ми творили салон, а Спілка була колгоспом. Коли книжку «Західного вітру», нарешті, було видруковано — ми вирішили влаштувати презентацію чомусь у їдальні Облшляхбуду, вів цей вечір Гром'як. Презентація перетворилася на читання з бухлом — майбутні депутати вирішили нас підтримати й привезли кілька ящиків горілки й коньяку. Ми читали — худі, з прозорими крилами віршів за спинами, із незаперечною вірою у свою перемогу, і Роман Теодорович, як міг, підтримував нас у цьому.

У середині 90-тих у середовищі «Західного вітру» виникала ідея щось видавати. Сергій Ухачевський, який починав тоді з детективно-пригодницької прози і з яким я час до часу спілкувався, також запалився цим. Журнал вирішили назвати «Форум», а видавцем виступила знову ж таки «Лілея». Професор очолив часопис, було сформовано редколегію, до якої увійшов і я. Однак, з перших же днів нашої праці над журналом я не погоджувався з кількома кандидатурами у редколегії та редакційною політикою. Про це я неоднораз сперечався з Романом Теодоровичем. Для мене зміст літературного журналу був в інших вимірах, свою позицію я аргументував, що сучасні польські журнали, які я читав і отримував з Польщі, відбивають широкий європейський й світовий контекст. На

жаль, ми випустили лише одне число, яке отримало непогані відгуки. Готуючи друге — я сповістив Романа Теодоровича, що, якщо з редакції не підуть певні особи, то я припиняю своє співробітництво. Але другого числа ми так і не видали.

Після повернення проф. Гром'яка до університету після політики, я бачився з ним майже чи не щодня. Часто ми говорили про українські справи й перспективи, про владу, про літературу. Роман Теодорович був вдумливим співбесідником і своїми логічними роздумами гасив мій молодечий запал й емоції. Охолоджував мене, так би мовити.

Від часу мого переїзду до США — ми ще кілька разів зустрічалися з Романом Теодоровичем. Вперше, після дворічної перерви, коли він приїхав до сина Тараса у Нью-Джерзі. Ми зустрілися й обнялися. Сиділи кілька годин за столом, розмовляючи, ділячись новинами, обговорюючи знайомих і тут, і там. Була ще одна зустріч — де ми смажили шашлики на березі якоїсь водойми. Також у Нью-Джерзі. Іншого разу я читав у Нью-Йорку з Ельжбетою Чижевською у редакції польської газети «Нови Дзеннік», котра знаходилася тоді на 39 вулиці у Мангеттені. Роман Теодорович приїхав на це читання з невісткою Лілею.

Життя спливало.

Я чув, що Роман Теодорович хворіє, що залишив кафедру, що йому важко ходити. Інколи про це мені писали, інколи у розмовах через скайп зринало його ім'я.

Пам'ять пов'язує нас минулим, вона дарує можливість розгадувати світ і людей з відстані людського серця.

*Леся Садова-Вашиків,
канд. філол. наук, доцент
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Спогади про Вчителя

Буквально до травня 2014 року була в тернопільських аспірантів-філологів (і не лише!) славно, а головне пожиточна традиція: виїжджаючи за межі альмаматер у всіляких наукових клопотах, попросити у професора Гром'яка дозволу «передати вітання від Романа Теодоровича». Той дозвіл володів магічною силою. При згадці про Романа Теодоровича, який «переказував вітання» («велів кланятися», «передав Вам свою нову книжку» і т. д.) найбундючніші авторитети вітчизняної науки про літературу лагідніли і світлішали, виявляючи непоблажливу прихильність. Що й казати про демократичніших представників сучасного українського літературознавства: кожен добрий вісник від Романа Гром'яка був обдарований розумінням і наділений підтримкою. Правда, кожен, хто відважувався просити «о вітання» (як казали і писали колись у Західній Україні), мусив такого дозволу вартувати. Безмежно добрий Роман Теодорович авансував своїм і чужим підопічним справді багато, але завжди свідомо і відповідально.

Я мала насолоду належати до щасливців, яким була уділена така честь. Але усе за порядком. Моє перше враження від зустрічі з професором я пам'ятаю і нині. То був перший тиждень вересня 1980 р. У тоді ще Тернопільському державному педагогічному інституті ім. Я. Галана до 178 аудиторії зайшов викладач зі вступу до літературознавства, представився і розпочав лекцію. Розгублені і втомлені (пара була остання), 50 вчорашніх учнів завмерли від несподіванки. Викладач говорив

спокійно і розмірено, інколи запитував (в т.ч. й про очевидні речі!), не ганьбив за неправильну відповідь чи її відсутність. Та найбільше нам сподобалося, коли Роман Теодорович зауважував: «А оце прошу записати!».

Спантеличені досвідом попередніх лекційних днів (багато писали, менше розуміли, а відчували лише затерплість у пучках рук), з приходом Романа Теодоровича ми досягнули внутрішній спокій і рівновагу. Це незабутнє відчуття. Я запам'ятала його. І далі упродовж довгих і щасливих років спілкування із професором не раз спостерігала той феномен: у найбуденніших, у найкритичніших життєвих ситуаціях Роман Теодорович приносив у колектив (незалежно від його кількісного і вікового складу) спокій і рівновагу, миротворчо сприяв плідній праці. Усе своє життя він був творцем унікального інтелектуального мікроклімату на всіх рівнях — від студента до академіка чи прем'єр-міністра.

Якщо на заняттях з інших предметів я записувала особливо цікаву для мене інформацію на полях зошита, то в конспекті зі вступу до літературознавства відразу ж почала ділити сторінку навпіл: на правій половині аркуша рясніли знаки оклику, запитання, помітки «конче знайти», «обов'язково прочитати», «довідатись усе про автора» і т.д. А все тому, що професор «розкошував» у матеріалі: теоретична дисципліна давала йому право і колосальну можливість покликатися на усе світове письменство. А блискуча ерудиція, вільне оперування найрізноманітнішими знаннями, делікатне почуття гумору викликали у нас захват рівночасно з побожним острахом («що ж буде, коли професор почне питати нас?»). І це молодецьке відчуття невпевненості у власних силах мотивувало мене і моїх однокурсників до ненастанної праці. До цього немало причинилися і рясні цитаті улюбленого професором Івана Франка, на зразок: «Працювать, працювать...», а далі він усміхався і бажав нам довго жити у творчих пошуках нового. За працю винагороджував. Пригадую, яка то була втіха, коли особливо натхненних до вивчення літератури першокурсників Роман Теодорович обдарував книжками. Мені дістався упорядкований професором Іван Франко. Як я пишалася дарчим написом: «Лесі Садовій з вірою у її філологічне майбутнє...!». Уже на третьому курсі Роман Теодорович викликав на кафедру мене і мого однокурсника з російської філології Руслана Стаднійчука (він був лєнінським стипендіатом) і повідомив: розпочинається

передплата на 9-томне видання «Истории всемирной литературы». Видання великої наукової ваги і нам — майбутнім науковцям! — буде потрібне. Тому він додав наші прізвища до списку викладачів, які хотіли б мати це зібрання. Треба піти до книжкового магазину на вул. 1 Травня і оформити передплату. Така пропозиція засвідчувала наш ріст і професорове визнання. Від її усвідомлення росли крила, міцніло прагнення вчитися ще краще, знати ще більше. Роман Теодорович плекав своїх вихованців. І одним із способів робити це поза парами була літературно-художня студія «Малиновий дзвін». Щотижня професор Гром'як Р. Т. і доцент Ткачук М. П. збирали творчу студентську аудиторію (переважно філологічну, хоча, пригадую, ходив до нас і представник факультету фізвиховання — російськомовний студент Олексій Токовой. Ми обговорювали його дуже некепський переклад російською мовою Павличкових віршів). Студійцями були: зі старших — Іван Лобунь, Світлана Мудрик, з молодших — Василь Махно, мої однокурсники — Борис Щавурський, Володя Довгалюк, Микола Николін та ін. Ніхто з них не загубився, щонайменше в літературному краєзнавстві, а окремі — стали талановитими творцями сучасного українського літературного процесу.

Перша курсова з української літератури, виступи на студентських конференціях, дипломна робота — усе це я писала під науковим керівництвом професора Гром'яка. Об'єктом дослідження була творчість Олександра Довженка під rozmaїтими кутами зору. Роман Теодорович вчив уникати розпорошення наукових інтересів, особливо на початках, коли ти тільки опановуєш особливості і входиш у смак літературознавчої праці. Професор добре вчив, але й виховання не цурався. Ми заздрили старшокурсникам (власне — першому наборові Тернопільського філфаку, бо в одній із груп українського відділення Роман Теодорович був куратором, а точніше — добрим і виrozumілим батьком). Пригадую, як збуджені однокурсники Зіни Коляди (прекрасної студентки, а нині — відомого журналіста) розказували про її весілля і те, як професор жартівливо обіцяв трішки кашловухому обранцю розумниці Зіни нам'яти вуха, коли б той обходився з улюбленицею групи зле чи, боронь Боже, завадив їй належно вчитися у заміжжі.

Професор вчив нас розуму, учив і життя. Він любив студентів, цінував їхній філологічний вибір, шанував систематичну працю. Був по-батьківськи уважний до студентів. Моя

однорупниця Надя Матус завершувала навчання вагітною і «не встигла здати» випускний екзамен. Професор, що був тоді уже деканом факультету, з букетом троянд очолив ДЕК в поході до пологового будинку (точніше, в поїзді — власними «Жигулями» відвіз комісію) задля «прийняття» іспиту у щасливої матері маленького хлопчика.

І ще один спогад, пов'язаний із нашим випуском. У липні 1984 р. дипломи з відзнакою усім, хто їх заслужив, вручав ректор — І. Бутницький — в актовій залі інституту у присутності всього випуску. Далі вручення дипломів «пофакультетно» відбувалося у великих лекційних аудиторіях, у яких декани вручали дипломи решті випускників.

Професор Гром'як Р. Т. вважав за потрібне кожному потиснути руку і сказати напутнє слово усім своїм студентам. Радість переповнила нас, коли професор оголосив, що матиме за честь вручати бодай виписки з дипломів кожному власнику «червоних» палітурок. А ще саме Роман Теодорович — єдиний доктор філологічних наук на час мого навчання в ТДП ім. Я. Галана — ставив заліки і екзамени «автоматом», за що студенти любили його ще більше.

Роман Теодорович був мені науковим батьком. Він прийняв мене відразу після завершення навчання старшим лаборантом на кафедрі української літератури, відрядив у заочну аспірантуру до Львівського університету, залишив на викладацькій роботі.

Саме Роману Теодоровичу завдячую своїми першими успіхами поза Тернополем. З його легкої руки мою першою науковою конференцією була найповажніша в Україні Шевченківська конференція, що у 1986 р. проходила у Сімферополі. Професор доповідав на пленарному засіданні. Пам'ятаю реакцію аудиторії: слухали уважно (увесь Інститут літератури ім. Т. Шевченка був присутній у залі, та й столична професура з університету і педінституту в її повному філологічному складі). І аплодували щиро. Відчувалось, що до його думки прислухаються, з його висновками рахуються.

До Луцька на конференцію, присвячену 115-річчю від дня народження Лесі Українки, Роман Теодорович повіз на власному автомобілі Миколу Платоновича Ткачука, Ольгу Павлівну Куцу, Стефанію Єлисеївну Панцьо і мене. І знову блискуча доповідь на пленарному. І знову заслужений успіх. Я спостерігала реакцію вченої аудиторії і пишалася своїм учителем.

Волею долі у Львові я стала аспіранткою професора Івана Овксентійовича Денисюка, опинившись, т.ч., «між двох сил». На щастя, Роман Теодорович не сказав «мені однаково», не загнівався на заяву аспірантури ЛДУ ім. І. Франка («за всієї поваги — у нас своїх професорів вистарчає»). А й надалі консультував мене, допомагав книжками і порадами практично до самого захисту. Незабутнє спілкування з обидвома вченими важило для мене багато. Дякую їм обидвом і шаную їх світлу пам'ять. Мені дуже поталанило: зростання між двох винятково потужних наукових сил стало для мене великою життєвою винагородою.

Пишучи про Романа Теодоровича, не можна не акцентувати того факту, скільком він допоміг як науковий керівник, опонент, керівник провідної установи, автор відгуків на автореферати. Я все це друкувала у свої лаборантські часи, тож знаю, що кажу. Та, власне, не все. Про все знає, мабуть, лише дружина професора — Марія Михайлівна. Через її невтомні руки переходила наукова продукція, що належала перу Романа Теодоровича. А ще ж була робота з видання художніх творів, зокрема Ю.Опільського. Її подолали в три пари рук — Марія Михайлівна, Орися Степанівна Єрмак і я.

Не було у Тернополі кращого, аніж Роман Теодорович, промовця у часі святкування Шевченківських днів. Жодного разу не відмовився. І жодного разу не повторився. З усіх доповідей про Тараса Шевченка, які будь-коли виголошував професор Гром'як Р. Т., чітко проступала Тарасова ідея — «та не однаково мені...».

Його шлях у політику був нелегким. На виборах до Верховної Ради СРСР його опонентами-конкурентами були Б. Бойко і О. Огир. Коли в актовій залі університету висуванці знайомили аудиторію зі своїми політичними програмами, Роман Теодорович завершив виступ покликанням на життя І. Франка: мовляв, як не пройду, то матиму ту сатисфакцію, що й І. Франка до австрійського парламенту колись не допустили. Виглядало на покору. А насправді виявилось творчим оптимізмом.

І ще про одну грань особистості Романа Теодоровича Гром'яка. Ніколи не був байдужим ані до чужого успіху, ані до чужого горя. Умів радіти сам і вчив тішитися за товариша, співчувати йому в разі потреби. У цьому контексті пригадуються мені стосунки професора з нашим країнином Борисом

Харчуком. Роман Теодорович приятелював з письменником. Любив розповідати про спільні поїздки в Лози — до баби Насті, матері Бориса Харчука, яку надто поважав. Професор любив Харчукову прозу, вважав її автора вартим Шевченківської премії. Він ініціював висунення письменника на її здобуття, і був вельми засмучений, коли усі зусилля Тернопільської обласної СПУ виявилися марними. А ще я була свідком того, як вразила Романа Теодоровича раптова смерть товариша. 16 січня 1988 р. Харчук помер у Ризі. Ховати мали в Києві. Професор розпачливо збирався в доргу. Він попросив мене і Сашка Вашківа роздобути барвінку. І ми рушили до Чорного лісу, що був найближчим до Тернополя з боку мікрорайону «Дружба». Стояв мороз. Сніг був глибокий. На щастя, Сашко добре знав ліс і пам'ятав барвінкові галявини. Добувати барвінок довелося у буквальному значенні слова: ми розгортали сніг руками, а потім обережно рвали, намагаючись максимальньо зберегти довжину кожної рослини. З них же іще треба було сплести вінок — прощальний вінок з рідної землі.

З Києва професор повернувся сумний і пригнічений. Не приховував причин свого настрою: йому боліла реакція тодішнього керівництва Співки (її очолював П. Загребельний) — тільки вийшли з приміщення і постояли, поки траурна процесія рушить на цвинтар. Сприймав це як неповагу і безсумлінність, як людську, так і професійну.

Сам же Роман Теодорович був керівником вимогливим і мудрим, толерантним і доброзичливим. Очолюючи філологічний факультет, робив усе, аби згуртувати, до речі, непростий колектив. Кожному ставав у пригоді. Працю кожного шанував. Пам'ятаю, як ішла на пенсію Л. Зелепукіна («баба Зелепукіна» — в любовній номінації студентів російського відділення), мудра і грізна літня викладачка історичної граматики (вона приїхала у Тернопіль із Пензи), яка «відмінно» ставила лише тим студентам, котрі в уривках давньоруських текстів уміли знайти «помилку писця». Роман Теодорович на раді факультету в присутності всіх співробітників сказав їй багато добрих слів, а ще подарував напам'ять яскравий гуцульський ліжчик, аби і в такий спосіб ювілярка відчувала тепло своїх колег.

Якось даючи мені доручення, Роман Теодорович попросив виконати його невідкладно. Я змучено відповіла: «Звісно, відкладений тільки сир добрий!». На що професор миттєво зреагував: «Та й то тільки в переселенців». А далі пильно

глянув на мене і поцікавився: «А ти якого кореня, Лесонечко? Хто твої батьки?». Так і з'ясувалось, що я теж з переселенців. Практично усі мої рідні знали і любили Романа Теодоровича. У сестри і швагра Роман Теодорович читав філософію (істмат) у вищій школі, і вони захоплено відгукувалися про нього. Мої тітка Параня вишила, а мама пошила до 50-ліття професора знамениту вишиту сорочку (цікава історія про неї детально описана у його «Вертепі»). Якби Роман Теодорович не залишав мене на кафедрі, хтосна чи зустріла б я свого чоловіка, з яким у щасливому шлюбі живу уже 27 рік.

Пригадую ще один промовистий випадок. У 1993 році земляки моєї матері (вимушені переселенці зі Старого та Нового Люблинця, що у Любачівському повіті) намірилися упорядкувати цвинтар у своєму рідному селі, що тепер уже належить Польщі. Виникла проблема з оформленням закордонних паспортів. Їх треба було зробити багато, та ще й швидко. Роман Теодорович (на той час голова Тернопільської облдержадміністрації) допоміг.

У часі спілкування із людьми є певне співвідношення: так от я у своєму житті більшість років знала Романа Теодоровича (аніж не знала його). Я мала честь бути присутньою на святкуванні усіх його ювілеїв. Як зараз пам'ятаю виступ Володимира Вихруца в обласній спілці письменників на 50-літті і акцент на тому, що скоро, мовляв, таки виділять квартиру Гром'якові Р. Т., в якій би професор мав власний кабінет. І жартівливу реакцію Романа Теодоровича до Володимира Павловича: «То облплан це запланував?». 60-річчя було сумним: Гром'яки поховали старшого сина. І коли Роман Теодорович кожному присутньому у великій, уцертъ заповненій залі «Шляхбуду» дарував і підписував свою книжку «Давне і нове», мені вкотре подумалось: «Яке треба мати велике серце, аби так дбати про чужих дітей, любовно і безкорисливо допомагати їм, не озлобитися на світ, попри всі пережиті втрати!».

70-ліття святкували порівняно недавно, тому й пам'ятається найкраще. Святкували пишшно. Людей прийшло і приїхало багато. Говорили і співали, обнімали і цілували, вручали квіти і дарунки. Наш ректор твердо сказав, що університет скрізь і всюди асоціюється з іменем професора Гром'яка Романа Теодоровича. І це була правда. Від кафедри історії літератури, що повним складом стала на сцені, делеговано з дарунками мене, Марію Миколаївну Данилевич, Олександра

Миколайовича Ткачука. Відповідно за мною — промова, за Марією — квіти, в Сашка — картина. Завершуючи вітальне слово, я набралася відваги і за галицьким звичаєм поцілувала професорові руку, яка не одному з присутніх (та й відсутніх) дописала речення, абзац, а, може, й параграф... Професор був зворушений до сліз.

Роман Теодорович не шкодував ідей, ділився ними щиро, тішився їх матеріалізацією у працях своїх учнів та колег. Науковий альтруїзм професора Гром'яка знала і шанувала величезна когорта дослідників. Один із прикладів — історія появи 1997 р. у столичному видавничому центрі «Академія» «Літературознавчого словника-довідника». Його редагували професори Гром'як Р. Т. та Ковалів Ю. І. А от до створення видання були залучені понад 50 авторів. Разом з відомими професорами над виданням працювала молодь — творча, ініціативна, виплекана науково-педагогічним генієм Романа Теодоровича. Майже тридцять авторів словникових статей були викладачами філологічного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка (повний склад авторського колективу, до речі, зазначений на сторінці 749-ій першого видання словника). Професор довіряв своїм учням і колегам. І «пишний намір» (за П. Кулишем) зреалізував зусиллями колективними. Спокуса егоїстичного індивідуалізму у підготовці такого потрібного проекту обминула Романа Теодоровича. Попри розмаїті оцінки, словник виконав (і виконує — адже й наступне (2006 р.) видання розійшлося) свою місію: задовольнив потребу філологічної спільноти України у назрілому новому виданні літературознавчо-термінологічного апарату.

Усім своїм життям Роман Теодорович стверджував, що для науки не існує периферії. Професор тернопільського вишу, він був бажаний лектор і в Ягеллонському (Польща), і в Іллінойському (США) університетах, і у винятково престижній в Україні «Києво-Могилянській академії». Роман Теодорович завжди дбав, аби студенти Тернополя почувалися в центрі літературного і наукового життя свого часу. Це завдяки його зусиллям у різний час (а то й неодноразово) викладачі і студенти філфаку мали змогу побачити і почути Дмитра Павличка, Івана Драча, Павла Загребельного, Володимира Яворівського, Івана Малковича, Галину Гордасевич, Марію Влад, Романа Лубківського, Степана Сапеляка, Романа Іваничука,

Євгена Дударя і багатьох-багатьох інших, чия творча праця визначала стан розвитку сучасної української літератури.

Особисті контакти професора Гром'яка дозволили вітати в стінах університету таких світочів сучасної науки про літературу, як Микола Неврлий, Микола Мушинка, Омелян Пріцак, Марко Павлишин, Магдалина Ласло-Куцюк, Григорій Грабович, Анна-Галя Горбач, Зіновія Франко, Михайло Наєнко, Юрій Ковалів, Тамара Гундорова, Іван Денисюк, Микола Ільницький, Микола Сулима, Микола Жулинський. Я вже не кажу про те, якими представницькими були наукові конференції, організовані зусиллями Романа Гром'яка — одного з чільних теоретиків літератури в Україні. Такі зустрічі, таке спілкування безумовно сприяло витворенню особливого інтелектуального середовища, плеканню покоління, що стало школою професора Р. Т. Гром'яка.

Пишу спогади про улюбленого професора і вірю, що в когорті його вихованців є ті, кому до снаги продовжити традиції Гром'якової школи, розвинути і помножити їх. Бо тільки так тепер можна пошанувати Вчителя і засвідчити йому свою вдячність.

*Олег Васишин,
канд. філол. наук, професор
Кременецької обласної
гуманітарно-педагогічної
академії ім. Тараса Шевченка*

Мій учитель і наставник: спогади про професора Романа Гром'яка

Доля дарувала мені зустріч з професором Р. Т. Гром'яком — непересічною особистістю для того, аби по-справжньому зрозуміти таїну слова... Розповісти про наші стосунки — справа честі і моєї вдячності за наукове наставництво.

На початку 90-х років ширився рух створення осередків Товариства української мови імені Т. Шевченка. Повноважним представником від цієї громадської організації був Роман Гром'як — тодішній очільник обласної філії. Саме йому доручили провести установчі збори у Кременці. Після засідання беру на себе сміливість запросити шанованого всіма професора й громадського діяча Романа Теодоровича Гром'яка на каву у своє скромне помешкання. Відразу поспішаю показати свої численні матеріали з літературного краєзнавства, а особливо зібрані з усіх-усюд рідкісні видання 60-х років Харчукової «Волині».

Із захопленням розповідаю про поїздки на батьківщину до матері незабутнього Бориса Харчука — село Лози на Збаражчині. Професор внутрішньо відчув близькість наших намірів — зробити спробу повернути чесне ім'я Бориса Харчука українській літературі через ґрунтовне наукове дослідження. Порада професора була слухною — час братись за дисертацію. Тож не прислухатись до «людини, яка вміла вислухати і мала право повчити, засіяти в серце сподівання, подати руку» було б вели-

ким гріхом. (О. Герман. Весняний промінь згас // Свобода. — 2014 — 1–7 трав.).

Кременець у житті і науковій діяльності Романа Гром'яка займав неабияке місце. По-перше, це був полікультурний осередок, у якому акумулювалися творчі набутки дослідників українсько-польського літературного пограниччя, по-друге, причетність до древнього волинського міста двох прозаїків Бориса Харчука та Уласа Самчука змушувала пильніше заглибитись до витоків їхніх художніх світів. Тим паче, що спонукали до наукових пошуків і приятельські стосунки з Борисом Харчуком. Про це Роман Теодорович не раз згадував у своїх статтях та виступах на конференціях у Кременці.

Серед польських літературознавців у Романа Теодоровича склалися приятельські стосунки із професором Варшавського університету Едвардом Касперським.

Перебуваючи на початку 90-х років у Тернопільському педагогічному інституті імені Володимира Гнатюка, польський гість вирішив навідатись на батьківщину Юліуша Словацького, аби вклонитись рідним пенатам поета.

Згодом ми із дружиною щиро зустрічали у своєму помешканні здорових чоловіків у святкових краватках (навіть на лацкані піджака Романа Гром'яка виблискував значок «Депутат Верховної Ради СРСР»), а це додавало нам, господарям, зайве хвилювання: бачите, он яких поважних гостей маємо. На порозі квартири син Роман, як і годиться дитині, очікує гостей. Вони не забарилися: із дипломата виймає червону цукеркову коробку із золотою стрічкою варшавський гість. За традицією просимо шановних науковців до столу. Ініціативу пригощання бере на себе дружина і люб'язно частує їх національними стравами. Упродовж гостини спілкуємося на всілякі теми, але про літературу — найбільше. Спливає короткий обід, і ми проводжаємо професорів. Уже на подвір'ї біля легківки професор Гром'як пропонує таки братись за написання кандидатської дисертації про Бориса Харчука і обіцяє свою опіку як наукового керівника. Це рішення тоді було не спонтанним, але цілком усвідомленим: довголітні стосунки з Борисом Харчуком давали підстави для майбутніх наукових пошуків.

Замкову гору — перлину Волинського краю — прагне відвідати кожен гість Кременця. Професори погоджуються, і ми ідемо містом (кермує сам Роман Теодорович). Невдовзі опиняємося біля підніжжя Замкової гори, яка зустрічає нас лагід-

ним вітерцем. Беру на себе роль екскурсовода: розповідаю про історичну минувшину непокірної кременецької твердині. Роман Теодорович вносить деякі корективи у мої екскурси, а це для польського науковця є вельми цікаво й інтригуюче. За традицією відкорковуємо пляшку «Шампанського». Під передзвін бокалів звучать слова приязні та надії про наступні зустрічі.

А в мене з тієї хвилини єдине бажання — вишукати все про Б. Харчука. Тому й вступаю згодом на навчання в аспірантуру Тернопільського педагогічного інституту імені В. Гнатюка. Усі чотири роки навчання стали для мене доброю літературознавчою школою під керівництвом професора Гром'яка, який саме тоді обіймав посаду Представника Президента України в Тернопільській області. Для аспіранта, який прагнув зустрічі з науковим керівником, (а був він завжди тактовним і толерантним) консультації відбувалися, як правило, у салоні службової легківки, а в останній рік на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства, яку Роман Теодорович знову очолив. Як скрупульозно професор Р. Гром'як працював над рукописом моєї дисертації засвідчує цей лист: «Олеже! Повертаю п. Гаврилом Чернихівським I розділ: для осмислення, доопрацювання і передруку.

Як бачиш, я його читав, прагнучи «причісувати». Чи може бути в такому вигляді? — Звичайно.

Ти аналізуєш твори тільки через призму образів-персонажів, які виражають авторську концепцію. Забуваєш, що весь виклад повинен «стріляти» в задум: в еволюцію мислення письменника. А виклад першого розділу, що називається «Епос: жанри, конфлікти, характери, поетика, стиль» повинен стріляти в усі ті моменти.

До речі, треба буде подумати про порядок їх розташування, щоб усе вийшло послідовно.

Треба обов'язково дописати підсумок-висновок до першого розділу, в якому дати відповіді на поставлену в назві розділу проблему: які конфлікти розв'язував Харчук, які освоював і по-своєму трансформував такі жанри — повість, оповідання, новелу.

У ранній період творчості, як і потім, він писав одночасно малі жанри і роман. Це цікава річ (десь ти про це мимохіть згадав). Що не «лізе» в роман, то виявляється в оповіданнях і повістях Б. М. (йдеться про Харчука — О. В.) завжди скаржився: сів писати роман — не йде, написалася «повістина».

Треба в кінці розділу, як і на кінець дисертації, подати навіть статистику: скільки повістей, оповідань і новел, крім «Волині», написано в перший період творчості. Як їх за тематикою, проблематикою, конфліктами тощо можна погрупувати. До кого з побратимів-літераторів він тяжів, кому протистояв і т. ін.

Піднімися над Харчуковими текстами (у тебе ж тема: Харчукова творчість у контексті), все це має бодай словом-двома прохоплюватися протягом викладу.

Висновок до першого розділу на 3–5 сторінки передаси, щоб ми погодили до передруку.

Успіхів у шліфуванні!

3.03.96 р. Р. Гром'як».

Звичайно, після такого фахового аналізу нічого іншого не залишалося, як по-новому перечитувати усі тексти і «дочисувати» канву дисертації в руслі вимог і порад професора. Що з того вийшло — засвідчує уже другий лист з Тернополя від наукового керівника: «Олег Васильович! Прочитав другий і третій розділи. Йде далі все краще. Здається, що порівняльна характеристика двох редакцій «Волині» написана іншою рукою. Добре й густо.

Третій розділ варто розбити на два параграфи. Загальна назва може бути «Еволюція художнього мислення Бориса Харчука третього періоду його творчості: 1.1. Трансформація художнього світу в другій редакції тетралогії «Волинь».

Над другим треба ще подумати. Його виділити треба конче, але того матеріалу, який ти подаєш після «Волині», замало. Зрештою, залишаються поза увагою повісті «Двоє», «Млиновеччина», «Палагна», «Панкрац і Юдка», «Соломонія», «Вишневі ночі». Чому немає жодного слова про «Майдан» і «Кривняки»? Це я пишу, не читаючи «Висновків». Беруся до них.

Висновки короткі і неповні: радикально переробити!

Очевидно, підсумовуючи кожний розділ, докладно говорити про особливості кожного з трьох періодів: три періоди творчості — три розділи дисертації. Одні твори докладно аналізуються, інші згадуються за типологічним методом (береться до уваги тема, образи, хронотоп)».

Як бачимо, в процесі написання другого й третього розділів не скористатися слушними зауваженнями і роздумами (це слово дуже любляв Роман Теодорович) наукового керівника — означало б звести нанівець парадигму художньої обсерва-

ції Харчукової епіки. Тож, значно розширивши кут зору на величезний материк прозового доробку, стало можливим простежити джерела та еволюцію творчого мислення митця, його соціальну проникливість та прозорливість, філософську глибину, самотність потужного силового поля Харчукового епосу.

Співучасть наукового керівника на всіх етапах роботи над дисертацією обов'язкова не тільки в силу виконання ним цих функціональних обов'язків. Поважний науковець, а саме таким був професор Гром'як, добивався чіткості і лаконічності будь якого тлумачення, не вдаючись зайвий раз до надмірної термінологізації.

Сказати, що автореферат нашого дисертаційного дослідження за першим разом пройшов крізь сито наукового керівника без «полови», було б справжнісіньким лукавством. Тільки після третього читання Роман Теодорович «давав згоду» на друк автореферату.

У моєму архіві зберігається витяг з протоколу № 8 спільного засідання кафедр історії української літератури та теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського державного педагогічного інституту від 20 червня 1996 року, на якому йшлося про рекомендацію до захисту моєї дисертаційної роботи. В обговоренні брали участь кандидати філол. наук, ст. вик. В. Махно, П. Сорока, Л. Вашків та доктор філ. наук проф. Р. Гром'як.

Буде доречним знову зацитувати його виступ як зразок виваженого й толерантного аналізу, який засвідчував глибоку обізнаність вченого із творчим набутком Б. Харчука та вміння професора Гром'яка його інтерпретувати: «Запропонована робота є найповнішим дослідженням літературної творчості прозаїка Б. Харчука, дозволяє під новим кутом зору оглянути другу редакцію роману-тетралогії «Волинь». Автору роботи вдалося проникнути в психологію художньої творчості прозаїка, але вписати письменника в контекст було не просто. Час примусив дивитись правді в очі. Що ж відбулось з Б. Харчуком? П'ять років вилучення з літератури. Використано дві брошури, які в очах світової громадськості понизили національно-визвольний рух. Дисертація писалася і задумувалася як літературний портрет. Проблеми обличчя не заглянцювали, а представили його за традицією. Харчук у другій редакції тетралогії «Волинь» не позбувся до кінця принизливих елементів. Він відпрацьовував рукопис досить ретельно. Однак

нищівна рецензія на четвертий том «Волині» в «Советском писателе» робить з нього заядлого націоналіста. У Харчука був свій вертеп. Те, що він говорив і писав, мало певне розходження... триада повістей про материнство («Коляда», «Онук», «Світова верба») засвідчила прорив до раніше забороненої теми, явила досконале художнє письмо. В останньому прижиттєвому творі «Мертвий час» немає апологетики. Це його реалістична тенденція. Він справді прихований патетик. Одним із шляхів, яким проривався до читача, то була його параболічність (притчевість). Дуже високо цінував «Плаху» Ч. Айтматова та «Знак біди» В. Бикова і хотів щось подібне створити: символ руйнації роду і народу. Тяжів також до інакомовності. Хотів написати останній роман про долю західняка в умовах сталінського свавілля, але не судилось».

Кажуть, що кременчанам сам Бог велів писати і захищати дисертації, адже літературні пам'ятки минулих століть ваблять до себе науковців. Я вже не вперше висловлююсь про те, що істориків літератури треба «захворіти» письменником, якщо така «недуга» буде тяжкою, більше ймовірності тоді до успіху. Отже, аби достеменно вивчити усі перипетії непростого Харчукового життя в літературі за порадою Гром'яка довелося відвідати ряд архівів, записати низку спогадів, навіть відзняти відеофільм, зрештою організувати в педколеджі єдину в Україні світлицю — музей письменника. Варто віддати належне і науковому керівнику Романові Теодоровичу Гром'яку, котрий, власне, через особисту дружбу з Борисом Харчуком стимулював мене до пошуку істини. Тож у тому, що відбулося моє наукове зростання (захист дисертації 27 травня 1997 року в Інституті літератури НАН України ім. Т.Г.Шевченка) є й велика заслуга мого наставника, світлої пам'яті, блискучого літературознавця і публіциста Романа Гром'яка.

Окрема сторінка в наших стосунках — це тривалий пошук матеріалів із увічненням пам'яті Бориса Харчука та Уласа Самчука. Жоден із ювілеїв цих двох волинських прозаїків не обходився без участі Романа Теодоровича Гром'яка (детальніше про це дивіться у статті «Українське харчукознавство упродовж другої половини ХХ століття і внесок у нього професора Романа Гром'яка — Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Літ-ство: за ред. д.ф.н. Ткачука М.П. — Тернопіль : ТНПУ, 2011. — Вип.33. — С.54-62).

Про увічнення пам'яті прозаїка Уласа Самчука засвідчують численні факти в нарисі-путівнику Гаврила Чернихівського «Тилявський літературно-меморіальний музей У. Самчука»: «Пригадую першу нараду керівників у Тилявській школі навесні 1992 року. Тодішній Представник Президента у Тернопільській області Р. Гром'як запевнив нас, ініціаторів створення музею письменника в Тилявці, що коштів на цей музей область не пошкодує. <...>

... Першими до новоствореного музейного закладу увійшли професори С. Пінчук та Р. Гром'як... Його запис був першим у день відкриття музею 27 вересня 1993 року: «Улас Самчук приїхав у Тилявку хлопчиком і тут змужнів духом. Ішов юнак навчатися, мабуть, не думаючи, що піде звідси у вічність... Сьогодні видатний український письменник повернувся у село Тилявку навіки... ожила епоха письменника. Тепер мусимо подбати про те, щоб сюди ішли люди, щоб збагачувалася і урізноманітнювалася експозиція... Слава землі Волинській, яка зродила соборного письменника!».

На високому рівні було пошановано 90-95-ту річницю від дня народження Уласа Самчука. Всеукраїнський оргкомітет очолював професор Р. Гром'як, що свідчило про його високий авторитет як самчукознавця.

Вперше 27 березня 1995 року древній Київ віншував Уласа Самчука. Любов до творчості письменника-земляка зібрала на це свято численних краян з Дерманя, Тилявки, Рівного, Кременця, Тернополя, Шумська. Чого тільки не перемовлено було в «рафіку» за якихось шість годин... професор Гром'як, крім цікавого спілкування, дуже прагнув дочитати до кінця том славнозвісного роману «Ост» («Втеча від себе»). Непомітно спливав час і золоті верхи куполи столичних соборів урочисто засяяли перед нашими очима. На ювілейному вечорі у Будинку вчителя особливо зворушливо промовляли М. Жулинський, І. Драч, С. Пінчук, Є. Шморгун, Р. Гром'як.

Як пристрасний ритор Роман Гром'як у доповіді «Феномен Уласа Самчука в українській культурі» акцентував на такій тезі: «Життєвий шлях Уласа Самчука, його літературна спадщина становлять дуже цікавий феномен у світовому українстві. З одного боку, цей феномен є результатом, функцією української історії і культури першої половини ХХ ст., а, з другого, — все виразніше виявляє характер націєтвірного чин-

ника» (Гром'як Р. Культура, політика, інтелігенція. Публіцистика. — Тернопіль, 1996. — С. 66).

З приємністю згадую участь Романа Гром'яка у відзначенні 90-річчя від дня народження вченого і громадсько-політичного діяча Романа Бжеського (1994), у відкритті пам'ятника Т. Шевченку у Кременці (1995), у вшануванні пам'яті геніальної Лесі Українки біля пам'ятника Дочці Прометея у Великих Бережцях.

А ще — численні зустрічі на кафедрі, в колі родини — пані Марії та їхніх славних синів. Гріють серце і душу численні світлини та автографи-дарунки на Гром'якових книжках — як дотик до нашої багаторічної приязні.

І на останок: чи відбувся б я як літературний слідопит без допомоги Романа Теодоровича Гром'яка? Думаю, що таке запитання може поставити собі кожен, хто працював під орудою цього невтомного ратая на науковому полі України.

*Ростислав Семків,
канд. філол. наук, доцент
Національного університету
«Києво-Могилянська Академія»*

Роман Теодорович: постійна присутність

Трапилося так, що в моєму житті були майже рівні проміжки, упродовж котрих Роман Теодорович був присутнім зримо або ж, навпаки, незримо. Уперше його ім'я потрапило у моє поле зору в формі графіті на стіні одного з тернопільських будинків. Це було ще до розвалу Союзу, у 1989 році, й у місті тривала перша вільна передвиборча кампанія: до того «трудящим» завжди пропонували одного кандидата, а тепер хтось мав сміливість висунути альтернативну партійній кандидатуру — від демократичних сил. У той спосіб у Верховній раді тогочасного СРСР мала з'явитися (і справді з'явилася) опозиція. Зрозуміло ж, це був ще один крок до розвалу комуністичного монстра. От і, власне: якщо рухатись від Музичної школи № 1 вниз до скверу, в якому сидить Шевченко, там на стіні одного з компартійних будинків доволі великими літерами писало: «В мене думка є така — голосуй за Гром'яка!» (цікаво, що той напис тоді так і не стерли — вочевидь, настрої саботувати системі поширився вже і на правоохоронців). А я, у той спосіб, дізнався, що у нашій спільноті є непересічні люди, котрі можуть кинути виклик владі партії, сила якої на той час ще видавалась тотальною. Постаць альтернативного кандидата Романа Теодоровича Гром'яка, про котрого я одразу спробував дізнатися якомога більше, означала саму можливість робити суспільний вибір. Врешті, це й означало демократію — не менше.

Самого Романа Теодоровича я побачив через три роки, вже після його роботи у Верховній раді Союзу, й напередодні проголошення незалежності. Десь тоді, на початку весни 1992 року,

переможці обласних та республіканських олімпіад з української мови й літератури мали співбесіду з викладачами Тернопільського педагогічного, котра мала замінити нам вступні экзамени, якщо ми обирали відповідну спеціальність. На той час я вже твердо вирішив, що маю писати, а для цього варто ще більше читати й вступати на філологію. На співбесіді ми з Романом Теодоровичем дуже цікаво подискутували про книжки Стельмаха й ще трохи про Верлена, після чого домовилися, що я принесу професору на відгук рукописну добірку своїх віршів. Далі все сталося закономірно: я опинився в інституті на філології, а мої початківські поетичні спроби Роман Теодорович розкритикував ущент. Хоч тоді мені було з цього приводу сумно й навіть обурливо, зараз я розумію, що він, звісно, був правий.

Проте далі професор знову зник з моїх радарів, бо став Представником Президента України в Тернопільській області, тобто, як пізніше йменували дану посаду, губернатором. До слова сказати, цей свій досвід він не любив: пізніше в розмовах не раз нарікав, що можливостей щось реально змінити не було, а закінчилося все зі зміною президента, коли демократів почали рішуче відсувати на маргінес. Тож наступна наша зустріч відбулася вже у 1996, коли я почав під його керівництвом писати свій диплом.

Власне, цей період нашого спілкування і був найбільш інтенсивним. Роман Теодорович на той час читав на філологічному факультеті курс «Теорія літератури», проте ще більш цікавими для мене були його консультації, котрі переростали у 2–3-годинні розмови про літературу, методи її дослідження та сучасний літературний процес (Роман Теодорович був, та й залишається дотепер, чи не єдиним вітчизняним теоретиком літературної критики — цьому присвячена його докторська і кількатомна «Історія української літературної критики»). Якраз тоді з'явилася антологія «Слово. Знак. Дискурс» за редакцією М. Зубрицької та І. Фізера, на що мені одразу ж було звернуто увагу: для самого Романа Теодоровича найбільш концептуальним виглядав рецептивний підхід, тож саме від нього я почув уперше імена Г. Яусса та В. Ізера. Утім, бачення у професора було, звісно ж, панорамним, тому в рекомендованому читанні ми рухалися, з одного боку, ретроспективно і вглиб — до феноменології Р. Інґарена та Е. Гусерля, герменевтики Г. Г. Гадамера, М. Гайдеґґера, Ф. Шлеєрмахера, але також тримали у полі зору контрапунктні підходи структуралістів,

квінтесенцію методу яких пропонував у своїх працях Ю. Лотман. Тоді ж прозвучало ім'я Жака Деррида, котрий пропонував підхід, що видавався Роману Теодоровичу підозрілим й, можливо, не надто виправданим, але точно імпонував йому азартністю та дослідницькою сміливістю. Тепер я розумію, що мене тоді захоплювало й що надихає дотепер: Роман Теодорович із надзвичайною цікавістю ставився до предметів своїх досліджень (теорія, методологія, критика) й умів зацікавити ними інших. Від нього просто променіла енергія творчого пошуку, і його прізвище тут прекрасно пасувало — Гром'як!

Не менш сміливим, як на той час, було звернення до психоаналізу. За Фройдом у колі наших зацікавлень з'явився Юнг, котрий, попри теперішній скепсис до його теорій, надзвичайно пасував до аналізу колективного переживання міфу і, відповідно, мого предмету досліджень — пісенної лірики Українських січових стрільців. Відповідно, дипломна робота містила аналіз рецепції творчості О. Бабія, В. Бобинського, Р. Купчинського, братів Лепких та ін., поезію яких у 90-их сприймали вже не стільки з точки зору розгорнутих у ній мотивів (адже там не лише героїка, а також кохання, гумор і т. д.), а у загальній перспективі легіонерського чину. Роман Теодорович був керівником ліберальним, а тому толерував нові й нетрадиційні ходи аналізу, відсікаючи, щоправда, надто спекулятивні виверти, диктовані моїм дослідницьким запалом. Роботу ми захистили успішно, надрукували двійко статей, і я почав готуватися до вступу в аспірантуру.

А далі саме Роман Теодорович різко змінив траєкторію моєї біографії, коли одного дня, прийшовши на кафедру, запропонував до аспірантури не вступати, а, натомість, зважитись на те, що виглядало тоді абсолютною авантюрою: фактично, почати все з нуля і вступати на магістерську програму з літератури у Києво-Могилянській Академії. Про розмах літературознавчих досліджень у Києві мені вже було відомо: разом із Романом Теодоровичем ми побували на одній із столичних конференцій, де я вперше почув виступи Івана Фізера та Григорія Грабовича, а також познайомився з майбутнім керівником своєї магістерської роботи — Соломією Павличко. Власне, Роман Теодорович, котрий був у неї свого часу опонентом на захисті докторської дисертації, нас і познайомив.

Вступ, попри мою тогочасну самовпевненість, виявився не аж такою простою процедурою — справжня ініціація з усіма супутніми хвилюваннями. Далі почалося ще більш напружене

навчання і на кілька років ми знову втратили ближчий контакт, аж до мого навчання в аспірантурі, цього разу вже в Могилянці. Проте Роман Теодорович не випускав мою академічну активність зі свого поля зору й тому логічним чином став опонентом і моєї дисертації, котра була захищена у 2002 році.

Назовсім ми не переставали спілкуватися ніколи, хоча далі зустрічі ставали все більш уривчастими — головним чином, на дальших захистах у Києві чи Тернополі, де Роман Теодорович був членом спецрад, а я виступав опонентом. Мене також тішила дружба обох моїх тогочасних наставників: Романа Теодоровича Гром'яка і Дмитра Сергійовича Наливайка. Обоє уособлювали для мене найбільш динамічний вектор розвитку вітчизняної науки про літературу, адже сприяли, кожен на своєму місці, розвитку знехтуваної в радянський час компаративістики. Кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства, котру заснував і очолював у Тернополі Роман Теодорович, була місцем застосування й розвитку багатьох ідей Дмитра Наливайка. Кожного разу, коли мені траплялося зайти на його кафедру, Роман Теодорович захоплено говорив про нові українські та зарубіжні видання, розповідав про теми досліджень своїх аспірантів та ділився творчими планами. Все це було надзвичайно цікаво. Такою і має бути кафедра: спільнота людей, що не припиняють наукового пошуку і раді поділитися новими ідеями з колегами в академічній спільноті. Тут же варто згадати про винятково колегіальний стиль спілкування Романа Теодоровича: він ставився з однаковою повагою та зацікавленням до всіх, хто в його очах провадив такий пошук.

Тому зараз, через порівняно невеликий, хоч і значний відтинок часу, відколи Роман Теодорович вже не з нами, я й далі відчуваю його незриму присутність. Мені здається, що варто лише зайти на кафедру в Тернополі і я одразу його побачу, а далі почнеться традиційна цікава розмова про літературу й життя, адже біжать вони для справжніх літературознавців поруч одне одного. Я досі чую його інтонації, коли він побиває в суперечках уявних опонентів чи просто розгортає черговий цікавущий науковий сюжет. Відтак, я ніколи не скажу, що Роман Теодорович *був* у моєму житті — він залишається своїм словом, письмом, настроєм і енергією. Дослідження літератури має захоплювати — ось та головна теза, котру я, й не лише я, перейняв від Романа Теодоровича Гром'яка, і якій нам випадає бути вірними й надалі.

*Наталя Лобас,
канд. філол. наук, доцент
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Школа Гром'яка

В українському літературознавстві багато видатних постатей. Але не до кожного прізвища додають слово ШКОЛА.

Хто би брався заперечити існування «школи Гром'яка»? Школи як окремого дискурсу, як інтелектуальної спільноти людей, зорієнтованих на однакові цінності.

Уперше про «школу Гром'яка» почула, так би мовити, на чужій території, коли вирішила взяти участь у студентській науковій конференції, присвяченій творчості Грицька Чубая, що проходила в Могилянці. Сьогодні цей крок видається мені мало не авантюрним — перша у житті конференція, жодного наукового керівника чи бодай консультанта, жодного досвіду участі у таких заходах, лише захопленість творчістю поета, юнацький ентузіазм та, мабуть, якісь наукові флюїди, завдяки яким пишеш доповідь на одному подиху. І от, у підсумку наших студентських виступів, хтось із наукових метрів виголошує таке: «...У виступі тернопільських студенток відчувається школа Гром'яка». Зізнаюся, було шалено приємно. Ентузіазм та бажання пошуку — це школа Гром'яка.

На п'ятому курсі мені, як і всім, потрібно було вибрати тему дипломної роботи. Доля спрямувала мене до Романа Теодоровича. І, на відміну від більшості своїх однокурсників, я без жодних нав'язувань з боку наукового керівника придумала тему, самостійно добирала літературу і писала — як тямилу і бачила. Роман Теодорович із розумінням та акцептацією сприймав і мій максималізм, і мої пошуки, терпляче підправляв відверті дурниці й допомагав книгами та порадами. Ніколи не відчула з його, професора, боку насмішки чи необґрунто-

ваної критики. Бо ж самостійність наукової думки — це школа Гром'яка.

Після захисту диплома, закономірно прийшла черга на аспірантуру та кандидатську дисертацію. Роман Теодорович погодився керувати і цією роботою. Не приховую, я з гордістю відповідала на запитання: «А хто ваш науковий керівник?». Хоча і розуміла, що такого керівника просто не можна підвести. Щоправда, до дисертанта муза прилітає не завжди, а інколи пишеться не зовсім те, що потрібно. Пам'ятаю досі епізод, коли я, окрилена написанням та захистом дипломного проекту, принесла Романові Теодоровичу черговий фрагмент майбутньої кандидатської. І зрозуміла, що не все так просто: професор повернув мені мій текст, густо покреслений та скоментований. Критика була гострою: це не наука, це домисли, так дисертацію не пишуть. Ну що ж, отримати ляпаса інколи буває дуже корисно — це змушує опуститися на грішну землю, взяти себе в руки і почати серйозно працювати. Бо ж критичне ставлення до своєї роботи і висока планка — це школа Гром'яка.

І коли після успішного захисту, мене вітали і говорили компліменти, то як ніколи розуміла, що успіх дисертанта — це великою мірою заслуга наукового керівника: його підказок, його критики, його знання, його, зрештою, життєвої філософії. Вміння навчити інших — це школа Гром'яка.

А ще завжди, коли в університетських коридорах ми зустрічалися з Романом Теодоровичем, він незмінно брав мене під руку і, неспішно крокуючи, розпитував про справи, здоров'я, сім'ю, приправляючи розмову добрим жартом. Бо ж справжня школа — це не суха істина і не гола наука. Це, передусім, людяність і повага до кожного: від студента-першокурсника до колеги-доктора наук.

На жаль, я не спілкувалася із Романом Теодоровичем так тісно, як інші аспіранти, рідко ходила до нього додому, була не в курсі його приватного життя. Можливо, не вміла і не встигла висловити йому свою глибоку вдячність і повагу, те щось, що починає розумітися із віком та приходять із власним життєвим досвідом. Одначе знаю, що Роман Теодорович Гром'як назавжди для мене залишиться взірцем справжньої людини, такого ідеального професора, про якого можна писати книги. Одним із основоположників української літературної компаративістики. Душею і сутністю явища в українському літературознавстві під назвою «Школа Гром'яка».

*Леся Жазаревич,
канд. філол. наук, доцент
Львівського національного
технічного університету
імені Івана Пулюя*

Світлій пам'яті Романа Теодоровича Гром'яка

*І юних, і старих — всіх поглинає час,
І невеликий нам дається днів запас.
Ніщо не вічне тут: ми підемо так само,
Як ті, що вже пішли й що прийдуть після нас.*

*Омар Хайям,
пер. Дмитра Павличка*

У моє життя завжди приходили люди. Хтось із нього пішов, не залишивши ні найменшого сліду, а хтось залишився назавжди. Є люди, які вже давно на Тому світі, а їхня присутність то всміхається тихим і теплим спомином, то озивається добрим словом, то нагадує про себе поглядом. Фрагмент за фрагментом пам'ять відтворює образ одного із найсвітліших викладачів ТНПУ — Романа Теодоровича Гром'яка. Знала його тільки як викладача, але яскраві враження про нього залишили у пам'яті слід. Для мене він був людиною, яка горіла любов'ю до літератури і вміла запалити любов у серцях усіх, хто його слухав. Її можна було відчутти в інтонаціях, побачити в очах, які злегка примружував пан професор, цитуючи ті чи інші рядки. Лекції професора мало хто писав, бо він ніколи нічого не диктував. На першому курсі ми, не обтяжені літературознавчими знаннями після шкільної парти, часто просто губились у розумуваннях професора. А на п'ятому нам було

шкода пропустити хоч слово, відволікшись на писанину. Лекції Романа Теодоровича потрібно було слухати, співпереживати, стежити за думкою, отримувати насолоду від самого процесу. Пригадую, як він, невеличкого зросту, сивочолий, у класичному костюмі, з добрими очима і дзвінким, як на свій вік, голосом, зачудовано і так романтично першокурсникам філологічного факультету читав напам'ять поезію П. Тичини: «О, панно Інно, панно Інно! / Я — сам. Вікно. Сніги... / Сестру я Вашу так любив — / Дитинно, злотоцінно...». Ми чекали, що наш викладач після прочитання говоритиме про страждання, зраду чи муки від кохання. Та де ж там. Пан професор наголошував на важливості вживання кличної форми в українській мові.

Роман Теодорович ніколи не послуговувався записами. Це викликало повагу і захоплення аудиторії. Варто було в процесі мовлення бачити його жести — це не порожні слова. Це тісний зв'язок життєвого досвіду, знань, глибокої ерудиції та педагогічної майстерності. Здавалося, для нього література була не просто мистецтвом слова, а сенсом життя, найвищим виявом естетизму, найбільш впливовим мистецтвом, яке виліплювало із людини особистість. Думаю, саме тому він умів дуже вдало ілюструвати теорію художніми текстами. Досі поняття «алітерація» у мене асоціюється із поезією «Сипле, стеле сад самотній / сірий смуток — срібний сніг, — / Сумно стогне сонний струміль, / Серце слуха смертний сміх», а терміни «зміст» і «форма» — із «Баладою про відро» І. Драча, де «Я — цинкова форма. А зміст в мені — вишні...». На прикладі уривків із оповідання М. Коцюбинського «Коні не винні» Роман Теодорович пояснював, що таке цілісність художнього тексту, наголошував на важливості кожного слова. Спершу він цілеспрямовано відбирав фрагменти тексту й інтерпретував прочитане. Після короткотривалої паузи несподівано поставив, як нам здалося, дивне запитання: «Як ми називаємо людину без руки, ноги чи ока?». Відповідь була очевидною — інвалідом. Лише після цілісного прочитання прози й повторного її тлумачення аудиторія по-іншому сприйняла почуте, бо професор зумів акцентувати на важливості кожного розділового знака, усіх художніх деталей, та описів. Після цієї лекції збагнула — для філолога читати по діагоналі негоже.

Ніколи не забуду, як після неймовірно образних рядків Богдана-Ігоря Антонича: «Антонич був хрущем і жив колись на вишнях, / на вишнях тих, що їх оспівував Шевченко...», — Роман Теодорович акцентував не на особливостях семистопного ямбу, а на «Дванадцяти обручах» Юрія Андруховича, а точніше — на мистецькій інтерпретації та обрізуванні літературного персонажа, на правді та авторському домислі. Тоді зрозуміла — переді мною Велика Людина, яка здатна силою свого авторитетного слова підштовхнути до прочитання, на той час, непрограмного тексту й збагнути, що таке відповідальність перед кожною людиною зокрема та нацією загалом.

Роман Теодорович був веселим, щирим і щедрим. Він завжди ділився добрим настроєм, дотепними жартами, позичав студентам книги (навіть ті, які тільки-но привіз із-за кордону чи з конференції). Професор рекомендував тексти, варті уваги, давав мудрі поради, вмів із гумором виправляти помилки. Пригадую своє, тоді недолуге, формулювання на одному із студентських семінарів: «Літературознавцем було написано таке...». Роман Теодорович посміхнувся і сказав: «Пані Назаревич, як ви собі це уявляєте? Хіба можна взяти літературознавця за ноги і ним писати!?!». Стало соромно і смішно. З того часу намагаюся уникати пасивів.

Це був насправду світлий чоловік, який поважав у студентах і колегах передусім людяність та індивідуальну неповторність, відстоював право на інакшість кожного, ніколи різко не критикував. Роман Гром'як — один із небагатьох викладачів, які приходили на студентські вечори Літературної студії, вистави чи звичайнісінькі літературні посиденьки. Можна згадувати ще безліч пам'ятних моментів. І всі вони такі світлі, теплі та добрі.

Насамкінець розповім про ще один життєвий урок Романа Теодоровича. То була консультація до іспиту зі «Вступу до літературознавства». Перелякані першокурсниці з широко розплющеними очима слухали професора. Він, напевно, відчувши наш страх, розміреним, м'яким і зовсім неморалізаторським голосом промовив: «Філологині-богині, вчитися цілу ніч не варто, бо хто не наївся, той вже не налижеться. А хто не вмів лизати, той язичка обпече». Відтоді покроковість і систематичність ідуть зі мною пліч-о-пліч. Безмежно вдячна Роману Теодоровичу за те, що показав вектор руху, за те, що своїм

власним прикладом довів, як сильно можна любити свій фах, як невтомно треба працювати над собою, ділитися здобутими знаннями, інформацією, позитивними емоціями, новинками мистецького життя.

Світла пам'ять Вам, Романе Теодоровичу!

*Талина Одинцова,
канд. філол. наук, доцент
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Слово про Вчителя

Мені щастило на хороших учителів у школі, в інституті й у житті. Одним із тих, хто залишив у пам'яті найкращі спогади про себе, був Роман Теодорович Гром'як.

Я мала щастя навчатися у групі, де Роман Теодорович був куратором (група УФ-11, 1979–1983 рр.). Це був перший набір філологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка (тодішнього Тернопільського державного педагогічного інституту ім. Я. Галана). Через плінність часу багато призабулося, однак ті епізоди, які закарбувалися в пам'яті, нехай будуть маленькими штрихами до цілісного портрета шанованого Вчителя (саме Вчителя, бо від слова «викладач» трохи віє сухим академізмом, а Роман Теодорович не лише читав лекції і проводив виховні заходи, але по-батьківськи піклувався про нас).

Нам, тодішнім першокурсникам щойно створеного філологічного факультету, було відомо, з якими труднощами прийшлося зустрітися нашим викладачам. Пригадую, що в інститутській бібліотеці тоді ще не було вдосталь фахової літератури. Тому Роман Теодорович частенько приносив нам книжки зі своєї домашньої книгозбірні. Вони мандрували з кімнати в кімнату у студентському гуртожитку, іноді потрапляли до рук пізно вночі, але ми все ретельно вивчали й конспектували, бо ніхто не дозволяв собі не підготуватися до заняття. Нам хотілося знати стільки, скільки знав Роман Теодорович. Мені особисто його розповідь на лекції щоразу нагадувала нитку-павутинку, у якій воедино перепліталися різні персоналії, по-

дії, літературні реалії. Його заняття я би охарактеризувала сучасним словом «майстер-клас». У спілкуванні він був неквапливий, по-філософськи розважливий, часто з почуттям гумору.

За роки навчання в інституті ми зі своїм куратором об'їздили майже всю літературну Україну: Київ, Канів, Львів, Нагуєвичі, Колодяжне, Велеснів ... Були навіть у Білорусі в Брестській фортеці. Кожна така екскурсія — це подорож в історію української літератури. Про наші численні поїздки нагадують світлини, зроблені в різних куточках України. Ми відвідували всі музеї, пам'ятники, місця вічного спочинку не лише літераторів, а й усіх діячів української культури. Розповіді екскурсоводів нам видавалися скупими порівняно з тим, про що після екскурсії розповідав Роман Теодорович. Ми щоразу дивувалися глибині його знань про наших славетних майстрів слова, бо він знав такі цікаві факти про письменників, про які в цей час не можна було прочитати в жодній книжці, енциклопедії чи будь-якому іншому літературознавчому джерелі.

Проїжджаючи містами й селами України, він продовжував відкривати нам світ української літератури через принагідні коментарі. Пам'ятаю, коли ми поверталися з поїздки з Івано-Франківщини, Роман Теодорович попросив водія автобуса зупинитися біля кладовища при в'їзді до села Струсів Тернопільського району на Тернопільщині, де був похований поет Степан Будний. Це було весною, коли день добігав кінця, і розповідь Романа Теодоровича про поета запала в душу глибше, ніж лекція в аудиторії. Досі в мене перед очима викарбувані на пам'ятнику слова, які я запам'ятала на все життя:

Все лишаю з печаллю і сумом,
Хай буяє, хай квітне земля!
Лиш твою віковичную думу
Хто розвіє, о мамо моя!

Пригадую, як ми спізнавалися на пором, щоб відвідати Тарасову гору, тому прийшлося чималу частину дороги добігати. Нам було весело від того, що наш куратор біжить разом з нами.

На старших курсах уже почалася пора студентських весіль. Роман Теодорович не ігнорував запрошенням, він знаходив час разом з дружиною посидіти зі своїми вихованцями кілька годин за весільним столом.

Нам здавалося, що Роман Теодорович майже всіх українських літераторів знав особисто, судячи з тих численних зустрічей, які він організовував на факультеті. Ми залюбки їх відвідували, слухали розповіді письменників про їхню творчість, ставили запитання і брали автографи, перед тим оббігавши всі книгарні Тернополя в пошуках потрібної збірки.

Можна згадувати й згадувати різні епізоди зі студентського життя, і кожен з них розкриває особистість Романа Теодоровича як ерудованого філолога, мудрого наставника, турботливого куратора, великого українця і старшого товариша. Його українськість була ненав'язливою, але ми, майбутні філологи, її дуже тонко відчували. Зерно, посіяне нашим Вчителем та іншими викладачами, дало рясні плоди. Серед випускників нашої групи два кандидати філологічних наук, заслужений журналіст України, народний вчитель України, вчителі-методисти. Тішуся, що сьогодні не забракло тієї українськості моїм колегам-філологам на Донеччині, які до останнього залишилися вірними своїм життєвим і моральним принципам. Це Галина Вальчишин, Наталія Підгайна, Віра Чайківська (подаю дівочі прізвища), Петро Бай.

Жаль, але так влаштований світ, що настає час спогадів. Мабуть, про таких, як Роман Теодорович, Борис Олійник писав:

...Все в природі доцільно:
погане насправді вмира.
А хороша людина
лише переходить у пам'ять.

*Зіна Кушнірук (Коляда),
заслужений журналіст України,
студентка філологічного
факультету Тернопільського
педагогічного інституту
(1979–1983 роки)*

Доля дарує не так багато Учителів

Маленький штрих до спогадів про велику Людину

Уже далеке 21 листопада 1981 року. Я — студентка-другокурсниця філологічного факультету (українська мова і література) Тернопільського педагогічного інституту. У селі Великі Вікнини Збарзького району того дня відбувалося моє із Михайлом Кушніруком весілля. Погода була холодна, дощ упереміж із снігом. Сільські вулиці тонули у болоті. Але в молодості, коли поруч живе кохання, усе прекрасне — навіть погода. Сходилися гості, а найголовніше — приїхала моя група — УФ -21. Щирість, невимушеність, сміх...

Чекали молодого, який, за традицією, має кликати молоду до шлюбу. Тоді нареченій дружки розплітають косу, читають вівати, а мама накладає доньці на голову фату та вінок. Цей, дуже гарний, обряд зберігся у наших волинських селах і донині.

Чекали і ще одного гостя — на той час декана нашої групи, кандидата філософських наук Романа Теодоровича Гром'яка. Для моїх батьків, простих селян, які виховували четверо дітей і виживали завдяки тяжкій колгоспній праці, приїзд такої шанованої і відомої людини, вченого, був особливо хвилюючим. Як, мабуть, і для всіх гостей. Думаю, багато хто сумнівався, чи захоче їхати по осінньому бездоріжжю у віддалене від траси село пан професор. І хоч професором Роман Теодорович ще не був — стане ним буквально за якихось два роки — у моїх Великих Вікнинах його тоді вже так називали.

Метушилися гості, батьки благословляли нас з Михайлом на щасливе спільне життя. Яка ж була радість, коли хтось вигукнув, що на подвір'я заїхала автівка Романа Теодоровича.

До шлюбу до церкви у той час ми з Михайлом, звісно, не пішли. А от до розпису у сільській будинок культури поспішали. Ішли всією центральною вулицею, вклонялися людям, які стояли у воротах, аби подивитися на молодих. І лише у будинку культури перед сценою, на якій мав відбуватися розпис, спохопилися: я забула весільні туфлі, у які мала б перевзутися. Туфлі, класичні лаковані «лодочки» на височеному каблучку, які у той час ще й неможливо було купити, діставали бозна як.

На сцені вже стелили для молодих рушник. А наречена — у чоботях. Помітивши занепокоєння, підійшов Роман Теодорович. Тихенько запитав, що сталося. І поїхав до мене додому — за весільними туфельками.

Моя мама і досі з вдячністю й трепетом згадує цей епізод. Хоч минуло більше трьох десятків літ.

Згадують і мої рідні, земляки. Адже тоді, 21 листопада 1981 року, Роман Теодорович не погордував весільними гостинами у звичайній селянській хаті. Ані теплою щирою бесідою з простими людьми. Здебільшого розпитували пана професора, коли ж стане легше жити, чи буде та правда на світі? І, як зараз пригадую, хтось стиха розпочав стрілецьку пісню (її часто так само стиха наспівував мій тато):

Йшли стрільці до бою, стали на врага,
Всі разом скрикнули: ой слава, слава!
Там старенький батько окопи копав,
Він здалека бачив, як стрілець упав.
Сам собі не вірив, ні очам своїм,
Пішов подивився, а то — його син...

Хтось інший перебив ці, тоді заборонені, слова весільною мелодією. Але в кімнаті вже стояла незрима довіра до тернопільського гостя. І коли у 1992 році Романа Теодоровича призначили Представником Президента України в Тернопільській області, вікнинці ніби про знайомого, та з прихованою гордістю, казали: він приїжджав до нас у село...

Звичайно, це дуже маленький штрих до спогадів про відомого громадсько-політичного діяча, професора, вченого. Про Романа Теодоровича сказано, написано чимало високих слів.

Та, думаю, багато хто шанував його за велику і водночас просту філософію мудрості — бути щирим із собою та з людьми...

Уже пізніше, працюючи журналістом, мені не раз доводилося брати інтерв'ю у Романа Теодоровича. Але я завжди відчувала себе його ученицею. У тому, що відкрив мені багато цікавих і невідомих імен у літературі, культурі. Що умів побачити у мені талант до слова і рекомендував усіяко розвивати його. Що тішився з моїх перших і подальших успіхів у журналістиці, хоч і пророкував наукову діяльність.

Вдячна долі, що Роман Теодорович був куратором нашої групи і деканом. Науковим керівником моєї дипломної роботи, присвяченої Борисові Харчуку. Що ділився своїми знаннями.

За те, що відкривав нам, тоді ще таким юним, Україну у мандрівках місцями Івана Франка, Львівщиною, старовинними замками...

Коли студенткою-дівчиськом я вперше побувала у домі Романа Теодоровича, мене вразили книги, дуже багато книг. Не знаю, чи стільки бачила у нашій сільській бібліотеці. І я зрозуміла: світ цей неосяжний і незбагнений.

Тепер, через роки і життєвий досвід, я знаю й інше: доля дарує не так багато Учителів.

*Оксана Кушнір,
канд. наук
із соц. комунікацій, доцент
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Тютюка*

З шаную і вдячністю до славетного Вчителя

*Учитель торкається вічності:
ніхто не може сказати,
де закінчується його вплив.
Генрі Адамс*

Відомий літературознавець, громадсько-політичний діяч та педагог Роман Теодорович Гром'як. У моїх спогадах Він — порядний чоловік, люблячий батько і дідусь, розумний і справедливий вчитель, інтелігент і патріот, людина багатогранна, мудра, добра, працьовита, з почуттям гумору і любові до Бога, рідних, поваги до людей праці, справжній українець.

Доля ласкаво подарувала мені шанс зустрічі з Романом Теодоровичем ще у шкільні роки. Тоді я була наймолодшою членкинею Союзу Українок Тернополя, який очолювала Марія Гром'як. Як солістка народного аматорського хору товариства я часто брала участь у патріотичних заходах, виступах, популярних у 1990-х роках. Ми їздили по містах і селах України, співали українських пісень, пропагували національну історію, рідне слово і робили перші кроки в розбудові держави. Часто з нами був і Роман Гром'як. Пригадую його у вишиванці, молодого і сильного, мудрого і виваженого у думках і словах. Невеликого зросту, завжди усміхнений, Він умів переконати

усіх навколо себе у правоті своїх слів. Говорив спокійно, зрозуміло, чітко і логічно пояснював стареньким людям і школярам, для чого українцям потрібна Україна. Від нього віяло спокоєм, впевненістю, вірою у силу і міць народного духу, подвижництво і перемогу національних лідерів.

З того часу Він став моїм духовним провідником, вчителем, порадиником, Хресним Батьком на професійній дорозі. Моя біографія постійно перетиналася з життям професора, не раз писалася його вправною і натрудженою рукою. Я була його студенткою впродовж п'яти років. Він став моїм першим екзаменатором, керівником першої курсової та дипломної робіт, а згодом і кандидатської дисертації.

Вже у мої студентські роки Роман Теодорович був людиною поважного віку, очолював кафедру теорії літератури та порівняльного літературознавства ТНПУ імені В. Гнатюка, але ніколи не вибудовував стіни між собою і нами, наївними, боязливими першокурсниками. Професор читав теоретичні курси, проте його лекції не були переобтяжені термінами, науковими поняттями. Він умів подати матеріал доступно, зрозуміло, а коли бачив, що студентам важко сприйняти сказане, влучно жартував, наводив приклад з життя — ми сміялися, відпочивали і далі працювали. Роман Теодорович не шкодував часу для консультацій, радо ділився порадами і книжками. Пригадую свої враження від вперше побаченої у нього вдома бібліотеки (а це була лише частина книжкового скарбу професора) — хіба одна людина може стільки перечитати і пам'ятати. А Роман Гром'як знав, здавалося, все і про все. Коли Він говорив, то наче гіпнотизував глибиною своєї думки, влучністю кожного слова, широтою кругозору і невичерпним багажем знань.

Професор мав талант педагога: коли виправляв помилки у студентських роботах, завжди пояснював, чому саме те чи інше не є правильним. Він часто рекомендував студентам теми для наукових пошуків з огляду на їх актуальність, перспективність та тривалість вивчення. Усі мої курсові роботи, а згодом і дипломне дослідження були присвячені творчості письменника Михайла Яцківа. Професор навчив мене мислити науковими поняттями, формулювати свої думки чітко й аргументовано, доводити правильність власних висновків і не боятися помилок, а продовжувати працювати і шукати істину.

Упродовж навчання саме Роман Теодорович допоміг мені познайомитися і пізнати українців поза Україною. Зокрема, за його сприянням і при підтримці дружини Марії Гром'як я вперше побувала у Європі. Професор тоді викладав у Ягеллонському університеті у Кракові (Польща), налагодив контакти із місцевою українською діаспорою і запросив мене на гостину з метою міжстудентської комунікації. Поїздка запам'яталась мені на все життя, бо сформувала уявлення про духовні потреби польських українців, їх прагу за рідним словом, піснею, національним колоритом одягу й мелодикою українського голосу. Виконані мною вірші, пісні, розповіді про наші студентські будні допомогли збагнути, що й ми, українці в Україні, маємо чим поділитися з земляками у світі, мусимо триматися разом, налагоджувати контакти задля збереження національної самобутності, розвитку культури, мови, розбудови гідної держави.

Трохи пізніше знову ж із легкої руки Романа Гром'яка я познайомилася зі ще однією важливою у моєму житті людиною — Оленою Сацюк, професоркою університету в Пуерто-Ріко. Чимось я припала до душі цій поважній викладачці, яка спілкується зі мною донині. Українка за походженням пані Олена любить отримувати з України листи, бо споглядає між рядками запах рідної землі, образ верби і калини, чує мелодію українських пісень... Американська викладачка одразу стала опікуватися мною: підтримувала морально і матеріально впродовж навчання у Національному університеті «Києво-Могилянська академія», під час чергового приїзду в Україну організувала цікаві зустрічі зі студентами й молодими науковцями м. Івано-Франківськ та культурно-мистецькі заходи. Але на початку був Роман Гром'як.

Професор написав важливу сторінку мого освітнього літопису — навчання у «Києво-Могилянській академії». Тільки йому вдалося перебороти мій страх перед життєвими темпами мегаполісу, переконати мене і батьків у тому, що я зможу здійснити свою мрію. Він особисто ввів мене у стіни академії, розкрив таємниці елітної наукової школи, клопотався поселенням на час вступних іспитів та їх результатами, зокрема поселив мене у дитячому навчально-розважальному таборі «Юнга».

Упродовж навчання Він пильнував, зичив книги, допомагав порадами навіть по телефону і завжди гордився успіхами. Завдяки Романові Теодоровичу я стала магістром філології.

Роман Гром'як опікувався своїми підопічними, допоки вони вповні не знаходили себе в обраній професії. Мене також професор ще довго провадив на науковій стежині. Він був науковим керівником мого кандидатського дослідження, з його допомогою я вивчала видання словацьких українців у м. Пряшів (Словаччина) — літературно-науковий та публіцистичний журнал «Дукля». Завдяки Романові Теодоровичу я познайомилася з одним із фундаторів та активним автором часопису Юрієм Бачею — професором української літератури Пряшівського філософського факультету Університету імені П. Й. Шафарика. Юрій Бача сприяв написанню дисертації активно й різнопланово, допомагав літературою, редагував остаточний текст роботи, відгукнувся на автореферат.

Але контролював весь процес наукового пошуку і творчих потуг Роман Гром'як, він сприяв професійній комунікації з такими фахівцями, пресознавцями, істориками і теоретиками журналістики, як В. Й. Здоровега, І. В. Крупський, М. С. Тимошик. Саме Він довів мене до захисту наукової праці, оцінив мою «нову якість словесника» і що я можу «успішно працювати у новому полі за новітніми парадигмами» (Цит. з відгуку наукового керівника).

До викладацької праці я також приступила під керівництвом Романа Гром'яка, який очолював тоді кафедру теорії літератури, порівняльного літературознавства та журналістики у ТНПУ імені В. Гнатюка. Професор продовжував навчати, ділитися професійним досвідом і життєвою мудрістю.

Знаю із власних його розповідей, що доля неодноразово випробовувала цього витривалого і сильного чоловіка, виробила в нього вміння сприймати життя з оптимізмом, вірою в людську чесність і справедливість. Водночас професор був людиною м'якою, мав добре серце, милосердну душу, любив жінок, цінував життя в усьому його розмаїтті.

Я одна з багатьох, кому Роман Гром'як дав дорогу у професійне, наукове життя. У моїй пам'яті Він залишиться живим назавжди, бо став Каменярем, творцем моєї долі, вчителем почуттів і думок, дороговказом у житті. За збігом обставин чи волею провидіння мого чоловіка також звать Романом. А це значить, що професор далі споглядає з Неба й оберігає мене від помилок.

Тож вічна Йому пам'ять у спогадах, креативних ідеях, цікавих та актуальних працях численних учнів й аспірантів.

*Каталія Луцак,
канд. філол. наук, доцент
Львівського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Спогади про Гром'яка

Про велику людину завжди говорять однаково: чесна, самовіддана, принципова, цілеспрямована. Такою була особистість Романа Теодоровича Гром'яка. Його непересічність відчули всі, хто мав можливість хоча б раз спілкуватися з ним. Завдяки глибокому розуму, широкому кругозору, вмінню бачити об'ємно, виокремлювати головне з-поміж другорядного Роману Теодоровичу було дано блискавично обирати правильні рішення у бурхливому потоці суспільного і науково життя. Тому його інтелектуальні тексти і промови завжди вирізнялися особливим авторським стилем з характерними увиразненнями, виокремленнями без зайвих ефектних фраз. Він на власному прикладі доводив, що вміння, мудрість, сила, майстерність нічого не варті, якщо немає віри в майбутню перемогу справи. Р. Гром'як вірив, перемагав і успішно вчив цьому своїх наступників.

Бути аспірантом Романа Теодоровича було почесно. Студенти з гордістю називали ім'я професора, коли виступали на конференціях, гонорово робили записи на титулках дисертацій: науковий керівник — доктор філологічних наук, професор Гром'як Роман Теодорович. І це був не просто запис, а велика відповідальність, потужний стимул і спонукання до наполегливої праці, що мимоволі наближало до успіху.

Кожна думка професора Гром'яка була науково вивіреною, обґрунтованою, вагомою і емною. Майстерності думати і говорити він навчав своїх студентів і аспірантів, тому роботи, виконані ними, відзначалися високим науковим рівнем, глибиною і

науковою культурою їх представлення. Роман Теодорович чудово розумів проблеми молодих науковців, їх бажання виконувати роботу швидко, щоб встигнути подати статтю до друку. Він скрупульозно вичитував рядки ще не зовсім довершеного тексту і робив його довершеним. У мене ще й досі збережені чернетки власних рукописів, які майстерно редагував Роман Теодорович. Перші були майже всі червоні з великою кількістю вставок, наступні вже менше покреслені. Тоді мені здавалося, що ніколи не зможу створити бездоганний текст, в якому не буде огріхів. Тому дуже добре пам'ятаю той день, коли поспішала дати професору на вчитку чергову статтю і, як завжди, не вистачало часу на «чистку мовних блох» (термін Р. Т. Гром'яка), Роман Теодорович спокійно відповів: «Не поспішай, вичитай уважно все сама. Я переконаний, що зроблено усе правильно, згідно з усіма вимогами. Давай до друку!». Для мене ці слова були найвищою похвалою і високою оцінкою за перші наукові досягнення. Тому немалий ящик з паперами і записом «чернетки дисертації» зберігаються у мене ще й досі, як особлива реліквія, як пам'ять про творчу співпрацю і чудові роки спілкування. Гортаючи ці сторінки, відчуваю присутність його гострого розуму, пильних очей і твердої руки. Мені інколи хочеться показати чернетки деяким науковим керівникам, щоб вони побачили майстерну роботу фахівця.

Усе, за що брався Р. Гром'як було виконано на найвищому рівні. Він був людиною надзвичайно організованою, дуже цінував час, дотримувався розкладу і життєвого плану. Дисципліна була для нього звичкою і необхідністю. Він доводив, якщо вносити в своє життя порядок, — помножуються і час, і сили. І тоді порядок сам веде людину по життю.

Я не пам'ятаю його старим, хоча наше спілкування припадало на останні роки життя професора. Його думки були завжди молодими. Прекрасне почуття гумору неодноразово знімало напруження, допомагало долати будь-які непорозуміння і бар'єри. Досягнувши високих вершин у науці, Роман Теодорович був простим, доступним і зрозумілим.

День захисту моєї кандидатської дисертації 16 березня 2007 року був нашим спільним святом. Відійшли страх і тривожність, домінувало несамовите бажання поділитися з усіма присутніми радістю наукових знахідок, відкриттів і порівнянь, тому сльози радості на очах Романа Теодоровича

були великою нагородою, мабуть, більшою, як диплом кандидата наук. Хотілося зробити для свого Вчителя щось особливе. Тому без вагань взялися з групою вдячних учнів за ініціативи Лановик М., Лановик З., Папуші І. та інших за організацію ювілейного вечора 21 березня з нагоди 70-річчя професора. Це було ще одне випробування — дуже відповідальне. Але нам вдалося провести це дійство на найвищому рівні. Зібралася велика аудиторія поважних гостей, які приїхали у робочий день з далеких куточків України вшанувати і привітати великого вченого. Тоді уже Роман Теодорович дякував нам за організацію вечора — і ми були щасливі.

104-річний карпатський мудрець Андрій Ворон говорив: «Ти не вмираєш до того часу, поки є бодай одна людина, яка пам'ятає про тебе. Доки служить іншим те, що ти залишив». Р. Т. Гром'як залишив по собі не лише наукову школу, а цілу Систему мислення, вивівши особисту формулу життя, яка складається з простих істин. Як говорив професор, найголовніше — робити те, що любиш і знаєш. Це годуватиме і даватиме втіху. Він велів робити свою справу не з утомою, не через силу, а з душею, закликав невтомно вчитися бачити в усьому прояв Усевишньої волі. Тоді не доведеться чекати раю, бо рай буде тобі на землі. Так було, є і так буде.

*Жаналія Тавдида,
канд. філол. наук, доцент
Тернопільського національного
технічного університету
імені Івана Пулюя*

На відстані часу

У житті кожного з нас трапляються знакові особистості, спілкування з якими накладає відбиток на прийдешню долю, світогляд, фахову діяльність. Такою людиною для мене став Роман Теодорович Гром'як — ерудований Професор — покликаний Вчитель — незвичайна, гартована життєвими труднощами та випробуваннями Людина, яка завжди готова вислухати й допомогти. Саме у такій послідовності мені, студентці філологічного факультету Тернопільського державного педагогічного університету, відкривалась багатогранність природи Романа Теодоровича.

Не можу пригадати, коли вперше побачила Професора — на відстані часу видається, що знала його усе своє свідоме життя. Пам'ятаю лекції — з теорії літератури та порівняльного літературознавства — точніше, ту особливу атмосферу, яка панувала під час занять, і моє усвідомлення, що так, мабуть, виглядає покликання і «сродна праця», коли людина, здавалось би, забуває про тих, хто навколо, і занурюється у власний світ — у даному випадку світ науки — літературознавства. У кожному слові професора Гром'яка відчувалась ерудованість, що виросла із багаторічних пошуків, роздумів та самостійних висновків. Складалось враження, що Роман Теодорович був не пасивним спостерігачем та аналітиком літературних процесів, а їхнім безпосереднім творцем, а звідти й очевидна легкість у відтворенні дат, імен, термінів і т. п. Слова «рецепція», «концепція», «інтерпретація», «текст» і «контекст» спочатку западали в душу, проростали в знання, а пізніше «стояли на

сторожі» під час написання будь-якого тексту. Якою ж буде концепція? А потім рецепція? Інтерпретація тексту читачем у контексті життєвого досвіду?.. Суть цих понять з'ясовували на практичних заняттях: аналізували, дискутували, розмірковували, а потім отримували іспит «автоматом», бо «чим розумніший викладач — тим легше в нього здати екзамен!». Цей студентський афоризм завдячував своєю появою саме нашому улюбленому Професору й стосувався його повною мірою.

Досі відлунує в пам'яті голос Романа Теодоровича... Викладач завжди готовий був поділитись своїми знаннями, у нього ми вчилися аналітично мислити, сприймаючи художній текст як монолітну структуру, в якій кожен елемент виконує свою важливу функцію.

Професор Гром'як був керівником моєї дипломної роботи. Досліджували маловідомі на той час повісті Богдана Лепкого. Кращого наставника годі було й шукати — систематичні зустрічі з дипломниками, обговорення концепції роботи, її структури, використаних джерел, рекомендації щодо аналізу літературних явищ на тлі історичної епохи у порівняльному ракурсі. Цінні книги з особистої бібліотеки Романа Теодоровича перекочували в університет і в супроводі репліки «Ви відповідаєте за них головою!» передавались у користування спраглому знань студентів. Це були і рідкісні діаспорні видання, і книги з дарчими написами. У такий спосіб професор Гром'як підготував цілу плеяду літературознавців, котрі зараз працюють у багатьох навчальних та наукових установах.

Неабияку цінність становить і Літературознавчий словник-довідник, який наприкінці 90-х років під керівництвом Романа Теодоровича впорядковували працівники кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства. Підготовані до друку матеріали зберігались у спеціальній паперовій папці, їх можна було взяти, щоб ознайомитись із літературознавчими термінами та поняттями. Користуюсь цим словником дотепер...

Часто кажуть, що «святе місце ніколи не буває порожнім», однак реалії життя, на жаль, доводять протилежне. Неординарних людей замінити дуже важко, адже вони сферу своєї діяльності наповнюють харизмою власної душі, яка у кожного з нас є неповторною. Усвідомлення глибини втрати приходиться з роками, спонукаючи ставати кращими... Ми пам'ятаємо Вас, Романе Теодоровичу...

*Мар'яна Тірняк,
канд. філол. наук,
доцент Львівського
національного університету
імені Івана Франка*

Етичний вимір людини і вченого: кілька штрихів до портрета Романа Гром'яка

Писати спогади складно, адже відчуваєш себе учасником колективного вінкоплетення, який прагне знайти достойну квітку для вінка пам'яті людині, що відійшла у вічність. До того ж, спогади — це своєрідна нагода зустрітися з цією людиною, сказати їй щось важливе, що не було сказане за життя. Тому в своїх «кількох штрихах» до портрета професора Романа Гром'яка я не згадуватиму загальновідомих фактів із його біографії, а лише поділюся враженнями від своїх зустрічей із Романом Теодоровичем. Їх не було аж так багато, але кожна з них залишила свій слід і дала змогу по-особливому відкрити для себе обличчя професора.

З Романом Теодоровичем Гром'яком я познайомилася у жовтні 2003 року на Міжнародній науковій конференції «Наративні виміри літератури» в Тернополі. На той час я навчалася на першому курсі аспірантури, і це була моя перша так звана «виїзна» конференція. Пам'ятаю, що мій виступ був присвячений присутності автора в художньому тексті. Принагідно торкаючись проблеми множинності інтерпретацій, я вступала в діалог із численними теоретиками літератури — як західними, так і українськими, — серед яких був і Роман Гром'як як автор статті «До питання про етичні виміри інтерпретації», опублікованої у першому номері журналу «Слово і

час» за 2000-й рік. Зрозумівши, що один із поважних теоретиків сидить переді мною в аудиторії, я вирішила не згадувати його імені під час виступу, а обмежитися констатацією того, в якому напрямку «дослідники» шукають відповіді на порушені питання. Аспірантці-першокурсниці, мені тоді трішки забракло сміливості безпосередньо дискутувати з визнаними метрами. Однак Роман Теодорович делікатно допоміг мені позбутися необґрунтованих «страхів». У перерві між секційними засіданнями він підійшов до мене і з привітною доброзичливою усмішкою сказав: «А я впізнав!..». А далі ми почали розмову про сучасні теорії літератури, про те, що їх споріднює і що відрізняє, про свіжі погляди на українську класику... І слово за словом, думка за думкою відкривався глибокий учений, який уже в шістдесятих-сімдесятих роках, коли літературознавча методологія була жорстко регламентована, торкався проблем сприймання художнього твору, пам'яті жанру чи взаємин естетики з теорією літератури та критикою.

Ці речі стали очевидними, коли вже у Львові почала читати подаровану в Тернополі книжку «Давнє і сучасне» — збірник вибраних статей професора Романа Гром'яка, написаних у період із 1966 по 1996 рік. Через кілька років після цього світ побачила ще одна книга вибраного — «Орієнтації. Розмисли. Дискурси», — яка засвідчила, що досвідчений професор не мав найменшого наміру, як то кажуть, спочивати на лаврах. Естетика Тараса Шевченка, українсько-польські літературні зв'язки, літературознавча компаративістика та перекладознавство, сучасний статус теорії літератури та українське літературознавство у контексті світової культури ХХ століття — це ще не повний перелік складних питань, відповіді на які професор Гром'як шукав уже на початку ХХІ століття.

Проте найважливіше, що було в Романі Теодоровичу, — це вміння при відданості науці зберігати людське обличчя, бачити у конференціях не лише можливість обговорювати наукові проблеми, а й нагоду поспілкуватися з іншими. Власне, на тій пам'ятній конференції в Тернополі, пригадую, ми так довго розмовляли, що не зауважили, як закінчилася перерва, а на наступному засіданні професор Гром'як повинен був головувати. Прийшов п. Ігор Папуша нагадати, що вже пора йти в залу засідань, а Роман Теодорович так усміхнено у відповідь: «Ще трохи почекайте! Ми ж іще не домовилися...». Власне, розмова з такою людиною-ученим могла тривати безконечно,

його хотілося слухати, адже мудрі слова завжди поєднувалися зі щирою усмішкою. Найкращий доказ, що в його присутності почувалися добре і навіть затишно, — це те, що ми з колегами ледве не спізнилися на потяг до Львова. Так довго виходили з Тернопільського університету після конференції, що, в прямому значенні того слова, стрибали в останній вагон...

Відтоді до Тернополя завжди приїжджаю з радістю, є відчуття, що тебе там раді бачити (згадати хоч би, як Роман Теодорович вітав нас із подругою Мар'яною Барабаш (Челецькою): «О! Є наші Мар'янки-львів'янки!..»). Важливо і дуже приємно, що ту привітність професор Гром'як передав разом зі знаннями своїм вихованцям.

Символічно, що професор Гром'як, який «запалив» мене на моїй першій науковій конференції поза межами Львова, став офіційним опонентом, коли я в Києві в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України захищала кандидатську дисертацію. До сьогодні згадую, як під час телефонної розмови ще за два тижні до захисту Роман Теодорович, заспокоюючи мене, жартував, що вже відправив відгук «із мокрими печатками» до Києва (у березні 2006 року, коли я захищала дисертацію, відбувалися вибори до Верховної Ради України, і протоколи з мокрими печатками, які мали надходити у Центральну виборчу комісію, були предметом численних обговорень). З цього часу згаданий вислів Романа Теодоровича став для мене майже крилатим.

Але найважливіше, звісно, те, що професор Гром'як своїм прикладом (офіційним опонентом він виступав дуже часто) відкрив своєрідну школу доброзичливого опонента — опонента, який повинен не так критикувати, як підтримати молодого вченого, знайти в рецензованій праці полемічні моменти, які б провокували дискусії, і не лише на захисті, а й на подальших наукових зустрічах. Ми з колегами інколи навіть жартували, що опонентські виступи Романа Теодоровича Гром'яка з «прокурорських» перетворювалися на «адвокатські».

Так склалося, що два мої перші опонентські виступи відбулися в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка на засіданні спеціалізованої вченої ради, яку очолював професор Гром'як, і перший із них — на захисті кандидатської дисертації Людмили Бабій, аспірантки Романа Теодоровича. Тоді я побачила ще одну

іпостась професора Гром'яка — наукового керівника, який щиро любить своїх учнів і переживає за них, як за рідних дітей...

Відомо, що людина живе доти, доки живе пам'ять про неї. Упевнена, що добра пам'ять про Романа Теодоровича Гром'яка ще довго житиме в серцях його близьких, друзів, колег та учнів, адже не можна забути того, хто втілював етичний вимір Ученого і Людини.

*Жагала Мочернюк,
канд. філол. наук, доцент,
докторант Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника*

Людина виняткової доброзичливості, щирості й інтелігентності

Роман Теодорович Гром'як назавжди запам'ятався мені як людина виняткової доброзичливості, щирості й інтелігентності. Його надзвичайно поважала Нонна Хомівна Копистянська, мій науковий керівник. Без сумніву, про Романа Теодоровича напишуть зворушливі спогади його учні, адже йому вдалося створити наукову школу в Тернопільському університеті імені Володимира Гнатюка, тепло згадають про нього люди, які мали щастя спілкуватися з ним упродовж тривалого часу. Я ж пропоную свій, так би мовити, мемуарний ескіз, оскільки мені випало небагато часу на контакти з видатним професором. Мої спогади пов'язані передусім із захистом кандидатської дисертації, що відбувався в 2005 році на спеціалізованій вченій раді в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за головування Гром'яка. Але навіть з нетривалого спілкування було зрозуміло, що мені пощастило на знайомство з особливою людиною і вченим із покоління тих, чий життя максимально вклалися в часові координати непростого ХХ століття.

Наше знайомство з Романом Теодоровичем розпочалося з телефонної розмови. Гром'як довго розказував мені, які документи необхідно підготувати, подаючи роботу на розгляд вченої ради. Мене вразило те, як детально й терпляче він усе пояснював (оригінал чи копія, там такий-то підпис, там така-

то печатка тощо). Я чулася незручно через те, що забираю час у професора дріб'язковими проблемами, які могла б пояснити людина «технічна» ще у Львові. Та втім і парадокс, який не раз згодом повториться: «канцеляристи» зазвичай немов лінуються (чи вважають негідним себе) тобі пояснювати сутність паперових перипетій, а професори, навпаки, готові уважно розтлумачити навіть специфіку оформлення кожного документа.

Потім ми спілкувалися в Тернополі в різних форматах: моїх робочих поїздок, іспиту зі спеціальності, власне захисту дисертації, а ще пізніше — коли я дебютувала на Тернопільській вченій раді як опонент. Знайомлячись з ким-небудь, він зазвичай задумувався над прізвиськом людини, виявляючи при цьому ерудицію, почуття гумору і легкість, з якою умів спілкуватися з людьми, а також провадити керівництво кафедрою. Іванна Василівна Девдюк розповідала, як він на французький манер проінтерпретував її прізвисько. Мої ж прізвиська Випасняк (з дому) і Мочернюк (в заміжжі) прокоментував словами «аборигени, аборигени». Взагалі, слухати Романа Теодоровича — і на офіційних заходах, і в неформальних обставинах — було завжди цікаво. Одним із комунікативних «секретів» Гром'яка, що притягували людей, думаю, була його іронічність.

Коли я б не зустріла Романа Теодоровича, він завжди був бездоганно одягнений, можна сказати, педант. Натомість у спілкуванні з молоддю професор був надзвичайно розкутим. Мене вразив випадок, коли я, вперше приїхавши в Тернопіль, поділилася з ним своїми сумнівами щодо наратологічного розділу дисертації, для посилення якого на той час не знайшлося достатньої кількості теоретичних праць. Роман Теодорович підхопився і впевнено сказав, що він мені посприє. Схопив пальто з вішалки, одягнувся і пішов. Як виявилось, він жив неподалік університету, тож дуже швидко повернувся з купкою англomовних книжок, привезених свого часу з-за кордону, які мені і вручив. Це було вкрай несподівано, адже мене він, по суті, зовсім не знав, і неабияк приємно. Більше того, він навіть не записував, що саме дав мені, не казав, коли повернути. Хотілося віддячити йому за таке сприяння. Пригадую, видавництво «Літопис» тоді саме підготувало книжку Умберто Еко «Роль читача», тож я придбала це видання на подарунок професорові. Коли йому вручила книжку, було помітно, що він щиро зрадів і хотів якнайшвидше взятися до

читання, але робота не давала в той момент змоги навіть переглянути видання. І от зайшов на кафедру зовсім молодий хлопча, помітив «Роль читача» і також зацікавився книжкою. «Бери, бери, але щоб швидко і мені приніс», — довірливо сказав йому Роман Теодорович, і ошасливлений аспірант не пішов, а побіг. Гром'як не прагнув утримати професорську дистанцію щодо аспірантів, а навпаки наближав учнів до себе, створюючи задля цього невимушену й теплу атмосферу спілкування. Мені здається, що в цих епізодах — увесь Гром'як і секрет його успіху серед наукової молоді: повага до кожної людини, щирість, доброзичливість, відкритість, почуття гумору, а окрім того — величезний літературознавчий професіоналізм і науковий досвід.

Завдяки Романові Теодоровичу Гром'яку я щиро вподобала собі Тернопіль, університет імені Володимира Гнатюка, кафедру теорії літератури та порівняльного літературознавства, знайшла там чудових друзів. Кожну нагоду приїзду до цього міста сприймаю як щасливий шанс насиченої подорожі, цікавих зустрічей і розмов. Зрештою, завдяки Гром'яку ми всі ще більше стали відданими літературознавству, адже він жив літературою й наукою про літературу і своїм прикладом показав, як це цікаво й захопливо.

*Олена Бистрова,
доктор філол. наук, професор
Дрогобицького державного
педагогічного університету
ім. І. Франка*

Доленосні зустрічі

В житті кожної людини є доленосні зустрічі. Такою долею подією було для мене знайомство з Романом Теодоровичем Гром'яком. Я перший раз зустрілась з Романом Теодоровичем в 1999 році у Львові. Я була аспіранткою, здавала кандидатні міними, а теорію літератури вирішила здавати в Тернопільському національному педагогічному університеті ім. В. Гнатюка. І коли я почула, що професор Гром'як буде присутнім на захисті кандидатської дисертації у Львівському національному університеті ім. І. Франка, я сприйняла це, як шанс попросити дозволу скласти екзамен на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, де Роман Теодорович був завкафедрою. Роман Теодорович уважно вислухав моє прохання і коли почув, що я з Дрогобича, весело вигукнув: «А куди ж я дінусь! Мушу виконувати всі прохання дрогобичан!». І розповів про свої тісні контакти з Дрогобицьким інститутом.

В найшвидші терміни я подала документи, і був назначений день екзамену. Тоді я вперше побувала в Тернополі. Одразу закохалась в чарівне місто з великим озером в центрі. На кафедрі теорії літератури мене зустріли дуже привітно. Комісія на чолі з Романом Теодоровичем не тільки ретельно перевіряли рівень моєї підготовки з предмету, але й радо ділились зі мною своїми кафедральними науковими досягненнями. Розповіли, які напрямки наукової діяльності є пріоритетними

на той момент, показали найновіші монографії. Відтоді почався мій тісний контакт і співпраця з теоретичною школою Гром'яка.

Наступним етапом наукової співпраці з Романом Теодоровичем стало обрання Тернопільського університету провідною організацією для моєї кандидатської дисертації. У 2000 році я вислала свою роботу і стала з хвилюванням чекати відповіді. А раптом вона нікуди не годиться! А якщо мені скажуть, щоб я залишила наукову діяльність. Через деякий час пролунав дзвінок: «Олено, приїжджайте завтра». Тоді був надзвичайно сніжний місяць лютий. Снігу випало за добу стільки, що стояло питання зупинити залізничний рух. Але все ж я добралась до Тернополя, замерзла і перелякана. Перші ж слова Романа Теодоровича були: «Олено, все добре. Ось випийте чаю, зігрійтесь і будемо працювати». І коли я побачила свою дисертацію, то зрозуміла, що Роман Теодорович попрацював добре, кожна сторінка була з його помітками. По кожній сторінці я отримала глибокий і високопрофесійний коментар. Я з вдячністю погоджувалась зі всіма зауваженнями і рекомендаціями крім однієї, яка стосувалась інтерпретації вірша Рильського. Я все ж наполягала на моєму тлумаченні. І, незважаючи на мою молодість, недосвідченість, Роман Теодорович дуже толерантно вислухав мої аргументи, і зауважив, що кожен дослідник може інтерпретувати по-своєму, але ця інтерпретація має бути аргументованою.

Дуже світлі і приємні спогади залишились в мене про захист своєї першої дисертації. Кандидатську дисертацію я захищала в Інституті літератури ім. Т. Шевченка при Академії наук України. Одним з членів Вченої ради, що працювала під керівництвом О. Мишанича, був і Роман Теодорович. Він виступив з аналізом мого дослідження і з словами підтримки.

А далі були зустрічі на конференціях, наукових семінарах, форумах в різних містах України. Наукові поради знаного науковця, рекомендації нових статей і монографій поволи переросли в написання докторської дисертації, і Роман Теодорович погодився стати вже офіційно науковим консультантом. На кафедрі теорії літератури мене завжди зустрічала дружня, приязна атмосфера. Особливе слово треба сказати і про надзвичайно молоду зовні високопрофесійну лаборантку Соломію. Вона опікувалась кафедрою і Романом Теодоровичем та створювала особливу позитивну ауру на кафедрі. Невелика за чисельністю, але потужна та цілісна кафедра стала для мене джере-

лом нових знань та досвіду. Звіти докторантів відбувались на Вченій раді, а перед своїм виступом ми прослуховували доповіді проректорів університету, звіти керівників відділів, що робило нас учасниками університетського життя. Ми могли приходити тільки на свій виступ, але Роман Теодорович завжди рекомендував приходити раніше і послухати інших, казав: «Це корисно».

Роман Теодорович був не тільки талановитим літературознавцем, науковим метром, він був і турботливим наставником, мудрим порадиником. Іноді під час наукової, з величезним обсягом інформації консультації, раптом казав: «Це добре, що ти пишеш докторську дисертацію, але у тебе тільки двоє дітей, а має бути троє». Усвідомлення, що я не почую більше його турботливих порад так і не прийшло. Я продовжую думати, що Роман Теодорович, як і раніше, спокійно і розмірено керує своєю кафедрою, а я в будь-який момент приїду, зайду і почую: «О, приїхала наша пелехата Оленка».

Сумна звістка настала мене, коли я була у відрядженні у Франції. Я саме перебувала в Парижі, і свічку за упокій поставила в Соборі Паризької Богоматері. Людина живе, поки її пам'ятають, а тому Роман Теодорович живий у спогадах, буде жити у працях молодих і вже досвідчених науковців безмежну кількість років. Він був справжнім науковцем, талановитим педагогом, турботливим наставником, чуйною, співчутливою людиною, щирим, відповідальним, галантним, кращим!

*Мар'яна Барабаш (Челецька),
канд. філол. наук,
вчений секретар
Інституту Івана Франка
НАН України (Львів)*

Мій спогад про милу співпрацю з Романом Теодоровичем

Професор Р. Гром'як був офіційним опонентом на захисті моєї дисертації на здобуття кандидата філологічних наук 26 жовтня 2006 р. на спеціалізованій вченій раді Львівського національного університету імені Івана Франка (тема дисертації «Поетика заголовкового комплексу в ліриці Івана Франка») і знав мене лише як Челецьку. З цього офіційного знайомства з професором Гром'яком в моїй пам'яті на все життя закарбувалися зворушливо-теплі моменти-спогади про цю людину, спілкуватись із якою було надзвичайно легко і просто, незважаючи на рангові перешкоди, які нас розділяли формально. Ці спогади про *«милу співпрацю»* (як означив наше наукове спілкування Роман Теодорович в дарчому надписі на своїй книжці «Орієнтації. Розмисли. Дискурси: 1997–2007». Тернопіль, 2007) беруть початок з моїх аспірантських конференційних виїздів, коли я вирішила відкрити для себе Тернопіль як місто, а літературу в її «нарративних вимірах» (жовтень, 2003). Власне, тоді я отримала від Романа Теодоровича перше серйозне напучування (ще не підозрюючи, що він буде моїм офіційним опонентом) на *«пригадування» витоків рецептивної теорії в 60-ті роки*. І це був перший урок професора для гартування моєї дисертаційної сталі... І ось друга осінь (вже 2005) подарувала мені нагоду зустрічі з Романом Теодоровичем у Дрогобичі на Міжнародному симпозіумі до 150-річчя від дня

народження І. Франка, і ця зустріч вирішила дальшу долю моєї праці, що не могла б відбутися без підтримки професора. Це була вже третя осінь нашої «милої співпраці», коли я отримала від професора Гром'яка не тільки наукове благословення, а й також щире, людське. Вже після захисту і всіх побажань мені як дисертантові світлого шляху в науці та щастя в особистому житті (тоді я була ще незаміжня) Роман Теодорович ніби жартома прокоментував: «*Не штука вийти заміж. Головне в житті — це народити дитину*». І цей такий простий і водночас надзвичайно насичений життєвою мудрістю силогізм став для мене воістину пророчим... Я його до цього часу пригадую, бо він потребує не менших розмислів, ніж виточки рецептивної теорії. Хоча зрозуміла його лише у цьому році, після народження сина (з цієї причини, на жаль, не змогла й востаннє попрощатися з Романом Теодоровичем, приєднуючись лише думками до похоронної процесії...).

Після захисту життєві несподіванки подарували мені можливість пізнати краще Романа Теодоровича як людину, зокрема перевірити на собі дію його слів з інтерв'ю, яке брав у нього Богдан Новосядлий, коли вчений, що «любить літературу як мистецтво слова» дав таку відповідь на запитання «Що для вас є найцікавішим у повсякденному бутті?»: «*Пунктуальність і дотримання слова*, — відповів літературознавець³⁵. У 2007 р. я подала статтю до збірника, що готувався з нагоди 70-річчя вченого, однак з технічних причин моя стаття... загубилася... Коли я вирішила з'ясувати ситуацію на кафедрі, то не мала намірів турбувати безпосередньо її тодішнього завідувача. Однак доля розпорядилася таким чином, що на мій дзвінок відповів саме він, Роман Теодорович, який настільки перейнявся цим непорозумінням із мою статтею, що буквально за декілька днів сам мені перетелефонував і повідомив, що стаття знайшлася і її буде опубліковано у найближчому випуску збірника «*Studia methodologica*» (це — вип. 21 за 2007 р.). Досі не можу без зворушення згадувати цей момент, як і інші вчинки людяності Романа Теодоровича (це, зокрема, стосується різних формальних непорозумінь, виникли в мене з документами після захисту), вдячність за які важко виразити тільки завченими словами з етикету...

---

³⁵ Р. Гром'як: «Люблю літературу як мистецтво слова»: штрихи до портрета [розмовляв Богдан Новосядлий] // Гром'як Р. Орієнтації. Розмисли Дискурси. 1997–2007. / Роман Гром'як. — Тернопіль: Джура, 2007. — С. 13.

Загалом усі розмови з Романом Теодоровичем (чи під час безпосередніх зустрічей, чи телефоном, чи в офіційній обстановці) наповнені якимось незбагненим світлом, що випромінює тепло людських стосунків — таке рідкісне у світі марнославних шукань. І це тепло розуміння відчувалося у кожному слові, в кожній настанові, навіть у кожному жесті й погляді людини, котра боялась бути нав'язливою і влізливою поза колом людей, з якими їй по-справжньому добре³⁶. Він умів одним жестом заспокоїти твої надмірні хвилювання й розрядити атмосферу якимось влучно сказаним дотепом (а його опонентський відгук вважаю окремим оригінальним жанром, який не вписується у формальні канони, бо є, без перебільшення, витвором мистецтва слова).

Роман Теодорович назавжди залишив у моїй душі слід цього незбагненого Світла, що його як літературознавець матеріалізував у своїх книжках і яке збагачує твою душу чимось справжнім, природним і водночас таким надзвичайно простим. А все тому, що професор Гром'як був добрим реципієнтом і в літературі, і в житті — вмів відчувати Слово і Людину.

---

³⁶ Р. Гром'як: «На першу стипендію я купив дев'ятнадцять томів Франка» [розмовляла Антоніна Кушнірук] // Гром'як Р. Орієнтації. Розмисли. Дискурси. 1997–2007. / Роман Гром'як. — Тернопіль : Джура, 2007. — С. 24.

*Світлана Притолок,
канд. філол. наук, доцент
Львівського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Мандрівка у минуле

Весняний сонячний день, з вікна автівки уквітчані узбіччя дороги зливаються у килим, зітканий із різнобарвних смуг. Дорога з Тернополя до Бережан нагадує гуцульський орнамент, обрамлений гострокутними дахами сільських будиночків на тлі блакитного неба. Голос Романа Теодоровича звучить по-батьківськи тепло й якимось урочисто. Він не дивується моєму невігластву, а поволі й терпляче розтлумачує мені логіку та особливості наукового мислення, методіку написання дипломної роботи. Мимохідь кидаючи погляд на назви населених пунктів, церкви й будинки обабіч дороги, він пригадує факти з минулого краю. Некваплива бесіда перетворюється у лекцію. Я дізнаюся про події та людей, котрі стали вже історією. Вдивляюся у місцевість, що розгортається перед очима. Здається, ми не просто їдемо в авто, — шлях перетворюється у велетенську історичну діораму, а вулиці й будинки — в декорації. Імена поступово трансформуються із штампованих у підручниках слів у людські постаті зі своїм характером та долею. Я вслухаюся у кожне слово, боюсь перебити розповідь недоречним запитанням, подумки докоряю собі за неуцтво й сама собі обіцяю більше читати.

Час минає непомітно, ось ми уже й на місці. Музей Богдана Лепкого у Бережанах. «Не поспішай, оглянь усе ретельно. А тоді скажеш, чи ти зрозуміла, що тобі потрібно виправити у твоїй роботі», — по-менторськи розважливо наставляє Роман Теодорович. Я прямую до експозиції і вдивляюся в поживклі

від часу сторінки книжок, предмети побуту, до яких торкалася рука Богдана Лепкого, слухаю коментарі свого наукового керівника. Речі, які колись були частиною життя митця, а тепер стали експонатами музею, ніби оживають і починають розмовляти зі мною тембром професорського голосу. Полиці, викладені численними виданнями творів та праць письменника, вражають мою уяву. Я збентежена й розумію тепер свою помилку: я надто поверхово поставилась до свого завдання. Стало навіть соромно за свою легковажність. Із музею повертаюся з нотатками, книгами, копіями праць Лепкого й рішучістю кардинально «перекроїти» свій дипломний проект. Роман Теодорович вдоволено киває: «От тепер треба усе це ретельно вивчити, «переварити», і лише потому братися до написання наукової праці».

Тоді, у 1995 році, я закінчувала Тернопільський педагогічний інститут і писала дипломну роботу на тему «Богдан Лепкий як літературознавець та теоретик літератури», керівником якої був Гром'як Роман Теодорович. Я ґрунтовно (як мені тоді здавалось) ознайомилася із матеріалами про письменника та його творами, що були у місцевих бібліотеках та читальних залах, і взялась до роботи. Однак мої перші спроби на науковій ниві не надто вразили професора. Роботі не вистачало довершеності, повноти, і я не знала, як цьому зарадити. Одного разу, вкотре почитавши мою «писанину», він запитав: «А ти була у Бережанах, в музеї Богдана Лепкого?» — «Ні», — спантеличено відповіла я. — «Тоді готуйся, завтра о 10-й ранку чекай на вулиці Бережанській». Наступного дня ми уже прямували разом із професором у його авто до музею Богдана Лепкого.

Ця подія стала для мене важливим уроком на все життя і залишилась яскравим спогадом про свого учителя й наставника. Він не терпів поверховості та фальші, не допускав легковажного ставлення до наукової праці, а особливо — бездушності. Чи то студентська робота, чи то праця аспіранта або ж докторанта, — він однаково відповідально, сумлінно й толерантно ставився до кожного рядка і навчав цьому своїх учнів.

Коли я стала викладачем, в пам'ять врзалась ще одна фраза професора, яку я тепер повторюю своїм студентам — майбутнім вчителям: «Ніколи не опускайся до рівня студента, а підіймай його до свого і підіймайся сама». Думаю, усі, хто

спілкувався з Романом Теодоровичем, відчував бажання рости духовно та інтелектуально. Він умів знайти в людині благодатне зерно і вчив вірити у себе й свої сили.

Роман Теодорович був щирим патріотом рідної землі й невтомною працею, без зайвого пафосу, доводив свою любов до України й виховував це почуття в студентів та аспірантів. Вибір теми наукового проекту незмінно супроводжувався аналізом його доцільності й користі для розвитку вітчизняного літературознавства. Саме з таких міркувань відбувся вибір теми моїх наукових студій. «Карл Еміль Француз — один із перших, хто ще в 19-му столітті познайомив німецького читача з українською літературою і опублікував на Заході німецькою великий нарис про Тараса Шевченка та українську пісню. Його постать варта уваги, потрібно детальніше вивчити його спадщину», — ці слова професора стали початком моїх тривалих «мандрів» у світі літературної компаративістики.

Пізніше, коли під керівництвом Романа Теодоровича у 2004 році захистила кандидатську дисертацію («Романи Карла Еміля Францоza в контексті європейського роману виховання до кінця XIX століття»), я усвідомила, що нам, усім підопічним професора, неймовірно пощастило. Адже ми мали нагоду поспілкуватися, перейняти досвід й отримати уроки життя й мудрості від надзвичайно освіченої, ерудованої й по-справжньому інтелігентної людини, званої в науковому світі. З легкої руки Романа Теодоровича я познайомилась із доктором філологічних наук, професором та член-кореспондентом НАН України Дмитром Сергійовичем Наливайком, який згодом виступив моїм опонентом на захисті дисертації. На той час він був завідувачем відділу компаративістики Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України. Знаковим для мене є знайомство із професором Чернівецького національного університету Рихлом Петром Васильовичем, яке відбулося саме завдяки моєму науковому наставнику. Петро Васильович також опонував на захисті дисертації. Було надзвичайно приємно почути схвальні відгуки про свою наукову працю від таких людей. Спілкування із велетами наукової думки відкрило мені нові обрії духовного зросту й збагатило мене неоціненним досвідом. І усім я завдячую Гром'яку Роману Теодоровичу.

Недарма наукового керівника в Німеччині неофіційно називають «Doktorvater», що українською можна перекласти як «науковий батько». Це звання безперечно пасувало Роману Теодоровичу, котрий став для своїх послідовників та учнів батьком в родині літературознавців й просто поціновувачів літератури, духовним провідником у науковому світі.

*Ольга Тавура,
канд. філол. наук, доцент
Мернопільського національного
економічного університету,
лінгвіст-аналітик LLC FBM,
викладач DFX Parkschool*

3 ВІДЧУТТЯМ ГЛИБОКОЇ ПОДЯКИ

Свої аспірантські роки — часи нелегкої, однак прецікавої праці про естетичні виклики і принади дитячої літератури — згадую з відчуттям глибокої подяки Романові Теодоровичу Гром'яку. Скільки пекучих методологічних питань було обговорено з Професором, скільки плідних ідей народилося в реальних та уявних з діалогах з Учителем!

Пам'ятаю, як дискутували, скажімо, про назву моєї дисертації «Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу»: які семантичні відмінності між термінами «дискурс» і «наратив»? чи ці терміни — синоніми? а чи можна вважати, що «дискурс» — гіперонім? чи мав рацію Мішель Фуко, кажучи про плинність значень «дискурсу»? чи можемо аж так широко трактувати цей термін? то чи обігруємо тавтологічність у назві, а чи провокуємо до перегляду звичних способів слововжитку в нашому літературознавстві? Запитуючи, слухаючи, підбадьорюючи до пошуку нових і нових відповідей, термінотворчих експериментів, Професор слушно зауважував, що значна частина термінів вільно функціонує тільки в одній термінологічній системі, при переході до вжитку іншою мовою декотрі набувають цілком нового змісту або ж, навпаки, зовсім його втрачають, можуть перекривати одне одного, а тому оперування ними вимагає надзвичайної обережності, особливої наукової чутливості, візійного мислення. Розмірковував при зустрічах зажди вголос — вчив своїм прикладом думати

системно, відповідально. І без остраху перед авторитетами й канонами.

Іншим разом, читаючи мої перемудрі формулювання про «конституювання об'єктів теорії літератури», «нарративні ізохронії» та «панівні ідеології», раптом запитував: чи можемо поглянути на дитячу літературу як дидактично-виховний різновид масової літератури, власне, масово-популярний? а що, якби говорити про структурні зв'язки дитячої літератури та фольклору? і якщо відомо, що ідеологія пов'язана зі світоглядом як системою цінностей, пізнання — зі знанням як аргументованими поняттями, виховання (як і політика та етика) — з маніпуляцією свідомості задля суспільного скерування, а естетика — з отриманням емоційної насолоди від подолання незвичайної форми (в тому числі — від вигадки), то чи можна всі ці психосоціальні, інформативні, знакові функції, частина котрих стосуються реального життя, а частина — емоційного і низка цих функцій є синкретичними за природою, «то чи можна всі ці функції, Ольго Миколаївно *(перехід до такого офіційного звертання завжди свідчив про особливу важливість запитання для Романа Теодоровича і бажання почути мій власний дослідницький голос без щонайменших апологетичних обертонів)*, об'єднувати під єдиним гаслом ідеології?». Щиро кажучи, відповідь на ці та подібні запитання Професора шукаю й досі, і вже далеко за межами власне літературознавства.

Часто обговорювали з Романом Теодоровичем і засади відбору текстів до бази досліджень. Чи виправдана присутність Нестайка та Ролінг в одному корпусі аналізованих творів? Чи дослідження сучасних, надто новомодних творів разом із неодноразово перевидаваними, тобто створюваними не для сучасного молодого читача — чи це не означає, що я як дослідниця фактичного визнаю «особливу» (яку?) константу в дитячих смаках, добаचाю унікальну (яку?) здатність класичних текстів ефективно взаємодіяти із сучасним читачем? Ця наша розмова, пригадую, закріпила антропологічну перспективу в дослідженнях дитячої літератури, спонукала до заглиблення в книгознавчі студії, соціологічні, когнітивні. І саме завдяки цьому напрямку в аналізі текстів, адресованих молодій аудиторії, завдяки цим, спільним із Професором пошукам сталися і ті доленосні для мене, молодій тоді дослідниці, зустрічі: з Маргаритою Славою (на жаль, покійною), Лідією Мацевко-Бекер-

ською, Сергієм Оксеником (Сергієм Іванюком), Тетяною Бовсунівською. Зрозуміло тепер: завдяки нашим діалогам та напрацюванням обрії українського літературознавства стали ширшими і кращими, а я таки зустрілася і сама із собою: віднайшла справжні життєві цінності та межі (безмежжя насправді) своїх можливостей. Низький уклін Вам, Учителю, за це та вічна пам'ять!

*Олена Костецька,
канд. філол. наук, доцент
Тернопільського національного
економічного університету*

Мала щастя зустріти таку Людину

Пригадую березень 1997 року. Тоді я була студенткою 2 курсу філологічного факультету і попала на святкові урочистості з нагоди 60-річчя професора Романа Теодоровича Гром'яка. Мене вразила та кількість людей, які прийшли привітати науковця, ті вітальні слова, які звучали, та натхненна атмосфера, яка панувала на заході. Напевно, це так на мене подіяло, що я насмілилася (пізніше, вже в університеті) звернутися до Романа Теодоровича з проханням писати курсову роботу з літератури під його керівництвом.

Варто було сподіватися, що легко не буде. Тему обирали разом. То якраз були роки повернення в Україну спадщини Богдана Лепкого: виходили друком статті про письменника, зібрання його творів, відбувалися наукові конференції. І от переді мною було завдання знайти все, що писали в різні роки про повість-казку Б. Лепкого «Під тихий вечір». Я одразу придбала собі щойно з друку двотомник творів під редакцією Ф. Погребенника і взялася читати твір. Це не був звичайний роман, до яких я звикла, а своєрідно написаний текст, з різними прийомами подачі матеріалу, але цю специфіку я вже досліджувала у дипломній роботі «Поетика повісті Б. Лепкого «Під тихий вечір».

Наша співпраця з Професором тривала усі мої роки навчання в університеті, а далі була аспірантура і знову Лепкий, але вже уся велика проза, її жанрова специфіка.

Але повернусь до початку мого знайомства з творчістю Б. Лепкого. Прочитала я твір, пішла у бібліотеку шукати, що ж писали про нього. І отут почалися мої «страждання». Тоді

про Лепкого писали, напевно, усі, я не могла дати собі ради з тими статтями, не вмiла вищукувати потрібне, тому гортала і гортала, плачучи про себе. Потім таки з тими записами звернулася до Романа Теодоровича. І це вже тепер я усвідомлюю, наскільки йому було, очевидно, дивним це, але він не сварився, не відсилав, мовляв, йди працюю, а поступово вчив, як треба працювати з науковою літературою, з науково-популярними статтями, що потрібно брати до уваги, що пропускати, як робити виписки, як записувати бібліографічні дані. На усе це знаходив час. А таких, як я, у нього було багато. Таких, що потребували його уваги, поради, часу, розуму. Усім цим він щедро ділився. Ділився своїми задумами, ідеями, планами. Навіть книгами.

І вчив. Скільким дав путівку у науку! Вчив так, що потім самому вже було совісно йти до Професора і чогось не знати з приводу своєї роботи: де прочитав, хто написав, хто сказав і т. п. Саме завдяки Романові Теодоровичу, та й усім моїм викладачам-літераторам, у мене вдома немала бібліотека. Правда, коли я вперше побачила його бібліотеку, то була під сильним враженням.

Працюючи над курсовою і дипломною роботою, а потім і дисертацією, я побувала у наукових бібліотеках Львова і Києва, познайомилася з багатьма науковцями, які бували в університеті на захистах дисертацій. Було пізнавально, цікаво, інколи навіть страшно, бо ж читав праці, а тут бачиш живу. Слова «аспірантка Романа Теодоровича Гром'яка» були немов магiчними. Для людей наукового кола це було певним показником. Відповідно, і для мене був стимул «не зганьбитися». Хоча всяке бувало. І невчасно виконувала поставлені завдання, і запізнювалася, навіть забула підписати автореферат перед розсилкою. Як згадаю це все... Але Роман Теодорович не кричав, не сварився, а говорив так, з легким невдоволенням, але це було ще гірше.

Спочатку я не встигала за його темпом. Особливо вже, коли писала дисертацію. Здавалось би, мала вже певний досвід після написання дипломної, але ні.

Пам'ятаю, влітку 2004 року вже майже закінчила роботу (це я собі так думала), привезла текст. Думала, відпочину кілька днів. Поки вернулася додому (з району Дружби на Східний, вже не пригадую, може, ще кудись ненадовго заходила), то Професор вже дзвонив: «літературу глянув, багато джерел

бракує, треба включити до переліку те і те, у мене є, текст треба доробляти».

І почалося. Доопрацьовувала, везла на перевірку. Принтер вдома працював у посиленому режимі. Друкувала на чернетках (а мала багато, бо тоді працювала в економічному університеті, рефератів було купа), то Роман Теодорович спочатку доклеював листки, а потім якийсь раз таки вже звернув увагу: «Де ж я маю правки писати?». Совісно стало. Додавали, перекроювали, міняли місцями пункти, навіть вже не пригадую, скільки разів позиції літератури у тексті змінювала. Так за літо ми закінчили дисертацію. І на жовтень призначили захист. Далі нові клопоти — пошук опонентів, провідної установи, а ще науковців, які написали б відгук на автореферат. А в підсумку було аж 8 відгуків. Люди поважали Романа Теодоровича і вважали своїм обов'язком допомогти його аспірантам.

Також хочу відзначити той факт, що Роман Теодорович завжди захищав нас, своїх аспірантів, перед керівництвом університету. Маю на увазі те, що він відстоював думку, що дисертацію з гуманітарних наук неможливо написати за два роки навчання в аспірантурі, а третій рік займатися питаннями захисту. На усі зустрічі з проректором з наукової роботи він ходив з нами. Я не знаю, чи ще хтось з керівників отак переймався своїми аспірантами, як своїми дітьми. Навіть опонентів підбирав старанно. У мене були Микола Іванович Зимомря і Наталя Василівна Буркалець. Уважно перечитали роботу, зауваження були слухні, ставлення доброзичливе. Думаю, саме завдяки моему керівникові.

З самого початку він прийняв мене як рідну дитину і я вважала його своїм науковим батьком, усі роки була під його опікою. Мій рідний (на жаль, вже теж покійний) батько завжди казав, що Професора треба слухатися. Для моєї бабці Роман Теодорович був як Бог. Бог науки. Вона з такою повагою ставилася до нього, вважала своїм обов'язком бути на захисті і на святковому обіді після захисту у вітальному слові висловила усю свою вдячність, навіть мала честь випити з Професором на брудершафт.

Не можу не згадати простоту Романа Теодоровича, його щирість, але і принциповість. Після закінчення аспірантури дуже хотіла працювати на його кафедрі, але одразу була попереджена: ставок нема. Тепер, коли працюю у вищому закладі, розумію усю слухність такого твердження, бо ж не

жарт людей набрати, а потім ще й треба годинами забезпечити. Було трохи образливо, пішла викладати мову в економічний університет, потрохи віддалилася від літератури.

Я навіть не можу отак зараз згадати усіх моментів, але я безмежно вдячна Романові Теодоровичу за терпеливість, розуміння, допомогу, поради, віру в мене, підтримку, а Богові — за те, що мала щастя зустріти таку ЛЮДИНУ.

*Мариса Лебедівна
(з дому Куземко),
Учений секретар
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»*

Людина, що визначила мою долю

Нашу долю часто визначають знакові зустрічі з людьми. У моєму житті такою людиною був Роман Теодорович Гром'як.

Уперше я побачила цього доброзичливого, усміхненого пана у другій половині 1980-х на засіданні літературного об'єднання «Сонячні кларнети». Я ще навчалася в школі, але це знайомство остаточно «переманило» мене з журналістики на українську філологію. Глибоке знання й відчуття української літератури, її теоретичних питань, які використовував при аналізі творів початківців літоб'єднання пан Роман, наче відкрило у моїй душі нові горизонти. Про цю зустріч і досі нагадує спільна зимова світлина кларнетівців із молодим та успішним професором Гром'яком.

Також пригадується несподіваний приїзд Романа Теодоровича до моїх батьків у с. Острів теплого літнього дня. Він цікавився будівництвом нашого будинку, який закінчували мої батьки, легко підтримував розмову на різні теми. Я спостерігала, і в моїй дитячій уяві цей чоловік виглядав, попри свою простоту, чимось геть незвичним і особливим.

Після закінчення школи з медаллю я легко вступила в педінститут на українську філологію. Було багато радості, та на початках дитячий страх перед авторитетом професора Гром'яка і велике бажання не розчарувати його, не покидало мене. Але коли Роман Теодорович почав нам читати «Вступ до літературознавства», напруга потроху розвіювалася. Його людяність, тонке почуття гумору, глибоке знання предмета і розуміння

психології молодій людині робили чудеса. Більшість із нас вчили цей непростий предмет з бажанням віддячити своєму професору за його старання розширити наш світогляд і прищепити любов до складних теоретичних питань.

Так сталося, що усі свої курсові роботи і дипломну я писала під керівництвом професора Гром'яка. Раділа, коли після першої курсової Роман Теодорович запропонував мені співпрацю і надалі. Але вирішальним у моїй професійній долі була одна розмова на 2-му курсі навчання, коли він сказав, що бачить моє майбутнє в науці, в літературознавстві, і якщо я усвідомлено піду по цьому шляху, то знайду там своє покликання. Пам'ятаю, що розмова ця для мене була стресом, вона перевернула щось у моїй душі, сколихнула якісь такі глибини, до яких я самотужки невідомо коли добралась би. Тоді я прийняла остаточне рішення, про яке і повідомила Романа Теодоровича. І у відповідь почула: «Добре. Тоді працюємо серйозно».

Після педінституту в Тернополі доля мене закинула до Києва, в аспірантуру Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Були декретні відпустки, був успішний захист... Але ті слова завжди звучали в моїй пам'яті, й протягом років не давали забути про своє призначення. Востаннє зустрілись ми саме там, в Інституті Літератури 12 листопада 2008 року, де Роман Теодорович виступав консультантом докторської дисертації. Хворий і в літах, натхненний життєвою мудрістю, професор Гром'як все одно усміхався. У той день Бог дав мені останню можливість подякувати своєму вчителю й наставнику, який визначив мою долю!

*Людмила Бабій,
канд. філол. наук, доцент
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Чудовий науковий керівник та беззаперечний авторитет

Йдучи життєвою дорогою, ми зустрічаємо багатьох людей, які впливають на нас, на формування нашого світогляду, наших професійних і людських рис, стають добрим прикладом. Найбільше ж запам'ятовуємо тих, хто залишив слід у нашому серці. Серед таких людей — завжди наші вчителі та наставники.

З Романом Теодоровичем я познайомилася, коли шукала наукового керівника для вступу до аспірантури, а він на той час підшукував когось зі знанням англійської мови, бо саме приїхав зі Сполучених Штатів і привіз літературу англійською мовою. Звісно, для мене лише його ім'я викликало побожний трепет, оскільки всі знали цього поважного науковця, першого народного депутата (не буду перелічувати всіх регалій та звань). У моїх батьків була його книга, яку я із задоволенням прочитала і дізналася не лише про роботу Романа Теодоровича у Києві, а дещо й про його дитячі роки. Яким же було моє здивування, коли у бесіді він виявився не лише статечним, поважним науковцем, а доброзичливим, трохи іронічним, простим у спілкуванні чоловіком, який любив пожартувати.

Я ніколи не забуду одну з наших перших бесід аспіранта та наукового керівника: «Випускниця факультету іноземних мов, червоний диплом і не читала Канта?» — з його вуст це звучало швидше не як зауваження, а як роздуми про те, якими б мали

бути випускники. І що мала робити присоромлена відмінниця? Негаймо у бібліотеку! Суботи та неділі, читальний зал у бібліотеці ім. В. Затонського: Кант, Вітгенштайн, Гадамер... та інші ґрунтовні праці...

Для чого цей ліричний екскурс? Це був урок, урок від великого вчителя: якщо хочеш чимось займатися — вернись до основ, зроби собі фундамент, базу, а тоді вибудовуй щось своє.

Для чого згадувати про це тепер? А тому, що плоди цього зі мною і зараз, адже добра школа, добрий вишкіл — запорука подальшого успіху.

Не просто науковий керівник, а наставник, з яким не лише пишеш роботу, а пізнаєш щось глибше, щось більше — життя. У багатьох життєвих ситуаціях згадувалися його жарти і про святих, які горшків не ліплять, про вареники, які не їв би, якщо б рахував вартість сметани. А чого лише вартують його лексичні звороти? Я так часто згадувала серед своїх колег слова Романа Теодоровича, що потім у різних ситуаціях вони перепитували: «А що казав у такій ситуації Роман Теодорович? Яке слово він вживав?». Його вислови завжди були влучними і дотепними. Він знаходив правильне, а головне, виважене слово.

Консультація в Романа Теодоровича — це можливість розширити власний кругозір, а філософські доктрини він міг проілюструвати такими простими та яскравими життєвими прикладами, які розумієш одразу, запам'ятовуєш надовго і потім теж можеш пояснити комусь. І це завжди супроводжувалося жартом чи дотепним коментарем. Такими ж цікавими та насиченими були і лекції Романа Теодоровича. Оскільки я вчилася на факультеті іноземних мов, а не на факультеті філології, то не мала змоги бути на лекціях з теорії літератури, навчаючись в університеті. Роман Теодорович не раз полемізував з тодішнім керівництвом факультету іноземних мов з приводу браку літературознавчих дисциплін у навчальному плані, адже студенти стануть вчителями не лише мови, а й літератури. Саме завдяки його наполяганням тепер студенти факультету іноземних мов мають чудову змогу слухати лекції та відвідувати семінари зі Вступу до літературознавства. На жаль, мені довелося надолжувати це під час навчання в аспірантурі. Завжди вражала глибина та широчінь його знань. Здавалося, що у нього є відповідь на будь-яке запитання. Надзвичайний інтелект та ерудиція були тим далеким горизонтом, до якого, знала, ніколи не дотягнутися, але все ж потрібно пря-

мувати. Одного разу мій син, якому на той час було 3 роки, серйозно запитав мене: «Мамо, а що Роман Теодорович найрозумніший у світі?», адже я часто казала, коли у мене виникали запитання під час роботи над статтею: «Треба буде запитати в Романа Теодоровича». Ось так воно виглядало для маленької дитини — у мами був абсолютно всезнаючий керівник. Він був і авторитетом, і прикладом того, як слід працювати, ставитися до роботи, до всього, чим ти займаєшся: роби ти це з душею, відповідально, з віддачею, по-справжньому.

Яскравим спогадом для мене була поїздка до Києва в Інститут Літератури. Тоді разом з Романом Теодоровичем я вперше побувала на захисті дисертації, побачила багатьох відомих науковців, чиї імена знали студенти-філологи та аспіранти, і одним з них був Роман Теодорович. На одній з конференцій мене із задрістю запитали: «То Ваш науковий керівник — Роман Гром'як? Його літературознавчим словником-довідником ми постійно користуємося і дуже за це йому вдячні. Ну й пощастило ж Вам!». Та я й так знала, що мені дуже пощастило. На кожній конференції можна було з гордістю сказати, що мій керівник — Роман Теодорович, якого знали аспіранти з усієї України і поважали колеги. Проте, це й вимагало великої відповідальності, адже жодним чином не хотілося його засмутити чи підвести. Я постійно дякувала Богові, за те, що мала чудову змогу не лише читати праці, слухати лекції, виступи на конференціях, а ще просто спілкуватися з чудовою людиною.

Роман Теодорович залишиться у пам'яті і студентів, і, особливо, аспірантів, адже саме він допоміг вийти на широку наукову дорогу. З кожним аспірантом це була інша дорога, але вона завжди вела до успішного захисту дисертації. Він не просто допомагав, а підтримував, направляв, вселяв віру у власні сили. А ще він став прикладом того, скільки може створити, виплекати, втілити, об'єднати одна людина — Велика Людина.

Як часто ми не встигаємо висловити слова подяки, а якщо й висловлюємо, то їх, здається, замало для людини, яка була і залишається прикладом, взірцем, беззаперечним авторитетом. Я вдячна за чудову нагоду ще раз висловити слова глибокої вдячності, пошани, поваги на світлу пам'ять моєму дорогому Роману Теодоровичу.

*Ольга Царик,
канд. філол. наук, доцент
Тернопільського національного
економічного університету*

Спомин

Важко писати спомин про дорогу людину, оскільки не хочеться вірити та усвідомлювати втрату. Смерть Романа Теодоровича — це величезна втрата не лише для рідних, але і для його наукової школи: аспірантів, докторантів.

Упродовж навчання на філологічному факультеті Тернопільського державного педагогічного інституту я не мала змоги познайомитися з професором Р. Т. Гром'яком, оскільки у той час він був Представником Президента України у Тернопільській області. Проте доля подарувала мені можливість бути аспіранткою професора Р. Т. Гром'яка та писати дисертацію під його керівництвом.

З острахом ішла на першу консультацію, проте після спілкування з Романом Теодоровичем поверталася додому уже з вірою у власні сили та реальність реалізації планів. Особливе враження залишилися від поєднання глибини думок та простоти їхнього викладу. Він навчив бачити особливості розвитку літератури та літературознавства, аналізувати проблему крізь призму філософії, культури, знаходити спільне та відмінне, порівнювати та робити висновки.

Завжди напрочуд спокійний, врівноважений та добрий Роман Теодорович уважно вислуховував усі ідеї та наміри, дуже толерантно та терпляче скеровував у вирішенні проблеми дослідження. Чіткість та логічність у керівництві професора дуже допомогли мені при написанні дисертації «Творчість Богдана Лепкого в українсько-польських літературних взаєминах 1899–1941 рр.», яку успішно захистила у 2001 році. Тема дисертації передбачала опрацювання польських архівних матеріа-

лів та наукових джерел. Роман Теодорович на той час працював у Кракові в Ягеллонському університеті. Двічі приїжджала до бібліотеки та архіву в Краків, Роман Теодорович кожного разу зустрічав та проводжав, не дозволяв нести сумку (тоді я була вагітною), допомагав поселитися, навіть пильнував, щоб я не проспала зранку та вчасно йшла в бібліотеку. Завдяки Роману Теодоровичу навчилася польської мови. Він не шкодував свого часу навіть на те, щоб навчити мене читати польською мовою, пояснити основні правила граматики.

Одного разу в архіві Ягеллонського університету мені потрапив до рук лист Богдана Лепкого до польського письменника та друга Владислава Оркана, в якому Б.Лепкий скаржився на звинувачення у схожості мотивів їхньої творчості. Спершу сумнівалася у важливості таких матеріалів, проте скопіювала. Роман Теодорович дуже втішився такою знахідкою, що згодом лягла в основу параграфу дисертації про генетично-типологічні відповідності творчості Богдана Лепкого та Владислава Оркана.

Він був добрим психологом, відчував навіть емоційний стан, — розпитував про дітей, батьків, чоловіка. Часто давав поради зі свого багато досвіду, які я згадую та використовую досі.

Роман Теодорович під час консультацій бачив, коли увага послаблювалася, і вдавався до зміни форм роботи: «А тепер бери ручку і записуй, що потрібно зробити впродовж двох тижнів». Коли ставало складно, приходила раніше за порадою, він завжди вислухав, скерував. Одного разу навіть прийшов до нас додому допомогти розібратися у копіях матеріалів, що заповнили майже весь простір вітальні.

Захист дисертації відбувався на першому засіданні новоствореної Вченої ради. Так склалося, що нікого із моїх рідних не було поруч. Хвилювався і підтримував Роман Теодорович.

Під час навчання в аспірантурі я працювала на кафедрі іноземних мов Тернопільського державного технічного університету імені Івана Пулюя разом із аспірантами Романа Теодоровича, спілкуючись між собою, ми називали його науковим татом. Ми залишимося назавжди його дітьми, він житиме у наших вдячних спогадах.

Світла пам'ять Вам, Роману Теодоровичу!

*Олена Пасічник,
канд. філол. наук,
доцент Кременецької
обласної гуманітарно-
педагогічної академії
ім. Тараса Шевченка*

Завжди буду йому вдячна

«Кожне покоління громадян усіх держав світу (особливо народів, які тимчасово втратили свою державність) по-своєму осмислює роль політики, культури, інтелігенції в суспільному житті», — такими словами звертається Роман Теодорович Гром'як, автор видання «Культура. Політика. Інтелігенція. Публіцистика літературознавця» (Тернопіль, «Джура», 2009) до нас, читачів.

Важко переоцінити роль цієї Людини, Педагога, Науковця, відомого літературознавця, громадського і політичного діяча, професора в житті тих, хто має стосунок, зокрема, до його школи компаративістів.

З Романом Теодоровичем я познайомилася ще в 90-х роках минулого століття, що було пов'язане з початком моєї роботи над кандидатською дисертацією. Справжній інтелігент і патріот, людина енциклопедичних знань, Р. Гром'як порадив мені звернутися до в'язнично-таборової тематики на прикладі творів «Архипелаг ГУЛАГ» Олександра Солженіцина та трилогії «Ost» Уласа Самчука.

І як актуально у зв'язку з цим звучать слова Романа Теодоровича: «Більшовицький режим, який витерпіли люди мого покоління, дав інтелігентам пам'ятні уроки. Були то уроки наруги над людською гідністю, уроки безпардонного і витончено-підступного тиску на свободи і права усіх верств суспільства».

Роман Теодорович Гром'як у числі найперших науковців і літературознавців «відкрив» для українців ім'я письменника-емігранта, нашого землянина, Уласа Самчука. Зусиллями, зокрема, і Р. Гром'яка було створено літературний музей цього митця у с. Тилявка на Тернопільщині.

Українському письменнику, «Гомеру ХХ століття» Роман Теодорович присвятив одну зі своїх численних журнально-газетних статей — «Феномен Уласа Самчука в українській культурі» (квітень 1995 р.).

Літературознавець підкреслює, що допитлива натура митця «прагнула синтезу мислі і билася над питанням: чому українці не можуть надовго втримати свою національну державу», і робить висновок, що «вроджений і розвинутий невсипущою працею талант епіка дозволив возвеличити рідну Волинь, а через відтворення долі волянників побачити долю всієї України».

У невеликій за обсягом, але глибинній за змістом статті, перед читачем постає і життєпис, й критичний аналіз творчості Уласа Самчука. Ще Р. Гром'як дає відповідь на питання, у чому полягає сутність феномена митця слова.

Як викладач зарубіжної літератури я часто звертаюся до друкованого слова Романа Теодоровича. В його мудрих книгах і статтях знаходжу глибокі філософські роздуми, літературно-критичний аналіз художніх творів, цікавий фактичний матеріал, відповіді на багато питань, що постають перед сучасним читачем-громадянином.

Роман Теодорович Гром'як навчив мене азів наукової роботи, показав приклад толерантного спілкування з колегами і студентами, за що я завжди буду йому вдячна.

Вічна і світла пам'ять Вам, мій дорогий Вчителю Романе Теодоровичу!

*Мар'яна Лановик,
Зоряна Лановик,
доктори філол. наук, проф.
Львівського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Memorabilia

Пам'ять — дивовижна річ. Коли починаєш про це думати, то вмить зринають сумніви М. Пруста щодо достовірності картин минулого: зіткані з безлічі слідів вони складаються у вигадливі узори, як поєднання кольорових скелець калейдоскопу — невловимі мозаїки, мінливі зображення, які неможливо зафіксувати. Водночас наша пам'ять — це частина нас самих, це — наша інтерпретація минулого, наш вибір. У спогадах зберігається найвагомніше, найсуттєвіше. Тому й спогади про Романа Гром'яка — це не стільки достовірні свідчення, яким він був, скільки химерні відлуння пам'яті, яким він постає в нашій уяві, яким ми його пам'ятаємо.

Ми знали професора Гром'яка багато років. Понад 20 років — від часу нашого вступу в аспірантуру — працювали пліч-о-пліч під його керівництвом і опікою в університеті. Але ще до того багато років у близьких з ним стосунках був наш батько. Тому ми знали Романа Теодоровича дуже різним — і з власного досвіду, і з розповідей про нього. Він бував спокійним і схвильованим, веселим і сумним, поблажливим і грізним, поступливим і непримирним. У ньому неймовірним чином поєднувалися, на перший погляд, несумісні риси, які укладалися в непорушну єдність. І навіть у цьому виявлялася особлива цілісність його натури.

Ми ніколи не говорили про це ні самому Роману Теодоровичу, ні іншим людям, але його образ віддавна викликав у нас

дуже стійку асоціацію, у правомірності якої ми все більше утверджувалися, і яка на сьогодні — уже по його відході — для нас залишається незмінною. Це — постать Сократа. Як і в Сократа, вчення професора Гром'яка було невід'ємним від його життя. Від молодих років — філософ. Тому й після завершення філологічного факультету захистив кандидатську дисертацію з філософії, з питань естетики, що утвердило в ньому естета в усьому — мові, манерах, поглядах, а також не могло не позначитися на подальшому методі його викладання і наукового пізнання.

Методика його викладання — наскрізь Сократівська: всебічне обговорення досліджуваного предмета, активна дискусія, своєрідне міркування вголос, рефлексія, де у процесі промовляння визрівають нові ідеї, народжується істина. Водночас — важливість процесу пошуку понять, окреслення дефініцій (які щоразу піддаються сумнівам, випробуванням логікою поки будуть остаточно утверджені).

У перший рік аспірантури нам, як і багатьом іншим учням Романа Теодоровича, доводилося звикати до такої інтелектуальної умоглядності, своєрідної давньогрецької «маєвтики», шукати прихованих сенсів у консультаціях, які були більше схожі на філософські бесіди. Згодом — збагнути, що суть цього методу не в тому, щоби дати готові знання, готові формули чи лекала, а у вихованні процесу мислення, формування власної думки.

Перша наукова книга, яку нам порадив «ретельно проштудіювати» наш науковий керівник, як тільки ми вступили до аспірантури, була праця О. Потєбні «Думка і мова». Її автор ілюструє такий принцип пізнання, в якому готові знання розглядаються як такі, що не передаються: як вогонь свічки не передається іншій свічці, так ти не можеш передати іншій людині готової думки — ти лише можеш запалити у ній її власну. Кожен може навчитися виробляти в собі любов до мудрості, роль вчителя — скеровувати цей процес. І вже згодом для учнів, які долали перші етапи такого пізнання, приходив час опанування дискусій, наукової сугестії та рефлексії (одне з улюблених слів професора), намагання зрозуміти себе («Пізнай себе!») через осмислення чужої позиції, утім, без цілковитого її заперечення. Будучи сам натурою амбівалентною, Гром'як-педагог прагнув навчити бачити єдність у відмінному, пошуків

сенсу у поєднанні суперечностей (хто не пам'ятає однієї із його улюблених фраз про Ерос і Танатос?).

У центрі філософії Романа Гром'яка була людина. Він виховував студентів, аспірантів, колег власною стриманістю (яка його майже ніколи не зраджувала), своєрідним благочестям і неймовірною доброзичливістю. Завжди відкритий до спілкування він готовий був давати поради і консультації кожному, хто потребував його допомоги. Чужий студент, не заставши свого викладача, завжди міг розраховувати на вичерпні відповіді сивочолого професора з приводу будь-якої теми. Роман Теодорович був охоплений ідеєю науки з людським обличчям, яку М. Горький окреслив у літературі як «человековедение» (на цьому він неодноразово наголошував).

Він часто говорив про те, якою революцією для його свідомості в молодості стали праці Романа Інгардена, коли, після академічного засилля марксизму-ленінізму, суспільних кліше й кон'юктур, він збагнув, що твір і його сприйняття — це людина з індивідуальним життєвим досвідом, світоглядом, характером, складом думок, естетичними поглядами і ціннісними орієнтаціями. Це назавжди змінило його ставлення до літератури і мистецтва загалом, стало наскрізним стрижнем усієї подальшої роботи. Саме тому улюбленими методологіями були обрані феноменологія і рецептивна естетика. Неспроста остання велика конференція, яка була проведена у Тернополі за задумом професора як один із важливих підсумків його наукової діяльності, була присвячена темі літературної антропології.

Для Романа Теодоровича «наука з людським обличчям» виявлялася також у тому, що він щедро ділився власними ідеями і досвідом. Водночас, це ніколи не було нав'язливо; він давав можливість навчатися від себе тільки тому, хто цього добровільно прагнув. В його устах цілком природно звучали би слова Сократа: «Я не був ніколи нічим учителем, тільки якщо хтось, молодий чи старий, бажав слухати мене й приглядатись, як я роблю свою справу, то я ніколи нікому не боронив... Я однаково, як багатому, так і вбогому, дозволяю ставити мені запитання, і якщо хтось бажає, то й відповідати мені та слухати, що я кажу» (33 В)³⁷.

---

³⁷ Тут і надалі цит. за: Платон. Апологія Сократа // Платон. Діалоги / пер. з давньогр. Йосип Кобів. — Харків : Фоліо, 2008. — 349 с.

Для нього було важливим виховувати у своїх учнях філософів і пробудити в них спрагу до пізнання. Це виявлялося зокрема у тому, що куди би він не їхав — на конференції, захисти, зустрічі; в різні міста України, Польщі (деякий час він працював у Кракові в Ягеллонському університеті), у США, — він звідусіль привозив літературознавчі книги, підручники, антології, хрестоматії, енциклопедії, книги з історії, філософії, документалістики. Інколи по-кілька, а інколи — цілими шерегами він приносив їх на кафедру, спонукаючи до їх прочитання усіх небайдужих.

Про нові привезені книги він завжди розповідав з таким неприхованим захопленням, з такою іскрою в очах, що не виникало сумнівів, наскільки ці книги потрібні і цікаві. Часто за ними вибудовувалися «черги» — в якій послідовності вони переходитимуть із рук в руки, в якій послідовності їх читатимуть, а коли в Україні став доступним такий винахід цивілізації, як «ксерокс», то цілі книги в кількох примірниках копіювалися, щоби необхідні знання ширилися ще швидше. Для нас ці ксерокопії і тепер цінні ще й помітками, зробленими рукою професора «на маргінесах» чи у тексті. У розповідженні цих книг він поставав абсолютним альтруїстом — придбані за його кошти, вони були доступними і для викладачів, і для аспірантів, і для студентів, які писали дипломні, курсові чи просто готувалися до практичних занять. Розуміння того, наскільки в Україні зруйноване наукове, культурно-історичне передання, змушувало його поспішати — надолужувати втрачене, повертати забуті імена української культури, заповнювати білі плями, відшукувати «вирвані сторінки», осягати істини Заходу, які були недоступними за залізною завісою.

Саме тому викладацька діяльність Романа Теодоровича не зводилася лише до прочитання лекцій чи керування дипломними, магістерськими роботами. Це була справді просвітительська праця — не лише у фаховій площині, а й у патріотичній, ідеологічній. Він був ініціатором і засновником товариства «Просвіта», на роботу якого витрачав величезні зусилля — їздив по районах, виступав у різних культурних осередках, школах, освітніх закладах. В цій іпостасі на межі 80–90-х рр. минулого століття він поставав ще й «будителем нації», глашатаєм українських ідей. Ця «українськість», яка впливала із самого ества, виявлялася ще однією точкою зіткнення із тодішньою владою, що, будучи радянською і комуністичною,

водночас була наскрізь антиукраїнською. Ця Гром'якова українськість дратувала тогочасних можновладців; вони боролися проти цієї його іпостасі усіма можливими способами. Інколи доходило до абсурду. Як-от у випадку, коли Роман Теодорович подаючи передвиборчі агітаційні матеріали у місцеву газету дав фото, на якому він одягнений у вишиванку, а у готовому числі газети йому на фото технічно «підмінили» вишиванку білою сорочкою із краваткою, але забули про манжети на рукавах. Тож це фото стало ще більш промовистим свідченням як громадянської позиції вченого, політика і педагога, так і його ідеологічного протистояння із манкуртами і яничарами. Свою українськість Роман Теодорович відкрито декларував і будучи депутатом Верховної Ради СРСР, чим також неодноразово дратував, а то й шокував великоросьських шовіністів.

Повернувшись в університет із Верховної Ради СРСР й після активної політичної діяльності, він міг спочивати на лаврах, але вибрав інший шлях: зростаючи професійно, осягаючи забуті чи щойно відкриті в Україні філософські підходи, що ґрунтувалися на засадах ідеалізму, чи які не вписувалися в «комуністичні рамки» минулого, він вів за собою нове покоління науковців-літераторів. Його поступ був настільки потужним, що навіть недоброзичливці чи й явні опоненти не могли з ним не рахуватися.

У цьому прагненні докорінного оновлення в мисленні, в суспільній чи академічній сферах, у прагненні до створення нових засад життєустрою теж було щось Сократівське. Задля втілення своїх ідей, чіткішого окреслення намічених горизонтів професор Гром'як створив нову кафедру — теорії літератури та порівняльного літературознавства. Обрані дві складові були найважливішими чинниками в поставлених наукових завданнях. Теорія як основа основ академічного мислення — підвалина літературознавчої науки — на той час в Україні потребувала нагального оновлення, очищення від нашарувань недавнього радянського минулого. Роман Теодорович був зразковий теоретик. У цьому зв'язку прикметно, що навіть Ніцше, який не приховував свого несприйняття Сократа, визнавав у ньому появу нового типу «теоретичної людини», тобто своєрідного митця в науці, для якого радість пізнання життя стає важливішою за саме життя. Він із неймовірною життєвою наснагою одразу ж взявся за розробку нових теоретичних питань, а також — за роботу над літературознавчим словником-довідни-

ком. На цю копітку працю ішли місяці роботи з авторами. Потім під час літньої відпустки друковані матеріали зводилися і систематизувалися. Пам'ятаємо, як Роман Теодорович покликав нас не як звично в університет, а у приміщення Спілки Письменників, доручив сортувати численні папки зі статтями до словника в алфавітному порядку. Спілка Письменників була обрана не випадково: там був великий зал із довжелезним широким столом, який чудово підходив для такого «сортування» (не зайво згадати, що комп'ютери були ще малодоступні, тому всі статті були зроблені на друкарських машинках). Ця робота тривала кілька тижнів, і не була марною — словник був перевиданий в Академвидаві кілька разів, і на сьогодні залишається настільною книгою студентів-філологів.

Із другою складовою — порівняльним літературознавством — ситуація була ще складнішою. Затаврована як галузь науки в колишньому СРСР вона ледь мала надію на відродження. У бажанні вченого відродити колись винищену до тла царину української науки промовляв голос патріота. Саме тому порівняльне літературознавство і лякало радянську цензуру, бо через порівняння різнонаціональних літературних пам'яток минулого, сучасних творів промовисто виявлялися і самотні національні риси, і культурно-історичні відмінності різних народів, і ціннісні орієнтири, і ментальні параметри.

Справа з реабілітації компаративістики в культурному просторі України була для професора Гром'яка серед пріоритетів. У час, коли в Україні ще не існувало жодної кафедри компаративістики, коли порівняльне літературознавство ще не викладалося як наукова дисципліна, він збирав матеріали, фахівців, які б допомогли підняти цю сферу з попелу. Він умів гуртувати навколо себе однодумців — побратимів по духу, знаючи, що спільною працею можна зробити більше і краще. Знаковою для оновлення компаративістичних студій (і у сенсі співпраці й наукового взаєморозуміння) стала конференція 2001 року та перший в Україні навчальний посібник з цього предмета.

Для людини, яка мислила широкими категоріями, яка прагнула відновити зв'язок між затаврованим минулим і ймовірним майбутнім, важливо було вголос говорити про важливі речі, говорити по-новому, говорити молодому поколінню, виховувати новий тип людини. Він розумів необхідність виховання людини нового ґатунку, розумів, що майбутнє України — в

новому типі генерації, що нація, в якій нема своєї еліти, приречена на поразку; що «Інтелігентні, шляхетні люди — золота еліта суспільства»³⁸. Він був охоплений ідеєю, як привести до влади мислячих людей, як виховати таке покоління, яке би саме захотіло жити по-іншому. Ці думки були наскрізними у його публічних виступах вже на початку 90-х років. І тепер залишається подиву гідне те, наскільки його ідеї, висловлені ще в минулому столітті, звучать актуально для сьогодення. І наскільки вони суголосні з переконаннями Сократа про те, що найкращою і найсправедливішою формою правління в суспільстві є Аристократія — високі духом мислячі особистості, які здатні привести свій народ до процвітання і дбати про його чесноти і благополуччя. За свідченням Ксенофонта — одного із великих Сократових учнів, висловленим у «Спогадах про Сократа», філософ переконував, що люди із правильною освітою здатні зробити щасливішими і себе, і свою державу³⁹.

В Україні після проголошення незалежності був такий короткий етап історії, коли до влади могла прийти свідомо і духовна інтелігенція, коли аристократи духу — академіки Ігор Юхновський і Борис Патон, відомі вчені — Микола Жулинський, В'ячеслав Брюховецький, Павло Мовчан; письменники Роман Іванчук, Лесь Танюк, Дмитро Павличко, Іван Драч, Борис Олійник, Володимир Яворівський; колишні політв'язні, дисиденти, сподвижники української національної ідеї — Степан Хмара, Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Микола Горбаль, Богдан Горинь, Михайло Косів та багато інших — були потужним рупором української Верховної Ради. Роман Гром'як був особисто знайомий з ними усіма й з іншими знаковими особистостями. Це були люди, які тоді творили нову історію, нову Конституцію. Однак, протистояння було занадто сильним. А названі патріоти були загалом представниками старшого покоління. Роман Теодорович із притаманною йому прозорливістю розумів, що попереду — нелегка і довготривала боротьба, і що вкрай необхідно виховувати нових патріотів — не лише майбутніх парламентарів, державних діячів різного рівня, науковців, працівників освіти і культури, а й просто свідомих і мислячих громадян. Можливо, саме тому він надав перевагу університетській діяльності над політичною, однак

---

³⁸ Гром'як Р. Культура. Політика. Інтелігенція. — Тернопіль, 1996. — С. 31.

³⁹ Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. — М. : Наука, 1993. — 380 с.

завжди запрошував на зустрічі до студентів відомих діячів — політиків, письменників, митців, яких студенти могли би брати за приклад, які би утверджували серед молоді високий зразок українського аристократа духу, свідомого громадянина. До речі, Ксенофонт говорив про подібні переконання свого вчителя — коли Сократа питали, чому він замість того, щоби самому займатися лише громадськими справами, не відмовиться від викладання, він відповідав: «що важливіше — щоби одна людина займалася громадськими справами, чи щоби той один дбав, аби було багато достойних людей, здатних займатися державними справами?»⁴⁰.

Будучи людиною надзвичайно інтелегентною, професор Гром'як спонукав усіх читати — і художні книги, і наукові, і публіцистичні, і документальні. Він вважав це обов'язком кожної мислячої людини (тим більше філолога), і переконував, що освічена людина, яка не читає навіть кілька тижнів, одразу втрачає свою професійну форму, що відбивається і на мовленні, і на здатності до суджень, і на світогляді. Сам же Роман Теодорович книги читав безперервно — іноді по кілька одночасно (вдень — складний науковий «опус», ввечері, коли вже втомлений — художній твір; через безсоння часто читав і вночі). І не просто читав, а, як він любив наголошувати, — «з олівчиком у руках». Так він правив дисертації і статті, і монографії, і кожен документ, з яким доводилося мати справу. На полях часто робив свої помітки, записував міркування. Це була цілодобова робота думки. І одразу по свіжих слідах ділився враженнями від прочитаного чи осмисленого.

До того ж він розумів, що фахівець-словесник повинен бути добре знайомим із українською та зарубіжною літературою усіх періодів, із творами різних рівнів, «різного ґтибу», із сучасними експериментуваннями авторів. Він намагався бути в курсі усіх новинок книгодруку, часто дивувався своєю оперативністю і обізнаністю. Пам'ятаємо випадок із далекого 1994 року. Приходимо ми рано вранці на кафедру (у той час в університеті було запроваджено такий порядок, що, незалежно від розкладу, усі мають бути на роботі на восьму годину), Роман Теодорович уже сидить за своїм столом, але виглядає трохи втомленим із червоними очима. Вагаємося, чи питати, що трапилося, а він нас випереджує: «Бачите, які в мене очі? І

⁴⁰ Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. — М. : Наука, 1993. — С. 35.

ви би думали — через що? Їй-богу, сам не йму віри. Учора звечора не міг заснути, вирішив щось почитати, згадав, що на днях придбав новий роман Ухачевського «Пройдисвіти», думаю — подивлюся, що то таке. Як почав читати, то не міг спинитися. Вже по опівночі став себе переконувати: «Ти ж теоретик літератури, ти ж професор, ти ж бачиш, що це — не класика, що стиль — недосконалий, ти ж — старий дідо, дочитай главу і лягай спати, тобі завтра — на роботу». Але книга написана так, що кожна глава завершується на такому цікавому моменті, що ти просто не можеш спинитися. І так я відкладав від глави до глави, бо було цікаво — а що там далі — аж поки не дочитав до кінця. А тоді дивлюся — а то вже світає, вже треба йти на роботу. Вже як збирався, то побачив, що очі — як у кроля». Потім професор розповідав про цей свій досвід ще іншим кафедрам, які приходили в той день, а згодом — студентам на лекціях, які стосувалися сучасної літератури чи ідей Барта про «насолоду від тексту», у дискусіях про класичну і некласичну літературу. Своїх очей не беріг, читав ночами, тому, коли почав втрачати зір, то довелося робити операції на обидва ока, щоби далі могли читати в такому ж режимі. Це було для нього дуже важливо.

У роки, коли великого розголосу набув Львівський форум книговидавців, він не пропускав жодної можливості туди потрапити, спонукав до цього своїх колег, студентів. Багато років поспіль ми організовували спільні «екскурсії» до Львова з цієї нагоди. Тоді мали розкіш спілкування у замовленому автобусі в обидва боки дороги: до Львова — про книги, які варто пошукати на форумі; дорогою назад — ділилися враженнями, придбаними новинками. Форум був цінний також і нагодою зустрітися чи й поспілкуватися з письменниками, книговидавцями, колегами з інших міст. Роман Теодорович сприймав такі зустрічі не лише як змогу побачитися з друзями чи знайомими, а й як можливість від кожного почерпнути нові ідеї, нові думки, чогось навчитися.

Відомий сократівський вислів «Я знаю, що я нічого не знаю» виявлявся передусім в його науковій скромності. Він ніколи не боровся за якісь нагороди, рейтинги чи почесні, ніколи не виявляв зверхньої «мудрості на показ», властивій посередностям, що посіли несумірні з ними посади.

Фраза «Я знаю, що я нічого не знаю» виявляла ще й усвідомлення того, наскільки мізерним є пізнане у порівнянні із

тим, що ще недосяжне. Було у цьому щось суголосне з висловом Мікеланджело Буонаротті, який перед смертю сказав: «Я пізнав лише початки мистецтва. Як шкода помирати». Знання професора були настільки обширні і багатогранні, що кожен, хто був з ним поряд, міг би відчувати «Я знаю, що я нічого не знаю», але у своїй мові Роман Теодорович був настільки простим, що не тиснув своїм інтелектуальним багажем на найпростішого співрозмовника, з кожним говорив, як з рівним. Одна із колишніх його аспіранток нам якось розповіла історію про те, що, коли вона лише вступила до аспірантури і дала професорові читати першу частину своєї роботи, а він, прочитавши її, зателефонував, то вона спершу сприйняла його за свого знайомого садівника, який мав прийти підрізати дерева — настільки для неї була несподівана та проста «галіцейська» мова і простота у ставленні. Аж згодом вона збагнула, що це телефонує Роман Теодорович.

Роман Гром'як не був блискучим оратором в розумінні стародавніх грецьких риторів. Сила його красномовства була в тому, що він говорив щиро, і сам вірив у те, про що говорив. У цьому зв'язку знову зринає паралель із давньогрецьким філософом, який окреслював свій хист оратора у тому, що слід «сильним у красномовстві вважати того, хто говорить правду»: «... я буду говорити простою мовою, першими-ліпшими зворотами, — бо я переконаний у правоті своїх слів...» (17 С); «обов'язком промовця є говорити правду» (18 А). Слово «Правда» — чи не найчастіше зринало у виступах Романа Гром'яка вже на початку 90-х рр.: «Той, хто претендує на елітарну функцію — бути провідною верствою, а не прагне пізнати правду і жити тільки по Правді, — той ніколи не буде інтелігентом. Інтелігент у сфері своїх зацікавлень осягає правду, пізнає скриті закономірності чи інтуїтивно, як ясновидець, прозріває майбутнє і вільно, відверто проповідує Правду. Тому справжніх інтелігентів споконвіку не любили владики»⁴¹. Кілька років пізніше у нього навіть з'явилася стаття під назвою «Правда — найвища моральність». А також — ідея відповідальності не лише за себе, за своє життя, за свій власний вибір, а й за долю нації: «Персональна моральна відповідальність кожного українця інтелігента за майбутнє своєї нації і держави допоможе нам

⁴¹ Гром'як Р. Культура. Політика. Інтелігенція. — Тернопіль, 1996. — С. 31.

стати цивілізованим народом і виконати свою місію справжніх інтелігентів-інтелектуалів»⁴².

Уміння говорити саме так давало змогу достукатися до людських сердець — і студентів (під час лекцій), і жителів найвіддаленіших сіл і містечок (під час громадських виступів, особливо в часи відновлення української незалежності). Він знав, що «бути чесним з собою, визнавати рівноцінність особистостей, їх рівність перед правом, Богом та Україною — то висока інтелігентність»⁴³.

Таке красномовство допомагало переконувати своїх опонентів, до яких завжди виявляв толерантність. Не терпів лишень людського невігластва, тупої зашореності. Долати погляди обмежених людей йому допомагала сократівська іронія. Його мова тоді ставала ще більш параболічною й іронічною, ніж повсякденна «гра в бісер» — з натяками й алюзіями, які були зрозумілі лише «посвяченим».

Через широке інтертекстуальне поле прочитаних книг і обговорюваних ідей на нашій кафедрі сформувався певний ідіолект, не завжди зрозумілий стороннім, де святкові застілля називалися «дискурсами», а для виголошення слів кожному задавалися такі складні теми, спонтанне кількасекундне осмислення яких також спонукало учасників завжди зберігати «інтелектуальну форму». Це часто були неймовірно яскраві спалахи інтелекту, коли Роман Теодорович на ходу складав вірші, щоби продемонструвати той чи інший художній метод у поезії, чи, приміром, змагався з поетом Василем Махном (коли той ще жив в Україні і працював в університеті), хто швидше складе вірш на задану тему; а інколи, як блискучий стиліст, пародіював його стиль, або ж сперечався, що важче писати — віршовану поезію, чи верлібри. Василь Махно називав його «патріархом», часто розповідав про свій письменницький досвід.

Ці вечірні застілля, які зазвичай були продовженням денних дискусій, лише зі значно більшою часткою іронії, інколи затягувалися допізна, бо були не простими посиденьками, а інтелектуальними діями, під час яких «патріарх» часто розповідав про долю когось із репресованих письменників, науковців; або ж про безвихідні, складні чи курйозні випадки

---

⁴² Гром'як Р. Культура. Політика. Інтелігенція. — Тернопіль, 1996. — С. 108.

⁴³ Там само. — С. 33.

з його наукового життя, дотепні історії, що траплялися з ним у педагогічній чи науковій практиці.

Відомою і неодноразово чутою в нашому колі була історія про те, як опонентом на захисті дисертації Р. Гром'яка був знаний на весь Союз і дуже шанований у нашому середовищі Юрій Борєв; і скільки перипетій довелося науковцю пережити за такі почесні (коли відомий вчений запізнювався з відгуком, і, зрештою, прибувши на захист без нього, вимагав шукати стенографістки, яка би фіксувала його виступ; як Роман Теодорович до захисту шукав стенографістку, на захисті — спонтанно відповідав на зауваження, яких не знав заздалегідь, а по захисті — ще кілька тижнів розшукував самого Ю. Борєва, щоби той відгук підписати). Такі розповіді теж були повчальними для молодих людей, які звалили до думки, що людина повинна бути готовою до різних «несподіванок», що безвихідних ситуацій немає, і що іронія допомагає подолати труднощі і знайти вихід із глухих кутів. У зв'язку з подібними історіями Роман Теодорович любив «іронізувати» (ще одне з його улюблених слів) — «як то брати в опоненти метра, і невідомо, як виявиться — чи він метр, чи півметра, чи метр з половиною».

Подібним чином він «обігрував» й інші слова. Наприклад, любив «уточнювати»: «то він вчений, чи учений — бо то важливо, чи його тільки вчили, чи і навчили»; або ж — «то він видатний, чи видатний» (тобто вимагає значних грошових видатків)? «то він опублікувався, чи опублічився»? «Наукову думку» дуже часто називав гумористично-любовно «Науковою Дунькою». Коли комп'ютерний працівник, роблячи щось на кафедральному комп'ютері, сказав: «Іду, за кілька хвилин повернуся — візьму тільки флешку, бо без неї нічого не можу зробити», то у Романа Теодоровича одразу «визрів» свіжий дотеп: «Він сказав, що йде по флешку, бо без флешки нічого не годе зробити». Іронічно-сократівськими були його «крилаті фрази», на кшталт про те, чому студенти, приміром, третього курсу не такі сильні, як студенти другого курсу: «Це — як врожай на моркву, — неодноразово зауважував професор, — рік на рік не припадає». Стосовно точності в науковому сенсі любив повторювати: «В науці нема такого — «ми сі здає» — має бути точність, факти, покликання на джерела» (хіба це не те ж Сократівське — «треба не припускати, а знати», про що

пише Ксенофонт?⁴⁴). Висловлюваннями Сократівського штибу рясніли і його публічні виступи, як-от: «Інтелігентні, шляхетні люди — золота еліта суспільства. Не цураймося цього слова. Якщо визнаємо елітну кукурудзу чи худобу, то чому не має бути елітної породи людей?»⁴⁵. Ксенофонт вказував, що його вчитель «говорив жартівливо і водночас серйозно»⁴⁶. Гром'якова іронія часто була звернена й на самого себе, і ця самоіронічність ще більше додавала до його колоритності. Він мріяв написати «Вертеп-3», який за задумом мав бути «науковий вертеп». Вертепом він вважав безперервний коловорот наукових подій, перемежованих із всілякими інтригами, підклимними іграми тощо. Стосовно різних ситуацій — і добрих, і не дуже — говорив на галицький штиб: «Всьо си крутит, всьо си вертит, ніц на місці не стоїт».

Під час невимушених зустрічей із колегами (і не тільки) у Романа Теодоровича зринали іронічні думки щодо слабшої половини людства (як він окреслював — «святого жіноцтва»): «філологині — усі богині». Це віддзеркалювало і в його офіційних виступах: «Прислухаймося, як криком волає наше жіноцтво: не хочу емансипації по-советськи, волю бути слабкою жінкою... коханою жінкою... матір'ю. Інтелігенти! Подумаймо про це і поставмо тему української жінки на повен голос не тільки на зборах, не тільки у творах, а насамперед — у душах своїх. Пригніченість жіноцтва відлунює в бездуховності нашої молоді... Ставлення до жінки-матері, як до матері-природи, висвічує сутність інтелігента»⁴⁷.

Наші кафедральні неофіційні зустрічі, фуршети — стали особливим видом інтелектуального дозвілля, під час якого можна було почерпнути не менше важливої інформації, ніж під час лекції чи наукового семінару (вагомість останніх, звичайно, абсолютно не заперечувалася, вони завжди проводилися на найвищому рівні, але — на все свій час). Атмосфера, яка панувала в такі години на кафедрі, чи після захистів дисертацій, чи в неофіційні моменти під час конференцій (а за свідченням Романа Теодоровича, найважливішим місцем справжніх наукових дискусій є кулуари) була унікальною і сповненою

---

⁴⁴ Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. — М. : Наука, 1993. — С. 90.

⁴⁵ Гром'як Р. Культура. Політика. Інтелігенція. — Тернопіль, 1996. — С. 31.

⁴⁶ Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. — М.: Наука, 1993. — С. 24.

⁴⁷ Гром'як Р. Культура. Політика. Інтелігенція. — Тернопіль, 1996. — С. 35.

особливим типом магнетизму, який відчували усі приїжджі гості-науковці.

Вже згодом, побувавши на різних наукових дійствах у різних наукових установах, ми зрозуміли, що такий простір невимушеного спілкування твориться лише у середовищі людей інтелектуальних і духовних, у середовищі особистостей, де усі навзаєм можуть один в одного повчитися, і навзаєм обдаровують один одного своєю любов'ю і повагою. Подібна творча атмосфера панувала в Інституті літератури імені Т. Шевченка НАН України, коли ми приїздили туди з Романом Теодоровичем, де він був незмінним членом спецради. В Інституті літератури ми захищали свої і кандидатські, і докторські дисертації, і надзвичайно вдячні нашому наставнику, що він нас познайомив із таким високим товариством, де інтелект поєднується з надзвичайно високим рівнем культурного дозвілля (а професора Григорія Матвійовича Сивоконя — близького побратима і соратника Романа Теодоровича, який, на жаль, відійшов у вічність незадовго після нього, — як майстра іронії у нашому сприйманні ще ніхто не перевершив). Упродовж останніх років для нас відрадою стало духовно-інтелектуальне середовище Чернівецького національного університету — на спецраді ще одного Гром'якового побратима — професора Бориса Івановича Бунчука, і, звичайно ж, на славетних «симпозіонах» під час конференцій, які проводить кафедра теорії літератури і зарубіжної літератури під керівництвом професора Ольги В'ячеславівни Червінської.

Ці наукові товариства Роман Теодорович називав «інтерпретативними спільнотами», і вчив якнайбільше цінувати такий тип спілкування, коли в невимушеній атмосфері обговорюються серйозні теми, народжуються нові ідеї, відбувається взаємообмін інформацією, енергетикою. Він прививав розуміння, що люди з твоєї інтерпретативної спільноти — близькі тобі по духу, ті, на допомогу і пораду яких ти завжди можеш сподіватися, ті, які ніколи не зрадять, з якими відчуваєш певну «духовну однотайність» навіть на відстані. Про полярно протилежні до них групи — недоброзичливі, заздрісні, егоїстичні, яких об'єднують невисокі цілі, він жартував, що вони «не можуть називатися спільноти, бо то швидше свиноти». Він намагався боротися із розбратом, інтригами у різних сферах — і у політичній, і в науковій; намагався примирити опозиційні

сили, вважаючи, що незгода — була і залишається однією з основних причин поразок української ідеї.

Задля примирення він допомагав усім — навіть своїм супротивникам, як ми думаємо, не з тієї причини, що був нерозбірливий у людях (як багато-хто вважає), а, очевидно, у надії, що своєю добротою він їх зможе перевиховати. А, можливо, він керувався тим внутрішнім голосом, який сучасники Сократа називали «демоном Сократа», а новітні філософи — внутрішнім голосом сумління. Р. Гром'як, розуміючи, що «пробудити в живій людині істоту — означає роздмухати в ній совість»⁴⁸, вважав чисте сумління невід'ємною прикметою особистості нового часу: «Ми покликані скрізь утверджувати високу духовність. І можемо, на моє переконання, добитися успіху за двох умов: коли збудуємо власну державу і власну душу. Ці речі взаємозалежні. А тому сум, а то і розпач обіймає, коли стаєш свідком чварів у колективах власне інтелігентних... Гордия і чванство, вождизм політиканів роз'їдає наші душі і цілі колективи»⁴⁹. Будучи людиною з відкритим серцем, він не міг зраджувати своїм принципам. Голос совісті не давав йому закривати очі на несправедливість.

Викриття людського невігластва обернулося для історичного Сократа смертним вироком, незбагненність якого хвилює мислячі уми сотні років. У своєму захисті на суді давньогрецький філософ згадував своїх супротивників з різних часів і поколінь, і для кожного мав переконливу відповідь, але йому було замало часу, щоби переконати суддів. Утім, він розумів, що у нього противників — значно більше, ніж кілька людей, які засвідчили власну незгоду своїми іменами. У Р. Гром'яка очевидних ворогів було надзвичайно мало. Зрозуміло, що займаючи високі пости при владі, він не зміг усім догодити (бо й не ставив собі за мету вирішувати чийсь індивідуальні проблеми, зосереджувався на проблемах загальних і нагальних). Інші були дуже схожими на ворогів давньогрецького мислителя, який визнавав: «...Найнедоречніше те, що навіть імен їх годі знати, ні назвати... А скільки було таких, що, поійняті заздрістю і злобою, нацьковували вас проти мене, або таких, що, повіривши в наклепи, самі почали переконувати інших, — усі вони невловимі, їх не можна викликати сюди,

---

⁴⁸ Гром'як Р. Культура. Політика. Інтелігенція. — Тернопіль, 1996. — С. 25.

⁴⁹ Там само. — С. 35.

ані нікого з них викрити в брехні, а доводиться просто боротися з тінями...» (18 D); «честолюбні, заповзяті... базикають безнастанно та переконливо... очорнюючи мене вже віддавна і вперто» (23 E).

Навколо Романа Теодоровича завжди було відчуття тих «тіней», які йому протистояли — і у політиці, і в науці, передусім ті, хто був утіленням вад, які він відкрито викривав у виступах чи розмовах — і публічних, і приватних: амбітні невігласи, авантюристи у владних і академічних сферах, псевдоінтелігенти з аморальним обличчям, цинічні бюрократи, лицеміри — «старі претенденти на нових рятівників», ті, які за свідченням давньогрецького філософа, «тільки здаються мудрими — і багатьом людям, і, особливо самим собі, а насправді такими не є» (21 D); чи ті, які «тільки удають, начебто щось знають, насправді ж нічого не знають» (23 E). Єдиним вибором було — не звертати на них уваги, просто продовжувати робити свою справу — ретельно, майстерно, самовіддано.

У його бурхливій діяльності, намаганні робити кілька справ водночас, заздалегідь готуючи якісь нові проекти на ближче чи даліше майбутнє, у багатьох щоденних дорученнях, які він розподіляв між колегами-кафедрами, було намагання встигнути зробити більше. Його дії були віддзеркаленням його переконань: «Обстоюючи толерантність, інтелігентність, шляхетність... візьмімо до уваги незаперечний факт: час не терпить... Зараз будь-яке зволікання, запізнення — смерті подібне»⁵⁰. Тому він планував нові проекти задовго наперед, налаштовуючи на це своїх співпрацівників. Міг казати: «Підготовкою цього видання ми будемо займатися десь за півроку, але я вже вбиваю тобі гвіздок у твою голівку, щоби ти заздалегідь про це думала, обмірковувала, як краще все зробити». Намагаючись якнайраціональніше використовувати час, щоби приділяти увагу і своїй сім'ї, він часто поєднував різні справи. Так, коли активно діяла спецрада по захистах, традиційним для нас стало зустрічатися для обговорення дисертацій і поточних справ ради у будинку культури «Березіль», куди Роман Теодорович возив на танці свого єдиного внука, якого дуже любив, і за якого вболівав по-особливому, названого на його ж честь Романком. Поки йшов урок, ми мали час для обговорення, і час не марнувався.

⁵⁰ Гром'як Р. Культура. Політика. Інтелігенція. — Тернопіль, 1996. — С. 33.

Улюбленим його висловом, який він цитував найчастіше, були слова із Франкового вірша — «Працювать, працювать, працювати, й у праці сконать...». Задля цієї праці він був готовий на будь-які незручності, часті відрядження, поїздки, недосипання, багатогодинну працю. Алківіад із Платонового «Бенкету», і Ксенофонт у своїх спогадах, описують Сократа як людину, що задовольнялася найменшим, як солдата — нечутливого до браку їжі і води, до холоду чи спеки, задоволеного лише з найбільш необхідного. Загартованим щодо незручностей Роман Теодорович поставав у холодних вагонах потягів періоду 90-х. Ми у поїздки до Києва часто брали у дорогу сухарі з родзинками, які їли, вмокнувши у чай. Роман Теодорович, який украй рідко говорив про своє особисте минуле, тоді розповідав, що йому ці сухарі нагадують ті, які його мати посилала батькові на заслання у Сибір, куди той був засланий на дуже тривалий термін; як лише раз у молоді роки Роману Теодоровичу вдалося подолати багатоденну дорогу, щоби побачитися з батьком, як його батька у Сибіру переіменували в «деда Федосея», хоча він був Теодозієм («мати кликала його Тодосько»). Також Роман Теодорович дивував своєю фізичною загартованістю. Як-от, під час травневої конференції 2001 р. у с. Гутиська біля гори Голиця (де наш університет має свій біологічний стаціонар), коли вночі несподівано знизилась температура і вранці заціпенілі від холоду учасники, ледь виїшовши на вулицю, були ошелешені побачити, як Роман Теодорович, як ні в чому не бувало, обливався холодною, майже крижаною водою біля колодязя, і, не зрадивши своєму щоденному порядку, робив зарядку.

Був навколо Романа Теодоровича і певний містичний ореол. Доволі часто, коли він телефонував, щоби повідомити якусь важливу річ, то першими словами було: «Що тобі сьогодні снилося?». Ми тоді вже знали, що професор має сказати щось дуже важливе — або добре, або зле. І про сон питався не формально, а справді вислуховував розповідь, якщо такий сон був, і вбачав у цьому певний трансцендентний зв'язок. Звісно, що ми йому не надокучали оповідями про сни, однак був один випадок досить показовий. У ніч перед від'їздом на захист докторської снився мені дуже довгий сон, начебто я розмовляла з Романом Інґарденом. Я добре пам'ятала усю розмову, але мене бентежило те, що я ніколи не задумувалася, як цей вчений виглядає. Того ж дня ми мали ще якісь справи з

документами, які мали підписати у професора. Я прийшла до нього додому, і відразу ж з дверей розповіла про свій сон. Роман Теодорович поставився до цього дуже серйозно, адже прочитання праць Інґардена стало переломним в його житті. А потім, мовби бажаючи пересвідчитись у автентичності сну, він запитав, чи я колись бачила фото вченого, а, якщо ні, то як же він виглядав у моєму сні. Почувши мій опис він просто просіяв своєю славнозвісною іронічною усмішкою, і тільки сказав «Во-во!», мовби переконавшись, що я уві сні «зустрілася» із справжнім Інґарденом, і був переконаний у тому, що це — добрий знак для науковця. Він вірив у якийсь містичний фатум — і у щасливих, і у важких ситуаціях.

Гром'яку-політику завжди доводилося долати всілякі стреси і потрясіння, пристосовуватися до незручностей, складних обставин. Пам'ятаємо, яким крутим поворотом долі для нього стала поїздка до Китайської республіки на з'їзд демократичних сил, за що згодом через недоброзичливців був позбавлений депутатських привілеїв. Але він і над цією ситуацією іронізував: «Найгірше було те, що я був там голодний. Вгощали завжди пишно — стоїть великий круглий стіл, а на ньому багато наїдків, але все виглядає, як морські коники. Я пробував, що б я міг з того їсти, а воно все хрумтить на зубах, і все має солодкий смак. Я оглядався — хоч би дали якого хліба, то, може би з хлібом щось пішло, або їв би сам хліб, але хліба не давали». Цей образ завжди щасливої людини у доброму гуморі також надзвичайно суголосний з описами Сократа його сучасниками.

Бажання Романа Теодоровича залишатися до останнього на роботі, в університеті теж виявилися певним дотриманням Сократівського принципу — не залишати того місця в строю, на який поставлений Богом, «незважаючи на небезпеку, нехтуючи смертю і всім іншим, крім ганьби» (28 D). Близькі йому люди вважали, що краще для нього було би поберегти сили і здоров'я, але це для нього теж сприймалося, як «смерті подібне». Він не міг, як і Сократ, прийняти дружню пораду — жити спокійно і мовчати, склавши руки. Він знав, що «справа — кращий доказ, ніж слово»⁵¹. У таких випадках він бував подитинному впертим і по-соратівськи наївним: «Інакше чинити не буду, навіть якби мені довелося багато разів помирати» (30 C);

⁵¹ Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. — М.: Наука, 1993. — С.133.

«Я навіть під страхом смерті нікому не поступлюсь на шкоду справедливості, і я не поступився б, хоч би мав від цього загинути» (32 А; 37 Е). Таким було веління його внутрішнього голосу, яке ніхто не міг побороти. У цьому теж виявлялась якась фатальна закономірність долі.

У контексті цих паралелей із давньогрецьким філософом неможливо не помітити ще одного промовистого факту: як і у випадку із післясократівськими школами, які не просто відрізнялися своїми поглядами і вченнями, а часто відверто суперечили одна одній, при цьому визнаючи, що кожна з них є «послідовниками Сократа»; так і після професора Гром'яка залишилося багато учнів, погляди яких часто частково чи й цілком несумісні між собою. У цьому й підтверджувався метод не передачі готових знань, кліше, моделей, а розвиток у людині того, що у ній уже закладено, до чого вона сама схильна, що їй близьке і природне.

Ніцше говорив, що Сократ відкрив «інстинкт науки» і зумів, керуючись цим інстинктом, не тільки жити, а й померти. Цей інстинкт не всім дано збагнути, не всім дано відчутти, ще важче — передати, пояснити, відобразити. Можливо, саме тому багато-хто з письменників (Лессінґ, Вольтер, Гете, Гельдерлін, Толстой та ін.) намагалися створити образ давньогрецького мудреця у своїх творах, але потім відмовлялися від цієї ідеї. Так, Дідро мріяв написати образ Сократа крізь призму епізоду його смерті, який би став втіленням і свідченням «нової драми» нового часу. Драма так і не була написана, але залишилася примітка самого Дідро, яка щонайпромовистіше виявляє ключову ідею цього образу: «Щохвилини він повинен викликати посмішку на устах, а на очах сльози»⁵².

На сьогодні постають нові драми нових часів, розігровані і в політиці, і в науці. Сократівський застережливий внутрішній голос дає розуміння того, що чим більша відстань між тим, що повинно бути, і тим, що є, тим більше простору для іронії. На жаль, це дуже гірка іронія. На жаль, тіні не зникли і тепер — ті, які підточували життя і здоров'я цієї людини. На жаль, як і в минулому, на сьогодні актуальними і злободенними звучать слова і з виступів українського вченого, і з «Апології» давньогрецького філософа на суді перед смертним вирокком: «Вони

---

⁵² Дидро Д. О драматической поэзии // Эстетика и литературная критика. — М., 1980. — С. 229.

вже багатьох інших чесних людей погубили і, як гадаю, погублять ще в майбутньому. Немає підстав думати, що на мені все закінчиться» (28 В). Однак, певним утішенням звучать слова, сказані Сократом перед стратою: «Добра людина не потребує боятися нічого поганого ні за життя, ні після смерті... Пора нам іти ... мені — на смерть, вам — до життя, а що з цього краще, того не знає ніхто, крім Бога» (41 Е); чи оптимістичний висновок Ксенофонта: «Хто створив справи корисні і славні на вічні часи — той і переможець»⁵³. У цьому зв'язку прикметно, що твір Ксенофонта «Спогади про Сократа» у латинському перекладі став відомий як «Memorabilia» (буквально — «справи, які варті згадування»).

* * *

З відходом Романа Теодоровича для нас перегорнулася ціла глава нашого життя; глава нелегка, але цікава, подекуди сповнена сумнівами, труднощами, моментами розчарувань, водночас — здобутками і сходженнями. Це був час нашого становлення, коли ми вчилися боротися проти думок про поразки (як засвідчує сьогодення, це знання нам знадобиться і надалі). Це був незабутній час, бо усі ми — його учні, соратники, колеги, друзі — тепер зіткані з цитат, зі слів тієї пам'яті про минуле, яке зникає, але яке не стирається безслідно. М. Пруст писав, що згадувати людину — це, по суті, її забувати, бо пам'ять ніколи не буває повною, вичерпною, абсолютною. Але її сліди — як ехо, як відлуння — також незбагненні. Вони — як зерна, що проростають несподівано. Тому навіть у випадкових поглядах, усмішках, словах, інтонаціях, виразах обличчя, фразах, навіть мимохіть кинутих чужими людьми, для нас буде зринати образ Романа Теодоровича. Про нього будуть нагадувати ті люди, з якими він нас познайомив, і його книги, і ті, які він нам радив читати, ті місця, де були колись разом з ним. Він — як давній філософ знав, де шукати наснаги для життя і творчості. Його уроки — настанови на майбутнє для його колег і учнів, які важливо не розгубити. І пам'ять — важлива грань цього спадку, адже, як засвідчував один з великих учнів Сократа Платон, — знання — це пригадування, та й давньогрецька богиня пам'яті Мнемосіна вважалася матір'ю усіх муз.

---

⁵³ Ксенофонт. Воспоминання о Сократе. — М. : Наука, 1993. — С. 159.

Зміст

Відчинення вертепу

<i>Зоряна Лановик, Мар'яна Лановик</i> Слово від упорядників.....	5
--	---

Вертеп житейський

<i>Роман Гром'як</i> Вертеп. Спогад-роздум (фрагменти).....	17
ІНТЕРВ'Ю РОМАНА ГРОМ'ЯКА.....	76
<i>П. Джуменко</i> Інтерв'ю Романа Гром'яка.....	76
<i>Галина Садовська</i> Вибираємо третій шлях — і втрачаємо.....	78
<i>Галина Садовська</i> Суверенітет вигідний економічно.....	86
<i>Галина Садовська</i> Чи зраджено Україну?.....	92
<i>Роман Гром'як</i> Слово до жителів Тернопільської області.....	95
<i>Галина Садовська</i> «Постараймося зрозуміти один одного».....	99
<i>Яр. Велиган</i> Інтерв'ю.....	103
<i>Галина Садовська</i> В ім'я України мусимо трудитись і... терпіти.....	107
<i>Іван Бокий</i> Минув один вертеп. Починається другий?.....	112
<i>Галина Садовська</i> Перспектива бачиться невеселою... ..	116

<i>Євген Баран</i> «Чистий» теоретик нової доби.....	119
<i>Богдан Новосядлий</i> «Люблю літературу як мистецтво слова».....	125
<i>Антоніна Кушнірук</i> «На першу стипендію я купив дев'ятнадцять томів Франка»..	133
ЮВІЛЕЙНІ ВІТАННЯ.....	138
<i>Григорій Сивокінь</i> Романові Гром'яку — 50.....	138
<i>Ольга Куца</i> Віч-на-віч із Долею.....	140
ПОЕТИЧНІ ЮВІЛЕЙНІ ВІТАННЯ.....	145
СПОГАДИ.....	149
<i>Михайло Шалата</i> Він умів облагороджувати світ.....	149
<i>Роман Гром'як</i> Скиба (оповідання).....	171
<i>Петро Сорока</i> Р. Т. Гром'як: непереминальне.....	174
<i>Петро Бубній</i> Серце віддане людям.....	187
<i>Євген Баран</i> Гром'як, яким залишився... ..	198
<i>Йосип Свинко</i> Роман Теодорович Гром'як у моїх спогадах.....	201
<i>Оксана Ятищук</i> Спогади з дитинства.....	205
<i>Ганна Копит (Патра)</i> Загорілася нова зірка на небі.....	208
<i>Леся Сидоряка</i> Смерть Романа Теодоровича я пережила як смерть батька....	211
<i>Михайло Цимбалюк</i> Він став нашою пам'яттю.....	214

Вертеп громадсько-політичний

<i>Дмитро Павличко</i> Роман Гром'як.....	219
<i>Богдан Андрушків</i> Продовження кращих традицій, добрих справ порядних людей у.... не дуже добрий час.....	238
<i>Олександр Астаф'єв</i> Безцінне щастя свободи.....	247
<i>Ігор Равлів</i> Своя, близька і рідна людина.....	259
<i>Святослава Гой Стром</i> Сіяв між нас яскравою зорею і сіяв слово правди поміж нас.....	264
<i>Надія Волинець</i> Зі стежок бережанських.....	269
<i>Петро Шимків</i> Спогади про Романа Гром'яка.....	276
<i>Ярослав Новоженець</i> Штрихи до портрета.....	278
<i>Володимир Антофійчук</i> Моя перша зустріч із професором Романом Гром'яком.....	280
<i>Богдан Головин</i> Голова Товариства української мови імені Тараса Шевченка.....	282
<i>Олег Герман</i> Весняний промінь згас... ..	284

Вертеп науковий

<i>Микола Зимомря</i> Світло його постаті — висока духовність.....	289
<i>Валентина Нарівська</i> Зоря Романа Гром'яка.....	299

<i>Борис Бунчук</i> «Ти дав їй кров і піт...».....	304
<i>Михайло Наєнко</i> Літературна критика як філософія.....	307
<i>Анатолій Ткаченко</i> Сократ із Тернополя.....	312
<i>Микола Ільницький</i> Таким його пам'ятаю.....	320
<i>Богдан Мельничук</i> Розкіш спілкування з ровесником.....	326
<i>Любомир Сенник</i> Спогад про незабутнього.....	333
<i>Олександр Галич</i> Про таких людей кажуть Майстер.....	337
<i>Михайло Гнатюк</i> Пам'яті старшого товариша і приятеля.....	346
<i>Степан Хороб</i> Дорогоцінні миті зустрічей.....	350
<i>Марія Моклиця</i> Світла печаль буття.....	356
<i>Ольга Червінська</i> Наукове співробітництво у форматі усного діалогу.....	360
<i>Ярослав Поліщук</i> Згадуються Його оповіді й жарти.....	364
<i>Нонна Шляхова</i> Мислитель широкого гуманітарного профілю.....	370
<i>Людмила Краснова</i> Спомин про Романа Гром'яка.....	374
<i>Микола Сулима</i> Штрихи до портрета Р. Т. Гром'яка.....	377
<i>Луїза Оляндер</i> Роман Теодорович Гром'як: декілька штрихів до його портрету.....	379

<i>Іван Зимомря</i> Чинники світоглядного та художнього самопізнання.....	381
<i>Наталія Астрахан</i> Пам'яті Романа Теодоровича Гром'яка.....	387
<i>Мирослава Гнатюк</i> У пам'ять про нечасті зустрічі.....	393
<i>Роман Голод</i> Один із героїв мого Пантеону.....	395
<i>Ігор Козлик</i> Пам'ятаю, щоб знати.....	399
<i>Євген Васильєв</i> Сонячний вчений.....	404
<i>Олександр Глотов</i> О Романе Теодоровиче Гром'яке.....	407
<i>Світлана Луцак</i> Професор, залоблений у слово... ..	411
<i>Іванна Девдюк</i> Світоч життя і науки.....	416
<i>Наталія Кучма</i> Мій професор.....	419
<i>Володимир Ступінський</i> Завжди пам'ятатиму... ..	423
<i>Богдан Чуловський</i> Світла постать дорогого професора.....	426
<i>Сидір Кіраль</i> «Ви справжній доктор уже давно»: із листування Р. Гром'яка з І. Денисюком.....	428

Вертеп аспірантсько-студентський

<i>Василь Махно</i> Про професора Романа Гром'яка.....	457
<i>Леся Садова-Вашків</i> Спогади про Вчителя.....	464

<i>Олег Василюшин</i> Мій учитель і наставник: спогади про професора Романа Гром'яка.....	473
<i>Ростислав Семків</i> Роман Теодорович: постійна присутність.....	481
<i>Наталія Лобас</i> Школа Гром'яка.....	485
<i>Леся Назаревич</i> Світлій пам'яті Романа Теодоровича Гром'яка.....	487
<i>Галина Одинцова</i> Слово про Вчителя.....	491
<i>Зіна Кушнірук (Коляда)</i> Доля дарує не так багато Учителів.....	494
<i>Оксана Кушнір</i> З шанобою і вдячністю до славетного Вчителя.....	497
<i>Наталія Лупак</i> Спогади про Гром'яка.....	501
<i>Наталія Гавдида</i> На відстані часу.....	504
<i>Мар'яна Гірняк</i> Етичний вимір людини і вченого: кілька штрихів до портрета Романа Гром'яка.....	506
<i>Наталія Мочернюк</i> Людина виняткової доброзичливості, щирості й інтелігентності.....	510
<i>Олена Бистрова</i> Доленосні зустрічі.....	513
<i>Мар'яна Барабаш (Челецька)</i> Мій спогад про милу співпрацю з Романом Теодоровичем.....	516
<i>Світлана Притолюк</i> Мандрівка у минуле.....	519

<i>Ольга Гавура</i>	
З відчуттям глибокої подяки.....	523
<i>Олена Костецька</i>	
Мала щастя зустріти таку Людину.....	526
<i>Лариса Лебедівна (Куземко)</i>	
Людина, що визначила мою долю.....	530
<i>Людмила Бабій</i>	
Чудовий науковий керівник та беззаперечний авторитет.....	532
<i>Ольга Царик</i>	
Спомин.....	535
<i>Олена Пасічник</i>	
Завжди буду йому вдячна.....	537
<i>Мар'яна Лановик, Зоряна Лановик</i>	
Memorabilia.....	539

Вертепи долі

Спогади про Романа Гром'яка

Підписано до друку 23.02.2016 р.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Гарнітура SchoolBook.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 36,49. Облік.-вид. арк. 27,18.

Редакційно-видавничий відділ
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
46027 м. Тернопіль,
вул. Максима Кривоноса, 2